Saml Wilberforce.

Sam.l Wilberforce.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI QUI SUPERSUNT OMNES.

TOM. II.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI QUI SUPERSUNT OMNES,

EX RECENSIONE

ARN. DRAKENBORCHII.

ACCEDUNT

NOTÆ INTEGRÆ

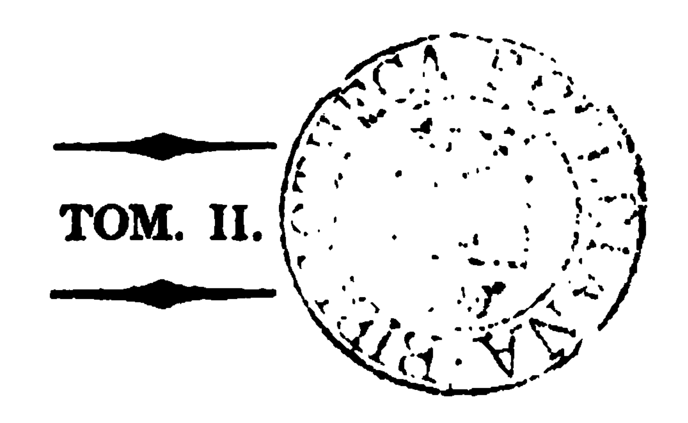
EX EDITIONIBUS

J. B. L. CREVIERII.

CUM

INDICE RERUM LOCUPLETISSIMO.

TOM. II.

OXONII,
E PRELO BARTLETT ET NEWMAN;
(NUPERRIME COLLINGWOOD ET SOCIORUM;)
Veneunt apud J. Parker, et Robertum Bliss; et W. H. Lunn, et R. Priestley, Londini.
MDCCCXIV.

EPITOME LIBRI XI.

QUUM Fabius Gurges consul male adversus Samnites pugnasset, et senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater, deprecatus [1] *hanc filii ignominiam, eo maxime senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus est, idque præstitit. ejus consiliis et opera filius consul adjutus, cæsis Samnitibus, triumphavit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductum in triumpho securi percussit. Quum civitas pestilentia laboraret, missi legati, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco* [2] *ædes Æsculapio consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam, quum exercitui præesset, opera militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus cæsis, et Sabinis, qui rebellaverant, victis, et in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniæ deductæ sunt, Castrum, Sena, Hadria. Triumviri capitales tunc primum creati sunt. Censu acto, lustrum conditum est. censa sunt civium capita ducenta septuaginta duo millia. Plebs propter æs alienum, post graves et longas seditiones, ad ultimum secessit in Janiculum: unde a Q. Hortensio dictatore* [3] *deducta est, isque in ipso magistratu decessit. Res præterea contra Volsinienses gestas continet: item adversus Lucanos, contra quos auxilium* [4] *Thurinis ferre placuerat.*

1 *Hanc sibi ignominiam*] Duo Hearnii codd. Andreas et Campanus habent *hanc filii ignominiam*: quod anteponendum videtur.

2 *Sedes Æsculapii constituta est*] Jubet Sigonius emendari ex fide vet. lib. *Ædes Æsculapio consecrata est.* Unus Hearnii codex, ut et Campanus, præfert quoque *ædes*. Si nihil mutatur, certe *sedes* intelligi debebit pro *æde*. Constat enim ex Festo, l. IX. et Valer. Max. l. I. c. 8. in insula Tiberina sedem Æsculapio constructam fuisse.

3 *Deducta est*] Forte *reducta est*. GRONOVIUS.

4 *Thurinis*] Vulgo *Tyrrhenis*. Sed Pighius ex Plin. l. XXXIV. c. 6. et Henr. Valesius ex Val. Max. l. I. c. 8. probant legendum esse *Thurinis*. Et vero longius dissiti sunt Lucani a Tyrrhenis, quam ut eis graves esse potuerint.

EPITOME LIBRI XII.

Quum legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Quum a Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro, qui præerat classi, occiso, legati, ad eos a senatu, ut de iis injuriis quererentur, missi, pulsati sunt. ob id, bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos, et Lucanos, et Bruttios, et Etruscos aliquot præliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in præsidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Jubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

EPITOME LIBRI XIII.

Valerius Lævinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id prælium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus a Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut componendæ pacis caussa rex in urbem reciperetur. de qua re quum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui [1] *propter valetudinem oculorum jamdiu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, et sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia, ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est.* [2] *Cum Karthaginiensibus quartum fœdus renovatum est. Quum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur, se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, et Samnites prospere gestas continet.*

1 *Propter invaletudinem*] Sic veteres omnes. Jac. Gronovius edidit *valetudinem*. Sed *invaletudo* vox proba est, et Ciceroni aliquoties usurpata, puta l. VII. ad Att. ep. 2. et 5. et de Amicit. c. 2. Itaque eam mutari nihil attinebat.

2 *Cum Carthaginiensibus quarto fœdus renovatum est*] Vid. not. 83. ad IX. 43.

EPITOME LIBRI XIV.

Pyrrhus in Siciliam trajecit. Quum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. Curius Dentatus, quum delectum haberet, ejus, qui citatus non responderat, [1] *bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, et Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit; quod is decem pondo argenti facti haberet. Lustro a censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. Cum Ptolemæo Ægypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniæ deductæ sunt Posidonia et* [2] *Cosa. Karthaginiensium classis auxilio* [3] *Tarentinis venit. quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites, et Bruttios feliciter gestas, et Pyrrhi regis mortem continet.*

1 *Bona primus vendidit*] Sigonius addidit vocem *primus* ex vett. lib.

2 *Cosa*] Sive *Cosa*: utroque enim modo hoc nomen scribitur. Olim legebatur *Consa*. Emendavit Sigonius ex Vell. lib. I. et Plin. l. III. c. 5.

3 *Tarentinis*] Sic habere MSS. testatur idem Sigonius: et hanc veram esse lectionem manifeste probatur tum et Orosio et Zonara, quos allegat Freinshemius capp. 44. et 45. hujus libri, tum ex Livio ipso, XXI. 10. Male ergo quondam hoc loco legebatur *Mamertinis*.

EPITOME LIBRI XV.

Victis Tarentinis pax et libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam juvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data est. coloniæ deductæ, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti cœpit. Umbri et Sallentini victi in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est, [1] *ut essent octo.*

1 *Ut essent octo*] Numerum, qui deerat, adjecit Sigonius ex Tac. XI. Ann. 22.

EPITOME LIBRI XVI.

ORIGO Karthaginiensium et primordia urbis eorum referuntur; contra quos et Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus, quum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset. [1] *Transgressis tum primum mare equitibus Romanis, adversus Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt* [2] *civium capita ducenta octoginta duo millia, ducenta triginta quatuor. D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Æsernia deducta est. Res præterea contra Pœnos et* [3] *Vulsinios prospere gestas continet.*

1 *Transgressis..tum primum mare equitibus Romanis*] An soli equites, non vero et pedites Romani mare transgressi sunt? Rescribimus, *exercitibus*.

2 *Civium capita CCXCII. millia*] Sic legi jussit Sigonius ex Eutropio. Antea *CCLXXII*.

3 *Vulsinios*] Et hoc debetur Sigonio, qui testatur ita habere vet. lib. Adstipulatur unus e codd. Hearnii. Alii *Volscos*. Sed Volsci jamdiu perdomiti erant. De Vulsiniensibus triumphat M. Fulvius consul primo anno Punici belli.

EPITOME LIBRI XVII.

CN. Cornelius consul, a classe Punica circumventus, et per fraudem velut in conloquium evocatus, captus est. [1] *C. Duilius consul adversus classem Pœnorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum. ob quam caussam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti a cœna,* [2] *tibicine canente, funale præferretur. L. Cornelius consul in Sardinia* [3] *et Corsica contra Sardos, et Corsos, et Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul, quum in locum iniquum, a Pœnis circumsessum, temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute et opera evasit: qui, cum trecentis militibus eruptione facta, hostes in se* [4] *converterat. Hannibal dux Pœnorum victa classe, cui præfuerat, a militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul, victis navali prælio Pœnis, in Africam trajecit.*

1 *C. Duilius*] Suum Duilio prænomen restituit Sigonius. Antea hic legebatur *Cn.*

2 *Tibicine canente, funale præferretur*] Hæc lectio est a vet. lib. Sigonii. Olim: *tibicines canerent, et funale præferretur*. Utrolibet modo legatur, parum interest.

3 *Et Corsica*] Has duas voces, quas Sigonius aliique omittunt, exhibent Campanus et unus Hearnii codex, et e vet. lib. atque Fastis Capitol. tuetur Delrius.

4 *Converterat*] Sic edidere Gronovius et Hearnius. Vulgo *convertit*.

EPITOME LIBRI XVIII.

[1] *ATILIUS Regulus in Africa serpentem portentosæ magnitudinis cum magna militum clade occidit, et, quum aliquot prœliis bene adversus Karthaginienses pugnasset, successorque ei a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ad senatum missas questus est. in quibus inter caussas petendi successoris erat, quod agellus ejus a mercenariis desertus esset. Quærente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, arcessito a Karthaginiensibus Xanthippo Lacedæmoniorum duce, victus prœlio et captus est. Res deinde a ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformaverunt naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, M'. Valerius Maximus censores, quum senatum legerent, tredecim senatu moverunt. lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus a Karthaginiensibus ad senatum, ut de pace, et, si eam non posset inpetrare, de captivis commutandis ageret;* [2] *et jurejurando adstrictus, rediturum se Karthaginem, si commutari captivos non placuisset; utrumque negandi auctor senatui fuit: et, quum fide custodita reversus esset, supplicio a Karthaginiensibus de eo sumto, periit.*

1 *Atilius Regulus consul victis navali prœlio Pœnis in Africam trajecit*] Hæc verba in omnibus quas vidimus Livii editionibus, præter eas quæ a Gronovio et Hearnio adornatæ sunt, annexa sunt ad calcem Epit. lib. XVII. Hujus autem libri epitome incipit in hunc modum: *Atilius Regulus consul in Africa serpentem*, &c. Freinshemius quum hoc libro XVIII. victoriam navalem Reguli de Pœnis memoraverit, censuerat profecto sic legendam esse hanc epitomen, quomodo eam Gronovius et Hearnius edidere.

2 *Et jurejurando adstrictus rediturum*] Sic Campanus, et vet. lib. Sigonii. Vulgo: *jurejurando adstrictus est rediturum.*

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBRI.

EPITOME LIBRI XXI.

[1] *In Italiam belli Punici secundi ortus narratur, et Hannibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem transitus, a quo Saguntum, sociorum populi Romani civitas, obsessa octavo mense capta est. De quibus injuriis missi legati ad Karthaginienses, qui quererentur. quum satisfacere nollent, bellum iis indictum est. Hannibal, superato Pyrenæo saltu, per Gallias, fusis Volscis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit; et laborioso per eas transitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot prœliis repulisset) descendit in Italiam, et ad Ticinum amnem Romanos equestri prœlio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso,* [2] *Hannibal Apenninum quoque, per magnam militum vexationem propter vim tempestatum, transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnavit, duce hostium* [3] *Magone capto.*

1 *In Italiam*] Testatur Gronovius, in nota ad Epit. lib. XX. ultima, aliquot scriptos habere *in Italia*, censetque has voces remittendas esse ad calcem ejusdem Epit. lib. XX. tanquam ab hoc loco prorsus alienas, quum bellum Punicum secundum non in Italia modo, sed et in Hispania, Sicilia, Africa gestum sit; imo ne in Italia quidem ortum sit, sed in Hispania. Sed eædem hæ voces ad calcem præcedentis Epit. adnexæ, prorsus inutiles ac supervacuæ viderentur. Itaque resecari eas omnino satius esse existimamus.

2 *Annibal Appenninum . . . transiit*] Imo, transire frustra conatus est. Vid. c. 59. hujus libri, et c. 1. lib. XXII.

3 *Magone*] Hannonem vocat Livius infra c. 60.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXI.

Belli Punici secundi magnitudo.

In parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime omnium[a] memorabile, quæ umquam gesta sint, me scripturum; quod, Hannibale duce, Karthaginienses cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullæ inter se civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum umquam virium aut roboris fuit: et haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conserebant bello. et adeo varia belli fortuna ancepsque Mars fuit, [1] ut propius periculum[b] fuerint, qui vicerunt. Odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi [2] ultro inferrent arma; Pœnis, quod [3] superbe avareque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Hannibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, quum, perfecto [4] Africo bello, exercitum eo trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adactum, se, quum primum posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissæ: nam et [5] Siciliam nimis ce-

Hannibal odium jurat in Romanos.

Hamilcar bellum Romanum meditatur.

[a] *memorabile omnium* Gron. Crev. [b] *periculo* Eæd.

1 * *Ut proprius periculum fuerint, qui vicerunt*] Ut melius intelligatur hæc sententia, lege ea quæ de Cannensi clade disserit noster, infra XXII. 54. Propiores periculo fuere post Cannensem cladem Romani, quam erant Pœni post pugnam in Africa cui Annibal succubuit. Ideo cessere Carthaginienses, non quia majus periculum erat, sed quia ipsi minores animos gessere. † Muretus et Gronovius ex quibusdam scriptis reponunt *propius periculum*. Sane sic loqui gaudet Livius. Lib. XXII. c. 40. *ut nova minora essent propius Annibalem.* IV. 17. *Propius est fidem.* Et alibi sæpius. Tamen hoc loco potuit maluisse *periculo*, ut serviret claritati.

2 * *Ultro*] Vid. not. 39. ad I. 5.

3 * *Superbe avareque*] Hæc spectant præcipue ad Sardiniam, ut mox dicetur, a Romanis interceptam.

4 *Africo bello*] Quod Amilcare duce Carthaginienses cum mercenariis militibus in Africa gesserunt. Hoc bellum Polybius describit l. I. a c. 66. ad finem libri.

5 *Siciliam .. concessam*] Pace ad Ægates insulas. * *Nimis celeri desperatione rerum.* Nimium cito despe-

leri desperatione rerum concessam, et [6] Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam insuper[c] inposito, interceptam.

II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, [7] per quinque annos, ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit; ut adpareret, majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum: et, si diutius vixisset, Hamilcare duce Pœnos arma Italiæ inlaturos fuisse, quæ Hannibalis ductu intulerunt. [8] Mors Hamilcaris peropportuna et pueritia Hannibalis distulerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patrem et filium octo ferme annos imperium obtinuit; flore ætatis (uti ferunt) primo Hamilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem.[9] provecto annis adscitus, et, quia gener erat, [10] factionis Barcinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quam modicæ erant, haud sane voluntate principum, imperio potitus. Is, plura consilio, quam vi, gerens, hospitiis regulorum magis, conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis, rem Karthaginiensem auxit. Ceterum nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncavit; comprehensusque ab circumstantibus haud alio, quam si evasisset, vultu; tormentis quoque quum lacerarentur, eo fuit habitu oris, ut, superante lætitia dolores, ridentis etiam speciem præbuerit. Cum hoc Hasdrubale, quia miræ artis in sollicitandis gentibus, imperioque jungendis suo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, ut [11] finis utri-

Moritur.

Hasdrubal gener ei succedit.

Occisus.

[c] *superinposito* Gron. Crev.

rantibus de summa republica Carthaginiensibus. Judicabat nempe Amilcar suis, etiam post cladem ad Ægates insulas, eas superfuisse vires, ut bellum adhuc tolerare, aut certe melioribus conditionibus finire possent.

6 * *Sardiniam .. interceptam*] Romani ex quibusdam, seu veris, seu ad tempus fictis irarum causis, bellum Carthaginiensibus tum decreverunt, quum hi ex Africo bello vix bene emersissent. Ita Carthaginienses bellum gravissimum alieno tempore suscipere nolentes, non modo cessere Sardinia, sed etiam, postulantibus Romanis, ad priorem summam, quam pepigerant fœdere ad Ægates insulas icto, adjecerunt argenti talenta mille ducenta.

7 *Per quinque annos*] Bellum Africum Polybius tribus annis tantummodo cum quatuor mensibus gestum esse scribit, l. I. c. ult.

8 * *Mors Amilcaris*] Amilcar in prælio quodam adversus Vetrones ferocissimos Hispaniæ populos, fortissime dimicans occubuit. Quidam eum fugientem, fluminis, in quod ingredi coactus fuerat, vorticibus raptum periisse tradunt.

9 *Provecto annis*] Hoc a conjectura Lipsii est: quam firmat unus ex Hearnii codicibus, qui habet *profecto annis*. Ceteri *profectus*, vel *profecto animi*.

10 *Factionis Barcinæ*] Amilcar cognominabatur *Barca*. Hinc nomen factioni Barcinæ.

11 *Finis utriusque imperii esset amnis Iberus*] Hæc non ita accipienda sunt, quasi tota trans Iberum Hispania Carthaginienses, tota cis Iberum Romani dominarentur. Ex iis enim quæ infra memorantur patet, multos trans Iberum populos Pœnis non paruisse, Romanorum autem ditionis

usque imperii esset amnis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.

Ei succedit Hannibal.

III. In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit, quin [12] prærogativam militarem, qua extemplo juvenis Hannibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque adsensu adpellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc [13] vixdum puberem Hasdrubal literis ad se arcessierat: actaque res etiam in senatu fuerat, Barcinis nitentibus, ut adsuesceret militiæ Hannibal, atque in paternas [14] succederet opes. Hanno, alterius factionis princeps, *Et æquum postulare videtur*, inquit, *Hasdrubal; et ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.* Quum admiratione tam ancipitis sententiæ in se omnes convertisset, *Florem ætatis*, inquit, *Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis fruendum præbuit, justo jure eum a filio repeti censet. nos tamen minime decet, juventutem nostram pro militari rudimento adsuefacere libidini prætorum. An hoc timemus, ne Hamilcaris filius nimis sero imperia inmodica et regni paterni speciem videat? et, cujus regis genero hereditarii sint relicti exercitus nostri, ejus filio parum mature serviamus? Ego, istum juvenem domi tenendum, sub legibus, sed* [d] *magistratibus docendum vivere æquo jure cum ceteris, censeo: ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.*

Hannibalis dotes et ingenium.

IV. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni adsentiebantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. [15] Hamilcarem juvenem [e] redditum sibi veteres milites credere; eumdem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. dein [f] brevi effecit, ut pater in se minimum momentum

[d] *sub* Gron. Crev. [e] *viventem* Eæd. [f] *deinde* Crev.

vix quicquam cis Iberum fuisse: qui etiam nullum imperatorem, nullos milites in ea regione tunc temporis habebant, ut observat Cato in oratione ad exercitum l. XXXIV. infra, c. 13. Cavebatur tantum, ne quicquam in ea quæ trans Iberum essent Romani, aut in ea quæ cis Iberum essent Pœni sibi juris arrogarent; neve alteruter populus eum amnem belli causa transiret. Vid. Polyb. II. 13.

12 *Prærogativam militarem*] Suffragium ante a militibus latum. Vid. not. 28. ad c. 51. l. III. supra.

13 *Vixdum puberem*] Non facile intelligitur quomodo Livius *vixdum puberem* appellare possit juvenem eum, qui, ut ex ipsius narratione colligitur, annum tunc 22. ætatis excesserat. Annibal novem ferme annorum erat, quum Amilcar in Hispaniam trajecit: novem annis in Hispania rem gessit Amilcar: octo ferme annis imperium obtinuit Asdrubal, ex quibus si triennium detraxeris, quo sub eo imperatore meruit Annibal, efficitur Annibalem, tunc quum ab Asdrubale arcessitus est, annum 23. egisse.

14 *Succederet*] Melius fortasse *succresceret:* quod ex uno libro suggerit Gron. * Id est, sensim crescendo sibi viam faceret ad eamdem potentiam, quam pater Amilcar obtinuerat.

15 *Amilcarem viventem*] Gronovius ex uno codice, cui assentitur unus e nostris, malit *Amilcarem juvenem*. Nec aliter Pithœus apud Hearnium.

ad favorem conciliandum esset. Numquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facile [16] decerneres[s], utrum imperatori, an exercitui, carior esset: neque Hasdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate, modus finitus. vigiliarum somnique nec die, nec nocte discriminata tempora. Id, quod gerendis rebus superesset, quieti datum: ea neque molli strato, neque silentio [17] arcessita. Multi sæpe militari sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque militum, conspexerunt. Vestitus nihil inter æquales excellens: arma atque equi [18] conspiciebantur. Equitum peditumque idem longe primus erat, princeps in prœlium ibat: ultimus conserto prœlio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant; [19] inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore meruit, nulla re, quæ agenda videndaque magno futuro duci esset, prætermissa.

V. Ceterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit. quibus obpugnandis quia haud dubie Romana arma movebantur, in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens [20] in parte magis, quam in ditione, Karthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus,

Hannibal bellum inferre Saguntinis statuit. Sed prius Olcadibus bellum infert.

s *discerneres* Crev.

16 *Discerneres*] Sic habent libri, fatente Gronovio, qui tamen reposuit *decerneres*. Nobis hæc mutatio necessaria non visa est. Itaque veterem lectionem revocavimus.

17 * *Arcessita*] Invitata, conciliata.

18 *Conspiciebantur*] Conspicua erant. Sic l. I. c. 47. *Quid te ut regium juvenem conspici sinis?* et l. XXXV. c. 52. *Regem conspici .... debere.*

19 *Inhumana crudelitas*] In Excerpt. e l. IX. Polyb. de virt. et vitiis habemus bene longam disquisitionem de hoc crudelitatis crimine, quod non Livius solum, sed et ceteri certatim Romani scriptores in Annibalem conjiciunt. Græcus scriptor dubium relinquit, utrum ingenio ac natura crudelis fuerit Annibal, an vero amicorum consiliis et necessitati rerum tribuenda sint ea quæ crudeliter ab ipso facta memorantur. Idem avidum pecuniæ Annibalem apud ipsos Carthaginienses habitum fuisse pro comperto affirmat.

20 *In parte magis, quam in ditione*] Magis intra limites fœdere Romano Carthaginiensibus definitos, quam in eorum ditione, seu potestate.

[21]jungendoque, tractus ad id bellum videri posset. [22]Carteiam, urbem opulentam, caput gentis ejus, expugnat diripitque. Quo metu perculsæ minores civitates, stipendio inposito, imperium accepere. victor exercitus, opulentusque præda, Karthaginem novam in hiberna est deductus. Ibi large partiendo prædam, stipendio præterito cum fide exsolvendo, cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccæos promotum bellum. Hermandica et Arbocala [h] [23]urbes vi captæ. Arbocala et virtute et multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi, exsulibus Olcadum, priore æstate domitæ gentis, quum se junxissent, concitant Carpetanos: adortique Hannibalem, regressum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine agmen grave præda turbavere. Hannibal prœlio abstinuit; castrisque super ripam positis, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado trajecit: [24]valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus præcepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, [25]elephantos ante quadraginta disposuit. Carpetanorum [26]cum adpendicibus Olcadum Vaccæorumque centum millia fuere; invicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque et ingenio feroces, et multitudine freti, et quod metu cessisse credebant hostem, [27]id morari victoriam rati, quod interesset amnis, clamore sublato, passim sine ullius imperio, qua cuique proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripæ [28]vis ingens equitum in flumen immissa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum; quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, [29]vel ab [i] inermi

Tum Vaccæis.

Vaccæi, et alii populi vincuntur.

[h] *Arbacala Carteiorum* Gron. Crev. [i] *ab* del. Gron.

21 *Jungendoque*] Ut partis bello regionibus jungeret Saguntinum agrum, qui Punicum imperium quodammodo denormaturus erat.

22 *Carteiam*] Imo *Altheam* ex Pol. l. III. Carteia sita fuit in ora Oceani, ad fretum Herculeum. Ea autem urbs, de qua hic agitur, quum dicatur fuisse gentis Olcadum caput, non potuit longe abesse a Carthagine nova.

23 *Carteiorum urbes*] Imo *Vaccæorum*, teste Polyb. Igitur aut reponendum hic Vaccæorum nomen, aut legendum *horum*.

24 * *Valloque ita producto*] Et quum ita longe a ripa produxisset vallum, quum eo intervallo a ripa castra communisset, ut locum ad transgrediendum amnem hostes haberent.

25 *Elephantos ante quadraginta*] Ante peditum agmen elephantos quadraginta collocavit. Sed, teste Gronovio, plerique MSS. pro *ante* habent *autem;* duo, quibus accedit unus e nostris, addunt *erant*. Unde ille legendum censet: *peditum agmen in ripa et elephantos* (*quadraginta autem erant*) *disponit*. Sic enim et complures membranæ, non *disposuit*.

26 * *Cum appendicibus Olcadum Vaccæorumque*] Cum adjunctis sibi Olcadibus et Vaccæis, qui quidem appendicis loco erant, quum Carpetani præcipuum robur exercitus essent.

27 * *Id morari victoriam rati quod interesset amnis*] Rati id unum sibi moræ esse ad victoriam, quod amnis interpositus hostem a se dirimeret.

28 *Vis ingens equitum in flumen immissa*] Ab Annibale.

29 *Vel ab inermi equite*] In vulgatis deest præpositio. Eam addidimus ex

equite, equo temere acto, perverti posset: eques, corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumta: quidam, verticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt: postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum conligerentur, priusquam ex tanto pavore[k] reciperent animos, Hannibal, agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit: vastatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Karthaginiensium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat. ceterum jam belli caussa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis. quibus quum adesset idem, qui litis erat sator, nec certamen juris, sed vim quæri adpareret; legati a Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum jam haud dubie imminens orantes. [30] Consules tunc Romæ erant P. Cornelius Scipio et Ti. Sempronius Longus: qui [31] quum, legatis in senatum introductis, de republica retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam, ad res sociorum inspiciendas; quibus si videretur digna caussa, et Hannibali denunciarent, ut ab Saguntinis, sociis populi Romani, abstineret, et Karthaginem in Africam trajicerent, ac sociorum populi Romani querimonias deferrent. Hac legatione decreta, necdum missa, omnium spe celerius Saguntum obpugnari adlatum est. [32] Tunc relata[l] ex integro res ad senatum. Alii, provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam censebant: alii totum in Hispaniam Hannibalemque intendebant bellum. Erant, qui non temere movendam rem tantam, exspectandosque ex Hispania legatos censerent. Hæc sententia, quæ tutissima videbatur, vicit: legatique eo maturius missi, P.[m] Valerius Flaccus et Q. Bæbius Tamphilus, Saguntum ad Hannibalem, atque inde Karthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in pœnam fœderis rupti deposcendum.

Saguntini Romam legatos mittunt. U. C. 534. A. C. 218. P. Cornelio, Ti. Sempronio Coss.

Saganti obpugnatio.

Legati in Hispaniam a Rom. mittuntur.

VII. Dum ea Romani parant consultantque, jam Saguntum summa vi obpugnabatur. Civitas ea longe opulentissima ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme a mari. Oriundi a Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam ab Ar-

[k] *tanto ex pavore* Gron. Crev. [l] *delata* Gron. [m] *Q.* Ead.

auctoritate aliquot librorum a Gronovio allatorum, duorum Hearnii codicum, et unius e nostris.

30 *Consules tunc.... erant*] Vid. c. 15. infra, et ea quæ ad illud annotabimus.

31 * *Quum .... de republica retulissent*] Quum senatoribus deliberandum proposuissent, quid in tali re esset e republica.

32 *Tunc relata*] Solennis et notissima locutio *referre ad senatum.* Ideo hic pro *delata,* quod vulgo legitur, admisimus *relata* ex MSS. Gronovianis quatuor, uno e nostris.

U. C. 534. A. C. 218. dea Rutulorum quidam generis. ceterum in tantas brevi creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinæ, qua fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Hannibal, infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripartito adgreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quam cetera circa, vallem vergens. adversus eum [33] vineas agere instituit, per quas aries mœnibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro satis æquus agendis vineis fuit; ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, cœptis succedebat. et turris ingens inminebat: et murus, ut in suspecto loco, supra ceteræ modum altitudinis emunitus erat: et juventus delecta, ubi plurimum [34] periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi majore obsistebant. Ac primo missilibus submovere hostem, nec quidquam satis tutum munientibus pati. deinde jam non pro mœnibus modo atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Pœni. Ut vero Hannibal ipse, dum murum incautius subit, adversum femur [35] tragula graviter ictus cecidit; tanta circa fuga ac trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineæ desererentur.

Saguntini fortiter repugnant.

Hannibal vulneratus.

VIII. [36] Obsidio deinde per paucos dies magis, quam obpugnatio, fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab adparatu operum ac munitionum nihil cessatum. Itaque acrius de integro obortum est bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineæ cœptæ agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus; ad centum enim quinquaginta millia [37] habuisse in armis satis [n] creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda [38] multifa-

[n] *satis* del. Gron.

33 *Vineas*] Vid. not. 94. ad c. 17. l. II.

34 *Periculi ac laboris*] Parum interest. Sed tamen sex scripti a Gronovio allegati, tres nostri habent *ac timoris*.

35 *Tragula*] Tragula missile erat telum, sic dictum, si credimus Varroni, l. IV. de Lingua Lat. *a trajiciendo*. Validissimum fuisse apparet ex Suida in voce Κέντας. Ceterum ejus forma parum nota.

36 * *Obsidio.... magis quam oppugnatio*] Cingebat quidem urbem hostilis exercitus, at eam non oppugnabat. *Quies erat*, ut mox dicetur, *certaminum*.

37 *Habuisse in armis satis creditur*]: Vocem *satis* adjiciunt duo vel optimi scripti, alter Gronovio, nobis alter inspectus: et placuit illa, ob affirmandi modestiam, et quia elegantius hic usurpatur quam ut sapiat librarii manum. In iis quæ præcedunt pro *obortum est*, iidem libri habent *coortum est*: sed parvi refert.

38 *Multimoda arte distineri*] Multimodam adhibere artem, ut possent sese per omnia quæ tuenda essent et obeunda, dispertire. Expeditius esset,

riam [o] distineri cœpti sunt. et non sufficiebant (jam enim feriebantur arietibus) muri, quassatæque [p] multæ partes erant. U. C. 534. A. C. 218. una continentibus ruinis nudaverat urbem: tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumque oppidum ea ruina crediderant Pœni; qua, velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrimque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnæ simile erat, quales in obpugnationibus urbium per occasionem partis alterius conseri solent; sed [39] justæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia intervallo constiterant. hinc spes, hinc desperatio animos irritat: Pœno cepisse jam se urbem, si paullulum adnitatur, credente; Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora obponentibus, nec ullo pedem referente, ne in [q] relictum a se locum [r] hostem inmitteret. Itaque quo acrius et conferti [s] magis utrimque pugnabant, eo plures vulnerabantur, nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. [40] Falarica erat Saguntinis, missile telum [41] hastili abiegno [t], et cetera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum exstabat. id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, linebantque pice. [42] Ferrum autem tres longum [u] habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Sed id maxime, etiamsi hæsisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat; quod, quum medium accensum mitteretur, conceptumque ipso motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus præbebat.

IX. [43] Quum [x] diu anceps fuisset certamen, et Saguntinis,

[o] *multimoda ante* Gron. Crev. [p] *quassatæ quoque* Eæd. [q] *in* del. Eæd. [r] *relicto a se loco* Eæd. [s] *confertim* Eæd. [t] *oblongo* Gron. [u] *in longum* Gron. [x] add. *ergo* Gron. Crev.

quod e duobus scriptis affert Gronovius, nos in uno reperimus: *multifariam distineri*, id est, in multas variasque partes distrahi, distendi.

39 * *Justæ acies*] Quæ jure dici possent acies. Opponuntur *justæ acies* et *tumultuaria pugna*.

40 *Falarica*] Hoc telum, teste Festo, nomen habet a *falis*, quæ sunt turres ligneæ militares, unde tela mittebantur.

41 *Hastili abiegno*] Jamdudum Lipsius, Poliorcet. l. V. dial. 5. testatus est se didicisse hic melioribus in libris legi *abiegno*: quam vocem itidem exhibet unus codex a Jac. Gronovio inspectus, servant quoque duo e nostris. Vulgati habent *oblongo*. Sed J. Frid. Gronovius vix ullo in codice MS. sic legi affirmat, vetustissimas quoque editiones in alia omnia abire. Itaque ex nostro instituto scriptam lectionem, quæ nullius vitii argui possit, sequimur.

42 *Ferrum autem tres longum habebat pedes*] Falarica ferrum habebat longum tres pedes. Sic passim loquitur Livius. Infra, c. 28. *Ratem unam ducentos longam pedes*. VIII. 10. *Signum septem pedes altum*. et alibi sæpius. Editi vulgo habent *tres in longum*. Sed præpositionem ignorant duo scripti, unus a Jac. Gronovio, alter a nobis excussus: et videtur illa ab iis adjecta qui non animadverterent repetendum esse hoc loco ex præcedentibus nomen *falarica*; et *ferrum* in primo casu acciperent, quum sit quartus.

43 *Quum ergo*] Abest τὸ *ergo* ab

U. C. 534. A. C. 218. quia præter spem resisterent, crevissent animi; Pœnus, quia non vicisset, pro victo esset; clamorem repente oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt; inde inpeditum trepidantemque exturbant; postremo fusum fugatumque in castra redigunt. Interim ab Roma legatos venisse nunciatum est. quibus obviam ad mare missi ab Hannibale, qui dicerent, nec tuto eos adituros inter tot tam [44] efferatarum [1] gentium arma: nec Hannibali, in [2] tanto discrimine rerum, [45] operæ esse legationes audire. Adparebat, non admissos protinus Karthaginem ituros. literas igitur nunciosque ad principes factionis Barcinæ præmittit, ut præpararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis posset.

Hannibal legatos Rom. non admittit.

Legati Rom. Karthaginem eunt. Hannonis oratio in Hannibalem.

X. Itaque, præterquam quod admissi auditique sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adverso senatu caussam fœderis, magno silentio propter auctoritatem suam, [46] non adsensum audientium, egit. *Per Deos, fœderum arbitros ac testes, monuisse, prædixisse se, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem ejus conquiescere viri: nec umquam, donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit, quietura Romana fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo subcinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus misistis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Karthaginem circumsidebunt Romanæ legiones, ducibus iisdem Diis, per quos priore bello rupta fœdera sunt ulti. Utrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi, ignoratis? Legatos, ab sociis et pro sociis venientes, bonus imperator vester in castra non admisit, jus gentium sustulit. hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi ad vos veniunt, res ex fœdere repetunt.* [47] *publica fraus absit; auctorem culpæ et* [48] *reum criminis de-*

[1] *effrenatarum* Gron. Crev. [2] *in* del. Ead.

uno e codd. Gronovianis, uno itidem e nostris: nec sane illa voce quidquam hic est opus.

44 *Effrenatarum*] Sigonius e vetere libro legit *efferatarum*. Assentitur Victorinus codex. Nec displicet. Sic I. 19. *efferatos militia animos.* Gronovio quoque probabilis videtur emendatio.

45 *Operæ esse*] Operæ pretium esse, vacare. Vid. I. 24.

46 *Non assensum audientium*] Sic emendavit Rubenius ex conjectura, propterea quod supra dicitur Hanno *adverso senatu* causam fœderis egisse; non ergo *cum assensu audientium*, quomodo habent libri. In iis quæ proxime sequuntur, unus vel optimus codex auctior est vulgatis, et sic habet, teste Gronovio: *egit, per deos fœderum arbitros ac testes obtestans ne Romanum cum Saguntino suscitarent bellum. Monuisse, prædixisse se.* Et eodem alludunt quatuor alii codices, ipsi Gronovio unus, unus Hearnio, duo nobis inspecti.

47 *Publica fraus absit*] Concessio ex persona Romanorum; quasi diceret Hanno: fœderis rupti et noxam et pœnam non publicam esse Cartha-

poscunt. Quo lenius agunt, segnius incipiunt; eo, quum cœperint, vereor, ne perseverantius sæviant. [49] *Ægates insulas* [50] *Erycemque ante oculos proponite; quæ terra marique per quatuor et viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti volunt. sed* [51] *Tarento, id est*[b] *Italia, non abstinueramus ex fœdere: sicut nunc Sagunto non abstinemus. Vicerunt ergo Dii hominesque; et,* [52] *id de quo verbis ambigebatur, uter populus fœdus rupisset, eventus belli, velut æquus judex, unde jus stabat, ei victoriam dedit. Karthagini nunc Hannibal vineas turresque admovet: Karthaginis mœnia quatit ariete. Saguntí ruinæ (falsus utinam vates sim) nostris capitibus incident: susceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis est. Dedemus ergo Hannibalem? dicet aliquis. Scio, meam levem esse in eo auctoritatem propter paternas inimicitias. Sed et Hamilcarem eo perisse*[c] *lætatus sum, quod, si ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus; et hunc juvenem, tamquam furiam facemque hujus belli, odi ac detestor. Nec dedendum solum id piaculum rupti fœderis; sed, si nemo deposcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandumque eo, unde nec ad nos nomen famaque ejus accedere,* [53] *neque sollicitare quietæ civitatis statum possit. Ego ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios, qui Hannibali nuncient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipsumque Hannibalem ex fœdere Ro-* U. C. 534. A. C. 218.

[b] *id est* leg. *tum in* Gron. Crev. [c] *periisse* Eæd.

giniensium, sed solius Annibalis propriam, Romani facile patiuntur.

48 * *Reum criminis*] Eum cui crimen luendum est.

49 *Ægates insulas*] Ad quas victi Carthaginienses, pacem gravissimis conditionibus accipere coacti fuerant.

50 *Erycem*] Montem in Sicilia, ad quem clausus exercitus Pœnorum solius demum pacis beneficio liberatus fuerat.

51 *Tarento tum in Italia*] Gronovius ex vestigiis MSS. legit *Tarento, id est, Italia.* Italiam nimirum Hanno significat nominatim in fœdere expressam fuisse. Philinus, referente Polybio, l. III. c. 26. scripserat fuisse Romanos inter et Pœnos fœdus, ex quo Carthaginienses abstinere omni Italia oportebat. Nec ab eo dissensisse Livium, tum ex hoc loco suspicari licet, tum ex Epit. lib. XIV. Polybius tamen Philinum hac in re erroris coarguit.

52 *Id de quo verbis ambigebatur*] Sensus patet: verba paulo impeditiora sunt. Possis ordinare in hunc modum: *Eventus belli .... ei victoriam dedit, unde jus stabat, id de quo,* sive quæ erat res de qua *verbis ambigebatur,* nempe *uter populus fœdus rupisset.* Sed veremur ne, dum volumus Livium Grammatice loqui, parum Latine loquentem faciamus. Potius credimus eum ex brevitate et licentia quadam extra consuetas leges evagante captasse elegantiam, et, quando sensus satis apertus erat, parum curasse de verbis ad Grammaticæ normam exigendis. Sic ergo hunc locum exponendum duxerimus: *id de quo verbis ambigebatur,* nempe *uter populus fœdus rupisset, eventus belli* decrevit, dum *ei unde jus stabat, victoriam dedit.* Non absimilis anomaliæ exemplum rursus occurrit infra l. XXVIII. c. 27. Vid. ibi notam ad has voces *Multitudo omnis.*

53 *Neque sollicitare*] Plenius ac melius unus e Gronovianis codd. et unus quoque e nostris: *neque ille sollicitare.*

U.C. 534. A.C. 218.

manis dedant. tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.

Favet senatus Karthagin. Hannibali.

XI. Quum Hanno perorasset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit. adeo prope omnis senatus Hannibalis erat; infestiusque locutum arguebant Hannonem, quam Flaccum Valerium, legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, *Bellum ortum ab Saguntinis, non ab Hannibale esse. populum Romanum injuste facere, si Saguntinos* [54] *vetustissimæ Karthaginiensium societati præponat.* Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia fessum militem prœliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe præmiorum accendit. Ut vero pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Saguntini ut a prœliis quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies; ita non nocte, non die umquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde obpugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta est: nec, qua primum aut potissimum parte ferrent opem, (quum omnia variis clamoribus streperent) satis scire poterant. Ipse Hannibal, qua turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hortator aderat. quæ quum admota, [55] catapultis ballistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset; tum Hannibal, occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quod cæmenta non calce durata erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere. Itaque [56] latius, quam cæderetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt: conlatisque eo catapultis ballistisque, ut castellum in ipsa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circumdant; et Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrimque summa vi et muniunt, et pugnant: sed, interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul crescit inopia omnium

Saguntinorum constantia.

54 * *Vetustissimæ Carthaginiensium societati*] Socii Romanorum Carthaginienses erant jam a primis Romanæ reipublicæ initiis.

55 *Catapultis ballistisque*] Antiquitus hæc duo sedulo distingui mos erat. *Catapultis* tela, *ballistis* saxo torquebantur. Ballistæ majoris erant molis, quam catapultæ. Sed posterioribus temporibus utrumque nomen confundi cœptum est. Vid. Lips. l. III. Poliorc. Dial. 2. et 3.

56 * *Latius quam cæderetur, ruebant*] Impacta dolabra, non id tantum ruebat, quod ictum erat, sed et vicina quoque. Itaque latior erat ruina, quam ea pars muri quæ cæsa sive icta fuerat.

longa obsidione, et minuitur exspectatio externæ opis; quum tam procul Romani, unica spes, circa omnia hostium essent. Paullisper tamen adfectos animos recreavit repentina profectio Hannibalis in Oretanos Carpetanosque. qui duo populi, delectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus, metum defectionis quum præbuissent, obpressi celeritate Hannibalis, omiserunt mota arma. U. C. 534. A. C. 218.

XII. Nec Sagunti obpugnatio segnior erat, Maharbale, Himilconis filio, (eum[d] præfecerat Hannibal) ita inpigre rem agente, ut ducem abesse nec cives, nec hostes sentirent. Is et prœlia aliquot secunda fecit, et tribus arietibus [57] aliquantulum[e] muri discussit; strataque omnia recentibus ruinis advenienti Hannibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque prœlium cum multorum utrimque cæde initum, et pars arcis capta est. Tentata deinde per duos est exigua pacis spes, Alconem Saguntinum, et Alorcum Hispanum. Alcon, insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Hannibalem noctu transisset, postquam nihil lacrimæ movebant, conditionesque tristes, ut ab irato victore, ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit; moriturum adfirmans, qui sub conditionibus his de pace ageret. Postulabatur autem, redderent res Turdetanis; traditoque omni auro atque argento, egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, ubi Pœnus jussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, vinci animos, [58] ubi alia vincantur, adfirmans, se pacis ejus interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Hannibalis; ceterum [59] publice Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad prætorem Saguntinum (et ipse ita jubebat) est deductus. quo quum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, submota cetera multitudine, senatus Alorco datus est: cujus talis oratio fuit. Pax frustra tentata.

XIII. *Si civis vester Alcon, sicut ad pacem petendam ad Hannibalem venit, ita pacis conditiones ab Hannibale ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Hannibalis, nec transfuga ad vos venissem. Quum ille, aut vestra, aut sua culpa, manserit apud hostem, (si metum simulavit, sua; vestra, si periculum est apud vos vera referentibus)* Alorci oratio de pace.

[d] *quem* Gron. Crev. [e] *aliquantum* Crev.

57 *Aliquantum muri*] Hic operarum incuria mendum irrepsit in Gronovianas editiones, *aliquantulum*. Vetustius cusi, cum uno e scriptis nostris, præferunt *aliquantum*, quomodo edidimus.

58 *Ubi alia vincantur*] *Alia*, nempe urbs, vires, arma.

59 * *Publice Saguntinis amicus*] Populi Saguntini amicus.

U. C. 534. A. C. 218. *ego, ne ignoraretis, esse aliquas et salutis et pacis vobis conditiones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestra autem caussa me, nec ullius alterius, loqui, quæ loquor apud vos, [60] vel ea fides sit, quod, neque dum vestris viribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis umquam apud vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra jam aut arma vos, aut mœnia satis defendunt, pacem adfero ad vos magis necessariam, quam æquam. cujus ita aliqua spes est, si eam quemadmodum ut victor fert Hannibal, sic vos ut victi audiatis: si non id, quod amittitur, in damno, (quum omnia victoris sint) sed, quidquid relinquitur, pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam ex magna jam parte dirutam, captam fere totam habet, adimit, agros relinquit, locum adsignaturus, in quo novum oppidum ædificetis: aurum argentumque omne, publicum privatumque, ad se jubet deferri: [61] conjugum vestraque corpora ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes [62] cum binis vestimentis velitis ab Sagunto exire. Hæc victor hostis imperat. Hæc, quamquam sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud despero, [63] quum omnium potestas ei [f] facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed vel [g] hæc patienda censeo potius, quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure sinatis.*

XIV. Ad hæc audienda quum, circumfusa paullatim multitudine, permixtum senatui esset populi concilium; repente primores, secessione facta, (priusquam responsum daretur) argentum aurumque omne, ex publico privatoque in forum conlatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semet ipsi præcipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perque ruinam ejus cohors Pœnorum inpetu facto quum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem; non cunctandum in tali occasione ratus Hannibal, totis viribus adgressus urbem, momento cepit, signo dato, ut omnes puberes interficerentur. quod imperium crudele, ceterum prope necessarium [64] cognitum ip-

Captum Saguntum.

[f] add. *a vobis* Gron. [g] *vel* del. Gron. Crev.

60 *Vel ea fides sit*] Hoc unum argumento esse potest.

61 *Conjugum vestraque corpora ac liberorum*] Decentior est ordo quem servant quidam scripti: *corpora vestra, conjugum ac liberorum vestrorum.*

62 *Cum binis vestimentis*] Supra c. 12. Annibal postulat, ut cum singulis vestimentis Saguntini exeant. Itaque recte videtur Lipsius hic reponere: *cum privis*, i. e. singulis, *vestimentis.* Tametsi vox illa paulo rarioris est usus.

63 *Quum omnium potestas ei facta sit*] Vulgo *a vobis facta sit.* Sed τὰ *a vobis* ignorant omnes scripti, tum Gronoviani, tum nostri.

64 *Cognitum in ipso eventu est*] Duo scripti a Gronovio allegati, et

so[h] eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super se ipsos concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnæ, quam morientes, fecerunt? U. C. 534. A. C. 218.

XV. Captum oppidum est cum ingenti præda. Quamquam pleraque ab dominis de industria conrupta erant, et in cædibus vix ullum discrimen ætatis ira fecerat, et captivi militum præda fuerant; tamen et ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat, et multam pretiosam supellectilem vestemque missam Karthaginem. Octavo mense, quam cœptum obpugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Karthaginem novam in hiberna Hannibalem concessisse: quinto deinde mense, quam ab Karthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerint, ad quos et principio obpugnationis legati Saguntini missi sint, et qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam, pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere, [65] aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerunt, non cœptum obpugnari est, sed captum. Nam excessisse pugna ad Trebiam in annum [66] Cn. Servilii et C.[i] Flaminii non potest: quia Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus ab Ti. Sempronio consule; qui, post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

XVI. Sub idem fere tempus et legati, qui redierant a Karthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia esse, et Sagunti excidium nunciatum est: tantusque simul mœror Patres, misericordiaque sociorum peremtorum indigne, et pudor non lati auxilii, et ira in Karthaginienses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset; Capto Sagunto trepidant Romani.

[h] *in ipso* Gron. Crev. [i] *C.* del. Gron.

...mus e nostris carent præpositione *in*: nec sane illa indiget oratio.

65 *Aut Saguntum principio anni ....captum*] Omnino necesse est, ut Saguntum non principio hujus anni, sed aliquanto ante finem superioris captum fuerit. His enim temporibus consules Idibus Martiis magistratum inibant. Vid. XXII. 1. XXVI. 1. XXVII. 7. Infra autem c. 21. Annibalem videmus primo vere profectum esse ex Hispania, postquam totum tempus hiemis renovandis quiete et otio militum corporibus animisque datum esset. Unde colligitur Annibalem eodem fere tempore Carthagine Nova movisse, quo hi consules, P. Cornelius et Ti. Sempronius magistratum inierunt; Saguntum autem captum esse sub finem æstatis ejus anni, quo M. Livius et L. Æmilius consules fuere. Atque ita habet Polybius, a quo hac in re discessisse Livium mirum est, qui eum hic passim fere exscribit.

66 *Cn. Servilii et C. Flaminii*] Prænomen Flaminii, quod in editis non comparebat, servant optimi e scriptis, tum Gronovianis, tum nostris: et alludunt ceteri.

U. C. 534. A. C. 218. ut, tot uno tempore motibus animi turbati, [67] trepidarent magis, quam consulerent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremque secum congressum; nec rem Romanam tam desidem umquam fuisse atque inbellem. Sardos, Corsosque, et Istros, atque Illyrios, [68] lacessisse magis, quam exercuisse, Romana arma: et cum Gallis tumultuatum verius, quam belligeratum. Pœnum, hostem veteranum, trium et viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, [69] primum Hamilcare, deinde Hasdrubale, nunc Hannibale duce acerrimo adsuetum, recentem ab excidio opulentissimæ urbis, Iberum transire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos: conciturum avidas semper armorum Gallicas gentes. cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia ac pro mœnibus Romanis esse.

Belli adparatus apud Romanos.

XVII. Nominatæ jam antea consulibus provinciæ erant; tum sortiri jussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, et sociûm quantum ipsis videretur, et classis quanta parari posset. Quatuor et viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, et mille octingenti equites: [70] sociorum quadraginta millia [k] peditum, quatuor [l] millia et quadringenti [m] equites: [71] naves ducentæ viginti quinqueremes, [72] celoces viginti deductæ. Latum inde ad populum, *vellent, juberent, populo Karthaginiensi bellum indici.* Ejusque belli caussa supplicatio per urbem habita, atque adorati Dii, ut bene ac

[k] *millia* l. *quatuor* Gron. [l] *quatuor* etc. leg. *et quatuor equitum millia* Ead. [m] *quatuor* l. *et quatuor millia quadringenti equites* Crev.

67 * *Trepidarent magis quam consulerent*] Tumultuarentur potius, omnium incerti, et in varias partes animum versantes, quam quieti sedatique deliberarent.

68 * *Lacessisse magis quam exercuisse*] Vetuisse potius ne omnino quiescerent, quam tanquam dignos adversarios, exercuisse Romana arma.

69 *Primum Amilcare, deinde Asdrubale, nunc Annibale*] Hæc omnia omittunt plurimi scripti a Gronovio excussi, et omnes nostri. Sed et in nostris legitur *duci acerrimo,* non *duce:* quod amplectendum videtur. Scribamus ergo: *semper victorem, duci acerrimo assuetum.* Nisi si quod majus ulcus latet.

70 *Sociorum XL. millia peditum, et IV. millia CCCC. equites*] Hos numeros emendandos curavimus ad mentem Gronovii, quum vulgo editi habeant *sociorum XLIV. peditum, et quatuor equitum millia.* Correxit ille ex suis libris, quibus plane consentiunt nostri. Similiter paulo infra, pro *equitibus mille ducentis,* iisdem libris auctoribus dedimus *equitibus mille sexcentis;* et rursus pro *quatuordecim millia sociorum peditum,* edidimus *decem millia.*

71 *Naves.. quinqueremes*] Naves quinque remorum ordinibus instructæ. Utrum autem hi remorum ordines per gradus et intervalla supra sese invicem assurgerent, an vero in longitudinem tantum secundum latus navis porrigerentur, magna inter doctos controversia est. Priorem opinionem tuetur Auctor Antiquitatis Schematibus illustratæ, compluribus in eam rem allatis et testimoniis scriptorum veterum, et antiquis monumentis. Eam tamen impugnari fatetur unanimi peritorum omnium artis nauticæ consensu, qui id omnino fieri potuisse negant. Eum vide Tom. VIII. l. II. c. 8. et seq.

72 *Celoces*] Levia navigia sine rostris.

feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus jussisset. U. C. 534.
Inter consules ita copiæ divisæ. Sempronio datæ legiones A. C. 218.
duæ, ([73] ea quaterna millia erant peditum, et trecenti equites) et[n] sociorum sexdecim millia peditum, equites mille octingenti: naves longæ centum sexaginta, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam; ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Pœnum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum, quia [74] L. Manlius prætor et ipse cum haud invalido præsidio [75] in Galliam mittebatur. Navium maxime Cornelio numerus deminutus. sexaginta quinqueremes datæ (neque enim mari venturum, aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant) et duæ Romanæ legiones cum suo justo equitatu, et quatuordecim millibus sociorum peditum, [76] equitibus mille sexcentis[o]. Duas legiones Romanas, et decem[p] millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos Gallia provincia [77] eodem anno versa in Punicum bellum habuit.

XVIII. His ita comparatis, ut omnia justa ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percunctandos Karthaginienses, publicone consilio Hannibal Saguntum obpugnasset? et si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Karthaginiensi bellum. Romani postquam Karthaginem venerunt, quum senatus datus esset, et Q. Fabius nihil ultra, quam unum, quod mandatum erat, percunctatus esset; tum ex Karthaginiensibus unus: [78] *Præ-*

Legati missi Karthaginem.

[n] *et* del. Gron. Crev. [o] *ducentis* Gron. [p] *quatuordecim* Ead.

73 *Ea quaterna millia erant peditum*] Intelligenda sunt *quaterna* in singulas legiones; et pariter *treceni*, sic enim mallemus, *equites* in singulas.

74 *L. Manlius prætor*] Prætores hoc anno fuerunt, ut ex variis Livii locis colligitur, L. Manlius Vulso, M. Æmilius Lepidus, C. Atilius Serranus, C. Terentius Varro. Horum L. Manlius Galliam, M. Æmilius Siciliam obtinuerunt. C. Atilio videtur primo obtigisse peregrina jurisdictio, deinde, ingravescente bello, Ligures. C. Terentius urbanam jurisdictionem sortitus, et, absente Atilio, peregrinam quoque exercuisse videtur.

75 *In Galliam*] Cisalpinam.

76 *Equitibus mille sexcentis*] Hic, et paulo infra *decem millia*, vid. not. 70. supra.

77 *Eodem anno*] Vox *anno* neque in MSS. neque in antiquioribus editis reperitur; unde Gronovius eam delet, et *eodem* mutat in *nondum*. *Gallia provincia nondum versa in Punicum bellum:* i. e. ut exponit ipse emendator, priusquam eo adducerent consules copias suas Annibali opponendas, priusquam ea sedes et campus Punici belli fieret.

78 *Præceps vestra, Romani, et prior*] Hanc lectionem ex antiquioribus editis et veteribus scriptis adstruit Gronovius: Dujatius admisit: firmant quoque nostri codd. *Præceps* est temeraria, inconsiderata, a præpropero et fervido consilio profecta. Ceterum dubitamus, an sic quoque locus omnino sanus sit. In iis enim quæ sequuntur, hæ voces *adhuc lenior* videntur indicare aliquid de lenitate præmissum esse: nisi si forte ibi legendum est, *verbis lenior est, re adhuc asperior*. Hoc loco vulgati ha-

U. C. 534. A. C. 218.

ceps vestra, Romani, et [q] *prior legatio fuit, quum Hannibalem, tamquam suo consilio Saguntum obpugnantem deposcebatis: ceterum hæc legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Hannibal et insimulabatur, et deposcebatur. nunc ab nobis et confessio culpæ exprimitur: et, ut a confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato publicone consilio Saguntum obpugnatum sit, quærendum censeam: sed utrum jure, an injuria. Nostra enim hæc quæstio atque animadversio in civem nostrum est; nostro, an suo fecerit arbitrio. Vobiscum una disceptatio est, licueritne per fœdus fieri. Itaque quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant; nobis vobiscum fœdus est a Lutatio consule ictum: in quo quum caveretur* [r] *utrorumque sociis, nihil de Saguntinis (nec dum enim erant socii vestri) cautum est. At enim eo fœdere, quod cum Hasdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. adversus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod a vobis didici. Vos enim, quod C. Lutatius consul primo nobiscum fœdus icit, quia neque auctoritate Patrum, nec populi jussu ictum erat, negastis vos eo teneri. itaque aliud de integro fœdus publico consilio ictum est. Si vos non tenent vestra fœdera, nisi ex auctoritate aut jussu vestro icta; ne nos quidem Hasdrubalis fœdus, quod nobis insciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere, et, quod diu parturit animus vester, aliquando pariat.* Tum Romanus, sinu ex toga facto, *Hic,* inquit, *vobis bellum et pacem portamus; utrum placet, sumite.* Sub hanc vocem haud minus ferociter, *daret, utrum vellet,* subclamatum est. et quum is iterum sinu effuso *bellum dare* dixisset, *accipere se* omnes responderunt, *et, quibus acciperent animis, iisdem se gesturos.*

Bellum indicunt.

Disceptatio de fœderum jure.

XIX. Hæc directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quam de fœderum jure verbis disceptare, quum ante, tum maxime Sagunto excisa. nam, si verborum disceptationis res esset, [79] quid [s] fœdus Hasdrubalis cum Lutatii priore fœdere, quod [t] mutatum est, comparandum [u] erat? quum in Lutatii fœdere diserte additum esset, *ita id ratum fore, si populus censuisset;* in Hasdrubalis fœdere nec exceptum tale quidquam fuerit, et tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quidquam mutaretur. Quam-

[q] *unus:—et* l. *unus princeps: Vana, Romani, inquit, et* Gron. [r] *quum caveretur* leg. *cavetur* Gron. Crev. [s] *quod* Gron. [t] *quod mutatum* leg. *commutatum* Ead. [u] *erat* l. *non erat* Ead.

bent: *tum ex Carthaginiensibus unus princeps, Vana, Romani, inquit, et prior.*

79 *Quid fœdus*] Hanc lectionem, quam ex duobus MSS. codicibus affert Gronovius, non dubitavimus in textum recipere. *Quid* intellige *qua in re, quanam ratione.* Prius legebatur: *Quod fœdus Asdrubalis cum Lutatii priore fœdere commutatum est, comparandum non erat:* aut nullo, aut perobscuro sensu.

quam, [80] etsi priore fœdere staretur, satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis. nam neque additum erat, *iis, qui tunc essent*: nec, *ne qui postea adsumerentur*. et quum adsumere novos liceret socios, quis æquum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem non defendi? [81] tantum, ne Karthaginiensium socii aut sollicitarentur ad defectionem, aut sua sponte [82] desciscentes reciperentur. Legati Romani ab Karthagine, sicut his Romæ imperatum erat, in Hispaniam, [83] ut adirent civitates, ut in societatem perlicerent, aut averterent a Pœnis, trajecerunt. Ad Bargusios primum venerunt: a quibus benigne excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volcianos inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam responsum ceteros populos ab societate Romana avertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit: *Quæ verecundia est, Romani, postulare vos* [1], *uti vestram Karthaginiensium amicitiæ præponamus, quum, qui id fecerunt, Saguntinos crudelius, quam Pœnus hostis perdidit, vos socii prodideritis? ibi quæratis socios, censeo, ubi Saguntina clades ignota est. Hispanis populis, sicut lugubre, ita insigne documentum Sagunti ruinæ erunt, ne quis fidei Romanæ aut societati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volcianorum jussi, ab nullo deinde concilio Hispaniæ benigniora verba tulere. itaque nequidquam peragrata Hispania, [84] in Galliam transeunt.

U. C. 534. A. C. 218.

Legati Romani in Hispaniam trajiciunt.

[1] *Romani, postulare vos*, leg. *vos, R. p.* Gron. Crev.

80 *Etsi priore fœdere*] Hic intelligendum est fœdus illud Lutatii, quod publico consilio ictum est, et *prius* vocatur, ob fœdus Asdrubalis, quod aliquot post annis secutum est.

81 *Tantum, ne Carthaginiensium*] Id tantum cavendum, servandum erat, ne ....

82 *Desciscentes reciperentur*] Hæc omnia, quæ Romanorum causæ favent, diligenter excerpsit e Polybio Livius. At id omittere fortasse non debuerat, quod ille eximia fide commendatus scriptor addit: concedendum quidem necessario esse, Carthaginienses injuste hoc bellum suscepisse, si quis hujus belli originem et causam a solo Sagunti exscidio ducat. Sin autem belli causa esse dicatur Sardinia, stipendio etiam mille et ducentorum talentorum superimposito, per fraudem intercepta; juste omnino Carthaginienses occasione invitatos ab iis pœnas exigere voluisse, qui per occasionem temporum ipsis nocuerant.

83 *Ut adirent civitates, ut in societatem*] Melius videretur, quod Gronovius legi jubet: *ut adirent civitates, et aut in societatem perlicerent, aut ..*

84 *In Galliam transeunt. In his nova*] Hic perspicuum est aliquid esse vitii, et requiri nomen gentis aut urbis, ad quam venerint primo Romani in Galliam transgressi. Hoc permulti viderunt: solus Jac. Gronovius feliciter emendasse videtur. Jubet ille legi: *in Galliam transeunt. Ruscinone terribilis species visa est.* Juvant ejus conjecturam et loci situs, et mentio Ruscinonis ab Livio bis facta, infra c. 24. Attamen *τὸ nova* ita huic quæ narratur rei congruere videtur, ut illud eliminari non facile patiamur. Et cum illa voce haud ægre coalescere potuerunt duæ postremæ syllabæ *τῷ Ruscinone.* Legimus ergo: *Ruscinone nova terribilisque species.*

U. C. 534. A. C. 218. Gallos adeunt.

XX. In his nova terribilisque species visa est, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. quum, verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii, petissent, ne Pœno, bellum Italiæ inferenti, per agros urbesque suas transitum darent; tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix a magistratibus majoribusque natu juventus sedaretur. [85] Adeo stolida inpudensque postulatio visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id avertere in se, agrosque suos pro alienis populandos objicere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est, *Neque Romanorum in se meritum esse, neque Karthaginiensium injuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut adversus Pœnos sumant arma. Contra ea audire sese, gentis suæ homines agris finibusque Italiæ pelli a populo Romano, stipendiumque pendere, et cetera indigna pati.* Eadem ferme in ceteris Galliæ conciliis dicta auditaque: nec hospitale quidquam pacatumve satis prius auditum, quam Massiliam venere. [86] Ibi omnia, ab sociis inquisita cum cura ac fide, cognita, *præoccupatos jam ante*[1] *ab Hannibale Gallorum animos esse. sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore,* (*adeo ferocia atque indomita ingenia esse*) *ni subinde auro, cujus avidissima gens est, principum animi concilientur.* Ita peragratis Hispaniæ et Galliæ populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quam consules in provincias profecti erant. civitatem omnem in exspectationem belli erectam invenerunt, satis constante fama, jam Iberum Pœnos transmisisse.

Hannibalis oratio ad milites.

XXI. Hannibal, Sagunto capto, Karthaginem novam in hiberna concesserat. ibique, auditis, quæ Romæ, quæque Karthagine acta decretaque forent, seque non ducem solum, sed etiam caussam esse belli, partitis divenditisque reliquiis prædæ, nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites convocat: *Credo ego vos,* inquit, *socii, et ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniæ populis, aut finiendam nobis militiam, exercitusque dimittendos esse: aut in alias terras transferendum bellum; ita enim hæ gentes non pacis solum, sed etiam victoriæ, bonis florebunt, si ex aliis gentibus prædam et gloriam quæremus. Itaque, quum longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quando domos vestras, et* [87] *quæ cuique ibi cara*

[1] *ante* del. Gron.

85 *Adeo stolida .. postulatio visa est, censere*] Dele cum Gronovio supervacaneum verbum, *censere.*

86 *Ibi omnia*] Ibi cognita sunt omnia, quippe quæ socii cum cura ac fide inquisierant; nempe *præoccupatos jam ante* (sic enim habent optimæ membranæ, vulgo omittitur *ante*) *ab Annibale animos.*

87 *Quæ cuique ibi cara sint*] Melius codex Puteanæus, et unus e Gronovianis, *sunt.* Nihil enim hic dubitationis est.

sunt[a], *visuri sitis, si quis vestrum suos invisere vult, commeatum do. Primo vere, edico, adsitis; ut, Diis bene juvantibus, bellum ingentis gloriæ prædæque futurum incipiamus.* Omnibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata erat, et jam desiderantibus suos, et longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores, aut jam exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda. Vere primo ad edictum convenere. Hannibal, quum recensuisset omnium auxilia gentium, Gades profectus Herculi vota exsolvit: novisque se obligat votis, si cetera prospera evenissent. Inde partiens curas [88] simul in inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio firmare eam[a] statuit. Pro eo supplementum ipse ex Africa, maxime jaculatorum, levium armis, petiit; ut Afri in Hispania, in Africa Hispani[b], melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati, stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites [89] cætratos misit in Africam, et funditores Baliares[c] octingentos septuaginta: equites mixtos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Karthagini præsidio esse, partim distribui per Africam jubet. simul conquisitoribus in civitates missis, quatuor millia conscripta delectæ juventutis, præsidium eosdem et obsides, duci Karthaginem jubet.

U. C. 534. A. C. 218.

Adparatus Hannibalis ad bellum.

XXII. Neque Hispaniam neglegendam ratus, ([90] atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos principum animos) Hasdrubali fratri, viro inpigro, eam provinciam destinat, firmatque eum Africis maxime præsidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, [91] Baliaribus quingentis. ad hæc peditum auxilia additi equites [92] Libyphœnices (mixtum Punicum Afris genus) trecenti[d], et Numidæ Maurique adcolæ Oceani ad mille octingentos, et parva Ilergetum manus ex Hispania, ducenti equites: et, ne quid[e] terrestris deesset auxilii genus,

[a] *sint* Gron. Crev. [a] *eam* l. *et eam* Eæd. [b] *in Afr. Hisp.* leg. *Hisp. in A.* Eæd. [c] *Baleares* Eæd. [d] *quadringenti et quinquaginta* Crev. [e] *quod* Ead.

88 *Simul in inferendum atque arcendum*] Sic habent scripti, et Gronoviani, et nostri, nisi quod particula *in* a Gronovio adjecta est. Olim *simul inferendi atque arcendi.*

89 *Cetratos*] De cetra vid. not. ad l. XXVIII. c. 5.

90 *Atque ideo haud minus*] Delenda est vocula *haud*, quæ sensum corrumpit.

91 *Balearibus quingentis*] Deerat numerus apud nostrum. Adjecit eum Sigonius ex Polybio, e quo hæc omnia desumpta sunt.

92 *Libyphœnices.... CCCCL.*] Olim *CCC. et.* Emendatum est itidem ex Polybio. Nimirum *τὸ cl* in fine numeri transierat in *et*, facili errore.

U. C. 534. A. C. 218. elephanti quatuordecim. classis præterea data[f] ad tuendam maritimam oram, (quia, qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos, credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinque: sed [93] aptæ instructæque remigio triginta et duæ quinqueremes erant, et triremes quinque. Ab Gadibus Karthaginem ad hiberna exercitus rediit. atque inde, profectus præter Etovissam urbem, ad Iberum maritimamque oram ducit. Ibi, fama est, in quiete visum ab eo juvenem divina specie, qui *se ab Jove* diceret *ducem in Italiam Hannibali missum: proinde sequeretur, neque usquam a se deflecteret oculos.* Pavidum primo, nusquam circumspicientem aut respicientem, secutum; deinde, cura humani ingenii, quum, quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequivisse; tum vidisse, post sese serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri, ac post insequi cum fragore cœli nimbum: tum, *quæ moles ea, quidve prodigii esset,* quærentem audisse: *Vastitatem Italiæ esse. pergeret porro ire, nec ultra inquireret, sineretque fata in occulto esse.*

Somnium Hannibalis.

Hannibal Iberum transit.

XXIII. Hoc visu lætus tripartito Iberum copias trajecit, præmissis, qui Gallorum animos, qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Bargusiosque, et Ausetanos, et [94] Lacetaniam, quæ subjecta Pyrenæis montibus est, subegit: oræque huic omni præfecit Hannonem, ut fauces, quæ Hispanias Galliis jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præsidium [95] obtinendæ regionis data, et mille equites. Postquam per Pyrenæum saltum traduci exercitus est cœptus, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano; tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. constabat, non tam bello motos, quam longinquitate viæ insuperabilique Alpium transitu. Hannibal, quia revocare aut vi retinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia hominum domos remisit, [96] quos et ipse gravari militia senserat, Carpetanos quoque ab se dimissos simulans.

Pyrenæum saltum superat.

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos sollicitarent,

[f] add. *est* Gron. Crev.

93 * *Aptæ*] Convenienter ornatæ. Infra XXX. 10. *nautico instrumento aptæ classi.*

94 *Lacetaniam*] Prius hic legebatur *Aquitaniam:* corrupte. Neque enim adhuc Annibal in Galliam trajecerat. Correxit Sigonius felici conjectura *Lacetaniam,* quæ regio est Hispaniæ subjecta Pyrenæo.

95 * *Obtinendæ*] Tenendæ, servandæ.

96 *Quos et ipse gravari militia*] Muretus ac Gronovius legi jubent: *quos et ipsos gravari militiam senserat.*

cum reliquis copiis Pyrenæum transgreditur, et ad oppidum Illiberi[g] castra locat. Galli quamquam Italiæ bellum inferri audiebant, tamen, quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaque valida inposita, metu servitutis [97] ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conveniunt. quod ubi Hannibali nunciatum est, moram magis, quam bellum, metuens, oratores ad regulos eorum misit, *conloqui semet ipsum velle cum his; et vel illi propius Illiberi accederent, vel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus facilior esset: nam et accepturum eos in castra sua se lætum, nec cunctanter se ipsum ad eos venturum. Hospitem enim se Galliæ, non hostem, advenisse: nec stricturum ante gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam venisset.* Et per nuncios quidem hæc. Ut vero reguli Gallorum, castris ad Illiberim extemplo motis, haud gravate ad Pœnum venerunt; capti donis, cum bona pace exercitum per fines suos præter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

U. C. 534. A. C. 218.

Gallos sibi conciliat.

XXV. In Italiam interim nihil ultra, quam Iberum transisse Hannibalem, a Massiliensium legatis Romam perlatum erat: quum perinde, ac si Alpes jam transisset, Boii, sollicitatis Insubribus, defecerunt; nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quam quod nuper circa Padum, Placentiam Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque, armis repente adreptis, in eum ipsum agrum inpetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant adsignandum, diffisi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium est. pro C. Servilio et T. Annio, Q. Acilium et C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Asinam et C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati, ad expostulandum missi ad Boios[h], violati sint, an in triumviros agrum metantes inpetus sit factus. Mutinæ quum obsiderentur, et gens, ad obpugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis adsideret muris, simulari cœptum de pace agi. evocatique ab Gallorum principibus legati ad conloquium, non contra jus modo gentium, sed violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur; negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, [98] eos dimissuros. Quum hæc de

Boii in Italia rebellant.

Mutina obsessa.

[g] *Illiberim* Crev. [h] *ad Boios missi* Gron. Crev.

97 * *Ad arma consternati*] Concitati ad arma capienda. Eodem modo locutus est Livius VII. 42. *ad arma consternatum*. Et sæpius apud nostrum verbum *consternare* de furore dicitur, quam de pavore. Sic VIII. 27. *tumultu etiam sanos consternante animos:* et XXXIV. 2. *consternatio muliebris*.

98 *Eos dimissuros*] Auctiores sunt,

U. C. 534. A. C. 218. Manlius prætor male rem gerit.

legatis nunciata essent, et Mutina præsidiumque in periculo esset, L. Manlius prætor, ira accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Silvæ tunc circa viam erant, plerisque incultis. ibi, inexplorato profectus, [99] in insidias præcipitatus, multaque cum cæde suorum ægre in apertos campos emersit. ibi castra communita; et, quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quamquam [1] adcisas res satis constabat. Iter deinde de integro cœptum; nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, [2] adparuit hostis; ubi rursus silvæ intratæ, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, sex signa ademere. Finis et Gallis territandi, et pavendi Romanis fuit, ut e[i] saltu invio atque inpedito evasere. inde, apertis locis facile tutantes agmen, Romani Tanetum, vicum propinquum Pado, contendere: ibi se munimento ad tempus commeatibusque fluminis et Brixianorum Gallorum auxilio, adversus crescentem in dies multitudinem hostium, tutabantur.

XXVI. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, et Punicum insuper Gallico bello auctum Patres acceperunt; C. Atilium prætorem cum una legione Romana et quinque millibus sociorum, delectu novo a consule conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent: qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit.

P. Cornelius Cos. cum classe pervenit Massiliam.

Et P. Cornelius, in locum ejus, quæ missa cum prætore fuerat, transcripta legione nova, profectus ab urbe sexaginta [3] longis navibus, præter oram Etruriæ Ligurumque, et inde Salyum montes, pervenit Massiliam, et ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat: vixdum satis credens, Hannibalem superasse Pyrenæos montes. quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quonam ei loco obcurreret, necdum satis refectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus et auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia visendosque ex tuto hostes præmittit. Hannibal, ceteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validæ. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani: sed, diffisi citeriore agro arceri Pœnum posse, ut flumen pro

i *ex* Gron. Crev.

et merito, Andreas, Campanus, et Sigonius: *eos se dimissuros*.

99 *In insidias præcipitatus, multaque*] Vel delenda est particula *que*, quam aliquot editi non agnoscunt, vel legendum *præcipitatur*.

1 *Adcisas res*] Ex MSS. recte Gronovius admonet legendum esse *ad*... *cecidisse*. Numerus cæsorum in ambiguo est.

2 *Apparuit hostis*] Ante Sigonium legebatur *quum apparuit*. Ille particulam *quum* merito erasit.

3 *Longis navibus*] Navibus bellicis. Vid. not. 12. ad c. 28. l. V.

munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis armis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Hannibal, [4] et eorum ipsorum quos [k] sedes tenuerant, simul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: simul et ipsi trajici exercitum, levarique quamprimum regionem suam tanta urguente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est lintriumque [5] temere ad vicinalem usum paratarum: novasque alias primum Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus: deinde et ipsi milites, simul copia materiæ, simul facilitate operis inducti, alveos informes, (nihil, dummodo innare aquæ et capere onera possent, curantes) quibus se suaque transveherent, raptim faciebant.

U. C. 534.
A. C. 218.

XXVII. Jamque omnibus satis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem ripam [6] equites virique obtinentes: quos ut averteret, Hannonem, Bomilcaris filium, vigilia prima noctis, cum parte copiarum, maxime Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei jubet; et, ubi primum possit [l], quam occultissime trajecto amni, circumducere agmen, ut, quum opus facto sit, adoriatur ab tergo hostem. Ad id dati duces Galli [7] edocent [m], inde millia quinque et viginti ferme supra, parvæ insulæ circumfusum amnem, latiorem, ubi dividebatur, eoque minus alto alveo, transitum ostendere. ibi raptim cæsa materia ratesque fabricatæ, in quibus equi virique et alia onera trajicerentur. Hispani [8] sine ulla mole, in utres vestimentis conjectis, ipsi cætris subpositis incubantes, flumen tranavere. Et alius exercitus, ratibus junctis trajectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportune exsequendum. Postero die, profecti ex loco, prodito

Hannibalis stratagema.

k *qui* Gron. Crev. l *posset* Eæd. m *educunt* Gron.

4 *Et eorum ipsorum*] Et ex Volscis ipsis eos qui in sedibus suis manserant. Gronovius elegantiorem aliquanto e duobus scriptis lectionem profert: *et eorum ipsorum, quos sedes suæ tenuerant:* id est, qui sedes suas relinquere non sustinuerant. Assentitur unus e codd. Hearnii, et nostri omnes, nisi quod duo carent τῷ *suæ*.

5 * *Temere ad vicinalem usum paratarum*] Properanter et parum curiose structarum ad breves in vicina trajectus.

6 *Equites virique*] Sic et Cæsar l. II. Civil. *Capti homines equitesque producebantur*. Gron.

7 *Edocent*] Sic duo scripti, alter Gronovio, alter nobis inspectus: atque id admisimus, quum vulgatum *educunt* nullo modo stare possit. *Ad id dati duces Galli edocent, ad millia quinque et viginti ferme inde*, id est ab eo loco ubi tum erant, *supra*, sive versus superiora amnis, *parvæ insulæ circumfusum amnem, latiorem* .... *transitum ostendere*. Verbum *ostendere* pro præs. infinit. habendum est. Quomodo hic *inde millia quinque et viginti ferme supra*, sic et l. XL. c. 30. *Celtiberi, millia duo ferme inde, sub colle posuerunt castra.* Millia quinque et viginti passuum efficiunt amplius octo leucas nostrates.

8 * *Sine ulla mole*] Sine ullo majore apparatu.

U. C. 534. A. C. 218. Trajicit Rhodanum.

fumo significant, se transisse, et haud procul abesse. quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deesset, dat signum ad trajiciendum. Jam paratas aptatasque habebat pedes lintres. [9] equites fere propter equos nantes navium agmen, ad excipiendum adversi inpetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatem infra trajicientibus lintribus præbebat. Equorum pars magna nantes loris a puppibus trahebantur, præter eos, quos [10] instructos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, inposuerant in naves.

XXVIII. Galli obcursant in ripam cum variis ululatibus cantuque moris sui, quatientes scuta super capita, vibrantesque dextris tela: [11] quamquam et ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti sono fluminis et clamore vario nautarum et militum, qui nitebantur perrumpere inpetum fluminis, et qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur. Jam satis paventes adverso tumultu terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. mox et ipse aderat, ancepsque terror circumstabat, [12] et e navibus tanta vi armatorum in terram evadente[n], et ab tergo inprovisa premente acie[o]. Galli, [13] postquam, ultro[p] vim facere conati, pellebantur[q], qua patere visum maxime iter, perrumpunt, trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Hannibal, ceteris copiis per otium trajectis, spernens jam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum trajiciendorum varia consilia fuisse credo: certe variata memoria actæ rei. quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt, ferocissimum ex iis irritatum ab rectore suo, quum refugientem in aquam nantem sequeretur, traxisse gregem, [14] ut quemque timen-

Elephanti quomodo trajecti.

[n] *vis* —— *evadens* Gron. Crev. [o] *premebat acies* Eæd. [p] *ultro* del. Crev. [q] *ultro pellebantur* Gron. Crev.

9 *Equites fere propter equos nantes*] *Navium agmen superiore* fluvii *parte transmittens equites*, qui *fere*, sive quorum plerique erant *propter*, seu prope *equos nantes*, *tranquillitatem præbebat lintribus infra trajicientibus*. Addit vocem *fere*, quia non omnes equites prope se habebant equos nantes. Siquidem, ut infra memoratur, aliquot equos instratos frenatosque in naves imposuerant.

10 *Instructos frenatosque*] Lege cum Gronovio ex auctoritate duorum codicum *instratos*.

11 *Quamquam et ex adverso*] Recidenda videtur particula *et*.

12 *Et e navibus tanta vis*] Lege omnino ex duobus scriptis a Gronovio allatis, a quibus unus e nostris parum dissentit: *et e navibus tanta vi armatorum in terram evadente, et ab tergo improvisa premente acie*.

13 *Postquam vim facere conati, ultro pellebantur*] Postquam vim facere conati, non modo vana moliebantur, sed etiam pellebantur. In Jac. Gronovii editione male trajecta est vox *ultro*: *postquam ultro vim facere conati*. Non aspernanda tamen est unius codicis scriptura ab eodem allata: quam tuetur unus quoque e nostris. *Postquam utroque*, id est, in utramque partem, tum in eos qui a fronte, tum in eos qui a tergo adoriebantur, *vim facere conati, pellebantur*.

14 *Ut quemque timentem*] Prout quisque elephantorum timens altitudinem aquæ, a vado destituebatur.

tem altitudinem destituerat vadum, inpetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum magis constat, ratibus trajectos: [15] id ut tutius consilium ante rem foret, ita, acta re, ad fidem pronius est. Ratem unam, ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terra in amnem porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus validis retinaculis parte superiore ripæ religatam, pontis in modum humo injecta constraverunt; ut belluæ audacter velut per solum ingrederentur. altera ratis, æque lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata est: et quum elephanti, per stabilem ratem, tamquam viam, prægredientibus feminis, acti, in minorem adplicatam transgressi sunt; extemplo resolutis, quibus leviter adnexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expositis, alii deinde repetiti ac trajecti sunt. Nihil sane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur. primus erat pavor, quum, [16] soluta ab ceteris rate, in altum raperentur. ibi, urguentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, [17] trepidationis [r] aliquantum edebant; donec quietem ipse timor circumspectantibus [s] aquam fecisset. excidere etiam sævientes quidam in flumen. sed, pondere ipso stabiles, dejectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis, in terram evasere.

U. C. 534.
A. C. 218.

XXIX. Dum elephanti trajiciuntur, interim Hannibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi, et quantæ copiæ essent, et quid pararent. Huic alæ equitum missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites obcurrunt. prœlium atrocius, quam pro numero pugnantium, editur. Nam præter multa vulnera, cædes etiam prope par utrimque fuit: fugaque et pavor Numidarum Romanis, jam admodum fessis, victoriam dedit. victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum: victi [18] amplius ducenti [t] ceciderunt. Hoc principium simul omenque [u] belli, ut summæ rerum prospe-

Equestre prœlium inter Numidas 500. et Rom. 300.

[r] *trepidationem* Gron. Crev. [s] *circumspicientibus* Eæd. [t] *ducentis* Eæd. [u] *simulque omen* Eæd.

15* *Id, ut tutius*] Id ut, ante rem actam, tutius videri consilium debebat, ita nunc, quum acta res memoratur, probabilius est, tale est ut credi facilius posset.

16 *Soluta ab ceteris rate*] Supra unius tantum ratis mentio facta fuit, quæ ad partem ripæ superiorem alligata immobilis remaneret. At Polybius de eadem re agens, plures fuisse rates memorat, quum inter se, tum ad ripam valide religatas. *Possis quoque referre vocem *ceteris* ad elephantos, in hunc modum: *quum soluta rate ab ceteris* elephantis avulsi *in altum* amnem *raperentur*.

17 *Trepidationem aliquantum edebant*] Sic l. I. c. 16. *quantum illi viro fides fuerit*. Itaque nihil est opus rescribere cum Gronovio *trepidationis*.

18 *Amplius ducentis*] Duo scripti Gronovio inspecti, Mureti liber, unus Hearnii codex, et tres nostri habent *amplius ducenti*. Et sic passim Livius. Intelligitur enim *quam*.

U. C. 534. A. C. 218. rum eventum, ita haud sane incruentam ancipitisque certaminis victoriam, Romanis portendit. Ut [x], re ita gesta, ad utrumque ducem sui redierunt, [19] nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis cœptisque hostis et ipse conatus caperet: et Hannibalem incertum, utrum cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, [20] avertit [y] a præsenti certamine Boiorum legatorum reguli que Magali adventus: qui se duces itinerum, socios periculi fore, adfirmantes, [21] integro bello, nusquam ante libatis viribus, Italiam adgrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostem, nondum obliterata memoria superioris belli: sed magis iter inmensum Alpesque, [22] rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

Hannibal hortatur milites.

XXX. Itaque Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, advocata concione, varie militum versat animos castigando adhortandoque. *Mirari se, quinam pectora semper inpavida repens terror invaserit. per tot annos vincentes eos stipendia facere; neque ante Hispania excessisse, quam omnes* [23] *gentesque et terræ eæ, quas duo diversa maria amplectantur, Karthaginiensium essent. Indignatos deinde, quod,* [24] *quicumque Saguntum obsedissent, velut ob noxam, sibi dedi postularet populus Romanus, Iberum trajecisse ad delendum nomen Romanorum, liberandumque orbem terrarum. Tum nemini visum id longum, quum ab occasu solis ad exortus* [z] *intenderent iter. Nunc, postquam multo majorem partem itineris emensam cernant, Pyrenæum saltum inter ferocissimas gentes superatum, Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius fluminis vi, trajectum, in conspectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiæ sit; in ipsis portis hostium fatigatos subsistere, quid Alpes aliud esse credentes, quam montium altitudines? Fingerent altiores Pyrenæi jugis. nullas profecto terras cælum contingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes. pervias paucis*

[x] *Ut* del. Gron. Crev. [y] *averterat* Gron. [z] *ortum* Gron. Crev.

19 *Nec Scipioni stare sententia poterat*] Hoc debetur Sigonio. Prius *Scipionis*.

20 *Avertit*] Sic et vetustius eusi, et scripti. Posteriores editiones, *averterat*.

21 * *Integro bello*] Bello nusquam ante tentato, cujus ex apparatu viribusque nihil delibatum aut imminutum esset.

22 * *Rem fama utique*] Rem arduam per se, sed præsertim, si quis eam ex fama tantum noverit, nunquam expertus, horrendum.

23 *Gentesque et terræ eæ* ... *Carthaginiensium essent*] Conjectura Laurentii Vallæ. Campanus edidit: *gentes et terras eas* ... *Carthaginiensium fecissent*. Et sic scripti, nisi quod pro *fecissent*, præferunt *esse*.

24 * *Quicumque Saguntum obsedissent*] Solum Annibalem depoposcerant Romani. Sed hic Annibal non tam spectat quid verum sit, quam quid invidiosum in Romanos, et ad suorum animos inflammandos efficax.

esse,[25] exercitibus invias? eos ipsos, quos cernant, legatos non pennis sublime elatos Alpes transgressos: ne majores quidem eorum indigenas; sed advenas Italiæ cultores, has ipsas Alpes ingentibus sæpe agminibus cum liberis ac conjugibus, migrantium modo, tuto transmisisse. Militi quidem armato, nihil secum præter instrumenta belli portanti, quid invium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse? [26] Romam, orbis terrarum caput, petentibus quidquam adeo asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? Cepisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse Pœnus desperet. proinde aut cederent animo atque virtute genti, per eos dies toties ab se victæ: aut itineris finem sperent campum interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis. U. C. 534. A. C. 218.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter se parare jubet. Postero die, profectus adversa ripa Rhodani, mediterranea Galliæ petit: non quia rectior ad Alpes via esset, sed, quantum a mari recessisset, [27] minus obvium [a] fore Romanum credens: cum quo, priusquam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris ad Insulam pervenit: [28] ibi Arar Rhodanusque amnes, [29] diversis [b] ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum [c] amplexi, confluunt in unum. Mediis campis Insulæ nomen inditum. Incolunt prope Allobroges, gens [30] jam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres. major, [31] et qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore ab fratre et cœtu juniorum, qui jure minus, vi plus poterant [d], pellebatur. Hujus seditionis peropportuna disceptatio quum ad Hannibalem rejecta esset, arbiter regni

Mediterranea Galliæ petit.

[a] *obviam* Gron. Crev. [b] *diversi* Gron. [c] *aliquantulum* Ead. [d] *poterat* Ead.

25 *Exercitibus invias*] Vox *invias* abest a scriptis et vett. editis: at merito adjecta est.

26 *Romam, Orbis terrarum caput*] Jam observavimus Livium, amori in patriam indulgentem, elatius de ea loqui gaudere. Sic hoc loco, quomodo dici potest, idque ab Annibale, Roma Orbis terrarum caput, cujus tunc imperium finibus Italiæ vicinarumque insularum terminabatur?

27 *Minus obviam*] Rectius videretur *obvium*, quod reperiri in uno codice testatur Gronovius.

28 *Ibi Arar Rhodanusque amnes*] Legendum est, *Ibi Isara*. Hoc probant quum alia multa, tum hoc vel maxime, quod Polybius, quem hic vertit noster, in insula illa quam describit, in ipsa, inquam, insula, non *prope*, quemadmodum Livius, dicit incolere Allobroges. Allobroges autem non inter Rhodanum et Ararim, sed inter Rhodanum et Isaram incolebant. Reposuimus ex auctoritate MSS. *diversis ex Alpibus*, e diversis Alpium partibus; itidemque *agri aliquantum*. Vulgo *diversi*, *aliquantulum*. Hæc monuit Jac. Gronovius.

29 * *Diversis ex Alpibus*] E diversis Alpium partibus.

30 * *Jam inde*] Hoc addit Livius, quia postea maxime gens Allobrogum opibus et fama inclaruit: qua et devicta insigne sibi *Allobrogici* cognomen Q. Fabius peperit.

31 *Et qui prius*] Lege, *qui et prius*.

quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adversus Hasdrubalem misit; non ad tuendos[i] tantummodo veteres socios conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispania Hasdrubalem. ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defensurus. Hannibal ab Druentia campestri maxime itinere [38] cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quamquam fama prius (qua incerta in majus vero ferri solent) [39] præcepta res erat, tamen ex propinquo visa montium altitudo, nivesque cœlo prope inmixtæ, tecta informia inposita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonsi et inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cetera visu, quam dictu, fœdiora, terrorem renovarunt. Erigentibus in primos agmen clivos adparuerunt imminentes tumulos insidentes montani: qui, si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam stragemque dedissent. Hannibal consistere signa jubet; Gallisque ad visenda loca præmissis, postquam comperit, transitum ea non esse, castra inter confragosa omnia præruptaque, quam extentissima potest valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sane multum lingua moribusque abhorrentes, quum se inmiscuissent conloquiis montanorum, edoctus interdiu tantum obsideri saltum, nocte in sua quemque dilabi tecta; luce prima subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu [40] vim[k] per angustias facturus. Die deinde simulando aliud, quam quod parabatur, consumto, quum eodem quo constiterant, loco castra communissent, ubi primum degressos tumulis montanos laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus, quam pro numero manentium, in speciem factis, inpedimentisque cum equite relictis, et maxima parte peditum; ipse cum expeditis, acerrimo quoque viro, raptim angustias evadit: iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit.

U. C. 534.
A. C. 218.

Hannibal transit Alpes.

XXXIII. Prima deinde luce castra mota, et agmen reliquum incedere cœpit. Jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant; quum repente conspiciunt alios, arce occupata sua, super caput inminentes, alios via transire hostes. [41] Utraque simul objecta res oculis ani-

[i] *tutandos* Gron. Crev. [k] *viam* Gron.

38* *Cum bona pace ad Alpes*] Pervenit ad Alpes cum bona pace Gallorum, nihil tumultus nec molestiæ expertus a Gallis.

39* *Præcepta*] Ante animo capta, præcognita.

40 *Vim per angustias facturus*] Vulgo *viam*. At scripti habent *vim*, ut et Andreas et Campanus. Nec necesse fuerat mutari.

41 *Utraque simul objecta res, oculis animisque immobiles*] Particulam *que* omittunt vulgati. Eam addidimus ex aliquot MSS. a Jac. Gronovio me-

U. C. 534. A. C. 218. misque[l] inmobiles parumper eos defixit. deinde ut trepidationem in angustiis, suoque ipsum tumultu misceri agmen videre, equis maxime consternatis, quidquid adjecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, [42] perversis rupibus juxta invia ac devia adsueti discurrunt. Tum vero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Pœni obpugnabantur; plusque inter ipsos, (sibi quoque tendente, ut periculo prius evaderet) quam cum hostibus, certaminis erat. Equi maxime infestum agmen faciebant, qui et clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussæque valles augebant, territi trepidabant: et icti forte aut vulnerati adeo consternabantur, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: [43] multosque turba, quum præcipites deruptæque utrimque angustiæ essent, in inmensum altitudinis dejecit; quosdam et armatos. sed[m] ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus devolvebantur. Quæ quamquam fœda visu erant, stetit parumper tamen Hannibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret. deinde postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum inpedimentis exercitum nequidquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco; et, quum inpetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur: nec per otium modo, sed prope silentio, mox omnes traducti. Castellum inde, quod caput

[l] *animis* Gron. [m] *inde* Gron. Crev.

moratis, quibus consentiunt e nostris duo. In vett. quoque editis illa exstabat, teste Glareano. Et sic concinnior est, et apertior, et Livio dignior oratio, quam quomodo hactenus edebatur: *Utraque simul objecta res oculis, animis immobiles parumper eos defixit.* Quis non sentiat duas illas voces, *oculis animis*, non in diversa membra dispertiendas, sed potius inter devinciendas esse.

42 *Perversis rupibus juxta invia ac devia assueti discurrunt*] Primo, scripti aliquot habent *decurrunt*: quod verbum altiori loco convenit, ex quo barbari in Pœnos sese cum impetu dejiciebant. 2°. pro *perversis rupibus*, Gronovius legendum suadet *per transversas rupes*: nimium fortasse audacter. Videndum an hic *perversis rupibus* accipi debeat *per infestas incommodasque rupes*: ut apud Plautum Men. Act. V. sc. 5. v. 1. *perversus dies* dicitur pro incommodo, molesto die; apud Virgil. Æn. VII. v. 584. *perverso numine*, id est, infesto, adverso numine; apud Propert. IV. Eleg. 9. v. 38. *perversa manu*, id est, noxia, infesta manu. Quod si placeat, *invia ac devia* pendebunt a verbo *decurrunt*, ut sic totus locus exponi debeat: per infestas molestasque rupes, decurrunt haud ægre, utpote assueti, invia pariter ac devia, id est, et ea in quibus nulla via erat, et ea quæ a via trita divertebant.

43 *Multosque turba*] *Turba* hic est tumultus. Intelligendum est autem hunc tumultum accidisse maxima circa impedimenta. Itaque hi, qui dicuntur in immensum altitudinis dejecti, accipiendi sunt lixæ ac calones. Propterea addit Livius *quosdam et armatos; sed ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus.* Sic enim habet unus codex, omisso verbo *devolvebantur*, quod sane necessarium non est, quum verbum *dejecit* in omnia sufficiat. Ita sentit et exponit Gronovius.

ejus regionis erat, viculosque circumjectos capit, et [44] captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit. et quia [45] nec montanis primo perculsis, nec loco magnopere inpediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit. U. C. 534. A. C. 218.

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est prope circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Pœnum veniunt: *alienis malis, utili exemplo, doctos*, memorantes, *amicitiam malle, quam vim experiri Pœnorum. itaque obedienter imperata facturos, commeatum itinerisque duces, et ad fidem promissorum obsides acciperet.* Hannibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne quum respondisset; obsidibus, quos dabant, acceptis, et commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus, nequaquam ut inter pacatos, composito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti et equites erant: ipse post cum robore peditum, circumspectans sollicitusque[a] omnia, incedebat. Ubi in angustiorem viam ex parte altera subjectam jugo insuper inminenti ventum est, undique ex insidiis barbari a fronte, ab tergo coorti, cominus eminus petunt: saxa ingentia in agmen devolvunt: maxima ab tergo vis hominum urguebat. [46] in eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi ac prope perniciem ventum est: nam, dum cunctatur Hannibal demittere agmen[b] in angustias; quia non, ut ipse equitibus præsidio erat, ita peditibus quidquam ab tergo auxilii reliquerat; obcursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam insedere; noxque una Hannibali sine equitibus atque inpedimentis acta est.

XXXV. Postero die, jam segnius intercursantibus barbaris, junctæ copiæ, saltusque [47] haud sine clade (majore tamen jumentorum, quam hominum, pernicie) superatus: inde montani pauciores jam, et latrocinii magis quam belli

[a] *sollicitus* Gron. Crev. [b] *agmen dem.* Eaed.

44 *Captivorum pecoribus*] Videtur fuisse vel *captivis pecoribus*, vel *captivo pecore*. Scripti nostri partim *captivis ac pecoribus*, partim *captivo ac pecore*.

45 *Nec montanis primo perculsis*] Valla et Gronovius legi jubent *prælio perculsis*: atque ita edidit Campanus, sed Vallæ fortasse obsecutus.

46 * *In eos versa peditum acies haud dubium fecit*] In eos versa peditum acie, apparuit, ex magno scilicet plenoque periculi certamine, ingentem in eo saltu cladem accipiendam fuisse, nisi firmata valido præsidio extrema agminis fuissent. *Tunc quoque*, id est, atque etiam licet firmasset pedite Annibal extrema agminis, tamen....

47 *Haud sine clade, majore tamen jumentorum, quam hominum pernicie*] Redundat hic vox *pernicie*. Potest enim repeti ex præcedentibus *clade*.

U. C. 534. A. C. 218. more, concursabant; modo in primum, modo in novissimum agmen, [48] utcumque[p] aut locus opportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem fecissent. [49] Elephanti, sicut præcipites per artas vias magna mora agebantur, ita tutum ab hostibus, quacumque incederent, (quia insuetis adeundi propius metus erat) agmen præbebant. Nono die in jugum Alpium perventum est, per invia pleraque et errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non esset, temere, initæ valles a conjectantibus iter, faciebant. [50] Biduum in jugo[q] stativa habita: fessisque[r] labore ac pugnando quies data militibus: jumentaque aliquot, quæ prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis in castra pervenere. Fessis tædio tot malorum nivis etiam casus, [51] occidente jam sidere Vergiliarum[s], ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta quum, signis prima luce motis, segniter agmen incederet, pigritiaque et desperatio in omnium vultu emineret; prægressus signa Hannibal in promontorio quodam, unde longe ac late prospectus erat, consistere jussis militibus Italiam ostentat, subjectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos: *mœniaque eos tum transcendere non Italiæ modo, sed etiam urbis Romanæ. cetera plana, proclivia fore: uno, aut* [52] *summum altero prælio arcem et caput Italiæ in manu ac potestate habituros.* Procedere inde agmen cœpit; jam nihil ne hostibus quidem, præter parva furta per occasionem, tentantibus. Ceterum iter multo, quam in adscensu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita [53] adrectiora[t] sunt) diffi-

p *ut cuique* Gron. q *jugis* Gron. Crev. r *fessis* Eæd. s *Virgiliarum* Gron. t *arctiora* Ead.

48 *Utcunque*] Vulgo *ut cuique*. Sed meliores scripti, tum Gronoviani, tum nostri, habent *utcunque*, id est, prout.

49 *Elephanti sicut præcipites per arctas vias*] Possumus sic exponere: Elephanti magna quidem mora agebantur, utpote præcipites, id est, pendentes quodammodo et jamjam casuris similes, per arctas vias. At iidem hoc commodi afferebant, quod, quacunque incederent, tutum agmen præberent. Melius tamen vox *præcipites* videretur referri ad vias, quam ad elephantos. Ideo nobis placet is ordo verborum quem servat unus e nostris codicibus: *sicut per arctas præcipites vias*. Addenda est tantum particula copulativa: *per arctas et præcipites*, vel *præcipitesque vias*. Sane in vulgata lectione haud exprimitur, cur elephanti agantur præcipites. Via enim arcta esse eadem et plana potest.

50 *Biduum in jugis*] Magis placeret *in jugo*, quod habet Gronovii unus codex, et noster Victorinus, alludentibus eodem et aliis aliquot, plane autem assentientibus duobus Hearnii scriptis. Supra: *nono die in jugum Alpium perventum est.*

51 *Occidente jam sidere Vergiliarum*] Vergiliæ, sive Pleiades, sunt stellæ septem in collo Tauri. Occasus Pleiadum de quo hic agit Livius, contingebat, Plinii ævo, III. Idus Novembris, ipso teste, l. XVIII. c. 31.

52 *Summum*] Ad summum, quod Gallice dicimus *au plus*. Restituit hanc loquendi formam Livio Gronovius, quum vulgo editi haberent *ad summum*, scripti *summo*.

53 *Adrectiora*] Hæc vera est lectio;

cilius fuit. omnis enim ferme via præceps, angusta, lubrica erat: ut [54] neque sustinere se a lapsu possent; nec, qui [a] paullulum titubassent, hærere adflicti vestigio suo; aliique super alios, et jumenta et homines, occiderent. U. C. 534. A. C. 218.

XXXVI. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut ægre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Natura locus jam ante præceps, recenti lapsu terræ [55] in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi quum, velut ad finem viæ, equites constitissent, miranti Hannibali, quæ res moraretur agmen, nunciatur, rupem inviam esse. digressus deinde ipse ad locum visendum. [56] haud dubia res visa, quin per invia circa nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis fuit. nam [57] quum super veterem nivem intactam nova modicæ altitudinis esset, molli nec præaltæ nivi facile pedes ingredientium insistebant. ut vero tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem [58] fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat. [59] ut a lubrica glacie, non recipiente vestigium, et in prono citius pede se fallente, et, seu manibus in adsurgendo seu genu se adjuvissent, [60] ipsis

[a] *qui* l. *si qui* Gron. Crev.

quam firmant aliquot MSS. tum Gronovio, tum nobis inspecti. Editorum turba habet *arctiora*: insulse.

54 *Neque sustinere se a lapsu, nec, si qui paululum titubassent, hærere afflicti vestigio suo*] Hæc impedita sunt et obscura. Particula *nec* videtur in alienum locum temere immigrasse. Sensus fortasse clarior esset hoc modo: *ut neque sustinere se a lapsu possent, si qui paululum titubassent, nec hærere afflicti vestigio suo.* Nimirum nec poterant, qui paululum titubassent, sustinere se a lapsu, nec afflicti, i. e. postquam lapsi erant, hærere vestigio suo, sive locum suum tenere. Nam in præcipitia et abrupta devolvebantur.

55 *In pedum mille admodum altitudinem*] Emendatio Vallæ. Prius legebatur *impeditus tum ille admodum.* Firmat emendationem Polybius, qui hac ipsa de re agens, numerat, σχεδὸν τρία ἡμιστάδια.

56 *Haud dubia res visa*] Apparuit dubium non esse, quin circumducendum esset agmen per loca invia circa: quia nempe rupes illa ad quam perventum erat, rectum iter relinquere omnino cogebat.

57 *Quum super veterem nivem intactam nova... esset*] Sic quidem omnes libri quos inspeximus. Non dubitamus tamen, quin rescribendum sit, *intacta:* quod epitheton longe melius cadit in novam nivem, quam in veterem.

58 *Fluentemque tabem*] Proba Gronovii conjectura. Cic. de Nat. Deor. l. II. n. 26. *Frigoribus durescit humor et idem .... tabescit calore.* Seneca, Nat. Quæst. l. III. c. 27. *congestæ seculis tabuerunt nives.* Male hic olim legebatur *labem.*

59 * *Ut a lubrica glacie*] Quia nempe illis res erat cum lubrica glacie, cui vestigium infigi non posset: et quum præterea locus pronus esset, pes citius se fallebat labebaturque.

60 *Ipsis adminiculis prolapsi si iterum corruissent, nec stirpes circa .... erant*] Si hæc lectio maneat, particula *nec* interpretanda est *ne... quidem.* At planius et expeditius multo foret legere: *ipsis adminiculis prolapsi iterum corruebant.* Et quidem hic aliquid esse vitii indicare videtur ipsa MSS. varietas, quorum plerique habent *prolapsis iterum*, quidam etiam, *corruerent.*

U. C. 534. A. C. 218. adminiculis prolapsis[x], iterum corruissent, nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant; ita[y] in levi tantum glacie tabidaque nive volutabantur[z]. [61] jumenta secabant; interdum etiam[a], tum infimam ingredientia nivem, et prolapsa jactandis gravius in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque, velut pedica capta, hærerent in durata et alte concreta glacie.

XXXVII. Tandem, nequidquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita, ægerrime ad id ipsum loco purgato: tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam unam via esse poterat, milites ducti, quum cædendum esset saxum, arboribus circa inmanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque (quum et vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, [62] ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, [63] molliuntque amfractibus modicis clivos, ut non jumenta solum, sed elephanti etiam, deduci possent. Quatriduum circa rupem consumtum, jumentis prope fame absumtis: nuda enim fere cacumina sunt, et, si quid est pabuli, obruunt nives. [64] Inferiora[b] valles et apricos quosdam colles habent, rivosque prope silvas, [65] et jam[c] humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa, et quies muniendo fessis hominibus data triduo. inde ad planum descensum[d], etiam locis mollioribus et adcolarum ingeniis.

Rupes igne et aceto mollita.

XXXVIII. Hoc maxime modo in Italiam perventum

Italiam ingreditur Hannibal.

[x] *prolapsi si iterum* Gron. Crev. [y] *itaque* Crev. [z] interpunctio Gronoviana, probata Creverio, hæc est: — *volutabantur jumenta: secabant interdum, etiam tum inf.* &c. [a] *et jam* Crev. [b] *inferiora vallis apricos quosd.* Gron. Crev. [c] *etiam* Gron. [d] add. *est* Crev.

61 *Jumenta secabant interdum et jam tum*] In vulgatis distinctio apponitur post vocem *jumenta*. Sed merito videtur Gronovius eam huic voci præposuisse, ut ea quæ præcedunt ad homines ipsos referantur. Hoc quippe modo oratio et distinctior est, et magis accommodata ad Polybii mentem, quem hic fidus interpres exscribit Livius. In iis quæ sequuntur, particulam *etiam* resolvimus in duas voculas *et jam*. *Jumenta infimam* illam *nivem*, hoc est, veterem, duram, *et jam tum ingredientia*, i. e. vel ipso primum ingressu, *secabant, et prolapsa, jactandis gravius ungulis in continendo* se, ut se continerent, ut firmarent vestigium, *penitus perfringebant*.

62 *Ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt*] Mirum sane, unde Annibali tantum suppeditaverit aceti. Et quidem nihil tale habet Polyb. Ceterum igni et aceto rumpi silices affirmat Plin. XXXIII. 3.

63 * *Molliunt .... amfractibus modicis clivos*] Non rectas ducunt vias, sed per modicos amfractus inflexas, ita ut mollior descensus per clivos fieret.

64 *Inferiora vallis*] Melius fortasse, quod ex uno MS. cui accedit unus e regiis, affert Jac. Gronovius: *inferiora valles et apricos ....*

65 *Et jam humano cultu*] Divisim legi jussimus auctore Gronovio, *et jam*, quum vulgati haberent *etiam*. Infra quoque dividenda rursus videtur eadem particula: *et jam*, seu potius, *jam et locis mollioribus, et accolarum ingeniis.*

est, quinto mense a Karthagine nova, (ut quidam auctores U. C. 534.
sunt) quinto decimo die Alpibus superatis. Quantæ copiæ A. C. 218.
transgresso in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt; [66] qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. [67] L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Hannibale scribit, maxime auctor me moveret, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque additis: cum his [e] octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: ([68] magis adfluxisse verisimile est, et ita quidam auctores sunt.) ex ipso autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transierit, [69] triginta sex millia hominum, ingentemque numerum equorum et aliorum jumentorum amisisse in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam degresso [f]. Id quum inter omnes constet, eo magis miror ambigi, quanam Alpes transierit: et vulgo credere, Penino [g], [70] atque inde nomen et jugo Alpium inditum, transgressum. [71] Cœlius per [72] Cremonis jugum dicit transisse: qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed [73] per Salassos montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum [74] ad Galliam patuisse itinera; utique, quæ ad Peninum ferunt, obsepta gentibus semigermanis fuissent. neque, Hercule, montibus his ([75] si quem forte id movet [h]) [76] ab transitu Pœ-

[e] add. *scribit* Gron. Crev. [f] *digresso* Eæd. [g] *Pennino sic*, quotiescunque occurrit. Eæd. [h] *movit* Eæd.

66 *Qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum*] Ita memorat Polybius, qui quidem sese id didicisse testatur ex ærea tabula Lacinii ab ipso Annibale inscripta et incisa.

67 *L. Cincius Alimentus*] Vid. not. 30. ad VII. 3.

68 *Magis affluxisse verisimile est*] Verisimilius est tantum copiarum numerum affluxisse ad eum, postquam in Italiam transierit, quam adductum ab eo in Italiam.

69 *Triginta sex millia hominum*] Multum placet Gronovii conjectura: *triginta sex millia hominum amissa, Taurinis.. in Italiam degresso:* i. e. Annibali, postquam per Taurinorum regionem in Italiam descenderit, amissa apparuisse, defuisse triginta sex millia hominum ex eo numero quocum Rhodanum transierat.

70 *Atque inde nomen et jugo*] Forte, *nomen ei jugo*. GRONOVIUS.

71 *Cœlius*] L. Cœlius Antipater, scriptor non mediocris apud antiquos famæ: qui ex jejunitate veterum et serpente humi simplicitate primus *paululum se erexit, et addidit historiæ majorem sonum vocis*, ut ait Cicero, L. II. de Or. n. 54. *L. Crassi*, insignis illius oratoris, *familiaris*, imo et *magister*, teste eodem Cic. ibid. et in Bruto, n. 102. Hinc satis cognoscitur quo tempore vixerit; Gracchanis nimirum temporibus, ut clare docet Val. Max. I. 7. et sat diu etiam post Gracchos. Scripserat historiam belli hujus Annibalici, ut colligitur ex hoc et non paucis aliis hujus decadis locis, in quibus a Livio testis citatur.

72 *Cremonis jugum*] Glareanus testatur in vetustioribus codicibus legi *centronis jugum*. Sane haud procul a Pennino jugo incolebant Centrones, Gallicus populus; et Centronicarum Alpium Plinius mentionem fecit l. XI. c. 42.

73 *Per Salassos*] Hoc debetur Lipsio et Cluverio. Antea *per saltus*.

74* *Ad Galliam*] Togatam, seu Cisalpinam.

75 *Si quem forte id movit*] Scripti aliquot, *movet*.

76 *Ab transitu Pænorum ullo Ve-*

U. C. 534. A. C. 218. norum ullo Veragri, incolæ jugi ejus, norunt nomen inditum; sed [77] ab eo, quem, in summo sacratum vertice, [78] Peninum montani adpellant.

XXXIX. Peropportune ad principia rerum Taurinis, proximæ genti, adversus Insubres motum bellum erat. sed armare exercitum Hannibal, ut parti alteri auxilio esset, ([79] in reficiendo maxime sentientem contracta ante mala) non poterat. otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex inluvie tabeque, squalida et prope [80] efferata corpora varie movebant. Ea P. Cornelio consuli caussa fuit, quum Pisas navibus venisset, exercitu a Manlio Atilioque accepto tirone, et in novis ignominiis trepido, ad Padum festinandi; ut cum hoste nondum refecto manum consereret. sed cum Placentiam consul venit, jam ex stativis moverat Hannibal; Taurinorumque unam urbem, caput gentis ejus, [81] quia volentis in amicitiam non veniebant[i], vi expugnarat: junxissetque sibi, non metu solum, sed etiam voluntate, Gallos adcolas Padi; ni eos, circumspectantes defectionis tempus, subito adventus consulis obpressisset. Et Hannibal movit ex Taurinis, incertos, quæ pars sequenda esset, Gallos præsentem se secuturos ratus. Jam prope in conspectu erant exercitus, conveneruntque duces [82] sicuti[k] inter se nondum satis noti, ita jam inbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Hannibalis et apud Romanos, jam ante Sagunti excidium, celeberrimum nomen erat: et Scipionem Hannibal eo ipso, quod adversus se dux potissimum lectus esset, præstantem virum credebat. et auxerant inter se opinionem, Scipio, quod, relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam transgresso Hannibali; Hannibal, et[l] conatu tam auda-

Cornelius Cos. obviam venit.

[i] *veniebat* Gron. [k] *sicut uterque* Gron. Crev. [l] *et* del. Ead.

ragri] Codd. nostri, ut et Gronoviani, et antiquiores editi: *ab transitu Poenorum nullo sed uno vel acri. Nullo* recte mutatum est in *ullo*, et *vel acri* in *Veragri*. Sed haud recte suppressæ sunt mediæ voces, in quibus latere populi Alpini nomen vidit oculatissimus Gronovius. Legamus igitur cum eo vel *Seduni et Veragri*, vel *Seduno-Veragri*, si forte duobus populis in unum confusis etiam nomina permista sunt, ut *Tauroscythæ, Celtiberi*. Sedunos et Veragros inter Alpinos populos recensent Cæsar de B. Gall. l. III. Plinius, l III. c. 20.

77 *Ab eo*] Deo, vel heroë.

78 *Penninum*] *Pennum* legit Cluverius, quem vide l. I. Germ. c. 26.

79 * *In reficiendo*] Qui contracta in transitu Alpium mala tum maxime sentiebat, quum se reficere conaretur.

80 * *Efferata*] Propter squalorem, et omissum tanto tempore omnem corporis cultum, aliquid torvi ferique præferentia. Supra II. 23. *Promissa barba et capilli efferaverant speciem oris.*

81 *Quia volentes in amicitiam non veniebant*] Nempe oppidani. Prius legebatur *quia volentis .... veniebat.* Unus e regiis codicibus exhibuit nobis eam scripturam quam expressimus. Illam conjectura jam præceperat Gronovius.

82 *Sicut uterque inter se nondum satis noti, ita jam imbutus uterque*] Prius illud *uterque* vacat, et abest a duobus MSS. Gronovio inspectis, et ab uno e nostris.

ci trajiciendarum Alpium, et effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere, et, ad Ticinum amnem motis castris, prius, quam educeret in aciem, adhortandorum militum caussa, talem orationem exorsus est: U. C. 534. A. C. 218.

Cornelius milites suos adhortatur.

XL. *Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud vos. quid enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen* [83] *egregie*[m] *vicissent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem, secutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? Nunc, quia ille exercitus, Hispaniæ provinciæ scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque Romanus voluit; ego, ut consulem ducem adversus Hannibalem ac Pœnos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli; novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli, neve hostem ignoretis; cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terra marique priore bello vicistis: a quibus stipendium per viginti annos exegistis: a quibus capta belli præmia, Siciliam ac Sardiniam, habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus et victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos,* [84] *duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis,* ([85] *quum* [86] *plures pene perierint, quam supersunt) plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. Effigies, immo umbræ hominum, fame, frigore, inluvie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque. ad hæc, præusti*[n] *artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fractaque arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes, habebitis.* [87] *Ac nihil*

[m] *non ægre* Crev. [n] *perusti* Gron. Crev.

83 *Non ægre vicissent*] Gronovius in not. ad l. XXXIII. c. 6. testatur hanc sibi occurrisse lectionem in uno optimæ notæ codice. Eam nos quoque invenimus in Thuanæo. Ceteri habent tantummodo *ægre:* unde Valla fecerat *egregie*, quod deinceps editores amplexi sunt. Favet huic emendationi unus e nostris, in quo legitur *egree*. Nos tamen pro more nostro, scriptam lectionem, cujus probus est sensus, cuilibet conjecturæ anteponimus.

84 *Duabus partibus*] Duabus tertiis partibus. Vid. not. 81. ad II. 13.

85 *Quum*] Olim editi, *qui*. Quis mutaverit, incertum. Sed τὸ *quum* hic melius videtur.

86 *Plures pene perierint, quam supersunt*] Falsum τὸ *pene*, ut observat Gronovius. Duabus enim e tribus partibus amissis, non possunt non periisse plures. Delenda est igitur hæc vocula, quæ videtur orta esse ex repetitione primarum litterarum sequentis verbi *perierint*.

87 *Ac nihil magis vereor, quam ne antequam vos cum hoste pugnaveritis*] Prius illud *quam*, quod neque Jac. Gronovius, neque nos in ullo scripto reperimus, inseruit Sigonius ex suis libris: et merito quidem, quum sine eo

U. C. 534. A. C. 218. *magis vereor, quam ne, vos*[o] *quum*[p] *pugnaveritis, Alpes vicisse Hannibalem videantur. Sed ita forsitan decuit, cum fœderum ruptore duce ac populo Deos ipsos, sine ulla humana ope, committere ac* [88] *profligare bellum:* [89] *nos*[q], *qui secundum Deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere.*

XLI. *Non vereor, ne quis me hoc* [90] *vestri adhortandi caussa magnifice loqui existimet; ipsum aliter animo adfectum esse. Licuit in Hispaniam, provinciam meam, quo jam profectus eram, cum exercitu ire meo: ubi et fratrem consilii participem ac periculi socium haberem, et Hasdrubalem potius, quam Hannibalem, hostem, et minorem haud dubie molem belli: tamen, quum præterveherer navibus Galliæ oram, ad famam hujus hostis in terram egressus, præmisso equitatu, ad Rhodanum movi castra. Equestri prælio, qua parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi: peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia adsequi terra non poteram, regressus ad naves, quanta maxima celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obvius fui. Huic timendo hosti utrum, quum declinarem certamen, inprovisus incidisse videor*[r], *an obcurrere in vestigiis ejus? lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri juvat, utrum alios repente*[s] *Karthaginienses per viginti annos terra ediderit: an iidem sint, qui ad Ægates pugnaverunt insulas, et quos ab Eryce* [91] *duodevicenis denariis æstimatos emisistis: et utrum Hannibal hic sit æmulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an* [92] *vectigalis stipendiariusque et servus populi Romani a patre relictus: quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profecto, si non patriam victam, domum certe, patremque, et fœdera Hamilcaris scripta manu. qui, jussus a consule nostro, præ-*

[o] *antequam vos* Gron. Crev. [p] *quum* l. *cum hoste* Eæd. [q] *nos autem* Gron. [r] *videor incidisse* Gron. Crev. [s] *derepente* Eæd.

oratio stare non possit. Vocem *hoste* ignorant omnes scripti: in ceteris varie corrupti sunt. Unam sinceram nobis visus est obtulisse scripturam: *ne, antequam vos cum eo pugnaritis, Alpes vicisse Annibalem videantur.* Pronomen *eo* refertur ad *Annibalem*, qui mox appellatur. Quod quum non intellexerint librarii, hunc locum alii alio modo depravarunt.

88* *Profligare*] Promovere et prope finem adducere.

89 *Nos, qui*] Vulgati huc inferciunt *autem*, contra scriptorum fidem.

90 *Vestri adhortandi causa*] Videretur ratio grammaticarum legum postulare vel *vestri adhortandorum*, vel *vos adhortandi*. Sed hanc loquendi formam compluribus ex probatissimo quoque scriptore exemplis tuentur Sanctius in Minerva, l. III. c. 8. et auctor Novæ Methodi linguæ Latinæ in observationibus ad Gerundia.

91 *Duodevicenis denariis æstimatos emisistis*] Oratorie dictum. Scilicet Carthaginienses ad Erycem inclusi, duodevicenos in capita denarios, ut emitterentur, pendere coacti fuerant. Duodeviceni denarii sunt amplius duæ argenti unciæ nostrates.

92* *Vectigalis stipendiariusque*] Sæpe hæ duæ voces eodem sensu usurpantur, ut infra XXXVII. 55. Tamen si accuratam proprietatem quærimus, eo differunt, quod *stipendiarii* sunt ii qui certum pecuniæ frumentive aut cujuslibet rei modum pendere debent; *vectigales* qui incertum, v. g. decumas fructuum.

sidium deduxit ab Eryce: qui graves inpositas victis Karthaginiensibus leges fremens mærensque accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solum animo, quo adversus alios hostes soletis, pugnare velim; sed cum indignatione quadam atque ira: velut si servos videatis vestros arma repente contra vos ferentes. [93] *Licuit*[t] *ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere: licuit victricem classem in Africam trajicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Karthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus:* [94] *tutelæ deinde nostræ*[u] *duximus, quum Africo bello urguerentur. Pro his inpartitis, furiosum juvenem sequentes, obpugnatum patriam nostram veniunt. Atque utinam* [95] *pro decore tantum hoc vobis, et non pro salute, esset certamen. non de possessione Siciliæ ac Sardiniæ, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia vobis*[x] *est pugnandum: nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat; nec Alpes aliæ sunt, quas dum superant*[y] *comparari nova possint præsidia. hic est obstandum, milites, velut si ante Romana mœnia pugnemus. Unusquisque se non corpus suum, sed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet: nec domesticas solum agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum. qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam* [96] *illius urbis ac Romani imperii fore.* U. C. 534. A. C. 218.

XLII. Hæc apud Romanos consul. Hannibal, rebus prius, quam verbis, adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio statuit; armisque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem jussit, ecquis, si vinculis levaretur, armaque et equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, et dejecta in id sors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cujusque sors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter ejusdem modo conditionis homines erat, Hannibal rebus prius quam verbis milites hortatur.

[t] *Licuit si voluissemus* Gron. [u] *tutelæ nostræ deinde* Gron. Crev. [x] *nobis* Crev. [y] *superat* Ead.

93 *Licuit ad Erycem clausos*] Delevimus, volentibus scriptis, inutilem verborum sarcinam, *si voluissemus.*

94 * *Tutelæ nostræ deinde duximus*] Ad tutelam nostram pertinere existimavimus. Sic fere l. XXIV. c. 22. *quæ suæ fidei tutelæque essent.* † Dum Africo bello urgebantur Carthaginienses, Romani, teste Polyb. l. I. fœderia leges servantes, nulla in re iis defuerunt. At finito eo bello, invasere Sardiniam.

95 *Pro decore tantum hoc nobis*] Hic et paulo infra *nobis est pugnandum*, quædam editiones utrobique habent *vobis.* At vetustiores id tenent quod edidimus. Et magis convenire visum est τὸ *nobis.*

96 *Illius urbis*] Vel delenda est vox *illius*, vel mutanda in *ipsius.*

U. C. 534. A. C. 218. sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vincentium magis quam bene morientium, fortuna laudaretur.

Ejus oratio. XLIII. [97] Dum sic aliquot spectatis paribus adfectos dimisisset, concione inde advocata, ita apud eos locutus fertur: [98] *Si, quem animum in alienæ sortis exemplo paullo ante habuistis, eumdem mox in æstimanda fortuna vestra habueritis, vicimus, milites. neque enim spectaculum modo illud, sed quædam veluti imago vestræ conditionis erat. Ac* [99] *nescio, an majora vincula majoresque necessitates vobis, quam captivis vestris, fortuna circumdederit.* [1] *Dextra lævaque duo maria claudunt, nullam, ne ad effugium quidem, navem habentibus. circa Padus amnis, major Padus*[a] *ac violentior Rhodano; ab tergo Alpes urguent, vix integris vobis ac vigentibus transitæ. Hic vincendum aut moriendum, milites, est, ubi primum hosti obcurristis. et eadem fortuna, quæ necessitatem pugnandi inposuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne ab Diis quidem inmortalibus optare solent. Si Siciliam tantum ac Sardiniam, parentibus nostris ereptas, nostra virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla pretia essent. quidquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mercedem, agite, cum Diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in* [2]*vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus, pecora consectando, nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis: tempus est jam, opulenta vos ac ditia stipendia facere, et magna operæ pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque et tot armatas gentes emensos. Hic vobis terminum laborum fortuna dedit: hic dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. Nec, quam magni nominis bellum est, tam difficilem existimaritis victoriam fore. sæpe et contemtus hostis cruentum certamen edidit, et incliti populi regesque*

[a] *Padus* del. Gron. Crev.

97 *Dum sic*] Lege *Quum.*

98 * *Si, quem animum*] Si, quo animo spectavistis alienæ sortis exemplum, sive sortem captivorum vestrorum, quæ vobis in exemplum proponebatur, eodem animo judicaveritis de fortuna vestra, et sic statueritis, vincendum vobis esse, aut bene moriendum, vicimus, milites.

99 * *Nescio an*] Supple, non.

1 *Dextra lævaque*] Hic sunt aliqua, quæ paululum conturbent. *Duo maria claudunt, nullam .... navem habentibus.* Hoc omnino inconcinnum. Jam vero quæ sequuntur, non sibi accurate respondent, *circa* et *ab tergo:* nec magis Padus circa eos fuit, quam Alpes et maria. Jac. Gronovius resecat omnino verbum *claudunt.* Nimis fortasse audacter, et cum aliquo sententiæ detrimento. Suspicamur potius residere vitium in voce *habentibus*, eamque pervulgato ac pene solenni librariorum errore scriptam esse pro *habentis*, sive *habentes*. Assentimur eidem Gronovio pro *circa* reponenti *contra*, id est, ex adverso. Sic exurgit integra et omnibus numeris suis absoluta oratio: *dextra lævaque duo maria claudunt, nullam ne ad effugium quidem navem habentes. Contra Padus amnis, major ac violentior Rhodano. Ab tergo Alpes urgent.*

2 * *Vastis*] Desertis et inopibus.

[3]*perlevi momento victi sunt. Nam, demto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est, cur illi vobis comparandi sint? Ut viginti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna taceam; ab Herculis columnis, ab oceano terminisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniæ et Galliæ populos vincentes huc pervenistis: pugnabitis cum exercitu tirone, hac ipsa æstate cæso, victo, circumsesso a Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantique ducem. An me, in prætorio patris, clarissimi imperatoris, prope natum, certe eductum, domitorem Hispaniæ Galliæque, victorem eumdem non Alpinarum modo gentium, sed ipsarum, quod multo majus est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? Cui si quis, demtis signis, Pœnos Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitus sit consul. Non ego illud parvi æstimo, milites, quod nemo vestrûm est, cujus non ante oculos ipse sæpe militare aliquod ediderim facinus; cui non idem ego, virtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora. [4] Cum laudatis a me millies donatisque, alumnus prius omnium vestrûm, quam imperator, procedam acie adversus ignotos inter se ignorantesque.*

U. C. 534. A. C. 218.

XLIV. *Quocumque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris; veteranum peditem, generosissimarum gentium [5] equites frenatos et infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Karthaginienses, [6] quum [a] ob patriam, tum ob iram justissimam, pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi, quanto major spes, major est animus inferentis vim, quam arcentis. Accendit præterea animos et stimulat dolor, injuria, indignitas. ad supplicium depoposcerunt me ducem primum, deinde [7] vos omnes, qui Saguntum obpugnassetis: deditos ultimis cruciatibus adfecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia suique arbitrii facit. cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum inponere æquum censet: circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Sa-*

[a] *tum* Gron.

3 * *Perlevi momento*] Levissima impulsione, parvo molimine, facile.

4 *Cum laudatis a me millies donatisque*] Hanc elegantissimam lectionem formavit Rubenii conjectura, quum olim legeretur, *Tum laudastis me milites donatisque*. Liber optimus, teste Gronovio, habet *tum laudatis me miliens donatisque*. Atque hac lectione duce Rubenius pervenit ad verum.

5 * *Equites frenatos et infrenatos*] Numidæ, qui plurimi in equitatu Annibalis erant, equis infrenatis utebantur. Hinc apud Virgilium, *Numidæ infreni.*

6 *Quum ob patriam*] Vulgo *tum ob.* Mutavimus ex cod. Puteanæo.

7 * *Vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis*] Vid. not. 24. ad c. 30. supra.

U. C. 534. A. C. 218. *guntinis. [8] Ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris. Parum est, quod veterrimas provincias meas Siciliam et Sardiniam adimis. etiam Hispanias? et [9] inde cessero, in Africam transcendes. Transcendes autem, dico? duos consules hujus anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt. nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicarimus. Illis timidis et ignavis licet esse, [10] qui respectum habent, quos suus ager, sua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes, accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, et, [11] omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in prælio potius, quam in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis: [12] nullum momentum ad vincendum homini ab Diis inmortalibus acrius datum est.*

XLV. His adhortationibus quum utrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis caussa castellum insuper inponunt. Pœnus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quam maxime jubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum [13] a Victumviis consedit.

8 *Ad Iberum est Saguntum*] Saguntum, ipso teste Livio, supra c. 7. ultra Iberum situm est, a cujus amnis ostio distat 90. fere pasuum millibus. Libenter legeremus, *cis Iberum est Saguntum*, ut hæc intelligerentur dicta ex persona Pœnorum. Romanus vetuit transiri Iberum. Respondet Pœnus: at eum amnem non transeo, dum Saguntum oppugno. Etenim *cis Iberum* (si spectes ulteriorem Hispaniam et Pœnos) *est Saguntum*. Romanus in respondendo voluntatem affert pro ratione: *nusquam te vestigio moveris*:* id est, sta in vestigio, neque ex eo loco, in quo te consistere jubeo, pedem efferas. † Illud quoque ex hac levi mutatione sequetur commodi, quod sic intelligetur quomodo Romani eos quos statuunt terminos non observent, id quod illis paulo ante ab Annibale objectum est. Terminum statuunt Iberum, et tamen illum transcendunt, dum nos vetant Saguntum, urbem sitam cis Iberum respectu nostri, oppugnare.

9* *Inde cessero*] Si inde cessero. Supprimitur particula *si* ad majorem vim.

10* *Qui respectum habent*] Qui habent quo respiciant, quum illis a tergo sit Roma et Italia.

11* *Omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis*] Quum inter victoriam mortemve nihil sit vobis medium, sed omnia certa desperatione, velut profunda quadam voragine, abrupta.

12 *Nullum momentum*] Hoc loco omnes MSS. vitiati sunt. Optimi habent loco ultimæ vocis *contemptum*: nec abludunt ceteri. Inde Gronovius finxit *momentum*, quod verissimum putavit, atque adeo non dubitavit in textum immittere. Prius editi ex Vallæ conjectura habebant *incitamentum*, quod aptius congruit cum adjectivo *acrius*. Jac. Gronovius propius insistens ipsis apicibus literarum scriptæ lectionis suspicatur *nullum eo telum*.

13 *A Victumviis*] Scripti, tum Gronoviani, tum nostri, *a vico tumulis*: unde Gronovius legendum putat *ab Ictimulis*, qui locus commemoratus est Straboni l. V. p. 218. et Plinio, l. XXXIII. c. 4. Similiterque c. 57. hujus libri, ubi et scripti et editi habent *ad Victumvias .. oppugnandas*, emendat idem Gronovius *ad Ictimulos.... oppugnandos*.

Ibi Hannibal castra habebat: revocatoque propere Maharbale atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil umquam satis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa præmia pronunciat, in quorum spem pugnarent. *Agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque velit, inmunem ipsi, qui accepisset, liberisque; qui pecuniam, quam agrum, maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum cives Karthaginienses fieri vellent, potestatem facturum: qui domos redire mallent, daturum se operam, ne cujus suorum popularium mutatam secum fortunam esse vellent.* Servis quoque dominos prosecutis libertatem proponit, binaque pro his mancipia dominis se redditurum. Eaque ut rata scirent fore, agnum læva manu, dextera silicem retinens, si falleret, Jovem ceterosque precatus Deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset, secundum precationem caput pecudis saxo elisit. Tum vero omnes, velut Diis auctoribus in spem suam quisque acceptis, [14] id moræ, quod nondum pugnarent, ad potienda sperata rati, prœlium uno animo et voce una poscunt.

U. C. 534. A. C. 218. Præmia suis pronunciat Hannibal.

XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam territos prodigiis. nam et lupus intraverat castra, laniatisque obviis ipse intactus evaserat; et examen apum in arbore prætorio inminente consederat. Quibus procuratis, Scipio, cum equitatu jaculatoribusque expeditis profectus [15] ad castra hostium, exque propinquo copias, quantæ, et cujus generis essent, speculandas, obvius fit Hannibali, et ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca progresso. neutri alteros primo cernebant: densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit. Constitit utrumque agmen, et prœlio sese expediebant. Scipio jaculatores et Gallos equites in fronte locat; Romanos, sociorumque quod roboris fuit, in subsidiis. Hannibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore sublato, jaculatores fugerunt [16] inter subsidia ad secundam aciem. inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps. dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos premi circumventos vidissent, jam magna ex parte ad pedes pugna

Prodigia in castris Romanis.

Pugna equestris ad Ticinum.

14* *Id moræ*] Id tantum sibi esse moræ rati, quominus speratis potirentur, quod nondum pugnarent; atque adeo sese, statim atque pugnare daretur, compotes votorum fore.

15 *Ad castra hostium, exque propinquo copias*] Male collocata est particula *que*. Scripti fere omnes *ex quo propinquo*, unus e regiis *ex propinquo*. Lege cum Gronovio *ad castra hostium ex propinquo, copiasque*.

16 *Inter subsidia ad secundam aciem*] Subsidia sunt hic ipsa secunda acies. Itaque recte observat Jac. Gronovius has voces *inter subsidia* prorsus supervacaneas esse. Quum igitur in uno MS. desint, eas videmur posse recidere.

U. C. 534. A. C. 218. Vincit Hannibal. Cos. a filio servatus.

ierat: donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti paullulum, ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit Romanos, auxitque pavorem consulis vulnus, periculumque intercursu tum primum pubescentis filii propulsatum. Hic erit juvenis, penes quem perfecti hujusce belli laus est, Africanus ob egregiam victoriam de Hannibale Pœnisque adpellatus. Fuga tamen effusa jaculatorum maxime fuit, quos primos Numidæ invaserunt. Alius confertus equitatus consulem in medium acceptum, non armis modo, sed etiam corporibus suis, protegens, in castra, nusquam trepide neque effuse cedendo, reduxit. Servati consulis decus Cœlius ad servum natione Ligurem delegat. malim equidem de filio verum esse, quod et plures tradidere auctores, et [17] fama obtinuit.

Ultra Padum recedunt Romani.

XLVII. Hoc primum cum Hannibale prœlium fuit; quo facile adparuit, et equitatu meliorem Pœnum esse, et ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte, jussis militibus vasa silentio conligere, castra ab Ticino mota, festinatumque ad Padum est; ut ratibus, quibus junxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias trajiceret. Prius Placentiam pervenere, quam satis sciret Hannibal ab Ticino profectos: tamen [18] ad sexcentos moratorum in citeriore ripa, segniter ratem solventes, cepit. transire non potuit pontem, [19] ut extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Cœlius auctor est, Magonem cum equitatu et Hispanis peditibus flumen extemplo transnasse; ipsum Hannibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum inpetum fluminis obpositis. Ea peritis amnis ejus vix fidem fecerint. nam neque equites, armis equisque salvis, tantam vim fluminis superasse verisimile est, [20] ut jam Hispanos omnes inflati transvexerint utres. et multorum dierum circuitu [21] Padi vada petenda fuerant [c], qua exercitus

[c] *fuerint* Crev.

17* *Fama obtinuit*] Fama tenet: vulgo creditur.

18 *Ad sexcentos moratorum*] Numerum apposuit e Polybio Gronovius. Vulgati præferebant *aliquot:* scripti *adhæc.* Nimirum Livius scripserat *ad DC.*

19 *Ut extrema*] Toto illo ponte, qui e ratibus junctus erat, labente secundum cursum fluminis, simul atque extrema resoluta fuere.

20 *Ut jam Hispanos omnes*] Etiamsi id quoque ponatur, credatur, Hispanos ope utrium inflatorum amnem transisse. Vox *omnes* vacare videtur, et mutanda esse in *pedites*, vel omnino ableganda.

21 *Padi vada petenda fuerint*] Sic scripti aliquot Gronoviani, omnes nostri. Editi vulgo, *fuerant.* Sed in ea re quæ non ponatur pro vera, sed ex qua concessa et data aliquid inferatur absurdi, modus potentialis eleganter et proprie usurpatur. Si id quod Cœlius narrat, verum esse existimetur, inquit Livius, necesse fuerit ut Annibal multorum dierum circuitu petierit Padi vada. Cetera hujus periodi nequicquam sollicitat Gronovius.

gravis impedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt; ea cum Magone equites Hispanorum expeditos præmissos. dum Hannibal, circa[d] flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis post diebus sex millia a Placentia castra communivit, et postero die, in conspectu hostium acie directa, potestatem pugnæ fecit.

U. C. 534. A. C. 218.

Sequitur eos Hannibal.

XLVIII. Insequenti nocte cædes in castris Romanis, tumultu tamen quam re major, ab auxiliaribus Gallis facta est. ad duo millia peditum et ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Hannibalem transfugiunt: quos Pœnus benigne adlocutus, et spe ingentium donorum accensos, in civitates quemque suas, ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio, cædem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, contactosque eo scelere, velut injecta rabie, ad arma ituros; quamquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora collesque inpeditiores equiti castra movet. Minus, quam ad Ticinum, fefellit: missisque Hannibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbasset utique novissimum agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana castra Numidæ devertissent[e]. Ibi dum, perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno moræ pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est: et quum jam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt, citra flumen interceptos. Scipio, nec vexationem vulneris [22] in via jactanti ultra patiens, et collegam (jam enim et revocatum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum, locum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus, delectum communiit[f]. Nec procul inde Hannibal quum consedisset, quantum victoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hostium agros euntem, nusquam præparatis commeatibus, major in dies excipiebat, ad Clastidium vicum, quo magnum frumenti numerum congesserant Romani, mittit. ibi quum vim pararent, spes facta proditionis: nec sane magno pretio, [23] nummis aureis quadringentis, Dasio Brundusino præfecto præsidii conrupto, traditur Hanni-

Galli 2200. transfugiunt ad Hannibalem.

Scipio ad Trebiam recedit.

Clastidium Pœnis proditum.

[d] *citra* Gron. Crev. [e] *divertissent* Eæd. [f] *communivit* Eæd.

22 *In via jactanti*] Olim, *jactantis*: male. Mutavit Gronovius; et potes utcunque exponere : in via quæ vexabat vulnus jactando et agitando.

23 *Nummis aureis*] Romæ nondum signari cœptum erat aurum. Si hi de quibus hic sermo est nummi aurei fuere pares Atticis, id est, didrachmales, quadringenti tales nummi æquabunt pondere 12. marcas nostrates cum quatuor unciis.

U. C. 534. A. C. 218. bali Clastidium. id horreum fuit Pœnis sedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præsidio, ut fama clementiæ in principio rerum conligeretur, nihil sævitum est.

Res circa Siciliam terra marique gestæ.

XLIX. Quum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiæ imminentes, et a Sempronio consule, et ante adventum ejus, terra marique res gestæ. viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ a Karthaginiensibus missæ, novem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit æstus. Ad eas conspectas a Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missæ, qui tum forte Messanæ erat, consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cujus ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque et triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad sollicitandos veteres socios. Lilybæi occupandi præcipuam curam esse: credere eadem tempestate, qua ipsi disjecti forent eam quoque classem ad Ægates insulas dejectam. Hæc sicut audita erant, [24] rex M.[s] Æmilio prætori, cujus Sicilia erat provincia, perscribit, monetque, Lilybæum firmo teneret præsidio. [25] Extemplo et circa prætorem ad civitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiæ intenderent; [26] ante omnia Lilybæum teneri: ad adparatum belli, edicto proposito, ut [27] so-

[s] *rex Messana M.* Gron.

24 *Rex M. Æmilio*] Editi hactenus adjiciebant vocem *Messana* vel *Messanæ*: quam, ut otiosam, et a compluribus scriptis ignoratam, delevimus.

25 *Extemplo et circa prætorem*] Extemplo etiam legati tribunique circa prætorem, sive, qui circa prætorem erant, missi sunt ad civitates.

26 *Ante omnia Lilybæum teneri: ad apparatum belli*] Primo supple ex sensu, *jussit prætor*. Deinde, quum uno tenore legeretur *teneri ad apparatum belli*, mutavimus distinctionem, et τὸ *ad* intelligimus *præter*: ut sensus sit, præter apparatum belli collatum jam, aut etiam conferendum in urbem Lilybæum, puta arma, tela, frumentum, &c. propositum fuisse edictum prætoris, quo socii navales juberentur decem dierum cocta cibaria ad naves deferre. *Ad* non raro sumitur apud Livium eo sensu quem volumus, ut infra XXVI. 5. *Ad alium virorum, equorum, armorumque sonum .... Campanorum imbellis multitudo tantum .... edidit clamorem.*

27 *Socii navales*] *Sociorum navalium* nomine interdum intelliguntur soli remiges ac nautæ; interdum et ipsi milites, non quidem ii qui aut ad navales pugnas in naves imponuntur, aut ut transvehantur in aliquam oram, ubi pedestri Marte pugnent; sed ii quorum proprium officium ac munus est tueri naves, iisque præsidio esse. Priore sensu sumpsit Livius, dum l. XXIV. c. 11. quos primo *nautas* nominaverat, et l. XXVI. c. 35. quos *remiges* dixerat, eosdem utrobique *socios* deinde *navales* appellat: posteriore sensu, tum c. 28. l. XXVI. ubi jubetur Sulpicius omnem exercitum, præter socios navales, dimittere, ut legionariis militibus abductis, classe sola arceat ab Italia Philippum; (quod certe facere nequivisset si naves remige quidem instructas, at sine ullo milite habuisset) tum c. 48. ejusdem libri: ubi primo Sex. Digitius socius navalis muralem coronam postulat et aufert, unde patet eum pugnasse; secundo, qui *socii navales*, iidem et *classici* mi-

cii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent; U. C. 534.
ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi facere- A. C. 218.
ret: [28] perque omnem oram qui erant, ex speculis prospicerent adventantem hostium classem. Simul itaque (quamquam de industria morati cursum navium erant Karthaginienses, ut [29] ante lucem accederent Lilybæum) præsensum tamen est, quia et luna pernox erat, et sublatis armamentis veniebant; extemplo datum e speculis signum, et in oppido ad arma conclamatum est, et in naves conscensum: [30] pars militum in muris portarumque in stationibus, pars in navibus erant. Et Karthaginienses, quia rem fore haud cum inparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt, demendis armamentis eo tempore aptandaque ad pugnam classe absumto. Ubi inluxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnæ esset, exitumque liberum e portu naves hostium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, et memoria [31] circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, et militum multitudine ac virtute.

L. Ubi in altum evecti sunt, Romanus conserere pugnam, *Pugna navalis ad Lilybæum.* et ex propinquo vires conferre velle: contra eludere Pœnus, et arte, non vi, rem gerere, naviumque, quam virorum aut armorum, malle certamen facere. nam ut sociis navalibus adfatim instructam classem, ita [32] inopem milite habebant[h]: et, sicubi conserta navis esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadversum est, et Romanis multitudo sua auxit animum, et paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicæ circumventæ; fugam ceteræ ceperunt. *Victi Pœni.* mille et septingenti fuere [33] in navibus capti, milites nautæque; in his[i] tres nobiles Karthaginiensium. Classis Romana incolumis, una tantum perfora-

h *habebat* Gron. Crev.   i *iis* Crev.

lites nuncupantur. Hic et cap. sequenti videtur Livius *socios navales* intellexisse eos solummodo, qui nautica ministeria obibant.

28 *Perque omnem oram qui erant ex speculis*] Verbum *erant* in pluribus MSS. non reperitur. Lege itaque cum Gronovio, *perque omnem oram uti ex speculis prospicerent.*

29 *Ante lucem*] Antelucano tempore. Potuissent Carthaginienses accedere Lilybæum sub vesperam diei præcedentis, aut etiam fortasse media luce. Sed de industria morati erant cursum, atque ita temperaverant, ut horis noctis antelucanis accederent, quibus maxime opportunus est hostis ad insidias et improvisum impetum. Præsensum tamen est illos adventare.

30 *Pars militum in muris portarumque stationibus*] Gronovianæ editiones iterant præpositionem *in* ante τὸ *stationibus*, præter necessitatem, et per operarum, ut videtur, errorem. Abest enim illa a vetustioribus.

31 * *Circa ea ipsa loca*] Ægates insulæ, ad quas celebris illa pugna pugnata est, qua victi Carthaginienses pacem petiere, non longe absunt a Lilybæo.

32 *Inopem milite habebat*] Magis placeret *habebant*, quod exstat in tribus nostris codicibus, tribus Hearnii, Andrea, et Campano.

33 *In navibus capti*] Nec minus bene *captis:* quod habet Put. codex.

U. C. 534. A. C. 218. ta navi, sed ea quoque ipsa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris ejus, qui Messanæ erant, Ti. Sempronius consul Messanam venit. [34] Ei [k] fretum intranti rex Hiero classem ornatam obviam duxit: transgressusque ex regia in prætoriam navem, gratulatus sospitem cum exercitu et navibus advenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum; statum deinde insulæ et Karthaginiensium conata exposuit: pollicitusque est, quo animo priore bello populum Romanum juvenis adjuvisset, eo senem adjuturum. Frumentum vestimentaque sese legionibus consulis sociisque navalibus gratis præbiturum. grande periculum Lilybæo maritimisque civitatibus esse, et [35] quibusdam volentibus novas res fore. Ob hæc consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybæum classe peteret; et rex regiaque classis una profecti. navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fusasque et captas hostium naves, accepere.

Sempronius Melitam capit. LI. A Lilybæo consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipse in insulam Melitam, quæ a Karthaginiensibus tenebatur, trajecit. Advenienti Hamilcar, Gisgonis filius, præfectus præsidii, cum paullo minus duobus millibus militum, oppidumque cum insula traditur: inde post paucos dies reditum Lilybæum, captivique et a consule et a prætore, præter insignes nobilitate viros, [36] sub corona venierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani (quia fama erat, stare ibi Punicam classem) trajecit. nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. Jam forte transmiserant ad vastandam Italiæ oram; depopulatoque Vibonensi agro, [37] urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli exscensio hostium in agrum Vibonensem facta nunciatur: literæque ab senatu de transitu in Italiam Hannibalis, et, ut primo quoque tempore collegæ ferret auxilium, missæ traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum, extemplo in naves inpositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiæ tuendam adtribuit; M. Æmilio prætori quinquaginta navium classem explevit; ipse, compositis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ conjungitur.

Revocatur in Italiam.

Ad collegam venit.

LII. Jam ambo consules, et quidquid Romanarum vi-

[k] Et Gron.

34 *Ei fretum intranti*] Sic legendum esse jamdiu monuit Sigonius; cui assentiuntur nostri codices, et in primis Put. Vulgo *et fretum*.

35 * *Quibusdam volentibus novas res fore*] Quibusdam placituras novas res, et mutationem imperii.

36 *Sub corona*] Vid. not. 98. ad c. 17. l. II.

37 * *Urbem*] Vibonem.

rium erat, Hannibali obpositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter, [38] equestri prœlio uno et vulnere suo [39] minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant; in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubie gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modo moverent, æquo satis, Pœnus periniquo animo ferebat, ab Gallis adcitum se venisse ad liberandos eos, dictitans. Ob eam iram, simul ut præda militem aleret, duo millia peditum et mille equites, Numidas plerosque, mixtos quosdam et Gallos, populari omnem [40] deinceps agrum usque ad Padi ripas jussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios servassent animos, coacti ab auctoribus injuriæ ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem missis, auxilium Romanorum terræ, ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec caussa, nec tempus agendæ rei placebat: suspectaque ei gens erat, quum [l] ob infida multa facinora, tum, ut alia vestutate obsolevissent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contra, continendis in fide sociis maximum vinculum esse [41] primos, qui eguissent ope, defensos, censebat. Tum, collega cunctante, [42] equitatum suum, mille peditum jaculatoribus ferme admixtis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii, sparsos et incompositos, ad hoc [m] graves præda plerosque, quum inopinatos invasissent, ingentem terrorem cædemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere: unde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum prœlium restituere. [43] Varia inde pugna sequentes, quamquam ad extremum æquassent certamen, [44] major tamen hostium Romanis fama victoriæ fuit.

U. C. 534. A. C. 218.

Prœlium equestre dubium.

LIII. Ceterum nemini omnium major justiorque, quam

[l] tum Gron.

[m] hæc Gron. Crev.

38 *Equestri prœlio uno*] Vacat ultima vox, aut celat aliquod vitium.

39 *Minutus*] Minus spei et fiduciæ habens.

40 * *Deinceps*] Ex ordine, uno tenore.

41 *Primos qui eguissent*] Certissima Gronovii conjectura. Antea *qui coissent*.

42 *Equitatum suum, mille peditum*] Equitatum suum, cui admisti, adjuncti erant mille pedites, qui plerique jaculatores erant, Forsitan Livius scripserat *mille peditibus*.

43 *Varia inde pugna sequentes*] Suspicatur Gronovius: *varia inde pugna cedentes sequentesque*. Sane vulgata lectio parum liquidum legenti sensum offert: et Put. liber clare, *sequentesque*. Et suspicari possis majus hic vitium latere. Etenim idem codex habet *cumque ad extremum*.

44 *Major tamen hostium*] Hunc locum varii varie tentant. Clericus non immerito fortasse integrum putat, et exponit hoc modo: major tamen fama victoriæ fuit Romanis, quam fama victoriæ hostium: * magis pro victoribus vulgo habiti sunt Romani, quam hostes.

U. C. 534. A. C. 218. Sempronius pugnæ cupidus.

ipsi consuli, videri; gaudio efferri, *qua parte copiarum alter consul victus foret, ea se vicisse. restitutos ac refectos militibus animos: nec quemquam esse, præter collegam, qui dilatam dimicationem vellet: eum, animo magis, quam corpore, ægrum, memoria vulneris aciem ac tela horrere. Sed non esse cum ægro senescendum. Quid enim ultra differri aut teri tempus? Quem tertium consulem, quem alium exercitum exspectari? Castra Karthaginiensium in Italia, ac prope in conspectu urbis esse.* [45] *non Siciliam ac Sardiniam victis ademtas, nec cis Iberum Hispaniam peti, sed solo patrio terraque, in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantum ingemiscant,* inquit, *patres nostri, circa mœnia Karthaginis bellare soliti, si videant nos, progeniem suam, duos consules consularesque exercitus, in media Italia paventes intra castra? Pœnum, quod inter Alpes Apenninumque agri sit, suæ ditionis fecisse?* Hæc adsidens ægro collegæ, hæc in prætorio prope concionabundus agere. Stimulabat et tempus propinquum comitiorum, ne in novos consules bellum differretur, et occasio in se unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque, nequidquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Hannibal, quum, quid optimum foret hosti, cerneret, vix ullam spem habebat, temere atque inprovide quidquam consules acturos. quum alterius ingenium, fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusque factum prospero cum prædatoribus suis certamine crederet; adesse gerendæ rei fortunam haud diffidebat. cujus ne quod prætermitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro hostium esset miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam, quanto longius ab domo traherentur. Quum ob hæc taliaque speraret propinquum certamen, et facere, si cessaretur, cuperet; speculatoresque Galli, ad ea exploranda, quæ vellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnæ esse Romanos retulissent; locum insidiis circumspectare Pœnus cœpit.

Locum insidiis Hannibal circumspectat.

LIV. Erat in medio rivus, præaltis utrimque clausus ripis, et circa obsitus palustribus herbis et, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque. quem ubi [46] ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit; *Hic erit locus,* Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos viros ex omni pedite atque equite; cum*

45* *Non Siciliam ....peti*] Non id agi a Carthaginiensibus, ut repeterent armis Siciliam ac Sardiniam, quæ victis ademptæ fuerant.

46 *Ad equites quoque tegendos satis latebrosum*] Longe id elegantius est quod a Gronovio e codicibus non spernendis allatum firmat unus e regiis, *equiti quoque tegendo.* Puteanæus ignorat quoque *τὸ ad:* in ceteris nihil mutat de vulgata lectione.

quibus ad me vigilia prima venias. Nunc corpora curare tempus est. Ita [47] prætorium missum. mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit Hannibal. *sed, ut et numero etiam, non animis modo, valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite: Mago locum monstrabit, quem insideatis.* [48] *Hostem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Hannibal prima luce Numidas equites, transgressos Trebiam flumen, obequitare jubet hostium portis, jaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem: injecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. ceteris ducibus peditum equitumque præceptum, ut prandere omnes juberent: armatos deinde, instratisque equis, signum exspectare. Sempronius, ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex millia peditum, postremo omnes copias [49] ad destinatum [a] jam ante consilio, avidus certaminis, eduxit. Erat forte brumæ tempus et nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludium prægelidis. ad hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: et quidquid auræ fluminis adpropinquabant, adflabat acrior frigoris vis. Ut vero refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt, (et erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia essent, et [o] [50] simul lassitudine procedente jam die, fame etiam deficere.

U. C. 534. A. C. 218.

Numidæ obequitant castris Romanis.

Sempronius educit copias.

Cedunt Numidæ.

LV. Hannibalis interim miles, ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent artus, misso, et cibo per otium capto, ubi transgressos flumen hostes nunciatum est, alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit. Baliares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme millia hominum; dein graviorem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfudit decem millia equitum; et ab cornibus in utramque partem divisos

Hannibal aciem instruit.

[a] add. *locum* Gron. Crev. [o] *et simul lassitudine* l. *simul jejuni* Exd.

47 *Prætorium missum*] Dimissi præcipui ducum, qui in prætorium, sive tabernaculum imperatoris, conveniebant. Vid. Lips. l. V. de Mil. Rom. dial. 2.

48 *Hostem ... habebitis*] Put. liber *habetis*: quod fortasse magis placebit.

49 *Ad destinatum locum*] Ultimam vocem non agnoscunt scripti a Gronovio excussi. Unus tantummodo e nostris illam adjicit a secunda manu. Abfuerat quoque a Vallæ codice, ut apparet ex ejus nota ad hunc locum. Nec fortasse necessaria est. Sic absolute dicitur *ad constitutum*, *ad condictum*: et infra l. XXXVIII. c. 26. *destinatum petentibus*.

50 *Simul jejuni*] Pro his scripti habent *et similitudine*. Emendavit Gronovius ex Polybio.

U. C. 534. A. C. 218. Sempronius pugnæ cupidus.

ipsi consuli, videri; gaudio efferri, *qua part consul victus foret, ea se vicisse. restitutos ac animos: nec quemquam esse, præter collegam, cationem vellet: eum, animo magis, quam co moria vulneris aciem ac tela horrere. Sed no nescendum. Quid enim ultra differri aut teri tium consulem, quem alium exercitum exspe thaginiensium in Italia, ac prope in conspect ciliam ac Sardiniam victis ademtas, nec c peti, sed solo patrio terraque, in qua geniti Quantum ingemiscant,* inquit, *patres nostr ginis bellare soliti, si videant nos, progen consularesque exercitus, in media Italia Pœnum, quod inter Alpes Apenninumc fecisse?* Hæc adsidens ægro collegæ concionabundus agere. Stimulabat comitiorum, ne in novos consules h casio in se unum vertendæ gloriæ, Itaque, nequidquam dissentiente C quum certamen milites jubet. H mum foret hosti, cerneret, vix ul atque inprovide quidquam consu ingenium, fama prius, deinde re rox sciret esse, ferociusque facu bus suis certamine crederet; a haud diffidebat. cujus ne quoc licitus intentusque erat, dum meliorem ex ducibus inutilen animi vigerent: quorum ingo nius secuturam, quanto long ob hæc taliaque speraret pr cessaretur, cuperet; specu da, quæ vellet, tutiores, q paratos pugnæ esse Roma cumspectare Pœnus cœp

Locum insidiis Hannibal circumspectat.

LIV. Erat in medio ri et circa obsitus palustri vestiuntur, virgultis v quoque tegendos sati oculis perlustravit; *I teneas. Delige centen*

45* *Non Siciliam* agi a Carthagi

ns opem ferrent, Placentiam U. C. 534.
.ares deinde in omnes partes A. C. 218.
nen petiere, aut gurgitibus ab-
onem ingrediendi ab hostibus
.s fuga sparsi erant, vestigia ce-
.centiam contendere: aliis timor Placentiam
adi flumen fecit, transgressique in fugiunt.
r nive mixtus, et intoleranda vis
, et jumenta, et elephantos prope
quendi hostis Pœnis flumen Tre-
gelu in castra rediere, ut vix læti-
Itaque nocte insequenti, quum præ-
juod reliquum ex magna parte mili-
m trajicerent, aut nihil sensere[a], ob-
uia jam moveri præ lassitudine ne-
. sentire sese dissimularunt: quietis-
nne ab Scipione consule exercitus Pla-
s: inde Pado trajectus Cremonam, ne
hibernis una colonia premeretur.

antus terror ex hac clade perlatus est, ut Romæ tre-
derent infestis signis hostem venturum; pidatio.
aut auxilii esse, quo portis mœnibusque
*no consule ad Ticinum victo, altero ex Sici-
us consulibus, duobus consularibus exercitibus
duces, quas alias legiones esse, quæ arcessantur?*
pronius consul advenit, ingenti periculo per ef-
d prædandum hostium equites (audacia magis,
aut spe fallendi resistendive, si non falleret)
Id quod unum maxime in præsentia desidera- Comitia
us consularibus habitis, in hiberna rediit. Creati consularia.
. Servilius et C. Flaminius. Ceterum ne hiberna
manis quieta erant, vagantibus passim Numidis
[56] et, qua his impeditiora erant, Celtiberis Lusita-
Omnes igitur clausi undique commeatus erant,
ios[b] Pado naves subveherent. Emporium prope Pla-
fuit, et opere magno munitum, et valido firmatum
io. [58] ejus castelli obpugnandi spe cum equitibus ac

Romanorum Gron. Crev. [a] add. *Pæni* Eed. [b] quod Gron.

idæ pervagari pos-
laus Hispanorum
occursandum inter
iti ac leves essent.
. c. 18. *Quæ* est a
rii. Antea *quæ*.
Sic Put. et Victor.
quam, ut vulgati,

li oppugnandi spe]
censere videt

U. C. 534. A. C. 213. elephantos statuit. Consul effusos sequentes equites, quum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato, revocatos [51] circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romani erant, sociûm nominis [p] Latini viginti; auxilia præterea Cenomanorum. ea sola in fide manserat Gallica gens. his copiis concursum est. Prœlium committitur. Prœlium a Baliaribus ortum est; quibus quum majore robore legiones obsisterent, deductæ propere in cornua leves armaturæ sunt. quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgueretur: nam quum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, et fessi plerisque integris, obruti sunt insuper velut nube jaculorum a Baliaribus conjecta. ad hoc elephanti, eminentes ab extremis cornibus, (equis maxime non visu modo, sed odore insolito territis) fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis quam viribus, erat; quas recentes Pœnus, paullo ante curatis corporibus, in prœlium adtulerat: contra, jejuna fessaque corpora Romanis et rigentia gelu torpebant. restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum. Sed et Baliares, pulso equite, jaculabantur in latera, et elephanti jam in mediam peditum aciem sese tulerant: et Mago Numidæque, simul latebras eorum inprovida præterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquamdiu inmota acies, [52] maxime præter spem omnium adversus elephantos. eos velites, ad id ipsum locati, verutis conjectis et avertere, et insecuti aversos sub caudis, qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant.

LVI. [53] Trepidantesque prope [q] jam in suos consternatos media acie in extremam, ad sinistrum cornu, adversus Gallos auxiliares agi jussit Hannibal. Extemplo haud dubiam fecere Vincuntur Romani. fugam. additus quoque novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. Itaque, quum jam in orbem pugnarent, decem millia ferme hominum, [54] quum alii [r] evadere nequissent, media Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hostium perrupere. et, quum neque in castra reditus esset flumine interclusis, neque præ imbri sa-

p *nominisque* Gron. Crev. q *trepidantes propeque* Crev. r *alia* Gron. Crev.

51 * *Circumdedit peditibus*] Locavit a dextra lævaque peditum.

52 * *Maxime præter spem omnium adversus elephantos*] In quo id maxime præter spem omnium accidit, quod etiam adversus elephantos aliquamdiu restitere.

53 *Trepidantes propeque jam in suos consternatos*] In Gronovianis editionibus legitur *Trepidantesque prope jam*. Particulam *que* male trajectam, in suum ordinem revocavimus ex vetustiorum fide. Sensus est: Trepidantes elephantos, et ita efferatos ut prope jam ruituri viderentur in suos, i. e. in Pœnos. Vox *consternatus*, non tam *pavidum*, quam *furentem* denotat. Mox legendum videtur, adjecta præpositione, *e media acie*.

54 *Quum alia evadere*] Sic legi jussit Gronovius. Vulgati, *alias*: scripti, *alii*.

tis decernere possent, qua suis opem ferrent, Placentiam U. C. 534.
recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes A. C. 218.
eruptiones factæ: et, qui flumen petiere, aut gurgitibus absumti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus obpressi. qui passim per agros fuga sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis, Placentiam contendere: aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenerunt. Imber nive mixtus, et intoleranda vis frigoris, et homines multos, et jumenta, et elephantos prope omnes, absumsit. Finis insequendi hostis Pœnis flumen Trebia fuit: et ita torpentes gelu in castra rediere, ut vix lætitiam victoriæ sentirent. Itaque nocte insequenti, quum præsidium[s] castrorum, [55] et quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent, aut nihil sensere[t], obstrepente pluvia; aut, quia jam moveri præ lassitudine nequibant ac vulneribus, sentire sese dissimularunt: quietisque Pœnis, tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est perductus: inde Pado trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

Placentiam fugiunt.

LVII. Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, ut fam ad urbem crederent infestis signis hostem venturum; nec quidquam spei aut auxilii esse, quo portis mœnibusque vim arcerent. *Uno consule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus consulibus, duobus consularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones esse, quæ arcessantur?* Ita territis Sempronius consul advenit, ingenti periculo per effusos passim ad prædandum hostium equites (audacia magis, quam consilio aut spe fallendi resistendive, si non falleret) transgressus. Id quod unum maxime in præsentia desiderabatur, comitiis consularibus habitis, in hiberna rediit. Creati consules Cn. Servilius et C. Flaminius. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus, [56] et, qua his inpeditiora erant, Celtiberis Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, [57] nisi quos[u] Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, et opere magno munitum, et valido firmatum præsidio. [58] ejus castelli obpugnandi spe cum equitibus ac

Romæ trepidatio.

Comitia consularia.

[s] add. *Romanorum* Gron. Crev. [t] add. *Pœni* Eæd. [u] *quod* Gron.

55 *Et quod reliquum ex magna parte militum erat*] Et quod reliquum militum erat, saltem magna ex parte, plerique certe, trajicerent flumen Trebiam. Dicit Livius plerosque Trebiam trajecisse, non omnes, quia aliqua pars profecto Sempronium ad urbem Romam comitata est.

56 *Et, qua his impeditiora erant*] Celtiberis Lusitanisque vagantibus, qua parte loca impeditiora erant, quam ut ea Numidæ pervagari possent. Ea propria laus Hispanorum erat, quod ad concursandum inter saxa rupesque apti ac leves essent. Vid. infra l. XXII. c. 18. *Qua* est a conjectura Gronovii. Antea *quæ*.

57 *Nisi quos*] Sic Put. et Victor. codices: melius quam, ut vulgati, *nisi quod*.

58 *Ejus castelli oppugnandi spe*] Recte Perizonius censere videtur le-

U.C. 534. A.C. 218. levi armatura profectus Hannibal, [59] quum plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus, non fefellit vigiles. Tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prœlium interim commissum: in quo, quia saucius Hannibal pugna excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregie præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumta, et vixdum satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit obpugnandas. Id emporium a Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde [60] locum frequentaverant adcolæ mixti undique ex finitimis populis; et tum terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, fama inpigre defensi ad Placentiam præsidii accensa, armis adreptis obviam Hannibali procedit. [61] Magis agmina, quam acies, in via concurrerunt; et, quum ex altera parte nihil, præter inconditam turbam, esset, in altera et dux militi, et duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum a paucis fusa. Postero die, deditione facta, præsidium intra mœnia accepere: jussique arma tradere quum dicto paruissent, signum repente victoribus datur, ut tamquam vi captam urbem diriperent. neque ulla, quæ in tali re memorabilis scribentibus videri solet, prætermissa clades est: adeo omnis libidinis, crudelitatisque, et inhumanæ superbiæ editum in miseros est exemplum. Hæ fuere hibernæ expeditiones Hannibalis.

LVIII. [62] Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: et ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem Apenninum adeo atrox adorta tempestas est, ut Alpium fœditatem prope superaverit. Vento mixtus imber quum ferretur in ipsa ora, primo, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti adfligebantur, constitere: dein, quum jam [63] spiritum

Transitum Apennini tentat Hannibal.

gendum esse *expugnandi*. Oppugnare voluntatis est: at expugnatio speratur.

59* *Quum plurimum*] Quum maximam spem efficiendi id quod destinarat in eo collocasset, si celare posset inceptum suum.

60* *Locum frequentaverant accolæ*] Loco frequentiam addiderant adjungentes se ad emporii mœnia multi habitatores.

61 *Magis agmina, quam acies*] *Agmen* est exercitus eo ordine compositus, qui ad iter faciendum accommodatus est: *acies*, exercitus aptatus ad pugnam. Vult igitur Livius hos exercitus eo ordine instructos concurrisse, qui itineri magis aptus esset, quam prælio.

62 *Haud longis inde temporibus* ... *quies*] Gronovio magis placeret, *Haud longi inde temporis* ... *quies*: nec immerito. Sic c. præc. *Paucorum dierum quiete sumpta.* Et displicet τὸ *temporibus*.

63 *Spiritum intercluderet*] Puteanæus liber *includeret*.

includeret*, nec [64] reciprocare animam sineret, aversi a vento parumper consedere. Tum vero ingenti sono cœlum strepere, et inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus et oculis metu omnes torpere. Tandem, effuso imbre, quum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id vero laboris velut de integro initium fuit. nam nec explicare quidquam, nec statuere poterant: nec, quod statutum esset, manebat, omnia perscindente vento et rapiente. et mox [65] aqua levata vento, quum super gelida montium juga concreta esset, tantum nivosæ grandinis dejecit, ut, omnibus omissis, procumberent homines, tegminibus suis magis obruti, quam tecti. tantaque vis frigoris insecuta est, ut, ex illa miserabili hominum jumentorumque [66] strage quum se quisque adtollere ac levare vellet, diu nequiret, quia, torpentibus rigore nervis, vix flectere artus poterant. deinde, ut tandem agitando sese movere ac recepere animos, et raris locis ignis fieri est cœptus, ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco, velut obsessi, mansere. multi homines, multa jumenta, elephanti quoque ex his, qui prœlio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumti.

U. C. 534. A. C. 218.

LIX. Degressus Apennino retro ad Placentiam castra movit, et ad decem millia progressus consedit. postero die duodecim millia peditum, quinque equitum adversus hostem ducit. Nec Sempronius consul (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen: atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, vario eventu, pugnatum est. primo concursu adeo res Romana superior fuit, ut non acie vincerent solum, sed pulsos hostes in castra persequerentur; mox castra quoque obpugnarent. Hannibal, paucis propugnatoribus in vallo portisque positis, ceteros confertos in media castra recepit, intentosque signum ad erumpendum spectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, quum Romanus, nequidquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod ubi Hannibal accepit, laxatamque pugnam et recessum a castris vidit, extemplo equitibus dextra lævaque emissis in hostem, ipse cum peditum robore [67] medius castris erupit. pugna raro ulla magis sæva, et cum utriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi eam dies in longum spa-

Regreditur.

Pugna inter Sempronium et Hannibalem.

* *intercluderet* Gron. Crev.

64 * *Reciprocare animam*] Aërem excipere primo, dein efflare, reciproco illo halitu, unde vita pendet.

65 *Aqua*] Aqua sublata ac suspensa viventi, quum in aëre concreta esset.

66 *Strage*] *Strages* est stratorum et jacentium corporum multitudo.

67 *Medius castris erupit. Pugna raro ulla magis sæva*] Hæc in scriptis corrupta erant. *Medius* Gronovio debetur: *sæva* Vallæ.

U. C. 534. A. C. 218. tium sivisset. Nox accensum ingentibus animis prœlium diremit. itaque acrior concursus fuit, quam cædes; et, sicut æquata ferme pugna erat, ita clade pari discessum est. ab neutra parte sexcentis plus peditibus, et dimidium ejus equitum cecidit. Sed major Romanis, quam pro numero, jactura fuit: quia equestris ordinis aliquot, et tribuni militum quinque, et [68] præfecti sociorum tres, sunt interfecti. Secundum eam pugnam Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Hannibali per insidias intercepti duo quæstores Romani, C. Fulvius et L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, et quinque equestris ordinis senatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem societatemque crederet, traduntur.

Res gestæ a Cn. Scipione in Hispania. LX. Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio, in Hispaniam cum classe et exercitu missus, quum, ab ostio Rhodani profectus, Pyrenæosque montes circumvectus, Emporiis adpulisset classem, exposito ibi exercitu, orsus a Lacetanis, omnem oram usque ad Iberum flumen, partim renovandis societatibus, partim novis instituendis, Romanæ ditionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modo populos, sed, in mediterraneis quoque ac montanis, ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modo apud eos, sed societas etiam armorum, parata est: validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptæ sunt. Hannonis cis Iberum provincia erat: eum reliquerat Hannibal ad regionis ejus præsidium. itaque prius, quam alienarentur omnia, obviam eundum ratus, castris in conspectu hostium positis, in aciem eduxit. nec Romano differendum certamen visum: quippe qui sciret, cum Hannone et Hasdrubale sibi dimicandum esse; malletque adversus singulos separatim, quam adversus duos simul, rem gerere. Nec magni certa- Hanno victus. minis ea dimicatio fuit. sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum. nam et castra expugnata sunt, atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur: et Scissis, propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterum [69] præda oppidi parvi pretii rerum fuit; supellex barbarica, ac vilium mancipiorum. castra militem ditavere; [70] non ejus modo exercitus, qui victus erat, sed et ejus, qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere

68 *Præfecti sociorum*] Vid not. 89. ad c. 36. l. VIII.

69* *Præda oppidi*] Præda oppidi fuit rerum parvi pretii; nihil habuit nisi res parvi pretii.

70 *Non ejus modo exercitus*] Hic aliquid ex sensu supplendum est. Castra militem ditavere, qui in iis reperit non modo ejus exercitus opes, qui victus erat, sed etiam omnes fere caras res ejus qui cum Annibale militabat, relictas citra Pyrenæum, ne gravia impedimenta ferentibus essent.

caris rebus (ne gravia inpedimenta ferentibus essent) citra Pyrenæum relictis. U. C. 534. A. C. 218.

LXI. Priusquam certa hujus cladis fama accideret, transgressus Iberum Hasdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tamquam ad primum adventum Romanorum obcursurus, postquam perditas res ad Scissim amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites navalesque socios, vagos palantesque per agros, (quod ferme fit, ut secundæ res neglegentiam creent) equite passim dimisso, cum magna cæde, majore fuga ad naves compellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne a Scipione obprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio, raptim ad famam novorum hostium agmine acto, quum in paucos [71] præfectos navium animadvertisset, præsidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Hasdrubal aderat: et, Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem inpulso, cum eorum ipsorum juventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio, relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem quum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Athanagiam, urbem (quæ caput ejus populi erat) circumsedit: intraque dies paucos, pluribus quam ante obsidibus imperatis, Ilergetes, pecunia etiam multatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Iberum, socios et ipsos Pœnorum, procedit: atque, urbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, quum intrare vellent, excepit insidiis. Cæsa ad duodecim millia: exuti pene omnes armis, domos passim palantes per agros diffugere; nec obsessos alia ulla res, quam iniqua obpugnantibus hiems, tutabatur. triginta dies obsidio fuit: per quos raro umquam nix minus quatuor pedes alta jacuit: adeoque [72] pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties conjectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. Postremo quum Amusitus princeps eorum ad Hasdrubalem profugisset, [73] viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

Hasdrubal sero advenit.

Vastat sociorum P. R. agros.

Scipio Ilergetes invadit.

LXII. Romæ aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta: aut (quod evenire solet, motis semel in religionem animis) multa nunciata, et temere credita sunt: in quîs ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse: et foro boario bovem in tertiam contignationem

Prodigia.

71 *Præfectos navium*] Scriptus optimus *pavium*: unde Gronovius efficit *navium*. Vulgo *paululum*.

72* *Pluteos*] *Plutei* non multum differebant a vineis, et ad similes ferme usus adhibebantur.

73 *Viginti argenti talentis*] Marcis argenti nostratibus 1875.

U. C. 534. A. C. 218. sua sponte escendisse, atque inde tumultu habitatorum territum sese dejecisse: et navium speciem de cœlo adfulsisse, et ædem Spei, quæ est in foro olitorio[t], fulmine ictam: et [74] Lanuvii hastam se commovisse: et corvum in ædem Junonis devolasse, atque in ipso pulvinario consedisse: et in agro Amiternino multis locis hominum specie procul candida veste visos, nec cum ullo congressos: et in Piceno lapidibus pluisse; et Cære [75] sortes extenuatas: et in Gallia lupum vigili gladium e vagina raptum abstulisse.

Procurata. Ob cetera prodigia libros adire decemviri jussi. quod autem lapidibus pluisset in Piceno, novemdiale sacrum edictum, et subinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. Jam primum omnium [76] urbs lustrata est, [77] hostiæque majores, quibus editum est, Diis cæsæ; et donum [78] ex auri pondo quadraginta Lanuvium ad Junonis portatum est; et signum æneum matronæ Junoni in Aventino dedicaverunt; et [79] lectisternium Cære, ubi sortes adtenuatæ erant, imperatum; et supplicatio Fortunæ in Algido; Romæ quoque et lectisternium Juventati, et supplicatio ad ædem Herculis nominatim; deinde universo populo circa omnia pulvinaria, indicta; et Genio majores hostiæ cæsæ quinque; et C. Atilius Serranus prætor vota suscipere jussus, si in decem annos respublica eodem stetisset statu. Hæc procurata votaque ex libris Sibyllinis, magna ex parte levaverant religione animos[u].

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui eæ

[t] *quæ in foro olitorio est* Gron. Crev. [u] *animos religione* Eæd.

74 *Lanuvii hastam se commovisse*] Intelligenda videtur hasta Junonis Sospitæ, cujus fortasse etiam nomen excidit. Justus Ryequius lib. de Capitol. c. 19. observat solitum antiquis hastas diis atque etiam deabus addere ad manum, quæ iis essent pro sceptris. Sic infra l. XXIV. c. 10. refertur inter prodigia, *hastam Martis Præneste sua sponte promotam.*

75 *Sortes extenuatas*] Sortes Prænestinæ, teste Cic. l. II. de Div. n. 85. erant insculptæ in robore priscarum litterarum notæ. Idem l. II. in Verr. n. 127. *sortes* usurpat pro schedulis, quæ nomina in urnam conjicienda et sorte educenda præferrent. Itaque *sortes* hoc loco intelligi possunt vel tabulæ ligneæ, vel membranulæ, quæ inscriptas haberent aliquas vel litteras, vel voces, vel versiculos. Igitur ubi hic sortes extenuatæ dicuntur, intelligendum est eas vel tabellas, vel membranulas v sua esse coarctari et in angustius spatium redigi; sive potius sacerdotum fraude subjectas quasdam minores in locum earum, quæ vulgo educebantur, et majores erant. Porro Salmasius observat, in ostentis, ut et in somniis, omnia majora et auctiora videre lætum ac prosperum judicari solitum fuisse: contra, triste omen fuisse, si qua res solito minor, tenuatior, defectiorque appareret.

76 *Urbs lustrata est*] Designatur Amburbium, sive Amburbale sacrum; quod sic dicebatur, quia urbem circuibat et ambibat victima. Vid. Servium ad Eclog. III. Virgilii, v. 77.

77 *Hostiæ . . . majores*] Hostiæ majores opponuntur lactentibus, ut apparet ex c. 1. libri seq.

78 *Ex auri pondo quadraginta*] Selibris, seu marcis nostratibus 62. cum quatuor unciis.

79 *Lectisternium*] Vid. lib. V. c. 13.

legiones, quæ Placentiæ hibernabant, sorte evenerant, edictum et literas ad consulem misit, ut is exercitus Idibus Martiis Arimini adesset in castris. Huic in provincia consulatum inire consilium erat, memori [80] veterum certaminum cum Patribus; quæ tribunus plebis, et quæ postea consul, prius de consulatu, qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat; invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum, uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat; ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, [81] quæ plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. [82] quæstus omnis Patribus indecorus visus. Res, per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio, favorem apud plebem alterumque inde consulatum, peperit. Ob hæc ratus auspiciis ementiendis, Latinarumque feriarum mora, et consularibus aliis impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere privatus clam in provinciam abiit. Ea res, ubi palam facta est, novam insuper iram infestis jam ante Patribus movit: *Non cum senatu modo, sed jam cum Diis inmortalibus, C. Flaminium bellum gerere. consulem ante inauspicato factum revocantibus ex ipsa acie Diis atque hominibus non paruisse; et nunc [83] conscientia spretorum et Capitolium et sollemnem votorum nuncupationem fugisse: ne die initi magistratus Jovis optimi maximi templum adiret: ne senatum, invisus ipse, et sibi uni invisum, videret consuleretque: ne [84] Latinas indiceret, Jovique Latiari sollemne sacrum [85] in monte faceret: ne, auspicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde cum lictoribus ad provinciam iret. lixæ modo sine insignibus, sine lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quam si exsilii caussa solum vertisset. [86] magis pro majestate videlicet imperii Arimini, quam Romæ, magistratum initurum, et in deversorio [x] hospitali, quam apud penates suos, prætextam sumturum.* Revocandum universi retrahendumque censuerunt; et cogendum omnibus prius præsentem in Deos hominesque

U. C. 534. A. C. 218.

Temeritas et arrogantia Flaminii.

Clam in provinciam abiit.

[x] *diversorio* Gron. Crev.

80 *Veterum certaminum cum Patribus*] De his certaminibus Flaminii cum Patribus * operæ pretium est consulere l. X. Suppl. Freinshemii, qui respondet vicesimo Livii, primo c. 19. tum c. 47. et seqq. vel Historiam Romanam Clar. Rollini, l. XII.

81 *Quæ plusquam trecentarum amphorarum esset*] Quæ plus ferre posset, quam quantùm trecentæ amphoræ caperent: id est, libras pondo Romanas aquæ vel vini 20000. Parisienses 15625.

82 * *Quæstus omnis*] Visum est indecorum esse ordini senatorio, quemquam senatorem quæstum facere: ac proinde senatoribus sufficere debere navem ejus magnitudinis, quæ ad fructus ex agris vectandos satis esset.

83 * *Conscientia spretorum*] Quum sibi conscius esset spretos a se deos.

84 *Latinas*] Vid. lib. V. c. 17.

85 * *In monte*] Albano.

86 * *Magis pro majestate .... imperii*] Dignius majestate imperii consularis.

U. C. 534. A. C. 218. Frustra revocatur. U. C. 535. A. C. 217. Cn. Servilio, C. Flaminio II. Coss.

fungi officiis, quam ad exercitum et in provinciam iret. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius et M. Antistius profecti, nihilo magis eum moverunt[y], quam priori consulatu literæ moverant ab senatu missæ. Paucos post dies magistratum iniit, inmolantique ei vitulus jam ictus e manibus sacrificantium sese quum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam major apud ignaros, quid trepidaretur, et concursatio fuit. id a plerisque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus a Sempronio prioris anni consule, duabus a C. Atilio prætore acceptis, in Etruriam per Apennini tramites exercitus duci est cœptus.

[y] *movere* Gron. Crev.

EPITOME LIBRI XXII.

HANNIBAL, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam: per quas paludes quatriduo et tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant, et ab equo, quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus, ad Trasimenum lacum cum exercitu cæsus est. Sex millia, quæ eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Hannibalis vincta sunt. Quum ad nuncium cladis Romæ luctus esset, duæ matres, ex insperato receptis filiis, gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator, adversus Hannibalem missus, nollet acie cum eo confligere, ne, contra ferocem tot victoriis hostem, territum adversis prœliis militem pugnæ committeret, et, opponendo se tantummodo, conatus Hannibalis inpediret: M. Minucius magister equitum, ferox et temerarius, criminando dictatorem tamquam segnem et timidum, effecit, ut populi jussu æquaretur ei cum dictatore imperium; divisoque exercitu, [1] *quum iniquo loco conflixisset, et in maximo discrimine legiones ejus essent, superveniente cum exercitu Fabio Maximo discrimine liberatus est. quo beneficio victus castra cum eo junxit, et* patrem *eum salutavit; idemque facere milites jussit. Hannibal, vastata Campania, inter Casilinum oppidum et Calliculam montem a Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum adligatis et incensis, præsidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit: et sic transgressus est saltum. idemque Q. Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tamquam proditorem suspectum faceret. Æmilio deinde Paullo et Terentio Varrone consulibus et ducibus, cum maxima clade adversus Hannibalem ad Cannas pugnatum est: cæsaque eo prœlio Romanorum quadraginta quinque millia, cum Paullo consule et senatoribus octoginta, consularibus atque prætoriis aut ædiliciis triginta. Post quam cladem quum a nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, juravit, se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non*

1 *Quum iniquo loco*] Vulgati habent *quum in iniquo*. Inutilem et ingratam hic voculam, quam a vett. libb. abesse Sigonius et Sanctius testantur, sustulimus.

jurasset; effecitque, ut omnes minime relictum iri a se Italiam jurejurando adstringerentur. Præterea trepidationem urbis et luctum, et res in Hispania meliore eventu gestas continet. Opimia et Floronia, Vestales virgines, incesti damnatæ sunt. Propter paucitatem vero militum servorum octo millia armata sunt. captivi, quum potestas esset redimendi, redemti non sunt. Varroni obviam itum est, et gratiæ actæ, quod de republica non desperasset.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXII.

U. C. 535.
A. C. 217.

JAM ver adpetebat, quum Hannibal ex hibernis movit, et nequidquam ante conatus transcendere Apenninum intolerandis frigoribus, et cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos prædæ populationumque conciverat spes, postquam pro eo, ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse, premique utriusque partis exercituum hibernis viderunt; verterunt retro ad Hannibalem ab Romanis odia: petitusque sæpe principum insidiis, [1] ipsorum [a] inter se fraude, [2] eadem levitate, qua consenserant, consensum indicantium, servatus erat; et, mutando nunc vestem, nunc [3] tegumenta capitis, [4] errore etiam sese ab insidiis munierat. Ceterum hic quoque ei timor caussa fuit maturius movendi ex hibernis. Per idem tempus [5] Cn. Servilius consul Romæ Idibus Martiis magistratum iniit. Ibi quum de republica retulisset, redintegrata in C. Flaminium invidia est. *Duos se consules creasse, unum habere. quod enim illi* [6] *justum imperium, quod auspicium esse? Magistratus id a domo, publicis privatisque penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio* [7] *in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre:* [8] *nec privatum auspicia sequi, nec sine auspiciis*

Galli infensi Hannibali.

Querelæ Romanorum de Flaminio.

[a] *ipsorumque* Gron.

1 *Ipsorum inter se fraude*] Particulam *que*, quam hic inserunt vulgati post τὸ *ipsorum*, resecuimus ex auctoritate omnium nostrorum codicum, et plurimorum e Gronovianis.

2 * *Eadem levitate*] Quia sicut levitate ac mobilitate ingenii præcipites ad consentiendum et conspirandum in Annibalis necem fuerant, ita eadem levitate consensum et conspirationem indicabant.

3 * *Tegumenta capitis*] Capillamenta, comas adscititias, *perruques*, quas quidem, teste Polybio, ad omnia ætatum discrimina formatas subinde mutabat.

4 *Errore etiam*] Sic habitum corporis immutando, ut insidiatores errarent, nec ipsum possent agnoscere. Addit vocem *etiam*, quia aliquoties servatum eum esse dixerat Gallorum ipsorum indicio.

5 *Cn. Servilius consul*] Omisit præter morem Livius eorum nomina, qui præturam hoc anno gesserunt. Ea hic reddemus. M. Æmilius Regillus urbanam jurisdictionem obtinuit: M. Pomponius Matho peregrinam: T. Otacilius Crassus Siciliam: A. Cornelius Mammula Sardiniam.

6 * *Justum*] Verum ac legitimum.

7 * *In monte*] Albano.

8 * *Nec privatum auspicia sequi*] Levis ambiguitas in verbis, non in sensu. Privatum, inquiunt, auspicia non sequuntur.

U. C. 535. A. C. 217. Prodigia. *profectum in externo ea solo* [9] *nova atque integra concipere posse.* Augebant metum prodigia ex pluribus simul locis nunciata: in Sicilia militibus aliquot spicula, [10] in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti scipionem, quem manu tenuerat, arsisse, et litora crebris ignibus fulsisse, et scuta duo sanguine[b] sudasse, et milites quosdam ictos fulminibus, et [11] solis orbem minui visum: et Præneste ardentes lapides cœlo cecidisse: et Arpis parmas in cœlo visas, pugnantemque cum luna solem: et Capenæ duas interdiu lunas ortas: et aquas Cæretes sanguine mixtas fluxisse; fontemque ipsum Herculis cruentis manasse sparsum maculis: et [12] in Antiati metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse: et Faleriis cœlum findi velut magno hiatu visum; quaque patuerit, ingens lumen effulsisse: [13] sortes sua sponte adtenuatas, unamque excidisse, ita scriptam: MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT: et per idem tempus Romæ signum Martis Appia via [14] ad simulacra luporum sudasse: et Capuæ speciem cœli ardentis fuisse, lunæque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: capras lanatas quibusdam factas, et gallinam in marem, gallum in feminam sese vertisse. His, sicut erant nunciata, expositis, auctoribusque in curiam introductis, consul de religione Patres consuluit. Procurata. Decretum, ut ea prodigia, partim majoribus hostiis, partim lactentibus, procurarentur: et uti supplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cetera, quum decemviri libros inspexissent, ut ita fierent, quemadmodum cordi esse [15] Divi carminibus [16] præfarentur. Decemvirorum monitu decretum est, Jovi primum donum [17] fulmen aureum pondo quinquaginta fieret; Junoni Minervæque ex argento dona darentur; et Junoni Reginæ in Aventino, Junonique Sospitæ Lanuvii majoribus hostiis

[b] *sanguinem* Gron. Crev.

9 * *Nova atque integra concipere*] Semel enim cum auspiciis profectus domo, poterat in externo solo ea iterumque iterumque rite capere. At ea nova et non ante quæsita sibi acquirere in externo solo non posse contendunt Patres eum qui sine iis profectus esset.

10 *In Sardinia autem in muro*] Recte videtur observare Jac. Gronovius hic deesse nomen ejus urbis, cujus in muro id prodigium, de quo agitur, factum est. Quumque aliquot libri optimi habeant *Sudes* pro *autem*, inde ille suspicatur legendum, *Sulcis.* Sulci nobilis et antiqua Sardiniæ civitas fuit.

11 * *Solis orbem minui visum*] Intellige eclipsin, per quam solaris orbis pars obscurata est.

12 *In Antiati*] Conjectura Gronovii. Olim *Antii.* Sigonius legi jusserat *in Antii agro.* Sed vocem *agro* non agnoscunt scripti.

13 *Sortes sua sponte attenuatas*] Vid. supra XXI. 62.

14 *Ad simulacra luporum*] Alias et fortasse melius, *ac simulacra.*

15 *Divi carminibus*] Scripti, *divinis:* unde Jac. Gronovius legendum putat *divi suis carminibus.*

16 *Præfarentur*] Lege cum Gron. *profarentur.*

17 *Fulmen aureum pondo quinquaginta*] Marcarum nostratium 78. cum una uncia.

sacrificaretur; matronæque, pecunia conlata, quantum conferre cuique commodum esset, donum Junoni Reginæ in Aventinum ferrent, lectisterniumque fieret; quin et libertinæ ut ipsæ, unde Feroniæ donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent. Hæc ubi facta, decemviri Ardeæ in foro majoribus hostiis sacrificarunt. postremo [18] Decembri jam mense ad ædem Saturni Romæ inmolatum est, lectisterniumque imperatum, (et eum lectum senatores straverunt) et convivium publicum; ac per urbem [19] Saturnalia diem ac noctem clamatum, [20] populusque eum diem festum habere ac servare in perpetuum jussus. U. C. 535. A. C. 217.

II. Dum consul placandis Romæ Diis [21] trahendoque[c] delectu dat operam, Hannibal, profectus ex hibernis, quia jam Flaminium consulem Arretium pervenisse fama erat, quum aliud longius, ceterum commodius, ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, qua fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos et Afros, (id omne veterani erat robur exercitus) admixtis ipsorum inpedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire jussit: sequi Gallos, ut id agminis medium esset; novissimos ire equites: Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maxime Gallos, si tædio laboris longæque viæ (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, qua modo præirent duces per præaltas fluvii ac profundas voragines, hausti pene limo inmergentesque se, tamen signa sequebantur. Galli[d] [22] ne-

Hannibal Etruriam petit.

Molestum iter per paludes.

[c] *habendoque* Crev. [d] add. *qui* Gron.

18 *Decembri jam mense*] Intellige mensem Decembrem hujus ipsius anni, qui consules habuit Flaminium et Servilium. Nimirum hic Livius in unum colligit quidquid hoc anno procurandis hisce prodigiis factum est.

19 *Saturnalia.. clamatum*] Imo *clamata*, quod voluit Gronovius. Codex Puteanæus habet *clamatum*: sed in eo persæpe litteram *m* in fine vocum redundare observavimus.

20 *Populusque eum diem festum habere*] Hic Saturnalia novo edicto sancita, non tum primum instituta intelligi debent. Siquidem supra II. 21. trecentos fere ante annos institutum esse diem festum Saturnalia Livius jam memoravit. Vide hac de re Lips. Saturnal. l. I. c. 2.

21 *Habendoque delectu*] Sic pleræque editiones: at non vetustissimæ, nec scripti, in quibus legitur *trahendoque delectu*. Hanc ultimam lectionem Gronovius expressit, et interpretatur *producendo delectu*, *morando per delectum*. Sed cur delectum in longum extraheret consul, cur sedulo et data opera delectum produceret et ei moram quæreret, causa nulla affertur a Livio: et nullam esse potuisse res ipsa clamat. Nobis non tam sancta est scriptorum auctoritas, ut eam semper editis anteferamus, quum ab his stare ratio nobis videtur. Possumus quippe suspicari editores copiam habuisse librorum, qui diversi sint ab illis qui in manus nostras venerunt. Præterea maxima est litterarum affinitas et similitudo in vocibus *habendo* et *trahendo*. Et eo facilior lapsus librariis fuit, quod hæc vox coaluerat cum præcedente. Scripti enim exhibent, tanquam unum vocabulum, *distrahendo*: male natum scilicet, si quid videmus, ex *dishabendo*.

22 *Neque sustinere se prolapsi, neque assurgere .... poterant*] Qui prolapsi sunt, iis jam non est opus ut

U. C. 535. A. C. 217. que sustinere se prolapsi, neque adsurgere ex voraginibus poterant; [23] aut corpora animis, aut animos spe sustinebant: alii fessa ægre trahentes membra; alii, ubi semel victis tædio animis procubuissent, inter jumenta, et ipsa jacentia passim, morientes. maximeque omnium vigiliæ conficiebant, per quatriduum jam et tres noctes toleratæ. Quum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inveniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant. jumentorum itinere toto prostratorum passim acervi tantum, quod exstaret aqua, quærentibus ad quietem parvi temporis necessarium cubile dabant. Ipse Hannibal, æger oculis ex verna primum intemperie variante calores frigoraque, elephanto, qui unus superfuerat, [24] quo [e] altius ab aqua exstaret, vectus; vigiliis tandem et nocturno humore palustrique cœlo gravante caput, et quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

Hannibal oculum amittit.

III. Multis hominibus jumentisque fœde amissis, quum tandem de paludibus emersisset, ubi primum in sicco potuit, castra locat: certumque per præmissos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii mœnia esse. consulis deinde consilia atque animum, et situm regionum, itineraque, [25] et copias ad commeatus expediendos, et cetera, quæ cognosse in rem erat, summa omnia cum cura inquirendo exsequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Etrusci campi, qui Fæsulas inter Arretiumque jacent, frumenti ac pecoris et omnium copia rerum opulenti. Consul ferox ab consulatu priore, et [26] non modo legum ac Patrum majestatis, sed ne Deorum quidem satis metuens. Hanc insitam ingenio ejus temeritatem fortuna prospero civilibus bellicisque rebus successu aluerat. Itaque satis adparebat, nec Deos nec homines consulentem, ferociter omnia ac præpropere acturum. quoque pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare Pœnus parat: et, læva relicto hoste, Fæsulas petens, medio Etruriæ agro prædatum profectus, quantam maximam vastitatem potest, cædibus incendiisque consuli

Flaminii Cos. ferocia.

[e] *quod* Gron.

sustineant se, sed ut erigant. Itaque legendum censuerimus: *neque sustinere se, neque prolapsi assurgere* .... *poterant.* Similem medicinam adhibuimus simili vitio c. 35. l. XXI.

23 *Aut corpora animis*] Huc revocare opus est particulam negantem, quæ in præcedentibus exprimitur. Itaque sic exponenda sunt hæc verba, quasi legeretur: Neque corpora animis, neque animos spe sustinebant.

24 *Quo altius ab aqua exstaret*] Hactenus edebatur *quod altius.* Sed Put. codex, et alius item e regiis habent *quo:* idque profecto anteponendum est.

25 *Et copias*] Abundantiam. Inquirebat Annibal, quæ pars regionis dives esset rerum necessariarum copiis, opulentia, ubertate; idque, ad commeatus expediendos.

26 *Non modo*] Non modo non. Vid. not. 62. ad l. V. c. 42.

U. C. 535. A. C. 217.

procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum vero, postquam res sociorum ante oculos prope suos [27] ferri agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Pœnum, atque, obsistente nullo, ad ipsa Romana mœnia ire obpugnanda; ceteris omnibus in consilio salutaria magis, quam speciosa, suadentibus, *collegam exspectandum, ut conjunctis exercitibus, communi animo consilioque rem gererent; interim equitatu auxiliisque levium armorum ab effusa prædandi licentia hostem cohibendum;* iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnæque proposuit. *Quin immo Arretii ante mœnia sedeamus,* inquit, *hic enim patria et penates sunt. Hannibal emissus e manibus perpopuletur Italiam, vastandoque et urendo omnia ad Romana mœnia perveniat; nec ante nos hinc moverimus, quam, sicut olim Camillum ab Veiis, C. Flaminium ab Arretio Patres adciverint.* Hæc simul increpans, quum ocius signa convelli juberet, et ipse in equum insiluisset, equus repente conruit, consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus, qui circa erant, velut fœdo omine incipiendæ rei, insuper nunciatur, signum, omni vi moliente signifero, convelli nequire. Conversus ad nuncium, [28] *Num literas quoque,* inquit, *ab senatu adfers, quæ me rem gerere vetent? Abi, nuncia, signum effodiant, si ad convellendum manus præ metu obtorpuerint.* Incedere inde agmen cœpit; primoribus, super quam quod dissenserant a consilio, territis etiam duplici prodigio; milite in vulgus læto ferocia ducis, quum spem magis ipsam, quam caussam spei, intueretur.

Ex equo prolabitur.

Signum convelli nequit.

IV. Hannibal, quod agri est inter Cortonam urbem Trasimenumque lacum, omni clade belli pervastat, quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca insidiis nata, ubi maxime [29] montes Cortonenses Trasimenus subit. via tantum interest perangusta, velut ad id ipsum de industria relicto spatio: deinde paullo latior patescit campus, inde colles adsurgunt. Ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisque consideret. Baliares ceteramque levem armaturam post

27 * *Ferri agique*] Diripi. Latini dixerunt *ferre, agere* pro *diripere*, exemplo sumpto a Græcis, qui eodem sensu usurpant *ἄγειν καὶ φέρειν*. Origo autem hujus locutionis inde est, quod in præda alia sunt vita prædita, homines, pecora, jumenta, adeoque *aguntur;* alia inanima, et quum agi non possint *feruntur*.

28 * *Num litteras .... ab senatu afferss*] In hoc dicto respicit Flaminius id quod ipsi primo suo consulatu acciderat, ut quum jam in conspectu hostium esset, litteræ a senatu afferrentur, quibus vetabatur certamen committere, jubebaturque, quasi vitio creatus, redire Romam ut consulatum abdicaret.

29 *Montes Cortonenses Trasimenus subit*] Omnes scripti *in Thrasimenum:* quidam etiam *subeunt*. Gronovius L. IV. Observ. c. 17. emendat *in Trasimenum sidunt*, id est, in Trasimeni alveum molliter sese demittunt, ac desinunt.

U. C. 535. A. C. 217. montes circumducit: equites ad ipsas fauces saltus, tumulis apte tegentibus, locat; ut, ubi intrassent Romani, objecto equitatu, clausa omnia lacu ac montibus essent. Flaminius quum pridie solis occasu ad lacum pervenisset, inexplorato, postero die, vix dum satis certa luce, angustiis superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen cœpit, id tantum hostium, quod ex adverso erat, conspexit[f]: ab tergo et[g] super caput [30] decepere insidiæ. Pœnus ubi, id quod petierat, clausum lacu ac montibus et circumfusum suis copiis habuit hostem, signum omnibus dat simul invadendi. qui ubi, qua cuique proximum fuit, decucurrere, eo magis Romanis subita atque inprovisa res fuit, quod orta ex lacu nebula campo, quam montibus, densior sederat, agminaque hostium [31] ex pluribus vallibus ipsa inter se satis conspecta, eoque magis pariter decucurrerunt. Romanus clamore prius undique orto, quam satis cerneret, se circumventum esse sensit; et ante in frontem lateraque pugnari cœptum est, quam satis instrueretur acies, aut expediri arma, stringique gladii possent.

Flaminius in insidias præcipitat.

Undequaque eum Pœni invadunt.

V. Consul, perculsis omnibus, ipse satis, ut in trepida re, inpavidus, turbatos ordines, vertente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur; et, quacumque adire audirique potest, adhortatur, ac stare et pugnare jubet; *nec enim inde votis aut inploratione Deûm, sed vi ac virtute, evadendum esse. Per medias acies ferro viam fieri: et, quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse.* Ceterum præ strepitu ac tumultu nec consilium nec imperium accipi poterat. tantumque aberat, ut sua signa atque ordinem et locum nosceret miles, ut [32] vix ad arma capienda aptandaque pugnæ competeret animus: [33] obprimerenturque quidam, onerati magis his, quam tecti: et erat in tanta caligine major usus aurium, quam oculorum. Ad gemitus vulnerum ictusque corporum aut armorum, et mixtos strepentium paventiumque clamores, circumferebant ora oculosque. Alii fugientes pugnantium globo inlati hærebant: alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde,

[f] *adspexit* Gron. Crev. [g] *ac* Eæd.

30 *Decepere insidiæ*] Fefellere insidiæ: a Flaminio non sunt animadversæ. Olim editi habent *detectæ:* scripti, *deceptæ*. Inde Gronovius non dubitavit admittere in textum *decepere*, quod et pridem conjecerat Lipsius.

31 *Ex pluribus vallibus*] Res ipsa clamat, et tota narratio Liviana, legendum esse *collibus*, non vallibus. Lipsius, referente Fran. Modio.

32 * *Vix .... competeret animus*] Vix animus sui compos esset. Alia forma, sed eodem sensu, dixit Sallustius: *neque animo, neque auribus, aut lingua competere.*

33 * *Opprimerenturque quidam*] Et quidam opprimerentur ab hostibus, dum arma nondum aptata oneri magis ipsis erant quam usui.

ubi in omnes partes nequidquam [34] inpetus capti [h], et ab lateribus montes ac lacus, a fronte et ab tergo hostium acies claudebat, adparuitque, nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse; [35] tum sibi quisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam, et nova de integro pugna exorta est; non illa [36] ordinata per principes hastatosque ac triarios, nec ut [37] pro signis antesignani [i], post signa alia pugnaret acies; [38] nec [k] ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset. Fors conglobat, et animus suus cuique ante aut [l] post pugnandi ordinem dabat: tantusque fuit ardor armorum, adeo intentus pugnæ animus, ut eum motum terræ, qui multarum urbium Italiæ magnas partes prostravit, [39] avertitque cursu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit.

U. C. 535. A. C. 217.

Terræ motum nemo pugnantium sentit.

VI. Tres ferme horas pugnatum est, et ubique atrociter, circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum et robora virorum sequebantur, et ipse, quacumque in parte premi ac laborare senserat suos, inpigre ferebat opem; insignemque armis et hostes summa vi petebant, et tuebantur cives: donec [40] Insuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noscitans, *Consul, en,* inquit, *hic est,* popularibus suis; *qui legiones nostras cecidit, agrosque et urbem est depopulatus. Jam ego hanc victimam manibus peremtorum fœde civium dabo:* subditisque calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam inpetum facit: obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti obviam objecerat, consulem lancea transfixit, spoliare cupientem triarii objectis scutis arcuere. Magnæ partis fuga inde primum cœpit: et jam nec lacus, nec montes obstabant pavori. per omnia arta

Mors Flaminii.

Fugiunt Romani.

[h] *facti* Gron. [i] *antesignanus* Gron. Crev. [k] *nec* del. Gron. [l] *et* Gron. Crev.

34 *Impetus capti*] Sic l. II. c. 65. *rursus impetu capto enituntur.* Vulgo *facti.* Sed Put. codex habet quomodo edidimus. Tamen supra primam litteram vocis *capti* superscripta est littera *f*, supra tertiam, *c:* atque inde propagata est ea lectio quæ hactenus editos occupavit. Put. libro assentiuntur et alii scripti optimi, teste Gronovio, qui præter id exemplum, quod in initio hujus notæ allegavimus, et aliud quoque non absimile affert e l. IX. c. 4. *quam frustra multi conatus ad erumpendum capti essent.*

35 *Tum sibi quisque dux .. captus*] Hic contra in Put. legitur *factus:* et sic Livium scripsisse crediderimus, ne idem verbum tam in propinquo iteraret.

36 *Ordinata per Principes, Hastatosque, ac Triarios*] Ita ordinata, ut seorsim Principes, seorsim Hastati, &c. pugnarent. Non enim hæc ita accipienda sunt, quasi Livius ordinem horum inter se corporum repræsentare voluisset, quum constet Hastatos in fronte solitos locari, deinde Principes, postremo Triarios. Vid. VIII. 8.

37 *Pro signis antesignanus*] Vid. not. 17. ad II. 20. et not. 42. ad VIII. 8. Vid. et VIII. 11.

38 *Nec ut in sua*] Particulam *nec*, omissam in editionibus Gronovianis, tenent scripti et vett. editi.

39 *Avertitque cursu rapido amnes*] Put. codex, *rapidos.*

40 * *Insuber eques*] Adversus Insubres Gallos in priore consulatu Flaminius bellum gesserat.

U. C. 535. A. C. 217. præruptaque velut cæci evadunt: armaque et viri super alium alii præcipitantur. Pars magna, ubi locus fugæ deest, per prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus humerisque exstare possunt, sese inmergunt. fuere, quos inconsultus pavor nando etiam capessere fugam inpulerit. Quæ ubi inmensa ac sine spe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus, aut nequidquam fessi vada retro ægerrime repetebant, atque ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis, per adversos hostes eruptione inpigre facta ignari omnium, quæ post se agerentur, ex saltu evasere. et, quum in tumulo quodam constitissent, clamorem modo ac sonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ esset, neque scire, nec perspicere præ caligine poterant. Inclinata denique re, quum incalescente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquida jam luce montes campique perditas res stratamque ostendere fœde Romanam aciem. itaque, ne in conspectos procul inmitteretur eques, sublatis raptim signis, quam citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. Postero die, quum super cetera extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum, sese dediderunt. quæ Punica religione servata fides ab Hannibale est, [41] atque in vincula omnes conjecit.

Numerus cæsorum utrimque. VII. Hæc est nobilis ad Trasimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt; decem millia, sparsa fuga per omnem Etruriam, diversis itineribus urbem petiere. Mille[m] quingenti hostium in acie, [42] multi postea utrimque ex vulneribus periere. [43] Multiplex cædes utrimque facta traditur ab aliis. Ego, præterquam quod nihil haustum ex vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi, [44] Fabium æqualem temporibus hujusce belli potissimum auctorem habui. Hannibal, captivorum qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segre-

[m] *Mille et* Gron. Crev.

41 *Atque in vincula omnes conjecit*] Hæc est scriptorum nostrorum, ut et Gronovianorum lectio. At editi ante Gronovium præferebant *conjecti*. Atque hic quoque, ut supra c. 2. horum fidem potius sequeremur.

42 *Multi postea utrimque ex vulneribus periere*] Assentimur Perizonio delenti hic vocem *utrimque*, ut male repetitam ex versu sequenti. Hic de solis Pœnis agit Livius. Et sane, qui Romani letalia vulnera acceperant, eos verisimile non est, lacu, montibus clausos, nullum propinquum receptum habentes, effugere potuisse.

43 *Multiplex cædes utrimque facta*] Multo plures ex utraque acie cecidisse dicuntur ab aliis, supple, quam modo a me memoratum fuit.

44 *Fabium*] Q. Fabium Pictorem, historiæ Romanæ scriptorem. Vid. infra, l. XXIII, c. 11.

gata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum quum sepeliri jussisset, Flaminii quoque corpus, funeris caussa magna cum cura inquisitum, non invenit. Romæ, ad primum nuncium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronæ vagæ per vias, quæ repens clades adlata, quæve fortuna exercitus esset, obvios percunctantur. et quum frequentis concionis modo turba in [45] comitium et curiam versa magistratus vocaret; tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius prætor, *Pugna*, inquit, *magna victi sumus*: et, quamquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt, *consulem cum magna parte copiarum cæsum: superesse paucos, aut fuga passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste.* [46] Quot casus exercitus victi fuerant, tot in curas dispertiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium, quæ cujusque suorum fortuna esset. nec quisquam satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus, ad portas major prope mulierum, quam virorum, multitudo stetit, aut suorum aliquem, aut nuncios de his opperiens: circumfundebanturque obviis sciscitantes; neque avelli, utique ab notis, prius, quam ordine omnia inquisissent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nunciis cerneres, ut cuique aut læta aut tristia nunciabantur: gratulantesque aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Feminarum præcipue et gaudia insignia erant, et luctus. Unam in ipsa porta, sospiti filio repente oblatam, in conspectu ejus exspirasse ferunt; alteram, cui mors filii falso nunciata erat, mœstam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto usque ad occidentem solem in curia retinent, consultantes, quonam duce, aut quibus copiis, resisti victoribus Pœnis posset.

U. C. 535.
A. C. 217.

Romæ magnus terror.

Matres receptis filiis gaudio exanimatæ.

VIII. Priusquam satis certa consilia essent, repens alia nunciatur clades: quatuor millia equitum, cum C. Centenio pro prætore missa ad collegam ab Servilio consule, in Umbria, quo post pugnam ad Trasimenum auditam averterant iter, ab Hannibale circumventa. Ejus rei fama varie homines adfecit. pars, occupatis majore ægritudine animis, levem, ex comparatione priorum, ducere recentem equitum jacturam: pars non id, quod acciderat, per se æstimare, sed, ut in adfecto corpore quamvis levis caussa magis, quam valido gravior, sentiretur; ita tum ægræ et adfectæ civitati quodcum-

Alia clades.

45 *Comitium*] Vid. infra l. XXVII. c. 36.

46 * *Quot casus*] Varii casus exercitus victi fuerant: alii cæsi, alii capti erant, quidam vulnerati, quidam integri ex prælio effugerant. Totidem igitur in curas dispertiti erant animi propinquorum.

U. C. 535. A. C. 217. que adversi inciderit, non rerum magnitudine, sed viribus extenuatis, quæ nihil, quod adgravaret, pati possent, æstimandum esse. Itaque [47] ad remedium, jam diu neque desideratum nec adhibitum, dictatorem dicendum, civitas confugit: et quia et consul aberat, a quo uno dici posse videbatur; nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuncium, aut literas mitti; nec dictatorem populus creare poterat, quod numquam ante eam diem factum erat: prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, et magistrum equitum M. Minucium Rufum. Hisque negotium ab senatu datum, ut muros turresque urbis firmarent, et præsidia disponerent, quibus locis videretur, pontesque rescinderent fluminum: [48] ad penates pro urbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequissent.

Fabius prodictator.

IX. Hannibal recto itinere per Umbriam usque ad Spoletum venit. inde, quum perpopulato agro urbem obpugnare adortus esset, cum magna cæde suorum repulsus, conjectans ex unius coloniæ haud nimis prospere tentatæ viribus, quanta moles Romanæ urbis esset; in agrum Picenum avertit iter, non copia solum omnis generis frugum abundantem, sed refertum præda, quam effuse avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habita: refectusque miles, hibernis itineribus ac palustri via prœlioque, magis ad eventum secundo, quam levi aut facili, adfectus. [49] Ubi satis quieti datum, præda ac populationibus magis, quam otio aut requie, gaudentibus profectus, Prætutianum Hadrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque et Pelignos devastat, circaque Arpos et Luceriam proximam Apuliæ regionem. Cn. Servilius consul, levibus prœliis cum Gallis actis, et uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegæ exercitusque cæde audivit, jam mœnibus patriæ metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit. [50] Q. Fabius Maximus dictator iterum, quo die ma-

Hannibal Spoletum frustra tentat.

Vastat Italiam.

47 *Ad remedium jamdiu neque desideratum*] Hæc intelligenda sunt de dictatore rei gerundæ causa creato, qui nullus post Atilium Calatinum per tres et triginta annos creatus fuerat. Aliquot fuere per hoc temporis intervallum dictatores, inter quos ipse Fabius, sed comitiorum habendorum causa creati.

48 *Ad penates pro urbe*] Varie hic locus legebatur in variis editionibus. Vetustiores habuerant *ac tum pro penatibus, pro urbe*. Sigonius dederat *cum Pœnis pro urbe*. Gronovius quum reperiret in optimo codice, cui assentitur unus e nostris, *ac penatibus*, veram lectionem videtur restituisse *ad penatis*, sive *penates*. Nimirum *penatis* vetusto more scriptum pro *penates*, facili et pervulgato errore abierat in *penatibus*: ac deinde *ad* mutatum fuerat in *ac*, ne videlicet solœca esset oratio.

49 *Ubi satis quieti datum .. gaudentibus*] Lege cum Gron. *quietis*.

50 *Q. Fabius Maximus dictator iterum*] Dictator primum fuerat Fabius cum C. Flaminio magistro equitum, auctore Val. Maximo, qui lib. I. c. I. narrat occentum soricis auditum Fabio ademisse dictaturam, C. Flaminio magisterium equitum. Ad quem au-

gistratum iniit, vocato senatu, ab Diis orsus, quum edocuisset Patres, plus neglegentia ceremoniarum auspiciorumque, quam temeritate atque inscitia, peccatum a C. Flaminio consule esse, quæque piacula iræ Deûm essent, ipsos Deos consulendos esse; pervicit, ut, quod non ferme decernitur, nisi quum tetra prodigia nunciata sunt, decemviri libros Sibyllinos adire juberentur. qui, inspectis fatalibus libris, retulerunt Patribus, [51] *quod ejus belli caussa votum Marti foret, id non rite factum, de integro atque amplius faciendum esse: et Jovi* [52] *ludos magnos, et ædes Veneri Erycinæ ac Menti vovendas esse, et supplicationem lectisterniumque habendum, et ver sacrum vovendum, si bellatum prospere esset, resque publica in eodem, quo ante bellum fuisset, statu permansisset.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Æmilium prætorem, ex collegii pontificum sententia, [53] omnia ea ut mature fiant, curare jubet.

U. C. 535. A. C. 217.

Libri Sibyllini inspecti.

X. His senatusconsultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, [54] consulente collegio prætorum [m], omnium primum populum consulendum de vere sacro censet: injussu populi voveri non posse. Rogatus in hæc verba populus, *Velitis jubeatisne hoc sic fieri? si res publica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum,* [55] *sicut velim eam, salva servata erit* [56] *hisce duellis;* [57] *datum donum duit populus Romanus Quiritium, (quod duellum populo Romano cum Karthaginiensi est, quæque duella cum Gallis sunt, qui cis*

[m] *collegium prætore* Gron.

tem annum illa prior Fabii dictatura referenda sit, valde in ambiguo est. De ea agunt Sigonius et Pighius ad annum ante hunc quintum, P. Cornelio, M. Minucio consulibus.

51 *Quod ejus belli causa votum Marti foret*] Hoc tangit procul dubio ea vota, quæ libro superiore, c. 62. dicitur C. Atilius prætor suscipere jussus, si in decem annos respublica eodem stetisset statu. Ex hoc loco discimus, quod prius observare neglexerat Livius, id votum Marti factum fuisse.

52 *Ludos Magnos*] Vid. IV. 27.

53 *Omnia ea ut mature fiant curare*] Non jubetur M. Æmilius ea omnia per se ipse peragere, sed curare ut mature fiant. Itaque nihil repugnat huic loco, quod l. XXXIII. c. 44. A. Cornelius Mammula ver sacrum vovisse dicitur. Sic et infra c. 10. ædes Veneri Erycinæ vovetur a Fabio dictatore, Menti, a T. Otacilio prætore.

54 *Consulente collegio prætorum*] Hæc est MSS. lectio, testata tum a Gronovio, tum ab ipso Lipsio, qui tamen eam mutavit, quomodo nunc vulgo editur, *consulente collegium prætore.* Sed nobis hæc mutatio necessaria visa non est. Quamvis enim M. Æmilio potissimum hæc cura demandata esset, nihil tamen vetat credere, eum communi cum collegis consilio totum negotium administrasse.

55 *Sicut velim*] Unus e regiis codd. *velint:* unde efficiendum *velitis.*

56 *Hisce duellis*] De hac tota formula vid. Gron. l. IV. Observ. c. 14. Ei videtur hoc loco trajectione peccatum esse. Repone .... *hisce duellis (quod duellum populo Romano cum Carthaginiensi est, quæque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt) datum donum duit populus Romanus Quiritium, quod ver attulerit ....*

57 *Datum donum*] Hic agnoscimus verbosam talium formularum diligentiam: *donum* vere et plane *datum.* *Duit* antique pro *det.*

U. C. 535.
A. C. 217.

Alpes sunt) quod ver adtulerit ex suillo, ovillo, caprino, bovillo grege, [58] *quæque profana erunt, Jovi* [59] *fieri,* [60] *ex qua die senatus populusque jusserit. Qui faciet, quando volet, quaque lege volet, facito: quo modo faxit, probe factum esto. Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto. si quis rumpet occidetve insciens, ne fraus esto. si quis* [61] *clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit. si* [62] *atro die faxit insciens, probe factum esto. si nocte sive luce, si* [n] *servus sive liber faxit, probe factum esto.* [63] *si anteidea* [o] *senatus populusque jusserit fieri, ac faxit, eo populus solutus, liber esto.* Ejusdem rei caussa ludi magni voti [64] æris trecentis triginta tribus millibus, trecentis triginta tribus, triente: præterea bubus Jovi trecentis, multis aliis Divis bubus albis, atque ceteris hostiis. Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta: [65] supplicatumque iere cum conjugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam, quos in aliqua sua fortuna publicæ quoque contingebat cura. Tum lectisternium per triduum habitum, decemviris sacrorum curantibus. sex pulvinaria in conspectu fuere: Jovi ac [p] Junoni unum; alterum Neptuno ac Minervæ; tertium Marti ac [p] Veneri; quartum Apollini ac Dianæ; quintum Vulcano ac Vestæ; sextum Mercurio ac Cereri. Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Maximus dictator vovit; quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate esset. Menti ædem T. Otacilius prætor vovit.

Ludi magni.

Lectisternium.

Ædes Veneri et Menti votæ.

[n] *sive* Gron. Crev. [o] *ante id ea* Gron. [p] *Jovi ac Jun.—Mercurio ac C.* utrobique *pro ac* l. *et* Gron. Crev.

58 *Quæque profana erunt*] Quæ non sacrata jam erunt alii cuipiam divo. Itaque, si quæ antea consecrata fuissent, ea hoc voto non continebantur.

59 * *Fieri*] Immolari.

60 *Ex qua die senatus populusque jusserit*] Nimirum ad arbitrium senatus populique reservabatur, quo die ver sacrum incipere deberet. Unde lib. XXXIV. c. 44. ubi hoc veris sacri votum persolvitur, decernitur *ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Kalendas Martias, et pridie Kalendas Maias.*

61 *Clepsit*] Furatus fuerit: *cleptum*, furto subductum: a Græco Κλέπτω.

62 *Atro die*] *Atri* dies iidem erant, qui *religiosi*, quibus nempe vel rem divinam facere, vel rem novam quampiam exordiri religioni erat.

63 *Si anteidea*] *Si senatus populusque jusserit fieri*, sive immolari, *anteidea ac faxit*, id est, priusquam privatus quispiam faxit, sive immolaverit: si privatus aliquis immolaverit pecus votum post diem a senatu populoque præfinitam, id ne fraudi sit populo. *Anteidea ac* antique pro *priusquam*.

64 *Æris trecentis*] 333333⅓ assibus: qui æstimari possunt marcis argenti Parisiensibus 520. cum unciis 6. granis 384. Ceterum olim editi habebant tantummodo, *æris trecentis triginta tribus millibus triente*. Summa amplificata est et ad numeri ternarii religionem magis exacta, ex Budei et Scaligeri sententia. Vide hac de re Gronov. de Pecun. vetere, l. IV. c. 2.

65 *Supplicatumque iere cum conjugibus*] Hæc refinxit Gronovius ex conjectura scriptis adjuta: ut et infra *publicæ quoque contingebat cura. Tum lectisternium per triduum habitum:* et rursus *sex pulvinaria*. Prius editi habebant primo loco *supplicatumque iit:* secundo, *publica quoque contingebat. Curatum lectisternium, et per triduum habitum:* tertio denique, *et pulvinaria.*

XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque de publica dictator retulit, quibus quotve legionibus victori hosti obviam eundum esse Patres censerent. Decretum, *ut ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet: scriberet præterea ex civibus sociisque, quantum equitum ac peditum videretur: cetera omnia ageret faceretque, ut e re publica duceret.* Fabius duas se legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. his, per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. edictoque proposito, [66] ut, quibus oppida castellaque inmunita essent, uti [q] in loca tuta commigrarent; ex agris quoque demigrarent omnes regionis ejus, qua iturus Hannibal esset: tectis prius incensis ac frugibus conruptis, ne cujus rei copia esset; ipse, [67] via Flaminia profectus obviam consuli exercituique, quum ad Tiberim circa Ocriculum prospexisset agmen, consulemque cum equitibus ad se prodeuntem, viatorem misit, qui consuli nunciaret, ut sine lictoribus ad dictatorem veniret. Qui quum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturæ apud cives sociosque, [68] vetustate jam prope oblitos ejus imperii, fecisset; literæ ab urbe adlatæ sunt, naves onerarias, commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes, a classe Punica circa portum Cosanum [r] captas esse. Itaque extemplo consul Ostiam proficisci jussus, navibusque [s], quæ ad urbem Romanam aut Ostiæ essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem, ac litora Italiæ tutari. Magna vis hominum conscripta Romæ erat; libertini etiam, quibus liberi essent, et ætas militaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque et triginta annis erant, in naves inpositi: alii, ut urbi præsiderent, relicti.

U. C. 535. A. C. 217.

Fabii consilia de bello gerendo.

XII. Dictator, exercitu consulis accepto a Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo die ad conveniendum edixerat novis militibus, venit: inde [69] Præneste, [70] ac [t] transversis limitibus in viam Latinam est egressus [u]: unde, itineribus summa cum cura exploratis, ad hostem ducit; nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunæ se com-

[q] *ut hi* Gron. Crev. [r] *Cossanum* Eæd. [s] *navibus* Eæd. [t] *ac* del. Gron. [u] *regressus* Gron. Crev.

66 *Ut quibus oppida.... ut hi*] Non raro geminat hanc particulam Livius. Exempla pete ex XXVIII. 9. XXXVI. 1. et 3.

67 * *Via Flaminia*] Via munita ab hoc ipso Flaminio, qui modo ad Trasimenum lacum periisse memoratus est. Munierat illam ab Roma Ariminum usque, quum esset censor, quarto ante hunc anno.

68 *Vetustate jam prope oblitos*] Vid. annotata ad c. 8. supra.

69 *Præneste*] Regressus est ad oppidum Præneste, atque inde in viam Latinam.

70 *Ac transversis limitibus*] Particulam *ac*, quam omittunt vulgo editi, addidimus ex Put. codice et omnibus nostris. Et sine ea sensus subobscurus est.

U. C. 535. A. C. 217. Fabius pugnam detrectat. missurus. Quo primum die [71] haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota videt; increpans quidem, victos tandem quoque[x] Martios animos Romanis[y], debellatumque, et [72] concessum[z] propalam de virtute ac gloria esse, in castra rediit: ceterum tacita cura animum incensus, quod cum duce, haudquaquam Flaminio Sempronioque simili, futura sibi res esset; ac tum demum edocti malis Romani parem Hannibali ducem quæsissent. et prudentiam quidem, non [73] vim, dictatoris extemplo timuit. constantiam haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebro castra, populandoque in oculis ejus agros sociorum, cœpit. et modo citato agmine e conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu viæ, si excipere degressum in æquum posset, occultus subsistebat. Fabii artes. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. Castris, nisi quantum usus necessario cogeret, tenebatur miles. pabulum et ligna nec pauci petebant, nec passim. Equitum levisque armaturæ statio, composita instructaque in subitos tumultus, et suo militi tuta omnia, et infesta effusis hostium populatoribus præbebat. neque universo periculo summa rerum committebatur: et [74] parva momenta levium certaminum ex tuto cœptorum, finitimo receptu, adsuefaciebant territum pristinis cladibus militem, [75] minus jam tandem aut virtutis, aut fortunæ pœnitere suæ. Mag. equitum inprudentia. Sed non Hannibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quam magistrum equitum: qui nihil aliud, quam quod [76] impar erat[a] imperio, moræ ad rempublicam præcipitandam habebat, ferox rapidusque in consiliis, ac [77] lingua[b] inmodicus; primo

x. *quoque* del Gron. Crev. y *Romanorum* Ed. z add. *eis* Gron.
a *impar erat* l. *parebat* Gron. Crev. b *linguis* Gron.

71 *Haud procul Arpis*] Polybius circa Æcas, urbem Apuliæ itidem Dauniæ, Fabio obvium fuisse Annibalem scribit.

72 *Concessum propalam*] Editi habebant *concessum eis*. Sed vox *eis*, quæ hic odiosam ambiguitatem affert, abest a duobus MSS. Gronovianis, et ab uno e nostris. Ideo illam rejecimus.

73 * *Vim*] Acrem ac ferocem animum. Intellexit statim Annibal sibi rem esse cum prudenti hoste, non, quales fuerant alii duces Romani, acri ac fervido.

74 * *Parva momenta levium certaminum*] Levia certamina, quæ haud magni per se momenti erant.

75 * *Minus ..... pœnitere*] Minus damnare aut virtutem, aut fortunam suam; minus diffidere aut virtuti, aut fortunæ suæ.

76 *Parebat in imperio*] Conjectura J. Frid. Gronovii, quam ipse hoc modo exponit: ita erat in imperio, ut tamen pareret. Omnes scripti habent *imperabat imperio:* unde rectius videtur emendare Jac. Gronovius, *impar erat imperio:* id est, impar erat dictatori quoad imperium.

77 *Lingua immodicus*] Sic plurimi scripti e Gronovianis, et omnes nostri, cum vett. editis: melius sane, quam, quomodo recentiores, *linguis*.

inter paucos, dein propalam in vulgus, pro cunctatore segnem, [78] pro [c] cauto timidum, adfingens vicina virtutibus vitia, compellabat: premendorumque superiorum arte (quæ pessima ars nimis prosperis multorum successibus crevit) sese extollebat. U. C. 535. A. C. 217.

XIII. Hannibal ex Hirpinis in Samnium transit: Beneventanum depopulatur agrum: Telesiam urbem capit: irritat etiam de industria ducem, si forte accensum tot indignitatibus cladibusque sociorum detrahere ad æquum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasimenum capti ab Hannibale dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis jam tum inlecti donis promissisque Hannibalis ad conciliandos popularium animos. hi nunciantes, si in Campaniam exercitum admovisset, Capuæ potiendæ copiam fore, [79] quum res major, quam auctores, esset, dubium Hannibalem, alternisque fidentem ac diffidentem, tamen, ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt: [80] monitos [d], ut etiam atque etiam promissa rebus adfirmarent, jussosque, cum pluribus et aliquibus principum redire ad se, dimisit. ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat: edoctus a peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusurum. Sed [81] Punicum abhorrens os ab Latinorum nominum prolatione, pro Casino Casilinum dux ut acciperet, fecit; aversusque ab suo itinere, per Allifanum, Calatinumque, et Calenum agrum, in campum Stellatem descendit: ubi quum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum esset? Quum is Casilini eo die [82] mansurum eum dixisset, tum demum cognitus est error, et Casinum longe inde alia regione esse: virgisque cæso duce, et ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Usque ad [83] aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. ingentem

Hannibal Campaniam petit.

Imperat duci ut se Casinum ducat.

Casilinum deducitur.

[c] *et* Crev. [d] *monitosque* Gron. Crev.

78 *Pro cauto*] Gronovius dedit *et cauto*. Nos revocavimus vett. editorum lectionem, quæ elegantior visa est, ex auctoritate duorum e nostris codd.

79 * *Quum res major quam auctores esset*] Quum res major esset, quam quanta erat auctoritas et potentia eorum qui ad eam aggrediendam hortabantur.

80 *Monitosque ut etiam atque etiam promissa*] Recte monet Gronovius legendum videri: *monitosque etiam atque etiam ut promissa.*

81 *Punicum abhorrens os*] Ultima vox adjecta est a Gronovio.

82 * *Mansurum*] Pernoctaturum. Verbo *manere* designatum id quod dicimus in itinere *la couchée*. Hor. Sat. I. 6. *In Mamurrarum lassi deinde urbe manemus.*

83 *Aquas Sinuessanas*] Prope Sinuessam aquæ fuere celebres apud antiquos, ut apparet ex Plinio, l. XXXI. c. 2. et Tacito, Ann. XII. 66. et Hist. I. 72. Eas calidas fuisse demonstrat Silius, a quo dicitur *Sinuessa tepens*, l. VIII. v. 528.

U. C. 535. A. C. 217. cladem, fugam tamen terroremque latius, Numidæ fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit: videlicet quia justo et moderato regebantur imperio; nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere.

Seditio in castris Fabii.

XIV. Ut vero ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, [84] tum prope de integro seditio accensa. quieverant enim per paucos dies; quia, quum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Ut vero in extrema juga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinuessæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnæ,

Minucii seditiosa oratio.

Spectatumne huc, inquit Minucius, [85] *ut rem fruendam oculis, sociorum cædes et incendia venimus? nec si nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta hæc ora esset: quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Pœnus advena, ab extremis orbis terrarum terminis, nostra cunctatione et socordia, jam huc progressus. Tantum (pro!) degeneramus a parentibus nostris, ut, præter quam oram illi Punicas vagari classes, dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam hostium Numidarumque ac Maurorum jam factam videamus? Qui modo, Saguntum obpugnari indignando, non homines tantum, sed fœdera et Deos, ciebamus,* [86] *scandentem* mœnia Romanæ coloniæ Hannibalem lenti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit; strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, sæpius nos, quam Deorum invocantium opem. nos hic pecorum modo per æstivos saltus* [87] *deviasque calles exercitum ducimus, conditi nubibus silvisque. Si hoc modo peragrando cacumina saltusque M. Furius recipere a Gallis urbem voluisset, quo hic novus Camillus (nobis dictator unicus in rebus adfectis quæsitus) Italiam ab Hannibale recuperare parat, Gallorum Roma esset: quam vereor, ne, sic cunctantibus nobis, Hannibali ac Pœnis toties servaverint majores*

* *tendentem ad* Gron.

84 *Tum prope de integro seditio accensa. Quieverant enim*] Hæc deformata erant in scriptis, qui habuere: *tum prope de integro seditio ac de seditione accensi quidam fuerant enim.* Correxere Lipsius et Gronovius.

85 *Ut rem fruendam*] Vulgo *ad rem.* Gronovius ex ingenio substituit *ut*, quod sane elegantius est.

86 *Scandentem mœnia*] Hoc animosius est et vividius, quam id quod hactenus editos occupavit, *tendentem ad mœnia.* Nondum quidem scandebat mœnia Sinuessæ Annibal: sed oratorie rem auget Minucius. Nititur hæc emendatio auctoritate codicis Put. qui habet *sciebamus candente mœnia.* Unam tantum litteram antiquæ scripturæ addidimus, sive potius ex alieno loco in suum revocavimus.

87 *Deviasque calles*] Sic scripti optimi, quorum fides firmatur testimonio Nonii Marcelli. Olim editi: *deviosque colles.*

nostri. sed vir, ac vere Romanus, [88] *quo die, dictatorem eum ex auctoritate Patrum jussuque populi dictum, Veios adlatum est, quum esset satis altum Janiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descendit in æquum: atque illo ipso die media in urbe, qua nunc busta Gallica sunt, et postero die citra Gabios cecidit Gallorum legiones. Quid? post multos annos, quum ad Furculas Caudinas ab Samnite hoste sub jugum missi sumus, utrum tandem L. Papirius Cursor juga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo obsidendoque, et lacessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis cervicibus jugum superbo Samniti inposuit? Modo C. Lutatio quæ alia res, quam celeritas, victoriam dedit? quod postero die, quam hostem vidit, classem gravem commeatibus, inpeditam suomet ipsam instrumento atque adparatu, obpressit. Stultitia est, sedendo aut votis debellari credere posse. armari copias oportet, deducendas in æquum, ut vir cum viro congrediaris. Audendo atque agendo res Romana crevit,* [89] *non his segnibus consiliis, quæ timidi cauta vocant.* Hæc velut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumque Romanorum multitudo, et ad aures quoque militum dicta ferocia volvebantur: ac, si militaris suffragii res esset, haud dubie ferebant, Minucium Fabio duci prælaturos.

U. C. 535. A. C. 217.

Fabius in cunctatione perstat.

XV. [90] Fabius pariter, in suos haud minus quam in hostes intentus, [91] prius ab illis invictum animum præstat [f]. quamquam probe scit, non in castris modo suis, sed jam etiam Romæ infamem suam cunctationem esse, obstinatus tamen eodem consiliorum tenore æstatis reliquum extraxit: ut Hannibal, destitutus ab spe summopere petiti certaminis, jam hibernis locum circumspectaret: quia [92] ea regio

[f] *præstans* Gron. Crev.

88 * *Quo die .... illo ipso die*] Ex rei veritate aliquot dies intercesserunt inter commissam Camillo dictatoriam potestatem, et pugnam adversus Gallos. Sed præproperi ingenii concionator celeritatem Camilli supra verum exauget, ut majore invidia oneret Fabii cunctationem.

89 *Non his segnibus consiliis*] Hoc protulit Lipsius e suo codice, cui secundas facit unus e nostris. Nec dubitari potest quin verum sit præ illo antea vulgato, *non his sensibus consiliisque.*

90 *Fabius pariter in suos non minus quam in hostes*] Necessarium quidem non est *τὸ pariter:* non tamen fortasse recidendum. Non magis nos offendit *pariter*, sequente *haud minus*, quam *potius .... libentius* in Præfat. Livii, quam *potius* iteratum infra XXXII. 21. et apud Cic. de Orat. I. II. n. 300. *optabilius ... potius*, apud Justin. III. 2. *magis ... clarior*. Vid. et not. 19. ad IX. 7. supra. Omnino hi pleonasmi apud optimos scriptores non raro occurrunt. Si cui tamen hic illud supervacaneum vocabulum displicet, loco *τῦ pariter*, legat cum Jac. Gron. *acriter*.

91 *Prius ab illis*] Primum certamen erat Fabio cum suis; et, quo se invictum præstaret ab hostibus, prius necesse erat ut se invictum præstaret a suis. Olim editi *ab aliis* pro *ab illis:* quomodo et legebat Gronovius, ut apparet ex ejus nota ad hunc locum. Quisquis legi jussit *ab illis*, is bonam operam navavit Livio.

92 * *Ea regio præsentis erat copiæ,*

U. C. 535. A. C. 217. præsentis erat copiæ, non perpetuæ, arbusta vineæque, et consita omnia magis amœnis, quam necessariis fructibus. Hæc per exploratores relata Fabio. Quum satis sciret, per easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum, Calliculam montem et Casilinum occupat modicis præsidiis; quæ urbs, Vulturno flumine diremta, Falernum ac Campanum agros dividit: ipse jugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba juvenum audientium sæpe ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit: extemplo occupatus certamine est animus, excideruntque præcepta dictatoris; qui, quantum tuto posset, progressum prius recipere sese jusserat, quam in conspectum hostium veniret. Numidæ, alii atque alii obcursantes refugientesque, ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. inde Karthalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis invectus, quum prius, quam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem, quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in prœlium rediit, omni parte virium inpar. Itaque ipse, et delecti equitum, circumventi occiduntur. ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inviis callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad firmandum præsidio saltum, qui super Tarracinam, in artas coactus fauces, inminet mari, ne [93] inmunito Appiæ limite Pœnus pervenire in agrum Romanum posset. Conjunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, qua Hannibal ducturus erat. duo inde millia hostes aberant.

Mancinus cæsus.

Equestre certamen.

XVI. Postero die Pœni, quod viæ inter bina castra erat, agmine complevere. Quum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubie æquiore loco, successit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendum hostem carptim et procursando recipiendoque sese pugnavere. restitit suo loco Romana acies. lenta pugna et ex dictatoris magis, quam Hannibalis, fuit voluntate. ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere. Inclusus inde videri Hannibal, via ad Casilinum obsessa: quum Capua et Samnium, et tantum ab tergo divitum sociorum Romanis commeatus subveheret;

non perpetuæ] Ea regio in præsens æstatis tempus, non in totum annum subministrare poterat ea quæ alendo exercitui necessaria erant.

93 *Immunito Appiæ limite*] Si limes Appiæ viæ, ferens ab Tarracina in Romanum agrum, munitus præsidio non esset.

Pœnus contra [94] inter[g] Formiana saxa ac Literni[h] arenas stagnaque perhorrida situ hibernaturus esset. Nec Hannibalem fefellit, suis se artibus peti. itaque, quum per Casilinum evadere non posset, petendique montes et jugum Calliculæ superandum esset, necubi Romanus inclusum vallibus agmen adgrederetur; ludibrium oculorum, specie terribile, ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis consilii talis adparatus fuit. Faces undique ex agris conlectæ, fascesque virgarum, atque arida sarmenta præligantur cornibus boum, quos domitos indomitosque multos inter ceteram agrestem prædam agebat. ad duo millia ferme boum effecta: Hasdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret; maxime, si posset, super saltus ab hoste insessos.

U. C. 535. A. C. 217. Inclusus Hannibal se explicat arte.

Boves accensis cornibus.

XVII. Primis tenebris silentio mota castra; boves aliquanto ante signa acti. ubi ad radices montium viasque angustas ventum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montes. et metus ipse relucentis flammæ ex capite, calorque, jam ad vivum, ad imaque cornuum adveniens, velut stimulatos furore agebat boves. quo repente discursu, haud secus quam silvis montibusque accensis, omnia circum virgulta ardere: [95] capitumque irrita quassatio, excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem præbebat. Qui ad transitum saltus insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati, præsidio excessere; qua minime densæ micabant flammæ, velut tutissimum iter, petentes summa montium juga, tamen in quosdam boves palatos ab suis gregibus inciderunt. Et primo, quum procul cernerent, veluti flammas spirantium miraculo adtoniti constiterunt: deinde, ut humana adparuit fraus, tum vero insidias rati esse, dum[i] majore metu concitant se in fugam, levi quoque armaturæ hostium incurrere. ceterum nox æquato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea, toto agmine Hannibal transducto per saltum, et quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Allifano posuit castra.

XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius. ceterum et insidias esse ratus, et ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce prima sub jugo montis præ-

[g] *intra* Gron. Crev. [h] *Linterni* Ecd. [i] *cum* Ecd.

94 *Intra Formiana*] Optaremus *inter*.

95 *Capitumque irrita quassatio*] Hæc proxime ad optimorum MSS. fidem emendavit Gronovius; ut et infra, *qua minime densæ micabant flammæ*. Antea editi præferebant *capitumque inquietatio*; et, *qua ingens emicabat flamma*.

U. C. 535. A. C. 217. Leve prœlium.

lium fuit; quo interclusam ab suis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum præstabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors, ad id ipsum [96] remissa ab Hannibale, pervenisset. ea adsuetior montibus, et ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac levior, cum velocitate corporum, tum armorum habitu, campestrem hostem, gravem armis statariumque, pugnæ genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes incolumes, Romani, aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra: transgressusque saltum super Allifas, loco alto ac munito consedit. Tum, per Samnium Romam se petere simulans, Hannibal usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius medius[k] inter hostium agmen urbemque Romam jugis ducebat; nec absistens[l], nec congrediens. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Geronium[m] pervenit; urbem metu, quia conlapsa ruinis pars mœnium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit. inde sacrorum caussa Romam revocatus, non imperio modo, sed consilio etiam, [97] ac prope precibus agens cum magistro equitum, *ut plus consilio, quam fortunæ, confidat: et se potius ducem, quam Sempronium, Flaminiumque, imitetur. ne nihil actum censeret,* [98] *extracta*[n] *prope æstate per ludificationem hostis. medicos quoque plus interdum quiete, quam movendo atque agendo, proficere. Haud parvam rem esse, ab toties victore hoste vinci desisse, et ab continuis cladibus respirasse.* Hæc nequidquam præmonito magistro equitum, Romam est profectus.

Dictator it Romam.

Res gestæ in Hispania.

XIX. Principio æstatis, qua hæc gerebantur, in Hispania quoque terra marique cœptum bellum est. Hasdrubal ad eum navium numerum, quem a fratre instructum paratumque acceperat, decem adjecit: quadraginta navium classem Himilconi tradidit: atque ita Karthagine profectus navibus prope terram, exercitum in litore ducebat, paratus confligere, quacumque parte copiarum hostis obcurrisset. Cn. Scipioni, postquam movisse ex hibernis hostem audivit, primo idem consilii fuit: deinde, minus terra, propter ingentem famam novo-

[k] *mediis* Gron. Crev. [l] *abstinens* Gron. [m] *Gerunium* Crev. [n] *exacta* Gron.

96 *Remissa ab Annibale pervenisset*] Forte *supervenisset*. Gronov.

97 *Ac prope precibus agens*] Pendet oratio, nec concluditur nisi post absolutam totam Fabii oratiunculam, his nempe verbis *Romam est profectus*. Vide similiter interpositam duobus unius periodi membris orationem, lib. V. c. 24.

98 *Extracta prope æstate per ludificationem hostis*] Sigonius maluerat *exacta*, et ei obtemperaverant editores. Sed pro ea lectione quam revocamus, stat sermonis elegantia et proprietas: stant quoque plurimi et optimi codices Gronovio inspecti, et unus e nostris.

rum auxiliorum, concurrere ausus, [99] delecto milite ad naves U. C. 535.
imposito, quinque et triginta navium classe ire obviam hosti A. C. 217.
pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem, decem millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis, pervenit. inde duæ Massiliensium speculatoriæ præmissæ retulerunt, classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita. Itaque, ut improvidos incautosque universo simul effuso terrore obprimeret, sublatis ancoris ad hostem vadit. Multas et locis altis positas turres Hispania habet, quibus et speculis et propugnaculis adversus latrones utuntur. inde primo, conspectis hostium navibus, datum signum Hasdrubali est; tumultusque prius in terra et castris, quam ad mare et ad naves, est ortus, nondum aut pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus classem promontoriis: quum repente eques, alius super alium ab Hasdrubale missus, vagos in litore quietosque in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut prœlium eo die exspectantes, conscendere naves propere atque arma capere jubet. classem Romanam jam haud procul portu esse. Hæc equites dimissi passim imperabant. mox Hasdrubal ipse cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul remigibus militibusque, [1] fugientium magis e* terra, quam in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conscenderant, quum alii [2] resolutis oris in ancoras evehuntur; alii, ne quid teneat, [3] ancoralia incidunt: raptimque omnia præpropere agendo, militum adparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarum capere et aptare arma miles
prohibetur. Et jam Romanus non adpropinquabat modo, Classis Pu-
sed direxerat etiam in pugnam naves. itaque non ab hoste nica in fu-
et prœlio magis Pœni, quam suomet ipsi tumultu turbati, gam versa.
tentata verius pugna, quam inita, in fugam averterunt clas-

* *e* leg. *a* Gron.

99* *Delecto milite ad naves imposito*] Delecto e pedestribus copiis milite ad naves imposito, præter classicos milites. Nempe auget numerum militum Scipio, quia pugnam navalem meditabatur.

1 *Fugientium.. e terra*] Sic optimi scripti, teste Gronovio: sic et Hearnii codd. et nostri, et Campanus, et Andreas. Vulgo *a terra*.

2 *Resolutis oris in ancoras evehuntur*] Hanc lectionem Gronovius allatam ab se ex aliquot MSS. sic interpretatur ipse l. IV. Observ. c. 26. Quia missæ de proris ancoræ, funes ex puppi, statuebant naves; quidam funibus solutis, obliti ancoras vellere præ festinatione nimia, provecti contra ancoras adhuc tenentes, propellunt easdem naves. At profecto retenti ab ancoris, haud multum progredi poterant. Itaque facile quis credat Gronovium non fecisse hic operæ pretium, dum hanc nobis lectionem invexit pro vulgata, quæ nihil obscuri continebat: *alii resolvunt oras, aut ancoram vellunt*. Utcunque legatur, *oræ* hic intelligendæ sunt retinacula quibus puppis littori alligabatur. Sic apud Quintilianum in præfatione ad Tryphonem, *oram solventibus bene precemur*. Sic et infra, l. XXVIII. c. 36. *trahunt scalas orasque, et ancoras.. præcidunt*.

3 *Ancoralia*] Funes quibus capita ancorarum annexa sunt.

U. C. 535. A. C. 217.

sem. et quum adversi amnis os lato agmine ac tam multis simul venientibus haud sane intrabile esset, in litus passim naves egerunt: atque alii vadis, alii sicco litore excepti, partim armati, partim inermes, ad instructam per litus aciem suorum perfugere. Duæ tamen primo concursu captæ erant Punicæ naves, quatuor subpressæ.

XX. Romani, quamquam terra hostium erat, armatamque aciem toto prætentam in litore cernebant, haud cunctanter insecuti trepidam hostium classem, [4] naves omnes, quæ non aut perfregerant proras [5] litore inlisas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere. ad quinque et viginti naves [6] ex quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriæ fuit, sed quod una levi pugna toto ejus oræ mari potiti erant. itaque [7] ad Honoscam classe provecti, exscensione ab navibus in terram facta, quum urbem vi cepissent, captamque diripuissent, Karthaginem inde petunt: atque, omnem agrum circa depopulati, postremo tecta quoque conjuncta [p] muro portisque incenderunt. Inde jam præda gravis ad Longunticam pervenit classis: ubi vis magna sparti ad rem nauticam congesta ab Hasdrubale. quod satis in usum fuit, sublato, ceterum omne incensum est. Nec continentis modo projectas oras prætervecta, sed in Ebusum insulam transmissum. ubi urbe, quæ caput insulæ est, biduum nequidquam summo labore obpugnata, ubi in spem irritam frustra teri tempus animadversum est, ad populationem agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, majore, quam ex continenti, præda parta, quum in naves se [q] recepissent, ex Baliaribus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provinciæ; quo omnium populorum, [8] qui Iberum incolunt, multorum et ultimæ Hispaniæ legati concurrerunt. Sed, [9] qui vere ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus us-

Ebusus insula direpta.

p *injuncta* Gron. Crev. q *sese* Ed.

4 *Naves omnes quæ non aut perfregerant*] Recte monet Perizonius particulam negativam hinc ablegandam esse. Nempe intelligendum est aliquot naves Pœnorum intrasse os amnis, atque hoc modo evasisse. Eas autem quæ quum illud intrare non potuissent, aut perfregerant proras in littore, aut hæserant in vadis, a Romanis captas esse.

5 *Littore illisas*] Quidam codices, *littoreis*. An *littoribus?* Certe hic magis placeret dandi casus, quam auferendi.

6 *Ex quadraginta*] Olim *ex triginta*. Sigonius jure mutavit, ut constat ex c. 19. supra, et Polybio.

7 *Ad Honoscam*] Hoc nomen nullis in scriptis exstat. Jac. Gronovius conjicit, *Etovissam*.

8 *Qui Iberum incolunt*] Lege cum Gronovio, vel *qui cis Iberum colunt*, vel *qui Iberum accolunt*.

9 *Qui ... facti sunt*] Codex Put. *sint*: et placet magis.

que ad saltum Castulonensem est progressus. Hasdrubal in Lusitaniam ac propius oceanum concessit. U. C. 535. A. C. 217.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum æstatis tempus, fuissetque per Pœnum hostem; sed, præterquam quod ipsorum Hispanorum inquieta avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius Indibilisque, qui [10] antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerunt. Adversus eos [11] tribunus militum cum expeditis [12] auxiliis, a Scipione missi, levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnes; occisis quibusdam captisque, magna pars [y] armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad oceanum Hasdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, [13] castra Romana ad novam classem erant, quum fama repens [14] alio avertit [z] bellum. Celtiberi, qui principes regionis suæ legatos miserant, obsidesque dederant Romanis, nuncio misso a Scipione exciti, arma capiunt, provinciamque Karthaginiensium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant. inde, cum ipso Hasdrubale duobus prœliis [15] egregie pugnantes, quindecim millia hostium occiderunt, quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

Celtiberi arma adversus Pœnos capiunt.

XXII. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus, cum triginta longis navibus, et octo millibus militum, magnoque commeatu advecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna lætitia civium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite exposito, profectus Scipio [16] fratri se [a] conjungit [b]: ac deinde communi animo consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Karthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur; nec ullo viso hoste, Saguntum

P. Scipio classe advehitur in Hispaniam.

[y] *magnaque parte* Gron. Crev. [z] *vertit* Gron. [a] *se* del. Gron. Crev. [b] *conjungitur* Eæd.

10 **Antea*] Antequam Ilergetum gens sub jus ditionemque Romanorum redigeretur a Cn. Scipione, quod memoratum est l. XXI. c. 61.

11 *Tribunus militum*] Hoc a Gronovio est. Vulgati, *tribus millibus*: scripti, *tribus militibus*.

12 **Auxiliis*] Copiis auxiliaribus, quæ non Romanæ nec Latinæ essent, sed ex aliis gentibus quæ se adjunxerant Romanis.

13 *Castra Romana ad novam classem erant*] Hæ voces *Ad novam classem* accipiendæ videntur pro loci nomine. In itinerario Antonini memoratur locus inter Ilerdam et Tarraconem, *Ad Novas*.

14 *Alio avertit bellum*] Sic edi jussimus, auctoribus tribus vel optimis codicibus. Vulgo *alio vertit*.

15 *Egregie pugnantes quindecim*] Placet id quod Put. liber exhibet, *egregie pugnant ac quindecim*: modo in iis quæ sequuntur legas *occidunt*.

16 *Fratri conjungitur*] Put. liber: *fratris conjungit*. Unde videtur legendum *fratri se conjungit*.

U. C. 535. A. C. 217. Obsides Hispanorum Saguntí.

pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniæ custodiæ traditos ab Hannibale fama erat modico in arce custodiri præsidio. id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorum animos morabatur, ne sanguine liberûm suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir unus, solerti magis quam fideli consilio, exsolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Pœnis: tum (qualia plerumque[x] sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. ceterum, transfugam, sine magnæ rei proditione venientem ad hostes, nihil aliud quam unum vile atque infame corpus esse ratus, [17] id agebat, ut quam maximum emolumentum novis sociis esset. Circumspectis igitur omnibus, quæ fortuna potestatis ejus poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adjecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ amicitiam. Sed quum, injussu Bostaris præfecti, satis sciret, nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte adgreditur. Castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar, ut [18] aditum ex portu intercluderet Romanis. ibi eum in secretum abductum, velut ignorantem, monet, quo statu sit res. *Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent: nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam perfugiumque novas volentibus res. itaque, quos metus non teneat, beneficio et gratia devinciendos esse.* Miranti Bostari percunctantique, quodnam id subitum tantæ rei donum possit esse? *Obsides*, inquit, *in civitates remitte.* [19] *id et*[y] *privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus est suis, et publice populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, et habita fides ipsam plerumque obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum mihimet deposco ipse, ut opera quoque inpensa consilium adjuvem meum, et rei suapte natura gratæ, quantam insuper gratiam possim, adjiciam.* [20] Homini, non ad cetera Punica ingenia callido, ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conventis

Eos Abelux tradit Romanis.

x *pleraque* Gron. Crev. y *et* del. Eæd.

17 * *Id agebat ut*] Hoc propositum animo habebat, eo nitendum sibi putabat ut ....

18 *Aditum ex portu*] Aditum ad urbem ex ea parte qua portus est. Saguntus mille circiter passus distabat a mari, testibus Livio XXI. 7. et Polybio, III. 19. vel tria millia passuum, ex Plinio, III. 3. et inter maritimas urbes censeri solitam Cellarius docet, Geogr. Ant. l. II. c. 1. Itaque licet nusquam alias Saguntini portus fiat mentio, non est cur suspecta sit nobis hujus loci scriptura, et cum Jac. Gronovio legamus *ut aditum ea parte.* Nihil mirum est portum alicujus urbis distare ab ea vel tribus passuum millibus. Inter Piræeum et Athenas quadraginta stadia, sive quinque millia passuum interfuisse colligitur ex Thucydide, l. II.

19 *Id privatim*] Scripti *inde privatim.* Lege *id et privatim:* sequitur enim mox *et publice.*

20 *Homini non ad cetera Punica ingenia callido*] Homini non tam callido quam solent esse Punica ingenia.

U. C. 535. A. C. 217.

quibusdam auxiliaribus Hispanis, et ab iis ad Scipionem perductus, quid adferret, expromit. Fide accepta dataque, ac loco et tempore constituto ad obsides tradendos, Saguntum redit; diem insequentem absumsit cum Bostare, mandatis ad rem agendam accipiendis. dimissus, quum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, veluti ignarus in præparatas sua fraude insidias ducit.

In castra Romana perductos suis reddit Scipio.

In castra Romana perducti. cetera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eumdem ordinem, [21] quo si [a] Karthaginiensium nomine [22] sic ageretur. Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam quanta futura Karthaginiensium fuerat. illos enim, graves superbosque in rebus secundis expertos, fortuna et timor mitigasse videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus ante, ab re clementi liberalique initium fecerat: et Abelux, vir prudens, haud frustra videbatur socios mutasse. itaque ingenti consensu defectionem omnes spectare: armaque extemplo mota forent, ni hiems, quæ Romanos quoque et Karthaginienses concedere in tecta coëgit, intervenisset.

XXIII. Hæc in Hispania quoque secunda æstate Punici belli gesta, quum in Italia [23] paullum [a] intervalli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset: quæ ut Hannibalem non mediocri sollicitum cura habebat, tandem eum militiæ magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna, gereret; ita contemta erat inter cives, armatos pariter togatosque; utique postquam, absente eo, temeritate magistri equitum, læto verius dixerim, quam prospero eventu, pugnatum fuerat. Accesserant duæ res ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac dolo Hannibalis, quod, quum a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo æquatis, ab uno eo ferrum ignemque et [24] vim omnem hostium abstineri jussit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri posset: altera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non exspectata in eo senatus auctoritas est; ad extremum haud ambigue in maximam laudem verso, in permutandis captivis: quod, sicut primo Punico bello factum erat, convenerat [25] inter duces Romanum [b] Pœnum-

Fabii cunctatio Romæ invisa.

Hannibalis dolus ad augendam invidiam dictatoris.

[a] *quo si* l. *quasi* Gron. [a] *paullulum* Gron. Crev. [b] *Romanos* Gron.

21 *Quo si*] Hoc nobis elegantius visum est, quam, ut vulgo, *quasi*. Itaque incunctanter ex auctoritate Put. codicis admisimus.

22 *Sic ageretur*] Mallemus *res ageretur*.

23 *Paululum intervalli*] Put. *paulum*.

24 *Vim omnem hostium*] Lege *hostilem*.

25 *Inter duces Romanum Pœnumque*] Hactenus legebatur hoc loco *Romanos*: manifesto errore, quem coarguit Jac. Perizonius. Unius enim Fabii id factum erat, non plurium Romanorum. Put. codex habet *Roma-*

U. C. 535. A. C. 217. Fabius pecunia sua captivos redimit.

que, ut, quæ pars plus reciperet, quam daret, [26] argenti pondo bina et selibras in militem præstaret. Ducentos quadraginta septem quum plures Romanus, quam Pœnus, recepisset, argentumque pro eis debitum, sæpe jactata in senatu re, quoniam non consuluisset Patres, [27] tardius erogaretur [c]: inviolatum ab hoste agrum, misso Romam Quinto filio, vendidit, [28] fidemque publicam inpendio privato exsolvit. Hannibal pro Geronii mœnibus, cujus urbis, captæ atque incensæ ab se, in usum horreorum pauca reliquerat tecta, in stativis erat. inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris præsidio, et circumspectans, necunde inpetus in frumentatores fieret.

Eo absente Minucius rem non inprospere gerit.

XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. præerat Minucius magister equitum, profecto, sicut ante dictum est, ad urbem dictatore. Ceterum castra, quæ in monte alto ac tuto loco posita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut inpetus aut in frumentatores palatos, aut in castra, relicta cum levi præsidio, fieret. Nec Hannibalem fefellit, cum duce mutatam esse belli rationem, et ferocius, quam consultius, rem hostes gesturos. Ipse autem, ([29] quod minime

[c] *rogaretur* Gron. Crev.

nosum, dubitante scilicet librario, *Romanos* ne scribendum esset, an *Romanum*: Tellerianus plane *Romanum*.

26 *Argenti pondo bina et selibras*] Duas libras Romanas et semissem argenti, qui sunt mille sestertii, sive unum sestertium: id est, marcæ nostrates argenti tres cum septem unciis, et granis 144.

27 *Tardius rogaretur*] Verbum *rogaretur* hic obscurum est. Videtur potius legendum, ut nonnulli, teste Gronovio, libri habent, *erogaretur*, id est, impenderetur, daretur ex ærario.

28 **Fidemque publicam*] Quod reipublicæ nomine debebatur hostibus, privata sua pecunia exsolvit.

29 *Quod minime quis crederet*] Cur autem quisquam ægre credat eum ducem qui, hoste procul dissito, duas militum partes frumentatum mittebat, postquam propius accessit hostis, jam solummodo tertiam partem militum misisse. Omnino hæc parenthesis parum digna Livio videtur, et aut corrupta, aut etiam penitus tollenda. Neque enim simile quidquam reperitur apud Polybium, quem hic sequitur Livius. Ceterum de toto hoc negotio operæ pretium est accuratissimum illum scriptorem consulere, qui rem distinctius et apertius narrat, in hunc fere modum. Postquam Minucius in tumulum illum unde Numidas dejecerat, castra transtulit, Annibal aliquamdiu maximam partem militum in castris tenuit. Verum post aliquot dies coactus est partim frumentatum, partim ad pecora pascenda quamplurimos dimittere. Quod quum sensisset Minucius, ipse ad castra hostium cum legionibus successit: equitatum et levem armaturam in pabulatores emisit. Annibali neque ad certandum acie satis virium erat, neque ad opem palatis per agros suis ferendam. Jamque vellebant vallum hostium Romani, quum Asdrubal, collectis frumentatoribus qui Geronium refugerant ad quatuor millia, auxilium Annibali jam prope obsesso in castris tulit. Tum Romani abscedere coacti sunt, multis tamen hostium ad castra cæsis. Frumentatorum major etiam cædes fuit. Postero die Annibal in priora castra, quæ pro Geronii mœnibus erant, recepit suos: ac postea parcius et cautius pabulati

quis crederet) quum hostis propius esset, tertiam partem U. C. 535. militum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: A. C. 217. dein[d] castra ipsa propius hostem movit, duo ferme a[e] Geronio millia, in tumulum hosti conspectum; ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis inminens Romanorum castris tumulus adparuit: ad quem capiendum si luce palam iretur, quia haud dubie hostis breviore via præventurus erat, nocte clam missi Numidæ ceperunt. quos tenentes locum, contemta paucitate, Romani postero die quum ejecissent, ipsi eo transferunt castra. Tum itaque, ut exiguum spatii vallum a vallo aberat, et id ipsum totum prope compleverat Romana acies, simul et [30] per aversa castra a castris Hannibalis equitatus, cum levi armatura emissus in frumentatores, late cædem fugamque hostium palatorum fecit. nec acie certare Hannibal ausus; quia [31] tanta paucitate vix castra, si obpugnarentur, tutari poterat. Jamque artibus Fabii, (pars exercitus aberat) jam ferme sedendo et cunctando bellum gerebat, receperatque suos in priora castra, quæ pro Geronii mœnibus erant. Justa quoque acie et conlatis signis dimicatum, quidam auctores sunt. primo concursu Pœnum usque ad castra fusum, inde eruptione facta repente versum terrorem in Romanos: Num. Decimii Samnitis deinde interventu prœlium restitutum. Hunc, principem genere ac divitiis non Boviani modo, unde erat, sed toto Samnio, jussu dictatoris octo millia peditum, et equites[f] quingentos ducentem in castra, ab tergo quum adparuisset Hannibali, speciem

[d] *deinde* Gron. Crev. [e] *a* l. *e* Gron. [f] add. *ad* Gron. Crev.

sunt Carthaginienses. Hæc ideo attexuimus, quia Liviana narratio paulo obscurior est, nec parum ei lucis ex his videtur afferri.

30 *Per aversa castra a castris Annibalis*] Per portam castrorum Romanorum, quæ erat aversissima a castris Annibalis. Postrema hæc verba *a castris Annibalis* non sine causa videntur Gronovio recidenda, tanquam supervacanea.

31 *Tanta paucitate*] Hæc vix intelligi in Livio possunt. Undenam enim judicabimus, quanta Carthaginiensium in castris paucitas fuerit? At apud Polybium nihil clarius: ut apparebit relegenti paulo attentius not. 29. supra. Possumus tamen huic apud nostrum obscuritati aliquatenus mederi, si huc retrahamus ex sequentibus illam parenthesim, *pars exercitus aberat*, legamusque: *quia tanta paucitate (pars exercitus aberat) vix castra tutari poterat.* Pars illa *exercitus* erit tertia militum pars, quæ supra dicitur missa frumentatum. Quo facilius credatur huc revocanda esse illa parenthesis, accedit illud etiam, quod ubi collocata vulgo legitur, turbat sensum et vitiat. *Jamque artibus Fabii, (pars exercitus aberat) jam ferme sedendo et cunctando bellum gerebat.* Annibal profecto non uno die, sed per aliquantum temporis Fabianam illam cunctationem imitatus est. Nemo autem crediderit partem exercitus ab Annibale tunc quum a Minucio valde premeretur, in longum temporis spatium alio fuisse ablegatam. Ceterum, dum consideramus sive tria hæc vulnera, *quod minime quis crederet*, et *aversa castra a castris Annibalis*, et *pars exercitus aberat;* sive hærentem et impeditum totius narrationis cursum, facile nobis persuademus Livium hic male habitum esse a librariis.

U. C. 535. A. C. 217. parti utrique præbuisse [32] novi præsidii [g], cum [h] Q. Fabio ab Roma venientis [i]: Hannibalem insidiarum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum, adjuvante Samnite, duo castella eo die expugnasse: sex millia hostium cæsa, quinque admodum Romanorum. tamen in tam pari prope clade famam egregiæ victoriæ cum vanioribus literis magistri equitum Romam perlatam.

Oratio Metilii Trib. Pl. in Fabium.

XXV. De his rebus persæpe et [k] in senatu et in concione actum est. Quum, læta civitate, dictator unus nihil nec famæ, nec literis crederet; ut vera omnia essent, secunda se magis, quam adversa, timere diceret: tum M. Metilius tribunus plebis, *id enim ferendum esse* negat. *Non præsentem solum dictatorem obstitisse rei bene gerendæ, sed absentem etiam gestæ obstare: et in ducendo bello sedulo tempus terere, quo diutius in magistratu sit, solusque et Romæ et in exercitu imperium habeat. Quippe consulum alterum in acie cecidisse; alterum, specie classis Punicæ persequendæ, procul ab Italia ablegatum. Duos prætores Sicilia atque Sardinia occupatos,* [33] *quorum neutra hoc tempore provincia prætore egeat. M. Minucium magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicæ gereret, prope in custodiam habitum. Itaque, Hercule, non Samnium modo, quo jam, tamquam trans Iberum agro, Pœnis concessum sit, et* [l] [34] *Campanum, Calenumque, et Falernum agros* [m] *pervastatos esse, sedente Casilini dictatore, et legionibus populi Romani agrum suum tutante. exercitum cupientem pugnare, et magistrum equitum, clausos prope intra vallum retentos; tamquam hostibus captivis arma ademta. tandem, ut abscesserit inde dictator; ut obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse ac fugasse hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanæ esset, audaciter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de æquando magistri equitum et dictatoris jure:*

g *subsidii* Gron. h *tanquam* Ead. i *veniente* Ead. k *et* del. Gron. Crev. l *sed* Eæd. m *agrum* Eæd.

32 *Novi præsidii cum Q. Fabio ab Roma venientis*] Omnes nostri codices, quemadmodum et Gronoviani, habent *præsidii*, non *subsidii*, quomodo vulgati. *Præsidium* nihil aliud est, quam militum manus, ut alibi notatum. Cetera hujus loci sic formantur in editis: *tanquam Fabio ab Roma veniente.* Nos repræsentamus ipsissimam Puteanæi et Victorini codicum scripturam, nisi quod Put. frequenti, etiam in optimis libris, errore, habet *cumque Fabio: que* scilicet pro *Q.* Et eodem alludunt ceteri omnes nostri.

33 *Quorum neutra hoc tempore provincia prætore egeat*] Hic facile est agnoscere intolerandum structuræ vitium, quod tollere licet deleta voce *prætore. Quorum*, nempe prætorum, *neutra hoc tempore provincia egeat.* Tam dicitur *egere alicujus rei*, quam *egere aliqua re.*

34 *Campanum, Calenumque, et Falernum agrum pervastatos*] Vel lege *agros*, quomodo habet unus Hearnii codex: vel dele omnino τὸ *agrum*, quod ignorant Andreas et Campanus. Potest enim hic suppleri, quum exstet *agro* in superiore versu.

nec tamen [35] *ne ita quidem prius mittendum ad exercitum Q. Fabium, quam consulem in locum C. Flaminii subfecisset.* Dictator concionibus se abstinuit, [36] in actione minime popularis. ne in senatu quidem satis æquis auribus audiebatur, tunc quum hostem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inscientiam ducum acceptas referret: *magistroque equitum, quod contra dictum suum pugnasset, rationem* diceret *reddendum esse. Si penes se summa imperii consiliique sit, propediem effecturum, ut sciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti esse: mentem rationemque dominari. Se* [37] *in tempore et sine ignominia servasse exercitum, quam multa millia hostium occidisse* [n], *majorem gloriam esse.* Hujus generis orationibus frustra habitis, et consule creato M. Atilio Regulo, ne præsens de jure imperii dimicaret, pridie quam rogationis ferendæ dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce orta, quum plebis concilium esset, magis tacita invidia dictatoris favorque magistri equitum animos versabat, quam satis audebant homines ad suadendum, quod vulgo placebat, prodire: et, [38] favore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus est suasor legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili solum, sed etiam sordido, ortus. patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servilia ejus artis ministeria usum.

U. C. 535. A. C. 217. Fabius se defendit apud senatum.

M. Atilius subfectus Cos.

C. Terentius Varro.

XXVI. Is juvenis, ubi ex eo genere quæstus pecunia a patre relicta animos ad spem liberalioris fortunæ fecit, [39] togaque et forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus caussisque adversus rem et famam bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honores pervenit. [40] quæstura quoque et duabus ædilitatibus, plebeia et curuli, postremo et prætura perfunctus, jam ad consulatus spem quum adtolleret animos, haud parum callide auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit, scitique plebis unus gratiam tulit.

[n] add. *ducere* Gron. Crev.

35 *Ne ita quidem*] Ne ita quidem decreta re, ne æquato quidem dictatoris et magistri equitum imperio. Quo pluribus velut frænis coerceat infinitam dictatoris potestatem, tribunus non æquari modo illi vult magistrum equitum, sed et cogi eum sufficere consulem in locum C. Flaminii, qui Romæ præsit dum dictator ad exercitum erit.

36 *In actione*] In agendo, quum oratio illi habenda esset ad populum.

37 *In tempore*] Tempestive, ubi ratio temporum id postularet: ubi opus esset eo intendi curam, ut servaretur exercitus, non ut periculis pugnarum objiceretur.

38 * *Favore superante auctoritas tamen*] Quamvis favor esset immodicus, quamvis faverent impense et ultra modum rogationi homines, deerat tamen qui se auctorem suasoremque ei rogationi præberet.

39 * *Toga*] Vulgus enim et sordidus popellus, quo ex genere ortus erat Varro, in tunica incedebat: toga, aut nunquam, aut perraro utebatur.

40 *Quæstura quoque*] Magis placeret *quæsturaque*.

U. C. 535. A. C. 217. Æquatur dictatori Mag. Equitum.

Omnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui atque iniqui, præter ipsum dictatorem, in contumeliam ejus latam acceperunt. ipse, qua gravitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eadem et populi in se sævientis injuriam tulit: acceptisque in ipso itinere [41] literis senatusconsulti de æquato imperio, satis fidens, haudquaquam cum imperii jure artem imperandi æquatam, [42] cumque invicto a civibus hostibusque animo ad exercitum rediit.

XXVII. Minucius vero, quum jam ante vix tolerabilis fuisset secundis rebus ac favore vulgi, tum utique inmodice inmodesteque, non Hannibale magis victo ab se, quam Q. Fabio, gloriari: *Illum in rebus asperis unicum ducem ac parem quæsitum Hannibali, majorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, jussu populi æquatum in eadem civitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sint. In tantum suam felicitatem virtutemque enituisse. Ergo secuturum se fortunam suam,* [43] *si dictator in cunctatione ac segnitie,* [44] *Deorum hominumque judicio damnata, perstaret.* Itaque, quo die primum congressus est cum Q. Fabio, *statuendum omnium primum,* ait, *esse, quemadmodum imperio æquato utantur. Se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, si majora intervalla placerent, partitis temporibus, alterius summum jus imperiumque esse: ut par hosti non solum consilio, sed viribus etiam esset, si quam occasionem rei gerendæ habuisset.* Q. Fabio haudquaquam id placere: *omnia enim fortunam habituram, quæcunque temeritas collegæ habuisset. Sibi communicatum cum illo, non ademtum, imperium esse. Itaque* [45] *se numquam volentem parte, qua posset, rerum consilio gerendarum cessurum: nec se tempora aut dies imperii cum eo, exercitus* divisurum, suisque consiliis, quoniam omnia non liceret, quæ*

* *sed exercitus* Gron. Crev.

41 *Litteris senatusconsulti*] Hæc locutio neo satis clara est, nec usitata. Lege vel *litteris consulis*, quomodo habet unus codex, teste Gronovio, vel *litteris senatusque consulto*. Nec mirere senatusconsulti mentionem fieri in re per plebem transacta. Quum enim post leges Horatiam et Hortensiam plebiscita populum tenerent, Patres, inquit Gronovius, ut eluderent plebis auctoritatem, plebiscita senatusconsultis confirmare soliti erant.

42 *Cumque invicto*] Erade incommodam particulam *que*, quam respuunt duo scripti.

43 *Si dictator in cunctatione ac segnitie*] Sic emendavit Gronovius ex vestigiis MSS. qui exhibent *si dictatoris cunctationi ac segnitiæ*. Vulgo *si dictatoris cunctatio in segnitie*.

44 * *Deorum hominumque judicio*] *Deorum* qui sibi egregiam de Annibale victoriam concessissent; *hominum*, qui sibi par cum dictatore imperium esse voluissent.

45 * *Se nunquam*] Se nunquam sponte cessurum parte rerum consilio gerendarum, qua posset non cedere; se semper retenturum quam posset partem rerum viriumque, quas consilio et ratione gubernaret.

posset, servaturum. Ita obtinuit, uti legiones, sicut consulibus mos esset, inter se dividerent. prima et quarta Minucio, secunda et tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero, soçiûmque et Latini nominis auxilia diviserunt: castris se quoque separari magister equitum valuit.

U. C. 535.
A. C. 217.
Exercitus inter eos dividuntur.

XXVIII. Duplex inde Hannibali gaudium fuit: neque enim quidquam eorum, quæ apud hostes agerentur, eum fallebat, et perfugis multa indicantibus, et per suos explorantem. nam et liberam Minucii temeritatem se [46] suo modo captaturum, et solertiæ Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus erat inter castra Minucii Pœnorumque. eum qui occupasset, haud dubie iniquiorem erat hosti locum facturus. eum non tam capere sine certamine volebat Hannibal, (quamquam id operæ pretium erat) quam caussam certaminis cum Minucio, quem semper obcursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori, quia non modo silvestre quidquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat: re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat. et erant in amfractibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quemque locum apte insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicujus temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret; missis paucis prima luce ad capiendum, quem ante diximus, tumulum, avertit oculos hostium. Primo statim conspectu contemta paucitas: ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes. [47] ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat; et vanis animis et minis increpat hostem. Principio [48] levem armaturam dimittit [p], deinde conferto agmine mittit equites: postremo, quum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit. Et Hannibal, laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam justam expleverat aciem, ac totis utrimque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum, præoccupatum inferiore loco subcedens tumulum, pulsa detrusaque terrorem in subcedentem intulit equitem, et ad signa legionum refugit. peditum acies inter perculsos inpavida sola erat, videbaturque, si [49] justa aut si recta pugna esset, haudquaquam inpar fu-

Duplex inde Hannibali gaudium.

Insidiæ.

Pugna inter Hannibalem et Minucium.

[p] *demittit* Gron. Crev.

46 * *Suo modo*] Quocunque modo ipse vellet: ad suum arbitrium.

47 *Ad locum capiendum*] In Moguntina editione distinguitur ante *dux*: et recte modo *ad* mutes in *ac*, legasque, *ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes ac locum capiendum. Dux ipse.* Jac. Perizon.

48 *Levem armaturam demittit*] Vel lege *emittit*, vel potius dele redundans verbum. Gronov.

49 * *Justa aut si recta pugna*] De

U. C. 535. A. C. 217. Laborat Minucius. tura. tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. Sed exorti repente insidiatores eum tumultum terroremque, in latera utrimque ab tergoque incursantes, fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam superesset.

XXIX. Tunc Fabius, primo clamore paventium audito, dein conspecta procul turbata acie, *Ita est*, inquit, *non celerius, quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio Hanibalem et virtute et fortuna superiorem videt. Sed aliud jurgandi succensendique tempus erit. nunc signa extra vallum proferte. Victoriam hosti extorqueamus, confessionem erroris civibus.* [50] Jam magna ex parte cæsis aliis, aliis circumspectantibus fugam, Fabiana se acies repente, velut cœlo demissa, ad auxilium ostendit. Itaque, priusquam ad conjectum teli veniret, aut manum consereret, et suos a fuga effusa, et ab nimis feroci pugna hostes continuit. qui solutis ordinibus vage dissipati erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures simul terga dederant, conversi in hostem, [51] volventesque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. ac jam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque signa in hostem; quum Pœnus receptui cecinit, palam ferente Hannibale, ab se Minucium, se a Fabio victum. Ita per variam fortunam diei majore parte exacta, quum in castra reditum esset, Minucius, convocatis militibus, *Sæpe ego*, inquit, *audivi, milites, eum primum esse virum, qui ipse consulat, quid in rem sit; secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus: et, dum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. Castra cum Fabio jungamus: ad prætorium ejus signa quum tulerimus, ubi* ego *eum* parentem *adpellavero, quod* [52] *beneficio ejus erga nos ac majestate ejus dignum est; vos, milites, eos, quorum vos modo arma dexteræque texerunt,* patronos *salutabitis, et, si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies hæc dederit.*

Minucius errorem suum agnoscit.

voce *justa* vid. not. 40. ad IV. 27. *Recta pugna* est itidem vera, legitima pugna, quum frontibus adversis inter se pugnant, non per insidias, quæ in terga incurrant aut latera.

50 *Jam magna ex parte cæsis aliis, aliis circumspectantibus fugam*] Prius illud *aliis* omnino otiosum est post *magna ex parte.* Itáque quum illud omittant tres scripti Jac. Gronovio inspecti, quatuor e nostris, et unus Hearnii, recidendum videtur.

51* *Volventesque orbem*] Hoc non sic dictum videtur quemadmodum alibi, (l. II. c. 50. l. IV. c. 28.) de iis qui circumventi ab hostibus, coguntur parem in omnes partes pugnam intendere. Ii de quibus hoc loco agitur, conglobant sese, simul convertentes se in hostem, cui prius terga præbuerant.

52 *Beneficio ejus .. ac majestate ejus*] Posterius *ejus* fortasse ejiciendum.

XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut conligantur vasa: profecti et agmine incedentes ad dictatoris castra in admirationem et ipsum, et omnes, qui circa erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, quum *patrem* Fabium adpellasset, circumfusosque militum ejus totum agmen *patronos* consalutasset, *Parentibus*, inquit, *meis, dictator, (quibus te modo nomine, quo fando possum, æquavi) vitam tantum debeo: tibi quum meam salutem, tum omnium horum. Itaque plebeiscitum, quo oneratus magis, quam honoratus sum, primus antiquo abrogoque: et, quod tibi mihique, quod exercitibusque his tuis, servato ac conservatori, sit felix, sub imperium auspiciumque tuum redeo, et signa hæc legionesque restituo. Tu, quæso, placatus* [53] *me magisterium equitum, hos ordines suos quemque tenere jubeas.* Tum dextræ interjunctæ, militesque, concione dimissa, a notis ignotisque benigne atque hospitaliter invitati: lætusque dies, ex admodum tristi paullo ante ac prope exsecrabili, factus. Romæ, ut est perlata fama rei gestæ, dein literis non magis ipsorum imperatorum, [54] quam vulgo [q] militum ex utroque exercitu adfirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad cœlum ferre. Par gloria apud Hannibalem hostesque Pœnos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum esse. Nam biennio ante adeo et duces Romanos et milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cujus terribilem eam famam a patribus accepissent. Hannibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, *tandem eam nubem, quæ sedere in jugis montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.*

U. C. 535. A. C. 217. Castra cum Fabio jungit.

XXXI. Dum hæc geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul [55] cum classe centum viginti navium, circumvectus Sardiniæ et Corsicæ oram, et obsidibus utrimque acceptis, in Africam transmisit: et, priusquam in continentem exscensiones faceret, Menige [r] insula vastata, et ab incolentibus Cercinam, ne et ipsorum ureretur diripereturque ager, [56] decem talentis argenti acceptis, ad litora Africæ, accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navalesque socii juxta effusi, ac si insulis cultorum egentibus prædarentur. itaque in insidias temere inla-

Servilius Cos. male rem gerit in Africa.

[q] *vulgi* Gron. [r] *Meninge* Gron. Crev.

53 *Me magisterium equitum, hos ordines suos quemque tenere*] Hanc lectionem formavit Gronovius a scriptis adjutus. Antea: *me magistrum equitum, hos ordinibus suis quemque teneri.*

54 *Quam vulgo militum*] Gronovius maluit *vulgi*, nulla satis probabili de causa. Nos antiquum revocavimus.

55 *Cum classe centum viginti navium*] Addidit numerum Lipsius ex Polybio. Idem, eodem auctore, in iis quæ sequuntur, emendavit *incolentibus Cercinam* pro *incolentibus circa eam.*

56 *Decem argenti talentis*] Marcis nostratibus 937. unciis 4.

U. C. 535. A. C. 217. ti, quum a frequentibus palantes, ab locorum gnaris ignari circumvenirentur, cum multa cæde ac fœda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad mille hominum, [57] cum his Sempronio Blæso quæstore, amissum: classis, a litoribus hostium plenis trepide soluta, in Siciliam cursum tenuit: traditaque Lilybæi [58] T. Otacilio prætori, ut ab legato ejus P. Sura Romam reduceretur. ipse, per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit, [59] literis Q. Fabii[w] adcitus et ipse, et collega ejus M. Atilius, [60] ut exercitus[t] ab se, exacto jam prope semestri imperio, acciperent. Omnium prope annales Fabium dictatorem adversus Hannibalem rem gessisse tradunt, Cœlius etiam eum [61] primum a populo creatum dictatorem scribit. Sed et Cœlium et ceteros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tum procul in Gallia provincia aberat, jus fuisse dicendi dictatoris; quam moram quia exspectare territa jam clade civitas non poterat, eo decursum esse, ut a populo crearetur, qui pro dictatore esset: res inde gestas gloriamque insignem ducis, et augentes titulum imaginis posteros, [62] ut, qui pro dictatore, dictator[u] diceretur, facile obtinuisse.

Utrum Fabius dictator, an prodictatore fuerit.

XXXII. Consules, Atilius[x] Fabiano, Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis mature communitis, ([63] extremum autumni erat[y]) Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Hannibali diversis locis opportuni aderant, carpentes agmen, palatosque excipientes. in casum universæ dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant. [64] adeoque inopia est coactus Hannibal, ut, nisi tum fugæ

Coss. artibus Fabii bellum gerunt.

[w] *literisque Fabii* Gron. [t] *exercitum* Gron. Crev. [u] *dictator pro dictatore* Eæd. [x] *M. Atilius* Eæd. [y] (*tum enim autumni erat tempus*) Gron.

57 *Cum his Sempronio Blæso quæstore*] Potest quidem tolerari, et exponi *Blæso quæstore* amisso. Sed magis placeret recidere voculam *his*.

58 *T. Otacilio*] Proba Sigonii emendatio, quam firmat unus e nostris codd. Olim editi *tota Atilio*.

59 *Litteris Q. Fabii*] Sic monuit legendum Sigonius, et tuetur Put. codex. Vulgo *litterisque Fabii:* quo de genere mendi jam diximus in not. 32. ad c. 24. supra.

60 *Ut exercitus*] Fabianum Minucianumque, ut mox appellantur. Editi habent *exercitum*. Sed optimi MSS. stant pro ea lectione quam sequimur.

61* *Primum a populo creatum dictatorem*] Primum numerari, qui a populo creatus sit dictator. Secundum numerabat Cœlius Syllam, qui haud dubie a populo dictator creatus est.

62 *Ut dictator prodictatore diceretur*] Quidam volunt *pro prodictatore*, et sic edidit Dujatius. Scripti optimi: *ut qui prodictatore cæderetur*, vel *crederetur*. Unde Perizonius, Animadv. Histor. c. 1. legendum putat, *ut qui prodictatore*, supple erat, *dictator crederetur*.

63 *Extremum autumni erat*] Vulgo hic editur, *jam enim autumni erat tempus*. Sed omnes scripti ignorant vocem *tempus*, et pro *jam enim* habent *tum* vel *quum*. Unus probæ notæ codex nobis visus est servasse veram Livii scripturam, eam ipsam quam expressimus. Et congruunt tempora, si cogites Fabium per totos sex menses dictaturam tenuisse.

64 *Adeoque inopia est coactus Annibal*] Non immerito hoc carpit Gronovius, tanquam vix Latinum: tentat-

speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit, nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent. Quum ad Geronium jam hieme inpediente constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venere. ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam inlatæ, atque ita verba facta, ut dicerent: *Scire sese, Romani populi ærarium bello exhauriri:* [65] *et, quum juxta pro urbibus agrisque sociorum, ac pro capite atque arce Italiæ, urbe Romana atque imperio geratur, æquum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi quum ad templorum ornatum, tum ad subsidium fortunæ a majoribus relictum foret, eo juvare populum Romanum. Si quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturos. gratum sibi Patres Romanos populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent; dignosque judicaverint, ab quibus donum, animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quam re, majus ampliusque, acciperent.* Legatis gratiæ actæ pro munificentia curaque. patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta.

U. C. 535. A. C. 217.

Neapolitani aurum obferunt Romanis.

XXXIII. Per eosdem dies speculator Karthaginiensis, qui per biennium fefellerat, Romæ deprehensus, præcisisque manibus dimissus: et servi quinque et viginti in crucem acti, quod in campo Martio conjurassent. indici data libertas et [66] æris gravis viginti millia. Legati et ad Philippum Macedonum regem missi ad deposcendum [67] Demetrium Pharium, qui, bello victus, ad eum fugisset: et alii in Ligures ad expostulandum, quod Pœnum opibus auxiliisque suis juvissent: simul ad visendum ex propinquo, quæ in Boiis atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cujus dies exierat, poscendum; aut, si diem proferre vellet, obsides accipiendos. adeo, etsi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, ædem Concordiæ, quam per seditio-

Speculator Pœnus.

Legati in varia loca missi.

que *et ad id inopiæ est redactus Annibal.*

65 *Et quum .. geratur*] Lege cum eodem Gronovio: *id*, nempe bellum *quum .. geratur.*

66 *Æris gravis viginti millia*] Sub hæc tempora, assibus uncialibus factis, mutata est æris ad argentum ratio, ita ut non jam bini asses cum semisse in sestertium, deni in denarium, sed quaterni in sestertium, senideni in denarium contribuerentur. Testis est Plinius, l. XXXIII. c. 3. Hinc nobis, auctore et facem præferente Perizonio, *æs grave* haberi incipit, non nummus, aut pondus quoddam verum æris, sed merum nomen, ad usurpandam vetustatis imaginem retentum, cum eadem ad argentum ratione, quam olim habuerant asses librales: ita ut decem æris gravis pro uno denario ambulare intelligantur. Vid. Appendicem de ære gravi, hujus Liviani operis tom. IV. *Æris gravis viginti millia* erunt igitur denarii 2000. marcæ argenti Parisienses 31. cum duabus unciis.

67 * *Demetrium Pharium*] Demetrium e Pharo, sive Pharia, Adriatici maris insula, qui cum Illyriis rebellantibus a Romanis victus fuerat.

U. C. 535. A. C. 217. nem militarem biennio ante L. Manlius prætor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non esse. itaque duumviri ad eam rem creati a M. Æmilio prætore urbis, Cn. Pupius et K. Quinctius Flamininus, ædem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem prætore ex senatusconsulto literæ ad consules missæ, ut, si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret: se in eam diem, quam jussissent, comitia edicturum. Ad hæc a consulibus rescriptum, *Sine detrimento reipublicæ abscedi non posse ab hoste. itaque per interregem comitia habenda esse potius, quam consulum alter a bello avocaretur.* Patribus rectius visum est, dictatorem a consule dici comitiorum habendorum caussa. dictus L. Veturius Philo, M. Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His vitio creatis, jussisque die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit.

U. C. 536. A. C. 216. Interreges. C. Terentius Varro consulatus candidatus. XXXIV. Consulibus prorogatum in annum imperium. interreges proditi a Patribus C. Claudius, Ap. filius, Centho, inde P. Cornelius Asina. In ejus interregno comitia habita magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem, sui generis hominem, plebei insectatione principum popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus et dictatorio imperio concussis aliena invidia splendentem, vulgus et [a] extrahere ad consulatum nitebatur, Patres summa ope obstabant, ne se insectando sibi æquari adsuescerent homines. Q. Bæbius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando non senatum modo, sed etiam augures, quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato suo conciliabat. Bæbii Trib. Pl. oratio in nobiles. *Ab hominibus nobilibus, per multos annos bellum quærentibus, Hannibalem in Italiam adductum: ab iisdem, quum debellari possit, fraude id bellum trahi.* [68] *cum quatuor militum legionibus universis pugnari posse adparuisse eo, quod M. Minucius, absente Fabio, prospere pugnasset; duas legiones hosti ad cædem objectas, deinde ex ipsa cæde ereptas, ut* pater patronusque *adpellaretur; qui prius vincere prohibuisset Romanos, quam vinci. Consules deinde Fabianis artibus, quum debellare possent, bellum traxisse. Id fœdus inter omnes nobiles ictum: nec finem ante belli habituros, quam consulem vere plebeium, id est,* [69] *hominem novum, fecissent. nam plebeios*

[a] *etiam* Gron. Crev.

68 *Cum quatuor militum legionibus*] Plane hic otiosa est vox *militum.* Put. codex habet *cum quatuor millia legionibus.* Suspicamur τὸ *millia* ab imprudente librario additum esse: inde aliquem correxisse *militum,* quum potius eradere debuisset.

69 *Hominem novum*] Qui nullas haberet majorum imagines, cujus majores nunquam curulem magistratum gessissent. Inde enim apud Romanos nobilitas. Hinc mox mentio fit plebeiorum nobilium, id est, hominum ex familiis plebeiis, quorum majores curuli sella sederant.

nobiles jam eisdem initiatos esse sacris, et contemnere plebem, ex quo contemni desierint a Patribus, cœpisse. [70] *Cui non id adparere, id actum et quæsitum esse, ut interregnum iniretur, ut in Patrum potestate comitia essent? Id consules ambos ad exercitum morando quæsisse: id postea, quia invitis iis dictator esset dictus comitiorum caussa, expugnatum esse, ut vitiosus dictator per augures fieret. Habere igitur interregnum eos. consulatum unum certe plebis Romanæ esse: populum liberum habiturum ac daturum ei, qui magis vere vincere, quam diu imperare, malit.* U. C. 536. A. C. 216.

XXXV. Quum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Vulsone [a], M. Æmilio Lepido, [71] duobus nobilibus jam familiarum plebei, C. Atilio Serrano et Q. Ælio Pæto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu ejus essent comitia rogando collegæ. Tum experta nobilitas, parum fuisse virium in competitoribus, [72] L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat, et [73] damnatione collegæ, et sua prope, ambustus evaserat, infestum plebei, diu ac multum recusantem, ad petitionem compellit. is proximo comitiali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certaverant, par magis in adversandum, quam collega, datur consuli. Inde prætoria comitia habita. Creati M'. Pomponius Matho et P. Furius Philus. Romæ juri dicundo [74] urbana sors Pomponio, inter cives Romanos et peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt; nec cuiquam eorum, præter Terentium consulem, manda- C. Terentio, L. Æmilio II. Coss. Prætores.

[a] *Volsone* Gron. Crev.

70 *Cui non id apparere*] Recidenda videtur vocula *id:* quæ quidem abest ab uno Hearnii codice.

71 *Duobus nobilibus jam familiarum plebei*] Magis placeret *nobilium*.

72 *L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio consul fuerat*] Hi consulatum gesserant proximo ante hoc bellum anno.

73 *Damnatione collegæ, et sua prope ambustus evaserat*] Jungi debent hæ duæ voces *sua prope*, supple, damnatione. Non enim Paullus damnatus est, ut ex eo patet, quod evasisse dicitur: sed accusatus, ac prope damnatus fuerat. Atque hæc vis est horum verborum, *ambustus, semiustus*.

74 *Urbana sors*] Primo unus prætor creatus fuerat, qui jus in urbe diceret. Vid. supra VI. 42. Postea confluente in urbem multa peregrinorum turba, additus est et alius prætor, partitaque inter ambos jurisdictio, ita ut unus jus civibus diceret, alter inter cives et peregrinos. Ille *urbanus* prætor dicebatur, hic *peregrinus*. Urbani prætoris major dignitas erat: is absentibus consulibus senatui præerat, cetera consularia munia obibat. Duos prætores primum Romæ creatos statuunt Pighius et Freinshemius anno ultimo primi Punici belli. Post aliquot annos, id est, secundum eorumdem doctissimorum virorum sententiam, anno post decimo sexto, P. Valerio, et M. Regulo consulibus rursum adjecti sunt duo prætores, qui novas provincias populi Romani, Siciliam ac Sardiniam, regerent. Vid. Pomponium de Orig. Juris.

U. C. 536. A. C. 216. tus[b] honos, quem jam non antea gessisset; prætcritis aliquot fortibus ac strenuis viris; quia in tali tempore nulli novus magistratus videbatur mandandus.

XXXVI. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantæ autem peditum equitumque additæ sint copiæ, adeo et numero et genere copiarum variant auctores, ut vix quidquam satis certum adfirmare ausim. Decem millia novorum militum alii scripta in supplementum; alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent: numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum et [75] centenis equitibus in singulas adjectis; ut quina millia peditum, treceni equites essent; socii duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent. Septem et octoginta millia armatorum et ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, [76] quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, majore conatu atque inpetu rem actam, quam prioribus annis; quia spem, posse vinci hostem dictator præbuerat. Ceterum, priusquam signa ab urbe novæ legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere jussi propter territos vulgo homines novis prodigiis. nam, et Romæ in Aventino et Ariciæ, nunciatum erat, sub idem tempus lapidibus pluisse: et multo cruore [77] signa in Sabinis cædis, aquas e fonte calidas manasse. Id quidem etiam, quod sæpius acciderat, magis terrebat: et in via

[b] *erat mandatus* Gron.

75 * *Centenis equitibus . . . adjectis, ut . . . treceni equites essent*] Hic requirimus Livii diligentiam. † Nihil enim opus fuit adjectione centenûm equitum in singulas legiones, ut treceni essent. Nam hic solemnis est numerus, et notatus supra, l. XXI. c. 17. Nisi quis credat in ipso ardore belli, et periculo augescente, imminutum esse superiore anno copiarum numerum: quod sane non est verisimile. Tamen hoc loco Polybium intueri videtur Livius. Necesse est igitur ut ambo aut erraverint, aut male tractati fuerint a librariis.

76 *Quidam auctores sunt*] Qui 87200. armatos in castris Romanorum fuisse scribunt, nihil differunt ab iis qui tradiderunt eos octo legionibus rem gessisse, ita auctis, ut essent singulæ 5000. peditum, 300. equitum, cum pari numero sociorum peditum, duplici equitum. Etenim octies quinque millia efficiunt 40000. et adjecto altero tanto sociorum, 80000... peditum. Similiter treceuti equites per octo legiones sunt 2400. quibus si addas duplicem numerum ab sociis, nempe 4800. erunt 7200. equites. Igitur ableg2anda est vox *quidam*, et ejus loco reponendum *fuisse*, ita ut una eademque et sententia exponi, et periodus continuari intelligatur ab his usque verbis *alii novas quatuor legiones*, ad hæc *fuisse auctores sunt*. Perizonius.

77 *Signa in Sabinis cædis*] Locus corruptus. Vocem *cædis*, quæ procul dubio vitiosa est, alii alio modo immutant. Jac. Gronovius vult legi *Cæreris* nempe *signa*, statuas. J. Frid. Gron. suspicabatur *Cærites*, et referebat ad *aquas*. Hoc fortasse verius. Sed quum aquæ Cærites calidæ essent, teste Strabone l. V. non potest haberi pro prodigio eas calidas manasse. Fortasse legendum: *et multo cruore signa in Sabinis, Cærites aquas e fonte cruentas manasse.* Hoc firmari videtur ex eo quod subjicitur: *id quidem etiam, quod sæpius acciderat, magis terrebat.* Supra enim, c. 1. memoratur inter prodigia, *Cærites aquas sanguine mistas fluxisse.*

Fornicata, quæ [78] ad Campum erat, aliquot homines de cœlo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati a Pæsto pateras aureas Romam adtulerunt. iis, sicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum. U. C. 536. A. C. 216.

XXXVII. Per eosdem dies ab Hierone classis [79] Ostiam cum magno commeatu accessit. Legati Syracusani in senatum introducti nunciarunt: *Cædem C. Flaminii consulis exercitusque adlatam adeo ægre tulisse regem Hieronem, ut nulla sua propria regnique sui clade moveri magis potuerit. Itaque, quamquam probe sciat, magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope adversis rebus, quam secundis, esse; tamen se omnia, quibus a bonis fidelibusque sociis bella juvari soleant, misisse: quæ ne accipere abnuant, magno opere se Patres conscriptos orare. Jam omnium primum ominis caussa* [80] *Victoriam auream pondo trecentûm viginti adferre sese. acciperent eam, tenerentque, et haberent propriam et perpetuam. Advexisse etiam* [81] *trecenta millia modiûm tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent: et, quantum præterea opus esset, quo jussissent, subvecturos.* [82] *Milite atque equite scire, nisi Romano Latinique nominis, non uti populum Romanum:* [83] *levium armatorum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum adversus Baliares ac Mauros, pugnacesque alias missili telo gentes.* Ad ea dona consilium quoque addebant, *Ut prætor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam trajiceret; ut et hostes in terra sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur iis ad auxilia Hannibali submittenda.* Ab senatu ita responsum regi est: *Virum bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adjuvisse. id, perinde ac deberet, gratum populo Romano esse. Aurum et a civitatibus quibusdam adlatum, gratia rei accepta, non accepisse populum Romanum. Victoriam omenque accipere; sedemque ei se Divæ dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi. in ea arce urbis Romanæ sacratam, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano.* Funditores, sagittariique, et frumen- Legati cum donis ab Hierone Romam missi.

78 *Ad campum*] Martium.

79 *Ostiam*] Put. et alii codices non spernendi *Ostia*. Et constat nomen hujus urbis duplici modo efferri, *Ostia, æ*, et *Ostia, orum*.

80 *Victoriam auream pondo trecentûm viginti*] Marcarum nostratium 500.

81 *Trecenta millia modiûm*] Modius Romanus minor erat nostro, et dodrantem ejus paulo plus capiebat. *Trecenta millia modiûm* Romanorum æquiparantur modiis nostratibus 231250. *ducenta millia*, nostratibus amplius 154166.

82 * *Milite*] Pedite: ut supra IV. 59.

83 *Levium armatorum*] Lege cum Gronovio *levium armorum*.

U. C. 536. A. C. 216. tum traditum consulibus. Quinqueremes [84] ad navium classem, quæ cum T. Otacilio proprætore [85] in Sicilia erant, quinque et viginti additæ, permissumque est, ut, si e republica censeret esse, in Africam trajiceret.

Classis aucta.

XXXVIII. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. [86] Milites tunc, quod numquam antea factum erat, jurejurando ab tribunis militum adacti, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros. nam ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat; et, ubi ad decuriatum aut centuriatum convenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, sese fugæ atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi [87] teli sumendi, aut petendi, et [88] aut hostis feriendi, aut civis servandi caussa. id ex voluntario inter ipsos fœdere [89] a tribunis ad legitimam

Milites jurejurando adacti.

84 *Ad navium classem*] Videtur excidisse numeralis nota, quæ indicaret, quot navium illa classis esset.

85 *In Sicilia erat*] Vulgo *erant*. Sed verbum melius refertur ad *classem*. Et τὸ *erat* exhibent Andreas et Campanus, et duo MSS. Hearnii, duo e nostris.

86 *Milites tunc*] Locus intricatus. Primo enim sacramentum illud *jussu consulum conventuros, neque injussu abituros*, antiquissimum est, nedum hocce primum tempore institutum sit; ejusque exstat formula ipsissimis his verbis concepta l. III. supra, c. 20. Secundo non intelligitur quid sibi velint hæc verba: *nam ad eam diem nil præter sacramentum fuerat*. Quodnam erit hoc sacramentum, ab antiqua illa formula diversum? Denique, quum primo dicantur milites jurejurando ab tribunis militum adacti, *jussu consulum conventuros, neque injussu abituros*; postea, ubi res explicatur, aliud jusjurandum huic subjicitur, nempe *fugæ et formidinis ergo non abituros*, &c. His tot incommodis videmur mederi posse, si verba male trajecta in suum revocaverimus locum, hoc modo. *Milites tunc, quod nunquam antea factum fuerat, jurejurando ab tribunis militum adacti. Nam ad eam diem nil præter sacramentum fuerat, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros. Et*, sive potius, *At ubi ad decuriatum*, &c. Vult igitur Livius tum primum milites a tribunis jurejurando adactos. Quod autem fuerit illud jusjurandum, infra exponitur. Nam ad eam diem, inquit, nil fuerat, nil exigebatur a militibus, præter solenne illud militiæ sacramentum, *jussu consulum conventuros, neque injussu abituros*. At ipsi, ubi pedites in centurias, equites in decurias ordinati fuerant, sua voluntate inter se jurabant, se fugæ et formidinis ergo non abituros, &c. Hoc igitur illud est jusjurandum, quo nunc primum a tribunis militum adiguntur: quum antea *sacramento tantummodo*, prisco illo et solenni, *a tribunis rogarentur*, ut ait Frontinus Strateg. l. IV. c. 1. Ceterum quod suspicamur hic luxatum esse duorum orationis membrorum ordinem inter se, id mirum iis non accidet qui scient hujusmodi depravationes, et graviores etiam, in compluribus scriptis, et in optimo quoque illo Puteanæo, reperiri: v. g. totam Sucronensis seditionis narrationem et plurima quæ sequuntur, e XXVIII. libro in XXIX. male translata.

87 *Teli sumendi aut petendi*] Quodnam inter hæc duo discrimen sit, plane nos fugit. Legemusne *repetendi?* nempe ex hostium acie, si in eorum potestatem venerit, si gladio militis Romani, aut pilo, aut hasta potiti sint hostes. An suspicabimur voces *sumendi aut*, quas ignorat Frontinus, spurias esse?

88 *Aut hostis*] Put. liber auctior est una vocula, *et aut hostis:* bene.

89 *Ad tribunos et ad legitimam*] Sic plane habet unus codex Gronovio inspectus. Et omnes nostri consentiunt, nisi quod carent particula *et*. Vulgata lectio, *a tribunis ad legitimam*, minus elegans nobis visa est.

jurisjurandi adactionem translatum. Conciones, priusquam ab urbe signa moverentur, consulis Varronis multæ ac feroces fuere, [90] denunciantes, bellum arcessitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus reipublicæ, si plures Fabios imperatores haberet; se, quo die hostem vidisset, perfecturum. Collegæ ejus Paulli una, pridie quam ex urbe proficiscerentur, concio fuit verior, quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modo; *Mirari se, quomodo quis dux, priusquam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset, [91] jam nunc locatus in urbe sciret, quæ sibi agenda armato forent; et diem quoque prædicere posset, qua cum hoste signis conlatis esset dimicaturus. [92] Se, quæ consilia magis res dent hominibus, quam homines rebus, ea ante tempus inmatura non præcepturum. optare, ut, quæ caute atque consulte gesta essent, satis prospere evenirent. Temeritatem, præterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse.* [93] Id sua sponte adparebat, tuta celeribus consiliis præpositurum: et, quo id constantius perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem adlocutus fertur:

U. C. 536.
A. C. 216.

XXXIX. *Si aut collegam (id quod mallem) tui similem, L. Æmili, haberes, aut tu collegæ tui similis esses, supervacanea esset oratio mea. nam et duo boni consules, etiam [94] me indicente, omnia [95] e republica fide vestra faceretis: et mali nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis acciperetis. nunc et collegam tuum et te talem virum intuenti mihi tecum omnis oratio est: quem video nequidquam et virum bonum et civem fore, si altera parte claudicet respublica. malis consiliis idem ac bonis juris et potestatis erit. Erras enim, L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quam cum Hannibale, futurum censes. nescio, an infestior hic adversarius, quam ille hostis, maneat: cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus*

Monet Fabius Paullum.

90 *Denunciantes*] Unus Hearnii codex, *denunciantis:* quod anteponendum.

91 *Jam nunc locatus in urbe*] Primo, pro *locatus* legendum videtur *togatus*, quod placuit Mureto. *Togatus* enim apte omnino opponetur *armato.* Quod si admittatur, jam duæ illæ voces *in urbe* glossema sapient, ac delendæ erunt.

92 *Se, quæ consilia*] Se non properaturum ante tempus immatura capere consilia, quum ex rebus capienda hominibus consilia sint, neque illi tantum sibi arrogare debeant, ut res ad consiliorum suorum normam et legem componere ac velut per vim trahere aggrediantur.

93 *Id sua sponte*] Magis placeret, *et sua sponte*, ut respondeat alteri particulæ *et*, quæ sequitur: *et quo id constantius perseveraret.*

94 *Me indicente*] Me non dicente, tacente. Verbum *indicente* rarissimum est: eo tamen usus est Terentius in Adelph. Act. III. Sc. 5. *Non me indicente hæc fiunt.* Olim editi: *me tacente.* Gronovius quum reperiret in optimis scriptis *me indigentes*, non dubitavit rescribere et edere id quod et nos sequuti sumus.

95 *E republica fide vestra*] Legit Perizonius *fideque vestra.* Et sic solet Livius.

U. C. 536. A. C. 216. *locis ac temporibus certaturus es: et adversus*[c] *Hannibalem legionesque ejus tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est obpugnaturus.* [96] *Ominis etiam tibi caussa absit C. Flaminii memoria. tamen ille consul demum, et in provincia, et ad exercitum, cœpit furere: hic, priusquam peteret consulatum, deinde in petendo consulatu; nunc quoque consul, priusquam castra videat aut hostem, insanit. et, qui tantas jam nunc procellas, prœlia atque acies jactando, inter togatos ciet, quid inter armatam juventutem censes facturum, et ubi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denunciat, extemplo pugnaverit; aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasimeno locus nostris cladibus erit.* [97] *Nec gloriandi tempus adversus unum est; ut ego, contemnendo potius, quam adpetendo, gloriam, modum excesserim. Sed ita res habet. una ratio belli gerendi adversus Hannibalem est, qua ego gessi. nec eventus modo hoc docet, (stultorum iste magister est) sed eadem ratio, quæ fuit, futuraque, donec res eædem*[d] *manebunt, inmutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. omnia circa plena civium ac sociorum sunt. armis, viris, equis, commeatibus juvant, juvabuntque.* [98] *id jam fidei documentum in adversis rebus nostris dederunt. meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Hannibal contra in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque, procul ab domo, procul ab patria. neque illi terra, neque mari est pax: nullæ eum urbes accipiunt, nulla mœnia: nihil usquam sui videt: in diem rapto vivit. Partem vix tertiam exercitus ejus habet, quem Iberum amnem trajecit. plures fames, quam ferrum, absumsit: nec his paucis jam victus suppeditat. Dubitas ergo, quin sedendo superaturi simus eum, qui senescat in dies? non commeatus*[e]*, non pecuniam habeat?* [99] *Quamdiu pro Geronii, castelli Apuliæ inopis, tamquam pro Karthaginis mœnibus? Sed ne adversus te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius*[1] *atque Atilius, proximi*

[c] *adversum* Gron. Crev. [d] *eædem res* Eæd. [e] *non supplementum* Eæd.

96 *Ominis etiam tibi causa*] Quia de Flaminio dicturus est, cujus mentio ominosa videri poterat, prius, ex familiari antiquis more, infaustum illud omen deprecatur.

97 *Nec gloriandi tempus adversus unum est, ut*] *Adversus unum*, coram uno, uno teste. Deinde *ut* mutandum est in *et*. Duplici ex capite suspicionem arrogantiæ a se amolitur Fabius, quod nec coram uno gloriandi tempus sit, et ipse eo sit animo, qui gloriam parvi pendat.

98 *Id jam fidei documentum .. dederunt*] *Id* intellige per epiphonema. Dubitare non possumus quin socii nos adjuturi sint, post talia ab iis fidei documenta data.

99 *Quamdiu pro Geronii ... mœnibus*] Supple, sedet, consenescit; vel, si mavis, eum detinui. Fortasse melius esset admittere conjecturam Vallæ et Gronovii: *Quamdiu pro Geronii .... mœnibus sedet? Ne adversus te quidem.*

1 *Atque Atilius*] Forte *et M. Atilius.*

consules, vide, quemadmodum eum ludificati sint. Hæc una salutis est via, L. Paulle, quam difficilem infestamque cives sibi magis, quam hostes, facient. Idem enim tui, quod hostium milites, volent: idem Varro, consul Romanus, quod Hannibal, Pœnus imperator, cupiet. duobus ducibus unus resistas, oportet: resistes autem, adversus famam rumoresque hominum si satis firmus steteris: si te neque collegæ vana gloria, neque tua falsa infamia moverit. Veritatem [2] *laborare nimis sæpe, aiunt, exstingui numquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine, timidum pro cauto, tardum pro considerato, inbellem pro perito belli vocent. malo te sapiens hostis metuat, quam stulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Hannibal; nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo; sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna: tuæ potestatis semper, tuaque omnia sint. armatus intentusque sis, neque occasioni tuæ desis, neque suam occasionem hosti des. Omnia non properanti clara certaque erunt. festinatio inprovida est et cæca.*

U. C. 536.
A. C. 216.

XL. Adversus ea oratio consulis haud sane læta fuit, magis fatentis, ea, quæ diceret, vera, quam facilia factu, esse. *Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse;* [3] *quid consuli adversus collegam seditiosum ac temerarium virium atque auctoritatis fore?* [4] *Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse: optare, ut omnia prospere evenirent. at, si quid adversi caderet, hostium se telis potius, quam suffragiis iratorum civium, caput objecturum.* Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebeium consulem sua plebes prosecuta, turba, quam dignitate, conspectior. Ut in castra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Hannibalem, in veteribus major pars et omne robur virium esset; [5] tum consulum anni prioris M. Atilium, ætatem excusantem, Romam miserunt; Geminum Servilium in minoribus castris legioni Romanæ et sociûm peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Hannibal, quamquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mire gaudere. non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne, unde raperet, quidem quidquam reliqui erat, omni undique frumento, postquam ager parum tutus erat, in urbes munitas

Paulli responsum.

Hannibalis angustiæ.

2 *Laborare*] Defectum, vel deliquium pati. Notum est illud Virgilii, *Lunæque labores.* Hunc esse hoc loco sensum verbi *laborare*, probat id quod sequitur, *exstingui nunquam.*

3 *Quid consuli .. virium*] Sigonio et Florebello debetur hujus loci emendatio. Antea legebatur: *quid consilii adversus collegam seditiosum ac temerarium virum.* Sigonius protulit τὸ *virium* ex vet. libro. *Consuli* est a Florebelli conjectura.

4 *Se populare incendium*] Sub hac metaphora designat populi judicium, quo pene damnatus fuerat.

5 *Tum consulum*] Put. codex omittit *tum.* Et sane quid ea voce hic opus?

U. C. 536. A. C. 216. convecto: ut vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum superesset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum exspectata foret.

XLI. Ceterum temeritati consulis ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis prædatoribus tumultuario prœlio, ac procursu magis militum, quam ex præparato aut jussu imperatorum, orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. ad mille et septingenti[f] cæsi, non plus centum Romanorum sociorumque occisis. ceterum victoribus effuse sequentibus metu insidiarum obstitit Paullus consul; cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat, Varrone indignante ac vociferante, emissum hostem e manibus; debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id damnum haud ægerrime pati: quin potius credere, velut inescatam temeritatem ferocioris consulis ac novorum maxime militum esse. et omnia ei hostium, haud secus quam sua, nota erant: dissimiles discordesque imperitare, duas prope partes tironum militum in exercitu esse. Itaque, locum et tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil præter arma ferentes secum milites ducens, castra plena [6] omnis fortunæ publicæ privatæque relinquit; transque proximos montes læva pedites instructos condit, dextra equites, [7] impedimenta per convallem, medium agmen, traducit: ut diripiendis velut desertis fuga dominorum castris occupatum inpeditumque hostem obprimeret. Crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fuga præciperet, falsa imagine castrorum (sicut Fabium priore anno frustratus esset) tenere in locis consules voluisse.

Pabulatores Pœnos cædunt Romani.

Hannibalis insidiæ.

XLII. Ubi inluxit, subductæ primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Jam satis comperta solitudine, in castris concursus fit ad prætoria consulum, nunciantium fugam hostium adeo trepidam, ut, tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa proferri juberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda. Et consul alter velut unus turbæ militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, providendum præcavendumque esse. postremo,

f *septingentos* Gron. Crev.

6 * *Omnis fortunæ publicæ privatæque*] Intellige omnia cara, ut infra loquitur Livius, sive quæ reipublicæ Carthaginiensium essent, sive quæ singulorum militum ac ducum.

7 *Impedimenta per convallem, medium agmen, traducit*] Traducit per convallem impedimenta, quod erat medium agmen. Videtur innuere Livius equitatum ac peditatum ipsos superasse montes: sola impedimenta, ut quæ gravioris sunt moliminis, traducta per convallem, longiore circuitu.

quum aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset, Marium Statilium præfectum cum turma Lucana exploratum mittit. qui, ubi adequitavit portis, subsistere extra munimenta ceteris jussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura renunciat, insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, et omnia cara in promtu relicta: argentum quibusdam locis temere per vias, velut objectum ad prædam, vidisse. Quæ ad deterrendos a cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt; et, clamore orto a militibus, ni signum detur, sine ducibus ituros, haudquaquam dux defuit. nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei sua sponte cunctanti [8] pulli quoque auspicio non addixissent, [9] obnunciari jam efferenti porta signa collegæ jussit. quod quamquam Varro ægre est passus, Flaminii tamen recens casus, [10] Claudiique consulis primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incussit. Dii prope ipsi eo die magis distulere, quam prohibuere, imminentem pestem Romanis. nam forte ita evenit, ut, quum referri signa in castra juberet consuli milites non parerent: servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui, Servilio atque Atilio consulibus, inter pabulatores excepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad consules [11] nunciant [s], omnem exercitum Hannibalis trans proximos montes sedere in insidiis. Horum opportunus adventus consules imperii potentes fecit, quum [12] ambitio alterius suam primum apud eos prava indulgentia majestatem solvisset.

U. C. 536. A. C. 216.

Deprehenduntur.

XLIII. Hannibal, postquam motos magis inconsulte Romanos, quam ad ultimum temere evectos, vidit; [13] nequidquam, detecta fraude, in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat; novaque consilia in dies non apud milites solum, mixtos ex colluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem, oriebantur. nam quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primo, postremo famem; et mercenarios milites,

Hannibalis inopia et anxietas.

s *denunciant* Gron.

8 *Pulli*] Vid. not. 63. ad c. 40. l. X.

9 *Obnunciari*] Nunciari, auspicia infausta esse, nec proinde licere quidquam rei novæ aggredi.

10 *Claudii* .. *consulis* .. *navalis clades*] Ejus qui pullos, quoniam non pascebantur, in mare præcipitari jussit, *ut biberent, quando esse nollent.*

11 *Nunciant*] Vulgo *denunciant*: quod verbum est potestatis aut minarum. Correximus ex auctoritate complurium scriptorum.

12 *Ambitio*] Cura ambiendi et aucupandi militum favoris per assentationem et indecorum obsequium.

13 *Nequicquam* .... *rediit*] Re infecta rediit. Sic apud Sall. in bello Jugurth. c. 25. *Legati frustra discessere.*

U. C. 536. A. C. 216. maxime Hispani generis, de transitione cepisse consilium fama esset: ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitasse, ita ut, relicto peditatu omni, cum equitibus se proriperet. Quum hæc consilia atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit, in calidiora atque eo maturiora messibus Apuliæ loca: simul ut, quo longius ab hoste recessisset, transfugia inpeditiora levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed, per eumdem Lucanum Statilium, omnibus ultra castra transque montes exploratis, quum relatum esset, visum procul hostium agmen; tum de insequendo eo consilia agitari cœpta. Quum utriusque consulis eadem, quæ semper ante, fuisset sententia; ceterum Varroni fere omnes, Paullo nemo, præter Servilium prioris anni consulem, adsentiretur; majoris partis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas, urguente fato, profecti sunt. Prope eum vicum Hannibal castra posuerat aversa a Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit. id quum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare præcipue futurum erat, quum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantum adflante vento, in obcæcatum pulvere effuso hostem pugnaturi.

Castra movet.

Ad Cannas castra ponit.

XLIV. Consules, satis exploratis itineribus, sequentes Pœnum, ut ventum ad Cannas est, [14] ubi in conspectu Pœnum habebant, bina castra communiunt, eodem ferme intervallo, quo ad Geronium, sicut ante, copiis divisis. [15] Aufidus amnis, utrisque castris adfluens, aditum aquatoribus ex sua cujusque opportunitate haud sine certamine dabat. ex minoribus tamen castris, [16] quæ posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium præsidium. Hannibal spem nanctus, locis natis ad equestrem pugnam, qua parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem, lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde rursus sollicitari seditione militari ac discordia consulum Romana castra: quum Paullus Semproniique et Flaminii temeritatem Varroni, Varro [17] speciosum timidis ac segnibus duci-

Romani bina castra muniunt.

Discordia Coss.

14 *Ubi in conspectu*] Plurimi MSS. *ut in conspectu*. Lege *et in conspectu*.

15 *Aufidus amnis utrisque castris affluens*] Utrisque castris Romanorum, quæ hoc flumine interjecto dividebantur.

16 *Quæ posita trans Aufidum erant*] In ripa ad Ortum spectante, ac proinde trans Aufidum, si ratio habeatur Pœnorum, qui in ripa ad Occasum vergente erant, ut et majora castra Romanorum.

17 *Speciosum .. exemplum Fabium objiceret*] Elegans appositio, quam firmat unius vel optimi codicis a Jac. Gronovio inspecti, et Puteanæi quoque, duorumque e regiis auctoritas. Vulgo legitur *Fabii*, quod præ illo altero sordet.

bus exemplum Fabium[b] objiceret: testareturque Deos homines que hic, *nullam penes se culpam esse, quod Hannibal jam velut usucepisset Italiam; se constrictum a collega teneri; ferrum atque arma iratis et pugnare cupientibus adimi militibus:* ille, *si quid projectis ac proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpæ exsortem, omnis eventus participem fore* diceret. *videret, ut, quibus lingua tam promta ac temeraria, æque in pugna vigerent manus.* U. C. 536. A. C. 216.

XLV. Dum altercationibus magis, quam consiliis, tempus teritur, Hannibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, quum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam quum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam atque ipsas prope portas evecti sunt. Id vero indignum visum, ab tumultuario [18] auxilio jam etiam castra Romana terreri: ut ea modo una caussa, ne extemplo transirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperii eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro postero die, cui sors ejus diei imperii erat, nihil consulto collega, [19] signum pugnæ proposuit, instructasque copias [20] flumen traduxit, sequente Paullo; quia magis non probare, quam non adjuvare, consilium poterat. Transgressi flumen eas quoque, quas in castris minoribus habuerant, copias suis adjungunt: atque ita instructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites: lævum cornu extremi equites sociorum, intra pedites, ad medium juncti legionibus Romanis [21] tenuerunt jaculatores. ex ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Consules cornua tenuerunt; Terentius lævum, Æmilius dextrum. Gemino Servilio media pugna tuenda data.

Numidæ aquatores Rom. fugant.

Varro signum pugnæ proponit.

Instruit aciem.

XLVI. Hannibal luce prima, Baliaribus levique alia armatura præmissa, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hispanosque equites prope ripam lævo in cornu adversus Romanum equitatum: dex-

Hannibal aciem instruit.

[b] *Fabii* Gron.

18 *Auxilio*] Numidis auxiliaribus.

19 *Signum pugnæ proposuit*] Sagum purpureum, quod super prætorium expanderetur. Plut. in Fab.

20 *Flumen traduxit*] Uterque exercitus fluvium trajecit, quod commodior esset illic campus ad instruendam aciem. Clericus.

21 *Tenuerunt jaculatores*] Omnino interpungendum est post verbum *tenuerunt*, ut Gronovio placuit. In dextro cornu erant Romani equites, deinde pedites Romani. Lævum cornu extremum tenebant equites sociorum: intra, sive interius, erant pedites sociorum, qui ad medium attingebant pedites Romanos. Quæ sequuntur, sic format Gronovius: *jaculatores, et cetera levium armorum auxilia, prima acies facta.* Nimirum in fronte, modico intervallo a gravi armatura, locatum est quidquid levis armaturæ erat. Atque ita narrat Polyb.

U. C. 536. A. C. 216. trum cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata; [22] ita, ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant, armis et ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Trasimenum captis. Gallis Hispanisque scuta ejusdem formæ fere erant: dispares ac dissimiles gladii: Gallis prælongi ac sine mucronibus: Hispano, punctim magis, quam cæsim, adsueto petere hostem, brevitate habiles et cum mucronibus. [23] ante ceteros habitus gentium harum tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi: Hispani linteis prætextis purpura tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum. Duces cornibus præerant: sinistro Hasdrubal, dextro Maharbal: mediam aciem Hannibal ipse cum fratre Magone tenuit. [24] Sol, seu de industria ita locatis, seu quod forte ita starent, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in septentrionem versis. [25] ventus [i], (Vulturnum incolæ regionis vocant) adversus Romanis coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

Prælium committitur.

XLVII. Clamore sublato, procursum ab auxiliis, et pugna levibus primum armis commissa: deinde equitum Gallorum Hispanorumque lævum cornu cum dextro Romano concurrit, minime equestris more pugnæ: frontibus enim adversis concurrendum erat, quia, nullo circa ad evagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies [26] claudebant in directum utrimque nitentes. Stantibus ac confertis postremo turba equis, vir virum amplexus detrahebat equo. pedestre magna jam ex parte certamen factum erat: acrius tamen, quam diutius, pugnatum est; pulsique Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certami-

[i] *ventus, quem Vulturnum—vocant*, Gron.

22 *Ita ut Afrorum utraque cornua essent*] Ita ut utraque cornua mediæ aciei Afri pedites tenerent, cingentes hinc et inde latera Gallorum Hispanorumque peditum.

23 *Ante ceteros habitus harum gentium*] Hoc ab Grutero esse docet Gronovius. Sensus non ineptus, Ceterum hæc non videtur esse vera Livii scriptura. MSS. enim in alia omnia abeunt. Sed quum hic omnes deformati sint, *ante talius hannibatus*, vel *hannimatus*, aut cum similibus ludibriis; quod editum reperimus, manere sivimus. Laurent. Valla conjiciebat, *Ante alia habitus*, vel *Inter alia ipse habitus*. Lipsius: *Ante alia ornatus*, vel *adspectus*. Gronovius, propius ad scriptæ lectionis vestigia: *sane et alius habitus*.

24 *Sol, , utrique parti obliquus erat*] Sol exoriens: quod diserte expressit Polybius.

25 *Ventus, Vulturnum incolæ vocant*] Vulgo *quem Vulturnum*. Sed τὸ *quem* ignorant tres optimi codices: et sic sæpe amat loqui Livius.

26 *Claudebant ....nitentes*] Claudebant hinc Romanos, inde Gallos Hispanosque equites, qui proinde cogebantur in directum frontibus adversis niti.

nis coorta est peditum pugna. primo et viribus et animis U. C. 536.
pares constabant ordines Gallis Hispanisque: tandem Ro- A. C. 216.
mani, [27] diu ac sæpe connisi, æqua fronte acieque densa inpulere hostium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, a cetera prominentem acie. inpulsis deinde ac trepide referentibus pedem insistere: ac tenore uno per præceps pavore fugientium agmen in mediam primum aciem inlati, postremo, nullo resistente, ad subsidia Afrorum pervenerunt; [28] qui utrimque reductis alis constiterant, media, qua Galli Hispanique steterant[k], aliquantum prominente acie: [29] qui cuneus ut pulsus æquavit frontem primum, deinde nitendo etiam sinum in medio dedit, Afri circa jam cornua fecerant; inruentibusque incaute in medium Romanis, circumdedere alas: mox, cornua extendendo, clausere et ab tergo hostes. Hinc Romani, defuncti nequidquam prœlio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, [30] etiam adversus Afros integram pugnam ineunt, non tantum eo iniquam, quod inclusi adversus circumfusos, sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

XLVIII. [31] Jam et in sinistro cornu Romano[l], ubi sociorum equites adversus Numidas steterant, consertum prœlium erat, segne primo, et a Punica cœptum fraude. Quingenti ferme Numidæ, [32] præter solita[m] arma telaque, gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum quum ab suis, parmas post terga habentes, adequitassent, repente ex equis desiliunt; parmisque et jaculis ante pedes hostium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, considere ab tergo jubentur; ac, dum prœlium ab omni parte conseritur, quieti manserunt. postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen, tum, adreptis scu-

[k] *steterunt* Gron. Crev. [l] *Romanis* Crev. [m] *justa* Gron. Crev.

27 *Diu ac sæpe connisi*] Hunc locum feliciter emendavere partim ex scriptis, partim ex conjectura, Lipsius et Gronovius. Olim editi: *diu ac sæpe consilio agitabant, qua fronte acieque densa impellerent hostem, cuneum .. a ceteris prominentem acie.*

28 *Qui utrimque reductis alis constiterant*] Qui ita constiterant, ut efficerent utrimque alas introrsum reductas ac velut retractas, Gallorum Hispanorumque acie ultra illas alas non parum prominente. Quæ prius vocavit Livius *cornua*, dum dicit utraque cornua Afrorum fuisse, hic *alas* vocat. In iis quæ sequuntur hæ eædem voces rursus promiscue usurpantur.

29 * *Qui cuneus*] Cuneo illo, qui a cetera prominebat acie, pulso a Romanis, æquata primum est frons aciei Punicæ: deinde, quum niterentur ulterius Romani, etiam sinuata ac velut excavata in medio est Punica acies.

30 *Etiam adversus Afros*] Plerique e scriptis nostris *et adversus*. Nos suspicamur potius τὸ *et* superesse, legendumque *jam adversus Afros*.

31 *Jam et in sinistro cornu Romanis*] Jam Romanis et in suo quoque sinistro cornu consertum prœlium erat. Hic vulgo editur, *Romano.* Sed nulli scripti sic habent; plerique, *Romani;* nonnulli, Gronovio teste, quibus accedit unus e nostris, quemadmodum edidimus, *Romanis.*

32 *Præter justa arma*] Hoc debetur Gronovio. Vulgati habent *præter consueta arma:* scripti *præterita arma.*

U. C. 536. A. C. 216. tis, quæ passim inter acervos cæsorum corporum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aciem; tergaque ferientes, ac poplites cædentes, stragem ingentem, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum, fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam spe prœlium esset; [33] Hasdrubal, qui ea parte præerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos et Gallos pedites, jam Afris prope fessis, cæde magis quam pugna, adjungit.

XLIX. Parte altera pugnæ Paullus, quamquam primo statim prœlio funda graviter ictus fuerat, tamen et obcurrit sæpe cum confertis Hannibali, et aliquot locis prœlium restituit, [34] protegentibus eum equitibus Romanis; omissis postremo equis, quia consulem et ad regendum equum vires deficiebant. tum [35] denuncianti cuidam, jussisse consulem ad pedes descendere equites, dixisse Hannibalem ferunt: [36] *Quam mallem, vinctos mihi traderet!* [37] Equitum pedestre prœlium, quale jam haud dubia hostium victoria, fuit; quum victi mori in vestigio mallent, quam fugere; victores, morantibus victoriam irati, trucidarent, quos pellere non poterant. pepulerunt tamen jam paucos superantes, et labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum, quum, prætervehens equo, sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset: *L. Æmili*, inquit, [38] *quem unum insontem culpæ cladis hodiernæ Dii respicere debent, cape hunc equum. dum et tibi virium aliquid superest, comes ego te tollere possum ac protegere. ne funestam*

Vincit Hannibal.

33 *Asdrubal, qui ea parte præerat*] Hæc et quæ sequuntur omnino corrupta sunt, et pro deploratis habenda. Primo enim Asdrubal non hac parte, sed læva præerat. Deinde quonam modo subduci possunt ex media acie Numidæ, qui in dextro cornu locati fuerant? Postremo quid necesse est adjungi Afris in media acie Gallos Hispanosque pedites, qui in ea semper fuere? Rem clare ex Polybio discimus. Asdrubal, qui in lævo cornu Hispanis Gallisque equitibus præerat, quum occidione occidisset Romanum equitatum, transiit in dextrum cornu, et conjunctus Numidis sociorum equites in fugam vertit. Eos deinde persequendos cædendosque permittit Numidis. Ipse cum suis Gallis Hispanisque equitibus Romanos pedites cum Afris tum maxime pugnantes a tergo invadit. Hoc procul dubio voluerat Livius. Sed ad hunc sensum ejus verba refingere sine librorum ope frustra tentaverimus.

34 *Protegentibus eum equitibus Romanis, omissis postremo equis*] Protegentibus eum equitibus: qui quidem postremo omisere equos.

35 *Denuncianti*] Magis placeret *nuncianti*. Vid. not. 11. ad c. 42. supra.

36 *Quam mallem vinctos mihi traderet*] Hæc ironice accipienda, quasi diceret Annibal: Mallem enimvero eos mihi vinctos traderet: cur non eos mihi vinctos tradit? Hoc unum superest, quo victoriam meam adjuvare possit.

37 *Equitum pedestre prælium*] Equitum, qui ad pedes descenderant, pugna talis fuit, qualis esse poterat, quum haud dubia jam esset hostium victoria.

38 *Quem unum insontem .... dii respicere debent*] Quem unum dii propitio vultu intueri debent, quia unus es insons culpæ cladis hodiernæ.

hanc pugnam morte consulis feceris. Etiam sine hoc lacrimarum satis luctusque est. Ad ea consul: *Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto! Sed cave, frustra miserando exiguum tempus e manibus hostium evadendi absumas. Abi, nuncia publice Patribus, urbem Romanam*[n] *muniant, ac* [39] *prius, quam hostis victor adveniat, præsidiis firment: privatimque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem et vixisse, et adhuc mori.* [40] *Me*[o] *in hac strage militum meorum patere exspirare, ne aut reus iterum e consulatu sim, aut accusator collegæ exsistam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam.* Hæc exigentes prius turba fugientium civium, deinde hostes, obpressere: consulem, ignorantes quis esset, obruere telis: Lentulum inter tumultum abripuit equus. tum inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in majora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo a Karthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt. Consul alter, seu forte, seu consilio, [41] nulli fugientium infestus agmini, cum septuaginta fere equitibus [42] Venusiam perfugit[p]. [43] Quadraginta millia peditum, duo millia septingenti equites, [44] et tanta prope civium sociorumque pars, cæsi dicuntur; in his ambo consulum quæstores L. Atilius et L. Furius Bibaculus: unus et viginti tribuni militum; consulares quidam prætoriique et ædilicii: [45] inter eos Cn. Servilium Geminum[q] et M. Minucium numerant, qui magister equitum priore anno, aliquot ante consul fuerat[r]: octoginta præterea aut senatores, [46] aut qui eos magistratus gessissent,

U. C. 536.
A. C. 216.
L. Æmilii Cos. postrema verba.

Clades quanta fuerit.

[n] *Romam* Gron. Crev. [o] *Tu me* Edd. [p] *profugit* Gron. [q] *Geminum* del. Gron. [r] *consul aliquot annis ante fuerat* Gron. Crev.

39 *Priusquam hostis adveniat*] Put. liber *advenit*: elegantius.

40 *Me in hac strage*] Turba editorum, *Tu me*, contra scriptorum, sive Gronovianorum, sive nostrorum fidem. Et vero illud *tu* respuit bene intellecta hujus oratiunculæ mens, quæ tribus partibus constat, quarum prima ad Lentulum dirigitur, secunda ad publicas de Roma et imperio curas, in tertia se ipse respicit Æmilius: unde consequens est, ut postremæ hujus partis prima vox sit *Me*, quæ statim admoneat jam de se consulem loqui incipere.

41 *Nulli fugientium infestus agmini*] Vitium est in voce *infestus*. Nihil melius occurrit, quam quod conjicit Gronovius, *immistus*.

42 *Venusiam perfugit*] Vulgo *profugit*. Illud alterum, quod tenent optimi codices, magis proprium visum est.

43 *Quadraginta millia peditum*] Quamplurimi scripti habent *XLV*. Put. vero *XXXXV. D.* id est, quadraginta quinque millia quingentos, *pedites*. Hoc amplectimur. Passim enim ubi de Cannensi pugna agitur, quinquaginta Romanorum millia cæsa dicuntur.

44 *Et tanta prope*] Si hæc sana sunt, *tanta* hic sumitur pro *æque magna, æqualis*: ut sensus sit, parem civium sociorumque numerum cecidisse.

45 *Inter eos Cn. Servilium Geminum et M. Minucium numerant, qui magister equitum priore anno, consul aliquot annis ante fuerat*] Totam hanc periodum misere deformatam refinxit Gronovius. Adjecit vocem *consul*, idque ratione evidentissima. Cetera sunt e scriptis. M. Minutius consul fuerat sexto ante anno.

46 *Aut qui eos magistratus gessissent*]

U. C. 536. A. C. 216. unde in senatum legi deberent, quum sua voluntate milites in legionibus facti essent. Capta eo prœlio tria millia peditum et equites trecenti dicuntur.

L. Hæc est pugna Cannensis, Alliensi cladi nobilitate par: ceterum ut illis, quæ post pugnam accidere, levior, quia ab hoste cessatum est; sic strage exercitus gravior fœdiorque. fuga namque ad Alliam sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit: ad Cannas fugientem consulem vix septuaginta secuti sunt: [47] alterius morientis prope totus exercitus fuit. Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset, [48] nuncium, qui in majoribus erant, mittunt; *dum prœlio, deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent: uno agmine Canusium abituros esse.* Eam sententiam alii totam adspernari: *Cur enim illos, qui se arcessant, ipsos non venire, quum æque conjungi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio essent: et aliorum, quam sua, corpora tanto periculo mallent objicere.* Aliis non tam sententia displicere, quam animus deesse. P. Sempronius Tuditanus tribunus militum, *Capi ergo mavultis,* inquit, *ab avarissimo et crudelissimo hoste, æstimarique capita vestra, et exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis sis, an Latinus socius,* [49] *ut ex tua contumelia et miseria alteri honos quæratur?* [50] *Non tu: si quidem L. Æmilii consulis, qui se bene mori, quam turpiter vivere, maluit, et tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, cives estis. Sed ante, quam opprimit lux, majoraque hostium agmina obsepiunt iter, per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia via fit, quamvis per confertos hostes. cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obstet, transibimus. Itaque ite mecum, qui et vosmetipsos et rempublicam salvam vultis.* Hæc ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoque

Canusium multi Romanorum fugiunt.

Qui magistratus curules gesserant, iis hoc jus erat, ut a proximis post gestum magistratum suum censoribus in senatum legi deberent. Atque etiam, antequam in senatum legerentur et senatores essent, curiam tamen ingredi poterant, et in senatu sententiam dicere. Hinc illa veteris edicti formula, qua consules utebantur, quum senatum in curiam convocarent: *senatores, quibusque in senatu sententiam dicere licet.* Vid. A. Gell. l. III. c. 18.

47 *Alterius morientis prope totus exercitus fuit*] Alterum morientem prope totus exercitus secutus est, comitatus est: id est, cum eo periit.

48 *Nuncium.. mittunt*] Supple, ad eos qui in minoribus castris erant.

49 *Ut ex tua .... miseria*] Ut ex miseria et contumelia, quæ tibi Romano perpetienda indicetur, honos alteri, cuilibet nempe Latino, quæratur. Annibal hoc institutum hactenus servaverat, ut e captivis eos qui erant Latini nominis sine pretio dimitteret, Romanos in vincula daret. Vid. supra, c. 7. infra, c. 58.

50 *Non tu*] Illud *tu* pungit et admonet singulorum animos: ut acrius fere movent, quæ statim singulos feriunt, quam quæ in commune dicta unusquisque demum applicat sibi. Ita censet et exponit Gronovius, l. IV. Observ. c. 20.

facto per medios vadit hostes. et, quum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ jacularentur, translatis in dextrum scutis, in majora castra ad sexcentos evaserunt: atque inde protinus, alio magno agmine adjuncto, Canusium incolumes perveniunt. [51] Hæc apud victos magis impetu animorum, quod ingenium suum cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio cujusquam, agebantur.

U. C. 538.
A. C. 216.

Hannibal victoria uti nescit.

LI. Hannibali victori quum ceteri circumfusi gratularentur, suaderentque, [52] ut, tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem et ipse sibi sumeret, et fessis daret militibus; Maharbal, præfectus equitum, minime cessandum ratus, *Immo, ut, quid hac pugna sit actum, scias, die quinto*, inquit, *victor in Capitolio epulaberis.* [53] *Sequere: cum equite, ut prius venisse, quam venturum, sciant, præcedam.* Hannibali nimis læta res est visa, majorque, quam ut eam statim capere animo posset. Itaque, *voluntatem se laudare Maharbalis*, ait: *ad consilium pensandum temporis opus esse.* Tum Maharbal, *Non omnia, nimirum, eidem Dii dedere. vincere scis, Hannibal; victoria uti nescis.* Mora ejus diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die ubi primum inluxit, ad spolia legenda fœdamque etiam hostibus spectandam stragem insistunt. Jacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, [54] ut quem cuique fors aut pugna junxerat aut fuga. adsurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam et jacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, et reliquum sanguinem jubentes haurire. Inventi sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos* sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora [55] superjecta humo interclusisse spiritum adparebat. Præcipue convertit omnes substratus Numida mortuo superincubanti Romano vivus, naso auribusque la-

Strages etiam hostibus miserabilis.

* *quas* Gron. Crev.

51 *Hæc .... magis impetu animorum, quem*] Gronovius ex aliquot scriptis dederat *quod.* Nos veterem lectionem, quam tuetur Victor. codex, et sensus ratio postulat, revocavimus.

52 *Ut.... diei, quod reliquum esset*] *Ut sumeret sibi quietem diei* hujus, per id spatium *quod, reliquum esset; et* quietem *noctis insequentis.*

53 *Sequere. Cum equite*] Hic egregiam operam navavit Livio Gronovius, corruptissimumque prius hunc locum, perpaucis de scripta lectione mutatis, perpurgavit. Antea editi habebant: *sequere cum equite, ut prius te venisse quam venturum sciant. Præcedant, Annibal inquit, nuncii: læta res est: sed via major, quam ut eam statim capere animo possim.*

54 *Ut quem cuique fors*] Ut quem cuique casus adjunxerat, aut in pugna, aut in fuga.

55 *Superjecta humo*] Sic plane unus e nostris scriptis non spernendus, ut jam Gronovius conjecerat, quum plerique libri haberent *subjecta super humo.*

U. C. 536. A. C. 216. ceratis: quum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira versus, laniando dentibus hostem exspirasset.

Bina Romanorum castra se dedunt victori.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit castra obpugnanda, et omnium primum, [56] brachio objecto, flumine eos excludit. Ceterum [57] ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. [58] pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis [59] nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis, et ut, eo pretio persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes acceperunt; traditique in custodiam omnes sunt, seorsum [1] cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex majoribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum et ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium perfugissent, castra ipsa ab sauciis timidisque eadem conditione, qua altera, tradita hosti. Præda ingens parta est: et, præter equos virosque, et si quid argenti, (quod plurimum in phaleris equorum erat; [60] nam ad vescendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cetera præda diripenda data est. Tum sepeliendi caussa conferri in unum corpora suorum jussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Consulem quoque Romanum conquisitum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, [61] mulier Apula, nomine Busa, genere clara ac divitiis, mœnibus tantum tectisque a Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam juvit; pro qua ei munificentia postea, bello perfecto, ab senatu honores habiti sunt.

Pœni 8000. in acie cæsi.

LIII. Ceterum, quum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater priore anno dictator fuerat, et de legione secunda L. Publicius Bibulus et P. Cornelius Scipio, et de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime ædilis fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem, admodum adolescentem, et ad Ap. Claudium

[1] *sed seorsum* Gron. Crev.

56 *Brachio objecto*] Ducta fossa inter castra flumenque.

57 *Ab omnibus*] Legendum putaverimus *ab hominibus*. De crebra harum inter se vocum permutatione vid. not. 48. ad l. V. c. 38.

58 *Pacti, ut arma*] Pacti trecenis nummis, i. e. pacti pretium fore in capita Romana trecenos nummos quadrigatos, cum eo, sive ea lege ut arma atque equos traderent.

59 *Nummis quadrigatis*] Denariis, qui quadrigæ figuram insculptam gerebant. Trecenti denarii efficiunt marcas argenti nostrates 4. cum unciis quinque et dimidia unciæ parte: ducenti, marcas tres cum una uncia: centum, marcam unam cum quatuor unciis et semuncia.

60 *Nam ad vescendum facto perexiguo.. utebantur*] Parum enim habebant argenti facti, argenti elaborati, quo ad vescendum uterentur.

61 *Mulier Apula*] Olim *Paula*. Emendavit ingeniose Lipsius.

summa imperii delata est. quibus consultantibus inter paucos de summa rerum nunciat P. Furius Philus, consularis viri filius, *Nequidquam eos perditam spem fovere: desperatam comploratamque rem esse publicam. Nobiles juvenes quosdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naves spectare, ut, deserta Italia, ad regem*[w] *aliquem transfugiant.* Quod malum, præterquam atrox, super tot clades etiam novum, quum stupore ac miraculo torpidos defixisset, et, qui aderant, [62] consilium[x] advocandum de eo censerent; negat consilii[y] rem esse Scipio juvenis, [63] fatalis dux hujusce belli. *Audendum atque agendum,* [64] *non consultandum,* ait, *in tanto malo esse. Irent secum extemplo armati, qui rempublicam salvam vellent.* [65] *nullo*[z] *verius, quam ubi ea cogitentur, hostium castra esse.* Pergit ire, sequentibus paucis, in hospitium Metelli. et, quum concilium ibi juvenum, de quibus adlatum erat, invenisset, stricto super capita consultantium gladio, [66] *Ex mei animi sententia,* inquit, *ut ego rempublicam populi Romani non deseram, neque alium civem Romanum deserere patiar. Si sciens fallo, tum me, Jupiter optime maxime, domum, familiam, remque meam pessimo leto adficias! In hæc verba, L. Cæcili, jures, postulo, ceterique, qui adestis: qui non juraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat.* Haud secus pavidi, quam si victorem Hannibalem cernerent, jurant omnes: custodiendosque semet ipsos Scipioni tradunt.

U. C. 536. A. C. 216. Conjuratio deserendæ Italiæ caussa.

A Scipione obprimitur.

LIV. Eo tempore, quo hæc Canusii agebantur, Venusiam ad consulem [67] ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fuga per agros fuerant, pervenere. Eos omnes

Venusiam ex fuga coëunt ad quatuor hominum millia.

[w] *regum* Gron. Crev. [x] *concilium* Gron. [y] *concilii* Ead. [z] *nusquam* Crev.

62 *Consilium*] Edidimus *consilium*, et mox *consilii*, pro *concilium*, et *concilii*, ita postulante Latini sermonis proprietate. At paulo infra recte scribitur *concilium juvenum* de deserenda Italia consultantium. Quid hæc inter se differant, fuse docet ex Livio Gronovius in not. ad XLIV. 2. probatque *consilium* dici de senatu, quod est *consilium publicum*; de *consilio militari*, quale est illud de quo agitur hoc loco; de judicibus assessoribusque, qui in *consilio* erant prætoribus; de consiliariis regum, aut imperatorum. Rursus *concilium* est conventus populi ac multitudinis, vel communis republica conjunctorum populorum, vel conventus legatorum ab diversis populis sociis, vel denique coitio et congressus clam conspirantium. Operæ pretium est consulere ipsam Gronovii notam.

63 *Fatalis dux*] Fato destinatus dux ad hoc bellum egregie conficiendum.

64 *Non consultandum ait*] Supervacaneum est τὸ *ait*, nec solet apponi a Livio: ut recte admonet Jac. Gronovius.

65 *Nusquam verius*] Omnes scripti, *nullo verius:* et sic edidit Gronovius. Unus e nostris additam habet a secunda manu vocem *loco*. Nobis optima visa est editorum vulgo lectio.

66 *Ex mei animi sententia.. ut ego*] Formula jurisjurandi, quæ, ut evenit fere in illis pervulgati usus formulis, nonnulla supplenda relinquit. *Ex mei animi sententia*, i. e. vere et ex animo precor ita me dii juvent, ament, *ut ego rempublicam non deseram.*

67 *Ad quatuor millia peditum equitumque*] Put. codex: *ad quatuor millia et D. pedites equitesque.* Nec longe abit Victorinus.

U. C. 536. A. C. 216. Venusini per familias benigne accipiendos curandosque quum divisissent, [68] in singulos equites togas et tunicas et [69] quadrigatos nummos quinos vicenos, et peditibus denos, et arma, quibus deerant, dederunt. ceteraque publice ac privatim hospitaliter facta: certatumque, ne a muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Busæ multitudo faciebat, et jam ad decem millia hominum erant. Appiusque et Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantæ secum peditum equitumque copiæ essent: sciscitatumque simul, utrum Venusiam adduci exercitum, an manere juberet Canusii? Varro ipse Canusium copias traduxit. et jam aliqua species consularis exercitus erat; mœnibusque se certe, [70] si non armis, ab hoste videbantur defensuri. Romam, ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed [71] occidione occisos cum duobus exercitibus consules, deletasque omnes copias, adlatum fuerat. Numquam, salva urbe, tantum pavoris tumultusque intra mœnia Romana fuit. itaque subcumbam oneri, neque adgrediar narrare, quæ edissertando minora vero fecero. Consule exercituque ad Trasimenum priore anno amisso, [72] non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, [73] cum duobus consulibus duo [a] consulares exercitus amissi nunciabantur: nec ulla jam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Hannibalis Apuliam, Samnium, ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset. [74] Compararem cla-

Pavor Romæ maximus.

[a] *duo* del. Gron. Crev.

68 *In singulos equites togas et tunicas*] Hinc, et ex aliis itidem Livii locis, XXIX. 3. et 36. XLIV. 16. patet togas etiam a militantibus gestatas. At primo intelligendum est eos togis usos esse, non in acie, sed in hibernis aut in otio castrorum: Deinde ex eo quod hic solorum equitum fiat mentio, et in duobus ultimis locis supra memoratis numerus togarum quæ mittuntur ad exercitus, longe minor sit tunicarum numero, nec sufficiens profecto ad totum exercitum vestiendum, colligit Aldus Man. l. III. de Quæsitis per epistolam, Ep. I. togas honestioribus tantum in usu fuisse, puta equitibus, centurionibus, &c.

69 *Quadrigatos nummos quinos vicenos*] Uncias argenti Paris. tres cum una octava unciæ parte: *denos*, unciam unam cum uno unciæ quadrante.

70 *Si non armis*] Lego ex Put. codice *etsi non armis*.

71 *Occidione occisos cum duobus exercitibus consules*] Sigonii conjectura. Antea *occisum .... consulum*. Nobis magis placeret cum Gronovio legere: *Occidione occisum cum duobus consulibus exercitum*. Hæc forma loquendi *occidione occidi* aptius cadit in multitudinem, quam in duos homines: et firmat Gronovianam lectionem Livius, infra hoc ipso capite: *cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi*.

72 *Non vulnus super vulnus*] Nunc, non vulnus super vulnus, id est, prope par additum priori malum, sed clades multis partibus major .. nunciabatur.

73 *Cum duobus consulibus consulares exercitus*] Omnes scripti ante *consulares* interjiciunt *duo*. Quis dubitet legendum? *cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi*.

74 *Compararem cladem*] Put. liber, *compararem cladem*. Unus e regiis

dem ad Ægates insulas Karthaginiensium prœlio navali acceptam, qua fracti Sicilia ac Sardinia cessere, hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt? aut pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Hannibal subcubuit? nulla ex parte comparandæ sunt, nisi quod minore animo latæ sunt. U. C. 536. A. C. 216.

LV. P. Furius Philus et M'.[b] Pomponius prætores senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodia consulerent. neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad obpugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, venturum. Quum in malis, sicut ingentibus, ita ignotis, ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierum, [75] et, nondum palam facto, vivi mortuique per omnes pene domos promiscue complorarentur; tum Q. Fabius Maximus censuit, *equites expeditos et Appia et Latina via mittendos,* [76] *qui, obvios percunctando aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, forte referant, quæ fortuna consulum atque exercituum sit; et si quid Dii inmortales, miseriti imperii, reliquum Romano nomini fecerint: ubi eæ copiæ sint: quo se Hannibal post prælium contulerit: quid paret, quid agat, acturusque sit. Hæc exploranda noscendaque per inpigros juvenes esse. illud per Patres ipsos agendum, quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coërceant: silentium per urbem faciant: nuncios rerum omnium ad prætores deducendos curent: suæ* [77] *quisque fortunæ domi auctorem exspectent: custodesque*[c] *præterea ad portas ponant, qui prohibeant, quemquam egredi urbem; cogantque homines nullam, nisi urbe ac mœnibus salvis, salutem sperare. Ubi conticuerit tumultus, recte tum in curiam Patres revocandos, consulendumque de urbis custodia esse.*

Senatus consulitur de urbis custodia.

Sententia Fab. Max.

LVI. [78] Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent, submotaque foro per magistratus turba, Patres diversi ad se-

[b] *M.* Gron. Crev. [c] *custodes* Gron.

clare, *compares cladem:* quæ vera videtur Livii manus. Sensus patet: Num tibi sit animus comparare cum Cannensi clade, &c.

75 *Et, nondum palam facto, vivi mortuique*] Et vivi mortuique pariter complorarentur, quia nondum palam factum erat, supple, quinam viverent, quinam cecidissent.

76 *Qui obvios percunctando aliquos profectos ex fuga*] Hic aliquid est redundans et inconcinnum, nec satis Liviana elegantia dignum. Vera procul dubio est Jac. Gronovii emendatio: *Qui obvios percunctando, (aliquos profecto ex fuga passim dissipatos fore) referant.*

77 *Quisque ... exspectent*] Andreas et Campanus, *exspectet:* quod hic placet magis. Hoc enim verbum, non ad Patres, ut reliqua, sed ad quemque civem refertur.

78 * *Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent*] Quum hanc sententiam omnes probassent. Tunc dicebantur senatores *pedibus ire* in aliquam sententiam, quum eam, non voce et verbis, sed solo pedum motu, probabant; transeundo scilicet in hanc illamve partem, prout huic vel illi sententiæ assentiebantur.

U. C. 536. A. C. 216. dandos tumultus discessissent; tum demum literæ a Terentio consule adlatæ sunt; *L. Æmilium consulem exercitumque cæsum; sese Canusii esse, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio conligentem.* [79] *ad decem millia militum ferme esse incompositorum inordinatorumque.* [80] *Pœnum sedere ad Cannas,* [81] *in captivorum pretiis prædaque alia, nec victoris animo, nec magni ducis more, nundinantem.* Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ sunt; adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque, ne ob eamdem caussam alia quoque sacra publica aut privata desererentur, senatusconsulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterum quum, sedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres essent, aliæ insuper ex Sicilia literæ adlatæ sunt ab T. Otacilio pro prætore, *Regnum Hieronis classe Punica vastari: cui quum opem imploranti ferre vellet, nunciatum sibi esse, aliam classem* [82] *ad Ægates insulas stare, paratam instructamque; ut, ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilybæum extemplo provinciamque aliam Romanam adgrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.*

Cereris sacrum intermissum.

LVII. Literis consulis proprætorisque lectis, [83] M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti præesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque consuli, ut, quum prætori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reipublicæ fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quod duæ Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertæ, et altera sub terra, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat, altera sibimet ipsa mortem consciverat. L. Cantilius, [84] scriba pontificis, quos nunc

Vestales stupri compertæ.

79 *Ad decem millia militum*] Forte *ad quatuordecim millia.* Nam decem millia jam Canusii erant, antequam Varro eo cum quatuor millibus venit. Gronovius.

80 *Pœnum sedere .... nundinantem*] Hanc elegantissimam lectionem eruit Gronovius e scriptis, qui habent *menum*, vel *me nunc*, vel *se nunc sedere .... nuntiantem.*

81 * *In captivorum pretiis prædaque alia .. nundinantem*] In statuendis captivorum pretiis, prædaque reliqua vendenda, mercatoris in lucrum intenti more, versantem.

82 *Ad Ægates insulas*] Sic ubique Livius, et hoc quoque loco unus e MSS. Hearnii. Vulgati *insulam.*

83 *M. Claudium .... ad exercitum mittendum*] Omnino desideratur hic verbum aliquod, quale esset *censuerunt, decreverunt.*

84 *Scriba pontificis, quos nunc*] Scriba pontificis, ex eorum scribarum numero, quos nunc minores pontifices appellant. Aliis magis placet, referre vocem *quos*, non ad *scribam*, sed ad *pontificem:* scriba pontificis, qui quidem pontifex esset ex eorum numero, quos nunc minores pontifices appellant. De hoc additamento, *quos nunc minores pontifices appellant*, scrupulum nobis movet locus plane geminus ex vita Macrini apud Capitolinum, sive Spartianum: *cum* (Macrinus) *scriba pontificum esset, quos nunc pontifices minores vocant.* Ut enim loquitur posterior hic scrip-

minores pontifices adpellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis in comitio cæsus erat, ut inter verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades in prodigium versum esset, decemviri libros adire jussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus [85] suppliciisque Deos possent placare, et quænam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quæ Gallus et Galla, Græcus et Græca, in foro boario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo conseptum, [86] jam[d] ante hostiis humanis, minime Romano sacro, imbutum. Placatis satis, ut rebantur, Deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille et quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi præsidio essent, mittit; ipse, legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum Teanum Sidicinum præmissa, classe tradita P. Furio Philo collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. [87] Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Junius, et Ti. Sempronius magister equitum, delectu edicto, juniores ab annis septemdecim, [88] et quosdam prætextatos, scribunt. quatuor ex his legiones et mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen, ad milites [89] ex formula accipiendos, mittunt. arma, tela, alia parari jubent: et vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia juvenum validorum ex servitiis, prius [90] sciscitantes singulos, vellentne militare, emta publice armaverunt. Hic miles magis

U. C. 536. A. C. 216.

Hostiæ humanæ immolatæ.

Octo millia servorum armantur.

[d] *jam* l. *ibi* Gron.

tor, illa *pontificum minorum* appellatio post Macrinum demum invaluit. Quod si verum est, certe Livii ævo nota esse non poterat. Inde nobis oritur suspicio, hoc additamentum ex altero scriptore in alterum essè translatum. Utri autem affictum sit a librariis, dijudicandum aliis relinquimus.

85 *Suppliciis*] Supplicationibus: quæ quidem vox sese huc olim obtruserat. Emendavit Lipsius ex suo libro, cui assentiuntur nostri.

86 *Jam ante*] Reposuimus *jam* pro *ibi*, secuti auctoritatem Gronovii ex Put. codice sic legendum docentis. *Anno ante hunc undecimo ad idem scelus, quo jam imbutum hunc locum scribit Livius, prava religio Romanos impulerat. † Aliquammulta ad hanc abominandam religionem spectantia collegit Hugo Grotius, de Veritate Relig. Christ. l. II. c. 11.

87 *Dictator*] Put. liber *indictator*. Lege *inde dictator*.

88 *Et quosdam prætextatos*] Qui nondum prætextam deposuerant, ut virilem togam sumerent. Pueri ingenui prætextam togam gerebant ad annum ætatis fere decimum-septimum.

89 * *Ex formula*] Qua descriptum erat, quantum numerum militum quæque civitas Latini nominis dare populo Romano deberet. Simile exemplum vid. infra XXVII. 10. ubi de coloniis agitur.

90 * *Sciscitantes singulos vellentne militare*] Id observat Livius, quia non illo modo agebatur cum civibus, qui non interrogabantur vellentne militare, sed citati ad nomina respondere debebant.

U. C. 536. A. C. 216. placuit, quam pretio minore redimendi captivos copia fieret.

LVIII. Namque Hannibal, secundum tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis, quam bellum gerentis, intentus curis, quum, captivis productis segregatisque, socios *, sicut ante ad Trebiam Trasimenumque lacum, benigne adlocutus, sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos (quod numquam alias antea) satis miti sermone adloquitur:

Hannibalis oratio ad captivos Rom.

Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. Et patres virtuti Romanæ cessisse: et se id adniti, ut suæ in vicem simul felicitati et virtuti cedatur. Itaque redimendi se captivis copiam facere. pretium fore in capita, equiti [91] *quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centum.* Quamquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id pretium, quod pepigerant dedentes se; læti tamen quamcumque conditionem paciscendi acceperunt.

Legati captivorum.

Placuit suffragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent. nec pignus aliud fidei, quam ut jurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Karthalo nobilis Karthaginiensis: qui, si forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egressi castris essent, unus ex iis, minime Romani ingenii homo, [92] velut aliquid oblitus, [93] jurisjurandi solvendi caussa quum in castra redisset, ante noctem comites adsequitur. Ubi eos Romam venire nunciatum est, Karthaloni obviam lictor missus, qui dictatoris verbis nunciaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

LIX. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus est.

Eorum principis oratio in senatu.

Quorum princeps M. Junius, *Patres conscripti*, inquit, *nemo* [94] *nostrûm ignorat, nulli umquam civitati viliores fuisse captivos, quam nostræ. Ceterum, nisi nobis plus justo nostra placet caussa, non alii umquam minus neglegendi vobis, quam nos, in hostium potestatem venerunt. non enim in acie per timorem arma tradidimus; sed, quum prope ad noctem superstantes cumulis cæsorum corporum prœlium extraxissemus, in castra recepimus nos. Diei reliquum ac noctem insequentem, fessi labore ac vulneribus, vallum sumus tutati. Postero die, quum circumsessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec ulla jam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis,*

* *sociis, eos* Gron. Crev.

91 *Quingenos quadrigatos nummos*] Marcas nostrates 7. cum sex unciis et semuncia.

92 *Velut aliquid*] Put. *velut illud aliquid.* Consonat fidissimus e regiis. Lege cum Gronovio: *velut illic aliquid oblitus.*

93 * *Jurisjurandi solvendi causa quum in castra redisset*] Quia juraverat se in castra Annibalis rediturum, interpretabatur se fraudulento illo reditu jurisjurandi fidem exsolvisse.

94 *Nostrûm*] Vulgo *vestrûm.* Mutavit merito Gronovius: et firmat unus e nostris codd.

aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare; tum U. C. 536.
demum pacti sumus pretium, quo redemti dimitteremur: arma, A. C. 216.
in quibus nihil jam auxilii erat, hosti tradidimus. Majores quoque acceperamus se a Gallis auro redemisse: et [95] patres vestros[f], asperrimos illos ad conditionem pacis, [96] legatos tamen captivorum redimendorum gratia Tarentum misisse. atqui, et ad Alliam cum Gallis, et [97] ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis, quam pavore ac fuga, pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum corporum tegunt: nec supersumus pugnæ, nisi in quibus trucidandis et ferrum et vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui ne in acie quidem refugerunt: sed, præsidio castris relicti, quum castra traderentur, in potestatem hostium venerunt. Haud equidem ullius civis et commilitonis fortunæ aut conditioni invideo, nec premendo alium me extulisse velim: ne illi quidem, (nisi pernicitatis pedum et cursus aliquod præmium est) qui plerique inermes ex acie fugientes non prius, quam Venusiæ aut Canusii, constiterunt, se nobis merito prætulerint, gloriatique sint, in se plus, quam in nobis, præsidii reipublicæ esse. [98] Sed illis et bonis ac fortibus militibus utemini: et nobis etiam promtioribus pro patria, quod beneficio vestro redemti atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni ætate et fortuna habetis: octo millia servorum audio armari. non minor numerus noster est, nec majore pretio redimi possumus, quam hi emuntur. nam si conferam nos cum illis, injuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animadvertendum vobis censeam, Patres conscripti, (si tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis) cui nos hosti relicturi sitis. [99] Pyrrho videlicet, qui nos hospitum numero habuit captivos, an barbaro ac Pœno; qui utrum avarior, an crudelior, sit, vix existimari potest. Si videatis [1] catenas, squalorem, deformitatem[g] civium vestrorum, non minus profecto vos ea species moveat, quam si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potestis sollicitudinem et lacrimas in vestibulo curiæ stantium cogna-

[f] nostros Crev. [g] deformitatemque Gron.

95 *Patres nostros*] Sic olim editi, et tres e scriptis nostris. Nec aliter loqui possunt hi captivi, nisi se ipsi Romano jam nomine abdicare velint. Non bene ergo Gronovius ediderat *patres vestros*.

96* *Legatos .... Tarentum misisse*] Ad Pyrrhum, qui a Tarentinis in Italiam accitus, illorum urbem tenebat.

97* *Ad Heracleam cum Pyrrho.... pugna*] Qua Lævinus consul Romanus victus est, quum elephanti maxime odore et visu insolito equos Romanorum turbassent.

98 *Sed illis et*] Lege: *Sed et illis.*

99 *Pyrrho .... qui nos hospitum numero habuit captivos*] Potest quidem exponi *nos*, id est, captivos Romanos, quales nos sumus. Sed hoc durius. Quum igitur Put. codex habeat *vos*, libenter legeremus *suos*.

1 *Catenas, squalorem, deformitatem civium vestrorum*] Hoc vividius videtur sic prolatum per asyndeton, quam, ut vulgo, *deformitatemque*. Resecuimus copulativam ex auctoritate trium vel optimorum MSS.

U. C. 536. A. C. 216. *torum nostrorum, exspectantiumque responsum vestrum. quum ii pro nobis proque iis, qui absunt, ita suspensi ac solliciti sint; quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si, me Dius fidius, ipse in nos mitis Hannibal contra naturam suam esse velit, nihil tamen nobis vita opus esse censeamus, quum indigni, ut a vobis redimeremur,* [2] *visi sumus. Rediere Romam quondam remissi a Pyrrho sine pretio capti: sed rediere cum legatis, primoribus civitatis, ad redimendos sese missis. Redeam ego in patriam, trecentis nummis non æstimatus civis? Suum quisque habet animum, Patres conscripti. Scio in discrimine esse vitam corpusque meum. Magis me famæ periculum movet, ne a vobis damnati ac* [3] *repulsi abeamus*[h]*. neque enim vos pretio pepercisse homines credent.*

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quæ in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent. Feminas quoque metus ac necessitas in foro turbæ huic virorum inmiscuerat. Senatus, submotis arbitris, consuli cœptus. Ibi quum sententiis variaretur, et alii redimendos de publico, alii nullam publice inpensam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; si quibus argentum in præsentia deesset, dandam ex ærario pecuniam mutuam, [4] prædibusque ac prædiis cavendum populo, censerent; tum T. Manlius Torquatus, priscæ ac nimis duræ, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: *Si tantummodo postulassent legati pro iis, qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur,* [5] *sine ullius insectatione eorum, brevi sententiam peregissem.* [6] *Quid enim aliud quam admonendi essetis, ut morem traditum a patribus, necessario ad rem militarem exemplo, servaretis? Nunc autem quum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint, præferrique non captis modo in acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venusiam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli, æquum censuerint; nihil vos eorum, Patres conscripti, quæ illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam hæc, quæ apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviæ cujusque et virtutis: aut unus hic saltem adesset*

Manlius suadet ne captivi redimantur.

[h] *habeamur* Gron.

2 *Visi sumus*] Muretus censet legendum *simus.* * Non enim rem affirmat orator; sed, si ea contingat, quid sibi animi futurum sit, testatur.

3 *Repulsi abeamus*] Sic aliquot scripti, et principes editiones. Eodem alludunt plerique codices, in quibus Puteanæus, exhibentque *habeamus.* Quod editos nunc obtinebat, *habeamur*, nullo in scripto nobis occurrit, et minoris est elegantiæ.

4* *Prædibus .... ac prædiis cavendum populo*] Prædes dandos et prædia obliganda populo, quibus caveretur redditum iri eas pecuniæ summas quæ ex ærario mutuæ darentur.

5 *Sine ullius insectatione eorum*] Redundat vel *ullius*, vel *eorum*. Posteriorem vocem libentius deleverimus.

6* *Quid enim aliud quam admonendi essetis*] Quid aliud mihi faciendum esset, quam ut vos admonerem.

P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, milites [7] *hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate essent?* U. C. 536. A. C. 216.
Sed quum, fessis pugnando hostibus, tum victoria lætis, et ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, [8] *et septem armatorum hominum millia perrumpere etiam confertos hostes potuissent; neque per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non destitit* [9] *monere, adhortari*[1] *eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse.* [10] *Sicut avorum memoria P. Decius tribunus militum in Samnio; sicut, nobis adolescentibus, priore Punico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumulum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit:* Moriamur, milites, et morte nostra eripiamus ex obsidione circumventas legiones. *Si hoc P. Sempronius diceret; nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo tantæ virtutis exstitisset comes. Viam non ad gloriam magis, quam ad salutem, ferentem demonstrat; reduces in patriam, ad parentes, ad conjuges ac liberos facit. Ut servemini, deest vobis animus? quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia civium sociorumque circa vos eo ipso die cæsa jacent. si tot exempla virtutis non movent, nihil unquam movebit: si tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam: immo desiderate, dum patria est, dum cives ejus estis. sero nunc desideratis,* [11] *deminuti capite, abalienati jure civium, servi Karthaginiensium facti. Pretio redituri estis eo, unde ignavia ac nequitia abistis? P. Sempronium, civem vestrum, non audistis, arma capere ac sequi se jubentem: Hannibalem post paullo audistis, castra prodi et arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam istorum accuso, quum scelus possim accusare?*

[1] *adhortarique* Gron.

7 *Hodie in castris Romanis*] Jac. Gronovius legi jubet: *Hodie in castris Romani, non captivi in hostium potestate essent.* Quod quidem longe elegantius est ac vividius. Nimirum pro Romanis jam eos non agnoscit Manlius, servos Carthaginiensium factos, ut infra dicturus est.

8 *Et septem .... millia perrumpere etiam confertos hostes potuissent*] Ante Gronovium editi habebant: *et septena .... millia erumpere etiam inter confertos hostes potuissent.* Quod *septena* mutavit, probamus. Cetera, quæ servant plerique e nostris MSS. non videmus cur non intacta remanere possent.

9 *Monere, adhortari eos*] Vulgo *adhortarique*. Sed scripti quam plurimi abjiciunt copulativam.

10 *Sicut avorum memoria .. si hoc Sempronius diceret*] Si, quemadmodum P. Decius, quemadmodum Calpurnius Flamma .. dixit: Moriamur milites .... sic et P. Sempronius hoc idem vobis diceret.

11 *Deminuti capite*] Sic Regulus apud Horat. dicitur *Capitis minor.* Capitis deminutio est prioris status mutatio. Hæc triplex est. At ea de qua hic agitur, quæ *maxima* dicitur, est, quum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit. Vid. l. I. Instit. Justin. Tit. 16.

U. C. 536. A. C. 216. *Non enim modo sequi recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes submovissent. prius, inquam, P. Sempronio per civium agmen, quam per hostium, fuit erumpendum. Hos cives patria desideret? quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnaverunt, civem haberet. Ex millibus septem armatorum sexcenti exstiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent: neque iis quadraginta millia hostium obstitere. Quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? Haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii, fortia, fidelia, Patres conscripti. nunc autem quemadmodum hi boni fideles que (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) cives esse possunt?* [12] *nisi quis credere potest fuisse, ut erumpentibus, quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non invidere eos, quum incolumitati, tum gloriæ illorum per virtutem partæ, quum sibi timorem ignaviamque servitutis ignominiosæ caussam esse sciant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem exspectare, quum silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim ad erumpendum e castris defuit animus; ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. Dies noctesque aliquot obsessi, vallum armis, se ipsi tutati vallo sunt: tandem ultima ausi passique, quum omnia subsidia vitæ abessent, adfectisque fame viribus, arma jam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis, quam armis, victi sunt. Orto sole hostis ad vallum accessit: ante secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac se ipsos. Hæc vobis ipsorum per biduum militia fuit. quum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: quum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Vos redimam? quum erumpere castris oportet, cunctamini ac manetis:* [13] *quum manere, castra* [k] *tutari armis necesse est; et castra et arma et vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos, Patres conscripti, censeo, quam illos dedendos Hannibali, qui per medios hostes e castris eruperunt, ac per summam virtutem se patriæ restituerunt.*

Senatus censet captivos non esse redimendos.

LXI. Postquam Manlius dixit, quamquam Patrum quoque plerosque captivi cognatione adtingebant, præter exemplum civitatis minime in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque summa homines movit: quia nec ærarium exhaurire, magna jam summa erogata in servos ad

[k] *et castra* Gron.

12 *Nisi quis credere potest fuisse, ut*] Hæc paulo intricatiora sunt. Si nihil mendi subest, expone cum Gronovio: *Nisi quis credere potest fuisse* eos bonos fideles que cives, *ut*, id est, postquam *obsistere conati sunt erumpentibus* civibus suis, *quin erumperent.*

13 *Quum manere, castra tutari*] Hinc quoque ejecimus particulam *et*, auctore Put. codice.

militiam emendos armandosque, nec Hannibalem maxime hujusce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. Quum triste responsum, *non redimi captivos*, redditum esset, novusque super veterem luctus tot jactura civium adjectus esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuti sunt. Unus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra jurejurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit, [14] relatumque ad senatum est, omnes censuerunt, comprehendendum et custodibus publice datis deducendum ad Hannibalem esse. [15] Est et alia de captivis fama, decem primos venisse. de eis quum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, nec ne; ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. Morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, et C. Calpurnium, et L. Manlium. tum demum ab cognato Scribonii tribuno plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum: et novos legatos tres ad Hannibalem revertisse, decem veteres remansisse; quod, per caussam recognoscendi nomina captivorum ad Hannibalem ex itinere regressi, religione sese exsolvissent. de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse: victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint. ceterum proximis censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint: ceteri non foro solum omni deinde vita, sed prope luce ac publico, caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quam, quid veri sit, discernere queas. Quanto autem major ea[1] clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quod, qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare cœperunt, nulla profecto alia de re, quam quod desperaverant de imperio. [16] Defecere autem ad Pœnos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, Bruttii omnes, Lucani. præter hos [17] Surrentini, et Græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, et Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis umquam mentio apud

U. C. 536.
A. C. 216.

Nimis callida jurisjurandi interpretatio.

Defectio sociorum.

Pacis tamen mentio nulla.

[1] *hæc* Gron. Crev.

14 *Relatumque ad senatum est*] Hic contra adjecimus τὸ *que*, volentibus scriptis nostris omnibus, et uno Hearnii, Andreæque et Campani editionibus. Et sic melius procedit oratio.

15 *Est et alia de captivis fama*] Vid. quæ de hac re habent Cic. l. III. de Off. n. 113. et A. Gell. l. VII. c. 18.

16 *Defecere . . . hi populi*] Non simul omnes hi populi defecere, sed quidam statim, quidam post annum, quidam tertio aut quarto post anno. GLAREANUS.

17 *Surrentini*] Lege cum Gronovio *Sallentini*. Nam Surrentini, qui sunt in Campaniæ ora, debuissent poni post Calatinos. At Sallentini ad Græcorum oram pertinent.

U. C. 536. A. C. 216.

Romanos fieret; neque [18] ante consulis Romam adventum, nec postquam is rediit, renovavitque memoriam acceptæ cladis. quo in tempore ipso adeo magno animo civitas fuit, ut consuli, ex tanta clade, cujus ipse caussa maxima fuisset, redeunti, et obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, et gratiæ actæ, quod de republica non desperasset: cui, [19] si Karthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

Varroni obviam itum, et gratiæ actæ,

18 *Ante consulis Romam adventum*] Olim *Romani*. Correxit Sigonius; et firmat unus e regiis codd.

19 * *Si Carthaginiensium ductor fuisset*] Mira fuit Carthaginiensium in duces suos acerbitas, quos in crucem tollere soliti erant, non modo si culpa sua victi fuissent, sed etiam si prospero eventu, pravo consilio, rem gessissent.

EPITOME LIBRI XXIII.

CAMPANI ad Hannibalem defecerunt. Nuncius Cannensis victoriæ Mago Karthaginem missus annulos aureos, a digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiæ effudit: quos excessisse modii mensuram traditur. Post quem nuncium Hanno, vir ex Pœnis nobilissimus, suadebat senatui Karthaginiensium, ut pacem a populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barcina factione. Claudius Marcellus prætor ad Nolam, eruptione adversus Hannibalem ex oppido facta, prospere pugnavit. Exercitus Hannibalis per hiberna Capuæ ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. Casilinum, a Pœnis obsessum, ita fame vexatum est, ut lora et pelles scutis detractas, item mures, essent; et nucibus, per Vulturnum amnem a Romanis missis, vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. L. Postumius prætor a Gallis cum exercitu cæsus est. Cn. et P. Scipiones in Hispania Hasdrubalem vicerunt, et Hispaniam suam fecerunt. Reliquiæ Cannensis exercitus in Siciliam relegatæ sunt; [1] *ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem et Hannibalem societas juncta est. Sempronius Gracchus consul Campanos cecidit. Præterea in Sardinia feliciter a T. Manlio prætore adversus Pœnos Sardosque res gestas continet: a quo Hasdrubal dux, et Mago, et Hanno capti.* [2] *Claudius Marcellus prætor Hannibalis exercitum ad Nolam prælio fudit et vicit: primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.*

1 *Ne recederent inde*] Melius *decederent:* quod monet Pithœus apud Hearnium.

2 *Claudius Marcellus prætor Annibalis exercitum*] Hæc secunda memoratur in hac epitome Marcelli adversus Annibalem ad Nolam pugna, de qua agit Livius c. 44. et seqq. Eo autem tempore non jam prætor erat Marcellus, sed proconsul, ut constat ex capp. 30. et 32. Præterea in priorem potius Marcelli de Annibale victoriam, quam in hanc, cadere debet id quod additur in fine hujus epitomes, primum Marcellum Romanis meliorem spem belli dedisse. Confer Liv. infra, c. 16. Itaque hic aliquid vel ab ipso epitomarum concinnatore, vel a librariis peccatum esse videtur.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXIII.

U. C. 536. A. C. 216. Hannibali Compsa traditur.

[1] HANNIBAL, post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta, confestim ex Apulia in Samnium moverat: [2] accitus in Hirpinos a Statio, pollicente se Compsam traditurum. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos: sed premebat eum Mopsiorum factio, familiæ per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnæ, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Hannibalis, quum [3] Mopsiani urbem[a] excessissent; sine certamine tradita urbs Pœno, præsidiumque acceptum est. Ibi præda omni atque inpedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem jubet. ipse per agrum Campanum mare inferum petit, obpugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet.

Neapolim petit.

Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis, (et pleræque cavæ sunt viæ, sinusque occulti) quacumque apte poterat, disposuit: alios, præ se actam prædam ex agris ostentantes, obequitare portis jussit. in quos, quia nec multi, et incompositi videbantur, quum turma equitum erupisset, ab cedentibus consulto tracta in insidias, circumventa est: nec evasisset quisquam, ni mare propinquum, et haud procul litore naves piscatoriæ pleræque conspectæ peritis nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo prœlio nobiles juvenes capti cæsique sunt: inter quos et Hegeas præfectus equitum, intemperantius cedentes secutus, cecidit.

Conspectam obpugnare non audet.

Ab urbe obpugnanda Pœnum ab-

[a] *urbe* Gron, Crev.

1 *Annibal post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta*] Omnes scripti, tam Gronoviani, quam nostri, *Hæc Annibal.* Iidem ignorant vocem *castra*, præter unum Victorinum, qui eam exhibet loco τῶ *capta*. Gronovius, scriptæ lectionis vestigiis insistens, legendum censet: *Æcis Annibal post Cannensem pugnam captis ac direptis. Æcæ* Apulorum est oppidum, quod oppugnatur, et capitur a Fabio consule, infra l. XXIV. c. 20.

2 *Accitus in Hirpinos a Statio*] Idem infra *Trebius* vocatur, ut nomen integrum fuerit *Statius Trebius.* Et hic facile crediderimus cum Gronovio, scripsisse Livium *a Statio Trebio.* Est enim *Statius* prænomen Italicum.

3 *Mopsiani*] Olim *Compsani.* Quod quum evidenter vitiosum sit, (utraque enim factio Compsani erant) subjecit Gronovius *Mopsiani*, id est, Mopsiorum factio. Sed et mox omnes nostri libri præferunt *urbem excessissent*, non *urbe*, ut in editis vulgo legitur. Et sæpe illud maluit Livius.

sternere conspecta mœnia, haudquaquam promta obpugnanti. U. C. 536. A. C. 216.

II. Inde Capuam flectit iter, [4]luxuriantem longe felicitate atque indulgentia fortunæ, maxime tamen, inter conrupta omnia, licentia plebis sine modo libertatem exercentis. Senatum et sibi et plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat; nobilis idem ac popularis homo, ceterum malis artibus nanctus opes. is quum eo forte anno, quo res male gesta ad Trasimenum est, in summo magistratu esset, jam diu infestam senatui plebem, ratus, per occasionem novandi res, magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Hannibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu traderet Capuam Pœnis; inprobus homo, sed non ad extremum perditus, quum mallet incolumi, quam eversa, republica dominari; nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, qua et senatum servaret, et obnoxium sibi ac plebi faceret. [5]Vocato senatu, quum, sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset, præfatus esset; *quippe qui liberos ex Ap. Claudii filia haberet, filiamque Romam nuptum Livio dedisset; ceterum majorem multo rem magisque timendam instare. Non enim per defectionem ad tollendum ex civitate senatum plebem spectare, sed per cædem senatus vacuam rempublicam tradere Hannibali ac Pœnis velle. Eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, et, certaminum in republica obliti, credant.* Quum omnes victi metu permitterent; *Claudam in curia vos,* inquit, *et, tamquam et ipse cogitati facinoris particeps, adprobando consilia, quibus nequidquam adversarer, viam saluti vestræ inveniam. In hoc fidem, quam vultis ipsi, accipite.* Fide data egressus, claudi curiam, jubet, præsidiumque in vestibulo reliquit; ne quis adire curiam injussu suo, neve inde egredi possit.

It Capuam.

Pacuvii Calavii fraus.

Senatum claudit in curia.

III. Tunc vocato ad concionem populo, [6]*Quod sæpe,* inquit, *optastis, Campani, ut supplicii sumendi vobis ex inprobo ac detestabili senatu potestas esset; eam nunc, non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas præsidiis clientium servorumque tuentur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos, iner-*

Populo tollendi senatus potestatem facit.

4* *Luxuriantem*] Verbo *luxuriari* exprimuntur omnia vitia quæ ex otio nimiaque copia nascuntur, deliciæ, superbia, contemptus legum, &c.

5 *Vocato senatu, quum .. præfatus esset*] Transilienda est tota Pacuvii oratiuncula, quæ sequitur, ut inveniatur verbum finiti modi, nempe, *inquit*, in quo quiescat oratio, quæ hic incipit. Vid. supra l. XXII. c. 18.

6 *Quod sæpe optastis .. ut .. vobis .. potestas esset, eam nunc*] Eam potestatem. Hic, ut sæpe alias, attendit magis ad sensum, quam ad verba Livius. Quum enim in priore orationis membro reperiatur *quod*, consequens videretur, ut alteri membro præfigeretur *id*, non *eam*. Non absimile exemplum vid. supra l. IV. c. 4.

U. C. 536. A. C. 216. *mes: nec quidquam raptim, aut forte temere egeritis. de singulorum capite vobis jus sententiæ dicendæ faciam, ut, quas quisque meritus est, pœnas pendat. Sed ante omnia ita vos iræ indulgere oportet, ut potiorem ira salutem atque utilitatem vestram habeatis. etenim hos (ut opinor) odistis senatores; non senatum omnino habere non vultis. quippe aut rex, (quod abominandum) aut, quod unum liberæ civitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duæ res simul agendæ sunt vobis, ut et veterem senatum tollatis, et novum cooptetis. Citari singulos senatores jubebo, de quorum capite vos consulam. quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in ejus locum virum fortem ac strenuum novum senatorem cooptabitis, quam de noxio supplicium sumatur.* Inde consedit, et, nominibus in urnam conjectis, citari, quod primum sorte nomen excidit, ipsumque e curia produci jussit. Ubi auditum est nomen, malum et inprobum pro se quisque clamare, et supplicio dignum. Tum Pacuvius, *Video, quæ de hoc sententia sit data*[b]. [7] *Eligite pro malo atque inprobo bonum senatorem et justum*[c]. Primo silentium erat inopia potioris subjiciundi; deinde, quum aliquis, omissa verecundia, quempiam nominasset, multo major extemplo clamor oriebatur, quum alii negarent nosse; alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, et pudendæ artis aut quæstus genus, objicerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore est factum[d]: ut ipsius pœnitere homines adpareret; quem autem in ejus substituerent locum, deesse. quia nec eosdem nominari adtinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos, et multo humiliores obscurioresque ceteri erant eis, qui primi memoriæ obcurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maxime tolerabile dicentes esse, jubentesque senatum ex custodia dimitti.

Dummodo novus senatus cooptetur.

Hæret populus in novis eligendis senatoribus.

Senatus liberatur.

IV. Hoc modo Pacuvius quum obnoxium vitæ beneficio senatum multo sibi magis, quam plebi, fecisset, sine armis, jam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc senatores, omissa dignitatis libertatisque memoria, [8] plebem adulari, salutare, benigne invitare, adparatis accipere epulis, eas caussas suscipere, ei semper parti adesse, [9] secundum eam,

[b] *quæ sententia de hoc sit data.' Ejicitur—inprobo. Bonum—eligite.* Gron. [c] *quæ sententia de hoc sit data. Ejicitur. Pro—justum eligite.* Crev. [d] *factum est* Gron. Crev.

7 *Ejicitur. Pro malo atque improbo bonum .. eligite*] Hic magna est in scriptis varietas, quæ aliquid mendi arguere videatur. Sententia tamen clara est. Gronovio multa molienti hactenus obsecuti sumus ut interpunctionem mutaremus: quum vulgati sic distinguant, *ejicitur pro malo atque improbo. Bonum ....*

8 *Plebem adulari*] Vulgo *adfari.* Optimus codex *aduari.* Hinc factum est *adulari.*

9 *Secundum eam litem judices dare*] Dabant, assignabant judices pronos ad favendum ei litigatori, qui magis acceptus populo esset. Apud Campanos nimirum, quemadmodum et apud Romanos, magistratus judicem li-

litem judices dare, quæ magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando esset. Jam vero nihil in senatu actum aliter, quam si plebis ibi esset concilium. Prona semper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, sed adfluenti copia voluptatium, et inlecebris omnis amœnitatis maritimæ terrestrisque; tum vero ita obsequio principum et licentia plebei lascivire, ut nec libidini nec sumtibus modus esset. ad contemtum legum, magistratuum, senatus, accessit tum, post Cannensem cladem, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerent. id modo erat in mora, ne extemplo deficerent, quod connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat: [10] et quod, quum militarent aliquot apud Romanos maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in præsidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac missi. U. C. 538. A. C. 216.

V. Horum parentes cognatique ægre pervicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii, nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt, quam poterat maxime miserabilem bonis sociis; superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemtum consul nimis detegendo cladem nudandoque. Nam quum legati, ægre ferre senatum populumque Campanum, adversi quidquam evenisse Romanis, nunciassent, pollicerenturque omnia, quæ ad bellum opus essent; *Morem magis*, inquit [*], *loquendi cum sociis servastis, Campani, jubentes, quæ opus essent ad bellum, imperare, quam convenienter ad præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id, quod deest, expleri ab sociis velimus? Pedites vobis imperemus, tamquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tamquam ea tantum desit?* [11] *Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna: legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut binis postero die amissis castris perierunt. Itaque non juvetis nos in bello oportet, Campani, sed pene bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut tre-*

Legati Campanorum ad Cos. Rom.

Responsum consulis.

[*] *Morem*, inquit, *magis* Gron. Crev.

tigantibus dabat, non ipse per se controversias, saltem plerasque, cognoscebat. Hinc illæ loquendi formulæ, *ferre judicem, dicere judicem*, de quibus vid. not. 4. ad c. 24. l. III. Aliter tamen Gronovius hunc locum exponit: *judices*, qui scilicet erant e senatoribus, *dabant litem secundum eam* partem, id est, litis victoriam ei parti dabant, *quæ magis popularis .. esset.*

10 *Et quod .. maximum vinculum erant*] Supervacaneum omnino videtur illud *quod*, et inelegans.

11 *Nihil, ne quod suppleremus quidem*] Nihil nobis reliquit fortuna, ne quod expleremus quidem et absolveremus. Id enim solum expleri potest, cujus saltem aliquod habetur initium. At nihil omnino Romanis superesse affirmat Varro.

U. C. 536. A. C. 216. *pidos quondam majores vestros intra mœnia compulsos, nec Samnitem modo hostem, sed etiam Sidicinum paventes, receptos in fidem* [12] *apud Saticulam defenderimus, cœptumque propter vos cum Samnitibus bellum* [13] *per centum prope annos, variante fortuna eventum, tulerimus. Adjicite ad hæc, quod fœdus æquum* [14] *deditis, quod leges vestras, quod ad extremum (id quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit) civitatem nostram magnæ parti vestrûm dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quæ accepta est, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut, quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hostis, ne Africæ quidem indigenam, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani Herculisque columnis,* [15] *expertem omnis juris et conditionis et linguæ prope humanæ, militem trahit. Hunc, natura et moribus inmitem ferumque, insuper dux ipse efferavit,* [16] *pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, et (quod proloqui etiam piget)* [17] *vesci humanis corporibus docendo. Hos, infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, et ex Africa et a Karthagine jura petere, et Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit, Campani, prolapsum clade Romanum imperium vestra fide, vestris viribus retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania* [18] *scribi posse. jam pecuniæ adfatim est frumentique. Si parem*

12 * *Apud Saticulam defenderimus*] Hoc narratum a Livio est, VII. 34—36.

13 *Per centum prope annos*] Sic et infra c. 42. Samnites Annibali dicunt se per centum prope annos cum populo Romano bellum gessisse. Verius tamen est, quod XXXI. 31. ab legato Romano dicitur, id bellum per septuaginta prope annos gestum esse. Cœptum enim est anno u. c. 412. peractum anno 480. Itaque per novem et sexaginta annos gestum est.

14 *Deditis*] Vobis qui in ditionem nostram vestra omnia vosque ipsos dedideratis; ac proinde non tam socii, quam subjecti imperio nostro haberi poteratis. Vid. supra VII. 31. Ceterum olim hic editi præferebant *dedimus*. Scripti *dedistis*: unde Gronovius emendavit *deditis*. Recte omnino.

15 * *Expertem omnis juris et conditionis et linguæ prope humanæ*] Qui nec jura gentium novit, nec pacta naturalia, quibus humana societas continetur; vix humanæ linguæ particeps est.

16 *Pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis*] Val. Max. l. IX. c. 2. memorat Annibalem in Vergello corporibus Romanis ponte facto exercitum traduxisse. Vergellus torrens est, sive amniculus prope Cannas, solo illo cadaverum ponte memorabilis.

17 *Vesci humanis corporibus*] Huic criminationi ansam dedit Annibal Monomachus, unus ex amicis Annibalis, qui ambigenti duci, quonam modo commeatus expediret per longum et infestum ab Hispania in Italiam iter, suasit ut milites doceret humanis corporibus vesci. Ceterum Annibal id consilium ad animum admittere non potuit. Vid. Polyb. in Excerptis de virtutibus et vitiis, l. IX.

18 *Scribi posse*] Sic merito Lipsius pro *scripsisse*.

fortunæ vestræ fidem habetis, nec Hannibal se vicisse sentiet, nec Romani victos esse. U. C. 536. A. C. 216.

VI. [19] Hac oratione consulis dimissis redeuntibusque domum legatis, unus ex iis, Vibius Virrius [f], *Tempus venisse,* ait, *quo Campani non agrum solum, ab Romanis quondam per injuriam ademtum, recuperare, sed imperio etiam Italiæ potiri possint. Fœdus enim cum Hannibale, quibus velint legibus, facturos. neque controversiam fore, quin, quum ipse confecto bello Hannibal victor in Africam decedat, exercitumque deportet, Italiæ imperium Campanis relinquatur.* Hæc Virrio loquenti adsensi omnes, ita renunciant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem ac pars major senatus spectare. extracta tamen, auctoritatibus seniorum, per paucos dies est res: postremo vicit sententia plurium, ut iidem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Hannibalem mitterentur. Quo priusquam iretur, certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos a Campanis, in quibusdam annalibus invenio, postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari vellent. indignatione orta, submoveri a curia jussos esse: missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar [20] Latinorum quondam postulatio erat, Cœliusque et alii id haud sine caussa prætermiserant scriptores, [21] ponere pro certo sum veritus.

Campani ad defectionem spectant.

VII. Legati ad Hannibalem venerunt, pacemque cum eo [22] conditionibus fecerunt: *Ne quis imperator magistratusve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munusve faceret. ut suæ leges, sui magistratus Capuæ essent. ut trecentos ex Romanis captivis Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent; cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret.* Hæc pacta: illa insuper, quam quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam [23] præfectos sociûm civesque Romanos alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim privatis negotiis inplicitos,

Deficiunt ad Hannibalem.

[f] *Virius* Gron. Crev.

19 *Hac oratione .. dimissis*] Lege *Ab hac.*

20 * *Latinorum.... postulatio*] Vid. supra l. VII. capp. 4. et 5.

21 * *Ponere pro certo sum veritus*] Cicero tamen rem affirmat, Agr. II. n. 95.

22 *Conditionibus*] Hæc vox sic nude posita exprimit fœdus certis legibus factum, non ita ut hi se permittant illius arbitrio.

23 *Præfectos sociûm, civesque Romanos alios*] Hinc patet præfectos sociûm, qui in sociali exercitu eumdem honoris ac potestatis gradum tenebant, quem in legione tribuni militum, cives Romanos fuisse. Hoc idem probare videntur nomina præfectorum, quæ interdum occurrunt apud Livium, quæ quidem plane sunt Romana. Sic l. XXVII. c. 26. nominantur *duo præfecti sociûm, L. Arennius, et M. Aulius: et* eodem l. c. 41. *P. Claudius.*

U. C. 536.
A. C. 216.

plebs repente omnes comprehensos, velut custodiæ caussa, balneis includi jussit: ubi, fervore atque æstu anima interclusa, fœdum in modum exspirarent. Ea ne fierent, neu

Decius Magius adversatur Pœnis.

legatio mitteretur ad Pœnum, summa ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritatem nihil, præter sanam civium mentem, defuit, restiterat. ut vero præsidium mitti ab Hannibale audivit, [24] Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum servitutem, exempla referens, primo, ne reciperetur præsidium, palam vociferatus est: deinde, ut receptum aut ejiceretur, aut, si malum facinus, quod a vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut, interfecto Punico præsidio, restituerent se Romanis. Hæc (neque enim oc-

Vocatus ab Hannibale negat se iturum.

culte agebantur) quum relata Hannibali essent, primo misit, qui vocarent Magium ad sese in castra: deinde, quum is ferociter negasset se iturum, (nec enim Hannibali jus esse in civem Campanum) concitatus ira Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque adtrahi ad se jussit. veritus deinde, ne quid inter vim tumultus, atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse, præmisso nuncio ad Marium Blosium prætorem Campanum, postero die se Capuæ futurum, proficiscitur e castris cum modico præsidio. Marius concione advocata edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviam irent Hannibali. Ab universis id non obedienter modo, sed enise, favore etiam vulgi, et studio visendi tot jam victoriis clarum imperatorem, factum

Decii Magii constantia.

est. Decius Magius nec obviam egressus est, nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, privatim se tenuit: in foro cum filio clientibusque paucis otiose inambulavit, trepidante tota civitate ad excipiendum Pœnum visendumque. Hannibal, ingressus urbem, senatum extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die seriæ rei gereret, diemque ut ipse adventu suo festum lætus ac libens celebraret; quamquam præceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, visenda urbe magnam diei partem consumsit.

VIII. Deversatus [g] est apud [25] Ninnios [h] Celeres, Stenium Pacuviumque, inclitos nobilitate ac divitiis. Eo Pacuvius Calavius, de quo ante dictum est, princeps factionis ejus,

[g] *Diversatus* Gron. Crev. [h] *Minios* Eæd.

24* *Pyrrhi superbam dominationem*] Pyrrhus a Tarentinis accitus in Italiam, illorum licentiam severa disciplina coercuit, atque etiam dominum potius quam socium egit. † Vide Plut. in Pyrrho.

25 *Minios Celeres*] Legit Gronovius e scriptis *Ninnios*. Ceterum de toto hoc loco qui Perollam spectat, operæ pretium est legere c. 4. l. IV. Observ. Gronovii, ubi mirari licebit acutissimi hominis sagacitatem in eruenda e MSS. multum sæpe deformatis vera Livii scriptura.

quæ traxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit, abstractum abs Decii Magii latere, cum quo ferocissime pro Romana societate adversus Punicum fœdus steterat; nec eum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majestas sententia depulerat. Huic tum pater juveni Hannibalem deprecando magis, quam purgando, placavit, victusque patris precibus lacrimisque etiam ad cœnam eum cum patre vocari jussit: cui convivio neminem Campanum, præterquam hospites, Jubelliumque Tauream, insignem bello virum, adhibiturus erat. [26] Cœperunt epulari de die, et convivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse; sed, ut in civitate atque etiam domo luxuriosa, omnibus voluptatium inlecebris instructum. Unus nec dominorum invitatione, nec ipsius interdum Hannibalis, Calavii filius Perolla [27] vinci potuit; ipse valetudinem excusans, patre animi quoque ejus [28] haud mirabilem interturbationem caussante. Solis ferme occasu patrem Calavium, ex convivio egressum, secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis ædium partibus) pervenerunt, *Consilium*, inquit, *adfero, pater, quo non veniam solum* [29] *peccati, quod*[1] *defecimus ad Hannibalem, impetraturi ab Romanis, sed in multo majore dignitate et gratia simus Campani, quam umquam fuimus.* Quum mirabundus pater, *quidnam id esset consilii*, quæreret; toga rejecta ab humero, latus subcinctum gladio nudat: *Jam ego*, inquit, *sanguine Hannibalis sanciam Romanum fœdus. te id prius scire volui, si forte abesse, dum facinus patratur, malles.*

U. C. 536. A. C. 216.

Pacuvius veniam impetrat filio suo Perollæ.

Perolla occisurus Hannibalem, rem significat patri.

IX. Quæ ubi vidit audivitque senex, velut si jam agendis, quæ audiebat, interesset, amens metu, *Per ego te*, inquit, *fili, quæcumque jura liberos jungunt parentibus, precor quæsoque, ne ante oculos patris* [30] *facere et pati omnia infanda velis. Paucæ horæ sunt, intra quas jurantes per quidquid Deorum est, dextræ dextras jungentes, fidem obstrinximus*, [31] *ut sa-*

Dehortatur eum pater.

[1] *quo* Gron. Crev.

26 *Cœperunt epulari de die*] Quum multum adhuc diei superesset. Hoc notat Livius, tanquam parum severum et sobrium. Legitima enim convivii hora apud veteres erat solis occasus, aut certe decima diei hora. Itaque *partem solido demere de die*, ut loquitur Horatius, luxuriæ esse videbatur. Vid. Lips. ad c. 2. l. XIV. Annal. Taciti.

27 *Vinci potuit*] Adduci, ut se lætitiæ convivali permitteret.

28 *Haud mirabilem interturbationem*] Ortam scilicet ab Annibalis conspectu, cui se paucas ante horas infensissimum hostem professus erat.

29 *Peccati, quo defecimus ad Annibalem*] Unus e nostris codd. plane, ut volebat Gron. *quod defecimus.* Et firmat Liv. supra, c. 7. *Si malum facinus, quod.. defecissent.*

30 **Facere et pati omnia infanda*] Id facere, quo omnia scelera continentur; pati crudelissima supplicia. Ceterum hujus omnibus numeris absolutæ orationis vim et pulchritudinem singularem egregie exponit, et intuendam ac pene pertractandam præbet Clar. Rollinus, *Traité des Etudes*, T. II. c. 3. §. II. art. 1.

31 *Ut sacratas fide manus.. armaremus*] Sic habent optimi MSS. complures, nisi quod præferunt *mansis*, quod mutavit Jac. Gronovius in *ma-*

U. C. 536. A. C. 216. *cratas fide manus*[k], *digressi ab conloquio, extemplo in eum armaremus? Ab hospitali mensa surgis*[l], *ad quam tertius Campanorum adhibitus es ab Hannibale, ut eam ipsam mensam cruentares hospitis sanguine? Hannibalem pater filio meo potui placare, filium Hannibali non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere adferunt. Unus adgressurus es Hannibalem? quid illa turba tot liberorum servorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescentne in amentia illa? Vultum ipsius Hannibalis, quem armati exercitus sustinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? et, alia auxilia desint, me ipsum ferire, corpus meum obponentem pro corpore Hannibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi transfigendusque est. deterreri hic sine te potius, quam illic vinci. Valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie valuerunt.* Lacrimantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque, osculo hærens, non ante precibus abstitit, quam pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis, *Ego quidem*, inquit, *quam patriæ debeo, pietatem exsolvam patri. tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen; semel, quum defectionis ab Romanis; iterum, quum pacis cum Hannibale fuisti auctor; tertio hodie, quum restituendæ Romanis Capuæ mora atque inpedimentum es. Tu, patria, ferrum, quo pro te armatus*[32] *hanc arcem defendere volebam, hosti minime parcens, quando parens extorquet, recipe.* Hæc quum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit: et, quo minus res suspecta esset, se ipse convivio reddidit.

Patri cedit Perolla.

X. Postero die senatus frequens datus Hannibali. ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias

Hannibal Dec. Magium sibi dedi postulat.

[k] *ut sacratis de mensis essemus: — — — armaremur?* Gron. [l] *Surgis ab h. m.* Gron. Crev. paullo post: *adhibitus ab H. es* Eæd.

nus. Hæc certissima est ac verissima hujus loci lectio, quam quo attentius perpenderis, eo profecto comprobabis magis. Vulgo legitur, *ut sacratis de mensis essemus: digressi ab colloquio.. armaremur?* nulla satis firma librorum auctoritate, et præterea ineleganter et inconcinne. Infra enim *hospitalis mensæ* fit mentio: quæ repetitio frigida esset, si jam de *sacratis mensis* actum foret. Non est, nec ullo pacto esse debet in eo loco quem perpendimus de *mensa hospitali* sermo, sed tantum de eo colloquio quo Annibalem pater filio placavit: sicque a minoribus ad majora procedit oratio; quod artificium summa cura Livius in tota hac oratione observavit. * Sensus est: Num ideo fidem dedimus Annibali, ut jurisjurandi religione consecratas manus in eum armaremus?

32 *Hanc arcem defendere volebam, hosti minime parcens*] Hæc inquinata sunt, et male assutis centonibus deformata. Unus e nostris codd. *τὰ defendere volebam* et *parcens* exhibet supra lineam ab aliena procul dubio manu adjecta. Put. liber, *hanc arcem hostrimini:* unde Rubenius efficit, *hanc arcem hostium inii.* Nimirum Perolla non incommode vocat domum eam, in qua diversabatur Annibal, *arcem hostium.*

egit Campanis, quod amicitiam suam Romanæ societati præposuissent; et inter cetera magnifica promissa pollicitus, brevi caput Italiæ omni Capuam fore, juraque inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. Unum esse exsortem Punicæ amicitiæ fœderisque secum facti, quem neque esse Campanum, neque dici debere, Magium Decium. eum postulare, ut sibi dedatur, ac se præsente de eo referatur, senatusque consultum fiat. Omnes in eam sententiam ierunt: quamquam magnæ parti et vir indignus ea calamitate, et haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egressus curia, [33] in templo magistratus consedit; comprehendique Decium Magium, atque ante pedes destitutum caussam dicere jussit. Qui quum, manente ferocia animi, negaret lege fœderis id cogi posse, tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in castra est jussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans; *Habetis libertatem, Campani, quam petistis. foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capua capta fieret? Ite obviam Hannibali, exornate urbem, diemque adventus ejus consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis.* Hæc vociferanti, quum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra portam jussus. ita in castra perducitur: extemploque impositus in navim, et Karthaginem missus; ne, motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti [34] principis: et, [35] legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, [36] quam primum peterent, offendendi sibi novi socii; aut tribuendo, habendus Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, [37] quæ tum in ditione regum erant. ibi quum Magius ad statuam [38] Ptolemæi regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandriam ad Ptolemæum, [39] quum eum docuisset, contra jus fœderis vinctum se ab Hannibale esse, vinculis liberatur; permissumque, ut rediret, seu Romam, seu Capuam mallet. *Nec Magius Capuam sibi tutam* dicere; *et Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bel-*

U. C. 536. A. C. 216.

Magius obducitur in castra Hannib.

Cyrenas adpulsus confugit ad statuam regis.

33 *In templo magistratus consedit*] In loco, qui juri dicundo destinatus erat, quique ideo *templum* hic vocatur, quod nimirum auguriis consecratus esset. Templum enim est omnis locus auguriis consecratus. Vid. not. 45. ad c. 6. l. I. et not. 19. ad c. 56. l. II.

34 * *Principis*] Unius e principibus Capuæ viris.

35 *Legatione missa*] Si legatio mitteretur ad repetendum eum.

36 *Quam primum peterent*] Mallit Gronovius *primam*.

37 * *Quæ tum in ditione regum erant*] Quum hæc scriberet Livius, Cyrenæ jamdiu erant in ditione populi Romani.

38 * *Ptolemæi Regis*] Regnabat tunc in Ægypto Ptolemæus Philopator, a Ptolemæo Lagi filio quartus.

39 *Cum eum docuisset*] *Cu* legi jussit Gronovius pro *dum*, ita postulante recta loquendi ratione. Et favet Victor. codex.

U. C. 536. A. C. 216. *lum sit, transfugæ magis, quam hospitis, fore domicilium. nusquam malle, quam in regno ejus, vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.*

Redit a Delphis legatus Romanus. XI. Dum hæc geruntur, [40] Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit: [41] Divi quoque in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur. tum, *Si ita faxitis, Romani, vestræ res meliores* [42] *faciliores que erunt: magisque ex sententia respublica vestra vobis procedet, victoriaque duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, republica vestra bene gesta servataque,* [43] *lucris meritis donum mittitote, deque præda, manubiis, spoliisque honorem habetote,* [44] *lasciviam a vobis prohibetote.* Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitavit, tum dixit, *se oraculo egressum extemplo his omnibus Divis rem divinam ture ac vino fecisse: jussumque ab templi antistite, sicut* [45] *coronatus laurea corona et oraculum adisset, et rem divinam fecisset; ita coronatum navim adscendere, nec ante deponere eam, quam Romam pervenisset. Se, quæcumque imperata sint, cum summa religione ac diligentia exsecutum; coronam Romæ* [46] *in aram*[m] *Apollinis deposuisse.* Senatus decrevit, ut eæ res divinæ supplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent. Dum hæc Romæ atque

Mago Karthaginem a fratre missus. in Italia geruntur, nuncius victoriæ ad Cannas Karthaginem venerat Mago Hamilcaris filius: non ex ipsa acie a fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, [47] quæque deficiebant. Is, quum ei senatus datus esset, res gestas in Italia a fratre exponit: [48] *Cum*

[m] *ara* Gron. Crev.

40 *Q. Fabius Pictor*] Is ipse qui horum temporum scripsit historiam, teste Appiano in bello Annibalico: *scriptorum* historiæ Romanæ *antiquissimus*, ut docet Livius, l. I. c. 44. Nec bellum hoc solummodo, sed res gestas populi Romani universas scribendo complexus fuerat.

41 *Divi quoque in eo erant*] Recidenda videtur particula *quoque*, quæ nihil huc pertinet, et facile immigrare potuit ex vicino orationis membro *quibus quoque modo supplicaretur*. Nisi quis malit, quia plerique scripti habent *divinique*, legere *divi quique*, id est, singuli divi.

42 *Faciliores*] Commodiores, fortunatiores. Sic Ter. Adelph. Act. III. Sc. 5. *Quam vos facillime agitis, quam estis maxume potentes, dites, fortunati, nobiles.* Et Plautus Epidico, Act. II. Sc. 2. *Quam facile et quam fortunate evenit illi, obsecro, mulieri!*

43 *Lucris meritis*] Ex lucris, quæ promeriti laboribus et certaminibus fueritis.

44 *Lasciviam a vobis prohibetote*] Cavete irreligiosam exultationem in rebus secundis, atque ex ea deûm incuriam et contemptum. GRON.

45 *Coronatus laurea corona*] Jac. Gronovius observat vocem *corona* abesse ab uno MS. et recte suspicatur eam additam esse interpretamenti loco. Firmatur hæc conjectura ex hoc loco l. XXVII. c. 37. *Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laurea prætextatique.*

46 *In aram Apollinis deposuisse*] Vulgo *in ara*. Sed omnes scripti habent *in aram*: quemadmodum l. I. c. 18. *dextra in caput Numæ imposita.*

47 *Quæ deficiebant*] Optimi et complures scripti habent, teste Gronovio, *quæque*. Quod si admittendum sit, legendum videtur, *ut quæque deficiebant.*

48 *Cum sex imperatoribus*] Imo

sex imperatoribus eum, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint, cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse: occidisse supra ducenta millia hostium: supra quinquaginta millia cepisse. Ex quatuor consulibus duos occidisse; ex duobus saucium alterum, alterum, toto exercitu amisso, vix cum quinquaginta hominibus effugisse. [49] *Magistrum equitum, quæ consularis potestas sit, fusum fugatumque: dictatorem, quia se in aciem numquam commiserit,* [50] *unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque,* [51] *partim Samnitium ac Lucanorum defecisse ad Pœnos. Capuam, quod caput, non Campaniæ modo, sed, post adflictam rem Romanam Cannensi pugna, Italiæ sit, Hannibali se tradidisse. Pro his tantis totque victoriis, verum esse, grates Deis immortalibus agi haberique.*

U. C. 536. A. C. 216. Exponit res gestas Hannibalis.

XII. Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in vestibulo curiæ jussit annulos aureos, qui tantus acervus fuit, ut, metientibus [52] dimidium super tres modios explesse, sint quidam auctores. Fama tenuit, quæ propior vero est, haud plus fuisse modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium esset, [53] neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, *Quo propius spem belli perficiendi sit, eo magis omni ope juvandum Hannibalem esse. procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra. magnam vim frumenti, pecuniæ, absumi: et tot acies, ut hostium exercitus delesse, ita victoris etiam copias parte aliqua minuisse. Mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam frumentumque tam bene meritis de nomine Punico militibus.* Secundum hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco, vir factionis Barcinæ, locum Hannonis increpandi esse ratus, *Quid est, Hanno?* inquit. *etiam nunc pœnitet belli suscepti adversus*

Annuli aurei ad modii mensuram.

Hannonem increpat Himilco.

septem. Ex sequentibus patet Ti. Sempronium hic omitti: quæ sane mira videri debet scriptoris nostri indiligentia.

49 * *Magistrum equitum, quæ consularis potestas sit*] Observa relativum, *quod*, duobus nominibus interpositum, sequenti conjungitur: cujus loquendi figuræ et aliud mox exemplum sequetur. *Capuam quod caput .. Campaniæ .. sit.*

50 * *Unicum imperatorem haberi*] Eximium et excellentem imperatorem existimari. Sic l. VII. c. 1. *vir unicus in omni fortuna:* et c. 12. *unicum ducem:* et VIII. 32. *unico juveni.*

51 *Partim Samnitium*] Antique pro *partem*. Hunc archaismum e tribus scriptis arripuit Gronovius: et aliquot exemplis tuetur l. III. Observ. c. 2.

52 *Dimidium super tres modios*] Paulo minus tribus modiis Parisiensibus.

53 *Neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores*] Neminem id insigne gerere, nisi qui equo militaret, et eorum ipsorum primores, eos nempe qui publico equo merebant, ac proprie *equites Romani* dicebantur. Quum Pœnus homo hic Pœnos senatores alloquatur, mirum videri non debet, quod equites Romanos describat ambitu verborum potius, quam signet nomine.

U. C. 536. A. C. 216.

Oratio Hannonis de Hannibale.

Romanos? Jube dedi Hannibalem: veta in tam prosperis rebus grates Diis inmortalibus agi. audiamus Romanum senatorem in Karthaginiensium curia. Tum Hanno: *Tacuissem hodie, Patres conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus lætum quod esset vobis, loquerer. nunc interroganti senatori, pœniteatne me adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reticeam, aut superbus, aut* [54] *obnoxius videar: quorum alterum est hominis alienæ libertatis obliti; alterum suæ. Respondeam igitur Himilconi, non desisse pœnitere me belli, neque desiturum ante* [55] *invictum vestrum*[a] *imperatorem incusare, quam finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquæ desiderium ulla alia res, quam pax nova, finiet. Itaque ista, quæ modo Mago jactavit, Himilconi ceterisque Hannibalis satellitibus jam læta sunt. mihi possunt læta esse, quia res bello bene gestæ, si volumus fortuna uti, pacem nobis æquiorem dabunt. nam si prætermittimus hoc tempus, quo magis dare, quam accipere, possumus videri pacem, vereor, ne hæc quoque lætitia* [56] *luxuriet nobis, ac vana evadat. Quæ tamen nunc quoque qualis est? Occidi exercitus hostium: mittite milites mihi. quid aliud rogares, si esses victus? Hostium cepi bina castra, prædæ videlicet plena et commeatuum; frumentum et pecuniam date. quid aliud, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et, ne omnia ipse mirer, (mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare jus fasque est) velim seu Himilco, seu Mago respondeat; quum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque in defectione totam Italiam esse; primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo, ex quinque et triginta tribubus, ad Hannibalem transfugerit?* Quum utrumque Mago negasset: *Hostium quidem ergo*, inquit, *adhuc nimis multum superest. sed, multitudo ea quid animorum, quidve spei habeat, scire velim.*

Disceptatio cum Magone.

XIII. Quum, id nescire, Mago diceret; *Nihil facilius scitu est*, inquit. *Ecquos legatos ad Hannibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romæ factam esse, adlatum ad vos est?* Quum id quoque negasset, *Bellum igitur*, inquit, *tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Hannibal in Italiam est transgressus. Quam varia victoria* [57] *priore Punico bello fuerit, plerique, qui me-*

[a] *nostrum* Gron.

54 * *Obnoxius*] Ignobiliter pavens, ut servus nutum domini horret. Sic l. III. c. 39. *Obnoxie dictas sententias.*

55 *Invictum vestrum imperatorem*] In voce *vestrum* sese prodit indignatio et contemptus. Ideo illam auctore Put. libro admisimus. Vulgo *nostrum.*

56 * *Luxuriet nobis*] Nos vana spe lactatos destituat.

57 *Priore Punico bello*] Si hæc sunt a manu Livii, imprudens more Romano Pœnum hominem loquentem facit. CLERICUS.

minerimus, supersumus. numquam terra marique magis prospera res nostræ visæ sunt, quam ante consules C. Lutatium et A. Postumium fuerunt. Lutatio et Postumio consulibus, devicti ad Ægates insulas sumus. Quod si (id quod Dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit; tum pacem speratis, quum vincemur, quam nunc, quum vincimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda, habeo, quid sententiæ dicam: si de iis, quæ Mago postulat, refertis, nec victoribus mitti adtinere puto, et frustrantibus nos [58] *falsa atque inani spe multo minus censeo mittenda esse.* Haud multos movit Hannonis oratio. nam et simultas cum familia Barcina leviorem auctorem faciebat, et occupati animi præsenti lætitia nihil, quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, si adniti paullulum voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit senatusconsultum, ut Hannibali quatuor Numidarum millia in supplementum mitterentur, et quadraginta elephanti, et [59] argenti multa talenta. [60] Dictatorque cum Magone in Hispaniam præmissus est, ad conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia, quique in Hispania erant, supplerentur.

U. C. 536.
A. C. 216.

XIV. Ceterum hæc, ut in secundis rebus, segniter otioseque gesta. Romanos, præter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul ulli rei, quæ per eum agenda esset, deerat: et dictator M. Junius Pera, rebus divinis perfectis, latoque, ut solet, ad populum, [61] ut equum escendere liceret, præter duas urbanas legiones, quæ principio anni a consulibus conscriptæ fuerant, et servorum delectum, cohortesque [62] ex agro Piceno et Gallico conlectas, ad ultimum prope desperatæ reipublicæ auxilium, quum honesta utilibus cedunt, descendit, edixitque: *Qui capitalem fraudem ausi, quique* [63] *pecuniæ judicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque sese exsolvi jussurum.* Ea sex millia hominum Gallicis spoliis, quæ triumpho C. Flaminii translata erant, armavit.

Romani inpigre bellum adparant.

58 *Falsa atque inani spe*] Sic Gronovius edidit, proxime ad scriptam lectionem. Vulgati olim *falsa atque inani victoria.*

59 *Argenti multa talenta*] Videtur legendum *mille talenta* ex c. 32. infra.

60 *Dictatorque*] Pœnus: sic solent loqui Romani scriptores, * nomina magistratuum et imperiorum apud se usitata ad exteros quoque populos transferentes.

61 * *Ut equum escendere liceret*] Vetabatur prisca lege dictator equum conscendere. Cujus prohibitionis originem et causas inquirit Plut. in Fab.

62 * *Ex agro.... Gallico*] Sic dicebatur ager inter Æsim et Rubiconem fluvios, qui quum olim Gallorum Senonum fuisset, postea iis expulsis, populo viritim distributus fuerat.

63 *Pecuniæ judicati*] Vid. not. 55. ad VI. 14.

U. C. 536. A. C. 216. Hannibal Neapolim frustra tentat.

itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab urbe proficiscitur. Hannibal, Capua recepta, quum iterum Neapolitanorum animos, partim spe, partim metu, nequidquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit: [64] et ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem; ita, si morarentur spem, nihil eorum, quæ pati aut timere possent, prætermissurus. Senatus, ac maxime primores ejus, in societate Romana cum fide perstare; plebs novarum, ut solet, rerum atque Hannibalis tota esse; metumque agrorum populationis, et patienda in obsidione multa gravia indignaque proponere animo. neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si propalam tenderent, resisti multitudini concitatæ non posse; [65] clam simulando dilationem mali inveniunt. placere enim sibi defectionem ad Hannibalem simulant: quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamque novam transeant, parum constare. Ita spatio sumto, legatos propere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt, docentque, quanto in discrimine sit Nolana res, agrum Hannibalis esse et Pœnorum, urbem extemplo futuram, ni subveniatur. concedendo plebei senatum, ubi velint, defecturos se, ne deficere præfestinarent, effecisse. Marcellus, conlaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum adventum jussit: interim celari, quæ secum acta essent, spemque omnem auxilii Romani. Ipse a Casilino Calatiam petit: atque inde, Vulturno amni [o] trajecto, perque agrum Saticulanum [66] Trebulanumque [p] super Suessulam per montes Nolam pervenit.

Nolæ discordia.

Senatus Nolanus vocat Marcellum.

XV. Sub adventum prætoris Romani Pœnus agro Nolano excessit, et ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus navibus tutus ex Africa esset. Ceterum, postquam Neapolim a præfecto Romano teneri accepit, (M. Junius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis adcitus) [67] Neapoli quoque, sicut Nola, omis-

[o] *amne* Gron. Crev. [p] *Trebianumque* Crev.

64 *Et, ut non hostiliter statim*] Dele supervacaneam voculam *et*. Favet Victorinus codex, qui omittit *ut*.

65 *Clam simulando*] *Simulare* est ostentare aliud quid, quam apud animum tuum sentias. Itaque non *clam*, sed palam et aperte peragitur id quod simulatur. Hic igitur videtur esse aliquid vitii, præsertim quum MSS. plurimum et a vulgata lectione, et a se invicem dissentiant. Suggerit Gronovius *obsecundando*, quomodo supra, l. III. c. 35. *obsecundando mollire impetum aggrediuntur*.

66 *Trebianumque*] Gronovianæ editiones habent *Trebulanumque* ex Cluverii emendatione. Nos veterum editorum et scriptorum lectionem retulimus, quam approbat Holstenius apud Cellar. Geogr. Ant. l. II. c. 9.

67 *Neapoli quoque, sicut Nola, omissa*] Hanc scripturam (quam tenent duo e nostris codicibus, parum admodum abludentibus ceteris, sive quos Gronovius, sive quos ipsi inspeximus) non dubitavimus antepo-

sa[q], petit Nuceriam. eam quum aliquamdiu circumsedisset, saepe vi, saepe sollicitandis nequidquam nunc plebe nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus, ut inermes cum singulis abirent vestimentis. deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis, præter Romanos, videri vellet, præmia atque [68] honores, qui remanerent, ac militare secum voluissent, proposuit. Nec ea spe quemquam tenuit. dilapsi omnes, [69] quocumque hospitia aut fortuitus animi inpetus tulit, per Campaniæ urbes, maxime Nolam Neapolimque. Quum ferme triginta senatores, ac forte primus quisque, Capuam petissent, exclusi inde, quod portas Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriæ præda militi data est, urbs direpta atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiducia præsidii, quam voluntate principum, habebat. plebes timebatur, et ante omnes L. Bantius, quem [70] consensus adtentatæ defectionis, ac metus a prætore Romano, nunc ad proditionem patriæ, nunc, si ad id fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat juvenis acer, et sociorum ea tempestate prope nobilissimus eques, seminecem eum ad Cannas in acervo cæsorum corporum inventum, curatumque benigne, etiam cum donis Hannibal domum remiserat. ob ejus gratiam meriti rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Pœno: anxiumque eum et sollicitum cura novandi res prætor cernebat. Ceterum, quum aut pœna cohibendus esset, aut beneficio conciliandus, sibi adsumsisse, quam hosti ademisse, fortem ac strenuum maluit socium, adcitumque ad se benigne adpellat: *Multos eum invidos inter populares habere, inde existimatu facile esse, quod nemo civis Nolanus sibi indicaverit, quam multa ejus egregia facinora militaria essent. Sed, qui in Romanis militaverit castris, non posse obscuram ejus virtutem esse. multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre,*

U. C. 536. A. C. 216. Hannibal Nuceriam capit.

Bantius Nolanus propensus in Hannibalem.

[q] *Neapolim quoque sicut Nolam non admissus* Gron.

nere vulgatæ, *Neapolim quoque, sicut Nolam, non admissus.* Melius enim et aptius cohæret hæc nostra cum iis quæ præcedunt, *posteaquam Neapolim a præfecto Romano teneri accepit.*

68 *Honores, qui remanerent ac militare secum voluissent, proposuit*] Sic scripti, nisi quod habent *remanserant:* quod manifesto vitiosum est, debetque mutari in *remanerent*, vel *remanere*. Antea legebatur: *Honores iis qui remansissent ac militare vellent secum, proposuit.* Non raro supprimit in hunc modum pronomina Livius. Sic l. IV. c. 3. *Civis Romanus si sit ex plebe, præcisa* (ei) *consulatus spes erit?* et X. 25. *Hodierno et crastino die qui nomina dederitis,* (eos) *mecum ducam.* Et durius longe Plautus, Men. Act. V. Sc. 8. *Eripui, homines qui te ferebant sublimem quatuor:* id est, *qui te homines quatuor sublimem ferebant,* iis te eripui. Gronovius.

69 *Quocunque hospitia*] Magis Livianum videretur, *quo quemque hospitia,* quod recte observat Gronovius. Sic infra, c. 17. *qua quemque aut consilium, aut error tulit.*

70 *Consensus attentatæ defectionis*] Lege cum Gronovio: *conscientia tentatæ defectionis.*

U. C. 536. A. C. 216. *qui vir esset ille, quæque et quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset: utique Cannensi prœlio non prius pugna abstiterit, quam prope exsanguis ruina superincidentium virorum, equorum, armorumque sit obpressus. Itaque macte virtute esto,* inquit. *apud me tibi omnis honos atque omne præmium erit: et, quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumento esse.* lætoque juveni promissis equum eximium dono dat, [71] bigatosque quingentos quæstorem numerare jubet: lictoribus imperat, ut eum se adire, quoties velit, patiantur.

Hannibal ad Nolam. XVI. Hac comitate Marcelli ferocis juvenis animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortius ac fidelius juverit. Quum Hannibal ad portas esset, (Nolam enim rursus a Nuceria [72] moverat castra) plebesque Nolana de integro ad defectionem spectaret, Marcellus sub adventum hostium intra muros se recepit; non castris metuens, sed ne prodendæ urbis occasionem nimis multis in eam inminentibus daret. Instrui deinde utrimque acies cœptæ, Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante castra sua. prœlia hinc parva inter urbem castraque, et vario eventu fiebant: quia duces nec prohibere paucos [73] temere provocantes¹, nec dare signum universæ pugnæ volebant. [74] In hac cotidiana duorum exercituum statione principes Nolanorum nunciant Marcello, *Nocturna conloquia inter plebem ac Pœnos fieri; statutumque esse, ut, quum Romana acies* [75] *egressa portis iret*², *inpedimenta eorum ac sarcinas diriperent, clauderent deinde portas, murosque occuparent, ut, potentes rerum suarum atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent.*

Marcellus se prœlio parat. Hæc ubi nunciata sunt Marcello, conlaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnæ experiri statuit. Ad tres portas in hostes versas tripartito exercitum instruxit: inpedimenta subsequi jussit;

¹ *rogantes* Gron. Crev. ² *foret* Gron.

71 *Bigatos .... quingentos*] Vertit Plut. in Marc. πεντακοσίας δραχμάς. Drachma autem æquiparatur denario. Itaque bigati quingenti efficiunt septem marcas nostrates, cum sex unciis et semuncia una. Bigati nimirum nihil differebant a quadrigatis, de quibus supra, XXII. 52. nisi quod hi quadrigarum, illi bigarum effigiem insculptam gerebant.

72 *Moverat castra*] Scripti omnes *movit*.

73 *Temere rogantes*] Hoc parum clarum est. Cur enim duces non denegarent id quod temere rogarentur? In Put. libro invenimus *procantis*: unde videndum est an effici debeat *provocantis*, sive *provocantes*. Quum utrimque acies starent in conspectu, pauci injussu imperatorum temere interdum oppositos sibi hostes provocabant: quos prohibere duces non tanti esse ducebant.

74 *In hac cotidiana*] Optimus codex *coditia jam*. Inde Gronovius fecit *cotidiana*. Sigonius dederat *continua*. Olim *comitiaria*.

75 *Egressa portis iret*] Vulgo *egressa portis foret*. Sed hoc quod edidimus, repertum in Put. et Victor. codicibus, Livianum esse facile persuadebimus iis qui vulgarem et plebeium sermonem eleganti et exquisito sciunt seponere,

calones lixasque et invalidos milites [76] vallum ferre. media porta robora legionum et Romanos equites, duabus circa portis novos milites levemque armaturam ac sociorum equites statuit. Nolani muros portasque adire vetiti; [77] subsidiaque destinata inpedimentis data, ne, occupatis prœlio legionibus, in ea inpetus fieret. ita instructi intra portas stabant. Hannibali, sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie stanti, primo miraculo esse, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset. ratus deinde prodita conloquia esse, metuque resides factos, partem militum in castra remittit, jussos propere adparatum omnem obpugnandæ urbis in primam aciem adferre; satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditque ad muros acies, patefacta repente porta, Marcellus signa canere, clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo possent inpetu, in hostem erumpere jubet. Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, quum duabus circa portis P. Valerius Flaccus et C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixæ calonesque, et alia turba custodiæ inpedimentorum adposita, ut paucitatem maxime spernentibus Pœnis ingentis repente exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim adfirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia et octingentos [t] hostium cæsos; [78] non plus quingentos Romanum [u] amisisse. Sive tanta, sive minor victoria fuit, ingens eo die res, ac nescio, an maxima illo bello gesta sit. [79] non vinci enim ab Hannibale vincentibus difficilius fuit, quam postea vincere.

U. C. 536. A. C. 216.

Hannibalem adgreditur.

Bene rem gerit.

XVII. Hannibal, spe potiundæ Nolæ ademta, quum Acerras recessisset, Marcellus extemplo, clausis portis custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quæstionem in

[t] *trecentos* Gron. Crev. [u] *plus uno Romanos* Gron.

76 **Vallum ferre*] Ferre plures vallos, quibus si opus esset vallum strui posset. Milites Romani senos septenosque vallos, interdum etiam duodenos tulisse leguntur. Vid. supra III. 27.

77 *Subsidiaque destinata impedimentis data*] Data sunt impedimentis subsidia quæ iis erant destinata. Ceterum facile pateremur alterutram harum vocum, sive *data*, sive *destinata*, eliminari.

78 *Non plus D.*] Sic clare Put. Et assentitur Plut. in Marcello. Auget quoque idem codex numerum occisorum ex Annibalis exercitu ad *duo millia et DCCC.* Sed et, quum scripti habeant mox *Romanorum*, recte videtur Gronovius emendare *Romanum*. Vulgo editi *duo millia et trecentos hostium cæsos: non plus uno Romanos amisisse.*

79 *Non vinci enim ab Annibale vincentibus*] Hæc si sana sunt, sic exponi debent. Difficilius enim fuit vincentibus, id est, iis qui tunc vicere Marcello duce, non vinci ab Annibale, quam postea vincere. Olim legebatur *vincere solitis*, ubi nunc *vincentibus*. Inde Valla efficiebat vel *vincere solito*, nempe Annibale; vel, *vinci solitis Romanis*.

U. C. 536. A. C. 216. foro de iis, qui clam in conloquiis hostium fuerant, habuit: supra septuaginta damnatos proditionis securi percussit, bonaque eorum jussit publica populi Romani esse: et, summa rerum senatui tradita, cum exercitu omni profectus, supra Suessulam castris positis consedit. Pœnus, Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere, postquam obstinatos vidit, obsidere inde atque obpugnare parat. ceterum Acerranis plus animi, quam virium, erat. itaque, desperata tutela urbis, ut circumvallari mœnia viderunt, priusquam [80] continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta neglectasque custodias silentio noctis dilapsi, per vias inviaque, [81] qua quemque aut consilium aut error [x] tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Hannibal, Acerris direptis atque incensis, quum a Casilino dictatorem Romanum [82] legionesque novas adciri [y] nunciassent, [83] ne quis tam propinquis hostium castris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore [84] quingenti Prænestini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. hi, non confecto Præneste ad diem delectu, serius profecti domo, quum Casilinum ante adversæ pugnæ famam venissent, [85] et aliis adgregarent sese Romanis sociisque, profecti a Casilino cum satis magno agmine irent; avertit eos retro Casilinum nuncius Cannensis pugnæ. ibi quum dies aliquot, suspecti Campanis timentesque, cavendis ac struendis in vicem insidiis traduxissent, [86] jamque de Capuæ defectione agi, accipique Hannibalem satis pro certo habuere, [87] interfectis nocte oppidanis, partem ur-

Acerras capit Pœnus.

[x] *terror* Gron. [y] *legionesque eminus adspici* Crev.

80 * *Continuarentur*] Jungerentur inter se, ita ut nullum jam inter ea spatium pateret ad fugam.

81 *Qua quemque aut consilium, aut error tulit*] Sic suprà, 13. *quo quemque hospitia, aut fortuitus animi impetus tulit.* Quod hactenus legebatur, *terror*, minime huc quadrat. Etenim eos etiam *terror* agitabat, qui certo *consilio* sedem sibi legere. Id sensit Gronovius. Sed non satis diligenter inspexerat codicem Put. qui veram lectionem servavit.

82 *Legionesque eminus adspici*] Lipsii conjectura, a Dujatio admissa; quæ quidem non longe abit a scripta lectione quorumdam librorum, *minus accipi.* Gronovius ex uno codice affert *legionesque novas acciri.* Sed hoc minus clarum, minusque aptum huic loco visum est, quam Lipsiana emendatio.

83 *Ne quis .... Capuam quoque recurrat*] Gronovius emendat ex vestigiis MSS. *Ne quid ... Capuæ quoque moveretur.*

84 *Quingenti Prænestini*] Notam numeri, quæ in plerisque libris deest, tenet unus e regiis. Ceterum infra c. 19. dicuntur fuisse *quingenti septuaginta.*

85 *Et aliis aggregarent sese*] Put. *adgregantur.* Unde proclive est efficere, *et aliis adgregantibus sese:* quod verum putamus.

86 *Jamque de Capuæ*] Libri magno consensu: *ita de Capuæ.* Lege *ut,* id est, postquam *de Capuæ defectione agi.* Hanc emendationem postulat verbum quod sequitur, *habuere.*

87 *Interfectis .... oppidanis*] Ne intellige interfectos oppidanos omnes, sed eos videlicet, qui Pœnis favebant; cum ceteris communi animo consilioque Prænestinos urbem defendisse, ut constat ex c. 19. infra.

bis, quæ cis Vulturnum est, (eo enim dividitur amni) occupavere. idque præsidium[1] Casilini habebant Romani. Additur et Perusina cohors, homines quadringenti sexaginta, eodem nuncio, quo Prænestini paucos ante dies, Casilinum compulsi. et satis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, et flumine altera parte cincta, tuenda erat. penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat. U. C. 536. A. C. 216.

XVIII. Hannibal quum jam inde haud procul esset, Gætulos cum præfecto, nomine Isalca, præmittit: ac primo, si fiat conloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas præsidiumque accipiendum perlicere jubet: si in pertinacia perstent, rem gerere ac tentare, si qua parte invadere urbem possit. Ubi ad mœnia accessere, quia silentium erat, solitudo visa; metuque concessum barbarus ratus, moliri portas et claustra refringere parat. quum, patefactis repente portis, cohortes duæ, [88] ad id[a] ipsum instructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal, cum majore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. postremo Hannibal, castris ante ipsa mœnia obpositis, parvam urbem parvumque præsidium summa vi atque omnibus copiis obpugnare parat. ac, dum instat lacessitque, corona undique circumdatis mœnibus, aliquot milites et promtissimum quemque, e muro turribusque ictos, amisit. Semel [89] ultro erumpentes agmine elephantorum obposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem, satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. plures cecidissent, ni nox prœlio intervenisset. Postero die omnium animi ad obpugnandum accenduntur; utique postquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux castelli, plano loco positi, segnem obpugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum Trasimenique et Trebiæ singulos admonens universosque. Inde vineæ quoque cœptæ agi cuniculique: nec ad varios conatus hostium [90] aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adversus vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos excipere, et palam et clam cœptis obviam ire; donec pudor etiam Hannibalem ab incepto avertit: castrisque communitis, ac præsidio modico inposito, ne omissa res videretur, in hiberna Capuam concessit.

Casilinum Hannibal obpugnat.

Hannibal it Capuam in hiberna.

[1] *præsidii* Gron.

[a] *id* del. Ead.

88 *Ad id ipsum*] Admisimus τὸ *id*, quod et fecerat Clericus, volentibus membranis nostris omnibus, et quibusdam Gronovii.

89* *Ultro erumpentes*] Quum etiam non lacessiti erumpere ausi essent.

90 *Aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum*] Placeret magis cum Gronovio legere: *aut vis ulla, aut ars deerat sociis Romanorum. Propugnacula* . . . .

U. C. 536. A. C. 216. Ibi partem majorem hiemis exercitum in tectis habuit, adversus omnia humana mala sæpe ac diu duratum[b], bonis inexpertum atque insuetum. itaque, quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates inmodicæ; [91] et eo inpensius, quo avidius ex insolentia in eas se merserant. Somnus enim, et vinum, et epulæ, et scorta, balineaque, et otium, consuetudine in dies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde præteritæ victoriæ eos[c], quam præsentes tutarentur vires; majusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam quod non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romanam duxisset. illa enim cunctatio distulisse modo victoriam videri potuit; hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque, Hercule, velut si cum alio exercitu a Capua exiret, nihil usquam pristinæ disciplinæ tenuit. nam et redierunt plerique scortis inpliciti: et, ubi primum sub pellibus haberi cœpti sunt, viaque et alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus animisque deficiebant: et deinde per omne æstivorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quam Capua, desertoribus erant.

Corrumpitur illic ejus exercitus.

XIX. Ceterum, mitescente jam hieme, educto ex hibernis milite, Casilinum redit. ubi, quamquam ab obpugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos præsidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius præerat, dictatore auspiciorum repetendorum caussa profecto Romam. Marcellum, et ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, et Vulturnus amnis inflatus aquis, et [92] preces Nolanorum atque Acerranorum, tenebant, Campanos timentium, si præsidium Romanum abscessisset. Gracchus, adsidens tantum Casilino, quia prædictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, nihil movebat: quamquam, quæ facile omnem patientiam vincerent, nunciabantur a Casilino. nam et, præcipitasse se quosdam non tolerantes famem, constabat; et stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus, quum neque pugnam conserere dictatoris injussu auderet, (pugnandum autem esse, si palam frumentum inportaret, videbat) neque

[b] *durantem* Gron. Crev. [c] *eos victoriæ* Eæd.

91 * *Et eo impensius*] Et quidem deliciæ eo impensius perdidere Pœnos, atque eo graviore exitio evertere Pœnorum vires, quo avidius in eas se merserant, propterea quod hactenus erant illarum insueti.

92 *Preces .. Acerranorum*] Supra, c. 17. Livius memoravit Acerranos passim diffugisse, urbem direptam atque incensam fuisse. Itaque merito Gronovius hic legendum putat *Avellanorum*, quæ civitas erat Campaniæ vicina Casilino.

clam inportandi spes esset, farre, ex agris circa undique convecto, quum complura dolia complesset, nuncium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quæ amnis deferret. Insequenti nocte, intentis omnibus in flumen ac spem ab nuncio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt: æqualiter inter omnes frumentum divisum. Id postero quoque die ac tertio factum est. nocte et mittebantur et perveniebant: eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis, transverso vortice dolia inpulit ad ripam, quam hostes servabant. ibi hærentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur: nunciatumque Hannibali est, et deinde intentiore[d] custodia cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces tamen fusæ ab Romanis castris, quum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id ventum inopiæ est, ut lora detractasque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere conarentur, nec muribus aliove animali abstinerent, et omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent; [93] et, quum hostes obarassent, quidquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen injecerunt, ut Hannibal, *Eone usque, dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?* exclamaret: et, qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemtione liberorum capitum. [94] Septunces auri in singulos pretium convenit. Fide accepta, sese tradiderunt: donec omne aurum persolutum est, in vinculis habiti: tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quam ab equite in abeuntes inmisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidium ferrum famesque absumsit: ceteri incolumes Præneste cum prætore suo Manicio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit, Præneste in foro statuta, loricata, amicta toga, velato capite; et tria signa cum titulo lamnæ æneæ inscripto, *Manicium pro militibus, qui Casilini in præsidio fuerint, votum vovisse.* Idem titulus tribus signis in æde Fortunæ positis fuit subjectus.

U. C. 536. A. C. 216.

Casilinum in doliis per amnem frumentum mittitur.

Nuces mittuntur. Casilini lora pellesque manduntur.

Hannibali deditur Casilinum.

XX. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Hannibalis præsidio; ne, ubi Pœnus inde abscessisset, Romani obpugnarent. Prænestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium et quinquennii militiæ vacationem decrevit. civita-

[d] *interiore* Gron.

93 *Et, quum hostes*] Quum Pœni obarassent quidquid soli herbidi circa murum erat, Prænestini qui Casilinum tuebantur raporum semen eo injecerunt.

94 *Septunces auri*] Septenæ auri unciæ in singulos: unciæ nostrates septem cum granis 168.

U. C. 536. A. C. 216. te quum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perusinorum casus obscurior fama est; quia nec ipsorum monumento ullo est inlustratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore [95] Petelinos [e], qui uni ex Brutiis manserant in amicitia Romana, non Karthaginienses modo, qui regionem obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri, ob separata ab se consilia, obpugnabant. [96] Quibus [f] quum obsistere malis nequirent Petelini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt. quorum preces lacrimæque (in questus enim flebiles, quum sibimet ipsi consulere jussi sunt, sese in vestibulo curiæ profuderunt) ingentem misericordiam Patribus ac populo moverunt. consultique iterum [97] a M'. Pomponio prætore Patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis sociis in se præsidii esse, redire domum, fideque ad ultimum expleta, [98] consulere sibimet ipsos in reliquum [g] præsenti fortuna jusserunt. Hæc postquam renunciata legatio Petelinis est, tantus repente mœror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi, qua quisque posset, ac deserendæ urbis auctores essent; pars, quando deserti a veteribus sociis essent, adjungendi se ceteris Bruttiis, ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptim nec temere agendum, consulendumque de integro censuit. Re [99] laxata [h] postero die per minorem trepidationem tenuerunt [i] optimates, ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

Petelini Romanis fidi.

Status rerum in Sicilia.

XXI. Per idem fere tempus literæ ex Sicilia Sardiniaque Romam adlatæ. Priores ex Sicilia T. Otacilii proprætoria in senatu recitatæ sunt: [1] *L. Furium prætorem cum classe ex Africa Lilybæum venisse: ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitæ esse. militi et navalibus sociis neque*

[e] *Petellinos.* Sic semper. Gron. Crev. [f] *Quibus* del. Gron. [g] *reliquum* del. Crev. [h] *Relata p. d. p. m. t. re* Ead. [i] *retinuerunt* Gron.

95 *Petellinos, qui uni ex Bruttiis*] Consentia quoque, quæ Bruttiorum erat metropolis, in fide manserat, ut constat ex c. 30. infra.

96 *Quibus quum obsistere malis*] Vulgo editi omittunt τὸ *quibus*. Illud addidimus ex scriptis.

97 *A Manio Pomponio*] Emendatio Sigonii. Antea *M. Æmilio:* male.

98 *Consulere sibimetipsos in præsenti fortuna jusserunt*] Gronovius ex optimis, ut ipse vult, MSS. edidit, *in reliquum præsenti fortuna:* id est, inquit, in futurum, dum præsens fortuna duraret. Nobis vulgata lectio, quam tuentur vett. editi, et tres e nostris scriptis, multo expeditior et clarior visa est.

99 *Relata .. re tenuerunt optimates*] Vulgo *Re laxata .. retinuerunt.* Sed vix videtur ullus sensus hoc loco erui posse ex his vocibus *re laxata.* Jam vero verbum *retinuerunt* haud satis hic proprium est: cujus loco vetus Sigonii liber, unus Hearnii codex, Andreas, Campanus habent *re tenuerunt.* Put. codex pro *re laxata* habet *relaxa.* Quis dubitet scripsisse Livium, quomodo edidimus, *Relata postero die per minorem trepidationem re, tenuerunt optimates?* Quum relatum de ea re esset postero die, quo minor jam erat trepidatio, optimates evicere ut decretum fieret de urbe adversus Pœnos animose defendenda.

1 *L. Furium prætorem*] Lege *P. Furium.* Sic enim supra, XXII. 55. et 57. a Livio nominatur.

stipendium, neque frumentum ad diem dari; neque, unde detur, esse. Magnopere suadere, ut quam primum ea mittantur; sibique, si ita videatur, ex novis prætoribus successorem mittant. Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula proprætore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse, unde mitteretur. jussique ipsi classibus atque exercitibus suis [2] consulere. T. Otacilius, ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos quum misisset, in stipendium, quanti argenti opus fuit, et sex mensium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociæ benigne contulerunt. Et Romæ quoque propter penuriam argenti [3] triumviri mensarii, rogatione M. Minucii tribuni plebis, facti, L. Æmilius Papus, qui consul censorque fuerat, et M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat, et L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumviri creati, M. et C. Atilii, ædem Concordiæ, quam L. Manlius prætor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, et Q. Fabius Maximus, et Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demortui, et L. Æmilii Paulli consulis, et Q. Ælii Pæti, qui ceciderant pugna Cannensi.

U. C. 536. A. C. 216.

Hiero adjuvat Romanos.

Triumviri mensarii.

XXII. Quum cetera, quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis adsequi poterant, Patres explessent; tandem se quoque et solitudinem curiæ, paucitatemque convenientium ad publicum consilium respexerunt. neque enim post L. Æmilium et C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, quum tantum senatorum adversæ pugnæ, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumsissent. Quum de ea re [4] M'. Pomponius prætor, dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, exposcentibus cunctis retulisset; tum Sp. Carvilius, quum longa oratione [5] non solum inopiam, sed paucitatem

Deliberatur de explendo senatu.

2 *Consulere. T. Otacilius*] Sic plane Put. liber a prima manu. Postea inter *consulere* et litteram *t* adjectum est supra lineam *n*: unde propagatum est id quod ante Gronovium editos obtinebat, *consulerent. Otacilius.*

3 *Triumviri mensarii*] Vid. supra VII. 21.

4 *Manius Pomponius*] Idem mendum, quod c. 20. supra, reperiebatur hoc loco in prætoris nomine. Correxit Sigonius.

5 *Non solum inopiam, sed paucitatem*] Omnino hic aliquid mendi esse videtur. Neque enim satis commode *inopiam* hic interpretari liceat *paupertatem*, cujus mentio prorsus hoc loco inexspectata et intempestiva est. Unus ex MSS. Hearnii habet *inopiam senatus:* unde hic sensus effici posse videretur: non solum inopiam, id est, penuriam, infrequentiam senatorum ipsorum, (quod Gallice diceremus *le manque de senateurs*) sed paucitatem civium quibus allectis senatus suppleretur. *Inopiam senatus* hic dixerit nempe Livius, quemadmodum fere supra c. 3. *inopia potioris subjiciundi.* Fortasse placeret magis, mutato duorum vocum ordine, legere: *non solum paucitatem, sed inopiam etiam civium:* ut Carvilius queratur, non, paucos superesse cives, sed plane nullos, qui in senatum legi possint. Idque omnino verum putamus.

U. C. 536. etiam civium, e[k] quibus in Patres legerentur, conquestus
A. C. 216. esset, explendi senatus caussa, et jungendi artius Latini nominis, [6] pro magna re se[l] suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum, binis senatoribus, si Patres Romani censuissent, civitas daretur, atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiam haud æquioribus animis, quam ipsorum quondam postulatum Latinorum, Patres audierunt: et, quum fremitus indignantium tota curia esset, et præcipue [7] Manlius[m], *esse etiam nunc stirpis ejus virum*, diceret, [8] *ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eum sua manu se interfecturum;* Q. Fabius Maximus, *Numquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in senatu*, dixit, *quam inter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem id tactum, quod insuper sollicitaret eos. eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium exstinguendam esse: et, si quid umquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, obliviscendum, pro non dicto habendum esse.* ita ejus rei obpressa mentio est. Dictatorem, qui censor ante fuisset, vetustissimusque ex eis, qui viverent, censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret: adcirique C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum jusserunt. qui, quum ex Apulia, relicto ibi præsidio, magnis itineribus Romam redisset, [9] nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatusconsulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit.

Fabius Buteo dictator legendi senatus caussa.

Dictatoris oratio.

XXIII. Is ubi cum lictoribus in Rostra escendit, *neque duos dictatores tempore uno, quod numquam antea factum esset, probare se*, dixit: *neque dictatorem se sine magistro equitum: nec* [10] *censoriam vim uni permissam*[n], *et eidem iterum:*

[k] *ex* Gron. Crev. [l] *se* del. Ed. [m] *T. Manlius* Crev. [n] *permissam uni* Gron.

6 *Pro magna re suadere dixit*] Dixit suadere se tanquam rem magni momenti. Atque in eo acquiesceremus, nisi nos alio vocarent scripti. Victor. præfert *cum magna re:* Put. *cum pro magno re se suadere.* Videndum an legi debeat: *explendi senatus causa, et jungendi arctius Latini nominis cum p. ro.* id est, cum populo Romano, *magnopere se suadere.*

7 *T. Manlius*] Addidimus prænomen ex Put. codice, monente Gronovio.

8 * *Ex qua quondam.... consul*] Ex qua oriundus consul quondam in Capitolio minatus esset.... Designatur T. Manlius Torquatus, cujus verba vid. l. VIII. c. 5.

9 * *Nocte.... ut mos erat*] Nocte dictatorem dici a consule mos erat, ut constat ex plurimis antiquorum scriptorum testimoniis. Vid. supra VIII. 23.

10 *Censoriam vim uni permissam, et eidem iterum*] Vulgo *permissam uni.* Mutavimus harum vocum ordinem, obsecuti libro Puteanæo, ut clarior sensus elucesceret. Nempe duplex vitium a Buteone notatur: primum, quod censoria vis permissa sit uni sibi, quum juxta leges duobus permitti deberet: secundum, quod eidem iterum permittatur, quum lege cautum esset, ne bis censorem fieri liceret. Hanc legem C. Marcius iterum censor tulerat.

nec dictatori, nisi rei gerendæ caussa creato, in sex menses da- U. C. 536.
tum imperium. [11] *Quæ inmoderata fors, tempus ac necessitas* A. C. 216.
fecerint, iis se modum inpositurum. nam neque senatu quemquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Æmilius censores in senatum legissent: transcribi tantum recitarique eos jussurum; ne penes unum hominem judicium arbitriumque de fama ac moribus senatoris fuerit; et ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus videretur. Recitato vetere senatu, inde primos in demortuorum locum legit, [12] qui post L. Æmilium et C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, necdum in senatum lecti essent; [13] ut quisque eorum primus creatus erat: tum legit, qui ædiles, tribuni plebei, quæstoresve fuerant: tum ex iis, qui magistratus non cepissent, [14] qui spolia ex hoste fixa domi haberent, aut civicam coronam accepissent. Ita, centum septuaginta septem cum ingenti adprobatione hominum in senatum lectis, extemplo se magistratu abdicavit, privatusque de Rostris descendit, lictoribus abire jussis. turbæque se inmiscuit privatas agentium res, tempus hoc sedulo terens, ne deducendi sui caussa populum de foro abduceret: neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequentesque eum domum deduxerunt. Consul nocte insequenti ad exercitum rediit, non facto certiore senatu, ne comitiorum caussa in urbe retineretur.

XXIV. Postero die consultus a M'. Pomponio prætore senatus decrevit, dictatori scribendum, uti, si e republica censeret esse, ad consules subrogandos veniret cum magistro equitum et prætore M. Marcello, ut ex iis præsentibus noscere Patres possent, quo statu respublica esset, consiliaque ex rebus caperent. Qui adciti erant, omnes venerunt, relictis legatis, qui legionibus præessent. Dictator, de se pauca ac modice locutus, in magistrum equitum, Ti. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriæ vertit; comitiaque edixit, quibus L. Postumius tertium absens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, et Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum [15] et ædilis curulis erat *,

* *et ædilis curulis erat* leg. *eo accumerat* Gron.

11 * *Quæ immoderata*] Quæ ultra modum, ultra præscriptum legum fieri coëgissent fors, tempus, ac necessitas.

12 *Qui.. curulem*] Vid. not. 46. ad XXII. 49.

13 *Ut quisque eorum primus creatus erat*] Olim *ut quisque eorum primus senator creatus erat.* Resecuit Sigonius vocem *senator*, quæ sensum turbabat. Idem in iis quæ sequuntur pro *tribunis prætores* legi jussit *tribuni plebei:* qua in re assentientes habet nostros codices. Denique inseruit particulam negantem huic membro, *ex iis qui magistratus non cepissent.* Omnia optime.

14 *Qui spolia ex hoste fixa domi haberent*] Vid. not. 29. ad l. X. c. 7.

15 *Et ædilis curulis erat*] Restituimus germanam Livii scripturam, auctore Put. et altero itidem ex re-

U. C. 536. A. C. 216. consules crearentur. Prætores inde creati, M. Valerius Lævinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scævola. Dictator, creatis magistratibus, Teanum in hiberna ad exercitum rediit, relicto magistro equitum Romæ: qui, quum post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis comparandisque in annum Patres consuleret. Quum eæ res maxime agerentur, nova clades nunciata, aliam super aliam cumulante in eum annum fortuna; L. Postumium, consulem designatum, in Gallia ipsum atque exercitum deletos. Silva erat vasta, (Litanam Gallia vocabant) qua exercitum traducturus erat. ejus silvæ dextra lævaque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut inmotæ starent, [16] momento levi inpulsæ occiderent. Legiones duas Romanas habebat Postumius, sociûmque ab supero mari tantum conscripserat, ut viginti quinque millia armatorum in agros hostium induxerit. Galli oram extremæ silvæ quum circumsedissent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum inpellunt. quæ, alia in aliam, instabilem per se ac male hærentem, incidentes, [17] ancipiti strage arma viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. Nam quum exanimati plerique essent arborum truncis fragmentisque ramorum, ceteram quoque multitudinem, inopinato malo trepidam, Galli, saltum omnem armati circumsedentes[p], interfecerunt; paucis e tanto numero captis, [18] qui, fluminis pontem petentes, obsesso ante ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Postumius, omni vi, ne caperetur, dimicans, obcubuit. spolia corporis caputque ducis præcisum Boii ovantes templo, quod sanctissimum est apud eos, intulere: purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro cælavere. idque sacrum vas iis erat, quo sollemnibus libarent: poculumque idem [19] sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Præda quoque haud minor Gallis, quam victoria, fuit. nam etsi magna pars animalium strage silvæ obpressa erat, tamen

L. Postumius Cos. des. in Gallia cum exercitu deletus.

[p] *circumsidentes* Gron. Crev.

giis optimo. Ti. Sempronium tum ædilem fuisse rursus monet Livius infra c. 30. Plerique libri et editi hic mendosi erant, habebantque *et ea*, vel *eo accurrerat*. Nimirum fraudi librariis fuit paululum vitiata, nec omnibus expressa litteris, antiqua scriptura. Put. exhibet *et ead. cur erat:* alter a nobis allegatus, *et edil. curul erat.*

16 * *Momento levi*] *Momentum* est id quod movet. Itaque *momento levi* hic idem est ac levi ictu, levi tactu.

17 * *Ancipiti strage*] Quum sternerentur, sive ruerent arbores in quamcunque partem, in directum a dextra, a læva.

18 *Qui fluminis pontem petentes, obsesso ante ab hostibus ponte, interclusi sunt*] Displicet τὸ *ponte* tam ex propinquo subsequens *pontem*. Facilius et liberius flueret oratio, si legeremus, *qui fluminis pontem petentes, obsessum ante ab hostibus, interclusi sunt.*

19 * *Sacerdoti.... ac templi antistitibus*] Et qui sacra fecisset, et toti collegio antistitum templi.

ceteræ res, quia nihil dissipatum fuga est, stratæ per omnem jacentis agminis ordinem inventæ sunt. U. C. 536. A. C. 216.

XXV. Hac nunciata clade, quum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut, tabernis clausis, velut nocturna solitudine per urbem acta, senatus ædilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas, et mœstitiæ publicæ speciem urbi demi juberent; tum Ti. Sempronius senatum habuit, consolatusque Patres est, et adhortatus, *ne, qui Cannensi ruinæ non subcubuissent, ad minores calamitates animos submitterent.* [20] *quod ad Karthaginienses hostes Hannibalemque adtinet, prospera modo essent, sicut speraret futura, Gallicum bellum et omitti tuto et differri posse: ultionemque eam fraudis in Deorum ac populi Romani potestate fore. De hoste Pœno exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum.* Ipse primum, quid peditum equitumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, a peritis quæsitum est. nec, unde consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. itaque Galliam, quamquam stimulabat justa ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli, qui eorum ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit. eodem ex dictatoris legionibus rejici militem minimi quemque roboris, nullo præstituto militiæ tempore, [21] nisi qui [q] stipendiorum legitimorum esset. Duæ legiones urbanæ alteri consuli, qui in locum L. Postumii subfectus esset, decretæ sunt: eumque, quum primum salvis auspiciis posset, creari placuit. legiones præterea duas primo quoque tempore ex Sicilia adciri: [22] atque inde consul, cui legiones urbanæ evenissent, militum sumeret quantum opus esset. C. Terentio consuli propagari in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad præsidium Apuliæ haberet, quidquam minui.

XXVI. Dum hæc in Italia geruntur adparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat: sed ad eam diem Res gestæ in Hispania.

[q] *quod* Crev.

20* *Quod .... attinet*] Forte *attineret*. Indirecta enim est oratio.

21 *Nisi quod stipendiorum*] Gronovius dedit *nisi qui*. Sed *ei quod* tenent veteres editi, et Victor. codex: nec erat cur quidquam mutaretur. Hi milites minimi quisque roboris, eo meliore conditione erant, quam ii qui a Cannis fugerant, quod exacto stipendiorum legitimorum numero in patriam redire poterant. At militi Cannensi non ante finis militiæ ostendebatur, quam hostes Italia pulsi essent.

22 *Atque inde consul . . . sumeret*] Melius videretur, *consulem .. sumere*: ut idem servetur orationis tenor. Et favet Put. codex, qui a prima manu habuit *sumere*, littera *t* postmodum allita.

U. C. 536. A. C. 216.

magis prosperum Romanis. P. et Cn. Scipionibus inter se partitis copias, ut Cnæus terra, Publius navibus rem gereret; Hasdrubal Pœnorum imperator, neutri parti virium satis fidens, procul ab hoste, intervallo ac locis tutus, tenebat se: [23] quoad [r] multum ac diu obtestanti quatuor millia peditum, et quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt. Tum, refecta tandem spe, castra propius hostem movit: classemque et ipse instrui pararique jubet, ad insulas maritimamque oram tutandam. In ipso inpetu movendarum de integro rerum, perculit eum præfectorum navium transitio: qui, post classem ad Iberum per pavorem desertam graviter increpiti, numquam deinde satis fidi aut duci, aut Karthaginiensium rebus fuerant. Fecerant hi [s] transfugæ motum [24] in Carpesiorum [t] gente, desciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gentem versum [25] ab Romanis bellum est; infestoque exercitu Hasdrubal ingressus agrum hostium, pro captæ ante dies paucos urbis mœnibus, Galbum, nobilem Carpesiorum ducem, cum valido exercitu castris sese tenentem, adgredi statuit. Præmissa igitur levi armatura, quæ eliceret hostes ad certamen, peditum partem ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palantes exciperent. Simul et ad castra tumultus erat, et per agros fugaque et cædes; deinde undique diversis itineribus quum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pavor, ut non ad munimenta modo defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem prœlio. Erumpunt igitur agmine e castris, tripudiantes more suo; repentinaque eorum audacia terrorem hosti, paullo ante ultro lacessenti, incussit. itaque et ipse Hasdrubal in collem satis arduum, [26] tutum [u] flumine etiam objecto, [27] tum copias subducit, et præmissam levem armaturam equitesque palatos eodem recipit: nec aut colli aut flumini satis fidens, vallo castra permunit. In hoc alterno pavore certamina aliquot sunt contracta. nec Numida Hispano eques pár fuit; nec

Hasdrubal adversus Carpesios ducit exercitum.

Carpesii terrorem hostibus injiciunt.

[r] *quoad* l. *cui* Gron. [s] *ii* Ead. [t] *Tartessiorum*. Sic et in sqq. Crev. [u] *tutumque* Gron.

23 *Quoad multum*] *Quoad* hoc loco est *usque eo donec, usque ad id tempus quo*. Vulgo editi habent *cui*. Sed τὸ *quoad* nititur auctoritate optimorum codicum: et sic melius connexa est oratio.

24 *In Tartessiorum gente*] Sic habere plurimos eosdemque optimos scriptos testatur Gronovius. Nec dissentiunt nostri. Sane *Carpesii*, quod nomen hic legebatur, ignoti Livio, qui eos quos Polybius Καρπησίους vocat, ipse Carpetanos nominavit supra l. XXI. c. 5.

25 *Ab Romanis*] Omissis Romanis, Asdrubal in eam gentem vertit bellum.

26 *Tutum flumine*] Sic scripti. Vulgati *tutumque*.

27 *Tum copias*] Redundat particula *tum*.

jaculator Maurus castrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantum præstanti. U. C. 536. A. C. 216.

XXVII. Postquam neque elicere Pœnum ad certamen obversati castris poterant, neque castrorum obpugnatio facilis erat; urbem [28] Ascuam [x], quo fines hostium ingrediens, Hasdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur. nec jam, aut in agmine, aut in castris, ullo imperio contineri. Quam ubi neglegentiam ex re (ut fit) bene gesta oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes adgrederentur, degressus colle, pergit ire acie instructa ad castra. quem ut adesse tumultuose nunciavere fugientes [y] ex speculis stationibusque [z], ad arma conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in prœlium ruunt. Jam primi conseruerant [a] manus, quum alii catervatim currerent, alii nondum e castris exissent. tamen primo ipsa audacia terruere hostem. deinde, rari in confertos inlati, quum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, et undique pulsi coire in orbem; [29] et dum corporibus adplicantur, armaque armis jungunt, in artum compulsi, quum vix movendis armis satis spatii esset, corona hostium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars, eruptione facta, silvas ac montes petit: parique terrore et castra sunt deserta, et universa gens postero die in deditionem venit. [30] Nec diu in pacato mansit. nam subinde ab Karthagine adlatum est, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quæ vulgata res per Hispaniam omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Hasdrubal extemplo literas Karthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis suæ damno fuisset. [31] *Si vero inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. Nam, præterquam quod nec præsidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro se; eos imperatores esse Romanos, quibus vix æquis viribus resisti possit. Itaque si ulla Hispaniæ cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent:* [32] *cui, ut omnia prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore.*

Hasdrubal jubetur ducere exercitum in Italiam.

[x] *Asenam* Gron. Crev. [y] *nuncii refugientes* Eæd. [z] add. *attulere* Eæd. [a] *conseruerunt* Gron.

28 *Asenam*] Nomen ignotum omnibus Geographis. Scripti et veteres editi habent *Ascuam*.

29 *Et dum corporibus*] Multum placet allata ab Hearnio ex uno e suis codd. lectio: *et dum corpora corporibus applicantur*.

30 *Nec diu in pacato mansit*] Probabilis est Gronovii conjectura: *nec diu pacata mansit*, supple, gens.

31 *Si vero inde pergeret*] Nobis suspecta est hæc loquendi forma. Possis legere: *si movere inde pergeret*.

32 *Cui ut omnia*] Ante Gronovium editi, *cui si omnia*. Scripti carent particula *si*. Ille inseruit *ut*, quod facile perire potuit, absorptum ab duabus ultimis litteris vocis *cui*.

U. C. 536. A. C. 216.

XXVIII. Hæ literæ quamquam primo admodum moverunt senatum; tamen, quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Hasdrubale, neque de copiis ejus mutatum est[b].

Himilco mittitur in Hispaniam.

Himilco, [33] cum exercitu justo et aucta classe, ad retinendam terra marique ac tuendam Hispaniam, est missus; qui, ut pedestres navalesque copias trajecit, castris communitis, navibusque subductis et vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime adcelerare poterat, per dubios infestosque populos [34] juxta intentus ad Hasdrubalem pervenit. Quum decreta senatus mandataque exposuisset, atque edidicisset ipse in vicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit; nulla re, quam celeritate, tutior, quod [35] undique abierat, antequam consentirent.

Hasdrubal in Italiam ire parat.

Hasdrubal, priusquam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suæ ditionis, satis gnarus, Hannibalem transitus quosdam pretio mercatum: nec auxilia Gallica aliter, quam conducta, habuisse; inopem, tantum iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta Karthaginiensium et Hasdrubalis iter ubi ad Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces, junctis copiis, ire obviam cœptis atque obsistere parant; rati si Hannibali, vix per se ipsi tolerando Italiæ hosti, Hasdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset junctus, illum Romani finem imperii fore.

Scipiones ei obviam eunt.

His anxii curis ad Iberum contrahunt copias; et, transito amne, quum diu consultassent, utrum castra castris conferrent, an satis haberent, sociis Karthaginiensium obpugnandis, morari ab itinere proposito hostem, urbem a propinquo flumine Iberam adpellatam, opulentissimam ea tempestate regionis ejus, obpugnare parant. quod ubi sensit Hasdrubal, pro ope ferenda sociis, pergit ipse ire ad urbem, deditam nuper [36] in fidem Romanorum[c], obpugnandam. ita jam cœpta obsidio omissa ab Romanis est, et in ipsum Hasdrubalem versum bellum.

Pugna inter Scipiones et Hasdrubalem.

XXIX. Quinque millium intervallo castra distantia habuere paucos dies: nec sine levibus prœliis, nec ut in aciem exirent. tandem uno eodemque die velut ex composito utrimque signum pugnæ propositum est, atque omnibus co-

b *est* del. Gron. Crev. c *Romanam* Gron.

33 *Cum exercitu justo*] Vid. not. 27. ad I. 4.

34 * *Juxta*] Pariter. Non minus intentus quum per dubiæ fidei populos, quam quum per aperte infestos transiret.

35 * *Undique abierat, ante quam consentirent*] Nulla fuit regio ex qua non prius abiisset, quam ejus regionis populi satis spatii ad consentiendum haberent.

36 *In fidem Romanorum*] Sic dedit Andreas. Sic et habent duo MSS. Hearnii, tres e nostris. Idque magis est ex solito more loquendi, quam quomodo vulgus editorum, *in fidem Romanam*.

piis in campum descensum. [37] Triplex stetit Romana acies. velitum pars inter antesignanos locata, pars post signa accepta, equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat, lævo Afros mercenariorumque auxilia: [38] equitum Numidas Pœnorum peditibus, ceteros Afris pro cornibus obponit[d]. nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transsultare mos erat: tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum genus est. Quum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant. nam ne multum quidem, aut numero, aut genere militum, hi aut illi præstabant. Militibus longe dispar animus erat. Romanis enim, quamquam procul a patria pugnarent, facile persuaserant duces, pro Italia atque urbe Romana eos pugnare. itaque, velut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnæ verteretur, obstinaverant animis, vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies. nam maxima pars Hispani erant: qui vinci in Hispania, quam victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concursu, quum vix pila conjecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusque sese magno inpetu Romanis terga vertit. Nihilo segnius in cornibus prœlium fuit. hinc Pœnus, hinc Afer urguet: et velut in circumventos prœlio ancipiti pugnant. Sed quum in medium tota jam coïsset Romana acies, satis virium ad dimovenda hostium cornua habuit. itaque duo diversa prœlia erant: utroque Romani, [39] ut qui, pulsis tandem mediis, et numero et robore virorum præstarent, haud dubie superarunt. Magna vis hominum ibi occisa. et, nisi Hispani vixdum conserto prœlio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Eques-

U. C. 536.
A. C. 216.

Vincunt Romani.

[d] *apponit* Crev.

37 *Triplex stetit Romana acies*] Romana acies in tria de more corpora divisa est, Hastatos, Principes, Triarios. Levis armaturæ milites partim locati sunt inter Antesignanos, quo nomine designantur Hastati, atque etiam fortasse Principes: partim in ultimam aciem, ac pone Triarios rejecti. De Antesignanis vid. not. 17. ad II. 20. et not. 83. ad VIII. 11.

38 *Equitum, Numidas*] Quæ præcessere pertinent ad pedites. Equitatum pro cornibus locatum ita dividit, ut Numidas adjungat Pœnorum peditibus, ceteros Afris. *Equitum* hic partitive sumitur, quasi *ex equitibus*. Hic locus prava interpunctione laborabat, quam correximus, monente apud Gronovium Rubenio. Idem Rubenius ex conjectura suaserat legendum *apponit*, non *opponit*: quod quum unus e nostris MSS. clare exhibeat, et sensus ratio omnino efflagitet, sine cunctatione admisimus.

39 *Ut qui pulsis tandem mediis*] Gronovius legi jubet, *pulsis jam tum*, vel *jam ante mediis*. Particula *tandem* hic locum habere posse non videtur, quum media acies supra dicatur primo statim concursu retulisse pedem, et paulo post tergavertisse.

U. C. 536. A. C. 216.

tris pugna nulla admodum fuit. quia, simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidæque viderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua, elephantis quoque præ se actis, deseruere. Et Hasdrubal, usque ad ultimum eventum pugnæ moratus, e media cæde cum paucis effugit. Castra Romani cepere, atque diripuere. Ea pugna, [40] si qua dubia in Hispania erant, Romanis adjunxit: Hasdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania, spem reliquit. Quæ postquam literis Scipionum Romæ vulgata sunt, non tam victoria, quam prohibito Hasdrubalis in Italiam transitu, lætabantur.

Petelia in Bruttiis ab Himilcone capta.

XXX. Dum hæc in Hispania geruntur, Petelia[e] in Bruttiis, aliquot post mensibus, quam cœpta obpugnari erat, ab Himilcone, præfecto Hannibalis, expugnata est. [41] Multo[f] sanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria stetit: nec ulla magis vis obsessos, quam fames, expugnavit. absumtis enim frugum alimentis, carnisque omnis generis quadrupedum; [42] sutrinæ postremo coriis, herbisque et radicibus, et corticibus teneris, [43] strictisque rubis vixere; nec, antequam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. Recepta Petelia, Pœnus ad Consentiam copias traducit: quam, minus pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iisdem ferme diebus et Bruttiorum exercitus Crotonem, Græcam urbem, circumsedit, opulentam quondam armis virisque, tum jam adeo multis magnisque cladibus adflictam, ut omnis ætatis minus viginti millia civium superessent. itaque [44] urbe a defensoribus vasta facile potiti sunt hostes: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captæ urbis e media cæde quidam effugere. Et Locrenses descivere ad Bruttios Pœnosque, prodita multitudine a principibus. Rhegini tan-

Croto capitur a Bruttiis.

[e] *Petellia.* Sic semper. Gron. Crev.

[f] *est; multoque* Gron.

40 *Si qua dubia in Hispania erant*] Put. codex omittit præpositionem. Forsitan legendum *si qua dubia Hispaniæ erant.*

41 *Multo sanguine*] Hoc, quod optimi præferunt, melius visum est, quam *multoque sanguine*, ut prius edebatur.

42 *Sutrinæ postremo coriis*] Vix dubitari potest, quin legendum sit, quemadmodum edidit Campanus, *sutrinarumque postremo coriis*, nisi quod [illegible]. Sic supra c. 19. in obsidione Casilini *detractas scutis pelles* [illegible]

43 *Strictis ... rubis*] Rubis quorum fructus [illegible], i. e. decerpserant. Hos ruborum fructus appellat Ovidius *mora*, l. I. Metam. v. 105. .. *et in duris hærentia mora rubetis.*

44 *Urbe a defensoribus vasta*] Urbe vacua defensoribus, quæ non idoneum defensorum numerum haberet. *Vastus* est desertus, incultus, vacuus. Livius supra l. V. c. 53. *vastam incendiis urbem.* Et Sallust. Jugurth. c. 48. *Mons .. vastus ab natura et humano cultu.* Addidimus voculam *a*, volentibus scriptis. Put. memorante Gronovio in not. ad l. V. c. 54. (nos enim nihil ex illo codice ad hunc locum enotavimus) a prima manu habet *vasta.* Ceteri, et plerique editi *vastata.*

tummodo regionis ejus, et in fide erga Romanos, et potestatis suæ ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit: et ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. namque Gelo maximus stripis, contemta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate, ad Pœnos defecit: movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione adspergeret, armantem eum multitudinem, sollicitantemque socios absumsisset. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulavit, ut ædem Veneris Erycinæ, quam dictator vovisset, dedicare liceret. Senatus decrevit, ut Ti. Sempronius consul designatus, [45] quum primum [a] honorem [b] inisset, ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse juberent ædis dedicandæ caussa. Et [46] M. Æmilio Lepido, qui bis consul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, [47] ludos funebres per triduum, et gladiatorum paria duo et viginti per triduum in foro dederunt. Ædiles curules C. Lætorius, et Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeii ludi ædilium M. Aurelii Cottæ et M. Claudii Marcelli ter instaurati. Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul Idibus Martiis magistratum iniit. Prætores [48] Q. Fulvius Flaccus, qui antea consul censorque fuerat, urbanam; M. Valerius Lævinus peregrinam sortem in jurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scævola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello pro consule imperium esse populus jussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

U. C. 536. A. C. 216.

Gelo filius Hieronis deficit ad Pœnos.

Moritur.

M. Æmilii ludi funebres.

U. C. 537. A. C. 215. Ti. Sempronio Cos.

XXXI. Senatus, quo die primum est in Capitolio consultus, decrevit, [49] ut, quo [c] eo anno duplex tributum impe-

Duplex tributum imperatum.

[a] *primum* del. Crev. [b] *honorem* l. *magistratum* Gron. [c] *quo* del. Crev.

45 *Quum honorem inisset*] Solus Victorinus codex hic fidus est. Reliqui corrupti, ita tamen ut ad verum alludant: *cum ibono*, vel *cum bono inisset*. Vulgatæ lectionis auctor attigerat sensum. Fecerat enim: *quum primum magistratum inisset*.

46 *M. Æmilio Lepido, qui bis consul fuerat*] Hunc Lepidum observat Sigonius semel tantum in Fastis consulem reperiri, anno ante hunc decimo septimo. Quo igitur anno alterum consulatum gesserit, incertum est.

47 *Ludos funebres per triduum, et gladiatorum paria duo et viginti per triduum*] Manifestum est duas postremas voces *per triduum* male huc inculcatas esse ex versu præcedente.

48 *Q. Fulvius, qui antea consul*] Lege cum Perizonio: *qui ante II.* id est, bis, *consul .... fuerat:* plane ut de eo rursus agens habet Livius, infra XXV. 5. Consul primum fuerat anno u. c. 516. secundum, anno 528.

49 *Ut eo anno*] Gronovius ex aliquot scriptis ediderat *ut quo eo anno*. Sed illud *quo* turbat magis, quam ju-

U. C. 537. A. C. 215. raretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent. De exercitibus ita decreverunt, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem ediceret: [50] inde sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. quæ ibi legiones essent, (erant autem Cannensis maxime exercitus) eas Ap. Claudius Pulcher prætor in Siciliam trajiceret; quæque in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus: isque jussus [51] in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum deducendumque inde in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primo exspectaverant homines, uti consul comitia collegæ creando haberet. deinde, ubi ablegatum, velut de industria, M. Marcellum viderunt, quem maxime consulem in eum annum ob egregie in prætura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul, *Utrumque*, inquit, *e republica fuit, Patres conscripti, et M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, et comitia non prius edici, quam is inde, confecto, quod mandatum est, negotio, revertisset; ut vos consulem, quem tempus reipublicæ postularet, quem maxime vultis, haberetis.* Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus et T. Otacilius Crassus, ædibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Utraque in Capitolio est, canali uno discretæ. Et de trecentis equitibus Campanis, qui, in Sicilia cum fide stipendiis emeritis, Romam venerant, [52] dein latum ad populum, [53] ut cives Romani essent: item, uti municipes Cumani essent, [54] pridie quam populus Campanus a populo Ro-

Decreta de exercitibus.

vat orationem. Itaque vulgatos libros secuti sumus, quibus assentitur Victor. codex.

50 *Inde sex legiones*] Nihil certius emendatione Perizonii: *inde ex legiones*. Et hujus lectionis vestigia servat Put. codex.

51 *In castra Claudiana*] In castra Claudii Marcelli.

52 *Dein latum ad populum*] Olim *delatum*. Mutavit Sigonius. Magis placeret, resecta omnino particula *de*, legere *qui Romam .. venerant, latum*. Revera Put. liber non agnoscit τὸ *de* nisi a secunda manu.

53 *Ut cives Romani essent, item uti municipes Cumani essent, pridie*] Ut cives Romani essent, attributi municipibus Cumanis, idque ab illo die qui proxime præcesserat diem defectionis Campanorum. Nempe ab illo die quo populus Campanus a populo Romano defecerat, hi equites desierant esse cives Campani, quum in fide erga Romanos perstitissent, ac proinde jam essent Capuæ hostes. Ab illo ergo eodem die nova illis patria substituitur in veteris locum, quam reliquerant, ne scilicet ullum esset tempus, quo nullius patriæ cives essent. Ceterum his in Livii verbis iteratur sine causa τὸ *essent*: priore loco deleri potest. De jure municipiorum vid. not. 99. ad VIII. 14.

54 *Pridie quam populus Campanus*] Suspicatur Gronovius excidisse hic tres voculas, quas notis expressæ facile omitti potuerint, nempe *ex a. d.*

mano defecisset. Maxime, ut hoc ferretur, moverat, quod, quorum hominum essent, scire se ipsi negabant; vetere patria relicta, in eam, in quam redierant, nondum adsciti. Postquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumii edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. cui ineunti consulatum quum tonuisset, vocati augures vitio creatum videri pronunciaverunt; vulgoque Patres ita fama ferebant, quod tum primum duo plebeii consules facti essent, id Deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, subfectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuvii ad Junonis Sospitæ cruore manavere, lapidibusque circa id templum pluit. ob quem imbrem novemdiale, ut adsolet, sacrum fuit: ceteraque prodigia cum cura expiata.

U. C. 537. A. C. 215.

Marcellus in locum Postumii Cos. creatur. Se abdicat. Ei subficitur Fabius Maximus III. Cos. Prodigia.

XXXII. Consules exercitus inter sese[k] diviserunt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator præfuerat, evenit; Sempronio [55] volones, qui fierent[l], et sociorum viginti quinque millia; M. Valerio prætori legiones, quæ ex Sicilia redissent, decretæ; M. Claudius proconsul ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolæ præsideret, missus. Prætores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quoties in senatum vocassent, uti senatores, [56] quibusque in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam convenirent. Prætores, quorum jurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt. eo vadimonia fieri jusserunt: ibique eo anno jus dictum est. Interim

[k] *se* Gron. Crev. [l] *volonum quod fuerat* Crev.

id est, *ex ante diem. Ex ante diem pridie*, idem est quod, ex illo die qui est pridie.

55 *Volonum quod fuerat*] Plerique scripti *volonesque fierent.* Ideo Gronovius dederat *volones qui fierent*. Sed nobis non fit verisimile, hoc rursus anno servos a Romanis armatos fuisse, silente Livio. Neque enim rem ejusmodi verbo tantum tetigisset. Præterea si legamus *volones qui fierent*, duplex volonum ordo agnoscendus erit: veteres nempe, a M. Junio lecti post Cannensem cladem, quique hoc anno in Fabii exercitu fuerint; et novi, a Graccho scripti. Atque ita censet Gronovius. At in tota temporum sequentium historia nusquam volonum fit mentio, nisi de Gracchi exercitu: ita ut omnibus quotquot fuerunt volonibus præfuisse Gracchus intelligatur. Vid. infra, c. 35. et l. XXIV. capp. 11. 14. 15. 16. 18. et l. XXV. c. 20. His de causis reposuimus plerorumque editorum lectionem, cui etsi scripti nostri non favent, non continuo existimandum est ab ingenio emendatorum eam ortam esse, quum non omnes MSS. in Gronovii aut nostras manus venerint. Adde quæ disputamus de MSS. auctoritate in not. ad l. XXVII. c. 28. *Volones dicti sunt milites*, inquit Festus, *qui post Cannensem cladem usque ad octo millia, quum essent servi, voluntarie se ad militiam obtulerunt.* Rem narravit Livius supra XXII. 57. Hi igitur volones eximuntur de exercitu cui Fabius præfuturus erat, et traduntur Sempronio.

56 *Quibusque in senatu dicere sententiam liceret*] Vid. not. 46. ad XXII. 49.

U. C. 537. A. C. 215. Karthaginem, unde Mago frater Hannibalis duodecim millia peditum, et mille quingentos equites, viginti elephantos, [57] mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat, cum præsidio sexaginta navium longarum, nuncius adfertur, in Hispania rem male gestam, omnesque ferme ejus provinciæ populos ad Romanos defecisse. Erant, qui Magonem cum classe ea copiisque, omissa Italia, in Hispaniam averterent; quum Sardiniæ recipiendæ repentina spes adfulsit. *Parvum ibi exercitum Romanum esse: veterem prætorem inde A. Cornelium provinciæ peritum decedere, novum exspectari. Ad hoc, fessos jam animos Sardorum esse diuturnitate imperii: et proximo iis anno acerbe atque avare imperatum. Gravi tributo et conlatione iniqua frumenti pressos. nihil deesse aliud, quam auctorem, ad quem deficerent.* Hæc clandestina legatio per principes missa erat; maxime eam rem moliente Hampsicora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat. His nunciis prope uno tempore turbati, erectique, Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt. in Sardiniam Hasdrubalem [m] deligunt ducem: et tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romæ consules, transactis rebus, quæ in urbe agendæ erant, movebant jam sese ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit; [58] et Q. Fabius, consulto prius senatu, ut frumenta omnes ex agris, [59] ante Kalendas Junias primas, in urbes munitas conveherent. *Qui non invexisset, ejus se agrum populaturum, servos sub hasta venditurum, villas incensurum.* Ne prætoribus quidem, qui ad jus dicendum creati erant, vacatio ab belli administratione data est. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit, ad exercitum a Terentio accipiendum: quum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimum uti ad regionis ejus præsidium: [60] Terentianum mitti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque naves [61] M. Valerio datæ sunt, quibus oram maritimam inter Brundisium ac Tarentum tutari posset. Par navium numerus Q. Fulvio prætori urbano decretus ad suburbana litora tutanda. C. Terentio proconsuli negotium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum ha-

Vocantur Pœni in Sardiniam ab Hampsicora.

[m] add. *cognomento Calvum* Gron. Crev.

57 *Mille argenti talenta*] Marcas nostrates 93750.

58 * *Et Q. Fabius*] Repete ex antecedentibus verbum *edixit*.

59 *Ante Kalendas Junias primas*] Kalendas Junias præsentis anni. Additur *primas* ex consuetudine formularum hujusmodi, in quibus verborum apices religiose perpenduntur. Vid. et infra l. XLII. c. 21.

60 *Terentianum mitti*] Exercitum Terentii Varronis mitti in Siciliam.

61 *M. Valerio*] Hoc nomen nusquam in scriptis occurrit, et facile intelligitur ex præcedentibus, adeoque odiosa ejus iteratio est. Si aliquod nomen exprimi debuit, videtur potius legendum *P. Valerio* ex capp. 34. et 38. infra.

beret, locisque iis præsidio esset. Et T. Otacilius Crassus, postquam ædem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi præesset, missus. U. C. 537. A. C. 215.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum omnes reges gentesque animos intenderant. inter quos Philippus Macedonum rex, eo magis, [62]quod[m] propior Italiæ, ac mari tantum Ionio discretus erat. Is ubi primum fama accepit, Hannibalem Alpes transgressum, ut bello inter Romanos Pœnumque orto lætatus erat, ita, utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus, fluctuatus animo fuerat. [63] Postquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Pœnis erat, ad fortunam inclinavit, legatosque ad Hannibalem misit: qui, vitantes portus Brundisinum Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniæ Junonis templum in terram egressi sunt. Inde per Apuliam petentes Capuam, media in præsidia Romana inlati sunt: deductique ad M. Valerium Lævinum prætorem, [64] circa Nuceriam castra habentem. Ibi intrepide Xenophanes legationis princeps, a Philippo rege se missum, aït, ad amicitiam societatemque jungendam cum populo Romano; mandata habere ad consules ac senatum populumque Romanum. Inter defectiones veterum sociorum, Valerius, nova societate tam clari regis lætus admodum, hostes pro hospitibus comiter accepit. dat, qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quæ loca, quosque saltus, aut Romanus, aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Romana in Campaniam, inde, qua proximum fuit, in castra Hannibalis pervenit, fœdusque cum eo atque amicitiam junxit legibus his: *ut Philippus rex quam maxima classe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, et vastaret maritimam oram: bellum pro parte sua terra marique gereret. ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Karthaginiensium atque Hannibalis esset, prædaque omnis Hannibali cederet. Perdomita Italia, navigarent in Græciam, bellumque, [65] cum quibus regibus placeret, gererent. quæ civitates continentis, quæ insulæ ad Macedoniam vergunt, eæ Philippi regnique ejus essent.*

Philippus rex Maced. legatos mittit ad Hannibalem.

Fœdus inter Philippum et Hannibalem.

XXXIV. In has ferme leges inter Pœnum ducem lega-

[m] *quo* Crev.

62 *Quo propior Italiæ*] Sic unus Hearnii codex, Andreas, et Campanus. Vulgo *quod*.

63 *Posteaquam tertia jam pugna*] Quum videret Philippus tertiam jam pugnam, tertiam fuisse victoriam ab Pœnorum parte; sive, Pœnos ter pugnasse cum Romanis, ter vicisse.

64 *Circa Nuceriam*] Sigonius monet legendum *Luceriam*. M. enim Valerius in Apulia erat, cujus una e præcipuis civitatibus *Luceria*. At *Nuceria* urbs est Campaniæ. Scripti fere *Numeriam*, vel *Numiam*.

65 *Cum quibus regibus placeret*] Lege cum Gronovio, *cum quibus regi*, nempe Philippo, *placeret*.

U. C. 537. A. C. 215. Legati Pœnorum ad Philippum.

tosque Macedonum ictum fœdus, missique cum iis [66] ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, et Bostaret, Mago, eodem ad Junonis Laciniæ, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt: inde profecti, quum jam altum tenerent, conspecti a classe Romana sunt, quæ præsidio erat Calabriæ litoribus. P. Valerius Flaccus [67] cercuros ad persequendam retrahendamque navem quum misisset, primo fugere regii conati: deinde, ubi celeritate vinci senserunt, tradunt se Romanis, et ad præfectum classis adducti: quum quæreret, *qui, et unde, et quo tenderent cursum?* Xenophanes primo, satis jam semel felix, mendacium struere, *a Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, pervenisse. Campaniam superare nequisse, septam hostium præsidiis.* Deinde, ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos fecit Hannibalis, interrogatosque sermo prodidit: tum, comitibus eorum seductis, ac metu territis, literæ quoque ab Hannibale ad Philippum inventæ, [68] et pacta [n] inter regem Macedonum Pœnumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est, captivos comitesque eorum Romam ad senatum, aut ad consules, ubicumque essent, quam primum deportare. ad id celerrimæ quinque naves delectæ, ac L. Valerius Antias, qui præesset, missus: eique mandatum, ut in omnes naves legatos separatim custodiendos divideret, daretque operam, ne quod iis conloquium inter se, neve quæ communicatio consilii esset. Per idem tempus Romæ quum A. Cornelius Mammula, ex Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status rerum in insula esset, bellum ac defectionem omnes spectare; Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate cœli aquarumque advenientem exceptum, non tam in periculosum, quam longum, morbum inplicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore, [69] exercitumque ibi ut satis firmum pacatæ provinciæ præsidio [o] esse, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam trajiciendam curaret,

Sardiniæ status.

[n] add. *pacis* Gron. Crev.

[o] *præsidio* l. *præsidem* Exd.

66 * *Ad regis ipsius firmandam fidem*] Ad firmandam societatem fide, seu, juramento ipsius regis. Eodem fere modo infra XXXII. 40. *firmato præsidio*, id est, quum firmasset urbem præsidio.

67 *Cercuros*] Cercurus erat genus navigii velocis et brevis cum longa puppi. Nomen ei videtur inditum a Corcyra insula, quæ Græcis *Κερκύρα*, ubi fortasse illa navigii forma inventa est. Vid. Martinii Lexic.

68 *Et pacta pacis inter*] Sic dedit Gronovius, quum Put. codex habeat *et pactæ et pactis inter*. Nobis placeret magis cum ceteris plerisque scriptis legere *et pacta inter*, vel, quomodo unus e nostris, *et pactæ leges inter*.

69 *Exercitum ....provinciæ præsidem*] Eodem modo loquitur Livius, infra c. 48. *præsides provinciarum exercitus*.

mitteretque cum imperio, quem ipsi videretur, qui rem gereret, quoad Mucius convaluisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorque fuerat, subegeratque in consulatu Sardos. Sub idem fere tempus et a Karthagine in Sardiniam classis missa, duce Hasdrubale, cui Calvo cognomen erat, fœda tempestate vexata, [70] ad Baliares insulas dejicitur[p]. ibique (adeo non armamenta modo, sed etiam alvei navium quassati erant) subductæ naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt. U. C. 537. A. C. 215.

XXXV. In Italia quum post Cannensem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset: Campani per se adorti sunt rem Cumanam suæ ditionis facere; primo sollicitantes, ut ab Romanis deficerent. ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas. eo senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, ut et Cumanus eo senatus veniret ad consultandum communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesque haberet: præsidium ibi armatum sese habituros, ne quid [71] ab Romano Pœnove periculi esset. Cumani (quamquam suspecta fraus erat) nihil abnuere; ita tegi [72] fallax consilium posse rati. Interim Ti. Sempronius consul Romanus Sinuessæ, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum flumen, circa Liternum castra posuit. Ibi, quia otiosa stativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars volonum erat) adsuescerent signa sequi, et in acie agnoscere ordines suos. [73] inter quæ maxima inerat[q] cura duci, itaque legatis tribunisque præceperat, *ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunæ discordiam inter ordines sereret: vetus miles tironi, liber voloni sese exæquari sineret.* omnes satis

Campanorum molitiones in Cumanos.

p *ejicitur* Gron.

q add. *tum* Gron. Crev.

70 *Ad Baleares insulas dejicitur*] Hanc scripturam solus servavit Victorinus codex: sed eodem alludunt ceteri, qui præferunt *dicitur* vel *ducitur:* et idem verbum eadem de re etiam in editis retentum est infra c. 40. *Classis Punica .... quæ tempestate dejecta ad Baleares erat.* Vulgati habent hoc loco *ejicitur*. Sed *ejici* naufragorum est, ut in decantato illo orationis pro Roscio loco: *Quid tam commune, quam .... littus ejectis. Dejici* dicuntur ii qui vi tempestatis vertuntur a cursu, aut ad terram inviti impelluntur, summa tamen re salva. Sic supra l. XXI. 49. *eam quoque classem ad Ægates insulas dejectam.*

71 *Ab Romano Pœnove*] Emendatio Gronovii, educta ex scriptura paululum deformata Put. codicis *ab Romano venove.* Editi antea *ab Romano novi.*

72 * *Fallax consilium*] Fraudem quam et ipsi meditabantur adversus fraudulentos.

73 *Inter quæ maxima inerat tum cura duci*] Hoc eruit Gronovius ex Put. qui præfert: *inter quæ maxemam erat cura cura duci.* Interea id maxime curabat dux, et ita legatis tribunisque præceperat, ne qua exprobratio veteris fortunæ cuiquam facta discordiam .... sereret.

U. C. 537. A. C. 215. *honestos generososque ducerent, quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset. quæ fortuna coëgisset ita fieri, eamdem cogere tueri factum.* Ea non majore cura præcepta ab ducibus sunt, quam a militibus observata; brevique tanta concordia coaluerant omnium animi; ut prope in oblivionem veniret, qua ex conditione quisque esset miles factus. Hæc agenti Graccho legati Cumani nunciarunt, quæ a Campanis legatio paucos ante dies venisset, et quid iis ipsi respondissent. Triduum post eum diem festum esse: non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam et exercitum Campanum. Gracchus, jussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, et manere intra muros, ipse pridie, quam statum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra. Hamæ inde tria millia passuum absunt. Jam Campani eo frequentes ex composito convenerant, nec procul inde in occulto Marius Alfius Medixtuticus (summus magistratus erat Campanis) cum quatuordecim millibus armatorum habebat castra; sacrificio adparando, et inter id instruendæ fraudi aliquanto intentior, quam muniendis castris, aut ulli militari operi. [74] Triduum sacrificatum ad Hamas. Nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enunciare posset cœpta, et ab decima diei hora coactis militibus corpora curare, somnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signum possent, vigilia ferme prima tolli jussit signa; silentique profectus agmine, quum ad Hamas media nocte pervenisset, castra Campana, ut in pervigilio neglecta, simul omnibus portis invadit: alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes obtruncat. hominum eo tumultu nocturno cæsa plus duo millia, cum ipso duce Mario Alfio. capta sunt signa militaria quatuor et triginta.

Castra Campana invadit Gracchus.

XXXVI. Gracchus, minus centum militum jactura castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, ab Hannibale metuens, qui super Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum provida futuri fefellit opinio. nam simul Capuam ea clades est nunciata, ratus Hannibal, ab re bene gesta insolenter lætum exercitum tironum, magna ex parte, servorumque, spoliantem victos, prædasque agentem, ad Hamas

74 *Triduum sacrificatum ad Hamas*] Recte observat Perizonius verisimile non esse, Gracchum, qui pridie istius sacrificii jam moverat Cumas, post triduum demum oppressisse Campanos: imo debuisse eum rem aggredi primo quoque tempore, ne insidiæ detegerentur. Ideo ille legendum existimat *sacrificandum*: bene, si sensum solum spectes. At lenius procedet oratio, si legas *sacrificatur*, id est, sacrificari mos est: ut significet Livius istud sacrificium suo adhuc ævo celebrari.

U. C. 537. A. C. 215.

se inventurum; citatum agmen præter Capuam rapit, obviosque ex fuga Campanorum [75] dato præsidio Capuam duci, saucios vehiculis portari jubet. ipse Hamis vacua ab hostibus castra, nec quidquam præter recentis vestigia cædis, strataque passim corpora sociorum invenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemque obpugnaret. Id quamquam haud modice Hannibal cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem, maritimam urbem, haberet; tamen, quia præter arma nihil secum miles, raptim acto agmine, extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit. inde, fatigatus Campanorum precibus, sequenti die cum omni adparatu obpugnandæ urbis Cumas redit: perpopulatoque agro Cumano, mille passus ab urbe castra locat; [76] quum[r] Gracchus magis verecundia in tali necessitate deserendi socios, inplorantes fidem suam populique Romani, substitisset[s], quam satis fidens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum flumen traducere audebat exercitum; occupatus primo [77] auspiciis repetendis, dein prodigiis, quæ alia super alia nunciabantur, expiantique ea haud facile litari aruspices respondebant.

Defendit Cumas Gracchus.

XXXVII. Hæ caussæ quum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat; et jam operibus obpugnabatur. adversus ligneam ingentem admotam urbi, aliam turrem ex ipso muro excitavit consul Romanus, aliquanto altiorem: quia muro satis per se alto subjectis validis sublicis pro solo usus erat. inde primum saxis, sudibusque, et ceteris missilibus propugnatores mœnia atque urbem tuebantur: postremo, ubi [78] promovendo adjunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum simul ignem conjecerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo quum de turre[t] sese præcipitaret, [79] eruptio ex oppido simul duabus portis[u] stationes hostium fudit, fugavitque in castra; ut eo die obsesso, quam obsidenti, similior esset Pœnus. Ad mille trecenti[x] Karthaginiensium cæsi, et undesexaginta vivi capti;

Eruptio Gracchi.

[r] *quum* l. *tum* Gron. [s] *substitit* Ead. [t] *turri* Gron. Crev. [u] add. *facta* Eæd. [x] *trecentos* Eæd.

75 *Dato præsidio*] Hoc a Lipsio est. Scripti *duo præsidio*. Vulgati *per duo præsidia*.

76 *Quum Gracchus ... substitisset*] Hæc est Put. et Vict. codicum scriptura: quam mutarunt editores, jusseruntque legi *Tum Gracchus... substitit*, quia scilicet non intellexerunt hic non incipere novam periodum, sed hoc esse membrum orationis cum iis quæ præcedunt connectendum.

77 *Auspiciis repetendis*] Qua de causa eum Romam proficisci necesse erat. Vid. supra c. 19. et l. VIII. c. 30.

78 *Promovendo adjunctam*] Gerundium hic passive sumitur: ut l. V. c. 26. *differendo deinde elanguit res.*

79 *Eruptio.... simul duabus portis facta*] Omnes scripti nostri, ut et Gronoviani, ignorant vocem *facta*. Et, licet non expressa, facile intelligitur: ut supra c. 35. *ne qua exprobratio cuiquam*.

U. C. 537. A. C. 215.

qui, circa muros et in stationibus solute ac neglegenter agentes, quum nihil minus, quam eruptionem, timuissent, ex improviso obpressi fuerant. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pavore conligerent, receptui signum dedit ac suos intra muros recepit. Postero die Hannibal, lætum[y] secunda re consulem justo prœlio ratus certaturum, aciem inter castra atque urbem instruxit. ceterum postquam neminem moveri ab solita custodia urbis vidit, nec committi quidquam temerariæ spei, ad Tifata redit infecta re.

Cumas deserit Hannibal.

Quibus diebus Cumæ liberatæ sunt obsidione, iisdem diebus et in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Pœno prospere pugnat. Supra duo millia hostium occidit, et ducentos octoginta milites amisit: signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pulsus finibus Lucanis Hanno retro in Bruttios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ a populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium prætorem. [80] Vercellius Siciliusque, auctores defectionis, securi percussi. supra mille captivorum sub hasta venierunt: præda alia militi concessa, exercitus Luceriam reductus.

is this the man who translated "Hebrew" —

XXXVIII. Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, ab supero mari ad inferum circumvectæ prope omnem Italiæ oram, quum præter Cumas velis ferrentur, neque, hostium an sociorum essent, satis sciretur, Gracchus obviam ex classe sua naves misit. Quum percunctando in vicem cognitum esset, consulem Cumis esse; naves Cumas adpulsæ, captivique ad consulem deducti, et literæ datæ. Consul, literis Philippi atque Hannibalis perlectis, consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit: navibus devehi legatos jussit. Quum eodem fere die literæ legatique Romam venissent, et, percunctatione facta, dicta cum scriptis congruerent, primo gravis cura Patres incessit, cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli moles instaret. cui tamen adeo non subcubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. Captivis in vincula condi jussis, comitibusque eorum sub hasta venditis, [81] ad naves viginti quinque, quibus

Legati Philippi et Hannibalis Romam ducuntur.

[y] *elatum* Gron. Crev.

80 *Vercellius Siciliusque*] Si fides optimis libris, ex oppidis tribus duos homines fecerunt editores. Ita enim fere habent optimi MSS. *vi recepta.. Vercellium, Vescellium, Siciliumque, et auctores defectionis securi percussi.* Gronovius.

81 *Ad naves viginti quinque, quibus ..præerat, viginti paratas alias*] Gronovius censet vocem *paratas* aut mutandam in *parari*, aut omnino delendam. Sed satius est cum Perizonio legere *viginti quinque alias*, quæ junctæ cum quinque illis navibus quas ad

P. Valerius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, et additis quinque navibus, quæ advexerant captivos legatos, triginta* naves ab Ostia Tarentum profectæ: jussusque P. Valerius, militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti præerat, in naves inpositis, quinquaginta navium classe non tueri modo Italiæ oram, sed explorare de Macedonico bello. si congruentia literis legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium prætorem literis certiorem faceret: isque, L. Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quæ Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apustium legatum Tarentum est devecta. simul ab Hierone missa [82] ducenta millia modiûm tritici, et hordei centum.

U. C. 537.
A. C. 215.

XXXIX. Dum hæc Romani parant aguntque, ad Philippum captiva navis, una ex iis, quæ Romam missæ erant, ex cursu refugit: inde scitum, legatos cum literis captos. Itaque [83] ignarus de iis, quæ cum Hannibale legatis suis convenissent, quæque legati ejus ad se adlaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, et [84] Crito Berœæus*, et Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. sed prius se æstas circumegit, quam movere ac moliri quidquam rex posset: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit, ad dilationem inminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Compulteriam, et Trebulam, et Saticulam, urbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit; præsidiaque in iis Hannibalis, Campanique permulti capti.

Alteram legationem mittit Phil. ad Hannibalem.

* *quinquaginta* Gron.

* *Berræus* Gron. Crev.

captivos deportandos Romam P. Valerius e classe sua miserat, efficiunt numerum triginta navium, quæ mox dicuntur ab Ostia Tarentum profectæ. Porro quod edidimus *triginta naves*, quum vulgati habeant *quinquaginta naves*, dedimus id non solum certissimæ ejusdem Perizonii conjecturæ, sed et auctoritati unius e regiis codicibus. * Vocem *quinque* transponit Jac. Gron. legitque, *ad naves viginti, quibus .... præerat, viginti quinque paratas alias decernunt.*

82 *Ducenta millia modiûm*] Modii Parisienses 154166. *Centum* millia, 77083.

83 *Ignarus de iis quæ*] Bene Gronovius ex vestigiis scriptæ lectionis emendat: *ignarus rex ecquæ cum Annibale legatis suis convenissent.*

84 *Crito Berræus*] In posteriore voce variant multum scripti et editi; nec ulli fere antiquiores habent quomodo nunc legitur. Jac. Gronovius ex vestigiis MSS. suspicatur, *Crito Bottiæus.* Bottiæa est regio Macedoniæ.

U. C. 537. A. C. 215. Nolanorum discordiæ.

Et Nolæ, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat: consiliaque occulta de cæde principum et proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius [85] super Vesuvium in castris Claudianis consedit; inde M. Marcellum proconsulem cum iis copiis, quas habebat, Nolam in præsidium misit.

Res in Sardinia gestæ.

XL. Et in Sardinia res [86] per T. Manlium prætorem administrari cœptæ, quæ omissæ erant, postquam Q. Mucius prætor gravi morbo est inplicitus. Manlius, navibus longis ad Carales subductis, navalibusque sociis armatis, ut terra rem gereret, et a prætore exercitu accepto, duo et viginti millia peditum, mille et ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium, haud procul ab Hampsicoræ castris castra posuit. Hampsicora tum forte profectus erat in [87] Pellitos [b] Sardos, ad juventutem armandam, qua copias augeret. Filius ejus, nomine Hiostus, castris præerat: is, adolescentia ferox, temere prœlio inito fusus fugatusque. ad tria millia Sardorum eo prœlio cæsa, [88] octingenti ferme vivi capti. Alius exercitus primo per agros silvasque fuga palatus; dein, quo ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput ejus regionis, confugit. debellatumque eo prœlio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Hasdrubale, quæ tempestate dejecta ad Baliares erat, in tempore ad spem rebellandi advenisset. Manlius post famam adpulsæ Punicæ classis, Carales se recepit. ea occasio Hampsicoræ data Pœno se jungendi. Hasdrubal, copiis in terram expositis, et classe remissa Karthaginem, duce Hampsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primo castra castris modico intervallo sunt objecta, deinde procursationes leviaque certamina vario eventu inita: postremo descensum in aciem, signisque conlatis, justo prœlio per quatuor horas pugnatum. Diu

Prœlium, quo superiores Romani.

[b] *Pellidos* Gron.

85 *Super Vesuvium in castris Claudianis*] Lege cum Cluverio *super Suessulam*, ex capp. 17. et 32. supra, et 46. 48. infra.

86 *Per T. Manlium prætorem*] Vel legendum est *propraetorem*, vel *prætor* hic sumitur pro eo qui cum prætorio imperio est, quamvis præturam non gerat. T. enim Manlius non fuit prætor hoc anno, ut constat ex capp. 30. et 34. Nisi forte vox ea delenda est, quæ quidem abest ab uno e nostris codd.

87 *Pellitos Sardos*] Sic optimi, teste Gronovio. Vulgo *Pellidos*. * Pelliti Sardiniæ populus, qui quia in montibus habitabant, ideo ad arcendum frigus mastrucis et pellibus utebantur: unde illis nomen Pelliti. † Vid. tertiam Epistolam nostram ad R. P. Harduinum, de Plinii editione ab eo adornata.

88 *Octingenti ferme*] Hunc numerum habent melioris notæ scripti. Editorum turba, *trecenti*.

pugnam ancipitem Pœni, Sardis facile vinci adsuetis, fecerunt: postremo et ipsi, quum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. ceterum terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus. cædes inde magis, quam pugna, fuit. Duodecim millia hostium cæsa Sardorum simul Pœnorumque, ferme tria millia et septingenti[c] capti, et signa militaria septem et viginti. U. C. 537. A. C. 215.

XLI. Ante omnia claram et memorabilem pugnam fecit Hasdrubal imperator captus, et Hanno, et Mago, nobiles Karthaginienses. Mago ex gente Barcina, propinqua cognatione Hannibali junctus; Hanno auctor rebellionis Sardis; bellique ejus haud dubie concitor. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt. nam et filius Hampsicoræ Hiostus in acie cecidit: et Hampsicora, cum paucis equitibus fugiens, ut super adflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujus interventus cœpta inpediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus eadem, quæ ante, fugæ receptaculum fuit. quam Manlius, victore exercitu adgressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ ad Hampsicoram Pœnosque defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese. quibus stipendio frumentoque imperato, pro cujusque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, inpositoque, quem secum advexerat, milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nunciat Patribus: et stipendium quæstoribus, frumentum ædilibus, [89] captivosque Fulvio prætori tradidit. Per idem tempus [90] T. Otacilius prætor, quinquaginta navium ab Lilybæo classe in Africam transvectus, depopulatusque agrum Karthaginiensem, quum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Hasdrubalem a Baliaribus nuper trajecisse, classi Africam repetenti obcurrit, levique certamine in alto commisso, septem inde naves cum sociis navalibus cepit: ceteras metus haud secus, quam tempestas, passim disjecit. Per eosdem forte dies et Bomilcar [91] cum militibus, ad supplementum Karthagine missis, elephantisque[d], et commeatu, Locros accessit. quem ut incautum obprimeret Ap. Claudius, per simulationem pro-

Perdomita Sardinia.

c *sexcenti* Gron. Crev. d *quadragintaque elephantis* Eæd.

89 *Captivos Q. Fulvio*] Vulgo *captivosque Fulvio:* quo genere mendi nullum est frequentius in scriptis et editis. Unus tamem e regiis verum servavit, quod admisimus.

90 *T. Otacilius prætor*] Otacilius non hoc anno, sed superiore prætor fuit. Vid. not. 86. ad c. proxime præcedens.

91 *Cum militibus*] Deest numerus, qui, ut apparet ex c. 13. supra, est 4000. Mox omnes scripti omittunt *quadragintaque:* tres nostri habent *elephantisque.*

U. C. 537. A. C. 215. vinciæ circumeundæ Messanam raptim exercitu ducto, [92] æstu secundo Locros trajecit. Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, et Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius magno conatu nulla re gesta, Messanam repetit. Eadem æstate Marcellus ab Nola, quam præsidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum et Samnites Caudinos fecit. adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret.

Oratio Samnitum ad Hannibalem.

XLII. Itaque extemplo legati, ad Hannibalem missi simul ex utraque gente, ita Pœnum adlocuti sunt: *Hostes populi Romani, Hannibal, fuimus primum per nos ipsi, quoad nostra arma, nostræ vires nos tutari poterant. postquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus: a quo relicti pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea* [93] *per annos prope quinquaginta, ad id tempus, quo in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut, te salvo atque incolumi amico, non modo populum Romanum, sed ne Deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At, Hercule, non solum incolumi et victore, sed præsente te, (comploratum prope conjugum ac liberorum nostrorum exaudire, et flagrantia tecta posses conspicere) ita sumus aliquoties hac æstate devastati, ut M. Marcellus, non Hannibal, vicisse ad Cannas videatur; glorienturque Romani, te, ad unum modo ictum vigentem, velut aculeo emisso, torpere.* [94] *Per centum prope annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu: nisi quod per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quam suis viribus nos defendit. Non ego secundis rebus nostris gloriabor, duos consules, ac duos consulares exercitus a nobis sub jugum missos, et si qua alia aut læta aut gloriosa nobis evenerunt. quæ aspera adversaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quam quæ hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros; ante explorato, et subsidiis positis, et sub signis ad populandum ducebant.* [95] *nunc*

92 *Æstu secundo*] Scita et elegans locutio, qua usus est Sallust. l. I. Histor. *Itaque Sertorius .. æstu secundo furtivaque celeritate.* Exhibent tamen hoc Livii loco scripti codices *æstuque suo.* Sed hic potior nobis est editorum auctoritas, cui sensus ratio et sermonis elegantia favet.

93 *Per annos prope quinquaginta*] Sigonius legi jubet *prope sexaginta.* Ab anno enim 480. quo pax cum Samnitibus eorumque sociis facta fuerat, ad annum 534. quo Annibal in Italiam venit, anni sunt quatuor et quinquaginta.

94 *Per centum prope annos*] Vid. not. 13. ad c. 5. supra.

95 *Nunc prope unius*] Nunc prope præda sumus unius præsidii. Nisi forte legendum: *nunc unius, et parvi prope ad tuendam Nolam præsidii.*

proprii[e] *unius et parvi ad tuendam Nolam præsidii præda sumus. Jam ne manipulatim quidem, sed latronum modo, percursant totis finibus nostris neglegentius, quam si in Romano vagarentur agro. Caussa autem hæc est, quod neque tu defendis, et nostra juventus, quæ, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim, nisi, a quo tot Romanas acies fusas stratasque esse sciam, ei facile esse ducam obprimere populatores nostros vagos, sine signis, palatos, quo quemque trahit, quamvis vana, prædæ spes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt,* [96] *præsidiumque missum nobis*[f] *et Nolæ ademerit*[g]*: si modo, quos, ut socios haberes, dignos duxisti, haud indignos judicas, quos in fidem receptos tuearis.* U. C. 537. A. C. 215.

XLIII. Ad ea Hannibal respondit: *Omnia simul facere Hirpinos Samnitesque: et indicare clades suas, et petere præsidium, et queri indefensos se neglectosque. Indicandum autem fuisse primum, dein*[h] *petendum præsidium: postremo, ni impetraretur, tum denique querendum, frustra opem inploratam. Exercitum sese*[i] *non in agrum Hirpinum Samnitemve, ne et ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum. iis populandis et militem suum repleturum se, et metu procul ab iis submoturum hostes. Quod ad bellum Romanum adtineret, si Trasimeni quam Trebiæ, si Cannarum quam Trasimeni pugna nobilior esset; Cannarum se quoque memoriam obscuram majore et clariore victoria facturum.* Cum hoc responso muneribusque amplis legatos dimisit. ipse, præsidio modico relicto in Tifatis, [97] profectus cetero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttiis, cum supplemento Karthagine advecto atque elephantis, venit. castris haud procul positis, longe alia omnia inquirenti comperta sunt, quam quæ a legatis sociorum audierat. nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunæ, aut temere hosti commissum dici posset. explorato, cum firmisque præsidiis, tuto receptu prædatum ierat: [98] omniaque, velut adversus præsentem Hannibalem, cauta provisaque fuerunt. Tum, ubi sensit hostem adventare, copias intra mœnia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos jussit, et omnia circa explorare, quæ apud hostes fierent. Ex iis Hanno, quum ad murum subcessisset, Herennium Bassum

Responsum Hannibalis.

Animos Nolanorum tentat Hannibal.

[e] *prope* Gron. Crev. [f] add. *erit* Eæd. [g] *ademeris* Eæd. [h] *deinde* Eæd. [i] *se* Eæd.

96 *Præsidiumque missum nobis erit, et Nolæ ademeris*] Non modo miseris præsidium nobis, sed etiam eadem opera præsidium Nolæ ademeris. Modo dixit Romanos, qui Nolam tuebantur, paucorum Numidarum prædam fore.

97 *Profectus cetero exercitu*] Sic edidit Gronovius: et assentitur Vict. codex. Vulgo *cum cetero*. Sed Livius non raro præpositionem supprimere amat.

98 *Omnia .... cauta provisaque fuerunt*] Fortasse: *fuerant.*

U. C. 537. A. C. 215. et Herium [99] Petrium [k], ad conloquium evocatos, permissuque Marcelli egressos, per interpretem adloquitur. Hannibalis virtutem fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus majestatem. *Quæ si paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis, quam grave Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Hannibalis etiam in captivos omnes Italici nominis fuisset, Punicam Romanæ societatem atque amicitiam præoptandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Hannibali futuros, quam ad Cannas fuissent: nedum prætor unus, cum paucis et novis militibus, Nolam tutari possit.* [1] *ipsorum, quam Hannibalis, interesse, capta an tradita Nola potiretur. potiturum enim, ut Capua Nuceriaque potitus esset: sed, quid inter Capuæ Nuceriæque fortunam interesset, ipsos prope in medio sitos Nolanos scire. Nolle ominari, quæ captæ urbi cessura forent: sed potius spondere, si Marcellum cum præsidio ac Nolam tradidissent, neminem alium, quam ipsos, legem, qua in societatem amicitiamque Hannibalis venirent, dicturum.*

XLIV. Ad ea Herennius Bassus respondit: *Multos annos jam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cujus neutros ad eam diem pœnitere; et sibi si cum fortuna mutanda fides fuerat,* [2] *sero jam esse mutare eam. dedituris se Hannibali non fuisse arcessendum Romanum præsidium: cum iis, qui ad se tuendos venissent, omnia sibi et esse consociata, et ad ultimum fore.* Hoc conloquium abstulit spem Hannibali per proditionem recipiendæ Nolæ. itaque oppidum corona circumdedit, ut simul ab omni parte mœnia adgrederetur. Quem ut subcessisse muris Marcellus vidit, instructa intra portam acie, cum magno tumultu erupit. aliquot primo inpetu perculsi cæsique sunt; dein, concursu ad pugnantes facto, æquatisque viribus, atrox cœpit esse pugna. memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Pœni in castra sese receperunt. tamen [3] Pœnorum prima eruptione perculsi ceciderunt haud plus quam triginta, Romano-

Obpugnat Nolam.

k *Pettium* Crev.

99 *Pettium*] Sic nomen hoc scribitur in plurimis codd. Vulgo *Petrium*.

1 * *Ipsorum quam Annibalis*] Supprimitur *magis* ex more optimis scriptoribus interdum usitato.

2 *Sero jam esse*] Melius fortasse: *serum*. GRONOVIUS.

3 *Pœnorum .... ceciderunt haud plusquam triginta: Romanorum nullus. Imber*] Put. *Romani liber:* supra secundam litteram adscriptum est *n*. Inde ingeniose conjicit Gronovius *Romani L.* sive *quinquaginta. Imber*. Favet illi emendationi unus e nostris vel optimæ notæ, qui habet *Romani Imber*. Numerum quoque *triginta* falsum putat Gronovius, et pro eo legi posse *trecenti*.

rum nullus. Imber continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei insequentis tenuit: itaque, quamquam utraque pars avidi certaminis erant, eo die tenuerunt sese tamen munimentis. tertio die Hannibal partem copiarum prædatum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias educit[1]: neque Hannibal detrectavit. Mille fere passuum inter urbem erant castraque. eo spatio (et sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor, ex parte utraque sublatus, proximos ex cohortibus iis, quæ in agros prædatum exierant, ad prœlium jam commissum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt: quos conlaudatos Marcellus in subsidiis stare, et saucios ex acie efferre jussit; pugna abstinere, ni ab se signum accepissent.

U. C. 537.
A. C. 215.

Prœlium ad Nolam.

XLV. Prœlium erat anceps: summa vi et duces hortabantur, et milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, [4] fugatis ante paucos dies a Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare jubet. *Non omnes esse in acie: prædantes vagari in agro. sed, qui pugnent, marcere Campana luxuria, vino et scortis, omnibusque lustris per totam hiemem confectos. Abisse illam vim vigoremque, dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi Alpiumque superata sint juga. reliquias illorum virorum, vix arma membraque sustinentes, pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuisse. ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi spem futuri exstinctam.* Quum hæc exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret, Hannibal multo gravioribus probris increpabat: *Arma signaque eadem se noscere, quæ ad Trebiam Trasimenumque, postremo ad Cannas viderit habueritque. militem alium profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Legatumne Romanum et legionis unius atque [5] alæ magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies consulares numquam sustinuerunt? Marcellus, tirone milite ac [6] Nolanis subsidiis, inultus nos jam iterum lacessit? Ubi ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? Ferrum nunc hebet? an dextræ torpent? an quid prodigii est aliud? Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis. Romam vos expugnaturos, si quis duceret, fortes lingua, jactabatis. [7] En nunc[m] minor est res. hic experiri*

[1] *eduxit* Gron. Crev. [m] *En nunc* l. *Enim* Crev.

4* *Fugatis .. a Cumis*] Sempronii ductu. Vid. supra c. 35.

5 *Alæ*] Intellige socialium copiarum corpus numero fere par legioni. Vid. not. 64. ad X. 40. et ad XXV. 21.

6* *Nolanis subsidiis*] Nolano milite, qui in subsidiis erat.

7 *Enim minor est res*] Sic habebant editi ante Vallam: sic habent scripti optimi. Et firmat Livius infra,

U. C. 537. A. C. 215. *vim virtutemque volo. Expugnate Nolam, campestrem urbem, non flumine, non mari septam. hinc vos ex tam opulenta urbe præda spoliisque onustos vel ducam, quo voletis, vel sequar.*

XLVI. Nec bene, nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Quum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accendentibus ardorem pugnæ, terga Pœni dederunt, atque in castra compulsi sunt. (Pœni in castra compelluntur.) quæ obpugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam reduxit [a], cum magno gaudio et gratulatione etiam plebis, quæ ante inclinatior ad Pœnos fuerat. [8] Hostium plus quinque millia cæsa eo die, vivi capti sexcenti, et signa militaria undeviginti, et duo elephanti. quatuor in acie occisi. Romanorum minus mille interfecti. posterum diem induciis tacitis, sepeliendo utrimque cæsos in acie, consumserunt. Spolia hostium Marcellus, Vulcano votum, cremavit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiæ) mille ducenti septuaginta duo equites, mixti Numidæ Hispanique, ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fidelique opera in eo bello usi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum, virtutis caussa, [9] latus datus est. Hannibal, ab Nola remisso in Bruttios Hannone, cum quibus venerat copiis, ipse Apuliæ hiberna petit, circaque Arpos consedit. (Q. Fabii res gestæ.) Q. Fabius, ut profectum in Apuliam Hannibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convecto, quæ super Suessulam erant, munimentisque firmatis, et præsidio, quod per hiberna [10] ad tutandum locum satis esset, relicto, ipse Capuam propius movit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus. donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, et castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem inbellem: equitatu plus poterant. itaque equestribus prœliis lacessebant hostem. (Jubellius Taurea.) Inter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Jubellius erat, cognomine Taurea. civis indidem erat, longe omnium Campanorum fortissimus eques: adeo ut, quum

[a] *reducit* Gron. Crev.

XXXIV. 32. *Enim, ut jam ita sint hæc:* quem ad locum notat Gron. observasse eruditos ex Plauto, particulam *enim* interdum a fronte orationis induere vim adversativæ, et eadem vi poni, qua junctim alias *atenim*, *sedenim*. Vid. Plaut. Epidico, Act. V. Sc. 2. v. 36. et Persa, Act. II. Sc. 2. v. 54.

8 *Hostium plus quinque millia cæsa .... vivi capti sexcenti*] Hos numeros eruit ex deformata aliquantum optimi codicis scriptura Gronovius. Et adstipulatur Plut. in Marc.

9 *Latus datus est*] Dele vocem *latus*, quæ nihil aliud esse videtur, quam vitiosa repetitio τοῦ *datus*. Nec eam habet Put. codex a manu prima.

10 *Ad tutandum locum*] Plerique scripti *ad petendum*. Unus e nostris *ad tenendum:* quod verum est: et præceperat jam conjectura Gronovius.

apud Romanos militaret, unus eum Romanus Claudius Asellus gloria equestri æquaret. [11] Hunc Taurea quum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem facto silentio, *ubi esset Claudius Asellus?* quæsivit. *et, quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque opima spolia victus, aut victor caperet?*

U. C. 537. A. C. 215. Claudius Asellus.

XLVII. Hæc ubi Asello nunciata sunt in castra, id modo moratus, ut consulem percunctaretur, liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare? permissu ejus arma extemplo cepit: provectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellavit, congredique, ubi vellet, jussit. Jam Romani ad spectaculum pugnæ ejus frequentes exierant: et Campani, non vallum modo castrorum, sed mœnia etiam urbis prospectantes repleverant. [12] Quum jam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos. dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum*, inquit, *hoc, non equitum, erit certamen, nisi e campo in cavam hanc viam demittimus equos. ibi nullo ad evagandum spatio cominus conserentur manus.* Dicto prope citius equum in viam Claudius dejecit. Taurea, verbis ferocior, quam re, [13] *Minime sis*, inquit, *cantherium in fossa.* [14] quæ vox in rusticum inde proverbium prodita. [15] Clau-

11 *Hunc Taurea ... ubi esset Claudius Asellus, quæsivit*] *Quæsivit hunc, ubi esset*, id est, quæsivit, ubi hic esset. Ideo autem post hæc verba *ubi esset* addit nomen *Claudius Asellus*, quod interposita duo orationis membra inter *hunc* et *quæsivit*, aliquid obscuritatis parere potuissent. Ceterum expeditior est quatuor nostrorum codicum scriptura, *Hic Taurea.*

12* *Quum jam ante ferocibus dictis rem nobilitassent*] Quum initio celebritatem quamdam fastumque certamini mox futuro per ferocia dicta addidissent.

13 *Minime sis .. cantherium in fossa*] Κανθήλιος Græcis *asinus*, et Κανθήλια *clitellæ*. Latinis *cantherius* equus castratus, et *cantherius* vel *cantherium* adminiculum et pedamentum vitium instar furcæ, vel jugi. Fodiebantur vineæ: in fossa figebantur cantherii, quibus applicabantur et imponebantur teneræ vites. Igitur proprie *cantherium in fossa* est, ubi cantheriata vitis est. Sed quia cantherius etiam genus equi est, via autem cava propter altiorem utrimque campum, instar fossæ; illudens Taurea, postquam Claudius equum egerat in viam cavam, Quid te esse vis, inquit, cantherium in fossa? Cave te esse patiare cantherium in fossa. Hoc equidem me esse nolo. Quod quidem dictum nullam aliam tunc temporis vim habebat, quam ut invidiam ignavi turpisque discessus dicenti minueret. Hæc Gronov. Potuit quoque ludere Taurea in cognomen adversarii, quod Κανθήλιος apud Græcos, ut jam observavimus, *asinus*, Romanus autem *Asellus* cognominabatur. Observat idem Gronovius hoc proverbium aliam vim habuisse, sed quæ nihil ad hunc locum pertinere videatur. *Minime sis cantherium in fossa*: id est, ne sinas alios de te crescere, ut vitis crescit stante et adminiculante cantherio.

14 *Quæ vox in rusticum*] Merito videtur Gronovio hoc proverbium jam antiquitus receptum fuisse, neque huic Taureæ dicto debere originem suam.

15 *Claudius quum ex via*] Claudius quum ex via in campum rursum evectus longe perequitasset.

U. C. 537. A. C. 215. dius, quum ex via longe perequitasset, nullo obvio hoste in campum rursum evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio et gratulatione victor in castra redit. Huic pugnæ equestri rem ([16] quam satis certam, communis existimatio est) mirabilem certe, adjiciunt quidam annales: quum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portæ invectum, per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum evasisse.

XLVIII. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent: nec ante violavit agrum Campanum, quam jam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere poterant. id convexit in Claudiana castra super Suessulam; ibique hiberna ædificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, ut, retento Nolæ necessario ad tuendam urbem præsidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis, et sumtui reipublicæ essent. Et Ti. Gracchus a Cumis Luceriam in Apuliam legiones [17] quum [o] duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundisium, cum eo, quem Luceriæ habuerat, exercitu misit, tuerique oram agri Sallentini [p], et providere, quod ad Philippum bellumque Macedonicum adtineret, jussit. Exitu æstatis ejus, qua Literæ ex Hispania. hæc gesta perscripsimus, literæ a P. et Cn. Scipionibus venerunt, quantas, quamque prosperas in Hispania res gessissent. sed pecuniam in stipendium, vestimentaque, et frumentum exercitui, et sociis navalibus omnia deesse. Quod ad stipendium adtineat, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant. cetera utique ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum aut provinciam [18] retineri posse. Literis recitatis, nemo omnium erat, quin, et vera scribi, et postulari æqua, fateretur: sed obcurrebat animis, quantos exercitus terrestres navalesque tuerentur, quantaque nova classis mox paranda Romanorum inopia. esset, si bellum Macedonicum moveretur. Siciliam ac [q] Sardiniam, quæ ante bellum vectigales fuissent, vix præsides provinciarum exercitus alere: [19] tributo sumtus subpeditari. [20] quum [r] ipsum tributum conferentium numerum

[o] *dum* Gron. [p] *Salentini* Ead. [q] *et* Gron. Crev. [r] *quum* l. *verum eum ipsum* Gron. *verum quum* Crev.

16 *Quam satis certam*] Gronovius ex vestigiis MSS. aliam format lectionem, quæ haud paulo melior videtur: *Quam vera sit, communis existimatio est*: id est, quam vera sit, quilibet per se judicare potest. Eodem sensu l. IV. c. 20. scripsit Livius: *existimatio communis omnibus est.*

17 *Cum duxisset*] Reposuimus *cum* pro *dum*, auctoribus scriptis nostris omnibus, et principibus editionibus.

18 *Retineri posse*] Hic variant scripti. Plerique habent *attineri.* Victorinus veram exhibere videtur Livii manum, *obtineri.*

19 *Tributo*] A civibus collato, quum jam vectigalia ex provinciis defecissent.

20 *Quum ipsum tributum conferentium numerum .. imminutum, tum qui superessent*] Repræsentamus hic veterum editorum lectionem, quam

tantis exercituum stragibus, et ad Trasimenum lacum, et ad Cannas, imminutum; tum*, qui superessent pauci, si multiplici gravarentur stipendio, alia perituros peste. Itaque, [21] nisi fide staret respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fulvio prætori esse, indicandas populo publicas necessitates, cohortandosque, qui [22] redempturis auxissent patrimonia, [23] ut reipublicæ, ex qua crevissent, ad tempus commodarent; conducerentque [24] ea lege præbenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, quum pecunia in ærario esset, iis primis solveretur. [25] Hæc prætor in concione edixit, qua die vestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui præbenda, quæque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus. U. C. 537. A. C. 215.

XLIX. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere: unum, [26] ut militia vacarent, dum in eo publico essent: alterum, [27] ut, quæ in naves imposuissent, ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent. Utroque impetrato, conduxerunt, privataque pecunia respublica administrata est. Hi mores, eaque caritas patriæ per omnes ordi- Privata pecunia respublica administratur.

* *tum* dél. Gron.

firmant codices nostri plerique, nisi quod omittunt *tum*, quod facile absorberi potuit ab ultima syllaba vocis *imminutum*. Gronovius ex quibusdam scriptis, quibus unus e nostris assentitur, legit *eum ipsum*. Sed vox *eum* stare posse non videtur, quum antea sermo fuerit de tributo, non de numero conferentium tributum.

21 *Nisi fide staret respublica*] *Fides* hic pro eo quod Gallice dicitur *crédit*. Nisi sustentaretur respublica pecuniis mutuatis, quarum solutio in multum tempus differretur.

22 *Redempturis*] *Redimere* est conducere aliquid faciendum, vel præbendum. Hinc *redemptor*, qui conducit: *redemptura*, conductio. *Qui redempturis auxissent patrimonia*, sunt hoc loco publicani, qui conducendo publica ditati fuerant.

23 *Ut reipublicæ .. tempus commodarent*] Ut commodis reipublicæ hactenus inservirent, ut non pecuniæ tamen, sed temporis gratiam facerent. Male olim edebatur *ad tempus:* præpositionem abjiciunt omnes scripti.

24 *Ea lege*] Sic bene Sigonius. Antea *ex lege*.

25 *Hæc prætor in concione edixit, qua die*] Placet Gronovii conjectura: *Hæc prætor in concione*, supple, pronunciavit: *edixitque qua die*.

26 *Ut militia vacarent, dum in eo publico essent*] Hæc Gronovii emendatio non multum abit ab optimi codicis scriptura. Longe aliam Valla finxerat lectionem, quam prius editi præferebant, *ne alii triennio eo publicani essent*. *Publica* dicuntur, sive vectigalia et reditus populi Romani, quæ inferenda ærario locantur a magistratibus, fruenda conducuntur a locupletibus et idoneis hominibus, qui, inde *publicani* appellantur; ita ut definitum sit, quid pro iis pendere illi debeant ærario: sive munera operave aut functiones ac necessitates reipublicæ, puta templi alicujus aut pontis exædificatio, frumenta ac vestimenta exercitui, quæ facienda vel præbenda locantur itidem a magistratibus, conducuntur a publicanis; ita ut definitum sit, quid hi pretii loco accipere debeant ex ærario. Posteriore hoc sensu *publicum* hic intellige. *Dum in eo publico essent:* quamdiu illam curationem, tanquam conductores et publicani, gererent. Hæc fere Gronovius, Observ. l. IV. c. 23.

27 *Ut, quæ in naves imposuissent*] Ut, quæ in naves imposuissent, si aut propter hostilem vim, aut per tempestatem interiissent, hoc damnum respublica sustineret, non ipsi.

U. C. 537. A. C. 215.

nes velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide præbita, [28] nec secus quam si ex opulento ærario, ut quondam, alerentur. Quum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Hasdrubale, ac Magone, et Hamilcare Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos obpugnabatur. Inter hæc trina castra hostium Scipiones, quum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium pervenissent, frumentum, cujus inopia erat, advexerunt: cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima obpugnanda, quibus Hasdrubal præerat, ducunt. Eodem et duo duces, et duo exercitus Karthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. Itaque eruptione e castris pugnatum est. sexaginta hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant, Romani hostium occiderint: [29] ceperint amplius tria millia hominum, paullo minus mille equorum, undesexaginta militaria signa, elephantis quinque in prœlio occisis. trinisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Intibili obpugnandum Punici exercitus traducti, suppletis copiis [30] ex provincia, ut quæ maxime omnium belli avida, modo præda aut merces esset, et tum juventute abundante. Iterum signis conlatis, eadem fortuna utriusque partis pugnatum. supra tredecim millia hostium cæsa, supra duo capta, cum signis duobus et quadraginta, et novem elephantis. Tum vero omnes prope Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt: multoque majores ea æstate in Hispania, quam in Italia, res gestæ.

Illiturgis obsessa a tribus Pœnorum ducibus.

Romani trina castra Pœnorum capiunt.

28 *Nec secus quam si*] Hoc Vallæ debetur. Scripti, *nec quicquam si.*

29 *Ceperint .. undesexaginta militaria signa, elephantis quinque in prælio occisis*] Put. codex *signa vir elephantis:* alius, itidem Gronovio inspectus, *signavit elephantis.* Inde ille legendum suadet: *militaria signa, VII. elephantos, quinque in prælio occisis.*

30 * *Ex provincia, ut quæ*] Ex provincia, quæ et belli, quantum quæ maxime, avida erat, si modo præda aut merces ostenderetur; et tum abundabat juventute.

EPITOME LIBRI XXIV.

HIERONYMUS, Syracusanorum rex, cujus avus Hiero amicus populi Romani fuerat, ad Karthaginienses defecit; et propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversus Pœnos et Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maxime opera, quos liberos esse jussit. Claudius Marcellus consul, in Sicilia, quæ prope tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est; qui, ad Apolloniam nocturno prælio obpressus fugatusque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. ad id bellum gerendum Valerius prætor missus est. Res præterea in Hispania a P. et Cn. Scipionibus adversus Karthaginienses gestas continet. Syphax, rex Numidarum, in amicitiam adscitus, [1] *et a Masinissa, rege Massylorum, pro Karthaginiensibus pugnante, victus,* [2] *in Maurusios cum magna manu transiit contra Gades; ubi angusto freto Africa et Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt: quorum auxiliis adscitis,* [3] *tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.*

1 *Et a Masinissa, rege Massyliorum, pro Carthaginiensibus pugnante, victus*] Sic dedit ex vett. libb. Sigonius, quum prius hic legeretur: *contra Masinissam regem Masæsulorum, pro Carthaginiensibus pugnans:* quod quidem et absurdum erat, et Livianæ narrationi (infra capp. 48. et 49.) repugnabat. Porro Masinissa hic vocatur rex Massyliorum, non quod ipse tum regnaret, sed quia filius Galæ regis Massyliorum erat. Denique nomen ejus sic, quemadmodum edidimus, scribi semper in libris suis Gronovius testatur in nota ad l. XXV. c. 34. *Masinissa*, non *Masanissa*, aut *Massanissa*.

2 *In Maurusios*] Pro his verbis reperimus in vett. editis *in Hispaniam ad Scipionem*. Quis mutaverit, incertum. Sed hæc emendatio desumpta est procul dubio ex c. 49. hujus libri. Forsitan hic aliquod gravius mendum latebat: aliquot verba intercidisse suspicamur.

3 *Tunc primum mercenarium militem*] Vid. not. 62. ad c. 49. hujus libri.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXIV.

U. C. 537. A. C. 215. Res a Pœnis apud Bruttios gestæ. Rhegium frustra tentatum.

UT ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno, adjutoribus et ducibus Bruttiis, Græcas urbes tentavit, eo facilius in societate manentes Romana, quod Bruttios, quos et oderant, et metuebant, Karthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequidquam absumti. [1] Interim Locrenses frumentum, lignaque, et cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum prædæ hostibus esset: et in dies major omnibus portis multitudo effundi. postremo ii modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur.

Locrenses se dedunt Pœnis.

In permixtam omnium ætatium ordinumque multitudinem, et vagantem in agris magna ex parte inermem, Hamilcar Pœnus equites emisit; qui, violare quemquam vetiti, tantum, ut excluderent ab urbe fuga dissipatos, turmas objecere. Dux ipse, loco superiore capto, unde agros urbemque posset conspicere, Bruttiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrensium ad conloquium jussit, et, pollicentes amicitiam Hannibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttiis in conloquio nullius rei primo fides est[*]: deinde ut Pœnus adparuit in collibus, et refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse adferebant; tum, metu victi, consulturos se populum responderunt. advocataque extemplo concione, quum et levissimus quisque novas res novamque societatem mallent, et, quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, [2] pigneratos haberent animos, pauci magis taciti probarent constantem fidem, quam probatam tueri auderent;

[*] est del. Gron. Crev.

1 *Interim Locrenses*] Libro superiore, c. 30. Locrenses descivisse memorantur ad Bruttios Pœnosque, anno ipso Cannensis cladis, antequam Tib. Sempronius consulatum iniisset. Hic iidem defecisse dicuntur, postquam ex Campania in Bruttios rediit Hanno, qui lib. superiore, c. 46. sub exitum hujus ipsius anni, cujus nunc eventus describit Livius, ab Annibale remissus dicitur ab Nola in Bruttios. Hæc inter se pugnare cuivis patet: idque pridem admonuit Glareanus.

2* *Pigneratos*] Quorum propinqui in potestate hostium erant, ii illis velut pignoribus obstricti et obligati erant erga Pœnos.

haud dubie in speciem consensu fit ad Pœnos deditio: L. Atilio præfecto præsidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque inpositis in naves, ut Rhegium devenerentur, Hamilcarem Pœnosque ea conditione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbem acceperunt. cujus rei prope non servata fides deditis est, quum Pœnus dolo dimissum Romanum incusaret; Locrenses profugisse ipsum caussarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari, aut deferre naves in terram posset. et eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti: alias a Messana trajicientes freto Rhegium naves conspexerunt. Milites erant Romani, a Claudio prætore missi ad obtinendam urbem præsidio. itaque Rhegio extemplo abscessum est. Locrensibus jussu Hannibalis data pax, *ut liberi suis legibus viverent: urbs pateret Pœnis, portus* [3] *in potestatem*[b] *Locrensium esset: societas eo jure staret, ut Pœnus Locrensem, Locrensisque Pœnum pace ac bello juvaret.*

U. C. 537. A. C. 215.

Præsidio Romano dimisso.

Leges societatis inter Pœnos et Locrenses.

II. Sic a freto Pœni reducti, frementibus Bruttiis, quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi, conscriptis armatisque juventutis suæ quindecim millibus, [4] ad Crotonem obpugnandum pergunt ire; Græcam et ipsam urbem, et maritimam: plurimum accessurum opibus, si in ora maris [5] urbem portu ac mœnibus validam [c] tenuissent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non arcessere ad auxilium Pœnos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur: et, si Pœnus rursus magis arbiter pacis, quam adjutor belli, fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. Itaque optimum visum est, ad Hannibalem mitti legatos, caverique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorum esset. Hannibal quum præsentium eam consultationem esse respondisset, et ad Hannonem eos rejecis-

Bruttii Crotonem obpugnant.

[b] *potestate* Gron. [c] *portum ac urbem mœnibus validam* Gron. Crev.

3 *In potestatem Locrensium esset*] Similem loquendi formam jam observavimus supra l. II. c. 14. Sic et Cicero pro lege Man. n. 33. *in prædonum fuisse potestatem*. Terent. Eun. Act. II. Sc. 2. *Ille ubi miser, famelicus, videt me esse in tantum honorem*. Supra l. XXIII. c. 18. ubi editi habent *in defectione totam Italiam esse*, Put. codex *in defectionem*. Facile esset numerosam similium exemplorum seriem texere. Itaque non dubitavimus hanc scripturam, quam tenent plerique libri, tum Gronovio tum nobis inspecti, anteponere vulgatæ hujus loci lectioni, *in potestate*.

4 *Ad Crotonem oppugnandum*] Vid. lib. sup. c. 30. et junge ea, quæ modo annotavimus de Locrensibus.

5 *Portum ac urbem mœnibus validam*] Raro apud illos optimæ notæ scriptores particulam *ac* reperias præfixam voci, quæ a vocali incipiatur: ut monuimus in not. 73. ad l. III. c. 16. Jam Put. codex et quidam alii præferunt *urbem ac portum*. Itaque recipienda videtur, quæ a Mureto allata est et a Gronovio comprobata emendatio, quam etiam firmat unus Hearnii codex: *si in ora maris urbem portu ac mœnibus validam tenuissent*.

U. C. 537. A. C. 215. set, [6]ab Hannone nihil certi ablatum[d]. Nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem: et sperabant, quum Bruttius obpugnaret, Pœnos nec probare, nec juvare eam obpugnationem adpareret, eo maturius ad se defecturos.

Crotoniatarum discordia. Crotone nec consilium unum inter populares, nec voluntas erat. unus velut morbus invaserat omnes Italiæ civitates, ut [7]plebes ab optimatibus dissentirent[e]: senatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam dissensionem in urbe perfuga nunciat Bruttiis; Aristomachum esse principem plebis, tradendæque auctorem urbis: [8]et in vasta urbe lateque [9]omnibus disjectis mœnibus raras et stationes[f] custodiasque senatorum[g] esse. quacumque custodiant plebis homines, ea patere aditum.

Urbs capitur a Bruttiis, præter arcem. Auctore ac duce perfuga, Bruttii corona cinxerunt urbem: acceptique a plebe primo inpetu [10]locos omnes, præter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, præparato jam ante ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit; tamquam Pœnis, non Bruttiis, auctor urbis tradendæ fuisset.

III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit, ante Pyrrhi in Italiam adventum. post vastitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat: [11]et arx procul iis, quæ habitabantur. [12]Sex millia aberat ab urbe nobili[h] templum (ipsa

Laciniæ Junonis templum. urbe erat[i] nobilius) Laciniæ Junonis, sanctum omnibus circa populis. Lucus ibi, frequenti silva et proceris abietis

[d] *allatum* Gron. [e] *dissentiret* Ead. [f] *partitas stationes* Gron. Crev. [g] add. *ac plebis* Gron. Crev. [h] *nobile* Eæd. [i] *erat* del. Eæd.

6 *Ab Hannone nihil certi ablatum*] Bruttii nullum certum responsum abstulerunt ab Hannone. Cic. ad Plancum, l. XVI. ad Att. *Adimus ad Cæsarem, verba fecimus pro Buthrotiis, liberalissimum decretum abstulimus.* Hactenus edebatur *allatum*. Sed illud alterum, quod magis proprium est, jamdiu a Sigonio monstratum, firmant duo optimæ notæ codices, Puteanæus, et teste Jac. Gronovio, Cantabrigiensis.

7 *Plebes . . . dissentirent*] Sic magna scriptorum manus: melius quam, ut vulgo, *dissentiret*.

8 *Et in vasta urbe lateque omnibus disjectis mœnibus partitas stationes custodiasque senatorum ac plebis esse*] Hic scripti multum abeunt ab editis. Put. et alter itidem ex regiis habent *lataque* non *lateque:* pro *partitas*, Put. *paraset*, alii *parasset*, vel *parasse:* omnes ignorant *ac plebis*. Probabilis est Gronovii conjectura: *Et in vasta urbe laxaque, omnibus disjectis mœnibus, raras stationes custodiasque senatorum esse.*

9 *Omnibus disjectis mœnibus*] Quum muri in diversa hac illac abirent.

10 *Locos omnes*] Scripti omittunt *locos*. Unus e codd. Gronovianis habet *omnia*, quod expeditissimum est: alius *omnem*, ubi intelligere licet *urbem*. Eligat lector, utrum malit.

11 * *Et arx procul iis quæ habitabantur*] Et arx procul erat dissita ab iis locis quæ habitabantur.

12 *Sex millia aberat ab urbe nobile templum*] Strabo, l. VI. p. 262. Laciniæ Junonis templum distare ait ab Crotone centum quinquaginta stadiis, hoc est, novemdecim prope millibus. An aliquid corrigendum apud alterutrum scriptorem? An potius ita conciliabimus, ut Strabonem maritimum iter, quod circumvectio reddit longius; Livium terrestre designasse dicamus? GRONOVIUS.

arboribus septus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis U. C. 537.
generis sacrum Deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: A. C. 215.
[13] separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, numquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea solida facta, et sacrata est: inclitumque templum, divitiis etiam, non tantum sanctitate, fuit. [14] Ac miracula aliqua adfinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi, [15] cujus cinerem nullo umquam moveri vento. Sed arx Croto- Arx Crotonis,
nis, [16] una parte inminens mari [k], altera, vergente in agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea et muro cincta est, qua per aversas rupes ab Dionysio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem, satis, ut videbatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe sua. Postremo Bruttii, quum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate, Hannonis auxilium inplorant. Is conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci, [17] antiquamque frequentiam eorum recipere vastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem, præter Aristomachum, movit. morituros se adfirmabant citius, quam, inmixti Bruttiis, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam verterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat, nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati, quum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se [18] in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. Jam hoc ut sibi liceret, impetraverant et ab Hannibale, missis ad ipsum legatis. ita [19] Crotone excessum Crotoniatæ
est, deductique Crotoniatæ ad mare naves conscendunt. Locros abeunt.

[k] *imminet* Gron.

13 *Separatimque egressi cujusque generis greges*] Non Put. modo, sed et omnes nostri codices carent voce *greges*. Put. vero habet etiam *egressui*. Hinc Gronovius legendum putat: *separatique greges sui quique generis*. Sed parum scilicet interest.

14 *Ac miracula aliqua affinguntur*] Bene Jac. Gronovius: *Ac miracula aliqua affingunt, ut plerumque tam insignibus locis.*

15 *Cujus cinerem nullo unquam moveri vento. Sed arx*] Hæc lectio elegantissima debetur Gronovio. Put. liber, *nullo unquam move ventos et aros*. Olim editi *nullus unquam moveat ventus. Et arx*.

16 *Una parte imminens mari*] Vulgo *imminet*. Sed id quod edidimus, plerique scripti tenent, inter quos Put. et sic melius cohæret oratio.

17 *Antiquamque frequentiam eorum*] Vel lege cum Gronovio *suam*, vel dele vocem *eorum*, quæ quidem ab uno Hearnii codice abest.

18. *In Locros*] Intellige populum, regionem Locrensem; aut eradenda est præpositio, quæ jungi non potest cum urbis nomine.

19 *Crotone excessum est*] Libri optimi: *Crotonem excessum est*. Et sic interdum maluit Livius, ut jam annotatum est.

U. C. 537. A. C. 215.

Locros omnis multitudo abeuat. In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriæ Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia prœlia ex occasione, aut opportunitate hujus aut illius partis, oriebantur: meliorque eis Romanus, et in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

Hieroni succedit Hieronymus Syracusis.

IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus translatum: puerum, vixdum libertatem, nedum dominationem, modice laturum. [20] Læte id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt: quæ ita futura cernens Hiero, ultima senecta voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili, [21] per ludibrium, bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. Huic consilio ejus summa ope obstitere filiæ, nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes se virosque suos, Andranodorum et Zoïppum: [22] nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum jam agenti annum, circumsesso dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum, et [23] convertere ad publicam privata curam. Itaque [24] tutores modo [l] quindecim puero reliquit: quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab se cultam, inviolatam servarent, juvenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent [25] disciplinæque, in qua edoctus esset. [26] Hæc mandata. Quum [m] exspirasset, per tutores testamento prolato,

[l] *modo* l. *numero* Gron. [m] *Hæc mandata. Quum* l. *Post h. m. quum exspirasset, tutores prodeunt. Testamento prolato* etc. Gron. Crev.

20 *Læte id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum*] Pro prima voce scripti et vett. editi exhibent *ætas* vel *ætatis*. Laur. Valla conjecerat *lætali*. Nobis magis placeret *læti*. Sed et in iis quæ mox sequuntur, unus e nostris codd. omittit *τὸ ad*. Sic igitur non omnino male, nostro judicio, formaretur hæc periodus: *Læti id ingenium tutores atque amici præcipitandum in omnia vitia acceperunt.*

21 *Per ludibrium .. interiret*] Interiret per lasciviam pueri Hieronymi, cujus levitas regno velut illuderet.

22 *Nam ii tutorum*] Hæ voces desunt in scriptis, et adjectæ sunt a Valla. Andreas et Campanus dedere *qui tutorum*.

23 *Convertere ad publicam privata curam*] Ita statuere de domo sua, ut præcipue reipublicæ consuleret, et illius statum hujus commodo attemperaret.

24 *Tutores modo quindecim*] Hoc solum dedit suo in cives amori, ut non aut plenam rerum omnium licentiam puero relinqueret, aut Andranodorum tantum et Zoïppum ei tutores daret, sed quindecim tutores nominaret. Vulgo hic legitur *numero quindecim*. Sed id quod edimus, tenent Put. et Victor. codices.

25 *Disciplinæque in qua edoctus esset*] Melius fortasse, *eductus*, quod placuit Gronovio et Tan. Fabro: et sic Campanus. Non enim hic agitur, ut idem Gronovius observat, de doctrina litterarum et artium, sed de patrio et antiquo more ac cultu, qui in domo Hieronis semper viguerat.

26 *Post hæc mandata quum exspirasset, tutores prodeunt*] Primam et ultimam vocem ignorant nostri, ut et Gronoviani, libri. Possis cum Jac. Gronovio legere. *Hæc mandata. Quum exspirasset, per tutores testamento prolato.*

puerоque in concionem producto, (erat autem quindecim tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, adprobantibus testamentum, ceteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore civium et caritate, quam cura suorum, [27] celebre. Deinde ceteros tutores submovet Andranodorus, juvenem jam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem: [28] deponendoque tutelam ipse, quæ cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit. U. C. 537. A. C. 215.

V. Vix quidem ulli bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos, [29] succedenti tantæ caritati Hieronis. verum enim vero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu, omnia quam disparia essent, ostendit. nam qui per tot annos Hieronem filiumque ejus Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo insigni differentes a ceteris civibus vidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos; quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum adparatum habitumque [30] convenientes sequebantur contemtus omnium hominum, superbæ aures, [31] contumeliosa dicta, rari aditus, non alienis modo, sed tutoribus etiam, libidines novæ, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria, aut fuga præverterent metum suppliciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus et Zoïppus, generi Hieronis, et Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur: tendendo autem duo ad Karthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis: cum conjuratio, in tyranni caput

Hieronymi vitia.

Conspiratio in ejus caput.

27 *Celebre deinde*] Put. liber habet *celebrevi deinde:* unde proclive est efficere: *celebre. Brevi deinde.*

28 *Deponendoque tutelam ipse, quæ cum pluribus communis erat*] Hæc est scriptorum omnium lectio: quæ nobis elegantior visa est, quam vulgata, *deponendoque tutelam, quæ ipse cum pluribus.*

29 *Succedenti tantæ caritati Hieronis*] Hieroni, qui tam carus fuerat civibus. Sic l. IV. c. 11. *quo majori gloriæ rerum domi forisque gestarum succedere se cernebant.* Libri habuerant *caritate,* quod evidenti ratione mutavit Gronovius in *caritati.*

30 *Convenientes sequebantur contemptus*] Vulgati auctiores una voce habent *sequebantur mores.* Nec male, si MSS. assentirentur. Non tamen omnino necessaria est vox *mores.* Adjectivum enim *convenientes* potest referri ad ea omnia quæ sequuntur, *contemptus, superbæ aures,* &c.

31 *Contumeliosa dicta, rari aditus, non alienis modo, sed tutoribus etiam*] Olim editi: *contumeliosa dicta, aditus non alienis modo, sed tutoribus etiam difficiles.* Sed nomen *difficiles* nullo in scripto exstat. Quum igitur Gronovius reperiret in Put. codice *dictari aditus,* inde ille effecit id quod habes in contextu.

U. C. 537. A. C. 215. facta, indicatur per calonem quemdam, æqualem Hieronymi, et jam inde a puero in omnia familiaria jura adsuetum. Index unum ex conjuratis Theodotum, a quo ipse adpellatus erat, nominare potuit. qui comprehensus extemplo, traditusque Andranodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. Postremo, quum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis se simulans, avertit ab consciis in insontes indicium (Thrasonem esse auctorem consilii mentitus, nec, nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros) [32] ab latere tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque obcurrere. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. Itaque extemplo traditur ad supplicium: adjectique pœnæ ceteri juxta insontes. Consciorum nemo, quum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit. tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciæ fuit: tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana occultanda.

Ad Hannibalem inclinat.

VI. [33] Ita [a], quod unum [b] vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato e medio, extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat; legatique ad Hannibalem missi, ac remissi ab eo cum Hannibale nobili adolescente Hippocrates et Epicydes, nati Karthagine, sed oriundi ab Syracusis exsule avo, Pœni ipsi materno genere. Per hos juncta societas Hannibali ac Syracusano tyranno: nec invito Hannibale apud tyrannum manserunt. Ap. Claudius prætor, cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit: qui, quum sese ad renovandam societatem, quæ cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique sunt ab quærente per jocum Hieronymo, *quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset? vix credibilia enim legatos Hannibalis narrare. Velle, quid veri sit, scire, ut ex*

Legati Rom. per ludibrium ab eo auditi.

[a] *Itaque* Gron. [b] *omne* Gron.

32 *Ab latere tyranni*] Hæc est scripta lectio, quam sic explicat Gronovius. *Avertit in insontes indicium ab latere tyranni*, id est, accusavit insontes, qui essent ab latere tyranni, *quorum capita vilissima occurrere fingenti*, quos facillime passurus erat morti ac suppliciis objici. *Ab latere* alicujus esse dicuntur, qui sunt ejus familiares, et ejus plerumque tegunt latera. Sed placere non potest interposita illa longissima parenthesis inter voces *indicium* et *ab latere*, quæ duriorem profecto orationem facit. Longe expeditior erat vulgata lectio: *ab latere inde eos nominat tyranni:* nec dubitaremus eam anteponere, si certa ejus origo reperiretur.

33 *Ita, quod unum vinculum*] Pro *itaque* legi jussimus *ita* ex Put. libro: quod hæc particula melius ea quæ præcedunt cum sequentibus connectere visa est. Quod autem Gronovius affirmat in eodem codice legi *omne vinculum*, in eo desideramus solitam viri diligentiam. Etenim optimus liber habet *onum*, sed ita ut littera *o* virgula transfixa sit, et supra eam scriptum *u*. Itaque reposuimus *unum*, quam in lectionem consentiunt omnes et scripti, et editi.

eo, utram spem sequatur, consilium capiat. Romani, quum serio legationes audire cœpisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito magis eo, quam rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Karthaginem misit [34] ad fœdus ex societate cum Hannibale faciendum. Pacto convenit, ut, quum Romanos Sicilia expulissent, (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent) Himera amnis, qui ferme insulam dividit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde, inflatus adsentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, sed [35] Pyrrhi etiam regis, materni avi, jubebant meminisse, legationem misit, [36] qua [p] æquum censebat, Sicilia sibi omni cedi: Italiæ imperium proprium quæri Karthaginiensi populo. Hanc levitatem ac [37] jactationem animi neque mirabantur in juvene furioso, neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis.

U. C. 537. A. C. 215.

Fœdus ejus cum Pœnis.

VII. [38] Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. nam quum, præmissis Hippocrate atque Epicyde cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes, quæ præsidiis tenebantur Romanis, et ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset; [39] liberas ædes conjurati ([40] et omnes forte militabant) inminentes viæ angustæ, qua descendere ad forum rex solebat, sumserunt. ibi, quum instructi armatique ceteri transitum exspectantes starent, uni ex eis, (Dinomeni fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, ut, quum adpropinquaret januæ rex, per caussam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita, ut convenerat, factum est. tamquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes, tantum intervalli fecit, ut, quum in prætereuntem sine armatis regem inpetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam subcurri posset. Clamore et tumultu audito, in Dinomenem, jam haud dubie obstantem, tela conjiciuntur: inter [q]

A conjuratis occiditur.

p *quia* Gron. q *per* Gron. Crev.

34 *Ad fœdus ex societate*] Societas juncta erat inter Annibalem et Hieronymum. At vult Hieronymus etiam fœdus facere cum Carthaginiensi populo.

35 *Pyrrhi .. regis, materni avi*]. Gelo Hieronymi pater Nereidem filiam Pyrrhi regis uxorem duxerat.

36 *Qua æquum censebat*] Sic habent tres e scriptis nostris, Andreas, et Campanus. Vulgo *quia:* minus eleganter.

37 **Jactationem animi*] Inconstantiam animi, nunc huc, nunc illuc sese vertentis.

38 **Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt*] Sed omnia ita evenere, ut præceps ille in exitium rueret.

39 **Liberas ædes*] Ædes vacuas, in quibus ipsi soli hospitarentur.

40 **Et omnes forte militabant*] Hoc ideo observat Livius, ut indicet conjuratos potuisse ita regem in Leontinos sequi, ut nulla inde in eos suspicio oriretur.

U. C. 537. A. C. 215. quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. Fuga satellitum, ut jacentem videre regem, facta est. interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt, ad præoccupanda Andranodori regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius, bellum oriens ex propinquo quum cerneret, senatum literis certiorem fecit, Siciliam Karthaginiensi populo et Hannibali conciliari. ipse adversus Syracusana consilia, [41] provinciam, regnique fines omnia convertit præsidia. Exitu anni ejus, Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communiit, præsidiumque inposuit. inde Romam comitiorum caussa veniens, in eum, quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit; atque ex itinere præter urbem in campum descendit. Eo die [42] quum sors prærogativæ Aniensi juniorum exisset, eaque T. Otacilium, M. Æmilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius, silentio facto, tali oratione est usus:

Comitia consularia.

Fabii Cos. oratio de deligendis magna cura Coss.

VIII. *Si aut pacem in Italia, aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo neglegentiæ laxior locus esset, qui vestris studiis, quæ in campum ad mandandos, quibus velitis, honores adfertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminisse videretur vestræ libertatis. sed quum in hoc bello, in hoc hoste, numquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit, eadem vos cura, qua in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet, et sibi sic quemque dicere; Hannibali imperatori parem consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureæ Campano summo equiti provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est oppositus. Adversus Gallum, quondam provocantem in ponte Anienis, T. Manlium, fidentem et animo et viribus, misere majores nostri.* [43] *Ob eamdem caussam haud multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur, adversus similiter provocan-*

41 *Provinciam, regnique fines*] Hæc lectio stare nequit. Pighius emendat: *ad provinciæ regnique fines:* id est, versus eam partem, ubi provincia regnum contingebat. Pulsis Sicilia primo Punico bello Carthaginiensibus, tota insula duas in partes divisa erat, quarum altera erat ditionis Romanorum, et ideo vocatur hic *provincia;* altera regnum Hieronis fuerat.

42 *Quum sors prærogativæ Aniensi juniorum exisset*] Quum sorte obtigisset centuriæ juniorum, quæ Aniensis nominabatur, ut prima omnium suffragium ferret. * Ceterum hoc notatu dignum est, omnes centurias quæ a Livio peculiari nomine designantur, tribubus esse cognomines, hic Aniensem, XXVI. 22. Veturiam, XXVII. 6. Galeriam: unde apparet, quod et aliunde constat, centurias, quæ initio ad tribuum divisionem nihil pertinuerant, postea in iis inclusas fuisse. Igitur hoc loco *Aniensis juniorum* est centuria juniorum ex Aniensi tribu educta. † Vid. not. 32. ad I. 43. et not. 67. ad V. 18. Ceterum hujus loci emendatio Gronovio debetur. Adi doctissimi viri Observ. l. IV. c. 1.

43 *Ob eamdem causam ..fuisse non negaverim*] Tolle otiosam et inelegantem particulam *ob*.

tem arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesque optamus, ut validiores, si minus, ut pares hosti habeamus; ita duci hostium parem imperatorem quæramus. Quum, qui est summus in civitate dux, eum legerimus; tamen repente lectus, in annum creatus, adversus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neque juris inclusum angustiis, quo minus ita omnia gerat administretque, ut tempora postulabunt belli. nobis autem in adparatu ipso, ac tantum inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam, quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum; restat, ut pauca de eis, in quos prærogativæ favor inclinavit, dicam. M. Æmilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere ab[q] *sacris, neque retinere possumus, ut non Deûm aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meæ filiam uxorem, atque ex ea liberos, habet. ceterum non ea vestra in me majoresque meos merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare potest: ubi sæva orta tempestas est, ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro et gubernatore opus est. Non tranquillo navigamus, sed jam aliquot procellis submersi pene sumus. itaque, quis ad gubernacula sedeat, summa cura providendum ac præcavendum vobis est. In minore te experti, T. Otacili, re sumus. haud sane, cur ad majora tibi fidamus, documenti quidquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu præfuisti, trium rerum caussa paravimus: ut Africæ oram popularetur; ut tuta nobis Italiæ litora essent; ante omnia ne supplementum cum stipendio commeatuque ab Karthagine Hannibali transportaretur. Create consulem T. Otacilium, non dico, si omnia hæc, sed si aliquid eorum reipublicæ præstitit. Sin autem, te classem obtinente,* [44] *etiam, velut pacato mari, quælibet Hannibali tuta atque integra ab domo venerunt; si ora Italiæ infestior hoc anno, quam Africæ, fuit; quid dicere potes, cur te potissimum ducem* [45] *Hanibali hosti obponant*[r]*? Si consul esses,* [46] *dictatorem dicendum exemplo majorum nostrorum censeremus. nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi, quam te. magis nullius interest, quam tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus vobis in aciem armatis repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis:* [47] *quibus sacramento liberi vestri dicant, ad*

U. C. 537.
A. C. 215.

q a Gron. Crev. r *opponamus* Gron.

44 *Etiam velut pacato mari*] Supervacaneum est τὸ *etiam*.

45 *Annibali hosti opponant*] Gronovius nulla, ut nobis visum est, satis necessaria causa edi jusserat *opponamus*. Nos servavimus veterem lectionem.

46 *Dictatorem dicendum … censeremus*] Fortasse *censerem*. GRONOV.

47 *Quibus sacramento liberi vestri* ..

U. C. 537. A. C. 215. *quorum edictum conveniant, sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasimenus et Cannæ* [48] *tristia ad recordationem exempla, sed ad præcavendum simile* [49] *utili*[s] *documento sunt. Præco, Aniensem juniorum in suffragium revoca.*

IX. Quum T. Otacilius ferociter, eum continuare consulatum velle, vociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul jussit. et, quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, [50] cum securibus sibi fasces præferri. Iterum prærogativa suffragium init[t]; creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium. Eosdem consules ceteræ centuriæ sine variatione ulla dixerunt. Et prætor unus refectus Q. Fulvius Flaccus: [51] novi[u] alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum ædilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorum perfectis, senatusconsultum factum est, *ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset: isque potissimum, consulibus ad bellum profectis, urbi præesset.* Aquæ magnæ bis eo anno fuerunt: Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum, pecorumque et hominum pernicie.

U. C. 538. A. C. 214. Q. Fabio IV. M. Marcello III. Coss. Quinto anno secundi Punici belli, Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum ineuntes, plus solito converterant in se civitatis animos. multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque adversus Samnites, Bruttiosque, et Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, quum ad exercitum esset; præsenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus.

Fabio laudi est continuatus consulatus. Tempus ac necessitas belli, ac discrimen summæ rerum faciebant, [52] ne quis aut in exemplum exqui-

s *utiles* Gron. *utilia documenta* Crev. t *iniit* Crev. u ins. *tres* Gron. Crev.

dicant] Quorum in verba liberi vestri jurent, solenni militiæ sacramento se obstringentes. Notæ phrases, *sacramento dicere, rogari, adigi.*

48 *Tristia ad recordationem exempla*] Olim editi: *triste .. exemplar.* Correxit Gronovius e melioribus scriptis, ut ipse testatur l. IV. Observat. c. 1.

49 *Utilia documenta*] Sic dedimus pro *utiles documento*, moniti a Sigonio, qui hanc lectionem profert e vet. lib. Adstipulantur duo Hearnii codices. Nec longe abit noster Victor. qui exhibet *utilia documento:* unde possis quoque legere *utili documento.*

50 *Cum securibus sibi fasces præferri*] Intra urbem secures non præferebantur consulibus ex instituto Valerii Publicolæ. At Fabius, qui urbem non inierat, eas etiamnum fascibus illigatas habebat. Itaque admonet Otacilium, se in eum statim animadvertere posse, si in contumacia ac ferocia perseveret.

51 *Novi tres alii creati*] Hoc a Gronovio est, qui corruptos hoc loco scriptos plerosque id velle existimavit. Sed Put. exhibet *novi alii* sine τῷ *tres*: Tellerianus, *novi tres* sine τῷ *alii.* Utrolibet modo legendum videtur: vel *novi alii creati*, quod voluit Sigonius; vel *novi tres creati.*

52 * *Ne quis .. in exemplum exquireret*] Ne quis rem argueret, tanquam quæ esset mali exempli.

reret, aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet. quin laudabant potius magnitudinem animi, quod, quum summo imperatore esse opus reipublicæ sciret, seque eum haud dubie esse, minoris invidiam suam, si qua ex re oriretur, quam utilitatem reipublicæ, fecisset. U. C. 538. A. C. 214.

X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus: decretumque omnium primum, ut consules sortirentur, compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, jussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriæ, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, [53] M'. Pomponius in Gallico. ex prætoribus prioris anni pro prætore Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium oræ maritimæ, intentus adversus omnes motus Philippi Macedonum regis, præesset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta provincia; T. Otacilio classis eadem, quam adversus Karthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nunciata sunt, quæ quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nunciabantur: Lanuvii in æde intus Sospitæ Junonis corvos nidum fecisse: in Apulia palmam viridem arsisse: Mantuæ [54] stagnum effusum Mincio amni cruentum visum: et Calibus creta, et Romæ in foro boario sanguine pluisse: et [55] in vico Istrico fontem sub terra tanta vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quæ in eo loco erant, provoluta [56] velut impetus torrentis tulerit: tacta de cœlo atrium publicum in Capitolio, ædem in campo Vulcani, nucem in Sabinis publicamque viam, murum ac portam Gabiis. Jam alia vulgata miracula erant: [57] hastam Martis Præneste sua sponte promotam: bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, *Io triumphe!* clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriæ aram in cœlo, speciesque hominum circum eam, cum candida veste, visas esse. Quin Romæ quoque in ipsa Prodigia.

53 *Manius Pomponius in Gallico*] Hic M'. Pomponius jubetur in agro Gallico manere, quem eo missum esse nusquam scriptum est. Quin contra c. 25. l. XXIII. narratur placuisse senatui, ut Gallia eo anno omitteretur. Rursus idem ille Pomponius, qui hic Galliam obtinere dicitur, infra c. 17. in Campania præsidet castris super Suessulam.

54 **Stagnum effusum Mincio amni*] Stagnantes aquas, e Mincio amni exundanti effusas.

55 *In vico Istrico*] Scripti fere, in *vico Insteio*. Alterutrum nomen potest verum esse: nec opus est rescribere cum Jaç. Gronovio *in vico Tusco*. Neque enim, si nulla illorum nominum occurrit alibi mentio, ideo sequitur illa mendosa esse: *nec scire fas est omnia*.

56 *Velut impetus torrentis*] Placeret magis cum Gronovio, *impetu*; quod et habet unus ex Hearnii MSS.

57 *Hastam Martis*] Hastam quam Martis effigies manu gereret. Vid. not. 74. ad XXI. 62.

U. C. 538. A. C. 214.

urbe, [58] secundum apum examen in foro visum, adfirmantes quidam, legiones se armatas in Janiculo videre, concitaverunt civitatem ad arma: qui tum in Janiculo essent, negarunt, quemquam ibi, præter adsuetos collis ejus cultores, adparuisse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata sunt ex aruspicum responso: et supplicatio omnibus Deis, quorum pulvinaria Romæ essent, indicta est.

18. Legiones.

XI. Perpetratis, quæ [59] ad pacem Deûm pertinebant, de republica belloque gerendo, et quantum copiarum, et ubi quæque essent, consules ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam, Siciliamque, ac Sardiniam obtineri: [60] duabusque Q. Fabium prætorem Apuliæ, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam præesse: singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum, et M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui, et duas urbi præsidio esse. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novæ legiones erant scribendæ. eas primo quoque tempore consules scribere jussi, et classem parare: ut cum eis navibus, quæ pro Calabriæ litoribus in statione essent, centum [t] quinquaginta [61] longarum navium classis eo anno expleretur. Delectu habito, [62] et centum navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. creati M. Atilius Regulus et P. Furius Philus.

Censores M. Atilius, P. Furius.

Quum increbresceret [u] rumor, bellum in Sicilia esse, T. Otacilius eo cum classe proficisci jussus est. Quum deessent nautæ, consules ex senatusconsulto edixerunt, *ut, qui, L. Æmilio, C. Flaminio censoribus,* [63] *millibus æris quinquaginta ipse aut pater ejus census fuisset, usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret: qui supra centum millia, usque ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia, usque ad decies æris, quinque*

Nautæ privatis imperati.

[t] *centum* del. Gron. Crev. [u] *increbesceret* Gron.

58 *Secundum apum examen*] *Secundum*, id est, post. Postquam apum examen in foro visum esset.

59 * *Ad pacem Deûm*] Ad placandos propitiandosque deos. Vid. not. 8. ad I. 16.

60 *Duabusque Q. Fabium*] Cum duabus legionibus Q. Fabium prætorem præesse Apuliæ: cum duabus volonum Ti. Gracchum præesse regioni quæ esset circa Luceriam.

61 *Longarum navium*] Vid. not. 12. ad c. 28. l. V.

62 *Et navibus novis*] Adjicit numerum Put. liber: *et C. navibus.*

63 *Millibus æris quinquaginta*] Hic intelligimus æs grave, ob rationes quas attulimus in Appendice *de ære gravi*: æs autem grave æstimamus, ut diximus in not. 66. ad c. 33. l. XXII. ex vetusto more, ita ut decem æris gravis in unum denarium imputentur. Itaque quinquaginta millia æris censemus paria esse denariis 5000. marcis argenti nostratibus 78. cum una uncia: centum millia æris, denariis 10000. marcis argenti 156. cum duabus unciis: trecenta millia æris, denariis 30000. marcis argenti 468. cum sex unciis: decies centena millia æris, denariis 100000. marcis argenti 1562. cum unciis quatuor.

nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipendio darent. Ex hoc edicto [64] dati nautæ, armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primum est factum, ut classis Romana sociis navalibus privata inpensa paratis compleretur. U. C. 538. A. C. 214.

XII. Hic major solito adparatus præcipue conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuæ bellum ejus anni Romani inciperent. itaque legatos ad Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret. *ad eam obpugnandam novos exercitus scribi Romæ; nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos esse.* Id quia tam trepidi nunciabant, maturandum Hannibal ratus, ne prævenirent Romani, profectus Arpis, ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. inde, Numidis Hispanisque ad præsidium simul castrorum simul Capuæ relictis, cum cetero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsa ut tentaret Puteolos, quodque ibi præsidii erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum, et regredi in Campaniam, adlatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: et Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium prætorem (is filius consulis erat) Luceriam Graccho succedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo prætores profecti, P. Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimæ oræ reique navali præesset; et ceteri in suas quisque provincias profecti. et, quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt. Terrentur Campani.

XIII. Ad Hannibalem, quum ad lacum Averni esset, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, qua usus adversus omnes Romanorum socios Pœnus fuerat. Ii, *memores beneficiorum ejus perpulisse magnam partem se juventutis Tarentinæ*, referunt, *ut Hannibalis amicitiam ac societatem, quam populi Romani, mallent;* [65] *legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. Si signa ejus, si castra conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. In potestate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse.* Hannibal conlaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis, domum ad cœpta maturanda redire jubet: se in tempore adfuturum esse. Legati Tarentini ad Hannibalem.

64 * *Dati nautæ .. ab dominis*] Ac proinde nautæ illi erant servi, ut clare exprimitur infra XXVI. 36. et XXXIV. 6.

65 * *Legatosque*] Seque legatos ab suis missos esse rogaturos Annibalem.

U. C. 538. A. C. 214. Hac cum spe dimissi Tarentini. Ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. Urbem esse videbat, quum opulentam nobilemque, tum maritimam, et in Macedoniam opportune versam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, quum Brundisium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, et, dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen convertit, ad obprimendum præsidium Romanum. Sex millia hominum erant, et locus munimento quoque, non natura modo, tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præsidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis ira quam potiundæ urbis spe, processit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota est plebs, jam diu aversa ab Romanis et infesta senatui suo. itaque legati ad arcessendum Hannibalem, cum haud dubio promisso tradendæ urbis, venerunt. Prævenit inceptum eorum Marcellus consul, a primoribus adcitus. Die uno Suessulam ab Calibus, quum Vulturnus amnis trajicientem moratus esset, contenderat. inde proxima nocte sex millia peditum, equitesque trecentos, qui præsidio senatui essent, Nolam intromisit: et, uti a consule omnia inpigre facta sunt ad præoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat; bis jam ante nequidquam tentata re, segnior ad credendum Nolanis factus.

Puteolos frustra tentat.

A Nolanis vocatur.

Prævenit eum Marcellus.

XIV. Iisdem diebus et Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod præsidio Punico tenebatur, venit; et ad Beneventum, velut ex composito, parte altera Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria accessit: qui primo oppidum intravit. Deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse, et inde agrum populari audivit, et ipse, egressus mœnibus, mille ferme passus ab hoste castra locat, ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat; qui jam alterum annum libertatem tacite mereri, quam postulare palam, maluerant. Senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse quærentium, [66] *en umquam liberi militaturi essent?* scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent: *bona fortique opera eorum se ad eam diem usum: neque* [67] *ad exemplum justi militis quidquam eis, præter libertatem, deesse.* De eo permissum ipsi erat, faceret, quod e republica duceret esse. Itaque prius, quam cum hoste ma-

Hannonis et Gracchi exercitus ad Beneventum.

Volones.

66 *En unquam*] Nunquamne. Exempla passim occurrunt, IV. 3. X. 8. et infra XXX. 21.

67 *Ad exemplum justi militis*] Ut similes plane sint vero et suis omnibus numeris absoluto militi. *Justo militi*, quemadmodum *justa arma*, l. XXII. c. 48. *justi amnis*, l. I. c. 4.

num consereret, pronunciat; *tempus venisse eis*[a] *libertatis, quam diu sperassent, potiundæ. postero die signis conlatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu vera virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum jussurum esse: qui loco cessisset, in eum servili supplicio animadversurum. Suam cuique fortunam in manu esse: libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum, sed universos Patres; quos, consultos ab se de libertate eorum, sibi permisisse.* Literas inde consulis ac senatusconsultum recitavit. Ad quæ clamor cum ingenti adsensu est sublatus. pugnam poscebant, signumque ut daret extemplo, ferociter instabant. Gracchus, prœlio in posterum diem pronunciato, concionem dimisit. Milites læti, præcipue [68] quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat, armis expediendis quod[x] reliquum consumunt.

U. C. 538. A. C. 214. Gracchus iis libertatem promittit, qui capita hostium retulissent.

XV. Postero die, ubi signa cœperunt canere, primi omnium parati instructique ad prætorium conveniunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias educit. nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem et septem millia peditum erant, maxima ex parte Bruttii ac Lucani. equites mille ducenti; inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidæ fere omnes Maurique. Pugnatum est et acriter, et diu. quatuor horis neutro inclinata est pugna: nec alia magis Romanam inpediebat res, quam capita hostium pretia libertati facta. Nam ut quisque hostem inpigre occiderat, primum [69] capite ægre inter turbam tumultumque abscidendo[y] tempus terebat: deinde, occupata dextra tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat: segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nunciaverunt, *neminem stantem jam vulnerari hostem, carnificari jacentes, et in dextris militum pro gladiis humana capita esse:* [70] signum dari propere jussit, *projicerent capita, invaderentque hostem. Claram satis et insignem virtutem esse: nec dubiam libertatem futuram strenuis viris.* Tum redintegrata pugna est, et eques etiam in hostem e-

Acris pugna.

[a] *ejus* Gron. Crev. [x] *quod* l. *diei* Eæd. [y] *abscindendo* Eæd.

68 *Quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat*] Gronovius affirmat scriptos magno consensu habere *libertatis*. Nos tamen in Put. codice, et in alio item non spernendo legimus *libertas*. Quod monemus, ne quis summi viri auctoritate inductus, hunc locum suspectum habeat.

69 *Capite ægre.. abscindendo*] Nostri omnes codices *abscidendo*: et similem scripturam sæpe in MSS. observavit Gronovius, ut ipse testatur in not. ad l. XLIV. c. 5. Omnino duplex verbum agnoscendum videtur, *abscindo* ex *ab* et *scindo*, et *abscido* ax *abs* et *cædo*. Hic posterius magis proprium videtur. Notum est illud Martialis. *Abscidit vultus ensis uterque sacros.*

70 *Signum dare*] Jussum per ordines perferre. Vid. not. 42. ad c. 36. l. V.

U. C. 532. A. C. 214.

missus. [71] Quibus quum inpigre Numidæ concurrissent, nec segnior equitum, quam peditum, pugna esset, iterum in dubium adducta res. Quum utrimque duces, Romanus Bruttium Lucanumque, toties a majoribus suis victos subactosque; Pœnus mancipia Romana et ex ergastulo militem, verbis obtereret; postremo pronunciat Gracchus, *esse nihil, quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.*

Romani vincunt.

XVI. Ea demum vox ita animos accendit, atque, renovato clamore, velut alii repente facti, tanta vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultra non possent. Primo antesignani Pœnorum, deinde signa perturbata, postremo tota inpulsa acies; inde haud dubie terga data, ruuntque fugientes in castra, adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit, ac prope continenti agmine Romani insecuti, novum de integro prœlium inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut [72] pugna inpeditior in angustiis, ita cædes atrocior fuit: et adjuvere captivi, qui, rapto inter tumultum ferro, conglobati et ab tergo ceciderunt Pœnos, et fugam inpedierunt. Itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, et ea major pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes cæsi aut capti. capta et signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. præda omnis (præterquam hominum captorum) militi concessa est: et pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent. Quum præda onusti in castra redissent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant segnius, nec in castra inruperant simul, metu pœnæ collem haud procul castris ceperunt. postero die [73] per tribunos [1] militum inde deducti, concione militum advocata a Graccho, superveniunt. Ubi quum proconsul veteres milites primum, prout cujusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset, tunc quod ad volones adtineret, *omnes,* ait, *malle laudatos a se, dignos indignosque, quam quemquam eo die castigatum esse. Quod bonum, faustum, felixque reipublicæ ipsisque esset, omnes eos liberos esse jubere.* Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate sublatus esset, ac nunc complexi inter se

Volonibus libertas datur.

[1] *tribunum* Gron. Crev.

71 *Quibus quum impigre Numidæ concurrissent*] Andreas et Campanus, *occurrissent:* quod magis placet.

72 *Pugna impeditior*] Quam plurimi codd. tum Gronoviani, tum nostri, habent *inexpeditior:* quod vocabulum, tametsi sequiori magis ætati, quam aureæ notum, non abit tamen ab analogia sermonis Latini.

73 *Per tribunum militum inde deducti, concione advocata*] Vulgo *concione militum advocata.* Sed vox *militum* abest ab aliquot scriptis, tum Gronovianis, tum nostris, et hic odiose repetitur, quum in propinquo præcesserit *per tribunum militum.* Ergo eam delevimus.

gratulantesque, nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur; tum Gracchus: *Priusquam omnes jure libertatis æquassem,* inquit, *neminem nota strenui aut ignavi militis notasse volui. Nunc, exsoluta jam fide publica, ne discrimen omne virtutis ignaviæque pereat, nomina eorum, qui, detrectatæ pugnæ memores, secessionem paullo ante fecerunt, referri ad me jubebo: citatosque singulos jurejurando adigam, nisi queis morbus caussa erit, non aliter, quam stantes, cibum potionemque, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc multam ita æquo animo feretis, si reputabitis, nulla ignaviæ nota leviore vos designari potuisse.* Signum deinde conligendi vasa dedit: militesque prædam portantes agentesque, per lasciviam ac jocum, ita ludibundi Beneventum rediere, ut ab epulis per celebrem festumque diem actis, non ex acie, reverti viderentur. Beneventani omnes turba effusa quum obviam ad portas exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Adparata convivia omnibus [74] in propatulo ædium fuerant: ad ea invitabant, Gracchumque orabant, ut epulari permitteret militibus. [75] Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia. [76] pileati, aut lana alba velatis capitibus volones epulati sunt; alii adcubantes, alii stantes, qui simul ministrabant vescebanturque. Digna res visa, ut simulacrum celebrati ejus diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi juberet in æde Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex multaticia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

U. C. 538.
A. C. 214.

XVII. Dum hæc ad Beneventum geruntur, Hannibal, depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra movet. quem ubi adventare consul sensit, [77] Pomponio proprætore cum eo exercitu, qui super Suessulam in castris erat, adcito, ire obviam hosti parat, nec moram dimicandi facere. [78] C.* Claudium Neronem cum robore equitum silentio noctis per aversam maxime ab hoste portam emittit: circumvectumque occulte subsequi sensim agmen hostium jubet, et, quum coortum prœlium videret, ab tergo se objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis, Nero ex-

Marcellus obviam it Hannibali.

* *C.* del. Gron.

74 *In propatulo ædium*] Id est, ut recte explicat Dujatius, intra ædes quidem, sed loco aperto, nudoque sub ætheris axe. At *in publico* est extra ædes, in ipsa via publica. Itaque, quum Gracchus non permisisset militibus epulari, nisi ea lege ut in publico vescerentur, Beneventani ante fores quisque protulisse sua omnia dicuntur.

75 *Et Gracchus ita permisit, in publico*] Vocula *ita* videtur postulare, *si in publico:* quod monet Sigonius.

76 *Pileati*] Pileum erat insigne receptæ libertatis.

77 *Pomponio proprætore*] Vid. not. 53. ad c. 10. supra.

78 *C. Claudium Neronem*] Adjecimus prænomen ex Put. libro.

U. C. 538. A. C. 214. Romani vincunt.

sequi non potuerit, incertum est. Absente eo quum prœlium commissum esset, superior quidem haud dubie Romanus erat: sed, quia equites non adfuere in tempore, ratio compositæ rei turbata est. non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit. Plus tamen duo millia hostium eo die cæsa traduntur: Romani minus quadringentis. Solis fere obcasu Nero, diem noctemque nequidquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeo graviter est ab consule increpitus, ut per eum stetisse diceret, quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem descendit: Pœnus, tacita etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissa spe Nolæ potiundæ, rei numquam prospere tentatæ, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur.

Censura Romæ severe exercita.

XVIII. Nec minore animo res Romana domi, quam militiæ, gerebatur. Censores, vacui ab operum locandorum cura, propter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum adverterunt, castigandaque vitia; [79] quæ, velut diutinis morbis ægra corpora ex se gignunt, nata bello erant. Primum eos citaverunt, qui post Cannensem pugnam rempublicam deseruisse, Italiaque excessisse velle dicebantur. [80] princeps eorum L. Cæcilius Metellus [b] quæstor tum forte erat. Jusso deinde eo ceterisque ejusdem noxæ reis caussam dicere, quum purgari nequissent, pronunciarunt, verba orationemque eos adversus rempublicam habuisse, quo conjuratio deserendæ Italiæ caussa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exsolvendi jurisjurandi interpretes: qui captivorum, ex itinere regressi clam in castra Hannibalis, solutum, quod juraverant redituros, rebantur. [81] His superioribusque illis equi ademti, qui publicum equum habebant: [82] tribuque moti, ærarii omnes facti. Neque senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. nomina omnium ex juniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent, quibus neque vacatio justa militiæ, neque morbus caussa fuisset. Et ea supra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti. [83] Additumque inerti censoriæ notæ triste senatusconsul-

[b] add. *qui* Gron. Crev.

79 *Quæ velut diutinis*] Quæ veluti diutinis morbis ægra corpora ex se gignunt, ita bellis affecta respublica ex se protulerat. Claudicat hic quodammodo oratio, quod vocula *quæ* quum regatur a verbo *gignunt*, jungatur quoque in recto casu cum verbo *erant*.

80 *Princeps eorum L. Cæcilius Metellus, qui*] Jac. Gronovius delet τὸ *qui*, auctoribus optimis MSS.

81 **His . . . equi ademti, qui publicum equum habebant*] Intellige eos equestri dignitate et ordine privatos esse.

82 *Tribuque moti, ærarii omnes facti*] Vid. not. 23. ad c. 24. l. IV.

83 *Additumque inerti censoriæ notæ*]

tum: ut ii omnes, quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias, cui militum generi non prius, quam [84] pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Quum censores, ob inopiam ærarii, se jam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, [85] curuliumque equorum præbendorum, ac similium his rerum; convenere ad eos frequentes, qui [86] hastæ hujus generis adsueverant: hortatique censores, ut omnia perinde agerent, locarent, ac si pecunia in ærario esset. Neminem, nisi bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum esse. Convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu emiserat: arcessitosque se ab [87] triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent. ceterum non ante, quam bello confecto, accepturos esse. Quum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret; pecuniæ quoque pupillares primo, deinde viduarum, cœptæ conferri: nusquam eas tutius sanctiusque deponere credentibus, qui deferebant, quam in publica fide. inde, si quid emtum paratumque pupillis ac viduis foret, [88] a quæstore perscribebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperent, mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset.

U. C. 538. A. C. 214.

Liberalitas privatorum erga Remp.

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duûm millium Campanorum, et septingentorum militum Hannibalis tenebatur præsidio. Præerat Statius Metius, missus ab Cn. Magio Atellano: qui eo anno [89] Medix-

Fabius Casilinum obsidet.

Vox *inerti* parum hic convenit. Jac. Gronovius e MSS. eruit, *tam truci:* quæ lectio videtur admitti posse.

84 *Pulsus Italia hostis*] Plerique scripti, *Italia omnis hostis:* unus e nostris *Italia omni:* plane quomodo voluit Gronovius.

85 *Curulium . . equorum*] *Curules equi quadrigales*, inquit Festus: id est, ex interpretatione Dacerii, equi qui currum, ubi esset sella curulis, trahebant. Magistratibus nempe curulibus equi ex publico præbebantur.

86 *Hastæ hujus generis*] Hastæ subjiciebantur, id est, hasta posita venibant, quæcunque publice venundabant Romani; more inde deducto, quod primis temporibus ea tantum publice venibant, quæ bello capta fuerant. Ad hastam quoque fiebant locationes publicorum operum. Itaque *qui hastæ hujus generis assueverant* ii sunt, qui similibus rebus conducendis assueverant.

87 * *Triumviris mensariis*] Vid. supra XXIII. 21.

88 *A quæstore perscribebatur*] *Perscribi* pecunia dicitur, quam non præsentibus nummis numeramus, sed per scripturam de mensa solvimus, id est, solvi jubemus ab eo apud quem argentum depositum habeamus. Vid. Donat. in Terent. Phorm. Act. V. Sc. 7. Hic ergo hujus loci sensus est. Ex illa pecunia in ærarium collata si quid pupillis viduisve emptum aut paratum foret, id emptor non præsente pecunia solvebat, sed jubebat solvi a quæstore, et chirographo dato, remittebat venditorem ad quæstorem, a quo pretium rei emptæ solveretur.

89 *Medixtuticus*] Summus magistratus Capuæ. Vid. l. XXIII. c. 35. *Meddix apud Oscos nomen magistratus est.* Festus.

U. C. 538. A. C. 214. tuticus erat, servitiaque et plebem promiscue armabat, ut castra Romana invaderet, intento consule ad Casilinum obpugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam [90] ad collegam mittit, *altero exercitu, dum Casilinum obpugnatur, opus esse, qui Campanis obponatur. Vel ipse, relicto Nolæ præsidio modico, veniret: vel, si eum Nola teneret, et necdum securæ res ab Hannibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem a Benevento adciturum.* Hoc nuncio Marcellus, duobus militum millibus Nolæ in præsidio relictis, cum cetero exercitu Casilinum venit, adventuque ejus Campani, jam moventes sese, quieverunt. Ita a duobus consulibus Casilinum obpugnari cœptum. ubi quum multa, succedentes temere mœnibus, Romani milites acciperent vulnera, neque satis inceptis succederet, Fabius, omittendam rem parvam ac [91] juxta magnis difficilem, abscedendumque inde censebat, quum res majores instarent. Marcellus, multa magnis ducibus sicut non adgredienda, ita semel adgressis non dimittenda esse, dicendo, [92] quia magna famæ momenta in utramque partem fierent, tenuit, ne irrito incepto abiretur. Vineæ inde omniaque alia operum machinationumque genera quum admoverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto liceret; paucis egressis, Marcellus portam, qua egrediebantur, occupavit, cædesque promiscue omnium circa portam primo, deinde, inruptione facta, etiam in urbe fieri cœpta est. Quinquaginta fere primo egressi Campanorum, quum ad Fabium confugissent, præsidio ejus Capuam pervenerunt. Casilinum, inter conloquia cunctationemque petentium fidem, per occasionem captum est. captivi, quique Campanorum, quique Hannibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

Marcellus eodem cum exercitu venit.

Casilinum captum.

XX. Quibus diebus a Casilino, re bene gesta, recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes, in ea regione conscriptas, cum præfecto sociorum in agros hostium prædatum misit. eos effuse palatos Hanno adortus, haud multo minorem, quam ad Beneventum acceperat, reddidit hosti cladem, atque in Bruttios raptim, ne Gracchus adsequeretur, concessit. Consules, Marcellus retro, unde venerat,

In Lucanis accepta clades.

90 *Ad collegam mittit, altero exercitu .. opus esse*] Mittit litteras, quibus monebat altero exercitu opus esse. Vid. similem loquendi modum, l. VIII. c. 23.

91 *Juxta magnis*] Æque ac magnas.

92 * *Quia magna famæ momenta in utramque partem fierent*] Quia inde magnum famæ discrimen sequeretur, multumque valiturum in bonam pariter malamque partem; id est, effecturum ut magnopere timearis ab hostibus, si nullum alium incepti finem, quam victoriam noveris; ut contemnaris ab iisdem, si irrito incepto abstiteris.

Nolam redit; Fabius in Samnium ad populandos agros recipiendasque armis, quæ defecerant, urbes processit. Caudinus Samnis gravius devastatus; perusti late agri, prædæ pecudum hominumque actæ. oppida vi capta, Compulteria, Telesia, Compsa, Melæ, Fulfulæ et Orbitanium. ex Lucanis Blandæ: Apulorum [93] Æcæ obpugnatæ. Millia hostium in his urbibus viginti quinque capta, aut occisa: et recepti perfugæ trecenti septuaginta; quos quum Romam misisset consul, virgis in comitio cæsi omnes, ac de saxo dejecti. Hæc a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolæ tenuit. Et a prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum: stativaque ad Ardoneas communita. Dum hæc aliis locis ab Romanis geruntur, jam Tarentum pervenerat Hannibal, cum maxima omnium, quacumque ierat, clade. In Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit. nihil ibi violatum, neque usquam via excessum est; adparebatque, non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Ceterum [94] quum propemodo muris accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti, triduo ante, quam Hannibal ad mœnia accederet, a M. Valerio proprætore, qui classi ad Brundisium præerat, [95] missus M. Livius, primore juventute conscripta, dispositisque ad omnes portas, circaque muros, qua res postulabat, stationibus, [96] die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis loci quidquam præbuit ad tentandum. Quare diebus aliquot frustra ibi absumtis, Hannibal, quum eorum nemo, qui ad lacum Averni adissent, aut ipsi venirent, aut nuncium literasve mitterent, vana promissa se temere secutum cernens, castra inde movit. Tum quoque, intacto agro Tarentino, (quamquam simulata lenitas nihildum profuerat, tamen spe labefactandæ fidei haud absistens) Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracliensi (jam media æstas exacta erat, et hibernis placebat locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per

U. C. 538. A. C. 214. **Fabius Samnium vastat.**

Perfugæ virgis cæsi et de saxo dejecti.

Ad Tarentum castra ponit Hannibal.

M. Livius Tarentum tuetur.

Hannibal Salapiam se confert.

93 *Æcæ oppugnatæ*] Non impetu, sed oppugnando captæ.

94 *Quum propemodo muris accessisset*] Placeret magis *successisset*: cujus verbi major vis est: unde et mollitur addito *propemodo*.

95 *Missus M. Livius*] Hoc nomen addidit ex Sigonii conjectura Gronovius. Et quidem sic vocatur hic Tarenti præfectus infra l. XXVI. c. 39. et l. XXVII. c. 25. Polybius l. VIII. in prænomine dissentit, eumque appellat *C. Livium*. Vulgati habebant hoc loco *T. Valerius*. In scriptis nomen omnino deest.

96 *Die ac nocte plurimum intentus*] Pro *plurimum* Put. liber habet a prima manu *puuia*: postea superscripta est littera *l*, ut efficeretur *pluuia*. Inde quidam scripti *plurima*: vulgati *plurimum*. Sed vetus scriptura monstrabat legendum *juxta*. *Die ac nocte juxta*, id est, die pariter ac nocte, *intentus*.

U. C. 538. A. C. 214. Sallentinum agrum proximosque Apuliæ saltus dimisit. unde ceteræ prædæ haud multum, equorum greges maxime abacti: e quibus ad quatuor millia domanda equitibus divisa.

Rerum status in Sicilia.

XXI. Romani, quum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur, morsque tyranni duces magis inpigros dedisset Syracusanis, quam [97] caussam aut animos mutasset, M. Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi cædem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter, [98] parentandum regi sanguine conjuratorum esse. Deinde libertatis restitutæ [99] dulce auditu nomen crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis, [1] militiæque fungendæ potioris ducibus, et relata tyranni fœda scelera fœdioresque libidines, adeo mutavere animos, ut insepultum jacere corpus paullo ante desiderati regis paterentur. Quum ceteri ex conjuratis [2] ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus et Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios obprimerent, Syracusas contendunt. ceterum prævenerat non fama solum, (qua nihil in talibus rebus est celerius) sed nuncius etiam ex regiis servis. Itaque Andranodorus et [3] Insulam, et arcem, et alia, quæ poterat, quæque opportuna erant, præsidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post solis obcasum jam obscura luce invecti, quum cruentam regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, travecti per Tycham, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Achradinam convenire jubent. Multitudo pars procurrit in vias, [4] pars in[e] vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque prospectant, et, quid rei sit, rogitant. Omnia luminibus conlucent, strepituque vario complentur. armati locis patentibus congregantur. inermes ex Olympii Jovis templo spolia Gallorum Il-

Andranodorus arcem Syracusis occupat.

[e] add. *ædium* Gron. Crev.

97 * *Causam*] *Causa* hic est id quod Gallice dicimus *parti*: quemadmodum sæpe Cicero eadem voce utitur ad designandas partes Cæsarianas Pompeianasve. Sic pro Marc. n. 2. *quum viderem virum talem, qui in eadem causa esset, in qua ego fuissem, non in eadem esse fortuna.* Et rursus n. 31. *qui in acie cecidit, qui in causa animam profundit.*

98 * *Parentandum*] Expiandam regis mortem, Manes regis placandos.

99 *Dulce auditu nomen*] Olim *auditum*. Mutavit merito Gronovius: et hanc ejus conjecturam firmat margo Victor. codicis.

1 *Militiæque fungendæ potioribus ducibus*] Militandi sub potioribus ducibus, quam erant illi tyranni assentatores, quibus imperia Hieronymus demandabat. Gronovius recte emendavit *militiæque*, pro *militi atque*. At quod idem jussit legi *potioris*, in eo illi assentiri non potuimus.

2 * *Ad exercitum obtinendum*] Ut exercitum in potestate haberent.

3 * *Insulam*] Pars est Syracusanæ urbis, ut Tycha, Achradinaque, quæ infra nominantur. Neapolis quarta fuit pars ejusdem urbis: atque in hac parte fuit Hexapylum.

4 *Pars in ædium vestibulis*] Complures scripti omittunt *ædium*.

lyriorumque, dono data Hieroni a populo Romano, fixaque ab eo, detrahunt, precantes Jovem, ut volens propitius præbeat sacra arma, pro patria, pro Deûm delubris, pro libertate sese armantibus. Hæc quoque multitudo, stationibus [5]per principes regionum urbis dispositis, adjungitur. In Insula inter cetera Andranodorus præsidiis [6]firmat horrea publica. Locus, saxo quadrato septus, atque arcis in modum emunitus, capitur ab juventute, quæ præsidio ejus loci adtributa erat, mittuntque nuncios in Achradinam, horrea frumentumque in senatus potestate esse. U. C. 538. A. C. 214.

XXII. Luce prima populus omnis armatus inermisque in Achradinam ad curiam convenit. ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyænus concionem et liberam et moderatam habuit: [7]*Servitudinis indignitatisque homines expertos, adversus notum malum irritatos esse. Discordia civilis quas inportet clades, audisse magis a patribus Syracusanos, quam ipsos vidisse. Arma quod inpigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non utantur, nisi ultima necessitate coacti. In præsentia legatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuncient, ut in potestate senatus ac populi sit: portæ Insulæ pateant;* [8]*recedat præsidium. Si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eumdem se censere, multo acrius ab Andranodoro, quam ab Hieronymo, repeti libertatem.* Ab hac concione legati missi sunt. Senatus inde haberi cœptus est. quod sicut, regnante Hierone, manserat publicum consilium, ita post mortem ejus, ante eam diem, nulla de re neque convocati, neque consulti fuerant. Ut ventum ad Andranodorum est, ipsum quidem movebat et civium consensus, et quum aliæ occupatæ urbis partes, tum [9]pars Insulæ, velut munitissima, prodita atque alienata. Sed evocatum eum ab legatis Damarata[d] uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac

Polyæni oratio libera et moderata.

Legati mittuntur ad Andranodorum.

[d] *Demarata* Gron. Crev.

5 *Per principes regionum urbis*] Per præcipuas urbis regiones.

6 *Firmat horrea publica*] Series narrationis videtur poscere *firmarat.*

7 *Servitudinis .. expertos*] Hic offendere potest et rarissima vox *servitudinis,* et insolens verborum structura *expertos servitudinis.* Lipsius conjicit, *servitii tædium:* Gronovius, *servitii pœnas indignitatesque.*

8 *Recedat præsidium*] Sic edidit ex conjectura Gronovius. Prius *reddat:* quod quidem mendosum esse nondum satis persuasum nobis est. Etenim in iis quæ præcedunt pro *portæ insulæ pateant,* Put. codex, eodem Gronovio teste, præfert, *portas insulæ apeat,* id est profecto, *aperiat.* Igitur optime legere posse videmur, *portas Insulæ aperiat, reddat præsidium. Præsidium* autem hic intelligimus locum ipsum, non milites loco tutando addictos. Sic dicitur *præsidium relinquere* miles, qui e loco sibi assignato discedit. Sic Cic. de Orat. l. II. n. 303. *versanturque in hostium castris, ac sua præsidia dimittunt.*

9 *Pars Insulæ, velut munitissima*] Lege cum Gronovio, *pars Insulæ vel munitissima.*

U. C. 538. A. C. 214. muliebri [10] spiritu, admonet sæpe usurpatæ Dionysii tyranni vocis: qua, *pedibus tractum, non insidentem equo, relinquere tyrannidem*, dixerit, *debere. Facile esse momento, quo quis velit, cedere possessione magnæ fortunæ: facere et parare eam, difficile atque arduum* [11] *esse. Paullum*[*] *sumeret spatii ad consultandum ab legatis, eo uteretur ad arcessendos ex Leontinis milites: quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate ejus futura.* Hæc muliebria consilia Andranodorus neque tota adspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes adfectandas ratus esse viam, si in præsentia tempori cessisset. Itaque legatos renunciare jussit, futurum se in senatus ac populi potestate. Postero die luce prima, patefactis Insulæ portis, in forum Achradinæ venit. ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyænus concionatus erat, escendit: orationemque eam orsus est, qua primum cunctationis suæ veniam petivit. *Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res a publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis cædibus esset futurus: utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent, an, quicumque aut propinquitate, aut adfinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienæ culpæ rei trucidarentur.* [12] *Postquam animadvertit, eos, qui liberassent patriam, servare etiam liberatam velle, atque* [13] *undique consuli in medium; non dubitasse, quin et corpus suum, et cetera omnia,* [14] *quæ suæ fidei tutelæque essent, quoniam eum, qui mandasset, suus furor absumsisset, patriæ restitueret.* Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine adpellans Theodotum ac Sosim: *Facinus*, inquit, *memorabile fecistis. Sed, mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta, est; periculumque ingens manet, nisi paci et concordiæ consulitis,* [15] *ne libera efferatur respublica.*

Oratio ejus ad Syracusanos.

[*] *Paullulum* Gron. Crev.

10 * *Spiritu*] Superbia, tumore animi.

11 *Esse. Paululum sumeret spatii*] Omnes MSS. ignorant ultimam vocem. Vere omnino Jac. Gronovius suspicatur τὸ *paululum* sive *paulum* mutari debere in *spatium*. Et favet Put. liber, qui habet *esses paullum*: ubi vides primam litteram vocis *spatium* adhæsisse verbo *esse*, quod præcedit. Legamus ergo sine ulla dubitatione ... *esse. Spatium sumeret ad consultandum*.

12 *Postquam animadvertit*] Lege cum Gronovio *animadverterit*.

13 * *Undique consuli in medium*] Neminem sibi proprias opes quærere, sed undique conspirari in communem salutem.

14 * *Quæ suæ fidei tutelæque essent*] Quæ ad suam fidem tutelamque pertinerent, quæ suæ fidei tuenda commissa essent.

15 *Ne libera efferatur respublica*] Exponit Sigonius: ne libera intereat respublica; ne id unum ex morte tyranni fructus capiat, ut libera intereat. Interpretationem suam firmat consimili exemplo ex l. XXVIII. c. 28. *Meo unius funere elata esset respublica*. Aliter intelligit Gronovius, nempe, ne respublica libertati recens

XXIII. Post hanc orationem claves portarum pecuniæque regiæ ante pedes eorum posuit. atque illo quidem die dimissi ex concione læti, circa omnia fana Deûm supplicaverunt cum conjugibus ac liberis: postero die comitia prætoribus creandis habita. Creatus in primis Andranodorus; ceteri magna ex parte interfectores tyranni. duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenem, fecerunt. [16] Qui, auditis, quæ Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas devectam, quæstoribus ad id ipsum creatis tradiderunt: [17] et ea, quæ in Insula erat et Achradina, tradita est; murique ea pars, quæ ab cetera urbe nimis firmo munimento intersepiebat Insulam, consensu omnium dejecta est. secutæ et ceteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicydes, audita morte tyranni, quam Hippocrates, etiam nuncio interfecto, celare voluerat, deserti a militibus, quia [18] id tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas rediere. [19] ubi ne suspecti obversarentur[f], tamquam novandi res aliquam occasionem quærentes, prætores primum, dein[g] per eos senatum adeunt. *Ab Hannibale se missos* prædicant *ad Hieronymum, tamquam amicum ac socium. paruisse imperio ejus, cujus imperator suus voluerit. velle ad Hannibalem redire. ceterum, quum iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere, ut præsidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. gratiam magnam eos parva opera apud Hannibalem inituros.* Facile res impetrata: abire enim duces regios, quum peritos militiæ, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant: sed, quod volebant, non, quam maturato opus erat, [20] naviter expediebant. Interim juvenes militares et adsueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimæ plebis homines, crimina serebant in senatum optimatesque: *id moliri clam eos*

U. C. 538. A. C. 214.

Prætores Syracusis creantur.

Hippocrates et Epicydes redire velle se ad Hannibalem simulant.

f *observarentur* Gron.

g *deinde* Gron. Crev.

partæ moderari nequeat, et eam in lasciviam vertat. Nobis potior videtur Sigonii interpretatio.

16 *Qui auditis iis*] Resecuit Gronovius voculam *iis*, quam retinet, a secunda tamen manu, codex Put. Nec nihil illa confert ad majorem orationis integritatem et claritatem.

17 *Et ea quæ in Insula erat et Achradina, tradita est*] Campanus, Andreas, duo MSS. a Gronovio memorati, et omnes nostri, carent particula *et*: plerique autem ex his MSS. habent *Achradinam*; quidam etiam *translata est*. Atque hoc modo legendum videtur: *Et ea* (pecunia) *quæ in Insula erat, Achradinam translata est*.

18* *Id*] Nempe, ut Syracusas redirent.

19 *Ubi ne suspecti obversarentur*] Hic mendum editos omnes et plerosque scriptos obtinebat, *observarentur*. Duo e nostris, inter quos Puteanæus, verum servavere.

20* *Naviter*] Supplenda est ex sensu particula *tam*, quæ respondeat præcedenti *quam*. Non tam naviter, quam maturato opus erat.

U. C. 538. A. C. 214. *atque struere, ut Syracusæ per speciem reconciliatæ societatis in ditione Romanorum sint; dein factio et pauci auctores fœderis renovati dominentur.*

XXIV. His audiendis credendisque opportuna multitudo, major in dies, Syracusas confluebat: [21] nec[h] Epicydi solum spem novandarum rerum, sed Andranodoro etiam, præbebat. Qui, fessus tandem uxoris vocibus, monentis, *Nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia nova atque incondita libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hannibale missi duces adsueti militibus juvare possent incepta*, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui et alia arcana committere adsuerat, incaute aperit. Huic et genus et fortuna honesta erant, nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat. itaque, fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad prætores defert. Qui, ubi rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis senioribus, et auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andranodorum interfecerunt: et, quum tumultus ab re in speciem atrociore, caussam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuisset, et principium conjurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themisto juncta esset; Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad cædem prætorum principumque aliorum; bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronunciatum; jam mercenariorum manum adsuetam imperiis Andranodori paratam fuisse ad Insulam rursus occupandam; singula deinde, quæ per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam conjurationem ante oculos posuisset; senatui quidem tam jure cæsi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat. quam, ferociter minitantem in vestibulo curiæ, [22] corpora conjuratorum eo metu compresserunt, ut silentes [23] integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu et ab collegis, ut verba faceret.

Andranodorus tyrannidem adfectat.

Occiditur cum Themisto.

XXV. [24] Is, tamquam reos ageret[i], ab anteacta vita or-

[h] add. *Hippocrati et* Gron. [i] *agebat* Gron. Crev.

21 *Nec Epicydi solum*] Vulgo editi: *nec Hippocrati et Epicydi solum.* Sed illud additamentum, *Hippocrati et*, respuunt scripti et ipsa orationis structura. Nimirum Epicydes hic pro utroque nominatur, ut vicissim Hippocrates infra, c. 35. *Postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant:* quum palam sit ab Hippocrate simul et Epicyde hoc factum. Hæc fere Jac. Gronovius.

22 *Corpora conjuratorum*] Intellige, projecta ante vestibulum curiæ.

23 *Integram plebem*] Saniorem plebis partem.

24 *Is, tamquam reos ageret*] Sic.

sus, quæcumque post Hieronis mortem sceleste atque inpie facta essent, Andranodorum ac Themistum arguit fecisse. U. C. 538. A. C. 214. [25] *Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vix-dum pubescentem facere potuisse? Tutores ac* [26] *magistros ejus sub aliena invidia regnasse. itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos, debitos jam morti destinatosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos;* [27] *palam primo, cum clausis Andranodorus Insulæ portis* [28] *hæreditatem regni creverit, quæque procurator tenuerat,* [29] *pro domino possederit; proditus deinde ab eis, qui in Insula erant, circumsessus ab universa civitate, quæ Achradinam tenuerit, nequidquam palam atque aperte petitum regnum, clam et dolo adfectare conatus sit, et ne beneficio quidem atque honore potuerit* [30] *vinci, quum inter liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset prætor. Sed* [31] *animos eis regios conjuges regias*[k] *fecisse, alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas.* Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum vivere debere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis. Hæc natura multitudinis est; aut servit humiliter, aut superbe dominatur: [32] libertatem, quæ media est, nec spernere modice, nec habere sciunt: et non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui avidos atque [33] intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem et cædes irritent. Sicut tum extemplo prætores rogationem promulgarunt: acceptaque pene prius, quam promulgata, est, ut omnis regia stirps interficeretur. missique a prætoribus Damaratam[l] Hieronis, et Harmo-

Sopatri prætoris oratio in tyrannos.

Stirps regia interficitur.

k *regias conjuges* Gron. Crev. l *Demaratam* Ead.

duo scripti a Gronovio memorati. * Is ita in eos dicebat, quasi eos coram judicibus accusaret.

25 *Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum*] Dele supervacaneam vocem, *fecisse*.

26 *Magistros ejus*] Sic dedit, et merito, idem Gronovius. Libri: *magistratus*, vel *magistratos ejus*.

27 *Palam primo*] Si quis ea quæ sequuntur attente legerit, animadvertet ita hanc periodum esse structam, ut nihil sit, quod accurate et ad amussim ex vi verborum respondeat τῷ *primo*. Quæcunque enim adduntur, pendent ex particula *quum*, quæ post vocem *primo* locatur. Nimirum respexit sensum Livius, accuratam verborum structuram neglexit.

28 * *Hæreditatem regni creverit*] *Cernere hæreditatem* in jure dicitur is qui se hæredem gerit.

29 * *Pro domino*] Tanquam dominus.

30 * *Vinci*] Flecti ad respectum libertatis amoremque patriæ, et deterreri a tyrannicis consiliis.

31 * *Animos ... regios*] Animos regnandi avidos.

32 *Libertatem ... spernere modice*] Libertatem is modice spernit, qui ita se subjectum esse patitur alterius imperio, ut tamen non descendat ad humile ac deforme obsequium.

33 *Intemperantes plebeiorum animos*] Vox *plebeiorum* est ab ingenio emendatorum. Scripti hic omnes corrupti; sed ita ut a sese invicem non multum discedant: *publiciorum*, vel *plubiciorum*, vel aliud quid simile præferunt. Solus Victor. codex id habet quod sanum videri possit, *intemperantes suppliciorum*: qui semel accensi ad sævitiam, nullum supplicii modum facere sciant.

U. C. 538. A. C. 214. niam Gelonis filias, conjuges Andranodori et Themisti, interfecerunt.

XXVI. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoïppi; qui, legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum missus, voluntarium consciverat exsilium. [34] Ea quum ad se quoque venire præscisset, in sacrarium ad penates confugit, cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu: et ad ea addidit preces, [35] *nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisque fratris, ne se innoxiam invidia Hieronymi conflagrare sinerent. Nihil se ex regno illius, præter exsilium viri, habere: neque fortunam suam eamdem vivo Hieronymo fuisse, quam sororis; neque interfecto eo caussam eamdem esse. Quid? quod, si Andranodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura; sibi cum ceteris serviendum. Si quis Zoïppo nunciet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navim, atque in patriam rediturus?* [36] *Quantum spes hominum fallit! In liberata patria conjugem ejus ac liberos de vita dimicare; quid obstantes libertati, aut legibus? Quod ab se cuiquam periculum, a sola ac prope vidua, et puellis in orbitate degentibus, esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: invisam tamen regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliaque, et asportari Alexandriam juberent, ad virum uxorem, ad patrem filias.* [37] Aversis auribus animisque, casse ne tempus tereretur, ferrum quosdam expedientes cernebat [m]: tum, omissis pro se precibus, *puellis ut saltem parcerent,* orare instituit: *a qua ætate etiam hostes iratos abstinere. ne, tyrannos ulciscendo, quæ odissent, scelera ipsi imitarentur.* Inter hæc abstractam a penetralibus jugulant: in virgines deinde, respersas matris cruore, impetum faciunt. quæ, alienata mente simul luctu metuque, velut captæ furore, [38] eo cursu se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium patuisset in publicum, impleturæ urbem tumultu fuerint. [39] Tum quoque haud magno ædium spatio,

Preces Heracleæ Hier. F.

[m] (*ferrum enim quosdam exp. cernebat* Gron. Crev.)

34 *Ea quum ad se quoque venire præscisset*] Lege *veniri*. Gron.

35 *Nunc per memoriam*] Delenda videtur particula *nunc*, cui alia compar, et ex adverso opposita nulla est.

36 *Quantum spes hominum fallit!*] Melius esset *falli*. Nam tota obliqua oratio est.

37 *Aversis auribus animisque*] Possis quidem utcunque exponere: Quum aures animique omnium aversi essent ab Heracleæ precibus, illa, ne tempus tereretur casse, id est, incassum.. Sed non placet primum illud membrum, *aversis auribus animisque*, pendulum quodammodo et abruptum: jam adverbium *casse* admodum suspectum est. Præterea scripti omnes habent *ferrum quosdam expedientes* sine τῷ *enim*. Itaque hunc locum pro deplorato habemus, nisi meliorum librorum copia fiat.

38 *Eo cursu*] Certissima Florebelli emendatio, quum prius legeretur *occursu*.

39 *Tum quoque*] Quamvis effugere non potuerint in publicum, et haud magno ædium spatio inclusæ remanserint.

inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore evaserunt: tenentibusque, quum tot ac tam validæ eluctandæ manus essent, sese eripuerunt: tandem, vulneribus confectæ, quum omnia replessent sanguine, exanimes conruerunt; cædemque per se miserabilem miserabiliorem casus fecit, quod paullo post nuncius venit, mutatis repente ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus pœnitendi, aut regressus ab ira relictus esset. itaque fremere multitudo, et in locum Andranodori ac Themisti (nam ambo prætores fuerant) comitia poscere: quæ nequaquam ex sententia prætorum futura essent.

U. C. 538.
A. C. 214.

XXVII. Statutus est comitiis dies: quo, necopinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicydem nominavit, tum inde alius Hippocratem. crebriores deinde eæ voces, et cum haud dubio adsensu multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permixtis. Prætores dissimulare primo,[40] et trahenda re esse: postremo victi consensu, et seditionem metuentes, pronunciant eos prætores. Nec illi primo statim creati nudare, quid vellent: quamquam ægre ferebant, et de induciis dierum decem legatos isse ad Ap. Claudium, et, impetratis eis, alios, qui de fœdere antiquo renovando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem navium centum Romanus habebat, quonam evaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies quum ad Marcellum, venientem in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis, Marcellus, posse rem convenire ratus, et ipse legatos Syracusas, qui coram cum prætoribus de renovando fœdere agerent, misit. Et jam ibi nequaquam eadem quies et tranquillitas erat. postquam Punicam classem accessisse Pachynum adlatum est, demto timore Hippocrates et Epicydes, nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romano Syracusas, criminabantur. Ut vero Appius naves ad ostium portus, quo[41] aliæ partis hominibus animus accederet, in statione habere cœpit, ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides. ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

Epicydes et Hippocrates prætores fiunt.

Legati ad Appium missi.

Turbæ Syracusis.

40 *Et trahenda re esse*] In eo esse, id agere, ut rem traherent.

41 *Aliæ partis hominibus*] Iis qui alia sentirent ac vellent, quam Hippocrates et Epicydes; qui partis Romanorum essent. *Aliæ* antique pro *alius*. Ea voce bis usus est Cic. l. II. de Divin. n. 30. Sic et *tam nulli consilii*, apud Terent.

U. C. 538. A. C. 214.

XXVIII. In hac turbatione rerum, in concionem vocari placuit. ubi quum alii alio tenderent, nec procul seditione res esset, Apollonides principum unus orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit; *nec spem salutis, nec perniciem propiorem umquam civitati ulli fuisse. Si enim uno animo omnes vel ad Romanos, vel ad*[l] *Karthaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem beatioremve fore. si alii alio trahant res, non inter Pœnos Romanosque bellum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos; quum intra eosdem muros pars utraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. Itaque, ut omnes idem sentiant, summa vi agendum esse: utra societas sit utilior, eam longe minorem ac levioris momenti consultationem esse. sed tamen Hieronis potius, quam Hieronymi, auctoritatem sequendam in sociis legendis,* [42] *vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam* [43] *nunc incognitæ, quondam infideli, præferendam.* [44] *Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quod Karthaginiensibus ita pax negari possit, ut non utique in præsentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum.* Quo minus [45] cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adjectum est prætoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium. jussi et duces ordinum præfectique auxiliorum simul consulere. Quum sæpe acta res esset magnis certaminibus, postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla adparebat, pacem fieri placuit, [46] mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

Apollonidæ salutaris oratio.

Pax cum Rom. decernitur.

XXIX. Dies haud ita multi intercesserunt, quum ex Leontinis legati, præsidium finibus suis orantes, venerunt; quæ legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam, ducesque ejus ablegandos. Hippocrates prætor ducere eo transfugas jussus: secuti multi ex mercenariis auxiliis[m], quatuor millia armatorum

Præsidium mittitur in Leontinos.

[l] *ad* del. Gron. [m] *ex auxiliis mercenariis* Gron. Crev.

42 *Vel quinquaginta annis*] Gronovius censet legendum: *et quinquaginta annis.*

43 * *Nunc incognitæ, quondam infideli*] Amicitiæ Carthaginiensium, *nunc incognitæ*, quia nova sit, et diu jam non experta; *quondam infideli*, quia olim, quum ante amicitiam cum Romanis initam Syracusani socios Carthaginienses habuissent, eos infideles senserant.

44 * *Esse etiam momenti aliquid ad consilium*] Ad consilium captandum, in eo quoque aliquid momenti esse, id quoque valere aliquantum debere, quod....

45 *Cupiditatis*] Studii partium, quod Gallice dicimus *partialité.* Hoc sensu sæpe usurpat Cicero vocem *cupidus.* Pro Rosc. Com. n. 47. *Nimis cupidus videretur, qui, qua de re judex fuisset, testis esset.* Pro Cæc. n. 8. *cupidior, quam sapientem judicem esse æquum est.* Pro Font. n. 11. *Cupidis testibus.*

46 *Mittique cum eis*] Cum Romanis: et intellige legatos Romanos a Marcello missos, de quibus mentio facta est c. præcedente.

effecerunt. Et mittentibus et missis ea læta expeditio fuit. nam et illis, quod jam diu cupiebant, novandi res occasio data est; et hi, sentinam quamdam urbis rati exhaustam, lætabantur. ceterum levaverunt modo in præsentia velut corpus ægrum, quo mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciæ Romanæ primo furtivis excursionibus vastare cœpit: deinde, quum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnibus copiis inpetum in obpositam stationem cum cæde multorum fecit. Quæ quum essent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam umquam caussam, nisi Hippocrates atque Epicydes non ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia, ablegarentur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris præsens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus et ipse in Leontinos, quia satis eos adversus populum Romanum concitatos cernebat, [47] avertere etiam ab Syracusis cœpit. *Nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut, quicumque populi sub regibus fuissent, et suæ ditionis essent; nec jam libertate contentos esse, nisi etiam* [48] *regnent*[a] *ac dominentur. Renunciandum igitur eis esse, Leontinos quoque æquum censere liberos esse; vel quod in solo urbis suæ tyrannus ceciderit, vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem, relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de fœdere esse, aut* [49] *legem eam fœderis non accipiendam.* Facile multitudini persuasum: legatisque Syracusanorum, et de cæde stationis Romanæ querentibus, et Hippocratem atque Epicydem abire seu Locros, seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, jubentibus, ferociter responsum est: *Neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri alienis fœderibus.* Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes *Leontinos in sua potestate esse. itaque* [50] *integro secum fœdere bellum Romanos cum iis gesturos. neque sese defuturos ei bello;* [51] *ita ut in potestatem redacti suæ rursus ditionis essent, sicut pax convenisset.*

U. C. 538. A. C. 214.

Hippocrates provinciam Rom. invadit.

Epicydes et ipse in Leontinos proficiscitur.

Leontini alienantur ab Syracusanis.

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque adcito, ut altera parte adgrederetur,

Leontinorum urbs a Marcello capta.

[a] *regant* Gron.

47 *Avertere etiam ab Syracusis*] Put. liber *ab Syracusas.* Videtur scripsisse Livius, *ab Syracusanis.*

48 *Regnent*] Hæc est complurium codicum scriptura, quibus consentiunt veteres editi. Vulgo nunc legitur *regant.* Sed *regnare* verbum invidiosum est apud liberas civitates, non *regere.*

49 *Legem eam fœderis*] Id fœdus, tali lege ictum.

50 * *Integro secum fœdere*] Ita ut fœdus secum integrum intactumque maneat. Non credituros Syracusanos fœdus quod Romani secum habeant, bello adversus Leontinos gerendo ulla parte lædi.

51 * *Ita ut*] Ea lege ut.

U. C. 538. A. C. 214. tanto ardore militum est usus ab ira inter conditiones pacis interfectæ stationis, ut primo inpetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, postquam capi muros refringique portas videre *, in arcem sese cum paucis recepere. inde clam nocte Herbessum perfugiunt. Syracusanis, octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuncius obcurrit, captam urbem esse; cetera falsa mixta veris ferens: cædem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari superesse: direptam urbem: bona locupletium donata. Ad nuncium tam atrocem constitit agmen; concitatisque omnibus, duces, (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent, consultabant. [52] Terroris speciem haud vanam mendacio præbuerant verberati ac securi percussi transfugæ ad duo millia hominum. ceterum Leontinorum militumque aliorum nemo, post captam urbem, violatus fuerat: suaque omnia eis, nisi quæ primus tumultus captæ urbis absumserat, restituebantur. Nec ut Leontinos irent, proditos ad cædem commilitones querentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certiorem nuncium exspectarent. Quum ad defectionem inclinatos animos cernerent prætores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiæ sublati essent; exercitum ducunt Megaram. ipsi cum paucis equitibus Herbessum proficiscuntur, spe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundæ. quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra movent, ut Herbessum omnibus copiis obpugnarent. Hippocrates et Epicydes, non tam tutum prima specie, quam unum, [53] spe undique abscissa consilium, esse rati, ut se militibus permitterent, et adsuetis magna ex parte sibi, et tum fama cædis commilitonum accensis, obviam agmini procedunt. Prima forte signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, et Hannibalis beneficium habebant, capti ad Trasimenum inter Romanorum auxilia, dimissique. quos ubi ex signis [54] armorumque habitu cognovere Hippocrates atque Epicydes, ramos oleæ ac [55] velamenta alia supplicum porrigentes, orare, *ut reciperent sese, receptosque tutarentur, neu proderent Syracusanis, a quibus mox* [56] *ipsi trucidandi populo Romano dederentur.*

Atrox nuncius de cæde in Leontinis facta.

Syracusanorum exercitus concitatur.

Hippocrates et Epicydes se ei permittunt.

* *viderunt* Gron. Crev.

52* *Terroris speciem haud vanam*] Speciosam aliquam materiem terroris; vim terrendi, quæ aliquo colore niteretur.

53 *Spe undique abscissa*] Et hic quoque Put. *abscisa*. Vid. not. 69. ad c. 15. supra.

54 *Armatorumque habitu*] Magis placeret *armorum*.

55* *Velamenta alia supplicum*] Infulas, et quæ alia a supplicibus porrigi et prætendi solent.

56* *Ipsi*] Intellige ipsos Cretenses, ad quos hic sermo dirigitur.

XXXI. *Enimvero*, conclamant, *bonum ut animum haberent: omnem se cum illis fortunam subituros.* Inter hoc conloquium signa constiterant, tenebaturque agmen: necdum, quæ moræ caussa foret, pervenerat ad duces. [57] postquam Hippocraten atque Epicyden adesse pervasit rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubie adprobantium adventum eorum; extemplo prætores citatis equis ad prima signa perrexerunt, *Qui mos ille, quæ licentia Cretensium esset,* rogitantes, *conloquia serendi cum hoste, injussuque prætorum miscendi eos agmini suo?* Comprehendi [p] injicique catenas jusserunt Hippocrati. ad quam vocem tantus extemplo primum a Cretibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent, adpareret, eis timendum esse. Solliciti incertique rerum suarum Megaram, unde profecti erant, referri signa jubent, nunciosque de statu præsenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis; et, Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas literas, quas ipse composuerat, recitat: *Prætores Syracusani consuli Marcello.* [58] secundum salutem, ut adsolet, scriptum erat: *Recte eum atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. Sed omnium mercenariorum militum eamdem esse caussam, nec umquam Syracusas quieturas, donec quidquam externorum auxiliorum, aut in urbe, aut in exercitu suo, esset. itaque daret operam, ut eos, qui cum suis prætoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas.* Hæc quum recitata essent, cum tanto clamore ad arma discursum est, ut prætores inter tumultum pavidi [59] adequitaverint [q] Syracusas: et ne fuga quidem eorum seditio compressa est, inpetusque in Syracusanos milites fiebant. nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates iræ multitudinis obviam issent: non a misericordia aut humano consilio, sed ne spem reditus præciderent sibi, et quum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides; tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto [60] merito primum, dein pignore sibi conciliarent: expertique,

U. C. 538. A. C. 214.

Fraus Hippocratis.

[p] *comprendi* Gron. Crev.

[q] *abequitaverint* Crev.

57 *Postquam Hippocratem atque Epicydem pervasit rumor*] Supple, *causas moræ esse.* Erasimus verbum *adesse*, quod huc invitis MSS. immigrarat.

58 * *Secundum salutem, ut assolet*] Post salutem, ut mos est, initio epistolæ datam.

59 *Abequitaverint Syracusas*] Olim *obequitaverint*: non recte. Gronovius dedit *adequitaverint*: sed verbum *abequitaverint* melius huc quadrat. Itaque admisimus, ex Put. et Victor. codicibus.

60 * *Merito primum, dein pignore*] *Merito*, quod iis militibus vitam servassent; *pignore*, quod eosdem secum haberent tanquam totidem pignora benevolentiæ ac fidei eorum qui cognatione illos amicitiave Syracusis contingebant.

U. C. 538. A. C. 214. quam vana aut levi aura mobile vulgus esset, militem nancti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuncium convenientem eis, quæ ad Mylam falso nunciata erant; auctoremque se exhibendo, ac velut visa, quæ dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.

Syracusani in Romanos accenduntur.

XXXII. Huic non apud vulgum modo fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus movit. [61] haud vani quidam homines palam ferre, *perbene detectam in Leontinis esse avaritiam et crudelitatem Romanorum. eadem, si intrassent Syracusas, aut fœdiora etiam, quo majus ibi avaritiæ præmium esset, facturos fuisse.* Itaque claudendas cuncti portas, et custodiendam urbem censere. sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse. [62] ad militare genus omne partemque magnam plebis invisum esse nomen Romanum. Prætores optimatiumque pauci, quamquam [63] inflammati[7] vano nuncio erant, tamen ad propius præsentiusque malum cautiores esse. Et jam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes: serebanturque conloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, sinerentque communem patriam defendi ab inpetu Romanorum. Jam, [64] unis foribus Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, quum prætores intervenerunt. et primo imperio minisque, deinde [65] auctoritate, deterrendo, postremo, ut omnia vana erant, obliti majestatis, precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante satellitibus, et tum corruptoribus exercitus. [66] Sed surdæ ad hæc omnia aures concitatæ multitudinis erant, nec minore intus vi, quam foris, portæ effringebantur; effractisque omnibus, [67] tuto in Hexapylo agmen receptum est. Prætores in Achradinam cum juventute popularium confugiunt. mercenarii milites perfugæque, et quidquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, prætorumque[8] (nisi qui inter tumultum effuge-

Seditiosi Syracusas ingrediuntur.

[7] *inflati* Gron. Crev. [8] *prætoresque* Eæd.

61 *Haud vani*] Non leves; quidam etiam prudentum.

62 *Ad militare genus omne*] Hoc debetur Gronovio. Prius editi *apud militares pæne omnes*. Put. codex *ad militare senus omnem*. Sed et alii quoque MSS. tenent *ad*, non *apud*, In ceteris variant.

63 *Inflati vano nuncio*] Vitium est in voce *inflati*. Gronovius legit vel *adflati*, vel *inflammati*, Prius placeret magis. *Adflati vano nuncio*, id est, icti, paulum commoti falso illo nuncio.

64 *Unis foribus Hexapyli*] Una e sex portis, quæ erant in Hexapylo. Huic enim urbis Syracusanæ parti nomen, si vim verbi attendamus, inditum ex eo fuit, quod sex haberet portas.

65 * *Auctoritate*] Consiliis monitisque. Vid. not. 49. ad I. 7.

66 *Sed surdæ ad hæc omnia*] Hunc quoque totum locum refinxit Gronovius ex scriptis, a quibus hoc in uno abit, quod dedit *omnia* ubi illi *omnium*.

67 *Tuto in Hexapylo agmen*] Fortasse, *totum Hexapylo agmen receptum est*.

runt) omnes interficiuntur. nox cædibus finem fecit. Postero die servi [68] ad pileum vocati, et carcere vincti emissi: confusaque hæc omnis multitudo Hippocratem atque Epicydem creant prætores: Syracusæque, quum breve tempus libertas adfulsisset, in antiquam servitutem [69] reciderunt [t]. U. C. 538. A. C. 214.

XXXIII. Hæc nunciata quum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. præmissa quadriremis, quum intrasset fauces portus, capitur: legati ægre effugerunt. Et jam non modo pacis, sed ne belli quidem jura relicta erant: quum Romanus exercitus ad Olympium (Jovis id templum est) [70] mille et quingentis passibus [u] ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos præmitti placuit: quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes obviam cum suis processerunt. Romanus orator *non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumque adferre*, ait, *et eis, qui, ex media cæde elapsi, perfugerint ad se, et eis, qui, metu obpressi, fœdiorem, non exsilio solum, sed etiam morte, servitutem patiantur. Nec cædem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque* [71] *si eis, qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, cædis* [x] *auctores dedantur, et libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse. si ea non fiant, quicumque in mora sit, bello persecuturos.* Ad ea Epicydes, *Si qua* [y] *ad se mandata haberent, responsum eis*, ait, *se daturos fuisse: quum in eorum, ad quos venerint, manu res Syracusana esset, tum reverterentur. Si bello lacessant, ipsa re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos obpugnare.* Ita legatis relictis, portas clausit. Inde terra marique simul cœptæ obpugnari Syracusæ: terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cujus murus fluctu adluitur. et, quia, sicut Leontinos terrore ac primo inpetu ceperant, non diffidebant, vastam disjectamque spatio urbem parte aliqua se invasuros, omnem adparatum obpugnandarum urbium muris admoverunt.

Romani ad Syracusas castra movent.

Mittunt legatos Syracusas.

Superbum Epicydis responsum.

Obpugnantur Syracusæ.

XXXIV. Et habuisset tanto inpetu cœpta res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, [72] unicus spectator cœli siderumque; mi-

Archimedes conatus Romanorum ludificatur.

[t] *reciderant* Crev. [u] *quingentos passus* Ead. [x] *ac cædis* Gron. Crev. [y] *quæ* Ead.

68 *Ad pileum*] Ad libertatem. Vid. supra, c. 16.

69 *Reciderant*] Vulgo *reciderunt*. Sed illud alterum, in quo inest hoc loco major vis et elegantia, habent Put. et Victor. codices.

70 *Mille et quingentos passus*] Sic amat loqui Livius. Itaque, auctoribus iisdem scriptis, id prætulimus vulgatæ lectioni *mille et quingentis passibus*.

71 *Si ... reditus pateret, ac cædis auctores dedantur*] Complures codices omittunt voculam *ac*. Sed in ea potius latere putamus vestigium veræ scripturæ, ac libenter legeremus: *Si .. reditus pateat, cædis auctores dedantur*.

72 *Unicus spectator cœli siderum*-

U. C. 538. A. C. 214. rabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum operumque, quibus ea, quæ hostes ingenti mole agerent, ipse [73] perlevi momento ludificaretur. Murum per inæquales ductum colles, (pleraque alta et difficilia aditu, submissa quædam, et quæ planis vallibus adiri possent) ut cuique aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinæ murum, qui, ut ante dictum est, mari adluitur, ex quinqueremibus Marcellus obpugnabat. Ex ceteris navibus sagittarii funditoresque, et [74] velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum inperitis est, vix quemquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio missilibus opus est, procul muro tenebant naves. [75] junctæ aliæ binæ ad quinqueremes, demtis [76] interioribus remis, ut latus lateri adplicaretur, [77] quum exteriore ordine remorum velut naves agerentur, turres contabulatas machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adversus hunc navalem adparatum Archimedes variæ magnitudinis tormenta in muris disposuit. in eas, quæ procul erant, naves saxa ingenti pondere emittebat: propiores levioribus, eoque magis crebris, petebat telis: postremo, ut sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad sum-

que] Cœli siderumque spectandorum arte supra omnes excellens. Ceterum ita describit Archimedem Livius, ut se ipse parum omnino peritum rerum mathematicarum exhibeat, quarum sane studia nunquam apud Romanos magnopere viguere. Non astrorum cognitione præcipue claruit Archimedes: sed matheseos, quam puram vocant, quæ a rebus corporeis sese omnino sejungit, reconditam altitudinem scrutari, ditare inventis, hic illi labor, hæc gloria. Quin et parum decorum artis suæ dignitati rebatur, eam ad res corporeas convertere: et machinas illas, quas Livius maxime miratur, inventor ipse haud magni faciebat, et pro quodam lascivientis Geometriæ lusu habebat. Vid. Plut. in Marcello.

73 * *Perlevi momento*] Vid. not. 3. ad XXI. 43.

74 *Velites .. quorum telum*] Levis armaturæ milites, quorum telum ejusmodi est, ut remitti non possit ab imperitis. Polyb. l. VI. illud telum omnino remitti posse negat, et causam affert. *Ferrum*, inquit, *teli velitaris adeo extenuatum est, et in aciem productum, ut necessario statim a primo jactu inflectatur, nec possint hostes retorquere.* Quod si ejusmodi est, profecto illud telum non imperitis tantum, sed et peritis inhabile fuit ad remittendum. Lipsius, l. III. de Mil. Rom. Dial. 1. suspicatur aut vocem *imperitis*, in hoc Livii loco redundare; aut mutandam in *impeditis*, ut, nisi quis otiose mucronem refingat et erigat, neget Livius remitti posse; aut denique ideo etiam *imperitis* inhabile, quia amento emittebatur, et certo motu.

75 *Junctæ aliæ binæ ad quinqueremes*] Polybius, l. VIII. scribit octo quinqueremes fuisse simul junctas, binas et binas. Plut. in Marcello eumdem numerum octo quinqueremium habet. Inde Sigonius recte conjicit legendum: *junctæ aliæ binæ ad octo quinqueremes:* id est, aliæ quinqueremes ad octo, ad numerum *octo*, junctæ, binæ et binæ.

76 * *Interioribus remis*] Remis eorum laterum quæ ad sese mutuo applicabantur. *Exterior* ordo remorum est is qui alterum navis latus, quod liberum relinquebatur, instruebat.

77 *Quum exteriore ordine remorum velut naves agerentur*] Legendum videtur, *velut una navis:* eoque nos ducit Put. codicis scriptura, *velut unaves.* Quum illæ octo naves simul junctæ, exteriore ordine remorum, velut una navis, tanquam si essent una navis, agerentur.

murum [78] crebris cubitalibus fere cavis aperuit; per quæ cava pars sagittis, pars [79] scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. [80] Quæ propius quædam subibant naves, quo [81] interiores ictibus tormentorum essent, [82] in eas tollenone super murum eminente ferrea manus firmæ catenæ inligata quum injecta proræ esset, gravi libramento plumbi recellente ad solum, suspensa prora, navim in puppim statuebat: dein, remissa subito, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ adfligebat, ut, etiamsi recta reciderat, aliquantum aquæ acciperet. ita maritima obpugnatio est elusa, [83] omnisque vis est eo versa, ut totis viribus terra adgrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni adparatu tormentorum instructa erat, Hieronis inpensis curaque per multos annos, Archimedis unica arte. natura etiam juvabat loci, quod saxum, cui inposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita proclive est, ut non solum missa tormento, sed etiam quæ pondere suo provoluta essent, graviter in hostem inciderent. eadem caussa ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum præ-

U. C. 538.
A. C. 214.

78 *Crebris cubitalibus fere cavis*] Crebris foraminibus, quorum magnitudo, sive diameter esset unius cubiti: per quæ foramina alii sagittis . . . Ceterum hæc cava, si credimus Polybio, quem hic vertit Livius, unius tantum palmi fuere. Quæ quidem multum discrepant. Cubitus enim habet pedem unum et dimidium: palmus quatuor tantum digitos, et est sexta pars cubiti.

79 *Scorpionibus*] *Scorpiones* sunt machinæ bellicæ ad vibranda missilia. De iis sic habet Vegetius: *Scorpiones dicebant, quas nunc Manuballistas vocant. Ideo sic nuncupati, quod parvis subtilibusque spiculis mortem inferant.* Vir unus eos dirigere, iis uti poterat. Duplicis generis fuere, majores minoresque. Vid. Lips. l. III. Poliorc. Dial. 4.

80 *Quæ propius quædam*] Sic Gronovius dedit ex tribus MSS. quibus assentiuntur duo Hearnio inspecti: quum vulgati haberent, *quæ propius quidem*. Displicet tamen *τὸ quædam*: et ipse Gronovius illud mutandum censet in *mœnia*. Nos illud omnino delere satius esse ducimus, eo quidem magis, quod abest a codice Victor.

81 * *Interiores ictibus tormentorum*] Propiores, quam ut ictibus tormentorum, quæ in longinquum jaculabantur, feriri possent; tam propinquæ, ut tela e tormentis emissa ultra eas ferrentur. Sic l. VII. supra c. 10. T. Manlius dicitur *interior periculo vulneris factus.*

82 *In eas tollenone*] *Tolleno* est machinæ genus, quum trabi in terram præalte defixæ in summo vertice alia transversa longior dimensa medietate connectitur eo libramento, ut, si unum caput depresseris, alterum erigatur, idque ad onera tollenda. Igitur machina hujus generis super murum eminente, ferrea manus firmæ catenæ illigata, quæ quidem catena pendebat ex uno brachio tollenonis, injiciebatur proræ alicujus navis. Tum gravi libramento plumbi, quod alteri tollenonis brachio connexum erat, recellente, seu recidente ad solum, necesse erat catenam, et ferream manum, et proram navis sursum erigi, et, suspensa prora, navim in puppim statui. Dein eadem ferrea manus remissa, et exempta machinæ *διά τινος σχαστηρίας*, ut habet Polybius, sinebat navem recidere, et eam ita affligebat undis, ut . . . . Ceterum libri habuere *gravique libramento plumbi recelleret ad solum.* Quod quum absurdum esset, mutavit Gronovius.

83 *Omnisque vis est eo versa*] Sic bene Gronovius. Prius edebatur *est aversa.*

U. C. 538. A. C. 214. Ab obpugnatione absistunt Romani.

bebat. Ita, consilio habito, quum omnis conatus ludibrio esset, absistere obpugnatione, atque obsidendo tantum arcere terra marique commeatibus hostem placuit.

Marcellus alias urbes capit.

XXXV. Interim Marcellus, cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quæ in motu rerum ad Karthaginienses defecerant, Helorum atque Herbessum, dedentibus ipsis, recipit. Megara vi capta diruit ac diripuit ad reliquorum, ac maxime Syracusanorum, terrorem. Per idem fere tempus et Himilco, qui ad Pachyni promontorium classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque et viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos exposuit: [84] nequaquam cum quantis copiis ante tenuerat ad Pachynum classem. Sed, postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant, profectus Karthaginem, adjutusque ibi et ab legatis Hippocratis, literisque Hannibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliæ per summum decus repetendæ, [85] et ipse haud vanus præsens monitor facile perpulerat, ut, quantæ maximæ possent, peditum equitumque copiæ in Siciliam trajicerentur. Adveniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque civitatium, quæ partis Karthaginiensium erant, adeo accensæ sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, ut postremo etiam, qui obsidebantur Syracusis, animos sustulerint; et, parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sint, ut Epicydes præesset custodiæ urbis, Hippocrates, Himilconi conjunctus, bellum adversus consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca profectus, castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus supervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, quum frustra eo prævenire hostem festinans tetendisset, rediens; nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviam fore; sed tamen metu Himilconis Pœnorumque (ut quibus nequaquam eis copiis, quas habebat, par esset) quam poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes casus composito ibat.

Himilco cum exercitu in Siciliam venit.

Hippocrates cum exercitu Syracusis egreditur.

Vincitur a Marcello.

XXXVI. Forte ea cura, quæ erat adversus Pœnos præparata, adversus Siculos usui fuit. Castris ponendis incompositos ac dispersos nanctus eos et plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit: eques, levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab

84 *Nequaquam cum quantis copiis*] Cum copiis, quæ tantæ erant, quantæ non fuerant illæ, cum quibus prius tenuerat ad Pachynum classem: sive, cum copiis majoribus, quam quantæ fuerant illæ, cum quibus, &c.

85 * *Et ipse haud vanus præsens monitor*] Quum et ipse aliquid momenti faceret, præsens monitor, firmansque dictis litteras et nuncios ceterorum.

U. C. 538.
A. C. 214.

Romanis quum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas redit: et post paucos dies Himilco, adjuncto Hippocrate, ad flumen Anapum, octo ferme inde millia, castra posuit. Sub idem fere tempus et naves longæ quinque et quinquaginta Karthaginiensium cum Bomilcare classis præfecto in magnum portum Syracusas ex alto decurrere; et Romana item classis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi exposuere; versumque ab Italia bellum, adeo uterque populus in Siciliam intentus, fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quæ exposita Panormi erat, venientem Syracusas, prædæ haud dubie sibi futuram Himilco ratus, via decipitur. mediterraneo namque Pœnus itinere duxit; legio maritimis locis, classe prosequente, ad Ap. Claudium, Pachynum cum parte copiarum obviam progressum, pervenit. [86] Nec diutius Pœni ad Syracusas morati sunt. et Bomilcar, simul parum fidens navibus suis, duplici facile numero classem habentibus Romanis, [87] simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopia adgravari socios [a], velis in altum datis, in Africam transmisit. Et Himilco, secutus nequidquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam majoribus copiis jungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas et munimento et viribus hostem cernebat, ne frustra adsidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit: ut, quocumque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum, ac præsens suas res foventibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis præsidio Romano, recepit: [88] ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convecti erant [a] Romanis.

Auxilia Romana et Karthaginiensia.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum civitatium animi: præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem obprimebantur. Henna [b], excelso loco ac prærupto undique sita, quum loco inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce validum, præfectumque

Aliquot urbes ad Pœnos deficiunt.

Hennensium molitiones.

[a] sociorum Crev. [a] add. a Gron. [b] *Æнna:* Sic semper: Gron. Crev.

86 *Nec diutius Pœni ad Syracusas morati sunt*] Editi ante Gronovium et plerique MSS. *Syracusis*, sine præpositione. Put. et alter itidem bonæ notæ, *ad Syracusis*. Inde recte judicavit Gronovius legi debere *ad Syracusas*.

87 *Simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopiam aggravari sociorum*] Hanc lectionem concinnavimus partim ex editis, partim ex scriptis. Editi habent: *simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopia aggravari socios.* Scripti: *simul inutilem moram cernens, nihil aliud ab suis quam inopiam aggravari sociorum.*

88 *Ubi .. commeatus .. convecti erant Romanis*] Vulgo *a Romanis.* Scripti fere omnes omittunt præpositionem. Et sic minus offendet *τὸ ubi*, quod se concoquere non posse hic testatur Tan. Faber. *Ubi commeatus convecti erant Romanis*, idem est atque, ubi habebant commeatus convectos Romani.

U. C. 538. A. C. 214. præsidii [89] haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, et qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum, reponeret. et tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditæ proditiones defectionesque urbium, et clades præsidiorum. Itaque nocte dieque juxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Hennensium principes, jam pacti cum Himilcone de proditione præsidii, animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, [90] palam rentur [c] agendum. *Urbem arcemque suæ potestatis*, aiunt, *debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam, traditi essent Romanis. itaque claves portarum reddi sibi* æquum censent. *Bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse; et ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes, ac non coacti, mansissent in amicitia.* Ad ea Romanus, *Se in præsidio inpositum esse*, dicere, *ab imperatore suo: clavesque portarum et custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo nec Hennensium arbitrio haberet, sed ejus, qui commisisset. præsidio decedere apud Romanos capital esse: et nece liberorum etiam suorum [91] eam legem parentes sanxisse. Consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, [92] cujus juris atque arbitrii esset.* Se vero negare illi missuros: testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suæ quæsituros. Tum Pinarius: *at illi, si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium: ut sciretur, utrum paucorum ea denunciata, an universæ civitatis, essent.* [93] Consensu in posterum diem concio edicitur.

Pinarii Hennæ præfecti oratio ad milites.

XXXVIII. Postquam ab eo conloquio in arcem sese recepit, [94] convocatis militibus, *Credo ego vos audisse, milites*, inquit, *quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumventa et obpressa sint per hos dies. Eam vos fraudem,*

[c] *rentur* l. *erat* Gron. Crev.

89 *Haud.... opportunum insidiantibus*] Qui se non facile captandum præberet insidiantibus. Sic supra VI. 24. *Opportunus eruptioni.*

90 *Palam erat agendum*] Conjectura Lipsii. Unius MS. margo habet, teste Gronovio, *palam rentur agendum.* Sed parum interest.

91 *Eam legem parentes*] Vox *legem* adjecta est ab editoribus. Sed quum sine ea sensus stare non possit, intactam relinquamus. Campanus edidit: *hoc liberorum etiam suorum cruore parentes sanxisse.*

92 *Cujus juris atque arbitrii esset*] Supple, *res.*

93 *Consensu in posterum diem concio edicitur*] Omnes scripti carent ultima voce. Unde Gronovius legendum putat: *consensu in posterum diem concio.* Quomodo supra l. I. c. 32. *Bellum erat consensum.*

94 *Convocatis militibus*] Vox *militibus* hic displicet tam vicina τῷ *milites*, quod sequitur. Magna scriptorum manus præfert *convocatio quibus:* Victor. *convocatis sociis:* Crediderimus cum Gronovio legi posse *convocatis suis.* τὸ *suis* facile mutari potuit in *sociis:* nec difficilius in *quibus*, si forte prima littera male efformata visa est imperito librario offerre *quis*, unde pronum est efficere *quibus.*

Deûm primo benignitate, dein vestra ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitastis. utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, traduci possit! [95] *Hæc occulta in fraude cautio est, qua usi adhuc sumus: cui quoniam parum succedit, aperte ac propalam claves portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Karthaginiensium extemplo Henna erit, fœdiusque hic trucidabimur, quam Murgantiæ præsidium interfectum est. Noctem unam ægre ad consultandum sumsi, qua vos certiores periculi instantis facerem. Orta luce concionem habituri sunt, ad criminandum me concitandumque in vos populum. itaque crastino die, aut vestro, aut Hennensium sanguine Henna inundabitur.* [96] *nec præoccupati spem ullam* [d]*, nec occupantes periculi quidquam habebitis. qui prior strinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes armatique signum exspectabitis. ego in concione ero: et tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Quum toga signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite, ac sternite omnia ferro: et cavete, quisquam supersit, a quibus aut vis, aut fraus timeri possit.* [97] *Vos, Ceres mater ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique Dii, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandæ, non ferendæ, fraudis caussa hoc consilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone et Karthaginiensibus timeri possit.*

U. C. 538. A. C. 214.

XXXIX. Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. Postero die alii aliis locis, ad obsidenda itinera claudendosque [98] oppidanis exitus, pars maxima super theatrum circaque, adsueti et ante spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum a magistratibus præfectus Romanus, quum consulis ea de re jus ac potestatem esse, non suam, et pleraque eadem, quæ pridie, dixisset; [99] primo sensim, ac plures, reddere claves, dein jam una voce [1] id

[d] *spem ullam* l. *peculii* Gron. Crev.

95 *Hæc occulta in fraude cautio est*] Hæc est cautio in occulta fraude, seu, hæc est cautio adversus occultam fraudem idonea ac sufficiens, qua usi hucusque sumus. Cui fraudi quoniam parum succedere Ennenses vident....

96 *Nec præoccupati peculii*] *Peculii* procul dubio vitiosum. Non enim hic peculium, sed caput agebatur. Gronovius suggerit ex quibusdam libris, *spem ullam*. Campanus habet *præsidii*. Propius ad vulgatam scripturam accederet *perfugii*. *Nec præoccupati habebitis quidquam perfugii, nec occupantes, periculi.*

97 *Vos, Ceres mater ac Proserpina*] De religione Cereris Ennensis vide Cic. IV. in Verr. n. 106, et seq.

98 *Oppidanis*] Scripti fere *oppositi*: ut apud Virg. l. II. Æn. *Obsedere alii telis angusta viarum Oppositi.*

99 *Primo sensim*] Libenter præfigeremus huic membro particulam *et*.

1 *Id omnes juberent*] Vacat τὸ *id*.

U. C. 538. A. C. 214. omnes juberent, cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi; tum præfectus toga signum, ut convenerat, dedit. militesque intenti dudum ac parati, alii superne [2] in aversam concionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obsistunt. Cæduntur Hennenses. Cæduntur Hennenses cavea inclusi, coacervanturque, non cæde solum, sed etiam fuga; quum alii super aliorum capita ruerent, atque integri sauciis, vivi mortuis incidentes, cumularentur. Inde passim discurritur, et urbis captæ modo fugaque et cædes omnia tenet: nihilo remissiore militum ira, [3] quod turbam inermem cædebant, quam si periculum par et ardor certaminis eos irritaret. Ita Henna, [4] aut malo, aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum inprobavit, et prædam Hennensium militibus concessit, ratus, timore deterritos temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitæ, claræque vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proserpinæ, prope uno die omnem Siciliam pervasit. Et quia cæde infanda rebantur, non hominum tantum, sed etiam Deorum sedem violatam esse, tum vero, qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit: quum adciti a proditoribus nequidquam ad Hennam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoque et commeatibus aliis in castra convectis, præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit, inde Ap. Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quinctium Crispinum in ejus locum classi castrisque præficit[e] veteribus. ipse hibernacula quinque millia passuum[f] Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit, ædificavitque. [5] Hæc in Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

[e] *præfecit* Gron. Crev. [f] add. *ab* Ead.

2 *In aversam concionem*] Scripti et editi *in adversam*. Correxit ex evidenti ratione Gronovius. Scilicet concio procul dubio erat a militibus in concionantem præfectum Romanum aversa.

3 *Quod turbam inermem*] Ante Gronovium editi *quod jure turbam*. Sed vocem *jure* insititiam esse tum sensus docet, tum optimus codex satis indicare videtur, qui habet *jure eam*. Nam *jure eam* corruptum est ex unica voce *turbam*.

4 *Aut malo, aut necessario facinore*] Aut malo facinore, aut eo quod necessitas colore aliquo defendat, ac proinde pro malo damnari vetet. Hanc elegantissimam sententiam non videmus cur viri docti variis conjecturis sollicitent. Nihil enim clarius: nec æquitas probabilis abest.

5 *Hæc in Sicilia usque ad principium hiemis gesta*] Suspicamur hic Livium duorum annorum res gestas in unum miscuisse: idque, duabus maxime adducti rationibus. Una, quod nihil omnino sequente anno, quo Ti. Sempronius II. Q. Fabius consules fuere, in Sicilia gestum memoratur a Livio: quod sane verisimile non est, quum tanti exercitus in insula essent. Solas Cannensis exercitus ad Marcellum preces, hujusque litteras de iis ad senatum retulit eo anno noster. Deinde, Polybius, l. VIII. testis est Marcellum per octo

XL. Eadem æstate et cum Philippo rege, quod jam ante suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad [6] M. Valerium prætorem venerunt, [7] præsidentem classi Brundisio Calabriæque circa litoribus, nunciantes, Philippum primum Apolloniam tentasse, lembis biremibus centum viginti flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse: eamque urbem, sitam in plano, [8] neque mœnibus, neque viris atque armis validam, primo inpetu obpressam esse. Hæc nunciantes orabant, ut opem ferret, hostemque haud dubium Romanis [9] terra aut maritimis viribus arceret; qui ob nullam aliam caussam, nisi quod inminerent Italiæ, peterentur. [10] M. Valerius, præsidio loci ejus relicto P. [s] Valerio legato, cum classe instructa parataque, et, quod longæ naves militum capere non poterant, in onerarias inpositis, altero die Oricum pervenit: urbemque eam, levi tenente præsidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt, nunciantes, in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere ultra vim Macedonum posse, nisi præsidium mittatur Romanum. Facturum se, quæ vellent, pollicitus, duo millia delectorum militum

U. C. 538. A. C. 214. Bellum cum Philippo.

Oricum a Philippo captum.

Apollonia obsessa a Philippo.

s *P.* l. *T.* Gron. Crev.

menses cum Appio assedisse Syracusis, antequam ab eo discederet ad prohibendas per Siciliam defectiones urbium, et obviam eundum Carthaginiensibus. Octo autem illi menses facile profecto reliquum consulatus Marcelli tempus consumpserunt. Unde sequitur expeditiones Marcelli adversus Siculos, Himilconemque et Hippocratem, in eum annum excurrisse, quo Ti. Sempronius alterum consulatum cum Q. Fabio gessit.

6* *M. Valerium prætorem*] Id est, proprætorem, ut dicitur supra c. 20. Præturam gesserat anno superiore. Vid. XXIII. 24.

7 *Præsidentem classi Brundisio*] Cum classe præsidentem Brundisio: ita ut *classi* accipiatur in auferendi casu, quemadmodum apud Virgilium, Æn. VIII. *Advectum Æneam classi.*

8 *Neque mœnibus*] Put. codex *mœniis.* Sunt et aliæ quoque voces, quæ identidem in optimo libro non pervulgata forma scriptæ reperiuntur: ut *obsidium* pro *obsidum*, bis. c. 22. l. XXII. et contra *mensum* pro *mensium*, l. XXIII. c. 21. et XXIV. 11. et *passum* pro *passuum*, XXVI. 13. et *poteretur* pro *potiretur*, l. XXIII. c. 43. *Oreretur* quidem semper exhibet idem liber, ut alibi notamus. Adde *traiciatur*, l. XXIX. c. 24. et *traiceret*, l. XXX. c. 24. pro *trajiciatur* et *trajiceret.* Hæc observare nobis operæ pretium esse visum est, ob eximiam vetustissimi codicis auctoritatem.

9 *Terra, aut maritimis viribus*] Hæc procul dubio vitiosa sunt. Gronovius e MSS. qui tamen hic corruptissimi sunt, suspicatur: *Hostemque haud dubium Romanis Macedonem Epiri maritimis urbibus arceret, quæ* .... Sed hæc etsi aptissime omnino congruunt ad sensum, longius abeunt tum a vulgata lectione, tum etiam a MSS. quam ut admittere audeamus.

10 *M. Valerius præsidio loci ejus*] Cujus loci? Nullus enim speciatim definitus est in iis quæ præcedunt. Sed et scripti in alia omnia abeunt. Plerique enim, iique optimi, habent: *M. Valerius MM præsidioque eis T. Valerio legato cum classe.* Hæc manca sunt, sed ita ut sensus appareat: M. Valerium reliquisse duo millia militum tutandæ Superi maris oræ, quibus præfecerit T. Valerium legatum. Ipsa autem Livii verba assequi non nostrum est.

U. C. 538. A. C. 214.

navibus longis mittit ad ostium fluminis, cum [11] præfecto sociûm, Q. Nævio Crista, viro inpigro et perito militiæ. Is, expositis in terram militibus, navibusque Oricum retro, unde venerat, ad ceteram classem remissis, milites procul a flumine per viam minime ab regiis obsessam duxit, et nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est[h] ingressus. Die insequenti quievere, dum præfectus juventutem Apolloniatium, armaque et urbis vires inspiceret. ubi ea visa inspectaque satis animorum fecere, simulque ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac neglegentia apud hostes esset; silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis constaret, prius mille hominum vallum intrasse, quam quisquam sentiret: ac, si cæde abstinuissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse. Cædes proximorum portæ excitavit hostes. inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut [12] non modo alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur; sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, vix decoro habitu, ad flumen navesque profugerit. eodem et alia turba effusa est. Paullo minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa. plus tamen hominum aliquanto captum, quam cæsum, est. Castris direptis, Apolloniatæ catapultas, ballistas, tormentaque alia, quæ obpugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere: cetera omnis præda castrorum Romanis concessa est. Hæc quum Oricum essent nunciata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. Itaque Philippus, neque terrestri, neque navali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incensis navibus, terra Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

Castra Macedonum invaduntur.

Philippi fuga.

Res in Hispania gestæ.

XLI. Eodem anno in Hispania varie res gestæ. nam, priusquam Romani amnem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fuderunt. defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius, raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Primo ad castrum Altum (locus est insignis [13] cæde magni Hamilcaris) castra Romani habuere. Arx

[h] est del. Gron. Crev.

11 *Præfecto sociûm*] Vid. not. 23. ad l. XXIII. c. 7. Ceterum magna pars scriptorum non agnoscit ultimam vocem: ut Nævius præfectus dicatur huic copiæ, quocunque gradu militiæ fuerit.

12 *Non modo*] Non modo non. Hic suppressum est τὸ *non*, licet mox sequatur, non *ne ..quidem*, (qua de re vid. not. 31. ad l. II. c. 23.) verum *sed etiam*: quod notandum.

13 *Cæde magni Amilcaris*] Ejus nimirum, qui pater Annibalis fuit.

erat munita, et convexerant ante frumentum. tamen, quia omnia circa hostium plena erant, agmenque Romanum impune [14] incursatum ab equitibus hostium fuerat, et ad duo millia, aut moratorum aut palantium per agros, interfecta, cessere inde Romani propius pacata loca, et ad montem Victoriæ castra communivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, et Hasdrubal Gisgonis filius, tertius Karthaginiensium dux, cum exercitu justo advenit: contraque castra Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio, cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda, haud fefellit hostes: obpressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. ibi quoque circumsessus adventu fratris obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniæ valida ac nobilis, et adeo conjuncta societate Pœnis, ut uxor inde Hannibali esset, ad Romanos defecit. Karthaginienses Illiturgin obpugnare adorti, quia præsidium ibi Romanum erat: videbanturque inopia eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis præsidioque ferret opem, cum legione expedita profectus, [15] inter [i] bina castra cum magna cæde hostium urbem est ingressus, et postero die eruptione æque felici pugnavit. Supra duodecim millia hominum cæsa duobus prœliis: [16] plus mille [k] capti, cum sex et triginta militaribus signis. ita ab Illiturgi recessum est. Bigerra inde urbs (socia et hæc Romanorum erat) a Karthaginiensibus obpugnari cœpta est. Eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio solvit.

U. C. 538. A. C. 214.

Illiturgin obpugnant Pœni.

XLII. Ad Mundam exinde castra Punica mota: et Romani eo confestim secuti sunt. Ibi signis conlatis pugnatum per quatuor ferme horas: egregieque vincentibus Romanis, signum receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur [17] tragula confixum erat: pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus. Ceterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint. jam non milites solum, sed elephanti etiam usque ad vallum acti erant, superque ipso novem et triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque prœlio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa, prope tria capta,

Prœlium ad Mundam.

[i] *intra* Gron. [k] *plus decem millibus captum* Gron. Crev.

14 *Incursatum*] Dubitamus an non hoc verbum sit ab conjectura editorum. Scripti enim et Gronoviani, et nostri, *inversatum*. Non tamen nobis improbatur vulgata lectio. Tantum admonemus, certam ejus originem non reperiri.

15 *Inter bina castra*] Vulgo *intra:* quod mendum corrigendum monuit Gronovius ex aliquot scriptis, quibus assentiuntur nostri. *Nimirum Carthaginienses binis castris circumsidebant urbem. Per spatium inter bina illa castra interjectum ingressus est urbem Scipio.

16 *Plus decem millibus captum*] Lege ex optimis codd. *plus mille captum.*

17 **Tragula*] Vid. not. 35. ad XXI. 7.

U. C. 538. A. C. 214. Altera Rom. victoria. cum signis militaribus septem et quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Pœni recessere; et, ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem inlatus conflixit: nec dubia victoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quam antea, quia pauciores superfuerant, qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, [18] Magone ad conquisitionem militum fratre misso, brevi replevit exercitum, animosque ad tentandum de integro certamen fecit. Tertia victoria. [19] Alii plerique milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victa, iisdem animis, quibus prius, eodemque eventu pugnavere. plus octo millia hominum cæsa: [20] haud multo minus quam mille captum[l], et signa militaria quinquaginta octo[m]; et [21] spolia plurima Gallica fuere, aurei torques[n], armillæque, magnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallorum (Mœnicapto et Civismaro nomina erant) eo prœlio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occisi. [22] Quum jam res prosperæ in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum receptum a Rom. [23] Saguntum oppidum, quæ[o] caussa belli esset, [24] octavum jam annum sub hostium potestate esse. Itaque id oppidum, vi pulso præsidio Punico,

[l] *capta* Gron. [m] *et signa militaria quinquaginta octo;* del. Ead. [n] *aurei torques* l. *annuli aurei, torques armillæque* Ead. [o] *quod* Ead.

18 *Magone .. fratre misso*] Lege, *a fratre*, nempe ab Asdrubale, Amilcaris filio, fratre Annibalis et Magonis.

19 * *Alii plerique milites*] Licet plerique milites, conquisiti et adducti recens a Magone, alii essent quam qui prioribus præliis pugnaverant, tamen iisdem animis quibus prius, ut qui pugnarent pro parte toties intra paucos dies victa, eodemque eventu pugnavere. Videtur opponere inter se voluisse Livius, hinc alios milites, illinc eosdem animos eumdemque eventum. † Recte tamen videtur Valla emendare: *Galli plerique milites*, id est, milites, qui magna ex parte Galli erant. Vox *alii* parum clari hic sensus est: et Vallæ conjecturam firmare videntur ea, quæ de spoliis Gallicis et regulis Gallorum infra memorantur. Emendationem Vallæ expressit Campanus.

20 *Haud multo minus quam mille captum*] Hactenus edebatur *capta*: vitiose omnino. Nihil est enim cum quo consentire possit τὸ *capta*, non *minus*, non *mille*, non *hominum*. Ideo admisimus *captum* ex Put. libro. Mox revocavimus totum hoc membrum, *et signa militaria LVIII.* quod in editionibus Gronovianis prætermissum est, incuria, ut videtur, operarum, quum reperiatur non in scriptis solum, sed in vetustioribus paulo editis.

21 *Spolia Gallica plurima fuere: aurei torques armillæque*] Resecuimus vocem *annuli*, volentibus scriptis optimis. Et vero annuli aurei non possunt videri Gallorum proprii, ut torques armillæque.

22 *Quum jam res prosperæ*] Non tum primum, sed ab ipso statim ingressu Scipionum in Hispaniam res prosperæ Romanis fuere. Lege igitur cum Perizonio: *Quum tam res prosperæ*.

23 *Saguntum oppidum, quæ causa belli esset*] Hic restituimus Livio amatam loquendi figuram, ut relativum inter duo nomina positum ad posterius referatur. Id monuerat Jac. Gronovius, auctore optimæ fidei scripto, cui consentit Put. cum fidissimo e regiis. Vulgo *quod*.

24 *Octavum jam annum*] Imo quintum, si Livius secum ipse consentiat. Hic enim quintus Punici belli annus agitur. Anno autem hujus belli primo captum esse Saguntum contendit Livius, l. XXI. c. 15.

receperunt, cultoribusque antiquis, quos vis reliquerat belli, restituerunt: et Turdetanos, qui contraxerant eis cum Karthaginiensibus bellum, in potestatem redactos [25] sub corona vendiderunt, urbemque eorum delevere.

U. C. 538. A. C. 214.

XLIII. Hæc in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio consulibus, gesta. Romæ quum tribuni plebis novi magistratum inissent [p], extemplo censoribus, P. Furio et M. Atilio, a L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. quæstorem eum proximo anno, ademto equo, tribu moverant, atque ærarium fecerant, propter conjurationem deserendæ Italiæ ad Cannas factam. sed novem tribunorum auxilio vetiti caussam in magistratu dicere, [26] dimissique fuerant. Ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furii. [27] M. Atilius magistratu se abdicavit. Consularia comitia habita a Q. Fabio Maximo consule. creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus consulis filius, et Ti. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Atilius, et, qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, et Cn. Fulvius Centumalus, et M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus ædilibus, memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes evasit. Comitiis perfectis, auctore Q. Fabio consule, designati consules Romam arcessiti magistratum inierunt: senatumque de bello ac provinciis suis prætorumque, et de exercitibus, quibus quique præessent, consuluerunt.

Censoribus dies dicta ad populum.

U. C. 539. A. C. 213. Q. Fabio, Ti. Sempronio II. Coss.

XLIV. [28] Itaque provinciæ atque exercitus divisi. Bellum cum Hannibale consulibus mandatum, [29] et exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat; alter, quem Fabius consul. [30] eæ binæ erant legiones. M. Æmilius prætor, cujus peregrina sors erat, jurisdictione M. Atilio collegæ prætori urbano mandata, Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, prætor præfuerat. [31] P. [q] Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula, cum binis item legionibus, evenerunt:

Provinciarum divisio.

p *iniissent* Crev.

q *P.* l. *Prætori* Gron.

25 * *Sub corona*] Vid. not. 98. ad II. 17.

26 *Dimissique fuerant*] Melius videretur *fuerunt*.

27 *M. Atilius magistratu se abdicavit*] In censoris demortui locum, alium subrogari fas non erat. Vid. supra l. V. c. 31. et l. IX. c. 34.

28 *Itaque provinciæ*] *Itaque* hic intelligimus, *et ita*, *atque hoc modo*: eo nempe, quo statim narrabitur.

29 *Et exercituum*] Sic dedit Gronovius, quum editi haberent *exercitus*, scripti fere *exercitum*. Supra c. 40. annotavimus e Put. *passum* pro *passuum*. Simili modo credi potest *exercitum* in scriptis idem esse atque *exercituum*.

30 * *Eæ binæ erant legiones*] Hi duo exercitus erant singuli duarum legionum.

31 *P. Sempronio*] Merito displicuit Jac. Gronovio vulgata lectio, *prætori Sempronio*. Quid enim attinet monere Sempronium prætorem fuisse, quum ipse contextus palam faciat hic agi de prætorum provinciis? Quod malebat ille *P. Sempronio*, id nobis exhibuit Put. codex.

U. C. 539. A. C. 213. ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a M'.[t] Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciæque, M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset: Lentulo proprætori [32] provincia vetus: T. Otacilio classis. exercitus nulli additi novi. M. Valerio Græcia Macedoniaque cum legione et classe, quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio legio una, cui jam præerat, et Picenum. Scribi præterea duæ legiones urbanæ jussæ, et viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis, adversus multa simul, aut mota aut suspecta bella, munierunt Romanum imperium. Consules, duabus urbanis legionibus scriptis, supplementoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quæ nunciata erant. Murus ac portæ tactæ, et Ariciæ etiam Jovis ædes de cœlo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. navium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ; et in Jovis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse: et flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. quum obviam filius progrederetur, lictoresque verecundia majestatis ejus taciti anteirent; [33] præter undecim fasces equo prævectus senex, ut consul [34] animadvertere [35] proximum lictorem jussit, et is, ut descenderet ex equo, inclamavit; tum demum desiliens, *Experiri*, inquit, *volui, fili, satin' scires, consulem te esse.*

Prodigia.

Fabius pater a filio descendere equo jussus.

XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam nocte cum tribus servis venit, promittens, si sibi præmio foret, se Arpos proditurum esse. Quum eam[u] rem ad consilium retulisset Fabius, aliis *pro transfuga verberandus necandusque* videri, [36] *ancipitis animi communis hostis. qui post Cannensem cladem, tamquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem* [37] *discessisset, traxissetque ad defectionem Arpos; quumque*[v] *res Romana contra spem votaque ejus velut resurge-*

Altinius Arpinus venit ad Cos.

[t] *M'.* l. *M.* Gron. [u] add. *tunc* Gron. Crev. [v] *quumque* leg. *tum posteaquam* Eæd.

32 *Provincia vetus*] Vid. not. 41, ad c. 7. supra.

33 *Præter undecim fasces*] Hinc apparet, quod et aliunde constat, lictores ire solitos ante magistratum, non gregatim, non binos ternosve, sed singulos, et in lineam.

34 *Animadvertere*] Verbum proprium de lictoris officio. Videntur hoc verbo comprehendisse quidquid honoris lictor venienti magistratui exhibendum curaret, ut assurgere, via decedere, equo aut curru descendere.

35 *Proximum lictorem*] *Proximus* lictor is erat, qui proxime aberat a magistratu. *Primus*, is qui anteibat, et quasi ducebat agmen.

36 *Ancipitis animi communis hostis*] Communis hostis et Romanorum et Pœnorum, cujus animus inter utrosque anceps fluctuaret.

37 *Discessisset*] Lege, ut est in Mureti libris, *descisset*. GRONOVIUS.

ret, turpius videatur novam [38] *referre proditionem proditis* U. C. 539.
olim; [39] *qui aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus* A. C. 213.
socius, [40] *vanus hostis; ad* [41] *Faleriorum Pyrrhive proditorem tertium transfugis documentum esset.* Contra ea consulis pater Fabius, *temporum oblitos homines, in medio ardore belli, tamquam in pace, libera de quoque arbitria agere,* aiebat: *Qui*[u], [42] *quum illud potius agendum atque eis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii a populo Romano desciscant, id non cogitent*[x]; *documentum autem dicant*[y] *statui oportere, si quis resipiscat, et antiquam societatem respiciat. Quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat: cui dubium esse, quin brevi deserta ab sociis Romana res, fœderibus Punicis omnia in Italia juncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quidquam censeat habendum, sed mediam consecuturum consilii viam. neque eum pro hoste, neque pro socio in præsentia habitum, libera custodia haud procul a castris placere in aliqua fida civitate servari per belli tempus: perpetrato bello, tum consultandum, utrum defectio prior plus merita sit pœnæ, an hic reditus veniæ.* Fabio adsensum est. catenisque ligatus, traditur et ipse et comites: et auri satis magnum pondus, quod secum tum adtulerat, ei servari jussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur: nocte clausum adservabant. Arpis domi primum desiderari quærique est cœptus: dein fama, per totam urbem vulgata, tumultum, ut principe amisso, fecit: metuque rerum novarum extemplo nuncii ad Hannibalem missi. Quibus nequaquam obfensus Pœnus, quia et ipsum, ut ambiguæ fidei virum, suspectum jam pridem habebat, et caussam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi vendendique; ceterum ut iræ magis, quam avaritiæ, datum crederent homines, [43] crudelitati quoque gravitatem

u *Qui* del. Gron. Crev. x *id non cogitent* l. *et non vocitent* Eæd. y *ducant* Eæd.

38 *Referre proditionem proditis olim*] De hac palmaria Gronovii correctione vide ipsum disserentem l. IV. Observ. c. 11.

39 **Qui aliunde stet semper, aliunde sentiat*] Qui semper alii faveat, quam cujus in partibus stet ejus corpus. Nempe ille, dum numerabatur in sociis Romanorum, faverat Pœnis; nunc quum habetur socius Pœnorum, favet Romanis.

40 **Vanus hostis*] Levis, inconstans hostis, et facile transiturus in ejus partes, cujus se hostem ferat.

41 *Faleriorum Pyrrhive proditorem*] Faliscum ludimagistrum, de quo vid. supra l. V. c. 27. Niciam, vel Timocharem Pyrrhi medicum, *de quo vid. Cic. l. III. de Off. n. 86.

42 *Quum illud potius .. et non vocitent*] Locus corruptus, quem partim ex MSS. partim ex conjectura sic restituit Gronovius, l. IV. Observ. c. 11. *Qui, quod illis potius agendum atque cogitandum sit ... ne qui socii a populo Romano desciscant, id non cogitent: documentum autem ducant ....*

43 *Crudelitati quoque gravitatem*] Haud sane satis intelligitur, quid sit *gravitatem addere crudelitati.* Gronovius ibid. testatur in quibusdam scriptis reperiri, *crudelitatem quoque gravitati:* unde efficit, *crudelitatem quoque rapacitati addidit:* bono sensu, et ad rem præsentem accommodato.

U. C. 539. A. C. 213. Conjux ejus et liberi combusti ab Hannibale. Arpos adgreditur Fabius.

addidit: conjugemque ejus ac liberos in castra adcitos, quæstione prius habita, primum de fuga Altinii, dein quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus, vivos combussit.

XLVI. Fabius, ab Suessula profectus, Arpos primum instituit obpugnare. ubi quum a quingentis fere passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis mœniaque, quæ pars tutissima mœnibus erat, [44] qua maxime neglectam custodiam vidit, ea potissimum adgredi statuit. Comparatis omnibus, quæ ad urbes obpugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis præfecit, et milites sexcentos, quantum satis visum est, adtribuit: eosque, ubi quartæ vigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre. Porta ibi humilis et angusta erat, via infrequenti per desertam partem urbis: [45] eam portam scalis prius transgressos ad murum pergere, et ex interiore parte vi claustra refringere jubet, et tenentes partem urbis cornu signum dare, ut ceteræ copiæ admoverentur: parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea inpigre facta: et, quod inpedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum adjuvit. imber, ab nocte media coortus, custodes vigilesque, dilapsos e stationibus, subfugere in tecta coëgit. sonituque primo largioris procellæ strepitum molientium portam exaudiri prohibuit; lentior deinde æqualiorque accidens auribus magnam partem hominum sopivit. [46] Postquam portam tenuerunt, cornicines in via paribus intervallis dispositos canere jubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul jubet, ac paullo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

Et capit.

XLVII. Tum demum hostes excitati sunt, jam et imbre conquiescente, et propinqua luce. Præsidium in urbe erat Hannibalis, quinque millia ferme armatorum: et ipsi Arpini tria millia hominum armabant. eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti obposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisque viis est: quum Romani non vias tantum, sed tecta etiam proxima portæ, occupassent, ne peti superne ac vulnerari

44 *Qua maxime neglectam custodiam vidit*] Vulgo *custodia:* quam lectionem prorsus inconcinnam ferre non debuimus, quum in Victor. codice reperiremus *custodiam*. Idem liber præfert quoque *videt*, quod merito quis anteponere queat τῷ *vidit*.

45 *Eam portam .. transgressos, ad murum pergere*] Qui portam scalis transgressi sunt, eos necesse non est ad murum pergere, quum in ipso muro sint. Put. liber habet *amurum perire*. Secunda manus superscripsit ultimæ voci *ge:* atque inde propagatum est id quod vulgo legitur. Nobis antiquam scripturam diligenter intuentibus veniebat in mentem: *eam portam, scalis prius transgressos murum, aperire*.

46 *Postquam portam tenuerunt*] Quidam scripti *tenebant*.

possent. Cogniti inter se quidam Arpinique et Romani; atque inde conloquia cœpta fieri, percunctantibus Romanis, quid sibi vellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod aut meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris, Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent, et [47] vectigalem ac stipendiariam Italiam Africæ facerent? Arpinis [48] purgantibus, ignaros omnium se venum a principibus datos Pœno, captos obpressosque a paucis esse. Initio orto, plures cum pluribus conloqui. postremo prætor Arpinus ab suis ad consulem deductus; fideque data inter signa aciesque, Arpini repente pro Romanis [49] adversus Karthaginiensem [a] arma verterunt. Hispani quoque, paullo minus mille homines, nihil præterea cum consule pacti, quam ut sine fraude Punicum emitteretur præsidium, ad consulem transtulerunt signa. Karthaginiensibus portæ patefactæ, emissique cum fide incolumes ad Hannibalem Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius, præterquam unius veteris proditoris, novi perfugæ, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari jussa: operaque eorum forti ac fideli persæpe respublica usa est. Quum [50] consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset; equites centum duodecim nobiles Campani, per speciem prædandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, venerunt. stationi militum, qui essent, dixerunt; conloqui sese [b] cum prætore velle. Cn. Fulvius castris præerat: cui ubi nunciatum est, decem ex eo numero jussis inermibus deduci ad se, ubi, quæ postularent, audivit, (nihil autem aliud petebant, quam ut, Capua recepta, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum. amplius septem millia hominum capta, et æris argentique signati aliquantum. Romæ fœdum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit: solo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum [51] Æquimælio Jugarioque vico. in templis Fortunæ ac matris Matutæ et Spei extra portam, late vagatus ignis sacra profanaque multa absumsit.

U. C. 539. A. C. 213.

Arpinis ipsis adjuvantibus.

Campani equites 112. ad castra Rom. veniunt.

Aternum captum.

Romæ incendium.

XLVIII. Eodem anno P. et Cn. Cornelii, quum in Hispania res prosperæ essent, multosque et veteres reciperent socios, et novos adjicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subito Karthaginiensibus hostis factus: ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo a-

Res in Hispania gestæ.

Legati ad Syphacem missi a Scipionibus.

[a] *Karthaginienses* Gron. Crev. [b] *se* Eæd.

47 * *Vectigalem ac stipendiariam*] Vid. not. 92. ad XXI. 41.

48 * *Purgantibus*] Hanc excusationem afferentibus, nempe se ignaros omnium venumdatos esse Pœno a principibus civitatis suæ.

49 *Adversus Carthaginienses*] Optimi codd. *Carthaginiensem*: ut paulo ante *venum a principibus datos Pœno*.

50 *Consulum alter*] Magna scriptorum manus, *consul alter*. Et sic interdum maluit Livius.

51 *Æquimælio*] Vid. l. IV. c. 16.

U. C. 539. A. C. 213. micitiam societatemque facerent; et pollicerentur, si perseveraret urguere bello Karthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, et adnisuros, ut in tempore, et bene cumulatam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit: conlocutusque cum legatis de ratione belli gerundi, ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatæ disciplinæ, [52] animum advertit. [53] Tum, primum ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit, *ut duo legationem referrent ad imperatores suos; unus apud sese magister rei militaris remaneret. rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita jam inde a principiis gentis majores suos bella gessisse, ita se a pueris insuetos. Sed habere hostem pedestri fidentem Marte: cui si æquari robore virium velit, et sibi pedites comparandos esse; et ad id multitudine hominum regnum abundare: sed armandi, ornandique et instruendi eos artem ignorare. omnia, velut forte congregata turba,* [54] *vasta ac temeraria esse.* Facturos se in præsentia, quod vellet, legati responderunt: fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem remansit. [55] Cum duobus Romanis reliquis Numida legatos [b] in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. iisdem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra præsidia Karthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem perlicerent. Et Statorius ex multa juventute regi pedites conscripsit: ordinatosque proxime morem Romanum, [56] instruendo et decurrendo signa sequi, et servare ordines docuit: et operi aliisque [57] justis militaribus ita adsuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quam pediti; conlatisque æquo campo signis, justo prœlio Karthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum re-

Unus apud eum remanet militiæ magister.

[b] *reliquis Numida legatos* l. *relata; Numidasque legatos* Gron. Crev.

52 *Animum advertit*] Sic sæpe antiqui, quod postea per elisionem frequentius pronunciatum est *animadvertit.* Pauca e multis quæ hic collegit Gronovius exempla reddemus in not. ad l. XXVIII. c. 14.

53 *Tum primum, ut pro bonis*] Hic videtur inserenda ante *primum* vocula *hoc,* vel *id,* ex qua pendeant hæc verba, *ut duo legationem referrent. Tum oravit, hoc* seu *id primum ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent,* hoc ut primum sibi fidæ societatis munus et officium præstarent, nempe *ut duo legationem referrent ad imperatores suos, unus..* Sic infra l. XXXV. c. 46. *Id primum eos pro amicis facturos, si insula excedant.*

54 *Vasta*] Incondita, incomposita.

Emendatio Rubenii. Olim editi *sua inscia:* scripti *suaisca,* vel suasca.

55 *Cum duobus Romanis relata Numidasque legatos*] Admittenda videtur ea lectio, quam præfert, teste Gronovio, editio Juntina: *Cum duobus Romanis legatis Numida legatos in Hispaniam misit.*

56 *Instruendo*] Dum instruuntur. Notum est illud Virgilii, *Uritque videndo Femina.* Et eodem modo Livius, supra l. XXIII. 37. *promovendo adjunctam .. turrem.*

57 *Justis militaribus*] Muniis militaribus. Sic dicuntur *justa funebria. Justa* sunt quodvis pensum, officium, munus. Sic l. IX. supra, c. 8. *quam omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt.*

U. C. 539. A. C. 213.

gis adventus magno emolumento fuit. namque ad famam eorum transitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis [58] juncta amicitia est. Quod ubi Karthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam, in parte altera Numidiæ ([59] Massyli [*] ea gens vocatur) regnantem, legatos mittunt.

Karthagin. cum Gala fœdus faciunt.

XLIX. Filium Gala Masinissam habebat, septem et decem annos natum, ceterum juvenem ea indole, ut jam tum adpareret, latius regnum opulentiusque, quam accepisset, facturum. Legati, *quoniam Syphax se Romanis junxisset, ut potentior societate eorum adversus reges populosque Africæ esset*, docent; *melius fore Galæ quoque, Karthaginiensibus jungi quam primum, antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant; obprimi Syphacem, nihildum præter nomen ex fœdere Romano habentem, posse.* Facile persuasum Galæ, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret: qui, Karthaginiensium legionibus conjunctis, magno prœlio Syphacem devicit. Triginta millia eo prœlio hominum cæsa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus [60] in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope oceanum adversus Gades colunt) refugit: adfluentibusque ad famam ejus undique barbaris, ingentes brevi copias armavit. cum quibus antequam in Hispaniam angusto diremtam freto trajiceret, Masinissa cum victore exercitu advenit: isque ibi cum Syphace ingenti gloria per se, sine ullis Karthaginiensium opibus, gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, præterquam quod Celtiberûm juventutem eadem mercede, [61] qua pacta cum Karthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: et nobilissimos Hispanos supra trecentos in Italiam ad sollicitandos populares, qui inter auxilia Hannibalis erant, miserunt. Id modo ejus anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod [62] mercenarium militem in castris neminem ante, quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

Masinissa Galæ F. Syphacem vincit.

Celtiberi primi mercede militant apud Rom.

* *Massyla* Gron.

58 *Juncta amicitia est*] Pro *juncta* optimi scripti habent *capta*: et placeret magis, si nón eadem vox paulo ante reperiretur *transitiones captæ fieri*.

59 *Massyli ea gens vocatur*] Hoc debetur Jac. Gronovio. Vulgo *Massyla*: Put. *mæsuli*.

60 *In Maurusios ex acie Numidas*] Dele vocem *Numidas*.

61 *Quæ pacta .... erat*] Gronovius ediderat *qua* ex duobus scriptis. Nobis potior fuit communis editorum lectio, quæ longe clarior et expeditior est.

62 *Mercenarium militem in castris neminem ante*] Gallos transfugas primo Punico bello a Romanis in commilitium adscitos esse referunt Polybius et Zonaras. Quod si ita est, non primi Celtiberi in Romanis castris mercede militarunt.

EPITOME LIBRI XXV.

P. CORNELIUS Scipio, postea Africanus, [1] *ante annos ædilis factus est. Hannibal urbem Tarentum, præter arcem,* [2] *in quam præsidium Romanorum fugerat, per Tarentinos juvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem Pœnorum ducem prospere pugnatum est. Ti. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias deductus, a Magone interfectus est. Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Hannibale victoriam, octo millibus acceptis, militum dux factus, conflixit acie cum Hannibale, et cum exercitu cæsus est. Cn. Fulvius prætor male adversus Hannibalem pugnavit, in quo prælio hominum sexdecim millia ceciderunt; ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, et ingentem se virum gessit. in eo tumultu urbis captæ Archimedes, intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est. P. et Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumque rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt: prope cum totis exercitibus cæsi* [3] *anno octavo, quam in Hispaniam iverant. amissaque ejus provinciæ possessio foret, nisi L. Marcii equitis Romani virtute et industria, contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent.* [4] *Ad triginta septem millia cæsa, ad mille octingentos triginta capti, præda ingens parta.* [5] *Dux Marcius adpellatus est.*

1 *Ante legitimos annos*] Vocem *legitimos* omittunt Gronovianæ editiones, sed reliquæ agnoscunt: et Livius ipse infra c. 2. *quod nondum .. legitima ætas esset.*

2 *In quam præsidium Romanorum fugerat*] Hoc totum orationis membrum, quod et in vet. lib. exstare Sigonius testatur, et Campanus quoque, licet luxatis et in alienum locum trajectis vocibus, exhibet, addendum censuimus.

3 *Octavo anno*] Imo *septimo*, si Cn. Scipionem respicias; *sexto*, si Publium.

4 *Ad triginta septem millia cæsi*] Olim legebatur *cæsa*. Quis mutaverit, ignoramus. Sed *τὸ cæsi* elegantius est, et magis ad Livii gustum.

5 *Dux Marcius appellatus est*] Marcius dux electus fuerat a reliquiis exercituum, antequam confligeretur cum Pœnis, memorante Livio, hujus libri c. 37. Post victoriam eum ducem honoris causa appellatum esse nusquam scribit Livius. Itaque non satis constat, quid velit hoc loco auctor epitomes.

T. LIVII PATAVINI
LIBER XXV.

U. C. 539. A. C. 213. Hannibal ad Tarentum.

DUM hæc in Africa atque in Hispania geruntur, Hannibal in agro Tarentino æstatem consumsit, spe per proditionem urbis Tarentinorum potiundæ. [1] ipsorum interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttiis ex duodecim populis, qui [2] anno priore ad Pœnos desciverant, Consentini et Thurini in fidem populi Romani redierunt. Et plures rediissent, ni T. [a] Pomponius Veientanus præfectus sociûm, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio justi ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto, cum Hannone conflixisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditæ turbæ agrestium servorumque, cæsa aut capta est: minimumque jacturæ fuit, quod præfectus inter ceteros est captus, et tum temerariæ pugnæ auctor, et ante publicanus, omnibus malis artibus et reipublicæ et societatibus infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa prœlia parva, haud ullum dignum memoratu, fecit: et ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, et variabant secundæ

Superstitiones Romæ exortæ.

adversæque res non fortunam magis, quam animos, hominum; tanta religio, et ea magna ex parte externa, civitatem incessit, ut aut homines, aut Dii repente alii viderentur facti. nec jam in secreto modo atque intra parietes abolebantur Romani ritus; sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec sacrificantium, nec precantium Deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes: quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate et metu in urbem compulsa; et quæstus ex alieno errore facilis, quem velut ex concessæ artis usu exercebant. Primo secretæ bonorum indignationes exaudiebantur, deinde [4] ad Patres etiam et ad publicam querimoniam excessit res. Incusati

[a] *T.* l. *L.* Gron. Crev.

1 *Ipsorum interim Sallentinorum*] Lege cum Alb. Rubenio: *Ipsorum interim et Sallentinorum. Ipsos* intellige Tarentinos. GRONOVIUS.

2 *Anno priore*] Duobus ante annis, aut etiam amplius. Vid. supra l. XXIV. c. 1. et l. XXIII. c. 30. Sed hæc minuta negligit fere Livius.

3 *Societatibus*] Publicanorum.

4 *Ad Patres .. et ad publicam querimoniam, excessit res*] Eo excessit res, ut jam Patres in eam inquirere se debere existimarent, quererenturque de ea tanquam ad rempublicam pertinente. Hæc querimonia vocatur *publica*, tum quia non jam a privatis, sed a toto senatu proficiscebatur; tum quia ad reipublicæ decus tranquilli-

graviter ab senatu ædiles [5] triumvirique capitales, quod non prohiberent, quum emovere eam multitudinem e foro, ac disjicere adparatus sacrorum conati essent, haud procul afuit, quin violarentur. Ubi potentius jam esse id malum adparuit, quam ut minores per magistratus sedaretur, [6] M. Atilio prætori urbis negotium ab senatu datum est, ut his religionibus populum liberaret. Is et in concione senatusconsultum recitavit, et edixit, *Ut, quicumque libros vaticinos precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes literasque ad se ante Kalendas Apriles deferret: neu quis, in publico sacrove loco, novo aut externo ritu sacrificaret.*

U. C. 539. A. C. 213.

Coërcitæ a senatu.

II. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, et C. Papirius C. F. Maso pontifex, et P. Furius Philus augur, et C. Papirius L. F. Maso decemvir sacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Cæpio, pontifices subfecti sunt, augur creatus L. Quinctius Flamininus, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium jam adpetebat tempus; sed, quia consules a bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitiorum caussa dictatorem dixit C. Claudium Centhonem. ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit consules Q. Fulvium Flaccum, magistrum equitum, et Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abiit. [7] Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen. huic petenti ædilitatem quum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam esse, [8] quod nondum ad pe-

Sacerdotes mortui et subfecti.

Dictator comitiorum caussa.

P. Cornelius Scipio ædilis.

tatemque spectabat. Confer locum plane geminum, l. IV. c. 30.

5 *Triumviri .. capitales*] Hi magistratus erant suffragiis populi creati, qui de maleficiis et sceleribus cognoscerent. Multum de eorum potestate detractum est, constitutis circa annum urbis conditæ 608. quæstionibus perpetuis. Tum enim de vilissimis fere hominibus, furibus servisque, judicavere ad columnam Mæniam, de qua frequens occurrit apud scriptores mentio. Iidem carceri præerant, et supplicia de noxiis sumenda curabant. Vid. Ascon. Pæd. in Divinat. et Pompon. de Orig. Juris.

6 *M. Atilio prætori urbis*] Hic et infra c. 3. legebatur *M. Æmilio,* et c. 12. *M. Æmilii.* Tribus his in locis nomen M. Atilii reponendum curavit Sigonius ex c. 41. l. XXIV. supra.

7 *Ædilis curulis fuit ... cum M. Cornelio Cethego P. Cornelius Scipio*] Aliter Polybius, qui l. X. scribit Scipionem ædilem curulem fuisse cum L. fratre majore.

8 *Quod nondum ad petendum legitima ætas esset*] Nondum quidem leges Annales latæ erant. Sed nimirum jam tum sancitum fuerat, ne quis ullum urbanum magistratum caperet, antequam dena stipendia emerita haberet: quod suo ævo servari docet Polybius, l. VI. n. 17. Porro decimo-septimo demum ætatis anno militiæ nomen dabant Romani. Itaque nullum poterant magistratum urbanum gerere ante annum ætatis vigesimum-septimum. At Scipio tertio abhinc anno quatuor et viginti tantum annos natus esse dicetur, l. XXVI. c. 18.

U. C. 539. A. C. 213. tendum legitima ætas esset: *Si me*, inquit, *omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorum habeo.* Tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incepto destiterint. Ædilitia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, et diem unum instaurati, et [9] congii olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus [b] et M. Fundanius Fundulus, ædiles plebeii, aliquot matronas apud populum probri accusarunt: quasdam ex eis damnatas in exsilium egerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati; et [10] Jovis epulum fuit ludorum caussa.

U. C. 540. A. C. 212. Q. Fulvio III. Ap. Claudio Coss. Provinciæ et exercitus divisi. III. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius consulatum ineunt. Et prætores provincias sortiti sunt; P. Cornelius Sulla urbanam et peregrinam, quæ duorum ante sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, [11] M. Junius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Hannibale et binæ legiones decretæ: alter a Q. Fabio superioris anni consule, alter a Fulvio Centumalo acciperet. Prætorum, Fulvii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio prætore; Neronis Claudii, quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. [12] supplementum in eas quisque scriberet sibi [c]. M. Junio in Tuscos legiones urbanæ prioris anni datæ. Ti. Sempronio Graccho et P. Sempronio Tuditano imperium provinciæque [13] Lucani et Galliæ cum suis exercitibus prorogatæ: item P. Lentulo, qua vetus provincia in Sicilia esset; M. Marcello Syracusæ, et qua Hieronis regnum fuisset: T. Otacilio classis: Græcia M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scævolæ: Hispaniæ P. et Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones a consulibus scriptæ, 23. legionibus bellum gestum. summaque trium et viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno prope motu rerum factum inpediit. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiaque neminem in civitate habuerat, præter T. [d] Pomponium Veientanum, quem, populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ce-

[b] *Tapulus* Crev. [c] *quisque scriberet sibi* leg. *ipsi scriberent sibi* Ead.
[d] *T.* l. *L.* Gron. Crev.

9 *Congii olei*] Quinæ libræ olei Parisienses cum unciis fere 14.

10 * *Jovis epulum*] Epulum Jovi in Capitolio instructum et apparatum, quo scilicet sacerdotes vescerentur.

11 *M. Junius Silanus Tuscos*] Egregia Sigonii emendatio. Scripti et editi ante eum, tum hoc loco, tum paulo infra, ubi legitur *M. Junio in Tuscos*, pro *Tuscos*, vel *in Tuscos* præferebant *inter consules* vel *inter consuli*, vel aliud quid simile. Vidit ille hanc lectionem ex errore librariorum natam, qui scripserant *intus cos.* Quod qui omnibus litteris explicare voluerunt, scripserunt *intus consules*, vel *consuli*, et deinde *inter consules*.

12 *Supplementum in eas ipsi scriberent sibi*] *Ipsi* intelligendi sunt prætores modo appellati: quorum in legiones supplementum, non consules, ut mos erat, sed *ipsi* prætores scribere jubentur. Quod editi exhibent, *quisque scriberet sibi*, nullus e MSS. tenet. Quamplurimi *ipse scriberet sibi*. Unus a Jac. Gronovio memoratus, et noster Victor. id habent quod edidimus.

13 *Lucani et Galliæ*] Lege *Gallia*, et intellige Cisalpinam. In alteram nondum Romani transcenderant.

perant Karthaginienses. Hi, [14] quia publicum periculum erat a vi tempestatis in iis, quæ portarentur ad exercitus, et ementiti erant falsa naufragia, et ea ipsa, quæ vera renunciaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu. in veteres quassasque naves paucis et parvi pretii rebus inpositis, quum mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis, [15] multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio prætori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen ullo senatusconsulto notata: quia Patres ordinem publicanorum in tali tempore obfensum nolebant. Populus severior vindex fraudis erat; excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. et L. Carvilii, quum rem invisam infamemque cernerent, [16] ducentûm millium æris multam M. Postumio dixerunt. [17] cui certandæ quum dies advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; perorata caussa, spes una videbatur esse, si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, prius, quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum submoverunt; sitellaque adlata est, [18] ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascæ instare, [19] ut concilio diem eximeret. populus reclamare: et forte [20] in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. Quum in eo parum præsidii esset, turbandæ rei caussa [21] publicani per vacuum in submoto locum cuneo inruperunt, jurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, quum Fulvius consul tribunis,

U. C. 540. A. C. 212. Postumii publicani fraus.

Multam ei dicunt duo Tr. Pl.

Publicanorum audacia.

14 *Quia publicum periculum erat a vi tempestatis*] Vid. not. 26. ad l. XXIII. c. 49. supra.

15 * *Multiplices*] Multo ampliores, et majoris pretii rerum.

16 *Ducentûm millium æris*] Si intelligamus æs grave, ut fieri debere credimus, ducenta millia æris æstimanda sunt marcis argenti Paris. 312. cum unciis 4.

17 *Cui certandæ*] Tum multa certabatur, quum disceptabatur apud populum, jurene an injuria multa dicta esset a magistratu. Magistratus enim multare non poterat quemquam, sed multam pronunciare, quam deinde populus vel juberet, vel remitteret.

18 *Ut sortirentur, ubi Latini*] Campanus edidit, *ubi laturi*. Locus est corruptus. Nulli nisi cives Romani ferebant suffragium in comitiis. Nullus civis Romanus non ad unam e quinque et triginta tribubus pertinebat. Itaque qui Latini cives Romani erant, quum suam haberent certam tribum, nihil opus erat sortiri, qua in tribu suffragium laturi essent. Hinc recte videtur Gronovius emendare, *ut sortirentur tribus*, nempe, quæ esset prærogativa, *ac dein suffragium ferrent*. Gruchius tamen vulgatam lectionem utcunque tueri et exponere conatur l. II. de Com. Rom. c. 3. extremo: at nobis quidem certe non probat.

19 *Ut concilio diem eximeret*] Ut hunc diem concilio, sive comitiis impendi vetaret, nempe intercedendo. *Diem* quoque sæpe aliquis dicendo *eximebat*, sive *tollebat*, (utroque enim verbo utebantur) si perpetua oratione diem consumeret.

20 * *In cornu*] In extremo et maxime prominente Rostrorum angulo.

21 *Publicani per vacuum*] Publicani conglobati et cuneo facto irruperunt per locum, in ea parte unde populus summotus erat, vacuum. Tribuni populum summoverant, ut supra memoratum est. Itaque aliquid erat vacui intervalli tribunos inter et plebem. Eo publicani irruperunt.

U. C. 540. A. C. 212. *Nonne videtis*, inquit, [22] *vos in ordinem coactos esse, et rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?*

IV. Plebe dimissa, senatus vocatur, et consules referunt de concilio plebis turbato vi atque audacia publicanorum. *M. Furium Camillum, cujus exsilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse: Decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis, judicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem* [23] *suffragium populo Romano*[e] *extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coëgisse, contra populum Romanum* [24] *aciem instruxisse*[f], *locum occupasse, ut tribunos a plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohiberet. Nihil aliud a cæde ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quod cesserint in præsentia furori atque audaciæ paucorum, vincique se ac populum Romanum passi sint: et comitia, quæ reus vi atque armis prohibiturus erat, ne caussa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint.* [25] Hæc quum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta[g] essent, vimque eam contra rempublicam et pernicioso exemplo factam, senatus decresset; confestim Carvilii tribuni plebis, omissa multæ certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac, ni vades daret, prehendi a viatore, atque in carcerem duci jusserunt. Postumius, vadibus datis, non adfuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit: *Si M. Postumius ante Kalendas Maias non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset,* [26] *videri eum in exsilio esse: bonaque ejus venire,* [27] *ipsi aqua et igni placere interdici.* Singulis deinde eorum, qui turbæ ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere cœperunt. Primo non dantes,

Rei capitalis dies Postumio dicitur a Tr. Pl.

In exsilium ipse et alii aliquot abeunt.

e *Romano* l. *per vim* Gron. Crev. f *instruxisse* l. *introduxisse* Gron.
g *jacta* Gron.

22 *Vos in ordinem coactos esse*] Vid. not. 52. ad c. 35. l. III.

23 *Suffragium populo per vim extorsisse*] Scripti omittunt τὰ *per vim*. Duo vel optimi habent *populo R.* id est, Romano: quæ vera lectio videtur: et eodem alludunt ceteri, qui fere habent *populorum*. Legamus ergo: *suffragium populo Romano extorsisse*. Est aliqua emphasis in nomine populi Romani hic expresso. Sic paulo infra, *contra populum Romanum aciem instruxisse*.

24 *Aciem instruxisse*] Sic plane Vict. codex. Et firmant optimi e Gronovianis, qui una tantum littera decurtati præferunt *intruxisse*. Vulgatum *introduxisse* minus hoc loco proprium est.

25 *Hæc quum .. acta essent*] Gronovius contra scriptos et editos legi jussit *jacta*. Nobis hæc mutatio necessaria non visa est.

26 *Videri*] Hæc erat apud Romanos formula ferendæ in reum sententiæ. Cic. l. V. in Verr. n. 14. *Fecisse videri pronunciavit.* Vid. et not. 48. ad XXXIV. 44. infra.

27 *Ipsi aqua et igni .... interdici*] Nulla lege apud Romanos maleficium exsilio multabatur. Vid. Cic. pro A. Cæcina, n. 100. At mos erat aqua et igni interdicere sontibus, ut earum rerum usu interdicto, sine quibus vita hominum constare non potest, damnati exulare cogerentur. Quibus igitur aqua et igni interdictum erat, ii exules erant, et civitatem amittebant.

deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes plerique in exsilium abierunt. U. C. 540. A. C. 212.

V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit. [28] Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. [29] Ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus consul, qui et ante bis consul et censor fuerat: et T. Manlius Torquatus, et ipse duobus consulatibus et censura insignis: et P. Licinius Crassus, qui et ædilitatem curulem petiturus erat. hic senes honoratosque juvenis in eo certamine vicit [h]. Ante hunc, intra centum annos et [i] viginti, nemo præter P. Cornelium Calussam, pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset. Consules quum ægre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut et novæ urbanæ legiones, et supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat; senatus *absistere eos incepto* vetuit, *et* [30] *triumviros binos creari* jussit: *alteros, qui citra, alteros, qui ultra* [31] *quinquagesimum lapidem in pagis,* [32] *forisque, et conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent: et, si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari ætate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, ut, qui minores septem et decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem et decem annorum, aut majores, milites facti essent.* Ex hoc senatusconsulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literæ M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatæ sunt. Cannensis reliquiæ cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam,

P. Licinius Pont. Max. ante ædilitatem.

Delectuum difficultas.

Legati Cannensis exercitus ad Marcellum.

h *devicit* Gron. Crev.

i *et* del. Gron.

28 *Comitia .. pontifici maximo creando*] L. Lentulus duobus sacerdotiis præditus fuerat, pontificatu, et pontificatu maximo. In ejus mortui locum Cethegus pontifex factus fuerat: hic pontifex maximus ipsi sufficitur. SIGON.

29 *Ea comitia novus pontifex*] Grævius horum Livii verborum hunc esse sensum putat, Proleg. ad Tom. V. Thes. Ant. Rom. ut Cethegus collegii pontificum nomine petierit, ut comitia haberentur. Etenim, inquit, nusquam alibi, quam hic, legitur a pontifice habita fuisse comitia pontifici maximo creando, quum tot in aliis locis commemoretur comitia illa habuisse consules. Doctissimo viro eatenus assentiendum putamus, ut hæc comitia a consulibus, si quis vere ac proprie loquatur, habita fuisse judicemus. Sed verba Livii aliquid amplius postulant, quam id quod eis ille tribuit. Fortasse in illis comitiis quæ pontifici maximo creando habebantur, fuit aliquod pontificum munus, aliquid ab ipsis peragendum; ut, etiam si minus proprie, aliquo tamen modo comitia illa habuisse dici possent.

30 *Triumviros binos*] Duplex collegium triumvirorum.

31* *Quinquagesimum lapidem*] Quinquagesimum ab urbe milliarium.

32 *Forisque et conciliabulis*] *Fora* sunt oppidula, in quibus conventus negotiandi et nundinandi causa habebantur, ubi etiam jus dicebatur. In *conciliabulis* quoque jus dicebatur; at ea tamen *foris* inferiora erant. Vid. Turn. l. 1. Advers. c. 11.

U. C. 540. A. C. 212. sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur.

VI. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque, et robora ex legionibus peditum, legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus, potestate dicendi facta, *Consulem*, inquit, *te, M. Marcelle, in Italiam adissemus, quum primum de nobis, etsi non iniquum, certe triste senatusconsultum factum est: nisi hoc sperassemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adversus Siculos simul Pœnosque mitti: et sanguine nostro* [33] *vulneribusque nos* [k] [34] *senatui* [l] *satisfacturos esse: sicut patrum memoria,* [35] *qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. Quamquam quod ob meritum nostrum succensuistis, Patres conscripti, nobis, aut succensetis? Ambo mihi consules et universum senatum intueri videor, quum te, M. Marcelle, intueor: quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior et reipublicæ et nostra fortuna esset. Sine, quæso, priusquam de conditione nostra queror, noxam, cujus arguimur, nos purgare. Si non Deûm ira, nec fato, cujus lege inmobilis rerum humanarum ordo* [36] *seritur, sed culpa periimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem miles nihil umquam dicam de imperatore meo, cui præsertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperaverit de republica; cui post fugam ab Cannis per omnes annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere et gerere, et provincias obtinere audivimus. An vobis vestrisque liberis ignoscitis facile, Patres conscripti, in hæc vilia capita sævi? et consuli primoribusque aliis civitatis fugere, quum spes alia nulla esset, turpe non fuit; milites utique morituros in aciem misistis? Ad Alliam prope omnis exercitus fugit: ad Furculas Caudinas, ne*

Eorum oratio.

k *nos* l. *nostris nos* Crev. l *senatui* l. *patriæ* Gron.

33 *Vulneribusque nostris senatui satisfacturos esse*] Hæc est ipsissima scriptura codicis Teller. in qua hoc unum minus placet quod τὸ *nostris* necessarium non est, et melius abesset. De voce *senatui* minime dubitare nos sinit tota orationis mens, quæ ad Patres dirigitur, Patres implorat, apud Patres purgare crimina nititur, tanquam eos solos cum quibus sibi rem esse milites existiment. Hanc emendationem Bentleius conjectura præceperat, ad Horat. Od. III. 6. Gronovius, quia aliquot scripti præferunt *nostratui*, inde effecerat *nos patriæ*. Sed conjecturæ, etsi non improbabili, scriptam lectionem, et auctoritate, et sensu potiorem, anteponendam duximus. Jac. Gronovius emendabat parum feliciter *nos reatui*.

34 * *Senatui*] A quo scilicet damnati et relegati in Siciliam sumus.

35 * *Qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant*] Vid. supra XXII. 59. et ibi not. 97.

36 * *Seritur*] Connectitur, catenam quandam efficiens a principiis rerum causisque ad exitus pertinentem. Verbum *sero* duplex est, ut jam observavimus in not. 15. ad VII. 2. unum, a quo fluunt *sevi, satum*, quod nihil huc pertinet: alterum quod flectitur per *serui, sertum*, et idem fere est, quod *jungo, necto*. Ab hoc posteriore pendet hoc loco τὸ *seritur*.

expertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum afuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quæreretur, ut et urbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Veios transfugerat, reciperaretur; et Caudinæ legiones, quæ sine armis redierant Romam, armatæ remissæ in Samnium, eumdem illum hostem sub jugum miserint, qui hac sua ignominia lætatus fuerat. Cannensem vero quisquam exercitum fugæ aut pavoris insimulare potest, ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde consul cum equitibus septuaginta fugit? unde nemo superest, nisi quem hostis cædendo fessus reliquit? Quum captivis redemtio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod reipublicæ nos reservassemus: quod ad consulem Venusiam redissemus, et speciem justi exercitus fecissemus. Nunc deteriore conditione sumus, quam apud patres nostros fuerant captivi. [37] *quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locusque, in quo tenderent in castris, est mutatus: quæ tamen, semel navata reipublicæ opera, et uno felici prælio, recuperarunt. Nemo eorum relegatus in exsilium est: nemini spes emerendi stipendia ademta: hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus (nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus superesset) nihil objici potest, non solum a patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam, relegati sumus. ubi senescamus in exsilio, ne qua opes*[m], *ne qua occasio abolendæ ignominiæ, ne qua placandæ civium iræ, ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiæ finem, nec virtutis præmium petimus; modo experiri animum, et virtutem exercere liceat. laborem et periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur: urbes alias Pœnus, alias Romanus expugnat:* [38] *peditum, equitum acies concurrunt: ad Syracusas terra marique res geritur: clamorem pugnantium crepitumque armorum exaudimus resides ipsi ac segnes, tamquam nec manus, nec arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sempronius consul toties jam cum hoste signis conlatis pugnavit. Operæ pretium habent, libertatem civitatemque.* [39] *Pro servis saltem ad hoc bellum emtis vobis simus. congredi cum hoste liceat, et pugnando quærere libertatem. Vis tu mari, vis terra, vis acie, vis*

U. C. 540. A. C. 212.

m *opes* l. *spes* Gron. Crev.

37 * *Quippe illis arma tantum*] Hic designatur pœna iis captivis quos Pyrrhus reddiderat a senatu injuncta. *Decreverunt*, inquit Val. Max. l. II. c. 7. *ut .. qui equo meruerant, peditum numero militarent; qui pedites fuerant, in funditorum auxilia transcriberentur.* Sic *arma* illis, et *ordo militandi* mutatus. *Locum in quo tenderent*, non mutatum in castris scribit Valerius, sed assignatum extra castra.

38 *Peditum, equitum acies concurrunt*] Vulgo *peditum et equitum*. Put. liber ignorat copulativam: qua detracta vividior fit oratio.

39 *Pro servis ... emptis vobis simus*] Sic vere Salmasius. Antea: *pro servis ... emptis nobis simul.*

U. C. 540. A. C. 212. *urbibus obpugnandis experiri virtutem? asperrima quæque ad laborem periculumque deposcimus, ut, quod ad Cannas faciundum fuit, quamprimum fiat; quoniam, quidquid postea viximus, id omne destinatum ignominiæ est.*

Ad senatum rejiciuntur.

VII. Sub hæc dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec juris, nec potestatis suæ esse dixit. senatui scripturum se, omniaque de sententia Patrum facturum esse. Hæ literæ ad novos consules adlatæ, ac per eos in senatu recitatæ sunt: consultusque de his literis ita decrevit senatus: *Militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatum nihil videre, cur respublica committenda sit. Si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret, quod e republica fideque sua duceret:* [40] *dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terra Italia esset.* Comitia deinde a prætore urbano de senatus sententia plebisque scitu sunt habita: quibus creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis: et triumviri bini; uni [41] sacris conquirendis, donisque persignandis; alteri reficiendis ædibus Fortunæ et matris Matutæ intra portam Carmentalem, sed et Spei extra portam, quæ priore anno incendio consumtæ fuerant. Tempestates fœdæ fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de cœlo multa: duæ in Capitolio ædes: vallum in castris multis locis supra Suessulam, et duo vigiles exanimati. murus turresque quædam Cumis non ictæ modo fulminibus, sed etiam decussæ. Reate saxum ingens visum volitare: sol rubere solito magis, sanguineoque similis. Horum prodigiorum caussa diem unum supplicatio fuit, et per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt: et per eosdem dies sacrum novemdiale fuit. Quum Tarentinorum defectio jam diu et in spe Hannibali, et in suspicione Romanis esset, caussa forte extrinsecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus, diu jam per speciem legationis Romæ quum esset, vir inquieti animi, et minime otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos invenit. Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura, quia nec ipsis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos, crebris conloquiis sollicitatos, conruptis æditius duobus, quum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce prima vulgata per urbem fuga est: mis-

Senatus severitas.

Obsides Tarentini Roma fugiunt.

40 *Dum ne quis eorum munere vacaret*] *Munus* hic est onus militare, quale est, lignum, fœnum, stramen, aquam in castra portare, &c. Iis autem oneribus vacare quibusdam militibus virtutis ergo dabatur. Has etiam vacationes interdum pecunia a centurionibus redimere solitos esse milites docet Tac. l. I. Ann. c. 17. et alibi sæpius.

41 *Sacris conquirendis, donisque persignandis*] Conquirendis sacris, quæ fuerant in ædibus de quibus infra, priore anno incendio absumptis. *Donis persignandis*, id est, recognoscendis et in tabulas publicas referendis donis, quæ eorumdem templorum forent.

sique, qui sequerentur, ab Tarracina comprehensos omnes retraxerunt. [42] deducti in comitio, virgisque, adprobante populo, caesi de saxo dejiciuntur. U. C. 540. A. C. 212.

VIII. Hujus atrocitas poenae [43] duarum nobilissimarum in Italia Graecarum civitatium animos irritavit, [44] quum [a] publice, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam foede interemtos aut propinquitate, aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles juvenes Tarentini conjuraverunt, quorum principes Nico et Philemenus erant. Conjuratio Tarenti. Hi, prius, quam aliquid moverent, conloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem venandi urbem [b] egressi, ad eum proficiscuntur. et, quum haud procul castris abessent, ceteri silva prope viam sese occuluerunt: Nico et Philemenus, progressi ad stationes comprehensique, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. Qui quum et caussas consilii sui, et quid pararent, exposuissent; conlaudati, oneratique promissis, jubentur, ut fidem popularibus facerent, [45] praedandi caussa se urbe egressos, pecora Karthaginiensium, quae pastum propulsa essent, ad urbem agere. tuto ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea praeda juvenum est: minusque, iterum ac saepius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Hannibale rursus, fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros, neque ullum vectigal Poeno pensuros, praesidiumve invitos recepturos: prodita praesidia Karthaginiensium fore. Haec ubi convenerunt, tunc vero Philemenus consuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiorem facere: (et erat venandi studio insignis) canesque et alius adparatus sequebatur; captumque ferme aliquid, aut ab hoste ex praeparato ablatum reportando, donabat aut praefecto, aut custodibus portarum. nocte maxime commeare propter metum hostium, credebant. Ubi jam eo consuetudinis adducta res est, ut, quocumque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur, tempus agendae rei Hannibali visum est. Tridui viam aberat: ubi, quo minus mirum esset, uno eodemque loco stativa eum tamdiu habere, aegrum simulabat. Romanis quoque, qui in praesidio Tarenti erant, suspecta esse jam segnis mora ejus desierat.

[a] *tum* Gron. [b] *urbe* Gron. Crev.

42 *Deducti in comitio*] Legendum videtur: *reducti, virgisque in comitio, populo approbante, caesi.*

43 *Duarum .. Graecarum civitatum*] Tarentinorum, de quorum defectione statim agetur: Thurinorum, de quibus infra, c. 15.

44 *Cum publice*] Levicula res est. Sed tamen quum, Gronovio teste, tres bonae notae scripti habeant *cum*, illis obtemperandum esse duximus, potius quam vulgatis, in quibus legitur *tum publice.*

45 *Praedandi causa se urbe egressos*] Supra dicuntur hi juvenes *nocte per speciem venandi egressi.* Infra de venatione iterum sermo est. Itaque intelligendum est eos significasse portarum custodibus se in utrumque paratos exire, ut et venarentur, et, si daretur occasio, ex hoste praedas agerent.

U. C. 540. A. C. 212. Hannibal it Tarentum versus.

IX. Ceterum postquam Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos [46] in expeditione velocitate corporum ac levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quarta vigilia noctis signa movit. præmissisque octoginta fere Numidis equitibus præcepit, ut discurrerent circa vias, perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret; prægressos retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis, quam exercitus, adcolis species esset. ipse, [47] raptim agmine acto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit: et, ne ibi quidem [48] nunciato, quo pergerent, tantum convocatos milites monuit, via omnes irent; nec diverti quemquam, aut excedere ordinem agminis paterentur, et in primis intenti ad imperia accipienda essent; neu quid nisi ducum jussu facerent: se in tempore editurum, quæ vellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agrestibus injecisse. Ad quem nuncium nihil ultra motus præfectus Romanus, quam ut partem equitum postero die luce prima juberet exire ad arcendum populationibus hostem. [49] in cetera adeo nihil ob id intenta cura est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem exercitumque castris non movisse. Hannibal [50] concubia nocte movit. dux Philemenus erat, cum solito captæ venationis onere. ceteri proditores ea, quæ composita erant, exspectabant. Convenerat autem, ut Philemenus, portula adsueta venationem inferens, armatos induceret: parte alia portam Temenida adiret Hannibal. [51] Ea mediterranea regione orientem spectabat. aliquantum intra mœnia includun-

46 *In expeditione*] Magis placeret, *in expeditionem . . aptissimos.*

47 *Raptim agmine acto*] Olim *facto.* Sigonius correxit.

48 *Nunciato, quo pergerent*] Primo melius videretur *pergeret*. Deinde nunciamus ea fere quæ vidimus, audivimus, aut aliunde didicimus. Enunciamus quum cetera arcana, tum animi nostri consilia. Videtur igitur legendum, *enunciato quo pergeret.* Plancus apud Cic. ep. 8. l. X. ad Fam. *Optimæ mentis cogitata jampridem, maturo tempore enunciare.* Hæc fere Perizonius. Vid. et not. 53. ad l. IX. c. 16. supra.

49 *In cetera adeo nihil ob id intenta cura est*] Locus hic pridem corruptus erat. Sic enim legebatur: *Interea adeo nihil obedienter curatum est. In cetera* et *cura est* sunt a scriptis; reliqua emendatio, a sagaci Lipsii conjectura.

50 *Concubia nocte*] *Concubium*, sive *concubia nox*, est illud noctis tempus, quum primum omnes fere cubile ac somnus habet. Vid. Macrob. l. I. Sat. c. 3. Polybius, cujus e libro VIII. totam hanc Tarentinæ defectionis narrationem sumpsit Livius, Annibalem movisse dicit *κνέφατος ἄρτι γινομένου*, quod quidem potuisset verti, *primis intendentibus se tenebris.*

51 *Ea mediterranea . . . aliquantum*] Locus corruptus. Polybius auctor est, ad eam portam de qua hic agitur, intra mœnia fuisse sepulcra Tarentinorum, ad quæ Nico sedere debebat Annibalem expectans. De iis sepulcris hic mentionem fecisse Livium, probabiliter omnino suspicantur Sigonius et uterque Gronovius, qui varie hunc locum refinxerunt. Nihil melius videtur, quam si legas: *Ea mediterranea regione Orientem spectat, ad busta quæ intra mœnia includuntur.*

tur [p]. Quum portæ adpropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale est, refulsitque. idem redditum ab Nicone signum: exstinctæ deinde utrimque flammæ sunt. Hannibal silentio ducebat ad portam. Nico ex inproviso [52] adortus sopitos vigiles in cubilibus suis obtruncat, portamque aperit. Hannibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere jubet: ut, quo res postulet, obcurrere libero campo possent. Et Philemenus portulæ parte alia, qua commeare adsuerat, adpropinquabat. nota vox ejus et familiare jam signum quum excitasset vigilem, dicentis, vix sustinere grandis bestiæ onus, portula aperitur. inferentes aprum duos juvenes secutus ipse cum expedito venatore, vigilem, incautius miraculo magnitudinis in eos, qui ferebant, versum, venabulo trajicit. ingressi deinde triginta fere armati, ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam: et agmen sub signis confestim inrupit. inde cum silentio in forum ducti, Hannibali sese conjunxerunt. [53] Cum duobus millibus Gallorum Pœnus, in tres divisis partes, per urbem dimittit [54] Tarentinos, et itinera quam maxime frequentia occupare jubet: tumultu orto, Romanos passim cædi, oppidanis parci. sed, ut fieri id posset, præcipit juvenibus Tarentinis, ut, ubi quem suorum procul vidissent, quiescere et silere, ac bono animo esse juberent.

U. C. 540. A. C. 212.

Tarentum ingreditur Hannibal.

X. Jam tumultus erat clamorque, qualis esse in capta urbe solet: sed, quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos: Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. [55] Præfectus primo excitatus tumultu, in portum effugit: inde, acceptus scapha, in arcem circumvehitur. Terrorem et tuba audita ex theatro faciebat. nam et Romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum præparata: et inscienter a Græco inflata, quis, aut quibus signum daret, incertum efficiebat. Ubi inluxit, et Romanis Punica et Gallica arma cognita, [56] tum dubitationem exemerunt: et Græci, Romanos passim cæde stratos cernentes, ab Hannibale captam urbem senserunt. Postquam lux certior erat, et Romani, qui cædibus superfuerant, in arcem confugerant, conticescebatque paullatim tumultus, tum Hannibal Ta-

Romani in arcem confugiunt.

p *includitur* Gron.

52 *Adortus sopitos*] Pro *adortus*, vulgo editi habebant *ad portas*. Mutavit Gronovius ex optimo codice, qui præfert *adportus*.

53 *Cum duobus millibus*] Hunc locum correxit partim ex libris, partim ex conjectura Gronovius. MSS. habent: *Tum duo millia Gallorum in tres divisa* (quidam *divisas*) *partes per urbem dimittit Tarentinos et infra quam maxime frequentia*.

54 *Tarentinos*] Intellige quosdam ex conjuratis, ut disertis verbis docet Polybius.

55 *Præfectus primo excitatus tumultu*] Polybius narrat eum besterno gravatum mero tum maxime crapulam edormisse. De nomine ejus vid. not. 95. ad l. XXIV. c. 20. supra.

56 *Tum dubitationem*] Vacat particula *tum*.

U. C. 540. A. C. 212.

Hannibal benigne Tarentinos adloquitur.

rentinos sine armis [57] convocare jubet. Convenere omnes, præterquam qui, cedentes in arcem, Romanos ad omnem adeundam simul fortunam prosecuti fuerant. Ibi Hannibal, benigne adlocutus Tarentinos, testatusque, quæ præstitisset civibus eorum, quos ad Trasimenum aut ad Cannas cepisset, simul in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos suas quemque jussit, et foribus nomen suum inscribere: se domos eas, quæ inscriptæ non essent, signo extemplo dato, diripi jussurum. Si quis in hospitio civis Romani ([58] vacuas autem tenebant domos) nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissa, quum titulis notatæ fores discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursum est. et fuit prædæ aliquantum.

XI. Postero die ad obpugnandam arcem ducit: [59] quam quum et mari, quo in peninsulæ modum pars major circumluitur, præaltis rupibus, et ab ipsa urbe muro et fossa ingenti septam videret, eoque nec vi, nec operibus expugnabilem esse; ne aut se ipsum cura tuendi Tarentinos a majoribus rebus moraretur; aut in relictos sine valido præsidio Tarentinos inpetum ex arce, quum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce intersepire statuit: non sine illa etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri; et, si ferocius procucurrissent, magna cæde ita adtenuari præsidii vires, ut facile per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. Ubi cœptum opus est, patefacta repente porta, in munientes inpetum fecerunt Romani: pellique se statio passa est, quæ pro opere erat, ut successu cresceret audacia, [60] pluresque et longius pulsos persequerentur [q]. Tum signo dato coorti undique Pœni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat; nec sustinere inpetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiæ eos, inpeditaque alia opere jam cœpto, alia adparatu operis, morabantur. plurimi in fossam præcipitavere, occisique sunt plures in fuga, quam in pugna. Inde et opus nullo prohibente fieri cœptum. Fossa ingens ducta, et vallum intra eam erigitur: modicoque post intervallo murum etiam eadem regione addere parat, ut vel sine præsidio tueri se adversus Romanos possent. Reliquit tamen modicum præsidium, [61] ut simul in faciendo muro adjuvaret. ipse, pro-

Arx ab urbe vallo intersepitur.

[q] *prosequerentur* Gron. Crev.

57 *Convocare jubet*] Lege ex vetere Mureti libro *convocari*.

58 *Vacuas autem tenebant domos*] *Vacuas domos*, id est, proprias, in quibus soli habitarent, non permisti cum Tarentinis civibus. Ceterum scripti habuere *tenebat*. Emendavit Lipsius.

59 *Quam quum et mari*] Lege cum Gronovio *et a mari*. Intelligendum est, arcem ab ea parte qua mari alluebatur, rupibus septam fuisse; ab urbe, muro et fossa.

60 * *Pluresque et longius pulsos prosequerentur*] Majorque numerus Romanorum prosequerentur pulsos Pœnos, et longius ab arce excurrerent.

61 *Ut simul in faciendo*] Reliquit Annibal modicam militum manum,

fectus cum ceteris copiis, ad Galæsum[r] flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus (quod aliquantum opinione ejus celerius creverat) spem cepit, etiam arcem expugnari posse. [62] Et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita, et ab urbe muro tantum ac fossa divisa. Quum jam machinationum omni genere et operibus obpugnaretur, missum a Metaponto præsidium Romanis fecit animum, ut nocte ex inproviso opera hostium invaderent. Alia disjecerunt, alia igni conruperunt. isque finis Hannibali fuit ea parte arcem obpugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quæ in peninsula posita inminet faucibus portus, mare liberum habebant: urbs contra exclusa maritimis commeatibus, propiusque inopiam erant obsidentes, quam obsessi. Hannibal, convocatis principibus Tarentinorum, omnes præsentes difficultates exposuit: *neque arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neque in obsidione quidquam habere spei, donec mari potiantur hostes. Quod si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes.* Adsentiebantur Tarentini; ceterum ei, qui consilium adferret, opem quoque in eam rem adferendam esse, censebant. *Punicas enim naves ex Sicilia adcitas id posse facere: suas, quæ sinu exiguo intus inclusæ essent, quum claustra portus hostis haberet, ecquem ad modum inde in apertum mare evasuras? Evadent,* inquit Hannibal. *Multa, quæ inpedita natura sunt, consilio expediuntur. Urbem in campo sitam habetis. planæ et satis latæ viæ patent in omnes partes. [63] Via, quæ in portum per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transveham naves haud magna mole. et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur: et illinc mari, hinc terra circumsidebimus arcem. immo brevi, aut relictam ab hostibus, [64] aut cum ipsis[s] hostibus capiemus.* Hæc oratio non spem modo effectus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra, junctaque inter se: et machinæ ad subducendas naves

U. C. 540. A. C. 212.

Hannibal arcem obpugnat.

Plaustris naves transferuntur in mare.

[r] *Galesum* Gron. Crev. [s] *ipsis* del. Gron.

quæ et præsidio esset urbi, et simul adjuvaret in faciendo muro. Ceterum, quia in scriptis plerisque legitur *præsidium simul interfaciendo;* recte videtur Perizonius conjicere, *simul ut in perficiendo.* Atque hic ordo nobis magis arridet, quam *ut simul.*

62 *Et est non altitudine, ut cetera, tuta*] Placeret magis, *ut ceteræ,* nempe arces, quæ fere in locis editis, et urbi imminentibus muniuntur.

63 *Via, quæ in portum ... ad mare transmissa est*] Scripti fere *in portu.* Recte Sigonius legi jubet *ex portu.* Id enim agebatur, ut naves Tarentinorum, quæ in portu erant, at eum egredi nequibant, quod claustra portus hostis haberet, ex eo in apertum mare transmitterentur. Et ita habet Polybius, ἐκ τοῦ λιμένος εἰς τὴν ἔξω θάλατταν.

64 *Aut cum ipsis hostibus capiemus*] Addidimus vocem *ipsis,* quam in bonæ fidei libris exstare testatur Jac. Gronovius, et nos in Put. aliisque reperimus.

U. C. 540. A. C. 212. admotæ, munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles in transitu esset. Jumenta inde et homines contracti, et opus inpigre cœptum: paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem, et ante os ipsum portus anchoras jacit. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Ceterum, defectio Tarentinorum utrum priore anno, an hoc, facta sit, in diversum auctores trahunt. plures propioresque ætate memoriæ rerum hoc anno [65] tradunt factum.

XII. Romæ consules prætoresque usque ante diem quintum Kalendas Maias [66] Latinæ tenuerunt. eo die perpetrato sacro [67] in monte, in suas quisque provincias proficiscuntur. Religio deinde nova objecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius inlustris fuerat, et quum conquisitio priore anno ex senatusconsulto talium librorum fieret, in M. Atilii prætoris urbani, qui eam rem agebat, manus [68] venerant. is protinus [69] novo prætori Sullæ tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carminibus, [70] alterius post rem actam editi cum rato auctoritas eventu, alteri quoque, cujus nondum tempus venerat, adferebat fidem. Priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc ferme verba erat: [71] *Amnem Trojugena Cannam Romane fuge: ne te alienigenæ cogant* [72] *in campo Diomedis conserere manus. Sed neque credes tu mihi, donec compleris sanguine campum; multaque millia occisa tua deferat* [a] *amnis in pontum magnum ex terra frugifera; piscibus atque avibus ferisque, quæ incolunt terras, iis* [73] *fuat esca caro tua. nam mihi ita Jupiter fatus est.* Et Diomedis Argivi campos et Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxta atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed [74] per-

Marcius vates.

Cannensem cladem prædixerat.

[a] *deferet* Gron. Crev.

65 *Tradunt factam*] Sic habent priores editi, et unus e nostris MSS. Vulgo *factum*: omnino male et contra ipsas Grammaticæ leges. Clericus jam revocaverat probam lectionem.

66 *Latinæ*] Feriæ: de quibus vid. not. 62. ad l. V. c. 17. supra.

67 *In monte*] Albano.

68 *Venerant*] Libri, vel carmina Marcii vatis. Jam monuerat Gronovius hoc ita legendum esse, non *venerat*; eique obsecutus erat Clericus: et consonant scripti omnes nostri.

69 *Novo prætori Sullæ*] Is, teste Macrobio, l. I. Sat. c. 17. quod eo suadente ludi Apollinares ex libris Sibyllinis sunt instituti, *Sibylla* cognominatus est: et postea corrupto nomine *Sylla* cœpit vocitari.

70 *Alterius post rem actam*] Alterius carminis post rem actam editi auctoritas, quam ratam fecerat et comprobarat eventus. *Cum rato eventu*, est, cum eventu congruente, vero.

71 *Amnem .. Cannam*] Quis sit iste amnis Canna, parum liquet. Alii Aufidum ipsum esse volunt; alii aliquem ignobilem rivulum, qui Cannas præterfluat.

72 *In campo Diomedis*] *Diomedis campi in Apulia appellantur, qui ei in divisione regni, quam cum Dauno fecit, cesserant.* FESTUS. Hic designantur Cannenses campi.

73 *Fuat*] Antique, pro *sit*. *Tros Rutulusve fuat* apud Virgilium.

74 *Perplexius .. scripturæ genere*] Nihil magnopere perplexum occurrit in sequenti carmine, quale a Livio editur. Si hæc Græco sermone a Marcio scripta fuerant, ut sane ambo hæc carmina, qualia hic recitantur,

plexius etiam scripturæ genere. *Hostem, Romani, si expellere vultis,* [75] *vomicamque, quæ gentium venit longe, Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant: quum populus dederit ex publico partem, privati uti conferant pro se suisque. Iis ludis faciendis præerit prætor is, qui jus populo plebeique dabit summum. Decemviri Græco ritu hostiis sacra faciant. Hæc si recte faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. nam is Divus exstinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placide.* Ad id carmen explanandum diem unum sumserunt. postero die senatusconsultum factum est, ut [76] decemviri libros, de ludis Apollini reque divina faciunda, inspicerent. Ea quum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt Patres: *Apollini ludos vovendos faciundosque: et, quando ludi facti essent,* [77] *duodecim millia æris prætori ad rem divinam et duas hostias majores dandas.* Alterum senatusconsultum factum est, *Ut decemviri sacra Græco ritu facerent,* [78] *iisque* [a] *hostiis.* [79] *Apollini bove aurato et capris duabus albis auratis, Latonæ bove femina aurata.* Ludos prætor in circo maximo quum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Hæc est origo ludorum Apollinarium, victoriæ, non valetudinis, ergo, ut plerique rentur, [80] votorum [b] factorumque. populus coronatus spectavit: matronæ supplicavere: vulgo apertis januis in propatulis epulati sunt, celeberque dies omni ceremoniarum genere fuit.

U. C. 540. A. C. 212. Alterum ejus vaticinium.

Origo Apollinarium ludorum.

XIII. Quum Hannibal circa Tarentum, consules ambo

[a] *hisque* Crev. [b] post *votorum* interpunctio major, sequentisque periodi initium hoc: *Factosque populus* etc. Gron.

videntur redolere Græcos versus in Latinum sermonem translatos, possumus suspicari illam obscuritatem in eo positam fuisse, quod hujus secundi carminis Græca verba aliquid intortum magis perplexumque haberent.

75 *Vomicamque, quæ gentium venit longe*] Vomicamque, quæ *vomica* gentium e longinquis regionibus venit. *Longe*, μακρόθεν, e longinquo. Sunt qui malint interpretari, *vomicamque, quæ venit longe gentium.* Sed *longe gentium* minus sapit Græcam phrasin.

76 *Decemviri libros, de ludis ... inspicerent*] Scripti carent voce *libros*. Sed illa omnino necessaria videtur. Quid est enim *inspicere de ludis?* At *inspicere libros* solennis locutio est, ubi de Sibyllinis libris agitur. Credamus ergo Macrobio auctori, Patres Romanos non tantum tribuisse auctoritati Marcii vatis, ut non etiam Sibyllinos libros adire et consulere vellent, utrum ea quæ novus ille vates præcipiebat, rite agi possent aut deberent.

77 *Duodecim millia æris*] Id est, marcas argenti nostrates 18. cum sex unciis. Vid. not. 63. ad l. XXIV. c. 11. supra.

78 *Hisque hostiis*] Quæ mox nominabuntur. Editi habent *iis:* minus proprie. Scripti, quibus consentit Macrobius, *his*, vel, quod idem esse facile intelligitur, *hiis*.

79 *Apollini bove aurato et capris duabus*] Recte suspicatur Jac. Gronovius excidisse hic nomen Dianæ. Quid enim capræ ad Apollinem? Et Dianam cum fratre jungi solenne erat. *Bos auratus est bos cujus cornua aurata fuere.

80 *Votorum factorumque. Populus coronatus spectavit*] Vulgo ... *votorum: factosque populos.* Nemo non statim videt, quantum ea scriptura quam ex Puteanæo codice expressam secuti sumus, anteponenda sit vulgatæ.

U. C. 540. A. C. 212. Capuæ inopia. in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur; quod malum diuturnæ obsidionis esse solet, jam famem Campani sentiebant; quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Hannibalem miserunt, orantes, ut prius, quam consules in agros suos educerent legiones, viæque omnes hostium præsidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam. Hannibal, Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire, et dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, jussit. Hanno in Campaniam cum exercitu venit. Hanno, ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium consulesque, qui in Samnio erant, quum Benevento jam adpropinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. inde ex sociis circa populis, quo æstate comportatum erat, devehi frumentum in castra jussit; præsidiis datis, quæ commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuncium misit, qua die in castris ad accipiendum frumentum præsto essent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id pro cetera socordia neglegentiaque a Campanis actum. paullo plus quadringenta vehicula missa, et pauca præterea jumenta. ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quæ mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset, [81] alia prodita dies ad frumentum majore adparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, quum enunciata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui quum, auditis, quæ ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, [82] profectus, nocte Beneventi [x] mœnia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum: per quæstorem Campanis datum frumentum: duo millia plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam, advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam et militarem ordinem, inmixtis agrestibus iis ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica obpugnanda esse. Quarta vigilia profecti, sarcinis omnibus inpedimentisque Beneventi relictis, paullo ante lucem quum ad castra pervenissent, tantum pavoris injecerunt, ut, si in plano castra

[x] *Beneventum* Gron.

81 *Alia prodita dies*] Unus e nostris codd. *prodicta*: quod verum putamus. Verbum enim hoc proprium est de die longiore dicta. Vid. supra l. III. c. 57.

82 *Profectus nocte, Beneventi mœnia est ingressus*] Sic habent tres e scriptis nostris, duo *Benevento*: nullus *Beneventum*, quomodo in editis legitur.

posita essent, haud dubie primo inpetu capi potuerint: altitudo loci et munimenta defenderunt, quæ nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili adscensu, poterant. Luce prima prœlium ingens accensum est: nec vallum modo tutantur Pœni, sed, ut quibus locus æquior esset, deturbant nitentes per ardua hostes. U. C. 540. A. C. 212.

Hannonis castra capiuntur a Romanis.

XIV. Vicit tamen omnia pertinax virtus, et aliquot simul partibus ad vallum ac fossas perventum est; sed cum multis vulneribus ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum consul, *absistendum temerario incepto*, aït: *tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum:* [83] *dein postero castris se hostium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi posset. Id quo facilius obtineatur, collegam quoque et exercitum ejus se adciturum, totumque eo versuros bellum.* hæc consilia ducis, quum jam receptui caneret, clamor militum adspernantium tam segne imperium disjecit. Proxima portæ hostium erat cohors Peligna: cujus præfectus Vibius Accuæus adreptum vexillum trans vallum hostium trajecit. Exsecratus inde seque et cohortem, si ejus vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque in castra inrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, quum altera parte, Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis captorum castrorum concederent decus, [84] T. Pedanius, princeps primus centurio, quum signifero signum ademisset, *Jam hoc signum, et hic centurio*, inquit, *intra vallum hostium erit. Sequantur, qui capi signum ab hoste prohibituri sunt.* Manipulares sui primum transcendentem fossam, dein legio tota secuta est. Jam et consul, ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revo-

83 *Dein postero, castris*] Hæc parum clara sunt. Romano enim exercitu Beneventum reducto, quis vetare poterat, aut Campanos exire, aut Hannonem regredi. Adde quod in his vocibus *castris se hostium jungi* aliquid est inconcinnum, quod vix a manu Livii proficisci potuisse videatur. * Huic posteriori incommodo mederi aliquatenus possumus, si detracta una voce, adjecta alia, rescribamus: *castra castris hostium jungi.* † Put. liber ignorat *τὸ se.*

84 *T. Pedanius, princeps primus centurio*] Hic idem infra vocatur *Princeps tertiæ legionis*, id est, secundum interpretationem Lipsii, l. II. de Milit. Rom. Dial. 8. primus Princeps, sive is qui primum ordinem Principum tertiæ legionis ducebat. Ubi enim sine nota numeri *Princeps*, *Hastatus*, apud scriptores nominati reperiuntur, intelligendus est *primus.* At observat idem Lipsius hoc in loco, de quo nunc agimus, aliquid videri corruptum. Si enim hoc modo distinxeris, *Princeps primus, centurio:* vox *centurio* vacat. Si *Princeps, primus centurio;* falsum est. *Primus* enim *centurio* est centurio primipili. Itaque ille emendat: *Princeps primæ*, sive *prioris centuriæ.* In unoquoque enim manipulo duo erant ordines, sive centuriæ. Ordo autem dexter sinistro dignitate præstabat. Sic apud Cæsarem l. III. Civil. *præter Principem priorem.* * *Princeps* igitur *prior*, sive, *prioris centuriæ*, est is centurio qui in primo manipulo Principum priorem ordinem ducit.

U. C. 540. A. C. 212.

cando ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere, in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum et civium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua atque iniqua loca, quum undique tela conjicerentur, armaque et corpora hostes objicerent, pervadunt; inrumpuntque. multi vulnerati, etiam quos vires sanguisque desereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, [85] velut in plano sita, nec permunita castra. Cædes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis. supra sex millia hostium occisa, supra septem millia capitum, cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum et jumentorum adparatu, capta. et alia ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus passim quum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde, dejectis hostium castris, Beneventum reditum est, prædamque ibi ambo consules (nam et Ap. Claudius eo post paucos dies venit) vendiderunt, diviseruntque. et donati, quorum opera castra hostium capta erant: ante alios Accuæus Pelignus, et T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quo nunciata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugæ magis, quam itineris, modo in Bruttios rediit.

Hanno redit in Bruttios.

Campani Hannibalem vocant.

XV. Et Campani, audita sua pariter sociorumque clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nunciarent, *duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capua; tantum non ad portas et muros bellum esse. ni propere subveniat, celerius Capuam, quam Arpos, in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Karthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat.* Hannibal, curæ sibi fore rem Campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præsidiique, quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus, ex auctoritate Patrum a P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coëmendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cujus adventu, qui ante, in exigua spe, vocati sæpe ad transitionem ab hostibus per conloquia erant, ultro ad transeundum hostes vocabant sollicitabantque. et erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus.

Arcem Tarentinam frumento et milite instruunt Romani.

85 *Velut in plano sita*] Velut si in plano sita fuissent, nec permunita. Supra c. 14. observavit Livius castra Punica altitudine loci et munimentis firmata fuisse.

Itaque Metapontini extemplo, metu, quo tenebantur, liberati, ad Hannibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris et Thurini fecerunt. movit eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, quibus, [86] indidem ex Achaia oriundi, etiam cognatione juncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatique literas ac nuncios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, *si exercitum ad mœnia admovissent, se in potestatem eorum urbem traditurós esse.* M. Atinius Thuriis cum modico præsidio præerat. quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse; non militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam juventutis Thurinæ. eam ex industria centuriaverat armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se, duces Pœni quum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu, tectus collibus, [87] ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius, peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, [88] et fraudis intestinæ, et hostium insidiarum ignarus. Pedestre prœlium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis; Thurinis exspectantibus magis, quam adjuvantibus, eventum: et Karthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi ventum est, coorti cum clamore equites, [89] propere inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quamquam circumventos hinc pedes, hinc eques urguebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. postremo et ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, quum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant, *instare Pœnum,* [90] *permixtosque et hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant.* Ita exclusos

U. C. 540. A. C. 212. Metapontini Thurinique ad Hannibalem deficiunt.

86 *Indidem ex Achaia*] Ex eadem regione, nempe ex Achaia. Unus ex Hearnii codd. et noster Victorinus pro *indidem* habent *itidem*, quod fortasse erunt qui malint. Ceterum de cognatione inter Thurinos et Metapontinos vid. Strabonem, l. VI. p. 264. Quod ad Tarentinos attinet, ex eodem Strabonis loco apparet Thurinis adversus eos simultatem potius quam cognationem fuisse.

87 *Ad tegendas insidias oppositis*] Tan. Faber legit *appositis*, id est, aptis.

88 *Et fraudis intestinæ, et hostium insidiarum*] Emenda cum Gronovio *hostilium*.

89 *Prope inconditam*] Non omnino inconditam quidem, quippe centuriatam armatamque, ut supra dictum est, ab Atinio, sed parum exercitatam, parum assuefactam disciplinæ militari. Legi jussimus *prope*, non *propere*, ex duobus scriptis, quia τὸ *propere* omnino hic supervacuum et otiosum erat, quum sequatur *extemplo*.

90* *Permistosque et hostes*] Permistosque cum Romanis etiam hostes.

U. C. 540. A. C. 212. Romanos præbuere hosti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paullisper tenuit; quum [91] alii urbem tuendam, [92] inde alii cedendum fortunæ, et tradendam urbem victoribus censerent. ceterum, ut plerumque, fortuna et consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac justum, consultum volebant, quam respectu Romanorum, Karthaginienses in urbem accipiunt.

Coss. in Campanum agrum legiones ducunt. Consules a Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad [93] frumenta modo, quæ jam in hibernis erant, conrumpenda, sed ad Capuam obpugnandam; nobilem se consulatum tam opulentæ urbis excidio rati facturos, simul et ingens flagitium imperio demturos, quod urbi tam propinquæ [94] tertium annum inpunita defectio esset. Ceterum, ne Beneventum sine præsidio esset, et [95] ut ad subita belli, si Hannibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire jubent: legionibus stativisque [96] ad obtinendas res in Lucanis aliquem præficeret.

Prodigium Graccho factum. XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium factum est. ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto adlapsi, [97] edêre jecur, conspectique repente ex oculis abierunt. [98] id quum aruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius [99] exta reserata servarentur [y]: iterum ac tertium venisse tradunt, libatoque jocinore intactos angues abiisse. Quum aruspices,

[y] *extares ollæ servarentur* Gron. Crev.

91 *Alii urbem tuendam*] Hæc verba ab omnibus scriptis abesse Gronovius affirmat. Sed nobis sensus non videtur sine iis constare posse.

92 *Inde alii cedendum*] Suspectum est τὸ *inde*, quod et redundat, et ex superiore versu temere huc immigrasse potuit.

93 *Frumenta .. quæ jam in hibernis erant*] Vere omnino Jac. Gronovius emendat: *quæ jam in herbis erant*.

94 *Tertium annum*] Capua defecit anno ipso Cannensis cladis. Ex quo apparet Livium, quum *tertium annum* dixit, annos medios intelligere, imperfectos non numerare. Alioquin *quintum* erat scribendum. Sigon.

95 * *Ut .. equites vim sustinere possent*] Ut equitatu possent sustinere vim Annibalis, qui equestribus copiis præcellebat.

96 * *Ad obtinendas res*] Ad tuendas res, ad tenendos in officio Lucanos.

97 *Edêre jecur*] Scripti *anaere*, vel *ademere*, vel aliud quid simile. Inde Gronovius judicat legendum *adedêre*, vel *ambedêre jecur*.

98 *Id quum ... sacrificium instauraretur*] Magis placeret *Et quum*.

99 *Extares ollæ servarentur*] Conjectura Salmasii, quæ sensum procul dubio attingit. Sed nullum vestigium vocis *ollæ* neque in scriptis, neque in editis reperitur. Editi habebant *exta reserata servarentur*. Put. codex *exta resereservarentur*. Alius e regiis *exta reservarentur*. Rubenius videtur veram Livii manum deprehendisse: *Extar*, sive ut quam proxime ad veterem scripturam accedamus, *extare servaretur*. Glossarium: *Extar, olla ubi exta coquebantur*. Quamplurima autem nomina utroque modo, scilicet in *ar* vel *are*, desinunt: ut *laqueare, laquear: pulvinare, pulvinar*, et similia.

ad imperatorem id pertinere prodigium, præmonuissent, et ab occultis cavendum hominibus consultisque; nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit, caput partis ejus Lucanorum, quum pars ad Hannibalem defecisset, quæ cum Romanis stabat: [1] et jam anno in magistratu erat; ab eisdem illis creatus prætor. Is, mutata repente voluntate, locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque transire ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris et ejusdem hospitis proditi capite ac sanguine fœdus cum hostibus sanxisset. ad Magonem, qui in Bruttiis præerat, clam in conloquium venit: fideque ab eo accepta, [2] si Romanum iis [*] imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos; [3] deducit Pœnum, in locum pacis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitesque armare, et capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco satis inspecto atque undique explorato, dies composita gerendæ rei est. Flavius ad Romanum imperatorem venit: *Rem se*, aït, *magnam inchoasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esse.* [4] *omnium populorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu descissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum: quando res quoque Romana, quæ prope exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque auctior fieret; Hannibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum venisset. Veteri delicto haud inplacabiles fore Romanos: nullam umquam gentem magis exorabilem, promtioremque veniæ dandæ fuisse. quoties rebellioni etiam majorum suorum ignotum?* [5] *Hæc ab se*, aït, *dicta: ceterum ab ipso Gracchо eadem hæc audire malle eos, præsentisque contingere dextram: id pignus fidei secum ferre.* [6] *Locum se consciis dixisse a conspectu amotum, haud procul a castris Romanis. Ibi paucis verbis transigi rem*

U. C. 540.
A. C. 212.
Flavius Lucanus proditor.

[*] *iis* del. Gron. Sed post *imperatorem* habet *sibi*.

1 *Et jam anno*] Et jam annus erat ex quo magistratum Flavius gerebat. Expeditior est Vict. codicis scriptura, *et eo anno*. Sustulimus hinc mendum Gronovianarum editionum *annuo*, volentibus scriptis et vett. editis.

2 *Si Romanum iis imperatorem*] Sic scripti: nisi quod quidam pro *iis* habent *is*, quod idem est. Sigonius dederat ex conjectura parum prospera *sibi*. *Iis*, nempe Carthaginiensibus, qui facile ex sensu intelliguntur.

3 *Deducit Pœnum, in locum pacis*] Hunc locum plane vitiatum sic refingit adjutus optimo codice Gronovius: *deducit Pœnum, quo cum paucis Gracchum ait ducturum. Mago ubi pedites equitesque armasset, caperet eas latebras, quæ ingentem numerum occulerent. Loco* ... Ipsa Put. codicis scriptura, ex qua hæc eruta est emendatio, talis est: *Deducit Pœnum in locum paucis Gracchum adducturum mago ibi pedites equitesque armares et capere eos latebras ubi ingentem numerum occuleret.*

4 *Omnium populorum*] Lucanæ gentis.

5 *Hæc ab se ait dicta*] Scripti fere *ab se sint dicta*. Put. *sindicta*. Legamus *Hæc ab sese dicta*.

6 *Locum se consciis*] Gronovii conjectura verissima. Olim *consiliis* vel *conciliis*.

U. C. 540. A. C. 212.

posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit. Gracchus, fraudem et sermoni et rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum e castris profectus, duce hospite in insidias [7] præcipitatur. Hostes subito exorti: et, ne dubia proditio esset, Flavius his se adjungit. tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo desilit. idem ceteros facere jubet, hortaturque, *Ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent virtute. Reliquum autem quid esse paucis, a multitudine in valle silva ac montibus septa circumventis, præter mortem?* [8] *id referre, utrum præbentes corpora pecorum modo inulti trucidentur,* [9] *an, toto animo a patiendo exspectandoque eventu in inpetum atque iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata armaque et corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. qui eam victimam præ se ad inferos misisset, eum decus eximium egregiumque solatium suæ morti inventurum.* Inter hæc dicta, paludamento circum lævum brachium intorto, (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes inpetum fecit. Major, quam pro numero hominum, editur pugna. jaculis maxime aperta corpora Romanorum, et quum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus esset, transfiguntur. Gracchum, jam nudatum præsidio, vivum capere Pœni nituntur. ceterum ille, conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris jussit. Hæc vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit.

Gracchus proditione circumventus.

XVII. Sunt, qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium, ostendant a castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi caussa progressum, quum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quæ volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt, qui aruspicum monitu quingentos passus a castris progressum, uti loco puro ea, quæ ante dicta prodigia sunt, procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. [10] adeo nec locus, nec ratio mortis in

7 *Præcipitatur*] Vulgo *præcipitatus*. Mutavit idem Gronovius: et firmant duo e nostris codd.

8 * *Id referre*] Id unum interesse. Vid. not. ad XXVIII. 19. qua similis plane locus paulo fusius explicatur.

9 *An toto animo .. in impetum atque iram verso*] Omnes scripti nostri, ut et Gronoviani, ignorant vocem *animo*: unus etiam e nostris habet *toti*. Unde nova accedit auctoritas Gronovio emendanti: *An toti a patiendo exspectandoque eventu in impetum atque iram versi*.

10 *Adeo nec locus, nec ratio mortis .. constat*] Adeo non convenit inter

viro tam claro et insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia est fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Hannibale (et ea vulgatior fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum exstructum esse. armatum exercitum decucurrisse[a] cum tripudiis Hispanorum, [11] motibusque armorum et corporum suæ cuique genti adsuetis, ipso Hannibale omni rerum verborumque honore exsequias celebrante. Hæc tradunt, qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt. eo delato ad Hannibalem, missus ab eo confestim Karthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quæstorem deferret. is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

U. C. 540. A. C. 212.

XVIII. Consules, agrum Campanum ingressi, quum passim popularentur, eruptione oppidanorum et Magonis cum equitatu territi et[b] trepidi, ad signa milites palatos passim revocarunt: et, vixdum instructa acie fusi, supra mille et quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti crevit, multisque prœliis lacessebant Romanos: sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat, incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos, et illis minuit audaciam, parva una res. sed in bello nihil tam leve est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes erat, perfamiliari hospitio junctus. creverat consuetudo, quod æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. [12] Tum Badius, progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, vocari Crispinum jussit. quod ubi est Crispino nunciatum, ratus conloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria, etiam in discidio publicorum fœderum, privati juris, paullum a ceteris processit. Postquam in conspectum venere, *Provoco te*, inquit, *ad pugnam, Crispine*, Badius: *conscendamus equos, submotisque aliis, uter bello melior sit, decernamus.* Ad ea Crispinus, *nec sibi, nec illi*, aït, *hostes deesse, in quibus virtutem ostendant*:

Coss. ad Capuam fusi.

Badius Camp. provocat ad pugnam Rom. Crispinum.

[a] *decurrisse* Gron. [b] *ac* Gron. Crev.

scriptores neque de loco, neque de ratione mortis. * Hoc vult Livius; non, incertum esse, quo loco, qua ratione perierit Gracchus. Dixit enim sine ulla dubitatione, eam veram famam esse quam primo executus est.

11 *Motibus ... suæ cuique genti assuetis*] Legi jubet Gronovius: *motibus ..... unicuique genti assuetis*. Nobis, quia Put. codex habet *suæ quique*, ceteri *suæ quisque*, magis placeret, *motibus suæ quibusque genti assuetis*. Persæpe occurrit in MSS. depravatum *rò ibus* in *is*, vel contra. Nisi forte *quisque* accipiendum erit pro *quibusque*. Vid. not. 95. ad l. III. c. 22.

12 *Tum Badius*] Put. liber, *Stum Badius*. Vult nempe *Is tum Badius*. Et sic melius connexa est oratio.

U. C. 540. A. C. 212. [13] *Se*[c], *etiamsi in acie obcurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dextram violet.* conversusque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus increpare mollitiem ignaviamque, et [14] se digna probra in insontem jacere, *hospitalem hostem* adpellans, *simulantemque parcere, cui sciat parem se non esse. si parum publicis fœderibus ruptis diremta simul et privata jura esse putet, Badium Campanum T. Quinctio Crispino Romano* [15] *palam*[d], *duobus exercitibus audientibus,* [16] *renunciare hospitium. Nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hosti cum hoste, cujus patriam ac penates publicos privatosque obpugnatum venisset. Si vir esset, congrederetur.* Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne inpune insultare Campanum pateretur. itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, et Badium, nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora a Campano facta est. infestis equis concurrerunt[e]. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit, superque delapsum cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes jacentum[f] conficeret. Badius, priusquam obprimeretur, parma atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus, equum, armaque capta, et cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans, cum magna laude et gratulatione militum, ad consules est deductus, laudatusque ibi magnifice, et donis donatus.

Singulare eorum certamen.

Coss. pugnant cum Hannibale, æquo Marte.

XIX. Hannibal ex agro Beneventano castra ad Capuam quum movisset, tertio post die, quam venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quod Campanis, absente se, paucos ante dies secunda fuisset pugna, quin multo minus se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Ceterum, postquam pugnari cœptum est, equitum maxime incursu, quum jaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. ita equestre prœlium erat; quum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hostes novi adventarent. Velut ex composito utrimque signum receptui datum: reductique in castra prope æquo

[c] *Se* l. *Se ab eo* Gron. Crev. [d] add. *omnibus* Eæd. [e] *concurrere* Eæd. [f] *jacentem* Eæd.

13 *Se ab eo, etiamsi in acie occurrat, declinaturum*] In plurimis scriptis non conspiciuntur *τὰ ab eo:* quæ, ut minime vitiant orationem, si adsint, ita et abesse possunt sine sensus dispendio.

14 * *Se digna probra*] Probra quibus ipse dignus erat.

15 *Palam omnibus*] Sic l. VI. c. 14. supra, *palam populo*. Tamen hoc loco plurimi scripti, neque optimi, omittunt vocem *omnibus*.

16 * *Renunciare hospitium*] Declarare nullum jam esse hospitium; irritum facere et rescindere hospitii jus. Eodem modo et sensu dicitur *renunciare societatem, renunciare amicitiam.*

Marte discesserunt. plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde [17] consules, ut averterent Capua Hannibalem, nocte, quæ secuta est, diversi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abiit [g]. Postero die, quum vacua castra esse Romanorum nunciatum Hannibali esset, et duobus agminibus diversos abiisse; incertus primo, utrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille, circumducto hoste, qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Hannibali alia in his locis bene gerendæ rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter [18] primipili centuriones et magnitudine corporis et animo. is, perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam prætorem in senatum introductus, petit a Patribus, uti sibi quinque millia militum darentur. *Se, peritum et hostis et regionum, brevi operæ pretium facturum; et, quibus artibus ad id locorum nostri et duces et exercitus capti forent, iis adversus inventorem usurum.* Id non promissum magis stolide quam stolide creditum: tamquam eædem militares et imperatoriæ artes essent. data, pro quinque, octo millia militum; pars dimidia cives, pars socii: et ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit, ac, prope duplicato exercitu, in Lucanos pervenit; ubi Hannibal, nequidquam secutus Claudium, substiterat. Haud dubia res est, quippe inter Hannibalem ducem et centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, magna [h] ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Ut conspecta inter se agmina sunt, et neutra pars detrectavit pugnam, extemplo instructæ acies. pugnatum tamen, [19] ut in nulla pari re, duas amplius horas, concitata et [i], donec dux stetisset, Romana acie. Postquam is, non pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractæ cladi superesset, objectans se hostium telis, cecidit, fusa extemplo est Romana acies. sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint; ceteri passim, alii alia peste, absumti sint.

U. C. 540. A. C. 412.

M. Centenius.

XX. Capua a consulibus iterum summa vi obsideri cœpta est: quæque in eam rem opus erant, comportabantur parabanturque. Casilinum frumentum convectum: ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communi-

Capua obsessa.

[g] *abierunt* Gron. Crev. [h] *et magna* Eæd. [i] *et* del. Eæd.

17 *Consules .. diversi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos, abierunt*] Put. codex *abit:* Victor. *abiit:* ut verbum ad ultimum duntaxat nomen referatur. Et sic interdum Livius. Ut c. 21. infra, ubi vulgo legitur *circa Herdoneam Romanæ legiones, et prætor Fulvius erant,* Put. *erat.* Vid. et not. 38. ad l. I. c. 58.

18* *Primipili centuriones*] Vid. not. 45. ad II. 27.

19 *Ut in nulla pari re*] Ut pugnari potuit, ubi nulla res erat par; ubi neque dux duci, neque exercitus exercitui ullo modo comparandus.

U. C. 540. A. C. 212. tum: ([20] ante Fabius Maximus munierat) præsidium inpositum, ut [k] mare proximum et flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodque M. Junius prætor ex Etruria coëmerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per hiemem copia esset. Ceterum super eam cladem, quæ in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui, vivo Graccho, summa fide stipendia fecerat, velut exauctoratus morte ducis, ab signis discessit. Hannibal non Capuam neglectam, neque, ut [l] tanto discrimine, desertos volebat socios: sed, prospero ex temeritate unius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitusque obprimendi occasionem inminebat. Cn. Fulvium prætorem Apuli legati nunciabant, primo, dum urbes quasdam Apulorum, quæ ad Hannibalem descivissent, obpugnaret, intentius rem egisse: postea nimio successu et ipsum et milites, præda impletos, in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiæ esset. Quum sæpe alias, tum paucis diebus ante expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit.

Cn. Fulvius in Apulia.

XXI. Circa Herdoneam Romanæ legiones et prætor Fulvius erant. quo ubi adlatum est, hostes adventare, prope est factum, ut injussu prætoris [21] signis convulsis in aciem exirent. nec res ulla magis tenuit, quam spes haud dubia, suo id [m] arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte insequenti Hannibal, quum tumultuatum in castris, et plerosque ferociter, signum ut daret, institisse duci ad arma vocantes sciret, haud dubius prosperæ pugnæ occasionem dari, tria millia expeditorum militum in villis circa, vepribusque, et silvis disponit; qui, signo dato, simul omnes e latebris exsisterent: et Magonem ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere jubet. his nocte præparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fulvius est cunctatus, non tam sua ulla spe, quam militum inpetu fortuito tractus. itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium consisten-

Ab Hannibale vincitur.

k *ut et* Gron. Crev. l *ut* l. *in* Ead. m *id* del. Ead.

20 *Ante Fabius Maximus munierat*] Non castellum ad Vulturni ostium, sed Puteolos Fabius munierat. Vid. l. XXIV. c. 7. Ac de Puteolis mentionem hoc loco fecisse Livium patet, tum ex eo quod infra *duo maritima castella* appellat, tum ex c. 22. hujus libri, in quo Puteoli diserte nominantur. *App. Claudius consul, D. Junio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præposito, qui* &c. Vult igitur Livius, præter Puteolos, quos aliquanto ante Fabius munierat, etiam aliud castellum in eadem ora maris ad Vulturni ostium hoc anno fuisse communitum. Unde legendum videtur: *ad Vulturni ostium . . . castellum communitum: Puteolis (ante Fabius Maximus munierat) præsidium impositum: ut,* &c.

21 * *Signis convulsis*] Vid. not. 38. ad III. 54.

tiumque, quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. prima legio et [22] sinistra ala in primo instructæ, et in longitudinem porrecta acies. clamantibus tribunis, *nihil introrsus roboris ac virium esse, et, quacumque inpetum fecisset hostis*[n], *perrupturos*: nihil[o], quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et Hannibal, haudquaquam similis dux, neque simili exercitu, neque ita instructo aderat. ergo ne clamorem quidem atque inpetum primum eorum Romani sustinuere. Dux, stultitia et temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos vidit, equo adrepto cum ducentis fermе equitibus effugit: cetera a fronte pulsa, [23] a[p] tergo atque alis circumventa acies, eo usque est cæsa, ut ex duodeviginti millibus hominum, duo millia haud amplius evaserint. castris hostes potiti sunt. U. C. 540. A. C. 212.

XXII. Hæ clades, super aliam alia, Romam quum essent nunciatæ, ingens quidem et luctus et pavor civitatem cepit. sed tamen, quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum [24] prospere rem gererent, minus his cladibus commovebantur. Legatos ad consules mittunt C. Lætorium, M. Metilium, qui nunciarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura conlegerent: darentque operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent, (id quod post Cannensem accidisset cladem) et ut desertores de exercitu volonum conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui et delectus mandatus erat: isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret, iique ad signa reducerentur. Hæc omnia intentissima cura acta. Ap. Claudius consul, D. Junio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præposito, qui, ut quæque naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum; ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium collegam invenit [25] Casilini[q], omnia inde[r] portantem[s] molientemque ad obpugnan-

[n] *fecissent hostes* Gron. Crev. [o] *nil* Eæd. [p] *a* del. Gron. [q] *Casilino* Gron. Crev. [r] *inde* del. Eæd. [s] *importantem* Eæd.

22 *Sinistra ala*] Socialis exercitus a Romanis dividebatur in duo corpora: alterum appellabant *dexterum alam*, alterum *sinistram*. Itaque id fere erat *ala* in sociali exercitu, quod legio in Romano. Hinc prima legio et sinistra ala hoc loco junguntur, tanquam corpora ejusdem generis atque ordinis. Cave igitur hic equites intelligas. Fuere pedites socii. Vid. Lips. l. II. de Milit. Rom. Dial. 7.

23 *A tergo atque alis*] *Alæ* hic sunt latera aciei. Ceterum scripti habent *in tergo*.

24 *Prospere rem gererent*] Olim *prospere gererent*. Gronovius quum reperiret in duobus MSS. vel optimis *prosperem gererent*, fecit id quod habes in contextu.

25 *Casilino omnia importantem*] Quum MSS. habeant *omnia inde portantem*, vix videtur dubitari posse, quin legendum sit: *collegam invenit Casilini, omnia inde portantem*. Et sic plane Victor. codex.

U. C. 540. A. C. 212.

dam Capuam. [26] Tum ambo [1] circumsederunt urbem, et Claudium Neronem prætorem ab Suesula ex [27] Claudianis castris exciverunt. Is quoque, modico ibi præsidio ad tenendum locum relicto, ceteris omnibus copiis ad Capuam descendit. ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres et exercitus diversis partibus opus adgressi, fossa valloque circumdare urbem parant, et castella excitant modicis intervallis: multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo portis muroque se contineret Campanus. Prius tamen, quam hæc continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac prope [28] redditam Romanis: obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo, sed etiam circumvallatis, ferret. Consulibus literæ a P. Cornelio prætore missæ, *Ut priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasque res secum auferrent. Liberos fore suaque omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent. post eam diem quique exissent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero.* ea pronunciata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones; spe, aut vi, aut dolo, arcis Tarentinæ potiundæ. Quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus. ibi quoque quum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul, orantesque. quibus Hannibal magnifice respondit, et antea solvisse obsidionem, et nunc adventum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati, vix regredi Capuam, jam duplici fossa valloque cinctam, potuerunt.

Capua operibus cingitur.

Hannibal auxilium promittit Campanis.

XXIII. Quum maxime Capua circumvallaretur, Syracusarum obpugnatio ad finem venit, præterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem et Hippocraten verteret bellum, [29] an obsidione Syracusas premeret, quamquam nec vi capi videbat

[1] *ambo* l. *ambo consules* Gron.

26 *Tum ambo circumsederunt urbem*] Erasimus vocem *consules*, quam nostri libri, ut et optimi e Gronovianis, omittunt.

27 *Claudianis castris*] Castris a Claudio Marcello primum communitis, quæque, quum per aliquot jam annos starent, auctoris semper nomen servabant. Vid. l. XXIII. capp. 17. et 31.

28 * *Redditam*] Melius *traditam*.

29 *An obsidione Syracusas premeret*] Priore anno assederat Syracusis solus Appius, (eum enim sub finem demum ejusdem anni dimissum Romam esse credimus) dum Marcellus arma per Siciliam circumferebat, et adversus Himilconem et Hippocratem res gerebat. (Vid. not. 5. ad XXIV. 39. supra.) Hic igitur dubitat Marcellus, utrum ad Himilconem et Hippocratem versurus sit, quemadmodum priore anno, bellum, an remansurus ad premendas obsidione Syracusas.

posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, [30] nec fame, quam prope liberi ab Karthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsi) conloquiis suæ partis tentare hominum animos jussit, et fidem dare, si traditæ forent Syracusæ, liberos eos ac suis legibus victuros esse. Non erat conloquii copia, quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale admissum. Servus unus exsulum, pro transfuga intromissus in urbem, conventis paucis, initium conloquendi de tali re fecit. [31] deinde in piscatoria quidam navi, retibus operti, circumvectique ita ad castra Romana, conlocutique cum transfugis: et idem sæpius eodem modo alii atque alii. postremo ad octoginta facti. Et, quum jam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicyden per Attalum quemdam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt. Alia subinde spes, postquam hæc vana evaserat, excepit. Damippus quidam Lacedæmonius, missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. hujus utique redimendi et Epicydæ cura erat ingens; nec abnuit Marcellus, jam tum [32] Ætolorum, cujus gentis socii Lacedæmonii erant, amicitiam adfectantibus Romanis. Ad conloquium de redemtione ejus missis, medius maxime atque utrisque opportunus locus, ad portum Trogiliorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus. quo quum sæpius commearent, unus ex Romanis, ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, æstimandoque ipse secum, [33] quid [u] in fronte paterent singuli, altitudinem [x] muri, quantum proxime conjectura poterat, permensus, humilioremque aliquanto pristina opinione sua et ceterorum omnium ratus esse, et vel mediocribus scalis superabilem, ad Marcellum rem defert. Haud spernenda visa. sed, quum adiri locus, qui ob id ipsum intentius custodiebatur, non posset, occasio quærebatur: quam obtulit transfuga, nuncians,

U. C. 540.
A. C. 212.

Conloquia de prodendis Marcello Syracusis.

Res defertur ad Epicyden.

[u] *qui* omissa paullo post voce *singuli* Gron. [x] *altitudinem* l. *simul altitudinem* Ead.

30 *Nec fame, quam*] Optimi MSS. duo, *nec fame unquam*. Lege, *ut quam*. Gron. * utpote quam.

31 *Deinde in piscatoria quidam navi*] Omnes scripti respuunt *in*.

32 *Ætolorum, cujus gentis socii*] Vocem *gentis* ignorant MSS. tum Gronoviani, tum nostri. Gronovius legendum suspicatur *quibus*, vel *queis socii*.

33 *Quid in fronte paterent singuli*] Vulgo hic habetur *qui* ... *simul:* at pro *simul* legendum esse *singuli*, MSS. docent. Mutamus *qui* in *quid* ex proba Gronovii conjectura. Nimirum ille Romanus numerat, quot lapides ab imo muro ad summum essent: æstimat ipse secum, quid in fronte, id est, in altitudine paterent singuli: inde colligit, quæ sit altitudo muri ipsius.

U. C. 540. A. C. 212. [34] diem festum Dianæ per triduum agi, et, quia alia in obsidione desint, vino largius epulas celebrari, et ab Epicyde præbito universæ plebei, et per tribus a principibus diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum conlocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque, et scalis in occulto comparatis, ceteris [35] signum dari jubet, ut mature corpora curarent, quietique darent. nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id temporis visum, quo [36] de die epulatis jam vini satias principiumque somni esset, [37] signi unius milites ferre scalas jussit; et ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. Ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii; quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

Murum urbis superant scalis Romani.

XXIV. [38] Jam mille armatorum ceperant partem, quum ceteræ admotæ, pluribusque scalis in murum evadebant, signo ab Hexapylo dato; quo per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars, in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraves potabant. paucos tamen eorum [39] obpressos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon est portula magna vi refringi cœpta; et e muro ex composito tuba datum signum erat. Et jam undique, non furtim, sed vi aperta, gerebatur res. quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, perventum erat, terrendique magis hostes erant, quam fallendi; sicut territi sunt. nam simul ac tubarum est auditus cantus, clamorque tenentium muros partemque urbis; [40] omnia teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro, præcipitarique turba paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat, et gravatis omnibus vino somnoque, [41] et, in vastæ magnitudi-

34 *Diem festum Dianæ per triduum agi*] Ferre non possumus *diem festum per triduum*. Expunge *τὸ diem*. Ovidius non semel *festum* sic nude et absolute usurpavit. Lib. I. Fast. v. 190. *Pars mihi de festo ne labet ulla tuo.* Et l. III. v. 199. *Festa para Conso.* Et alibi sæpius.

35 *Signum dari*] Nempe per tesseram. Vid. not. 61. ad l. VII. c. 35.

36 *De die epulatis*] Vid. not. 26. ad l. XXIII. c. 8. supra. Debetur particula *de* conjecturæ Lipsii.

37 *Signi unius*] Unius manipuli. Vid. not. 2. ad. l. XXXIII. c. 1. infra.

38 *Jam mille armatorum*] Jam mille armati transcenderant murum, et ceperant partem urbis, quum ceteræ scalæ admotæ. Clarius foret, quod suggerit Muretus: *quum ceteri admotis pluribus scalis in murum evadebant.* Sane unus e nostris codd. præfert *pluribus scalis* sine *τῷ que*.

39 *Oppressos*] Unus e nostris codd. hoc plane exhibet, atque adeo tollit omnem dubitationem de hac Gronovii emendatione, qui repererat in suis *inpressos* vel *impressos*, quum vulgati haberent *comprehensos*.

40 *Omnia teneri custodes rati, alii*] Quamplurimi scripti carent voce *rati*, quæ tamen necessaria est. Recte suspicatur Jac. Gronovius delendum *τὸ alii*, male additum ut respondeat alteri quod sequitur, quum sæpe soleat Livius in partitionibus alterum supprimere. Sic l. III. c. 37. *virgis cædi, alii securi subjici.* Vid. et not. 25. ad l. V. c. 8.

41 *Et, in vastæ magnitudinis urbe*]

nis urbe, partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub luce, Hexapylo effracto, Marcellus, omnibus copiis urbem ingressus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, si quam possent, jam captæ prope urbi ferendam. Epicydes, [42] ab Insula, quam ipsi Nason vocant, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos, per neglegentiam custodum transgressos murum, expulsurus foret, obcurrentibus pavidis, tumultum augere eos, dictitans, et majora ac terribiliora vero adferre, postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus, retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Achradinæ atque Insulæ inveniret portas. Marcellus, ut, mœnia ingressus, ex superioribus locis urbem, omnium ferme illa tempestate pulcherrimam, subjectam oculis vidit, inlacrimasse dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetusta gloria urbis. Atheniensium classes demersæ, et duo ingentes exercitus [43] cum duobus clarissimis ducibus deleti, obcurrebant, et tot bella cum Karthaginiensibus tanto cum discrimine gesta; tot tam opulenti tyranni regesque; præter ceteros Hiero, quum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. ea quum universa obcurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa momento horæ arsura omnia, et ad cineres reditura: priusquam [44] signa Achradinam [y] admoveret, præmittit Syracusanos, [45] qui intra præsidia Romana, ut ante dictum est, fuerant, ut adloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem.

U. C. 540.
A. C. 212.

Marcelli lacrimæ.

XXV. Tenebant Achradinæ portas murosque maxime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes: ii nec adire muros, nec adloqui quemquam passi. itaque Mar-

y *Achradinæ* Gron.

Et, quod in vastæ magnitudinis urbe sensus earum rerum, quæ in parte quapiam urbis gererentur, non satis pervadebat in ceteras omnes urbis partes.

42 *Ab Insula, quam ipsi Nason vocant*] Græce insula est νῆσος. At Dores, quorum dialectus in Sicilia vigebat, dicunt νᾶσος, mutata pro suo more littera η in α.

43 *Cum duobus clarissimis ducibus*] Duo duces, quos hic indicat Livius, sunt Nicias et Demosthenes, qui in miserabili Atheniensium ab Syracusis fuga interierunt. Durante Syracusarum obsidione, duo jam alii Atheniensium duces occiderant, Lamachus et Eurymedon. Vid. Thucyd. l. VII. et Plut. in Nicia.

44 *Signa Achradinam admoveret*] Sic habet Put. codex et ceteri omnes nostri. Et tuetur ipse Livius, l. XXVII. c. 25. *Lacinium Annibal admoverat copias:* et l. XXVIII. c. 46. *M. Livium .. ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum jusserunt.* Victorinus tamen liber hoc loco addit præpositionem *ad.* Vulgo *Achradinæ.*

45 * *Qui intra præsidia Romana ... fuerant*] Qui in exercitibus Romanis, in castris Romanis fuerant. *Præsidia* hic nihil aliud sunt, quam copiæ, vires, castra.

U. C. 540.
A. C. 212.

cellus, postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri jussit. tumulus est in extrema parte urbis [46] versus a mari, viæque inminens ferenti in agros mediterraneaque insulæ, percommode situs ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argivus, ab Epicyde inpositus, ad quem missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, quum, longo sermone habito, dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumsisse. Quum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse; Marcellus, ut Euryalum neque tradi, neque capi vidit posse, [47] inter Neapolim et Tycham ([48] nomina partium urbis, et instar urbium sunt) posuit castra, timens, ne, si frequentia intrasset loca, contineri ab discursu miles avidus prædæ non posset. Legati eo ab Tycha et Neapoli [49] cum infulis et velamentis venerunt, precantes, ut a cædibus et ab incendiis parceretur. De quorum precibus, quam postulatis, magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, *ne quis liberum corpus violaret. cetera prædæ futura.* [50] castraque tectis parietum pro muro septa. [51] portis regione platearum patentibus stationes præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum inpetus in castra fieri posset. Inde, signo dato, milites discurrerunt; refractisque foribus, quum omnia terrore ac tumultu streperent, a cædibus tamen temperatum est. rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egessere. Inter hæc et Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide accepta, ut inviolatus ad Epicyden rediret, deducto præsidio, tradidit tumulum Romanis. Aversis omnibus ad tumultum ex parte captæ urbis, Bomilcar, noctem eam nactus, qua propter vim tempestatis stare ad anchoram

Neapolis et Tycha deduntur.

Tumulum Euryalum recipit Marcellus.

46 *Versus a mari*] A mari longius discedens, ac versus in mediterranea insulæ.

47 *Inter Neapolim et Tycham*] *Neapolis* sic dicta est, quia postrema ædificata fuerat: *Tycha*, quod in ea esset antiquissimum Fortunæ fanum. Testis est Cic. l. IV. in Verr. n. 119.

48 *Nomina partium*] Put. *nomine a partium*. Alius item probæ notæ *nomine apertium*. Scribe *nomina ea partium*. GRONOV.

49 *Cum infulis ac velamentis*] Supplicum more. Infulis velati sacerdotes sacra faciebant. Hinc assumptæ sunt a supplicibus, ut religiosæ vestis objectu ira mitesceret. *Velamenta* proprie et signate dicebantur, quæcunque supplices misericordiæ movendæ causa præferebant, ut ramos oleæ vittis obvolutos, etc.

50 *Castraque tectis parietum pro muro septa*] Hæc sana esse vix quisquam nobis persuaserit. Quid enim sunt *tecta parietum?* Jam vero, quis sensus hic esse potest harum vocum, *pro muro?* quasi vero castra muris sepiri soleant. Hic locus sine libris curari posse non videtur.

51 *Portis regione platearum patentibus*] Portis castrorum apertis e regione latarum utriusque urbis viarum. Si quis tamen velit intelligere ipsarum urbium portas, non magnopere repugnabimus.

in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque et quinquaginta navibus Epicydæ et Syracusanis relictis: edoctisque Karthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus. U. C. 540. A. C. 212.

XXVI. Marcellus, Euryalo recepto præsidioque addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta inclusos inpeditosque mœnibus suos turbaret. Achradinam inde, trinis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum, circumsedit. Achradinam obsidet. Quum per aliquot dies quietæ stationes utrimque fuissent, repente adventus Hippocratis et Himilconis, ut ultro undique obpugnarentur Romani, fecit. Hippocrates et Himilco veniunt Syracusas. nam et Hippocrates, castris [52] ad magnum portum communitis, signoque iis dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat; et Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit: et classis Punica litori, quod inter urbem et castra Romana erat, adpulsa est; ne quid præsidii Crispino submitti a Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes præbuerunt, quam certamen. nam et Crispinus Hippocraten non repulit tantum munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem: et Epicyden Marcellus in urbem compulit. satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit et pestilentia, commune malum, quod facile utrorumque animos averteret a belli consiliis. Pestilentia. nam tempore autumni, et locis natura gravibus, multo tamen magis extra urbem, quam in urbe, intoleranda vis æstus per utraque castra omnium ferme corpora movit. Et primo temporis ac loci vitio et ægri erant, et moriebantur: postea curatio ipsa et contactus ægrorum vulgabat morbos: ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur, aut adsidentes curantesque eadem vi morbi repletos secum traherent: quotidianaque funera et mors ob oculos esset, et undique dies noctesque ploratus audirentur. Postremo ita adsuetudine mali efferaverant animos, ut [53] non modo lacrimis justoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent, jacerentque strata exanima corpora in conspectu similem mortem exspectantium; mortuique ægros, ægri validos, cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum,

52 *Ad magnum portum*] Duos portus Syracusæ habent, quos Insula dividit eadem et efficit, alterum altero majorem.

53 *Non modo*] Non modo non, ut jam aliquoties annotavimus.

U. C. 540. A. C. 212. conficerent. et, ut ferro potius morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen vis major[a] pestis Pœnorum castra, quam Romana, (diu circumsedendo Syracusas, cœlo aquisque adsuerant magis) adfecerat. Ex hostium exercitu Siculi, ut primum videre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. at Karthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos: infirmaque corpora tecta et umbræ recreaverant. Multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumti sunt.

Qua absumitur exercitus Punicus.

XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, [54] in haud magna oppida, ceterum et situ et munimentis tuta, (tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest) eo et commeatus e civitatibus suis comportabant, et auxilia arcessebant. Interea Bomilcar, iterum cum classe profectus Karthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret, non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quam plurimas omni copia rerum onustas secum mitterent, classemque suam augerent. igitur, centum triginta navibus longis et septingentis onerariis profectus a Karthagine, satis prosperos[b] ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit. [55] sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus, fama primo, dein præter spem mora, quum gaudium et metum in vicem Romanis Syracusanisque præbuisset; Epicydes metuens, ne, si pergeret [56] iidem, qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret, tradita Achradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat. [57] classem in statione versa in Africam habentem, atque timentem navale prœlium, non tam quod inpar viribus aut numero navium esset, (quippe etiam plures habebat) quam quod venti aptiores Romanæ, quam suæ, classi flarent, perpulit tan-

Classis Punica.

[a] *major vis* Gron. Crev.

[b] *prosperos satis* Eaed.

54 *In haud magna oppida .. eo*] Supervacua videtur particula *eo*. At nonnunquam amat Livius ita loqui, ut claritati serviat. Vid. l. I. capp. 19. et 58. et alibi sæpius.

55 *Sed iidem venti*] Carthagine Pachynum petentes ventus ab occasu ferme flans vexerat. Auster necessarius erat navigaturis ab Pachyno Syracusas.

56 *Iidem qui tum tenebant ab ortu solis .. venti*] Venti ergo mutati fuerant ex quo Bomilcar ad Pachynum pervenerat: sed ita ut non minus, quam prius, prohiberent superari promontorium, et jam Carthaginem versus classem impellerent.

57 * *Classem in statione versa in Africam habentem*] Bomilcarem, qui habebat classem in statione versa in Africam; classem stantem proris in Africam versis, tanquam eo brevi trajecturam.

dem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et U. C. 540. Marcellus, quum et Siculum exercitum ex tota insula con- A. C. 212. ciri videret, et cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terra marique inclusus urbe hostium urgueretur, quamquam inpar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris [58] in altum evexisset, concursuræ. Itaque, cadente jam Euro, qui per dies aliquot sævierat, prior Bomilcar movit: cujus prima classis petere altum visa est, quo facilius superaret promontorium. ceterum, postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum qua subita territus re, Bomilcar vela in altum dedit ,missisque nunciis Heracleam, qui onerarias [59] retro in Africam repetere juberent, ipse, Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicydes, a tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat, exspectaturus magis eventum, quam inde quidquam moturus.

Prœlium navale detrectat.

Epicydes Agrigentum abit.

XXVIII. Quæ ubi in castra Siculorum sunt nunciata, Epicyden Syracusis excessisse, a Karthaginiensibus relictam insulam, et prope [60] iterum Romanis traditam; legatos de conditionibus dedendæ urbis, explorata prius per conloquia voluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum haud ferme discreparet, quin, quæ ubique regum fuissent, Romanorum essent; Siculis cetera cum libertate ac legibus suis servarentur; evocatis ad conloquium his, quibus ab Epicyde creditæ res erant, *missos se simul ad Marcellum,* [61] *simul ad eos*[b] *ab exercitu Siculorum,* aiunt, *ut una omnium, qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, fortuna esset; neve alteri proprie sibi paciscerentur quidquam.* Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque adloquerentur, expositis, quæ pacta jam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulere eos, ut secum præfectos Epicydis, Polyclitum, et Philistionem, et Epicyden, cui Sindon[c] cognomen erat, adgrederentur. interfectis iis, et multitudine ad concionem vocata, et [62] inopiam, qua ipsi

Legati exercitus Siculorum ad Marcellum.

Intrant Syracusas.

Præfecti Epicydis interficiuntur.

[b] *ad eos* l. *ab eo* Gron. [c] *Sidon* Ead.

58* *In altum evexisset*] Sivisset in altum evehi.

59 *Retro in Africam repetere*] Magis usitatum foret *retro Africam repetere*, sine præpositione. Si quis tamen vulgatam tueri velit, potest intelligere, *repetere* iter, vel cursum *in Africam*.

60 *Iterum Romanis traditam*] *Iterum*, quia fœdere ad Ægates insulas icto jam tradita fuerat Romanis.

61 *Simul ad eos ab exercitu Siculorum*] Hæc est ipsa scriptura cod. Put. nisi quod pro *eos* habet *eo*. Nihil ergo attinebat pati vitiosam lectionem, quæ hunc locum insederat, diutius in ejus possessione remanere: *simul ab eo ad exercitum Siculorum*. Mendum coarguerat jam egregie acutissimus Perizonius, et veram lectionem conjectura præceperat.

62 *Inopiam, qua ipsi*] Vict. codex, *quam ipsi:* Put. *quæ ipsi*. Lege *qua et ipsi*.

U. C. 540. A. C. 212. inter se fremere occulte soliti erant, conquesti, *quamquam tot mala urguerent*, negarunt, *fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur. Romanis caussam obpugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium: nam, ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde audierint, tum bellum movisse, et obsidere urbem cœpisse, ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipsam urbem, expugnarent. Hippocrate vero interemto, Epicyde intercluso ab Syracusis, et præfectis ejus occisis, Karthaginiensibus omni possessione Siciliæ terra marique pulsis, quam superesse caussam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec urbi nec hominibus* [63] *aliud periculum* [d], *quam ab semet ipsis, esse, si occasionem reconciliandi se Romanis* [e] *prætermisissent.* [64] *eam autem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore,* [65] *simul liberatos ab inpotentibus tyrannis adparuisset.*

Legatorum Syracusanorum ad Marcellum oratio.

XXIX. Omnium ingenti adsensu audita ea oratio est. Prætores tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit. ex ipsorum deinde prætorum numero missi oratores ad Marcellum. quorum princeps, *Neque primo,* inquit, *Syracusani a vobis defecimus, sed Hieronymus, nequaquam tam in vos inpius, quam in nos: nec postea pacem, tyranni cæde compositam, Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates atque Epicydes, obpressis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt. nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certe cæde eorum, qui obpressas tenebant Syracusas, quum primum nostri arbitrii esse cœpimus, extemplo venimus ad tradenda arma; dedendos nos, urbem, mœnia: nullam recusandam fortunam, quæ inposita a vobis fuerit. Gloriam captæ nobilissimæ pulcherrimæque urbis Græcarum Dei tibi dederunt, Marcelle. quidquid umquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit.* [66] *Famæne credi velis,*

[d] *periculi* Gron. [e] *Romano* Ead.

63 *Aliud periculum ... reconciliandi se Romanis*] Sic MSS. omnes, et antiquiores editi. Recentiores *periculi* et *Romano*: non male. Sed veterum auctoritas nobis potior fuit.

64 *Eam autem, qualis illo momento*] Nullam deinde talem occasionem reconciliandi se Romanis fore, *qualis illo momento horæ sit*, nimirum, *simul liberatos ab impotentibus tyrannis apparuisset.*

65 *Simul liberatos ... apparuisset*] Hic MSS. variant, et aliquid vitii habent. Quod auctore Gronovio edidimus, id verum videtur.

66 *Famæ ne credi velis*] Gronovius conjecturis sollicitat hunc locum, qui tamen integer ac sanus videtur. Ne velis famæ potius credere posteros, quanta urbs Syracusæ fuerint, quam illius pulcherrimæ urbis per te salvæ et incolumis spectaculo frui .... eamque servatam tradas familiæ vestræ habendam sub clientela tutelaque nominis Marcellorum. *Velis* et *tradas* inter se connectuntur, ut ipse obser-

quanta urbs a te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse, ([67] quo quisque terra, quisque[f] mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Karthaginiensibusque tropæa, nunc tua de nobis ostendat) incolumesque Syracusas familiæ vestræ sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas? Ne plus apud vos Hieronymi, quam Hieronis, memoria momenti faciat. diutius ille multo amicus fuit, quam hic hostis: et illius etiam benefacta persensistis; hujus amentia ad perniciem tantum ipsius valuit. Omnia et inpetrabilia et tuta erant apud Romanos. inter ipsos plus belli ac periculi erat. Namque transfugæ, tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eumdem compulere metum: adreptisque armis prætores primum obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtulit, irati interfecere[g], atque omnia, quæ in promtu erant, diripuerunt[h]. tum, ne sine ducibus essent, sex præfectos creavere, ut terni Achradinæ ac Naso præessent. Sedato tandem tumultu, [68] exsequentibus sciscitando mercenariis, quæ acta cum Romanis essent, dilucere, id quod erat, cœpit; aliam suam ac perfugarum caussam esse.

U. C. 540. A. C. 212.

Transfugarum et mercenariorum tumultus Syracusis.

XXX. In tempore legati a Marcello redierunt, falsa eos suspicione incitatos memorantes, nec caussam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis esse. Erat ex tribus Achradinæ præfectis Hispanus, Mericus nomine. ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui, sine arbitris Mericum nanctus, primum, quo in statu reliquisset Hispaniam, (et nuper inde venerat) exponit. *Omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum, [69] si operæ pretium faciat, principem popularium esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti libeat. Contra, si malle obsideri pergat, quam spem esse terra marique clauso?* Motus his Mericus, quum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui, per eumdem illum Hispanum [70] secretus ab aliis ad Marcellum deductus, quum

[f] *quisque — quisque* l. *quisquis — quisquis* Gron. Crev. [g] *interfecerunt* Eæd. [h] *diripuere* Eæd.

vat Gronovius. *Quam* hic pro *magis quam*, ut sæpe alias, quum apud nostrum, tum apud ceteros scriptores.

67 *Quo quisquis terra, quisquis mari venerit . . . ostendat*] Magis placet intelligere verbum *ostendat* de urbe, quam de iis qui in eam venerint. Credimus igitur sensum esse: ita ut, quicunque in eam terra, quicunque mari venerint, eis illa ostendat, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque tropæa, nunc tua de nobis.

68 *Exsequentibus sciscitando mercenariis*] Vox ultima non comparet in scriptis: sed necessaria videtur.

69 **Si operæ pretium faciat*] Si aliquid magnum faciat; si præstet Romanis officium, quod sit magni momenti.

70 *Secretus ab aliis*] Omnes MSS. tam nostri, quam Gronoviani, *secretum*. Unde legendum videtur, ut visum Gronovio, *in secretum*: id est, in locum a ceterorum conscientia remotum.

U. C. 540. A. C. 212. fidem accepisset, composuissetque agendæ rei ordinem, Achradinam redit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat *sibi placere, legatos commeare ultro citroque, neque recipiendum quemquam, neque mittendum: et, quo intentius custodiæ serventur,* [71] *opportuna loca dividenda præfectis esse, ut suæ quisque partis tutandæ* [72] *reus sit*. Omnes adsensi sunt partibus dividundis: ipsi regio evenit [73] ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus. id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte [74] navem onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam jussit, [75] exponique[1] milites regione portæ, quæ prope fontem Arethusam est. Hoc quum quarta vigilia factum esset, expositosque milites porta, ut convenerat, recepisset Mericus; luce prima Marcellus omnibus copiis mœnia Achradinæ adgreditur: ita ut non eos solum, qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim et inpetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naves, instructæ jam ante circumvectæque, ad Nasum armatos exponunt, qui, inproviso adorti semiplenas stationes et adapertas fores portæ, qua paullo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere, desertam trepidatione et fuga custodum. neque ullis minus præsidii aut pertinaciæ ad manendum, quam transfugis, fuit: quia, ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam esse Nasum didicit, et Achradinæ regionem unam teneri, Mericumque cum præsidio suis adjunctum, receptui cecinit: ne regiæ opes, quarum fama major, quam res, erat, diriperentur.

Achradina proditur Romanis a Merico Hispano.

XXXI. Subpresso inpetu militum, et iis, qui in Achra-

[1] *exponitque* Gron.

71 *Opportuna loca*] Consentiunt hic quoque scripti in omittendo τῷ *loca*. Judicet lector utrum *opportuna* sic nude dici possit. Nobis id durius sonat.

72 * *Reus*] *Reus* hoc loco debet intelligi *responsable*. Vid. not. 32. ad IX. 9.

73 *Ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus*] Hic videtur dormitasse Livius. Arethusa enim fons nihil ad Achradinam pertinuit, sed est in extrema Insula, teste Cicerone, l. IV. in Verr. n. 118. et Strabone, l. VI. p. 270. et Virgil. Æn. l. III. et mille aliis. Et vero Mericus dicitur infra l. XXVI. c. 21. non Achradinam, quomodo hic narratur, sed Nasum, sive Insulam, prodidisse. Unde non injuria arguit Livium Perizonius, Animadv. Hist. c. 8. tanquam parum constantem sibi. Sed veremur, ne majoris culpæ ille hoc loco reus agi possit, et totam hanc de Merici proditione narrationem valde turbaverit. In talibus locis multum nobis opus esset Polybio incolumi. Ita sentire nos non magnopere mirabitur, qui legerit Præf. nostræ p. xxiv. et seqq.

74 *Navim onerariam .. remulco quadriremis trahi*] Recte observat Sigonius onerarias velis agi, non remis, solitas. Itaque, ubi venti usus non erat, alligatæ ad naves quæ agerentur remis, ab iis trahebantur.

75 *Exponique milites*] Hactenus editi præferebant *exponitque:* male. Neque enim Marcellus rei gerendæ interfuit. Quod dedimus, tenent complures scripti, Andreas et Campanus.

dina erant, transfugis spatium locusque fugæ datus est; et Syracusani, tandem liberi metu, portis Achradinæ apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quam incolumitatem sibi liberisque suis. Marcellus, consilio advocato, et adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo [76] intra [k] præsidia Romana erant, respondit: *non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quam paucis his annis maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse. sed pleraque eorum, quo debuerint, recidisse; fœderumque ruptorum ipsos ab se graviores multo, quam populus Romanus voluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas: non ut populus Romanus servam civitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam et obpressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse, qui intra præsidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem Mericum, qui [77] præsidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo, serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa mœnia Syracusana terra marique tam diu exhaustorum, [78] nequaquam tantum fructum esse, quam capere Syracusas potuisse.* Inde quæstor cum præsidio ad Nasum ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus. urbs diripienda militi data est, custodibus divisis per domos eorum, qui intra præsidia Romana fuerant. Quum multa iræ, multa avaritiæ, fœda exempla ederentur, [79] Archimeden, memoriæ proditum est, in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat, ab ignaro milite, quis esset, interfectum. ægre id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam: et propinquis etiam inquisitis honori præsidioque nomen ac memoriam ejus fuisse. Hoc maxime modo Syracusæ captæ:

U. C. 540.
A. C. 212.

Syracusani permittunt se Marcello.

Urbs diripienda militi datur.

Archimedis mors.

[k] *inter* Gron.

76 *Intra præsidia Romana erant*] Editi vulgo, *inter præsidia*. Emendavimus ex MSS. Hearnii et nostris, Andrea et Campano. Et tuetur hanc emendationem Livius ipse, supra c. 24. et infra bis hoc ipso cap.

77 * *Præsidium*] Locum quem tuendum acceperat.

78 *Nequaquam tantum fructum esse, quam capere*] Locus deploratus. Gronovius suspicatur, *quam si parcere Syracusis potuisset*. Alb. Rubenius vulgatam interpretatur hoc modo: nequaquam ex omnibus laboribus periculisque tantum esse fructum sibi, quantum capere Syracusæ potuissent, si in amicitiam Romanorum mature et volentes rediissent. Sed hæc omnia parum faciunt ad mentem Marcelli, qui exaggerare vult labores sibi in obsidione Syracusarum exhaustos, ut ex eo Syracusani intelligant, qua pœna digni sint. Tota enim oratio spirat severitatem. Si et conjecturis nostris hic detur locus, placeret magis legere: *Omnium sibi laborum .. nequaquam dignum fructum esse, quod capere Syracusas potuisset. Quod .. potuisset* exhibent scripti, et vetustissimi editi. Hæc igitur foret hujus loci sententia: tantos a Marcello in obsidione Syracusarum exhaustos labores, ut vel ipsæ Syracusæ captæ exigua sit eorum merces.

79 *Archimedem memoriæ proditum est*] De Archimedis casu fusius agunt Plut. in Marcello, et Val. Max. l. VIII. c. 7. De ejus sepulcro vide Cic. l. V. Tuscul. Quæst. n. 64. et seqq.

U. C. 540. A. C. 212. in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix capta Karthagine tum fuisset, cum qua viribus æquis certabatur. Paucis ante diebus, quam Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybæo transmisit: et, quum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit: egressusque in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Uticam, prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædaque onustis rediit: idque frumentum extemplo Syracusas misit. quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter perniciosa fames instabat.

T. Otacilius Uticam cum classe trajicit.

XXXII. Eadem æstate in Hispania, cum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque magis, quam armis, bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias conjunxerunt. ibi consilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiæ; quando ad id locorum id modo actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent; tempus esse id jam agi, ut bellum in Hispania finiretur: et satis ad id virium credebant accessisse, viginti [1] millia Celtiberorum ea hieme ad arma [80] excitata. Tres exercitus erant. Hasdrubal Gisgonis filius et Mago, conjunctis castris, quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Hamilcaris filius Hasdrubal, vetus in Hispania imperator. ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant prius obprimi duces Romani: et spes erat satis superque ad id virium esse. illa restabat cura, ne, fuso eo perculsi, alter Hasdrubal et Mago, in avios saltus montesque recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati, divisis bifariam copiis, totius simul Hispaniæ amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret atque Hasdrubalem; Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus, Celtiberis adjunctis, cum Hasdrubale [81] Barcino bellum gereret. Una profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis prægredientibus, ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, [82] dirimente amni [m], ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus ante dictum est copiis, substitit, et P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

Res in Hispania gestæ.

Vires Pœnorum.

Scipiones exercitum partiuntur.

[1] *triginta* Gron. Crev. [m] *amne* Eæd.

80 *Excitata*] Hoc displicet, vicinum τῷ *arma*. Quidam scripti præferunt *excitati*; optimi, *excitatum*: unde efficit Gronovius *excitorum*: quod verum videtur.

81* *Barcino*] Filio Amilcaris Barcæ. Vid. supra not. 10. ad XXI. 2.

82 *Dirimente amne*] Nomen hujus amnis, quod Livius apponere neglexit, non facile est supplere, quod urbis Anitorgis situs admodum incertus sit.

XXXIII. Hasdrubal postquam animadvertit, exiguum Romanum exercitum in castris, et spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse; [83] peritus omnis barbaricæ, et præcipue omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, [84] facili linguæ commercio, quum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta conloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus. non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur: et merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent: et quum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius, quam multitudini, persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, [85] si vi retinerent. Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque hæc vere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris suarumque proprie virium in castris habeant. Signis repente sublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus caussam obtestantibusque, ut manerent, Romanis respondentes, quam domestico se avocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus, nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promtu esse, retro, quantum posset, cedere statuit; in id omni cura intentus, necubi hosti æquo se committeret loco; qui, transgressus flumen, prope vestigiis abeuntium insistebat.

U. C. 540. A. C. 212.

Celtiberi deserunt Cn. Scipionem.

Cn. Scipionis periculum.

XXXIV. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoste, urguebat. Masinissa erat juvenis, eo tempore socius Karthaginiensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is tum cum equitatu Numidarum et advenienti P. Scipioni obcurrit, et deinde assidue dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantum, procul a castris lignatum pabulatumque progressos, exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias sæpe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque sæpe incursu repentino in portis valloque

Item P. Scipionis a Masinissa.

83 *Peritus omnis barbaricæ, et præcipue omnium*] Dele eum Gronovio ultimam vocem.* Sensus est: gnarus quam perfidi essent omnes barbari, ac præcipue peritus perfidiæ earum gentium, in quibus per tot annos militabat.

84 *Facili linguæ commercio*] Omnes scripti, tum Gronoviani, tum nostri, ignorant τὸ *commercio*, quod tamen sensus omnino requirit. Hoc exemplum iis annumeramus, ex quibus colligi potest non usquequaque ita fidem habendam scriptis, vel compluribus et optimis, ut omnis editis dissentientibus detrahatur auctoritas. Vid. supra not. ad XXV. 15. et 29. XXIV. 37. XXIII. 32. etc.

85 *Si vi retinerent*] Si vi retinere conarentur Romani. Vulgo *se ne retinerent*. Correxit feliciter Gronovius ex MSS. qui præferunt *sibi*. Nota est elementorum *b* et *v* frequens inter se mutatio.

U. C. 540. A. C. 212. trepidatum est: nec aut locus, aut tempus ullum vacuum a metu ac sollicitudine erat Romanis: compulsisque intra vallum, ademto rerum omnium usu, quum prope justa obsidio esset, futuramque artiorem eam adpareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus et quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Pœnis conjunxisset; dux cautus et providens Scipio, victus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam iret: et, quocumque obcurrisset loco, prœlium consereret. Relicto igitur modico præsidio in castris, præpositoque T. Fonteio legato, media nocte profectus, cum obviis hostibus manus conseruit. [86] Agmina magis, quam acies, pugnabant: superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. ceterum et equites Numidæ repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi, magnum terrorem intulere. [87] Contracto adversus Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis, duces Pœni adsecuti ab tergo jam pugnantes: ancepsque prœlium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimum hostem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori et obferenti se, ubi plurimus labor erat, latus dextrum lancea trajicitur: cuneusque is hostium, qui in confertos circa ducem inpetum fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nunciantes discurrunt, imperatorem Romanum cecidisse. Hæc pervagata passim vox, ut et hostes haud dubie pro victoribus, et Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri cœpta est. ceterum ut ad erumpendum inter Numidas [88] leviumque armorum alia* auxilia [89] haud difficilis res° erat; ita effugere tantum equitum, æquantiumque equos velocitate peditum, vix poterant: cæsique prope plures in fuga, quam in pugna, sunt. nec superfuisset quisquam, ni præcipiti jam ad vesperum die nox intervenisset.

P. Scipionis temerarium consilium.

P. Scipio occisus, et exercitus cæsus.

XXXV. Haud segniter inde duces Pœni fortuna usi, confestim e prœlio, vix necessaria quiete data militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen rapiunt, non dubia spe, [90] quum juncti essent, debellari posse. Quo ubi

* *alia* del. Gron. ° *res* del. Crev.

86 * *Agmina magis, quam acies pugnabant*] Vid. not. 61. ad XXI. 57.

87 * *Contracto*] Lege *et contracto*. Præcessit enim *et equites*.

88 *Leviumque armorum alia auxilia*] Vocem *alia* omissam a Gronovio retinent Put. et Vict. codices.

89 *Haud difficilis erat*] Supple ex præcedentibus, *fuga*. Expunximus vocem *res*, quæ et ab optimis MSS. abest, et omnino hic supervacua et inelegans erat.

90 *Quum juncti essent*] Ante Gronovium editi habebant *quum copias conjunxissent*. Sed omnes scripti omittunt τὸ *copias*; optimi vero etiam *quum*, eodem teste Gronovio. Itaque ex *conjunxissent* ille effecit *quum*

est ventum, inter exercitus ducesque, victoria recenti lætos, gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, et alteram [91] pro haud dubia parem victoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat, sed mœstum quoddam silentium erat, et tacita divinatio; qualis jam præsagientibus animis inminentis mali esse solet. Imperator ipse, præterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, conjectura etiam et ratione ad suspicionem acceptæ cladis, quam ad ullam bonam spem, pronior erat. *Quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonem, nisi defunctos suo bello, sine certamine adducere exercitum potuisse? Quomodo autem non obstitisse, aut ab tergo secutum fratrem? ut, si prohibere, quo minus in unum coïrent et duces et exercitus hostium, non posset, ipse certe cum fratre conjungeret copias.* His anxius curis id modo esse salutare in præsens credebat, [92] cedere inde, quantum posset: et inde una nocte, ignaris hostibus, et ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, ut senserunt profectos hostes, præmissis Numidis, quam poterant maxime citato agmine sequi cœperunt: ante noctem adsecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere cœperunt, ac tutari agmen, quantum possent; [93] tamen, tuto ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiæ adsequerentur.

U. C. 540.
A. C. 212.
Tres Pœni duces conjungunt se adversus Cn. Scipionem.

Recedit Cn. Scipio.

XXXVI. Ceterum nunc agendo, nunc [94] sustinendo agmen, quum aliquamdiu haud multum procederetur, et nox jam instaret, revocat e prœlio suos Scipio: et conlectos in tumulum quemdam, non quidem satis tutum, (præsertim agmini perculso) editiorem tamen, quam cetera circa erant, subducit. Ibi primo, inpedimentis et equitatu in medium receptis, [95] circumdati pedites haud difficulter inpetus incursantium Numidarum arcebant: dein, postquam toto agmine tres imperatores cum tribus justis exercitibus aderant, adparebatque, parum armis ad tuendum locum sine muni-

Tumulum occupat.

juncti essent. Nobis placeret magis illibatam servare quorumdam codicum scripturam, *quum conjunxissent*, vel *si conjunxissent*. Neque enim difficile est ex sensu supplere *copias*, vel *exercitus*, præsertim quum in propinquo reperiatur vox affinis, nempe *agmen: ad Asdrubalem Amilcaris citatum agmen rapiunt.*

91 *Pro haud dubia*] Sic edidere Gronovii. Sed affirmat Hearnius omnes MSS. et vetustius editos habere *pro haud dubio*. Sic l. I. c. 3. consentiunt libri, præter unum ab Hearnio memoratum in hanc lectionem. *Quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?*

92 *Cedere inde ... et inde una nocte*] Alterutrum *inde* vacat. Possis legere ex Victor. codice: *cedere in quantum posset.*

93 *Tamen tuto ut simul*] Nihil huc opus est adverbio *tuto*, quod quidem nasci potuit ex verbo *tutari*, quod præcedit.

94* *Sustinendo*] Morando et consistere per aliquod tempus jubendo.

95* *Circumdati pedites*] Pedites Romani circum impedimenta equitatumque locati.

U. C. 540. A. C. 212. mento valituros esse; circumspectare atque agitare dux cœpit, si quo modo posset vallum [96] circuminjicere. sed erat adeo nudus tumulus et asperi soli, ut nec virgulta vallo cædendo, nec terra cespiti faciendo, aut ducendæ fossæ, aliive ulli operi apta inveniri posset: nec natura quidquam satis arduum aut [97] abscisum [p] erat, quod hosti aditum adscensumve difficilem præberet; omnia [98] fastigio leni subvexa. Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas inligatas oneribus, velut struentes ad altitudinem solitam, circumdabant; cumulo sarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum clitellæ defuerant.

Eum adgrediuntur Pœni. Punici exercitus postquam advenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere, [99] munitionis vero facies nova primo eos velut miraculo quodam tenuit, quum duces undique vociferarentur, *Quid starent? et non ludibrium illud, vix feminis puerisve morandis satis validum, distraherent diriperentque? Captum hostem teneri, latentem post sarcinas.* Hæc contemtim duces increpabant. ceterum, neque transilire, neque moliri onera objecta, nec cædere stipatas clitellas, ipsisque obrutas sarcinis, facile erat. [1] Tardatis diu quum amolita objecta onera armatis dedissent viam, pluribusque idem partibus fieret, capta jam undique castra erant: pauci ab multis, perculsique a victoribus passim cædebantur. Magna pars tamen militum, quum in propinquas refugisset silvas, in castra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus præerat, perfugerunt.

Cn. Scipio occisus, exercitusque cæsus. Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hostium cæsum tradunt: alii cum paucis in propinquam castris turrim perfugisse. hanc igni circumdatam, atque ita exustis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi, captam; omnesque intus cum ipso imperatore occisos. [2] Anno octavo [q], postquam in

p *abscissum* Gron. Crev. q *septimo* Eæd.

96 *Circuminjicere*] *Circumjicere* dixit libb. XXXV. c. 4. et XXXVIII. 19. Jac. Perizonius.

97 *Abscissum*] Et hic quoque Put. codex, et alii duo e nostris, *abscisum*, sive *apscisum*. Vid. not. 69. ad l. XXIV. cap. 15. et not. 53. ad c. 30.

98* *Fastigio leni subvexa*] Leni clivo modice inclinata.

99 *Munitionis vero facies nova*] In Put. non apparet particula *vero*: quæ sane videtur hic addita ab iis qui talia fulcra passim orationi Livianæ subjecerunt. Ea enim omissa, non modo belle procedit, sed et vividior est oratio.

1 *Tardatis diu*] Postquam illa mora aliquamdiu tardati fuere, quum tandem amota onera quæ objecta fuerant, armatis dedissent viam. . . . Ceterum hic nostri codices corrupti sunt, et multum a vulgata lectione abeunt. Plerique *traditis diu*: unus etiam *dibus*: alius, *traducti diu*. Denique nullus exhibet *amolita*, sed plerique habent *amoliti*, unus *amolitis*. Cogitent sagaciores. Nos vulnus tantum indicare possumus, non sanare.

2 *Anno septimo*] Libri habent *octavo*. Sed hic est septimus annus ab initio hujus belli. Primo autem belli Annibalici anno venerat Cn. Scipio in Hispaniam. Vid. supra l. XXI. c. 32. Tamen infra Marcius in oratione eumdem numerum, quem hic coarguimus, habet: *Invictos per octo annos milites suos*: ut possis suspicari errorem fuisse ipsius Livii.

Hispaniam venerat, Cn. Scipio, undetrigesimo die post fratris mortem, est interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ major, quam per totam Hispaniam, fuit. Quin apud cives partem doloris et exercitus amissi, et alienata provincia, et publica trahebat clades. Hispaniæ ipsos lugebant desiderabantque duces: Cnæum tamen magis, quo diutius præfuerat iis, [3] priorque et favorem occupaverat, et specimen justitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat. U. C. 540. A. C. 212.

XXXVII. Quum deletus exercitus amissæque Hispaniæ viderentur, vir unus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, inpiger juvenis, animique et ingenii aliquanto, quam pro fortuna, in qua erat natus, majoris. ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina: sub qua per tot annos omnes militiæ artes edoctus fuerat. Hic, et ex fuga conlectis militibus, et quibusdam de præsidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fonteio P. Scipionis legato. Sed tantum præstitit eques Romanus [4] auctoritate inter milites atque honore, ut, castris citra Iberum communitis, quum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris convehendisque commeatibus consumtum: et omnia imperia milites, quum inpigre, tum haudquaquam abjecto animo, exsequebantur. Ceterum postquam Hasdrubalem Gisgonis, venientem ad reliquias belli delendas, transisse Iberum, et adpropinquare adlatum est, signumque pugnæ propositum ab novo duce milites viderunt; recordati, quos paullo ante imperatores habuissent, quibusque et ducibus et copiis freti prodire ad pugnam soliti essent, flere omnes repente et obfensare capita: et alii manus ad cœlum tendere, Deos incusantes: alii, strati humi, suum quisque nominatim ducem inplorare. neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, et ipso mulcente et increpante Marcio, *quid in muliebres et inutiles se projecissent fletus potius, quam ad tutandos semet ipsos et rempublicam secum acuerent animos, et ne inultos imperatores suos jacere sinerent?* Quum subito clamor tubarumque sonus (jam enim prope vallum hostes

L. Marcius res adflictas restituit.

Reliquias Rom. persequitur Hasdrubal Gisgonis F. Luctus mil. Romanor.

Arma tamen capiunt.

3 *Prior ..favorem occupaverat, et specimen ..primus dederat*] *Prior* refertur ad fratrem; *primus* ad omnes. Primus enim omnium Romanorum in Hispaniam eum imperio et exercitu venit Cn. Scipio. SIGONIUS.

4 * *Auctoritate inter milites atque honore*] Fama, veneratione, honore, ac pretio apud milites.

U. C. 540. A. C. 212. erant) exauditur. inde, verso repente in iram luctu, [5] discurrere ad arma: ac, velut accensi rabie, discurrunt ad portas, et in hostem, neglegenter atque incomposite venientem, incurrunt. Extemplo inprovisa res pavorem incutit Pœnis: mirabundique unde tot hostes tam subito exorti prope deleto exercitu forent, unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus cæsis exstitisset, quis castris præesset, quis signum dedisset pugnæ, ad hæc tot tam necopinata, primo omnium incerti stupentesque referunt pedem: dein, valida inpressione pulsi, terga vertunt. Et aut fugientium cædes fœda fuisset, aut temerarius periculosusque sequentium inpetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam et ipse retinens, concitatam repressisset aciem. inde in castra avidos adhuc cædisque et sanguinis reduxit. Karthaginienses, trepide primo ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemtim rursus et sedato gradu in castra abeunt. Par neglegentia in castris custodiendis fuit. nam, etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum subcurrebat. Ob hoc quum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium, prima specie temerarium magis, quam audax, animum adjecit, ut ultro castra hostium obpugnaret: facilius [*] esse ratus, unius Hasdrubalis expugnari castra, quam, si se rursus tres exercitus ac tres duces junxissent, sua defendi: simul aut, si successisset cœptis, recepturum se adflictas res: aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma, contemtum sui demturum.

Pœnos repellunt.

Marcius statuit obpugnare castra hostium.

XXXVIII. Ne tamen subita res et nocturnus terror [6] etiam non suæ fortunæ consilium perturbaret, adloquendos adhortandosque sibi milites ratus, concione advocata ita disseruit: *Vel mea erga imperatores nostros vivos mortuosque pietas, vel præsens omnium nostrûm, milites, fortuna fidem cuivis facere potest, mihi hoc imperium, ut [7] amplum judicio vestro, ita re ipsa grave ac sollicitum esse. Quo enim tempore, nisi metus mærorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, ut [8] aliqua sola-*

Ejus oratio ad milites.

[*] *simul facilius* Gron. Crev.

5 *Discurrere ad arma*] Observat Jacob. Gronovius abesse verbum *discurrere* ab uno MS. et has voces sic solitarias, *ad arma*, interpretatur, *conclamare ad arma*. Sic et apud Florum, l. II. c. 6. ubi vulgo habetur, *non statim ad arma procurrunt*, contendit ex auctoritate unius MS. legendum esse, *non statim ad arma*, reciso verbo *procurrunt*. Sane in hoc nostro Livii loco odiosa est repetitio: *discurrere ad arma . . . discurrunt ad portas, et in hostem .. incurrunt.*

6 * *Etiam non suæ fortunæ consilium perturbaret*] Impedimentum et perturbationem afferret consilio, † quod per se ipsum parum convenire videretur afflictæ tunc ac prope desperatæ Romanorum fortunæ.

7 * *Amplum judicio vestro*] Honorificum, si quis illud spectat tanquam delatum suffragio vestro.

8 *Aliqua solatia*] Mendum hic insederat plerasque recentiorum editionum, *alia*. Vetustiores et MSS. id tenent quod edidimus.

tia invenire ægro animo possem; cogor vestram omnium vicem U. C. 540.
(quod difficillimum in luctu est) unus consulere. et ne tum qui- A. C. 212.
dem, ubi, quonam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conservare possim, cogitandum est, avertere animum ab assiduo mærore libet. Præsto est enim acerba memoria, et Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant, et excitant sæpe somno; neu se, neu invictos [9] *per octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu rempublicam patiar inultam, et suam disciplinam suaque instituta* [10] *sequi jubent: et, ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita post mortem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maxime censeam,* [11] *id optimum ducere. Vos quoque velim, milites, non lamentis lacrimisque tamquam exstinctos prosequi, (vivunt vigentque fama rerum gestarum) sed, quotiescumque obcurret memoria illorum, velut si adhortantes signumque dantes videatis eos, ita prœlia inire. Nec alia profecto species, hesterno die oculis animisque vestris oblata, memorabile illud edidit prœlium: quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus exstinctum esse nomen Romanum: et, cujus populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto sævitia fortunæ emersuram esse. Nunc, quia* tantum ausi estis sponte vestra, experiri libet, quantum audeatis duce vestro auctore. non enim hesterno die, quum signum receptui dedi sequentibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in majorem gloriam atque opportunitatem, volui: ut postmodo præparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos, per occasionem adgredi possetis. Nec hujus occasionis spem, milites, forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profecto si quis quærat, quonam modo pauci a multis, victi a victoribus castra tutati sitis; nihil aliud respondeatis, quam id ipsum timentes vos omnia et operibus firmata habuisse, et ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita se res habet.* [12] *ad id, quod, ne timeatur, fortuna facit, minime tuti sunt homines: quia, quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quam ne obsessi modo ipsi atque obpugnati castra sua ultro obpugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros nos. eo ipso, quod difficillimum videtur, facillimum*

* *qui* Gron. Crev.

9 *Per octo annos*] Imo septem. Vid. not. 2. ad c. 36. supra.

10 *Sequi jubent, et ut imperiis*] Totius hujus loci alia habetur in vulgatis libris interpunctio. Ea quæ hic apponitur, a Perizonio monstrata, multo elegantior visa est.

11 * *Id optimum ducere*] Supple ex præcedentibus, *jubent*. Vitiosa interpunctio hunc locum deformat in vulgatis libris.

12 *Ad id quod ne timeatur*] Nihil minus tutum est hominibus, quam quod præsens fortuna vetat timeri: quoniam id plerumque ab iis negligitur; quod autem neglexeris, incautum atque apertum est, ac facillime hosti patet.

U. C. 540. A. C. 212. *erit. Tertia vigilia noctis silenti agmine ducam vos. exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non stationes justas esse. Clamor in portis auditus et primus impetus castra ceperit. tum inter torpidos somno, paventesque ad necopinatum tumultum, et inermes in cubilibus suis obpressos, illa cædes edatur, a qua vos hesterno die revocatos ægre ferebatis. Scio, audax videri consilium: sed in rebus asperis et tenui spe fortissima quæque consilia tutissima sunt. quia, si in occasionis momento, cujus prætervolat opportunitas, cunctatus paullum fueris, nequidquam mox omissam*[t] *quæras. Unus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt. nunc adgredientibus spes aliqua*[u] *est: et jam tentastis vestras atque illorum vires. Si diem proferimus, et hesternæ eruptionis famæ contemni desierimus, periculum est, ne* [13] *omnes duces, omnes*[x] *copiæ conveniant. Tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Ut dividendo copias periere duces nostri, ita separati ac divisi obprimi possunt hostes. alia belli gerendi via nulla est. proinde nihil, præter noctis proximæ opportunitatem, exspectemus. Ite, Deis*[y] *bene juvantibus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo vestra tutati estis.* Læti et audiere ab novo duce novum consilium, et, quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis et curatione corporum consumtum: et major pars noctis quieti data est. [14] quarta vigilia movere.

Castra Hasdrubalis capiuntur. XXXIX. Erant ultra proxima castra sex millium intervallo distantes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis cava intererat, condensa arboribus, in hujus silvæ medio ferme spatio cohors Romana arte Punica abditur, et equites. Ita medio itinere intercepto, ceteræ copiæ silenti agmine ad proximos hostes ductæ. et, quum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiæ essent, velut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetravere. Inde signa canunt, et tollitur clamor. Pars semisomnos hostes cædunt: pars ignes casis, stramento arido tectis, injiciunt: pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor, cædes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec providere quidquam sinunt. incidunt inermes inter catervas armatorum; alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallum saliunt: et, ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt: ubi ab cohorte et equitibus ex occulto procurrentibus circumventi, cæsique ad unum omnes sunt. quamquam, etiam si quis ex ea cæde effugisset,

[t] *amissam* Gron. Crev. [u] *aliqua spes* Eæd. [x] *omnesque* Gron. [y] *Diis* Gron. Crev.

13 *Omnes duces, omnes copiæ*] Servant asyndeton optimi MSS. quibus obsecuti sumus. Vulgo *omnesque copiæ*.

14 *Quarta vigilia*] Marcius in oratione dixit se *tertia vigilia* moturum: sed parum scilicet interest.

U. C. 540.
A. C. 212.

[15] adeo raptim captis propioribus castris in altera transcursum castra ab Romanis est, ut prævenire nuncius cladis non posset. Ibi vero, quo longius ab hoste aberant, et quia sub lucum[a] pabulatum, lignatum, et prædatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere: arma tantum in stationibus posita: milites inermes, aut humi sedentes adcubantesque, aut obambulantes ante vallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani, calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesque victoria, prœlium ineunt. Itaque nequaquam resisti in portis potuit. intra portas, concursu ex totis castris ad primum clamorem et tumultum facto, atrox prœlium oritur: diuque tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa, indicium alterius cladis Pœnis, atque inde pavorem injecissent. Hic[a] terror in fugam avertit omnes: effusique, [16] qua iter est, nisi quos cædes obpressit, exuuntur castris. Ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta septem millia hostium cæsa, auctor est [17] Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Latinum sermonem vertit: captos ad mille octingentos triginta: prædam ingentem partam. in ea fuisse clipeum argenteum [18] pondo centum triginta octo, cum imagine Barcini Hasdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta tradit, septem millia cæsa hostium: altero prœlio, eruptione pugnatum cum Hasdrubale: decem millia occisa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, quum Mago cedentes nostros effuse sequeretur, cæsa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis est. et veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt: flammam ei concionanti fusam e capite, sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium militum. monumentumque victoriæ ejus de Pœnis, [19] usque ad incensum Capitolium, fuisse in templo clipeum, Marcium adpellatum, cum imagine Hasdrubalis. Quietæ deinde aliquamdiu

Altera etiam castra capta.

Flamma e capite Marcii emicans.

[a] *lucem* Gron. Crev.

[a] *Hinc* Gron.

15 *Adeo raptim captis*] Non male Gronovius, innuentibus scriptis, legi jubet *adeo raptim a captis*.

16 *Qua iter est*] Qua patuit fuga.

17 *Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Latinum sermonem vertit*] Annales ab Acilio, Romano, Græce scripti fuerant. Testis est, præter nostrum, Cicero, l. III. de. Off. n. 115. Quis ille fuerit Acilius, non liquet. Dionys. l. III. nominat Γάϊον Ἀκύλιον. Plut. in Romulo, Γάϊος Ἀκίλιος ἱστορεῖ. Prænomen igitur illi scriptori fuit *Caius*. Sed et quum Plut. in Cat. majore meminerit C. Acilii, clari hominis, qui laudi sibi duxerit Carneadis et sociorum legationis philosophorum orationes apud senatum interpretari, hunc tam cupidum Græcarum litterarum virum non inepte suspicabimur Græce quoque scripsisse historiam. Legatio illa cadit in annum u. c. 597. Claudium, qui annales Acilianos in Latinum sermonem convertit, dicamusne Clodium Licinium, de quo infra l. XXIX. c. 22. an Claudium Quadrigarium, de quo supra l. VIII. c. 19. an alium aliquem Claudium, decernere non possumus.

18 *Pondo centum triginta octo*] Marcarum nostratium 215. cum unciis 5.

19 *Usque ad incensum Capitolium*] Anno u. c. 669. * Scipione et Norbano consulibus.

U. C. 540.
A. C. 212.

in Hispania res fuere, utrisque, post tantas acceptas in vicem inlatasque clades, cunctantibus periculum summæ rerum facere.

Spolia Syracusis Romam devecta.

XL. Dum hæc in Hispania geruntur, Marcellus captis Syracusis, quum cetera in Sicilia tanta fide atque integritate composuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam majestatem populi Romani, augeret; ornamenta urbis, signa, tabulasque, quibus abundabant Syracusæ, Romam devexit. Hostium quidem illa spolia, et parta belli jure: ceterum inde primum initium [20] mirandi Græcarum artium opera, [21] licentiæque huic [a] sacra profanaque omnia vulgo spoliandi factum est: quæ postremo in Romanos Deos, templum id ipsum primum, quod a Marcello eximie ornatum est, vertit. Visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a Marcello templa, propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatium Siciliæ ad eum conveniebant. Dispar ut caussa earum, ita conditio erat. qui ante captas Syracusas aut non desciverant, aut redierant in amicitiam, ut socii fideles accepti cultique: [22] quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi a victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiæ belli circa Agrigentum Romanis: Epicydes et Hanno duces reliqui prioris belli, et tertius novus ab Hannibale in locum Hippocratis missus, [23] Libyphœnicum generis [24] Hipponiates, (Mutinem populares vocabant) vir inpi-

Marcellus res Siculorum componit.

Mutines novus Pœnorum in Sicilia dux.

[a] *huic* l. *hinc* Crev.

20 *Mirandi Græcarum artium opera*] Nihil variant hoc loco scripti et editi. Tamen suspicamur vocem *opera* a mala esse manu. Etenim *mirandi Græcarum artium* proba locutio est, ut *vestri adhortandi*, supra l. XXI. c. 41. ut *agrorum suis latronibus condonandi*, apud Cic. Phil. V. n. 6. ut multis in aliis veterum locis. Jam vero *artes* eleganter dicuntur pro *artefactis*. Virgil. l. V. Æneid. v. 359. *Et clypeum efferri jussit, Didymaonis artes.* Hor. l. IV. Od. 8. *artium, Quas aut Parrhasius protulit, aut Scopas*. Hinc apparet vocem *opera* prorsus inutilem esse hoc loco, et merito suspectam esse posse, tanquam ab iis additam quos fugeret hæc paulo reconditior sermonis elegantia.

21 *Licentiæque hinc*] Et ortæ exinde licentiæ. Gronovius contra omnes editiones, quibus consentit Victor. codex, dederat *licentiæque huic*, et interpretabatur *licentiæ hujus ævi*. Sed præterquam quod optimus vulgatæ lectionis sensus est, in hac emendatione τὸ *mirandi* et *licentiæ huic* inconcinnam structuram orationis efficiunt.

22 [*] *Quos metus ... dediderat*] Quos metus impulerat ut se dederent.

23 *Libyphœnicum generis*] Supra, l. XXI. c. 22. *Libyphœnices, mixtum Punicum Afris genus.* Hinc infra Hanno vocat Mutinem *degenerem Afrum*.

24 *Hipponiates: Mutinem populares vocabant*] In nomine *Hipponiates* variant scripti et editi. Jac. Gronovius, quum aliquot scripti vel optimi præferant *Hippacinates*, alii *Hippaciates*, emendat *Hippacrites*: id est, ex urbe quæ dicitur Ἱππάκρα, *Hippu acra*: cujus cives *Hippacritæ* sæpius a Polybio in fine l. I. memorantur. Nec diffitemur veram hanc Livii scripturam esse posse, qui hoc loco Polybium exscripserit. Sed magna nobis suspicio oritur, parum interesse utro modo legatur hoc nomen, *Hipponiates*, an *Hippacrites*; et eamdem utroque nomine patriam Mutini assignari, nempe *Hipponem Diarrhytum*. Duplex enim fuit Hippo, Regius nempe et Diarrhytus. At quum Mutines

ger, et sub Hannibale magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde et Hannone Numidæ dati auxiliares: cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide animos eorum, ferendoque [b] in tempore cuique auxilium, adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui, nec spes alia major apud faventes rebus Karthaginiensium esset. Itaque inclusi [25] ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracusanusque, non consilio Mutinis, quam fiducia, magis ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias movit; et ab hoste quatuor ferme millium intervallo consedit, quid agerent pararentve exspectaturus. Sed nullum neque locum, neque tempus cunctationi consiliove dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Postero die prope justo prœlio compulit hostem intra munimenta. inde revocatus seditione Numidarum in castris facta, quum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos revocandosque eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus consererent. Id ambo ægre passi duces, magis Hanno, jam ante anxius gloria ejus: *Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Karthaginiensi, misso ab senatu populoque.* Is perpulit cunctantem Epicyden, ut, transgressi flumen, in aciem exirent. nam si Mutinem opperirentur, et secunda pugnæ fortuna evenisset, haud dubie Mutinis gloriam fore.

U. C. 540. A. C. 212.

Terret Romanos.

XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus se, qui Hannibalem subnisum victoria Cannensi ab Nola repulisset, his terra marique victis ab se hostibus cedere, arma propere capere mili-

Eo absente, prœlium committitur.

[b] *ferendumque* Gron. Crev.

dicatur *Libyphœnicum generis,* qui circa Carthaginem incolebant, non potest intelligi Hippone Regio natus, quæ urbs in Numidia erat, procul distans ab Carthagine. Hippo autem Diarrhytus non longe ab Utica, nec proinde a Carthagine, aberat. Verum quonam modo probare poterimus *Hipponiatas* et *Hippacritas* eosdem esse, ac promiscue sumi et intelligi debere? Id nobis in mentem venit suspicari ex Diodoro, qui l. XX. mentionem facit duarum urbium, quam utramque *Hippu acram* nominat, alterius prope Uticam ab Agathocle expugnatæ, alterius in Numidia ab Archagathi ejus filii legato Eumacho captæ. Idem autem plane situs est amborum Hipponum, ut jam diximus. Unde consequens videtur, ut *Hippu acra,* et *Hippon* idem sint nomen, aut certe eorumdem locorum nomina, ac proinde *Hipponiates* et *Hippacrites* eodem plane modo et sensu intelligi debeant. Præterea probabimus in nota ad l. L. c. 26. infra, *Hippagreta* urbem ab Appiano memoratam, eamdem esse quæ a Diodoro *Hippu acra* dicitur. At quam urbem Appianus Hippagreta, eam Zonaras Hipponem nominat. Unde novum accedit nostræ conjecturæ de Hippone ab *Hippu acra* non distinguendo robur et firmamentum. Quæ si vera sunt, non bene Jac. Gronovius *Hippu acram* locat ad latus Tunetis, quum Hippo Diarrhytus prope Uticam sit, quam inter et Tuneta Carthago sita est: nosque nimium facile ei credidimus in nota his Livii verbis, de quibus nunc agimus, subjecta.

25 *Ad tempus*] Mallemus *ad id tempus.*

U. C. 540. A. C. 212. tes, et efferri signa jubet. Instructi exercitum decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidæ, nunciantes, populares suos, primum ea seditione motos, qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam, dein quod præfectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriæ ejus, sub ipsam certaminis diem, ablegatum videant, quieturos in pugna. Gens fallax promissi fidem præstitit. itaque et Romanis crevit animus, nuncio celeri [26] per ordines [c] misso, destitutum ab equite hostem esse, quem maxime timuerant: et territi hostes, præterquam quod maxima parte virium suarum non juvabantur, timore etiam incusso, ne ab suo et ipsi equite obpugnarentur. Itaque haud magni certaminis fuit. primus clamor atque inpetus rem decrevit. Numidæ, quum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugæ tantum parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitates proximas dilapsi. Multa millia hominum cæsa captaque, et octo elephanti. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracusas rediit. Jam ferme in exitu annus erat. itaque senatus Romæ decrevit, ut P. Cornelius prætor literas Capuam ad consules mitteret; dum Hannibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Literis acceptis, inter se consules compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Consules Claudius creavit Cn. Fulvium Centumalum et P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset. Prætores deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni jurisdictio urbana, [27] Sulpicio Sicilia, [28] Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

Vincuntur Pœni.

[c] *ordinem* Gron. Crev.

26 *Per ordinem misso*] Recte Gronovius legi jubet *per ordines*.

27 *Sulpicio Sicilia*] Nempe vetus provincia, quæ Cannensi exercitu obtinebatur. Id apparet ex cap. 1. l. seq.

28 *Cethego Apulia*] Is postea, commutata sorte, Marcello decedenti e Sicilia successit, ut patet ex capp. 21. et 28. l. XXVI. Apuliam consules obtinuerunt, ex c. 22. ejusdem libri. De his magistratuum anni sequentis provinciis fuse disseruit, accuratissimus Perizonius in nota ad hunc locum. Ex ea, quæ maxime necessaria sunt, hic excerpta habes.

EPITOME LIBRI XXVI.

HANNIBAL ad tertium ab urbe Roma lapidem super Anienem castra posuit. ipse vero cum duobus millibus equitum [1] *usque ad ipsam Capenam portam, ut urbis situm exploraret, obequitavit. et quum* [2] *per triduum in aciem utrimque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit:* [3] *nam quum in castra rediissent, statim serenitas erat. Capua capta est* [4] *a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Principes Campanorum veneno sibi consciverunt mortem. Quum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur; literas a senatu missas Q. Fulvius consul, quibus jubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit, et lege agi jussit, et supplicium peregit. Quum in comitiis apud populum quæreretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium; nullo id volente suscipere, P. Scipio, P. filius, qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum: et, suffragio populi consensuque omnium missus, Novam Karthaginem uno die expugnavit, quum ageret vigesimum quartum annum, videreturque divina stirpe creatus: quoniam et ipse, postquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat; et in cubiculo matris ejus* [5] *anguis sæpenumero videbatur. Res præterea in Sicilia gestas continet, et amicitiam cum Ætolis junctam, bellumque gestum adversus Acarnanas et Philippum Macedoniæ regem.*

1 *Usque ad ipsam Capenam portam*] Ita quidem Val. Maximus, l. III. c. 7. n. 10. *Capenam portam armis Annibale pulsante.* Sed Livius infra, c. 10. habet portam *Collinam:* cui assentiuntur Plin. XV. 18. et Serv. ad VIII. Æn. v. 110. Hæc fere Perizonius in nota ad hunc locum. Idem Animadv. Hist. c. 9. observat, non uno hoc loco a Livio dissentire harum epitomarum concinnatorem.

2 *Per triduum*] Imo *biduum*, ex Liv. infra c. 11.

3 *Nam quum in castra rediissent*] Particula *nam* huc minime convenit: nisi forte aliquid ante eam intercidit, quale reperimus apud ipsum Livium, infra c. 11. *In religionem ea res apud Pœnos versa est. Nam*, &c.

4 *A Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus*] Imo *proconsulibus:* ut et infra scribi debuit *Q. Fulvius proconsul*, vel *proconsule.*

5 *Anguis sæpenumero videbatur*] Unus ex MSS. Hearnii, *visus erat:* Andreas, *visus est.* Certe *et videbatur* hic parum accurate dictum est.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXVI.

U. C. 541. A. C. 211. Cn. Fulvio, P. Sulpicio Coss. Provinciæ et exercitus.

CN. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba consules, quum idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vocato, de republica, de administratione belli, de provinciis exercitibusque Patres consuluerunt. Q. Fulvio, Ap. Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est; atque exercitus, quos habebant, decreti. adjectumque, ne a Capua, quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnassent. Ea tum cura maxime intentos habebat Romanos: [1] non ab ira tantum, quæ in nullam umquam civitatem justior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. Et [2] prætoribus prioris anni, M. Junio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. prorogatum et M. Marcello, ut pro consule in Sicilia [3] reliqua [a] belli perficeret eo exercitu, quem haberet. si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius proprætor in Sicilia præesset: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem reditumque in patriam negasset ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, duæ legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretæ: et supplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia fœde cæsus fugatusque erat. Huic generi militum senatus eumdem, quem Cannensibus, finem statuerat militiæ: additum etiam utrorumque ignominiæ est, ne in oppidis

[a] *reliquias* Gron. Crev.

1 *Non ab ira tantum .. quam*] Non tam propter iram, quam quod... Non raro *quam* et *tantum* sibi invicem respondent. Terentius, Hec. Act. III. Sc. 4. *Non hercle verbis dici potest tantum, quam reipsa navigare incommodum est*. Et eodem fere modo idem, Phorm. Act. II. Sc. 1. *Quo magis novi, tanto sæpius*.

2 *Prætoribus prioris anni, M. Junio .. P. Sempronio*] M. Junio prætori prioris anni, P. Sempronio, qui quum biennio ante præturam gessisset, priore anno Galliam, prorogato imperio, proprætor obtinuerat. Jam observavimus ad l. XXIII. c. 40. interdum a Livio dici *prætorem* eum qui cum prætorio imperio est; quamvis præturam non gerat.

3 *Reliquias belli*] Haud magni momenti res est. Sed tamen legendum putamus *reliqua belli*: quod et Gronovius testatur in Put. legi: et favet optimus e regiis, in quo littera *i* a secunda manu superscripta est: quum prima dedisset *reliquas*.

hibernarent, neve hiberna propius ullam urbem decem millibus passuum ædificarent. L. Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus Q. Mucius præfuerat. supplementum, si opus esset, consules scribere jussi. T. Otacilio et M. Valerio Siciliæ Græciæque ora cum legionibus classibusque, quibus præerant, decretæ. [4] Quinquaginta Græci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus et viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique est gestum.

U. C. 541. A. C. 211.

23. Legiones.

II. Principio ejus anni quum de literis L. Marcii referretur, res gestæ magnificæ senatui visæ: titulus honoris (quod, imperio non populi jussu, non ex auctoritate Patrum dato, *Proprætor senatui*, scripserat) magnam partem hominum obfendebat. Rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus: et [5] sollemne auspicatorum comitiorum in castra et provincias, procul ab legibus magistratibusque, ad militarem temeritatem transferri. et, quum quidam referendum ad senatum censerent, melius visum differri eam consultationem, donec proficiscerentur equites, qui ab Marcio literas adtulerant. Rescribi de frumento et vestimentis exercitus placuit: *eam utramque rem curæ fore senatui*. adscribi autem, *Proprætori L. Marcio*, non placuit: [6] ne id ipsum, quod consultationi reliquerant, pro præjudicato ferret. Dimissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt, omniumque in unum sententiæ congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataque est. Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blæsus die dicta Cn. Fulvium, ob exercitum in Apulia amissum, in concionibus vexabat: *multos imperatores temeritate atque inscientia exercitum in locum præcipitem perduxisse* dictitans: *neminem, præter Cn. Fulvium, ante conrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam proderet. itaque vere dici posse, prius eos perisse, quam viderent hostem; nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo, victos esse. Neminem, quum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat.* [7] *Quid interfuisse in-*

Literæ L. Marcii.

Cn. Fulvius accusatur.

4 *Quinquaginta Græci*] Tuendæ Græcorum oræ quinquaginta naves; Siculorum, centum præerant.

5 * *Solenne auspicatorum comitiorum*] Solenne institutum, quo comitia auspicato Romæ habebantur.

6 *Ne id ipsum ..ferret*] Ne Marcius auferret, id est, assequeretur, tanquam aliquo jam præjudicio, sive priore quodam judicio in antecessum lato, sibi attributum eum ipsum honoris titulum, quem utrum ei concedere deberent, consultationi reliquerant. Hic *ri ferret* eodem sensu a Livio usurpatum est, quo supra l. III. c. 45. *ut tacitum feras quod celari vis.*

7 *Quid interfuisse inter Ti. Sempronium*] Hoc mancum esse, nemo non videt. Codex unus, teste Gronovio, habet *inter hunc et Ti. Sempronium*.. Atque hoc modo legendum est, nisi cum eodem Gronovio malis: *Quid interfuisse hunc et Ti. Sempronium?* ut apud Ter. Adelph. Act. I. Sc. 1. *Hoc pater ac dominus interest,*

U. C. 541. A. C. 211. *ter Ti. Sempronium? Quum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, præsidio sociis, hostibus terrori essent: Cumas, Beneventum, aliasque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas populo Romano restituisse. Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse. ergo effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et inbelles inter hostes essent,* [8] *nec inpetum modo Pœnorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec, Hercule, mirum esse,* [9] *milites in acie non stetisse, quum primus omnium imperator fugeret. magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, et non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paullum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse, quam deserere circumventos exercitus. Cn. Fulvium prope unum nuncium deleti exercitus Romam redisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit, et hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex prælio, ipsius temeritate commisso, inpunitam esse: et eum in ganea lustrisque, ubi juventam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exsilium, ignominiosam pati militiam. adeo inparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse.*

Se defendit. III. Reus ab se culpam in milites transferebat: *Eos ferociter pugnam poscentes productos in aciem, non eo, quo voluerint, (quia serum diei fuerit) sed postero die, et tempore et loco æquo instructos, seu famam, seu vim hostium non sustinuisse. Quum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum; ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Quî autem solum se restantem prodesse reipublicæ, nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esset, potuisse? Non se inopia commeatus, non in loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato euntem insidiis circumventum. vi aperta, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse. suum cuique ingenium audaciam aut pavorem facere.* Bis est accusatus, [10] pecuniaque anquisitum. tertio, testibus datis, quum,

8 *Nec impetum modo*] Et impetum Pœnorum non modo sustinere non possent. Plerumque Livius post has voces non modo supprimit non, ubi in sequenti membro reperitur ne .. quidem. Exempla alibi collegimus.

9 *Milites in acie non stetisse*] Omnes MSS. nostri, ut et aliquot e Gronovianis, omittunt duas postremas voces: sine quibus tamen sensus constare non potest.

10 *Pecuniaque anquisitum*] *Anquirere* proprie idem est ac *quærere*, sive *inquirere*. Hic de eo dicitur qui accusat. *Anquirit* igitur *pecunia* is qui postulat, ut reus pecuniæ damnetur. *Capite anquirit* is qui postulat, ut reus damnetur capitis. Sed observandum capite non semper designari vitam, sed interdum statum tantummodo

præterquam quod omnibus probris onerabatur, jurati permulti dicerent, fugæ pavorisque initium a prætore ortum; ab eo desertos milites, quum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse; tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio subclamaret. De eo quoque novum certamen ortum. nam, quum tribunus bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret; tribuni plebis adpellati, [11] *collegæ*, negarunt, *se in mora esse, quo minus, quod ei more majorum permissum esset,* [12] *seu legibus, seu moribus mallet, anquireret,* [13] *quoad vel capitis, vel pecuniæ judicasset privato.* Tum Sempronius, [14] *perduellionis se judicare Cn. Fulvio,* dixit, [15] diemque comitiis ab C. Calpurnio prætore urbis petit. Inde alia spes ab reo tentata est: si adesse in judicio Q. Fulvius frater posset, florens tum et fama rerum gestarum, et propinqua spe Capuæ potiundæ. Id quum per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fulvius, negassentque Patres e republica esse, abscedi a Capua; [16] postquam [b] dies comitiorum aderat, Cn. Fulvius exsulatum Tarquinios abiit. id ei [17] justum exsilium esse, scivit plebs.

U. C. 541. A. C. 211.

It in exsilium.

IV. Inter hæc vis omnis belli versa in Capuam erat. obside-

Capuæ artior obsidio.

[b] *priusquam* Gron.

ejus qui in discrimen vocatur. Sic hoc loco dum tribunus *capite anquirit*, hoc tantum postulat, ut Fulvius exilio mulctetur, quam pœnam sequebatur *capitis deminutio*.

11 *Collegæ negarunt se in mora esse*] Negarunt se impedimento esse collegæ suo.

12 *Seu legibus, seu moribus mallet, anquireret*] Sæpe in jure *mores* opponuntur *legibus:* quia nimirum usu derogatum aliquando legibus fuerat, ac plerumque in mitiorem partem: isque usus, ubi diuturnitate temporis comprobatus fuerat, pene in legis vim evaluerat. Hic illa distributio, *seu legibus, seu moribus,* evidenter respicit hanc quæ sequitur, *vel capitis, vel pecuniæ.* Scilicet leges, ut videtur, capite damnaverant eum imperatorem qui sua culpa exercitum amisisset. Moribus institutum fuerat, ut pecunia lueret. Fabius Ambustus apud nostrum l. VIII. c. 33. magna asseveratione testatur, capite anquisitum de imperatore nullo esse ob rem bello male gestam.

13 *Quoad vel capitis, vel pecuniæ judicasset privato*] Donec id assecutus esset ut populus judicaret Fulvium, qui tunc privatus erat, vel capite, vel pecunia mulctandum. Videtur Livius retulisse ipsa verba decreti tribunorum, et propterea apposuisse ex formula vocem *privato*, quæ alioquin necessaria non erat. Similiter plane, l. XLIII. c. 16. *Censores .. mulctam pro concione privato dixerunt.*

14 *Perduellionis se judicare*] *Perduellionis*, sive *perduellionem judicare* dicitur reo et judex qui damnat, tanquam perduellionis manifestum, ut l. I. c. 26. ubi Duumviri damnant Horatium his verbis, *P. Horati, tibi perduellionem judico;* et accusator, qui postulat ut reus perduellionis damnetur, ut hoc loco, et itidem l. XLIII. c. 16. Sic et accusatór passim dicitur condemnare reum, id est, dare operam ut condemnetur. De perduellione egimus ad l. I. c. 26.

15 *Diemque comitiis*] Perduellio judicabatur comitiis centuriatis, quæ tribunus habere non poterat. Ideo a prætore urbano diem comitiis petit. Idem reperies factum in simili causa, l. XLIII. c. 16.

16 *Postquam dies .. aderat*] Quum jam adesset, adventaret judicii dies. Vulgo *priusquam*. Sed optimi scripti id servant quod edidimus.

17 *Justum exilium*] Verum exilium ac legitimum, tanquam si judicio populi indictum esset.

U. C. 541. A. C. 211. batur tamen acrius, quam obpugnabatur: nec aut famem tolerare servitia ac plebs poterant, aut mittere nuncios ad Hannibalem per custodias tam artas. Inventus est Numida, qui, acceptis literis, evasurum se professus, ut promissum præstaret, per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi. Ceterum in multis certaminibus equestria prœlia ferme prospera faciebant: pedites superabantur. sed nequaquam tam lætum vincere, quam triste vinci ulla parte erat ab obsesso et prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est, ut, quod viribus deerat, arte æquaretur. ex omnibus legionibus electi sunt juvenes, maxime vigore ac levitate corporum veloces: eis parmæ breviores, quam equestres, et septena jacula quaternos longa pedes data, præfixa [18] ferro, quale hastis velitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes equites adsuefecerunt, et vehi post sese, et desilire perniciter, ubi signum datum esset. Postquam adsuetudine quotidiana satis intrepide visum est fieri, in campum, qui medius inter castra murumque erat, adversus instructos Campanorum equites processerunt. et [c], ubi ad conjectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit: jaculaque cum inpetu alia super alia emittunt. Quibus plurimis in equos virosque passim conjectis permultos vulneraverunt: pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata injectum est, et in perculsum hostem equites invecti, fugam stragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior [19] Romana res [d] fuit. [20] Institutum, ut velites in legionibus essent. Auctorem peditum equiti inmiscendorum centurionem Q. Navium ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuisse.

Equestria prœlia prospera Campanis.

Velites in legionibus.

c et del. Gron. Crev. d acies Ead.

18 *Ferro, quale hastis velitaribus inest*] De velitum institutione hic agitur. Quid ergo opus est observare velites armatos esse hastis velitaribus? Nimirum hasta velitaris sumitur universe pro hasta missili: quæ quidem in usu fuit et ante institutos velites, ut constat ex l. XXIV. c. 34. et post exstinctos. Nullos enim fuisse Cæsaris ævo proprie dictos velites conjicit Lipsius non improbabilibus rationum momentis: et tamen post Cæsaris tempus mentio fit velitarium hastarum ab antiquis scriptoribus. Vid. Lips. l. III. de Milit. Rom. Dial. 1. De ferro velitaris hastæ egimus in nota 74. ad l. XXIV. c. 34.

19 *Romana acies*] Melius Put. et alius quoque probæ notæ codex: *Romana res*.

20 *Institutum, ut velites in legionibus essent*] Antea jam in exercitibus Romanis levis armaturæ milites erant. Sed levis armatura commune nomen est, cujus plura sunt genera sive partes, ut rorarii, accensi, de quibus Livius egit, l. VIII. c. 8. et ii qui hoc loco dicuntur velites. Vetus ergo illa levis armatura habuit sagittarios, funditores, jaculatores, qui videntur comprehensi fuisse duplici nomine rorariorum et accensorum; at non velites proprie dictos. Si quando igitur mentio fit velitum prioribus temporibus, ut l. XXIV. c. 34. intellige veteribus illis levis armaturæ militibus accommodatum esse illud nomen, quod tamen iis proprio sensu non competebat. Hæc fusius explicata habes apud Lipsium, l. III. de Mil. Rom. Dial. 1.

V. Quum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem [21] diversum Tarentinæ arcis potiundæ Capuæque retinendæ trahebant curæ. vicit tamen respectus Capuæ, in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos; [22] documento futuræ, qualemcumque eventum defectio ab Romanis habuisset. Igitur, magna parte inpedimentorum relicta in Bruttiis, et omni graviore armatu, cum delectis peditum equitumque, quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. secuti tamen tam raptim euntem tres et triginta elephanti. In valle occulta post Tifata montem inminentem Capuæ consedit. Adveniens quum castellum Galatiam, [23] præsidio [e] vi pulso, cepisset, in circumsedentes Capuam se vertit. [24] præmissis ante nunciis Capuam, quo tempore castra Romana adgressurus esset, ut eodem et illi, ad eruptionem parati, portis omnibus sese effunderent [f], ingentem præbuit terrorem. nam alia parte ipse adortus est; alia Campani omnes, pedites equitesque, et cum iis Punicum præsidium, cui Bostar et Hanno præerant, erupit. Romani, ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefensi relinquerent, ita inter se copias partiti sunt. Ap. Claudius Campanis, Fulvius Hannibali est obpositus. [25] C. [g] Nero proprætor cum equitibus sextæ legionis via, quæ Suessulam fert; C. Fulvius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit e regione Vulturni amnis. Prœlium non solito modo clamore ac tumultu est cœptum, sed, ad alium virorum, equorum, armorumque sonum, disposita in muris Campanorum inbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile a vallo Appius arcebat. Major vis ab altera parte Fulvium, Hannibal et Pœni, urguebant. legio ibi sexta loco cessit: qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum pervasit: ruperatque mediam aciem Romanorum, et in ancipiti spe ac [h] periculo erat, utrum

U. C. 541. A. C. 211. Hannibal in Campaniam redit.

Castra Romana adgreditur. Campani quoque erumpunt.

[e] add. *inde* Gron. [f] *effunderent*, add. *res nec explorata Romanis ingentem* etc. Ead. [g] *C.* l. *Claudius* Ead. [h] *et* Gron. Crev.

21 * *Diversum ... trahebant*] In diversa trahebant, modo huc, modo illuc inclinabant.

22 * *Documento futuræ, qualemcumque eventum*] Propositæ in exemplum ac documentum, ut ex eventu quem Campanorum ab Romanis defectio habuisset, ceteri omnes populi judicarent utra societas, Romanorumne an Annibalis, potior esset.

23 *Præsidio vi pulso*] Hinc eliminavimus superfluam particulam *inde*, quam scriptis ignoratam nimium diligentes editores inseruerant.

24 *Præmissis ante nunciis Capuam .. ut .. sese effunderent, ingentem præbuit terrorem*] Hæc est MSS. lectio, in qua certe nihil desideret erudita auris. Nempe Annibal ita rebus compositis, ut simul ipse, simul Campani invaderent Romanos, ingentem hostibus præbuit terrorem. Temere ergo et sine ulla caussa ille pannus ante *ingentem* assutus erat, *res nec explorata Romanis*. Optaremus tantum ut ex Victorino codice legeretur *præmissisque nunciis*: quo melius connecteretur narratio.

25 *C. Nero*] Sic habent Put. et Vict. codices, quomodo volebat Sigonius ex vet. lib. Vulgo editi: *Claudius Nero*.

U. C. 541. A. C. 211. tit. nam quum fame ferroque urguerentur, nec spes ulla superesset, iis, qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus; Lesius, querendo desertam ac proditam a primoribus Capuam, summum magistratum ultimus omnium Campanorum cepit.

VII. Ceterum Hannibal, ut nec hostes elici amplius ad pugnam vidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse, ne suos quoque[o] commeatus intercluderent novi consules, abscedere irrito incepto, et movere a Capua statuit castra. Multa secum, quonam[p] inde ire pergeret, volventi subiit animum inpetus, caput ipsum belli Romam petendi: cujus rei semper cupitæ prætermissam occasionem post Cannensem pugnam et alii vulgo fremebant, et ipse non dissimulabat. *necopinato pavore ac tumultu, non esse desperandum, aliquam partem urbis occupari posse;* [38] *et*[q], *si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambo*[r] *imperatores Romanos, aut alterum ex iis: et, si divisissent copias, utrumque infirmiorem factum aut sibi, aut Campanis, bene gerendæ rei fortunam daturos esse.* Una ea[s] cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promtum ad omnia audenda donis perlicit, ut, literis acceptis, specie transfugæ castra Romana ingressus, altera parte Capuam clam pervadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ. *Profectionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab obpugnanda Capua duces atque exercitus Romanos. Ne desponderent animos: tolerando paucos dies, totam soluturos obsidionem.* Inde naves in flumine Vulturno comprehensas [39] subigi ad id, quod jam ante præsidii caussa fecerat, castellum jussit. Quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte trajici posset exercitus, adlatum est, cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem trajecit.

Hannibal Romam petere statuit.

VIII. [40] Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex

[o] *quoque* del. Gron. [p] *quo jam* Gron. Crev. [q] *et, si* l. *eo si* Gron. [r] *ambos* Crev. [s] *ea* del. Ead.

mum Capuæ magistratum evectus est, quum perditæ et deploratæ res Campanorum erant.

38 *Et si Roma in discrimine esset*] Hæc est altera spes Annibalis; altera, eaque præcipua causa, cur Romam sibi petendam putet. Hic igitur perbene locum habet particula *et*, quam exhibet Put. codex, aliis alludentibus, qui præferunt *ei*. Sigonius jusserat legi *eo*, parum utile additamentum. Hoc autem semel statuto, mallemus in iis quæ sequuntur restitui editorum ante Gronovium lectionem, *qui si divisissent copias*.

39 *Subigi ad id quod*] Ingeniosa admodum Gronovii emendatio. Liber optimus habuit *ubi gladio quod*.

40 *Id ... compertum ex transfugis Fulvius Flaccus senatui .. quum scripsisset*] Polybius in tota hac narratione, quæ libro ejus IX. habetur, multum a Livio discrepat. Neque enim Romanos ante comperisse consilium Annibalis scribit, quam Pœnus trajecto Anienem exercitu quadraginta stadiis ab urbe castra posuerit. Tum nihil omnino dicit de Fulvio a Capua

transfugis, Fulvius Flaccus senatui Romam quum scripsisset, varie hominum animi pro cujusque ingenio adfecti sunt. Ut in re tam trepida, senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque Capuæ, neque ullius alterius rei memor, ad urbis præsidium revocabat. Fabius Maximus, abscedi a Capua, terrerique et circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis, flagitiosum ducebat. *Qui ad Cannas victor ire tamen ad urbem ausus non esset, eum, a Capua repulsum, spem potiundæ urbis Romæ cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed* [41] *ad Capuæ liberandam obsidionem*[1], *ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset, Jovem, fæderum ruptorum ab Hannibale testem, Deosque alios defensuros esse.* Has diversas sententias media sententia P. Valerii Flacci vicit: qui, utriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, *Quid ad urbem præsidii esset, quantas autem Hannibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. Si et Romam e ducibus alter, et exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo et duce et exercitu Capua recte obsideretur; inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri, ad prohibendam obsidione patriam, Romam veniundum esset.* Hoc senatusconsulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui, collega ex vulnere ægro, eundum Romam erat, e tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites, Vulturnum traducit. inde quum Hannibalem Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lanuvium præmisit, ut commeatus paratos et in urbibus haberent, et ex agris deviis in viam proferrent, præsidiaque in urbes contraherent, [42] ut sua cuique respublica in manu esset.

U. C. 541. A. C. 211. Variæ in senatu sententiæ.

Fulvius a Capua Romam evocatur.

IX. Hannibal, quo die Vulturnum est transgressus, haud procul a flumine castra posuit. Postero die præter Cales in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum populando moratus, [43] per Suessulam Allifanumque et Casinatem a-

[1] *ad Capuam liberandam obsidione* Gron. Crev.

revocato. Romam denique a consulibus eo solo exercitu, qui ad urbem esset, defensam fuisse memorat. Utrius potior sit fides, Polybii an Livii, non decernimus. Sed eos in re tam clara tamque illustri tantopere dissentire vehementer miramur.

41 *Ad Capuam liberandam obsidione*] Hic nostri codices, quemadmodum et optimi e Gronovianis, notabile loquendi genus exhibent, *ad Capuæ liberandam obsidionem.* Et aliud simile exemplum advocat Gronovius ex l. XXXVI. c. 25. *suamque gratiam consul in obsidione liberanda facturus esset.*

42 * *Ut sua cuique respublica in manu esset*] Ut uniuscujusque urbis cives suam rempublicam per se ipsi tenerent ac tutari possent.

43 *Per Suessulam*] Suessula Annibali in Sidicinum agrum ingresso et Romam petenti a tergo erat, quum sit inter Capuam et Nolam sita. Lege

U. C. 541. A. C. 211. grum via Latina ducit. sub Casinum biduo stativa habita et passim populationes factæ. Inde, præter Interamnam Aquinumque, in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum. ubi intercisum pontem a Fregellanis morandi itineris caussa invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, [44] navibus ab Hannibale incensis, rates ad trajiciendum exercitum, in magna inopia materiæ, ægre comparantem. Trajecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa viam, expositis benigne commeatibus, erat: alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuncius, diem noctemque itinere continuato, ingentem adtulit terrorem. tumultuosius, quam adlatum erat, cursus hominum, adfingentium vana auditis, totam urbem conciverat. ploratus mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur; sed undique matronæ, in publicum effusæ, circa Deûm delubra discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixæ genibus, supinas manus ad cœlum ac Deos tendentes, orantesque, ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent; matresque Romanas et liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus in foro præsto est, si quid consulere velint. Alii accipiunt imperia, disceduntque ad suas quisque officiorum partes: alii offerunt se, si quo usus operæ sit. præsidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Æsulana ponuntur. Inter hunc tumultum, Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu a Capua adfertur; [45] cui ne minueretur imperium, si in urbem venisset, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset. Hannibal, infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatem Ferentinatemque et Anagninum agrum in Lavicanum venit. [46] inde Algido Tusculum petiit: nec receptus mœnibus, infra Tusculum

Tumultus Romæ.

igitur cum Cluverio *per Suessanum .. agrum*. Suessa Aurunca est juxta Latinam viam, paulum ultra oppidum Cales Romam versus. Allifæ erant quidem ad lævam Vulturni: sed fortasse ager Allifanus ad dextram quoque ripam pertendebat.

44 *Navibus ... incensis, rates ... ægre comparantem*] *Ratis* vel est scapha subitaria et tumultuaria, vel tignorum series doliorum inter se consertis ordinibus sustentata, quam Gallice vocamus *un radeau*. Prior sensus hic magis conveniat. Ceterum *ratis* pro *nave* etiam non raro apud poetas præsertim usurpatur.

45 *Cui ne minueretur imperium, si in urbem venisset*] In urbe enim proconsule nemo habebat imperium, sed tantum extra urbem.

46 *Inde Algido*] Inde transeundo per Algidum petit Tusculum. Ceterum de hoc loco magna lis exorta est inter celeberrimos viros, Jac. Gronovium, et Raph. Fabrettum. Consule, si vacat et libet, Jac. Gronovii tertiam Dissert. Epistolicam, Fabretti Dissert. tertiam de Aquis et Aquæductibus, Respons. Gronovii ad Cavillationes Raph. Fabretti, et Fabretti Apolog. ad Grunnovium.

dextrorsus Gabios descendit. inde [47] in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum ab Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, eo major cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque ætatium capiebantur. U. C. 541. A. C. 211.

Fulvius cum exercitu Romam ingreditur.

X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus, porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media urbe [48] per Carinas Esquilias contendit. inde egressus, inter Esquilinam Collinamque portam posuit castra. Ædiles plebis commeatum eo comportarunt. Consules senatusque in castra venerunt. ibi de summa republica consultatum. [49] Placuit, consules [a] circa portas Collinam Esquilinamque ponere castra: C. Calpurnium prætorem urbanum Capitolio atque arci præesse: et senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset.

Hannibal tria millia passuum ab urbe castra locat.

Urbem obequitans contemplatur.

Inter hæc Hannibal ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab urbe, castra admovit. ibi stativis positis, ipse cum duobus millibus equitum a porta Collina usque ad Herculis templum est progressus; atque, unde proxime poterat, mœnia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otiose facere, Flacco indignum visum est. itaque inmisit equites, submoverique atque in castra redigi hostium equitatum jussit. Quum commissum prœlium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille et ducentos erant, media urbe transire Esquilias jusserunt: nullos aptiores, inter convalles tectaque hortorum et sepulcra aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati. quos [50] quum ex arce Capitolioque clivo publico in equis decurrentes quidam vidissent, captum Aven-

[a] *Placuit Consulibus* Gron.

47 *In Pupiniam*] Supple, tribum. In agrum Pupiniæ tribus, sive Pupiniensem. Eodem plane modo Val. Max. l. IV. c. 4. *In agello, quem in Pupinia habebat.*

48 *Per Carinas Esquilias contendit*] Per eam regionem urbis quæ dicitur *Carinæ*, perrexit ad Esquilias. De Esquiliis vid. not. 38. ad I. 44.

49 *Placuit consules ..ponere castra*] Gronovianæ editiones præferunt *consulibus:* quædam paulo vetustiores, *cos.* Andreas et Campanus diserte *consules*, quemadmodum et in tribus scriptis reperisse se Hearnius testatur, et nos in Put. tribusque aliis legimus. Fidenter ergo reposuimus *consules*, quod et sensus ratio, et membrorum sequentium textura postulare visa est.

50 *Quum ex arce Capitolioque*] Horum verborum hunc sensum esse Hearnius contendit: quum spectantes ex arce Capitolioque quidam vidissent Numidas clivo Publico in equis decurrentes ex Aventino. Id, inquit, ipsa probant historici verba, *quum ex arce Capitolioque quidam vidissent;* id est, Romani spectabant ex utraque montis parte, altera, quæ arx dicitur, altera, quæ Capitolium. Neque vero potest uno eodemque clivo *ex arce* simul *Capitolioque* descendi. Quomodo enim unus idemque clivus ad utramque montis partem pertinebat? Deinde ipsa mentio clivi Publici, qui ad Aventinum ducebat, clare probat non ex Capitolio decurrisse Numidas. Ceterum hunc clivum *Publicium* dictum esse, non *Publicum*, constat ex Varrone, et Festo, et ipso Livio, infra XXVII. 37. et XXX. 26. Et favet Put. codex, in quo littera *i* inter *c* et *o* altera manu superscripta est.

U. C. 541. A. C. 211. tinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit. tunc in domos atque in tecta refugiebant: vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. Nec comprimi tumultus aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quæ repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre prœlium secundum fuit, submotique hostes sunt: et, quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, consules, censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod reliquum fuit, et nocte insequenti, multi temere excitati tumultus sunt, compressique.

Submotus Hannibal.

XI. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesque certamen detrectavere. Instructis utrimque exercitibus in ejus pugnæ casum, in qua urbs Roma victori præmium esset, imber ingens grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore, quam hostium, metu. Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. ubi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos versa est: auditaque vox Hannibalis fertur, *Potiundæ sibi urbis Romæ modo mentem non dari, modo fortunam.* Minuere etiam spem ejus et aliæ, parva magnaque, res: magna illa, quod, quum ipse ad mœnia urbis Romæ armatus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos audivit: parva autem, quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, venisse, nihil ob id deminutò pretio, cognitum ex quodam captivo est. Id vero adeo superbum atque indignum visum, ejus soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inventum Romæ emtorem; ut, extemplo vocato præcone, tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc essent, jusserit venire. His motus ad Tutiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab urbe. inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum ea tempestate inclitum divitiis. [51] Capenates aliqui adcolæ ejus erant; primitias frugum eo donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatum templum. æris acervi, quum [52] rudera milites religione inducti jacerent, post profectionem Hannibalis magni inventi. Hujus populatiò templi haud dubia inter scriptores est.

Instructas utrimque acies tempestas dirimit.

Supplementum in Hispaniam.

Ager, in quo Hannibal castra habebat, venit Romæ.

Recedit Hannibal.

51 *Capenates aliqui*] Haud placèt hic vox *aliqui*. Gronovius suspicatur, vel *Capenates aliique qui accolæ ejus erant;* vel, resectis vocibus *ejus erant*, et nonnullis leviter mutatis, *Capenates Faliscique accolæ*. Standum videtur priori emendatione, quæ ab uno e Colbertinis codicibus firmatur, teste Dujatio.

52 *Rudera*] *Rudus* hoc loco accipiendum est pro ære infecto ac rudi.

Cœlius, Romam euntem ab Ereto divertisse eo Hannibalem tradit: [53] iterque ejus ab Reate, Cutiliisque, et ab Amiterno orditur. ex Campania in Samnium, inde in Pelignos pervenisse; præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse; inde Albensi agro in Marsos, hinc Amiternum, Forulosque vicum venisse. Neque ibi error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam brevis ævi memoriam potuerint confundi. isse enim ea constat. Tantum id interest, veneritne eo itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit.

U. C. 541. A. C. 211. Hannibalis abeuntis iter.

XII. Ceterum non quantum pertinaciæ ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali. namque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum vero ac Rhegium eo cursu contendit, ut prope repentino adventu incautos obpresserit. Capua etsi [54] nihilo [x] segnius obsessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit: et admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. Inde per conloquia intellexerunt, relictos se desertosque, et spem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos esse. Accessit edictum proconsulis ex senatusconsulto propositum, vulgatumque apud hostes: *ut, qui civis Campanus ante certam diem transisset*, [55] *sine fraude esset.* Nec ulla facta est transitio, metu magis eos, quam fide, continente; quia majora in defectione deliquerant, quam quibus ignosci posset. Ceterum quemadmodum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur. Nobilitas rempublicam deseruerat, neque in senatum cogi poterant [y]. in magistratu autem erat, qui non sibi honorem adjecisset, sed indignitate sua vim ac jus magistratui, quem gerebat, demsisset. Jam ne in foro quidem, aut publico loco, principum quisquam adparebat: domibus inclusi patriæ occasum cum suo exitio in dies exspectabant. summa curæ omnis in Bostarem Hannonemque præfectos præsidii Punici versa erat, suo, non sociorum, periculo sollicitos. [56] Hi, conscriptis ad Hannibalem literis, non libere modo, sed etiam aspere, quibus, *non Capuam so-*

It Rhegium.

Campanorum torpor et desperatio.

Literæ Bostaris et Hannonis ad Hannibalem.

[x] *nihil* Gron. [y] *poterat* Gron. Crev.

53 *Iterque ejus ab Reate, Cutiliisque, et ab Amiterno orditur*] Hæc oppida nominantur non eo ordine, quo Annibal ea transisse a Cœlio dicebatur, sed plane inverso. Scripserat nempe Cœlius Annibalem Romam euntem ab Amiterno Cutilias, dein Reate, postea Eretum venisse; inde ad lucum Feroniæ, qui est ultra Tiberim in Etruria, divertisse. Quanam autem via Amiternum a Capua venisset ex mente Cœlii, exponit deinde Livius, dum eum ex Campania dicit in Samnium, inde per Pelignos, Marrucinos, Marsos, ad oppidum Amiternum postremo Forulosque vicum pervenisse. De Cœlio vid. not. 71. ad l. XXI. c. 38.

54 *Nihilo segnius*] Vulgo *nihil.* Hoc mendum, quod plurimas editiones insederat, correximus moniti a Jac. Gronovio, volente Put. codice et omnibus nostris.

55 *Sine fraude esset*] Ei ne fraudi esset defectio Campanorum; is immunis esset ab omni et noxa et pœna.

56 *Hi conscriptis*] Pendula quodammodo remanet vox *hi*, cui nullum subest verbum finiti modi. Simile exemplum observavimus l. VIII. c. 11.

U. C. 541. A. C. 211. *lam*[a] *traditam in manum hostibus, sed se quoque et præsidium in omnes cruciatus proditos,* incusabant: *abiisse eum in Bruttios, velut avertentem sese, ne Capua in oculis ejus caperetur. at, Hercule, Romanos ne obpugnatione quidem urbis Romanæ abstrahi ab Capua obsidenda potuisse. tanto constantiorem inimicum Romanum, quam amicum Pœnum esse. Si redeat Capuam, bellumque omne eo vertat, et se et Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis, neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes. ubi Romanæ legiones sint, ibi et Karthaginiensium exercitus debere esse. Sic ad Cannas, sic ad Trasimenum rem bene gestam; coëundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando.* In hanc sententiam literæ conscriptæ Numidis, proposita mercede jam professis operam, dantur. Hi specie transfugarum quum ad Flaccum in castra venissent, ut inde tempore capto abirent; famesque, quæ tam diu Capuæ erat, nulli non probabilem caussam transitionis faceret, mulier repente Campana in castra venit, scortum transfugarum unius; indicatque imperatori Romano, Numidas fraude composita transisse, literasque ad Hannibalem ferre. [57] id unum ex iis, qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam esse. Productus primo satis constanter ignorare se mulierem simulabat: paullatim dein convictus veris, quum tormenta posci et parari videret, fassus id ita esse. literæque prolatæ; [58] et additum etiam indicio, quod celabatur, et alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. hi supra septuaginta comprehensi, et cum transfugis novis mulcati[a] virgis, manibusque præcisis, Capuam rediguntur. Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum.

Senatus Campanus convocatur. XIII. Concursus ad curiam populi factus coëgit Lesium senatum vocare: et primoribus, qui jam diu publicis consiliis aberant, propalam minabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se, et in publicum omnes vi extracturos esse. Is timor frequentem senatum magistratui præbuit. Ibi quum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibii Virrii oratio. Vibius Virrius[b], qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiam, negat, *eos, qui de legatis et de pace ac deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent; nec quid ipsis patiendum sit.* [59] *Quid? vos,* inquit, *eam deditionem fore censetis, qua quondam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos*

[a] *solum* Gron. Crev. [a] *multati* Gron. *mulctati* Crev. [b] *Virius* Gron. Crev.

57 * *Id unum ex iis .... arguere sese paratam esse*] Se paratam esse de ea re convincere unum ex illis Numidis.

58 * *Et additum*] Et indicio ac confessioni de litteris id etiam additum quod primo celatum fuerat, nempe alios quoque Numidas ....

59 *Quid? vos.. eam deditionem fore censetis, qua*] Talemne fore censetis deditionem quam suadetis nunc fieri, qualis fuit illa, qua quondam.... De illa veteri Campanorum deditione vid. nostrum, l. VII. capp. 30. et 31.

nostraque omnia Romanis dedidimus? Jam e memoria exces-sit, quo tempore, et in qua fortuna a populo Romano defecerimus? jam, quemadmodum in defectione præsidium, quod poterat emitti, per cruciatum et ad contumeliam necarimus? quoties in obsidentes, quam inimice eruperimus, castra obpugnarimus? Hannibalem vocaverimus ad obprimendos eos? hoc quod recentissimum est, ad obpugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, quæ illi infeste in nos fecerint, repetite: ut ex eo, quid speretis, habeatis. Quum hostis alienigena in Italia esset, et Hannibal hostis, et cuncta bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hannibale, ambo consules et duo consulares exercitus ad Capuam obpugnandam miserunt. Alterum annum circumvallatos inclusosque nos fame macerant, et ipsi nobiscum ultima pericula ac gravissimos labores perpessi, circa vallum ac fossas sæpe trucidati, et prope ad extremum castris exuti. Sed omitto hæc. vetus atque usitata res est, in obpugnanda hostium urbe labores ac pericula pati. illud iræ atque odii exsecrabilis indicium est. Hannibal ingentibus copiis peditum equitumque castra obpugnavit, et ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. Profectus trans Vulturnum, perussit Calenum agrum: nihil tanta sociorum clade avocati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri jussit. eam quoque tempestatem inminentem spreverunt. Transgressus Anienem, tria millia passuum ab urbe castra posuit: postremo ad mœnia ipsa et ad portas accessit. Romam se ademturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit. non omiserunt. Feras bestias, cæco inpetu ac rabie concitatas, si ad cubilia et catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas. Romanos Roma circumsessa, conjuges, liberi, quorum ploratus 60 *hinc* [d] *prope exaudiebantur, aræ, foci, Deûm delubra, sepulcra majorum temerata ac violata, a Capua non averterunt: tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. Nec injuria forsitan. nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quando aliter Diis inmortalibus visum est, quum mortem ne recusare quidem debeam; cruciatus contumeliasque, quas sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere morte, præterquam honesta, etiam leni, possum. Non videbo Ap. Claudium et Q. Fulvium, victoria insolenti subnisos, neque vinctus per urbem Romanam triumphi spectaculum trahar, ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanæ subjiciam: nec dirui incendique patriam videbo: nec rapi ad stuprum matres Campanas, virginesque, et ingenuos*

U. C. 541.
A. C. 211.

[d] ins. *quoque* Gron.

60 *Hinc prope exaudiebantur*] Sigonius addiderat *quoque*: sed redundantem particulam respuunt meliores e Gronovianis codd. et omnes nostri.

U. C. 541. A. C. 211. *pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt,* [61] *ne stirpis, ne memoria originum suarum exstaret: nedum eos Capuæ parsuros credam, cui infestiores, quam Karthagini, sunt. Itaque quibus vestrûm ante fato cedere, quam hæc tot tam acerba videant, in animo est; iis apud me hodie epulæ instructæ paratæque sunt. Satiatis vino ciboque poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus ab cruciatu, animum a contumeliis, oculos, aures, a videndis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quæ manent victos, vindicabit. parati erunt, qui magno rogo in propatulo ædium accenso corpora exanima injiciant. Hæc una via et honesta et libera ad mortem. et ipsi virtutem mirabuntur hostes, et Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.*

XIV. Hanc orationem Virrii plures audierunt cum adsensu, quam forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt. Major pars senatus, multis sæpe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miseruntque. Vibium Virrium septem et viginti ferme senatores domum secuti sunt, epulatique cum eo; et, quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumserunt: inde misso convivio, dextris inter se datis, ultimoque complexu, conlacrimantes suum patriæque casum, alii, ut eodem rogo cremarentur, manserunt; alii domos digressi sunt. Impletæ cibis vinoque venæ minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt. itaque noctem totam plerique eorum, et diei insequentis partem quum animam egissent; omnes tamen, priusquam aperirentur hostibus portæ, exspirarunt. Postero die porta Jovis, quæ adversus castra Romana erat, jussu proconsulis aperta est. ea intromissa legio una et [62] duæ alæ, cum C. Fulvio legato. Is, quum omnium primum arma telaque, quæ Capuæ erant, ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, præsidium Punicum comprehendit, sena-

Legati ad Rom. missi.

Virrius cum 27. senatoribus venenum sumit.

Capuam ingrediuntur Romani.

61 *Ne stirpis*] Non minus placeret *ne stirps*, quomodo habent vetustæ editiones, et duo MSS. unus Gronovio, alter nobis inspectus. Nisi forte legendum est *stirpes*, ut l. XLI. infra, c. 8. antique pro *stirps*.

62 *Duæ alæ*] Observavimus ad l. XXV. c. 21. *alas* dici a Romanis duo illa peditum corpora, in quæ socialem exercitum dividebant. Sed non videtur verisimile tantum numerum pedestrium copiarum intromissum Capuam sine ullis equitibus. Itaque rectius duæ *alæ*, de quibus hoc loco mentio est, accipientur de equitibus sociis. Equitatus enim socialis et ipse dividebatur a Romanis in duo corpora, quæ itidem vocabantur *alæ*, et erant fere quadringenorum equitum. atque ea vox propria erat sociorum, nec nisi raro admodum de Romanis equitibus usurpatur. Itaque opponi videas legionarios equites, qui Romani, et *alares* sive *alarios*, qui sociales. Hæc fusius disserit Lipsius, l. II. de Mil. Rom. Dial. 7.

tum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos jussit. quo quum venissent, extemplo his omnibus catenæ injectæ, jussique ad quæstores deferre, quod auri argentique haberent. [63] auri pondo septuaginta fuit, argenti tria millia pondo et ducenta. senatores quinque et viginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi: quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat. U. C. 541. A. C. 211.

XV. De supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis impetrandæ veniæ Claudius, [64] Fulvio* durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat: percunctandi etiam æquum esse potestatem fieri Patribus, num communicassent consilia cum aliquibus [65] sociorum Latini nominis municipiorum: et num ope eorum in bello forent et municipiorum adjuti. *Id vero minime committendum esse*, Fulvius dicere, *ut sollicitarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi: et subjicerentur indicibus,* [66] *queis, neque quid facerent, neque quid dicerent, quidquam umquam pensi fuisset. itaque se eam quæstionem obpressurum exstincturumque.* Ab hoc sermone quum digressi essent, et Appius, quamvis ferociter loquentem, collegam, non dubitaret, tamen literas super tanta re ab Roma exspectaturum; Fulvius, ne id ipsum inpedimentum incepto foret, [67] dimittens prætorium, tribunis militum ac præfectis sociûm imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denunciarent, ut [68] ad tertiam buccinam præsto essent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, prima luce portam intravit, atque in forum perrexit: concursuque ad primum equitum ingressum facto, magistratum Sidicinum citari jussit, imperavitque, ut produceret Campanos, quos in custodia haberet. Producti omnes, virgisque cæsi, ac securi percussi. Inde citato equo Cales percurrit: ubi quum in tribunali consedisset, produc- Senatores Campani securi percutiuntur.

* *Fulvii* Gron. Crev.

63 *Auri pondo septuaginta ... argenti tria millia pondo, et ducenta*] Id est, nostrates marcæ 109. auri, cum tribus unciis; argenti, 5000.

64 *Fulvii durior sententia erat*] Put. liber et optimus e regiis *Fulvio.*

65 *Sociorum Latini nominis municipiorum*] Hic ante ultimam vocem credimus cum Gronovio adjiciendam esse particulam *et.* Siquidem ii qui ex municipiis erant, non socii Romanorum fuere, sed cives Romani. In sequenti versu inutiliter et odiose rursus inculcatur eadem vox *municipiorum.* Itaque eam delendam censuerimus cum vocula quæ ei præfigitur. Et vero utraque abest ab uno ex Hearnii codd.

66 * *Queis neque .... quicquam unquam pensi fuisset*] Qui nunquam perpendissent, neque quid facerent, neque quid dicerent; qui in omnibus dictis factisque nunquam spectassent quid verum aut æquum esset, sed quid liberet. Infra XXXIV. 31. *vobis quid faceretis minus pensi esse.* Vid. et c. 49. ejusdem l. XXXIV.

67 *Dimittens prætorium*] Vid. not. 47. ad l. XXI. c. 54.

68 *Ad tertiam buccinam*] Ad tertiam vigiliam. Vigiliarum enim signum buccina dabatur.

U. C. 541. A. C. 211. tique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit, literasque a C. Calpurnio prætore Fulvio et senatusconsultum tradidit. murmur ab tribunali totam concionem pervasit, differri rem integram ad Patres de Campanis. et Fulvius, id ita esse ratus, [69] acceptas literas, neque resolutas, quum in gremio reposuisset, præconi imperavit, ut lictorem [70] lege agere juberet. Ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumtum supplicium. Tum literæ lectæ senatusque consultum, serum ad inpediendam rem actam; quæ summa ope adproperata erat, ne inpediri posset. Consurgentem jam

Jubellii mors. Fulvium Taurea Jubellius Campanus, per mediam vadens urbem turbamque, nomine inclamavit: et, quum, mirabundus quidnam sese vellet, resedisset Flaccus, *Me quoque*, inquit, *jube occidi, ut gloriari possis, multo fortiorem, quam ipse es, virum abs te occisum esse.* Quum Flaccus negaret, *profecto satis compotem mentis esse:* modo, *prohiberi etiam se, si id vellet, senatusconsulto,* diceret: tum Jubellius, *Quandoquidem*, inquit, *capta patria, propinquis amicisque amissis, quum ipse manu mea conjugem liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, quæ his civibus meis; petatur a virtute invisæ hujus vitæ vindicta.* atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit.

XVI. Quia, et quod ad supplicium adtinet Campanorum, et pleraque alia, de Flacci unius sententia acta erant; mortuum Ap. Claudium sub deditionem Capuæ, quidam tradunt. hunc quoque ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales, neque sua manu interfectum: sed, dum inter ceteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quæ vociferabatur, silentium fieri Flaccum jussisse: tum Tauream illa, quæ ante memorata sunt, dixisse, *virum se fortissimum ab nequaquam pari ad virtutem occidi.* Sub hæc dicta, jussu proconsulis præconem ita pronunciasse: *Lictor, viro forti adde virgas, et in eum primum lege age.* Lectum quoque senatusconsultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt. sed, quia adscriptum in senatusconsulto fuerit, *si ei videretur, integram rem ad senatum rejiceret*, interpretatum esse, quid magis e republica duceret, æstimationem sibi permissam. Capuam a Calibus reditum est, Atellaque et Calatia in deditionem acceptæ. ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, animadversum. Ita [71] ad septuaginta[f] principes senatus interfecti; trecenti ferme nobi-

[f] *octoginta* Gron. Crev.

69 *Acceptas litteras, neque resolutas*] Vinculis quibusdam litteræ apud antiquos nectebantur.

70 *Lege agere*] Ex lege officii sui in damnatos animadvertere.

71 *Ad octoginta principes senatus*] Tum ex Capua, tum ex Atella Calatiaque.

les Campani in carcerem conditi: alii, per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati, variis casibus interierunt: [72] multitudo alia civium Campanorum venumdata. De urbe agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam delendam censentibus urbem prævalidam, propinquam, inimicam. Ceterum præsens utilitas vicit. nam propter agrum, quem omni fertilitate terræ satis constabat primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. urbi frequentandæ multitudo [73] incolarum libertinorumque et institorum opificumque retenta: ager omnis et tecta publica populi Romani facta. Ceterum habitari tantum, tamquam urbem, Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse. sine consilio publico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore. [74] præfectum ad jura reddenda ab Roma quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositæ, consilio ab omni parte laudabili. severe et celeriter in maxime noxios animadversum: multitudo civium dissipata in nullam spem reditus: non sævitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque: et cum emolumento quæsita etiam apud socios lenitatis [75] species, incolumitate urbis nobilissimæ opulentissimæque, cujus ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circa adcolunt, populi ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus sociis, et quam nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

U. C. 541. A. C. 211.

Cives Campani venditi.

Urbs servata.

Sed ita ut nullum in ea sit corpus civitatis.

XVII. Romani Patres, perfuncti, quod ad Capuam adtinebat, cura, [76] C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum, et trecentos equites, quos ipse legisset, et sociûm Latini nominis peditum numerum parem, et octingentos equites decernunt. eum exercitum Puteolis in naves inpositum Nero in Hispaniam transportavit. Quum Tarraconem navibus venisset, expositisque ibi copiis, et navibus subductis, socios quoque navales multitudinis augendæ caussa armasset; profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fonteio et L. Marcio accepit. inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides

Nero it in Hispaniam.

Hasdrubal circumventus fraude elabitur.

72 *Multitudo alia civium Campanorum venumdata*] Vid. not. 81. ad c. 34. infra.

73 *Incolarum*] Eorum qui Capuam ex alia aliqua urbe vel regione immigrassent, et proinde cives Campani non essent. Vid. not. 21. ad l. IV. c. 3.

74 *Præfectum ad jura reddenda*] Vid. l. IX. c. 20.

75 * *Species*] Gloria blande alliciens animos. *Species* sæpe sumitur pro splendore, decore, dignitate. Sic infra XXXII. 36. *ut speciem legationi adjiceret.*

76 *C. Neroni*] Sic iterum Put. et Vict. codices, non *Claudio Neroni*. Vid. not. 26. ad c. 5. supra.

U. C. 541. A. C. 211. atros castra habebat in Ausetanis. is locus est inter oppida Illiturgin et Mentissam. [77] Hujus saltus fauces Nero occupavit. Hasdrubal, ne in arto res esset, [78] caduceatorem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem quum læto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal conloquio petivit, ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus urbium, dieque statuenda, ad quam præsidia deducerentur, suaque omnia sine fraude Pœni deportarent. Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod gravissimum exercitus erat, Hasdrubal, quacumque posset, evadere e saltu jussit. data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas, quum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad evadendum per artas semitas ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad conloquium est: sed loquendo plura scribendoque, dedita opera, quæ in rem non essent, die consumto, in posterum dilatum est. Addita insequens nox spatium dedit et alios emittendi: nec postero die res finem invenit. ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque emittendis clam e castris Karthaginiensibus, absumtæ: et, postquam major pars emissa exercitus erat, [79] jam ne iis quidem, quæ ultro dicta erant, stabatur: minusque ac minus (cum timore simul fide decrescente) conveniebat. Jam ferme pedestres omnes copiæ evaserant e saltu: quum prima luce densa nebula saltum omnem camposque circa intexit. quod ubi sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem conloquium differret. illum diem religiosum Karthaginiensibus ad agendum quidquam rei seriæ esse. Ne tum quidem suspecta fraus. quum data esset venia ejus diei, extemplo Hasdrubal, cum equitatu elephantisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum evasit. Hora ferme quarta dispulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius, Punicam fraudem agno-

77 *Hujus saltus fauces Nero occupavit. Asdrubal, ne in arcto res esset*] Hic locus varie in variis MSS. legitur, in omnibus corrupte. Vulgata lectio parum commoda videtur. Non enim *ne in arcto res esset*, sed ut rem, quæ in arcto erat, expediret et extricaret, Asdrubal Neronem dolo aggressus est. Gronovius ex vestigiis MSS. in quibus desunt voces *occupavit Asdrubal*, suspicatur: *Hujus saltus fauces Nero quum arcte sepsisset, caduceatorem misit*, nempe Asdrubal, cujus nomen in membro præcedenti exprimitur.

78 *Caduceatorem*] Legatum cum caduceo, qui pacem peteret. Caduceum est virga duorum serpentum implexa imagine, qui media corporis parte nodo alligati, primisque partibus inflexi in modum circuli, oscula jungunt. Hæc est symbolum pacis. Hanc Græci aliæque gentes legatis suis dabant, quum eos mitterent pacem oraturos. Eam fabulantur ab Apolline Mercurio dono datam, in mercedem lyræ ab eo acceptæ. De caduceo vid. Serv. ad IV. Æn. v. 242.

79 * *Jam ne iis quidem*] Jam Asdrubal ne iis quidem acquiescebat, quæ ultro obtulerat.

scens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem instituit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam, levia tamen prœlia inter extremum Punicum agmen præcursoresque Romanorum fiebant. U. C. 541. A. C. 211.

XVIII. Inter hæc Hispaniæ populi, [80] nec qui post cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romæ senatui populoque, post receptam Capuam, non Italiæ jam major, quam Hispaniæ, cura erat: et exercitum augeri, et imperatorem mitti placebat. [81] nec tamen, quem mitterent, satis constabat; quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendum esse. Quum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus proconsuli creando in Hispaniam comitia haberet: diemque comitiis consules edixerunt. Primo exspectaverant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent, [82] nomina profiterentur. quæ ut destituta exspectatio est, redintegratus luctus acceptæ cladis, desideriumque imperatorum amissorum. Mœsta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit: atque in magistratus versi circumspectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo perditas res desperatumque de republica esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere. Quum subito [83] P. Cornelius, Publii, qui Hispania ceciderat, filius, quatuor et viginti ferme annos natus, professus se petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. jussi deinde inire [s] [84] suffragium, ad unum [85] omnes non centuriæ modo, sed etiam

Comitia proconsuli creando in Hispaniam.

s add. *confusum* Gron. Crev.

80 *Nec qui post cladem acceptam defecerant*] Nempe a Romanis, redibant ad eos; *nec ulli novi deficiebant* a Pœnis.

81 *Nec tamen, quem mitterent, satis constabat, quam illud*] Supplenda est in primo orationis membro particula *tam*, ut *eò magis* intelligendum esse diximus supra l. XXV. c. 29.

82 *Nomina profiterentur*] Id est, publice declararent voluntatem suam de imperio in Hispaniam, si ita populo visum esset, accipiendo. Qui enim imperium aliquod vel magistratum a populo petere in animo habebant, eos oportebat primo notam facere populo hanc suam voluntatem: quod qui faciebant, *profiteri nomen*, seu simpliciter *profiteri* dicebantur. Tum necesse erat, ut eorum nomina reciperet, et rationem ipsorum haberet magistratus is, qui comitiis præfuturus erat: quod si ille magistratus facere recusaret, spes honoris adipiscendi abscissa erat candidato. De iis omnibus fuse disserentem vide Nic. Gruchium l. I. de Comit. Rom. c. 3.

83 *P. Cornelius, Publii . . . . filius*] Vox *Publii* est a Gronovio. Vulgati ejus loco habent *illius*. In scriptis neutrum comparet.

84 *Confusum suffragium*] Possis intelligere suffragium per clamorem universæ concionis unanimi voce voluntatem suam testantis latum. Sed repugnare videtur id quod infra legitur, *omnes centurias* imperium Scipioni dedisse: unde liquet suffragia centuriatim data. Gronovius conjicit *confusum suffragium* esse comitiorum non centuriatorum. Quod itidem refellere videtur illa centuriarum in hisce comitiis facta mentio: prætorquam quod hæc expositio nulla niti-

U. C. 541. A. C. 211. Deligitur P. Scipio annos 24. natus.

homines, P. Scipioni imperium esse in Hispania jusserunt. Ceterum post rem actam, ut jam resederat inpetus animorum ardorque, silentium subito ortum et tacita cogitatio, [86] quidnam egissent [h], num [i] favor plus valuisset, quam ratio? ætatis maxime pœnitebat: quidam fortunam etiam domus horrebant nomenque, ex funestis duabus familiis, in eas provincias, ubi inter sepulcra patris patruique res gerendæ essent, proficiscentis.

XIX. Quam ubi ab re tanto inpetu acta solicitudinem curamque hominum [87] animadvertit, advocata concione, ita de ætate sua imperioque mandato, et bello, quod gerundum esset, magno elatoque animo disseruit, ut ardorem eum, qui resederat, excitaret rursus novaretque: et impleret homines certioris spei, quam quantam fides promissi humani, aut [88] ratio ex fiducia rerum subjicere solet. Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam ab juventa in ostentationem earum compositus: pleraque apud multitudinem [89] aut per nocturnas visa species, aut velut divinitus mente monita, agens: [90] sive et ipse capti quadam superstitione animi, sive ut

Scipionis artes apud multitudinem.

h add. *novi?* Gron. Crev. i *num* l. *quod* Eæd.

tur veterum auctoritate. Suspicetur fortasse aliquis *confusa suffragia* fuisse centuriatim quidem data, sed non centuriatim numerata: ita ut non numerarentur centuriæ, sed omnia omnium centuriarum in unum confunderentur suffragia, eaque ita numerarentur, ut perpenderetur quot homines, non quot centuriæ in hanc aut in illam partem inclinassent. Hoc modo P. Manucius exponit *confusionem suffragiorum* apud Cic. in Orat. pro Mur. n. 47. Sed nullum hujus quoque sententiæ affertur ex veteribus scriptoribus testimonium. Si igitur nihil horum placuerit, restat ut, vel deleatur vox *confusum*, quæ quidem neque in Put. codice, neque in regio optimo, neque in editis quamplurimis comparet; vel legatur, *jussi deinde inire confestim suffragium*, quomodo edidit Campanus.

85 *Omnes .... centuriæ*] Proconsules vulgo creatos tributis comitiis probat Nic. Gruchius, l. II. de Com. Rom. c. 2. Sola excipit hæc nostra Scipionis comitia. Gronovius putat hic, et c. 41. hujus libri *centurias* pro *tribubus* a Livio nominatas, quemadmodum alibi sæpius *tribus* pro *centuriis*. Nos rem in medio relinquimus.

86 *Quidnam egissent novi, quod*] Gronovius l. IV. Obs. c. 11. recte videtur annotare nihil fieri novi, quum in Campo plus valet gratia, quam meritum. Idem testatur ab optimis MSS. quibus consentiunt nostri, abesse voculam *quod*. Itaque sic locum hunc emendat: *Quidnam egissent? Num favor plus valuisset, quam ratio?* Et sic plane Victor. codex.

87 *Animadvertit*] Codex Cantabrigiensis a Jac. Gronovio excussus, et Puteanæus, *animam advertit*. Unde efficiendum est *animum advertit*. Vid. not. ad l. XXVIII. c. 14.

88 *Ratio ex fiducia rerum*] Ratio nixa fiducia rerum ipsarum, fiducia quæ nascitur ex perspecto rerum ipsarum statu. Hic nempe Livius aliquid pene divinum agnoscit, et quod consuetas rerum humanarum leges excedat.

89 * *Aut per nocturnas*] Tanquam aut per noctem in somnis ea vidisset, aut instinctu divino moneretur quid esset diis cordi.

90 *Sive et ipse capti*] Sive ipse esset superstitiosi animi, sive ut homines imperiis consiliisque suis dociles ac sine cunctatione parentes haberet. Si quis tamen putet durius dici aliquem *assequi imperia consiliaque*, dum efficit ut iis pareatur, legat cum Gronovio *ut imperia consiliaque .... exsequerentur*, nempe homines. Ceterum, quod ad rem ipsam attinet, Polybius l. X. probat Scipionem nullo modo superstitione laborasse, sed commentum esse illa somnia et colloquia cum

imperia consiliaque, velut sorte oraculi missa, sine cunctatione exsequerentur[k]. Ad hoc jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem sumsit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret, ingressusque ædem consideret; et plerumque solus in secreto ibi tempus tereret[l]. [91] Hic mos, qui per omnem vitam servabatur, [92] seu consulto, seu temere, vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum divinæ virum esse; retulitque famam, in Alexandro Magno prius vulgatam, [93] et vanitate et fabula parem, anguis inmanis concubitu conceptum, et in cubiculo matris ejus persæpe visam prodigii ejus speciem, interventuque hominum evolutam repente, atque ex oculis elapsam. His miraculis numquam ab ipso elusa fides est: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quidquam, nec palam adfirmandi. Multa alia ejusdem generis, alia vera, alia adsimulata, admirationis humanæ in eo juvene excesserant modum: quibus freta tunc civitas, ætati haudquaquam maturæ tantam molem rerum, tantumque imperium permisit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quæque a Puteolis cum C.[m] Nerone trajectæ erant, [94] decem millia militum et mille equites adduntur. et M. Junius Silanus proprætor adjutor ad res gerendas datus est. Ita cum triginta navium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis Tiberinis profectus præter oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum, et deinde Pyrenei[n] circumvectus promontorium, Emporiis urbe Græca ([95] oriundi et ipsi a Phocæa sunt) copias exposuit: inde sequi navibus jussis, Tarraconem pedibus profectus, conventum omnium sociorum (etenim legationes ad famam adventus ejus ex omni se provincia effuderant) habuit.

U. C. 541. A. C. 211.

Divina stirpe satus creditur.

Venit in Hispaniam.

[k] *assequeretur* Gron. Crev. [l] *et plerumque tempus solus in secreto ibi tereret* Eæd. [m] *C. l. Claudio* Eæd. [n] *Pyrenes* Eæd.

diis, ut ad exequenda jussa promptiores, et ad quidlibet audendum alacriores milites efficeret.

91 *Hic mos, qui per omnem vitam servabatur*] Omnes libri nostri ut et Gronoviani, carent τῷ *qui:* ut vera videatur ea scriptura quæ marginem unius codicis, teste Gronovio, occupat: *Hic mos per omnem vitam servatus.*

92 * *Seu consulto, seu temere vulgatæ opinioni*] Opinioni quæ in vulgus, seu consilio et voluntate Scipionis, sive fortuito et sine auctore, sparsa erat.

93 * *Et vanitate et fabula parem*] *Parem vanitate*, quia æque vana, æque falsa: *parem fabula*, quia eadem prorsus de ortu Scipionis, quæ olim de ortu Alexandri Magni, vulgabantur, nempe anguis immanis concubitu conceptum.

94 *Decem millia militum, et mille equites*] *Militum* hic pro *peditum.* Hoc jam observavimus ad l. IV. c. 59.

95 *Oriundi et ipsi a Phocæa*] Huic loco notulam hanc apposuit Clericus. Ita loquitur Livius, quod Gallicum sinum memorans cogitasset de Massilia illic sita, et a Phocæis, ut notum est, olim condita. Itaque voces hæ *et ipsi* potius cum cogitatione Livii, quam cum ejus oratione connexæ sunt. Nobis suspicio oritur ex eo quod infra mentio fit de triremibus Massiliensium Scipionem officii causa ab domo prosecutis, in narratione navigationis ejus aliquot excidisse voces, in quibus de Massilia scriptor egisset.

U. C. 541. A. C. 211. naves ibi subduci jussit, remissis quatuor triremibus Massiliensium, quæ officii caussa ab domo prosecutæ fuerant. Responsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare cœpit, [96] ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret; [97] ingensque omnibus, quæ diceret, quum majestas inesset, tum fides.

XX. Profectus ab Tarracone, et civitates sociorum et hiberna exercitus adiit: conlaudavitque milites, quod, duabus tantis cladibus deinceps icti, [98] provinciam obtinuissent: nec fructum secundarum rerum sentire hostes passi, omni cis Iberum agro eos arcuissent, sociosque cum fide tutati essent. Marcium secum habebat cum tanto honore, ut facile adpareret, nihil minus, quam vereri, ne quis obstaret gloriæ suæ. Successit inde Neroni Silanus, et in hiberna novi milites deducti. Scipio, omnibus, quæ adeunda agendaque erant, mature aditis peractisque, Tarraconem concessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quam apud cives sociosque, et [99] divinatio quædam futuri; quo minus ratio timoris reddi poterat [1] oborti temere, majorem inferens metum. In hiberna diversi concesserant: Hasdrubal Gisgonis usque ad oceanum et Gades: Mago in mediterranea, maxime supra Castulonensem saltum: Hasdrubal Hamilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernavit. [2] Æstatis ejus extremo, quo capta est Capua, et Scipio in Hispaniam venit, Punica classis, ex Sicilia Tarentum adcita ad arcendos commeatus præsidii Romani, quod in arce Tarentina erat, clauserat quidem omnes ad arcem a mari aditus; sed adsidendo diutius artiorem annonam sociis, quam hosti, faciebat. non enim tantum subvehi oppidanis per pacata litora apertosque portus præsidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa turba navali mixta ex omni genere hominum absumebat: ut arcis præsidium etiam sine invecto (quia

Punica classis ad Tarentum.

96 *Ita elato .... animo, ut*] Elato quidem animo, sed ita tamen ut .... Sæpe particula *ita*, non intendendi vim habet, sed restringendi.

97 *Ingensque omnibus*] Et in omnibus quæ diceret, simul retineret dignitatem, simul efficeret ut sibi fides haberetur: quia nimirum dignitas illa majestasque dictorum non in tumidam vaniloquentiam excedebat, quæ fidem abrogaret.

98 *Provinciam obtinuissent*] Retinuissent, servassent.

99 * *Divinatio quædam futuri*] Hic rursum Livius aliquid divini in Scipione, iisque quæ ad eum pertinebant, per ambages indicat.

1 *Oborti temere*] Ingeniosa Gronovii emendatio. Scripti fere *oportet temere*.

2 *Æstatis ejus extremo, quo*] Non omnia hæc æstatis extremo potuerunt esse acta, quum post captam Capuam Nero in Hispaniam sit missus, et aliquamdiu ibi manserit ac res gesserit, et postea demum Scipio ac Silanus ei successerint, ut verisimile valde sit principio æstatis captam esse Capuam. Scribe omnino: *Æstatis ejus extremo, qua capta est Capua.* Jac. Perizonius.

pauci erant) ex ante præparato sustentari posset; Tarentinis classique ne invectum quidem sufficeret. Tandem [3] majore gratia, quam venerat, classis dimissa est. annona haud multum laxaverat: quia, remoto maritimo præsidio, subvehi frumentum non poterat. U. C. 541. A. C. 211.

XXI. Ejusdem æstatis exitu, M. Marcellus ex Sicilia provincia quum ad urbem venisset, a C. Calpurnio prætore senatus ei ad ædem Bellonæ datus est. ibi quum de rebus a se gestis disseruisset, questus leniter non suam magis, quam militum, vicem, quod [4] provincia confecta exercitum deportare non licuisset, postulavit, ut triumphanti urbem inire liceret. id non impetravit. Quum multis verbis actum esset, utrum minus conveniret, cujus nomine absentis, ob res prospere ductu ejus gestas, supplicatio decreta foret, et Diis inmortalibus habitus honos, ei præsenti negare triumphum: an, quem tradere exercitum successori jussissent, (quod, nisi manente in provincia bello, non decerneretur) eum quasi debellato triumphare, quum exercitus, testis meriti atque inmeriti triumphi, abesset; medium visum, ut ovans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, [5] ut M. Marcello, quo die urbem ovans iniret, imperium esset. Pridie, quam urbem iniret, [6] in monte Albano triumphavit. inde ovans multam præ se prædam in urbem intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum, [7] catapultæ ballistæque, et alia omnia instrumenta belli lata, et pacis diuturnæ regiæque opulentiæ ornamenta, argenti ærisque fabrefacti vis, alia supellex, pretiosaque vestis, et multa nobilia signa, quibus inter primas Græciæ urbes Syracusæ ornatæ fuerant. Punicæ quoque victoriæ signum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuit spectaculum cum coronis aureis præcedentes Sosis Syracusanus, et Mericus Hispanus, [8] quorum altero duce nocturno Syracusas introïtum erat; alter Nasum, quodque ibi præsidii erat, pro-

Marcellus ovans urbem init.

3 *Majore gratia, quam venerat, classis dimissa est*] Advenientem classem gratanter acceperant. Sed quum experti eam molestam essent, libentius eam dimiserunt, quam venientem acceperant.

4 *Provincia confecta*] Debellato, provincia omnino in ditionem populi Romani redacta.

5 *Ut M. Marcello, quo die urbem ovans iniret, imperium esset*] Triumphantes ovantesve debebant esse cum imperio. Proconsule autem nemo habebat imperium in urbe. Ideo mos erat, ut, qui post actum magistratum triumphans vel ovans urbem initurus esset, de eo tribuni ad populum ferrent, ut eo die esset illi imperium.

6 *In monte Albano triumphavit*] Hoc a nonnullis imperatoribus factitatum, ut, quum triumphantibus urbem inire non daretur, in monte Albano, ubi olim Alba urbs, triumpharent. Auctor hujus exempli C. Papirius Maso, anno u. c. 521.

7 *Catapultæ ballistæque*] Vid. not. 55. ad l. XXI. c 11.

8 *Quorum altero duce nocturno*] Observat Glareanus, et post eum Perizonius, de hoc Sosidis facto nihil habere Livium l. XXV. ubi expugnationem Syracusarum tradit. De Merico vid. not. 78. ad l. XXV. c. 30.

U. C. 541. A. C. 211. Sosidi et Merico agri dati.

diderat. His ambobus civitas data, et quingenta jugera agri. Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius, aut hostium populi Romani fuisset, et ædes Syracusis cujus vellet eorum, in quos belli jure animadversum esset: Merico Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in Sicilia ex iis, qui a populo Romano defecissent, jussa dari. Id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem agrumque eis adsignaret. In eodem agro Belligeni, per quem inlectus ad transitionem Mericus erat, quadringenta jugera agri decreta. Post profectionem ex Sicilia Marcelli, Punica classis octo millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit.

Defectio urbium aliquot Siculorum.

[9] Ad eos Murgantinæ desciverunt terræ. secutæ defectionem earum Hybla et Macella sunt, et ignobiliores [10] quædam aliæ. Et Numidæ, præfecto Mutine, vagi per totam Siciliam, sociorum populi Romani agros urebant. Super hæc exercitus Romanus iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provincia esset, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni fungebantur militia: magisque eis auctor ad seditionem, quam animus, deerat. inter has difficultates M. Cornelius prætor et militum animos, nunc consolando, nunc castigando, sedavit, et civitates omnes, quæ defecerant, [11] in ditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur, ex senatusconsulto adtribuit.

Manlius consulatum recusat.

XXII. Consules, quum ambo Apuliam provinciam haberent, minusque jam terroris a Pœnis et Hannibale esset, sortiri jussi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio Macedonia evenit, isque Lævino successit. Fulvius, Romam comitiorum caussa arcessitus, quum comitia consulibus rogandis haberet, [12] prærogativa Veturia juniorum declaravit T. Manlium Torquatum et T. Otacilium. Manlius, qui præsens erat, gratulandi caussa quum turba coïret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis venit; petitque, ut pauca sua verba audiret, centuriamque, quæ tulisset suffragium, revocari juberet. Erectis omnibus exspectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit. *Inpudentem et gubernatorem et imperatorem esse, qui, quum alienis oculis ei om-*

9 *Ad eos Murgantini descivere. Secutæ defectionem eorum*] Vulgo: *Ad eos Murgantinæ desciverunt terræ. Secutæ defectionem earum.* Scripti omnes ignorant verbum *desciverunt*: τὸ *terre*, sic enim iidem scripti habent, suspicatus est Gronovius corruptum esse ex cauda alicujus verbi, cujus priorem partem ultima syllaba vocis præcedentis absorpserit: atque ita formavit eam lectionem, quam Clericus jam ante nos in contextum admiserat.

10 * *Quædam aliæ*] Supple *urbes.*

11 *In ditionem redegit*] Hic mendum insederat editos et plerosque MSS. *in deditionem.* Correximus ex Put. codice et optimo regio.

12 *Prærogativa Veturia juniorum*] Vid. not. 18. ad I. 48. et not. 67. ad V. 18.

nia agenda sint, postulet sibi [13]*aliorum capita ac fortunas committi. proinde, si videretur, et redire in suffragium Veturiam juniorum juberet,* [14]*et meminisset in consulibus creandis belli, quod in Italia sit, temporumque reipublicæ. Vixdum requiesse aures a strepitu et tumultu hostili,* [15]*quo paucos ante menses adsederint prope mœnia Romana.* Post hæc quum centuria frequens subclamasset, *nihil se mutare sententiæ, eosdemque consules dicturos esse;* tum Torquatus, *Neque ego vestros,* inquit, *mores consul ferre potero, neque vos imperium meum. Redite in suffragium, et cogitate bellum Punicum in Italia, et hostium ducem Hannibalem esse.* Tum centuria, et auctoritate mota viri, et admirantium circa fremitu, petit a consule, ut Veturiam seniorum citaret: *Velle se cum majoribus natu conloqui, et ex auctoritate eorum consules dicere.* Citatis Veturiæ senioribus, datum secreto [16]in Ovili cum his conloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse, duobus jam plenis honorum, Q. Fabio et M. Marcello; et, si utique [17]novum aliquem adversus Pœnos consulem creari vellent, M. Valerium Lævinum egregie adversus Philippum regem terra marique res gessisse. Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis, juniores suffragium ineunt. M. Claudium Marcellum, fulgentem tum Sicilia domita, et M. Valerium [18]absentes consules dixerunt. auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ secutæ sunt. [19]Eludant nunc antiqua mirantes. non equidem, si qua sit sapientium civitas, [20]quam docti fingunt magis, quam norunt, aut principes graviores temperantioresque a cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam cen-

U. C. 541. A. C. 211.

Alii consules creantur.

13 *Aliorum*] Omnes scripti *post aliorum:* unde Gronovius suspicatur *oculatorum.*

14 *Et meminisset*] Recte Jac. Gronovius censet legendum *meminisse*, ut referatur ad centuriam.

15 *Quo .... assederint prope mœnia Romana*] Cum quo hostes ad ipsa prope mœnia Romana assederint. Ceterum id nobis durius videtur: et dubitationem nobis aliquam de verbo *assederint* movet Put. codex, qui præfert *asserint* vel *usserint*. An *sonuerint*, vel potius *circumsonuerint?* Certe cuperemus ita componi orationem, ut *mœnia Romana* in recto casu accipi possent.

16 *In Ovili*] Id est, in loco cancellis undique clauso, qui propter similitudinem cum iis septis, in quibus stabulantur greges, *Ovile* dicebatur. Eum in locum singulæ centuriæ, prout citabantur, ingressæ, ita suffragium ferebant, ut nemini interim liceret in Ovili esse. Ideo dimittuntur seniores, antequam juniores suffragium ineant.

17 *Novum aliquem adversus Pœnos consulem*] Aliquem qui nondum adversus Pœnos consul rem gessisset. M. Valerius Lævinus, de quo hæc intelliguntur, consul quidem jam fuerat, ut constat ex l. XXIX. c. 11. infra; at non hoc bello.

18 *Absentes*] Valerium absentem ab urbe, Marcellum a Campo. Eodem modo locutus est noster, l. X. c. 22.

19 *Eludant nunc*] Eant nunc illi amatores hodiernorum temporum atque morum, et irrideant eos qui antiqua mirantur.

20 *Quam docti fingunt magis quam norunt*] Significat Platonis libros de Republica.

U. C. 541. A. C. 211. seam fieri posse. Centuriam vero juniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc seculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

XXIII. Prætoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso, et L. Manlius Acidinus, et C. Lætorius, et L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nunciaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Sicilia esse. [21] Ludi Apollinares et priore anno fuerant, et, eo anno ut fierent, [22] referente Calpurnio prætore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot visa nunciataque sunt. In æde Concordiæ Victoria, quæ in culmine erat, fulmine icta decussaque, [23] ad Victorias, quæ in antefixis erant, hæsit, neque inde procidit. Et Anagnia et Fregellis nunciatum est, murum portasque de cœlo tactas: et in foro Sudertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse, et Ereti lapidibus pluisse, et Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostiis majoribus sunt procurata, et obsecratio in unum diem populo indicta, et novemdiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt, novique subfecti: in locum M'.[o] Æmilii Numidæ decemviri sacrorum M. Æmilius Lepidus: in locum M'. Pomponii Mathonis pontificis C. Livius: in locum Sp. Carvilii Maximi auguris M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus non est facta. C. Claudius flamen Dialis, [24] quod exta perperam dederat, flaminio abiit.

Ludi Apollinares voti in perpetuum.

Sacerdotes creati.

XXIV. Per idem tempus M. Valerius Lævinus, tentatis prius per secreta conloquia principum animis, ad indictum ante ad id ipsum concilium Ætolorum classe expedita venit. [25] Ubi quum Syracusas Capuamque captam [p], in fidem [26] in Sicilia Italiaque rerum secundarum, ostentasset, adjecissetque, *jam inde a majoribus traditum morem Romanis co-*

Valerii oratio apud Ætolos.

[o] *M.* Gron. Crev. [p] *captas* Ead.

21 *Ludi Apollinares*] De eorum origine vid. supra l. XXV. c. 12.

22 *Referente Calpurnio*] Scripti *repente Calpurnio*. Emendavit P. Manutius.

23 *Ad Victorias quæ in antefixis erant*] Ad statuas Victoriæ, quæ erant inter antefixa. *Antefixa*, inquit Festus, *quæ ex opere figulino tectis adfiguntur sub stillicidio*. Et consonat illud Livii l. XXXIV. c. 4. *Antefixa fictilia deorum Romanorum*.

24* *Quod exta perperam dederat*] Quod in distribuendis victimæ extis aliquid peccaverat.

25 *Ubi quum Syracusas Capuamque*] Quæ hic incipit periodus, non absolvitur, nisi post interpositam Lævini orationem. Simile hyperbaton occurrit infra, c. 32.

26 *In Sicilia Italiaque*] Adjecit Gronovius vocem *Sicilia* evidenter necessariam. Idem in oratione Lævini legi jussit, *et eo reducturum*: quum vulgati haberent *redacios*, scripti *reductum*.

U. C. 541.
A. C. 211.

lendi socios, ex quibus alios in civitatem atque æquum secum jus accepissent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse, quam cives, mallent. Ætolos eo in majore futuros honore, quod gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent. Philippum eis et Macedonas graves adcolas esse; quorum se vim ac spiritus et jam fregisse, et eo redacturum esse, ut non his modo urbibus, quas per vim ademissent Ætolis, excedant, sed ipsam Macedoniam infestam habeant. Et Acarnanas, quos ægre ferrent Ætoli a corpore suo diremtos, restituturum se in antiquam formulam jurisque ac ditionis eorum.

Fœdus cum Ætolis.

Hæc, dicta promissaque ab Romano imperatore, Scopas, qui tum prætor gentis erat, et Dorymachus, princeps Ætolorum, adfirmaverunt auctoritate sua, minore cum verecundia et [27] majore cum fide vim majestatemque populi Romani extollentes. maxime tamen spes potiundæ movebat Acarnaniæ. Igitur conscriptæ conditiones, quibus in amicitiam societatemque populi Romani venirent: additumque, *ut, si placeret vellentque, eodem jure amicitiæ Elei, Lacedæmoniique, et Attalus, et Pleuratus, et Scerdilædus essent.* (Asiæ Attalus, hi Thracum et Illyriorum reges.) *Bellum ut extemplo Ætoli cum Philippo terra gererent. Navibus ne minus viginti quinqueremibus adjuvaret Romanus. Urbium Corcyræ tenus ab Ætolia incipienti solum tectaque, et muri cum agris, Ætolorum; alia omnis præda populi Romani esset. Darentque operam Romani, ut Acarnaniam Ætoli haberent. Si Ætoli pacem cum Philippo facerent, fœderi adscriberent, [28] ita ratam eorum pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque, quique eorum ditionis essent, abstinuisset. Item, si populus Romanus fœdere jungeretur regi, ut caveret, ne jus ei belli inferendi Ætolis sociisque eorum esset.* Hæc convenerunt, conscriptaque biennio post Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis essent, sunt posita. Moræ caussa fuerant retenti Romæ diutius legati Ætolorum. Nec tamen inpedimento id rebus gerendis fuit. et Ætoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum, et [29] Lævinus Zacynthum (parva insula est propinqua Ætoliæ ;. urbem unam eodem, quo ipsa est, nomine habet; eam præter arcem vi cepit) et Œniadas Nasumque Acarnanum captas Ætolis contribuit. Philippum quoque satis inplicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnosque et pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

Res gestæ ab Ætolis et a Valerio.

27 *Majore cum fide*] Ita ut facilius iis laudibus fides haberetur.

28 *Ita ratam eorum pacem*] Lege cum Mureto *fore pacem.*

29 *Lævinus Zacynthum (parva insula est ..) eam vi cepit*] Sic l. I. c. 19. *Urbem novam conditam vi et armis, jure eam ... de integro condere parat.*

U. C. 541. A. C. 211. Philippus vicina pacat.

XXV. Philippo Ætolorum defectio Pellæ hibernanti adlata est. itaque, quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, [30] Illyrios finitimasque eis [q] urbes [31] alterno metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatium fines fecit: egressosque Apolloniatas, cum magno terrore atque pavore, compulit intra muros. Vastatis proximis Illyrici, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter: inde [32] Dardanorum urbem, sitam in Macedonia, transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Ætolici junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam, et Lyncum [r], Bottiæam, in Thessaliam descendit. Ad bellum secum adversus Ætolos capessendum incitari posse homines credebat: et, relicto ad fauces Thessaliæ [33] Perseo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipse, priusquam majoribus occuparetur rebus, in Macedoniam, atque inde in Thraciam exercitum [34] ac Mædos duxit [s]. Incurrere ea gens in Macedoniam solita erat; ubi regem occupatum externo bello, ac sine præsidio esse regnum sensisset. Ad Phragandas igitur vastare agros, et urbem Jamphorinam, caput arcemque Mædicæ, obpugnare cœpit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque ibi bello audivit, armata omni juventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ parat. [35] Adversus quod [t] Acarnanum gens et viribus inpar, et jam [36] Œniadas Nasumque amissa [u] cernens, Romanaque insuper arma ingruere, ira magis instruit, quam consilio, bellum. Conjugibus liberisque et senioribus supra sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos conjurant, nisi victores, se non redituros. Qui victus acie excessisset, eum ne quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, [37] di-

Acarnaniæ bellum inferunt Ætoli.

Acarnanum conjuratio.

[q] *ei* Gron. [r] add. *et* Gron. Crev. [s] *eduxit* Edd. [t] *quos* Gron.
[u] *amissas* Gron. Crev.

30 *Illyrios finitimasque eis urbes*] Pro *eis* Gronovianæ editiones habent *ei;* scripti nostri *ejus*. Vetustius cusi id tenent quod edidimus, et firmat ratio.

31 *Alterno metu*] *Alternus metus* est, exponente Gronovio, Illyriorum a Macedonibus, ut prius Macedonum ab Illyriis. Salmasius suspicabatur *ab tergo*, quod rectissimum videretur, nisi vox *metu* interposita subsultantem orationem efficeret.

32 *Dardanorum urbem sitam in Macedonia*] Vere omnino Rubenius: *Dardanorum urbem Sintiam, in Macedoniam transitum Dardanis facturam*. Optimi scripti, et editi, inter quos Andreas, præferunt *Macedoniam*.

33 **Perseo*] Hic fuit e præfectis regiis unus; non Philippi filius, qui totis undecim post hunc annis, infra XXXI. 28. puer admodum fuisse dicitur.

34 *Ac Mædos eduxit*] Magis placet *duxit :* quod habet codex Put.

35 *Adversus quod*] Nempe *bellum*. Vulgo *quos*, ut referatur ad Ætolos. Sed Cantabrig. liber a Jac. Gronovio inspectus, et omnes nostri præferunt *quod:* idque melius videtur.

36 *Œniadas Nasumque amissas*] Scripti et editi ante Gronovium *amissa*. Nempe intelligitur *oppida*. Itaque nihil necesse erat veterem scripturam mutari.

37 *Diram exsecrationem in popula-res*] Exsecrationem in caput popularium, qui victos ac fugientes recepis-

ram exsecrationem in populares, obtestationem quam sanctissimam potuerunt adversus hospites, composuerunt. precatique simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, [38] adhiberentque humatis titulum: HIC SITI SUNT ACARNANES, QUI, ADVERSUS VIM ATQUE INJURIAM ÆTOLORUM PRO PATRIA PUGNANTES, MORTEM OBCUBUERUNT. Per hæc incitatis animis, [39] castra in extremis finibus suis obvia[x] hosti posuerunt. nunciis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum, id quod in manibus erat, coëgerunt bellum, Jamphorina per deditionem recepta, et prospero alio successu rerum. Ætolorum inpetum tardaverat primo conjurationis fama Acarnanicæ: deinde auditus Philippi adventus, regredi etiam in intimos coëgit fines. Nec Philippus, quamquam, ne obprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium est progressus. inde, quum audisset reditum Ætolorum ex Acarnania, et ipse Pellam rediit.

U. C. 541. A. C. 211.

XXVI. Lævinus, veris principio a Corcyra profectus navibus, superato Leucata[y] promontorio, quum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, ut præsto ibi Scopas Ætolique essent. Sita Anticyra est in Locride læva parte sinum Corinthiacum intrantibus. breve terra iter eo, brevis navigatio ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrimque obpugnari cœpta est. Gravior a mari obpugnatio erat; quia et tormenta machinæque omnis generis in navibus erant, et Romani inde obpugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem Ætolis traditur, præda ex pacto Romanis cessit. Literæ Lævino redditæ, consulem eum absentem declaratum, et successorem venire P. Sulpicium. ceterum, diuturno ibi morbo inplicitus, serius spe omnium Romam venit. M. Marcellus, quum Idibus Martiis consulatum inisset, senatum eo die, moris modo caussa, habuit: professus, *nihil se, absente collega, neque de republica, neque de provinciis, acturum. Scire se, frequentes Siculos prope urbem in villis obtrectatorum suorum esse. quibus, tantum abesse, ut per se non liceat palam Romæ crimina edita fictaque ab inimicis vulgare, ut, ni simularent, aliquem sibi timorem, absente collega, dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit. Ubi quidem collega venisset, non passurum quidquam prius agi, quam ut Siculi in senatum introducantur. Delectum prope a M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quamplurimi questum de se Romam venirent. eumdem literis falsis urbem implesse, bellum*

Anticyram obpugnat Lævinus.

U. C. 542. A. C. 210. M. Claudio IV. M. Valerio II. Coss.

[x] *obviam* Gron. [y] *Leucate* Gron. Crev.

38 *Adhiberentque .... titulum*] Lege cum Gronovio, *adscriberent*.

39 *Castra .. obvia hosti posuerunt*] Sic vetus Sigonii liber, sic tres e nostris: melius quam ut vulgo, *obviam*.

U. C. 542.
A. C. 210.

in Sicilia esse, ut suam laudem minuat. Moderati animi gloriam eo die adeptus consul, senatum dimisit; ac prope [40]justitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad urbem venisset. Otium, ut solet, excitavit plebis rumores: [41]*belli diuturnitate, et vastatos agros circa urbem, qua infesto agmine isset Hannibal, et exhaustam delectibus Italiam, et* [1] [42]*prope quotannis exercitus cæsos* querebantur; *et consules bellicosos ambo, viros acres nimis et feroces, creatos, qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri.*

Querelæ P. R.

Incendium Romæ.

XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quæ pridie [43]Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, et argentariæ, quæ nunc novæ adpellantur, arsere. Comprehensa postea privata ædificia: [44]neque enim tum basilicæ erant: comprehensæ [45]lautumiæ, forumque piscatorium, et [46]atrium regium. Ædes Vestæ vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui [47]in publicum redemti ac manumissi sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit. Nec ulli dubium erat, humana id fraude factum esse, quod pluribus [2] simul locis, et iis diversis, ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatus pro concione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, servo libertatem. Eo præmio inductus Campanorum Calaviorum servus

Campanorum fraude ortum.

[1] *et* del. Gron. Crev. [2] *plurimis* Eæd.

40 *Justitium*] Vid. not. 7. ad l. III. c. 3.

41 *Belli diuturnitate, et vastatos agros circa urbem*] Parum commode videtur adscribi diuturnitati belli, agrorum qui circa urbem erant vastatio. Magis placeret: *Belli diuturnitatem*, nempe *querebantur*.

42 *Prope quotannis*] Egregia Gronovii emendatio, quum editi præferrent *pro republica cannis*, scriptus optimus *pro re quod annis*.

43 *Quinquatrus*] Ex Festi sententia, unicus fuit dies Minervæ sacer, sic dictus, quod esset post diem quintum Idus mensis Martii. Repugnat Livius, l. XLIV. c. 20. Et Ovid. III. Fast. vult illa sacra per quinqué dies celebrata, et habere nomen a junctis quinque diebus. Fortasse primis temporibus unicus tantum dies festus fuerat; postea vero in plures prolatus. Vid. Festum in voce *Quinquatrus*, et ad eum Dacerii not.

44 *Neque enim tum basilicæ erant*] Postea basilicam eo loco post Novas argentarias exstructam esse a M. Fulvio censore memorat Livius l. XL. c. 51. *Basilicæ* sunt publica ædificia, in quibus senatores deliberare, judices causas cognoscere, clientibus homines periti de jure respondere solebant. Mercatores ibidem et numularii sua tractabant negotia.

45 *Lautumiæ*] Proprie loca, ex quibus excisi sunt lapides, a λᾶς lapis, et τέμνω cædo. Sic vocabatur unus ex carceribus urbis, quod in eo videlicet lapidicinæ fuerant. *Carceris lautumiarum* fit mentio infra, l. XXXII. c. 26.

46 *Atrium regium*] Atrium regium Numæ Pompilii. Regia Numæ erat prope ædem Vestæ, cujus infra fit mentio. Sic quoque apud Horatium . . . *monumenta Regis, Templaque Vestæ*.

47 *In publicum redempti*] Redempti, ut in potestate populi, non privatorum dominorum essent, ac postea manumissi.

(Mannus ei nomen erat) indicavit, *dominos et quinque præterea juvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgoque facturos alia, ni comprehendantur.* Comprehensi ipsi familiæque eorum. et primo elevabatur index indiciumque: *pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum.* ceterum ut coram coarguebantur, et quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi cœpta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est. indici libertas data, et [48] viginti millia æris. Consuli Lævino Capuam prætereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrimis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret, oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent, nomenque Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus, *sibi privatam simultatem cum Campanis,* negare, *nullam* [b] *esse: publicas inimicitias et hostiles esse, et futuras, quoad eo animo esse erga populum Romanum sciret* [c]. *nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano. Ideo se mœnibus inclusos tenere eos:* [49] *quia, si qui evasissent aliqua, velut feras bestias per agros vagari, et laniare, et trucidare, quodcumque obvium detur. Alios ad Hannibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. inventurum in semiusto foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem petitam, et æternos ignes, et conditum in penetrali* [50] *fatale pignus imperii Romani. Se minime censere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana mœnia fieri.* Lævinus Campanos, jurejurando a Flacco adactos, quinto die, quam ab senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam jussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis [51] Ætolisque Romam præivit, clarissimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in urbem adducens. De republica tamen primum ac de provinciis ambo consules ad senatum retulere.

U. C. 542. A. C. 210.

Campani querelas de Fulvio deferunt ad Valerium Cos.

Romam eunt.

XXVIII. Ibi Lævinus, quo statu Macedonia et Græcia, Ætoli, Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egis-

[b] *ullam* Gron. Crev. [c] *animo erga pop. R. esse sciret* Eæd.

48 *Viginti millia æris*] Id est, marcæ argenti Parisienses 31. cum unciis 2. Vid. not. 63. ad c. 11. l. XXIV.

49 *Quia .. vagari*] Hoc notandum. Non absimiliter l. IV. c. 3. supra: *et, si non easdem opes habere.*

50 *Fatale pignus*] Palladium, quod ab Ænea advectum in Italiam, in æde Vestæ asservari jactitabant. Quale fuerit, nemo satis certo definire potest, quum summa religione abderetur, nec qui illud tractabant fas esse putarent, quidquam de eo apud profanos enunciare. Vid. Dion. Halic. l. I.

51 *Ætolisque*] De hac sua emendatione disserit Gronovius, l. IV. Observ. c. 16. * Ætoli illi videntur intelligendi legati Ætolorum, quos Romæ diutius fuisse retentos memoravit Livius supra c. 24.

U. C. 542. A. C. 210. set terra marique, exposuit. *Philippum, inferentem bellum Ætolis, in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus regni abisse, legionemque inde deduci posse.* [52] *classem satis esse ad arcendum Italia regem.* Hæc de se deque provincia, cui præfuerat. Consulum de provinciis communis relatio fuit. decrevere Patres, *Ut alteri consulum Italia bellumque cum Hannibale provincia esset: alter classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore obtineret.* [53] Exercitus eis duo decreti, qui [d] in Etruria Galliaque essent. eæ quatuor erant legiones. urbanæ duæ superioris anni in Etruriam; duæ, quibus Sulpicius consul præfuisset, in Galliam mitterentur. Galliæ et legionibus præesset, quem consul, cujus Italia provincia esset, præfecisset. In Etruriam C. Calpurnius, post præturam prorogato in annum imperio, missus; et Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium sociorumque minui jussus, ut ex duabus legionibus una legio, quinque millia peditum et trecenti equites essent; dimissis, qui plurima stipendia haberent: et sociorum septem millia peditum et trecenti equites relinquerentur, eadem ratione stipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni, nec de provincia Apulia, nec de exercitu, quem habuerat, quidquam mutatum. tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius collega ejus omnem exercitum, præter socios navales, jussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius præesset, ubi consul in provinciam venisset, dimitti jussus. L. Cincio prætori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni prætori decretæ, quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno præfuerat. Urbanas legiones ita scribere consules jussi, [54] ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, [55] Q. Fulvii [e], fuissent;

Provinciarum divisio.

[d] *quæ* Gron. [e] *Q. Fulvii* l. *Fulviique* Ead.

52 *Classem satis esse*] Classem sine legionario milite, sociis tantum navalibus instructam. Socii enim navales, ut probavimus ad c. 49. l. XXI. non ii solum sunt, qui nautica ministeria obeunt, sed et milites tuendis navibus attributi.

53 *Exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Galliaque essent: eæ quatuor erant legiones*] Perizonium offenderat vulgata hactenus lectio, *quæ in Etruria Galliaque essent* (*eæ quatuor erant*) *legiones*. Revocabat ille ex vetusta editione hanc scripturam quam repræsentamus. Eam nos admisimus in contextum, auctoribus plerisque scriptis, tum nostris, tum Hearnii, et antiquissimis omnium editionibus Andreæ et Campani.

54 *Ne quem militem facerent, qui ..fuissent*] Possis exponere, ex iis *qui ..fuissent*. Sed quum unus Hearnii codex habeat *fuisset*, expeditiorem lectionem amplectamur.

55 *Q. Fulvii*] Prænomen deerat. Illud addidimus ex uno non spernendæ notæ codice, et eodem auctore resecuimus particulam *que*, quam vulgati affigunt nomini.

neve eo anno plures, quam una et viginti, Romanæ legiones essent. U. C. 542. A. C. 210.

XXIX. His senatusconsultis perfectis, sortiti provincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum bello adversus Hannibalem Lævino evenit. Quæ sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos, exspectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos hominum converterent, et postmodo sermones præbuerint. Circumibant enim senatum cum veste sordida, adfirmantes, [56] *se non modo suam quisque patriam, sed totam Siciliam, relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. Nullo suo merito eum ante inplacabilem in se fuisse: quid iratum, quod Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum? Obrui Ætnæ ignibus, aut mergi freto, satius illi insulæ esse, quam velut* [57] *dedi noxæ inimico.* Hæ Siculorum querelæ, domos primum nobilium circumlatæ, celebratæque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat, in senatum etiam pervenerunt. Postulatum a consulibus est, ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, *si jam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam,* dicere. *nunc, ne quis timore frenari eos dicere posset, quo minus de eo libere querantur, in cujus potestate mox futuri sint, si collegæ nihil intersit, mutare se provinciam paratum esse.* [58] *deprecari senatus præjudicium; nam, quum extra sortem collegæ optionem dari provinciæ iniquum fuerit, quanto* [f] *majorem* [59] *injuriam, immo contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri?* Ita senatus, quum, quid placeret, magis ostendisset, quam decresset, dimittitur. inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hannibalem, facta est: ut, ex quo primus adversæ pugnæ gloriam ceperat, in ejus laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

Legiones 21.

Marcello obvenit Sicilia.

Siculorum legatorum comploratio.

Mutantur provinciæ.

XXX. Permutatis provinciis, Siculi, in senatum intro-

[f] *quantum* Gron.

56 *Se .. suam quisque patriam relicturos*] Gronovius dubitat, an non legendum sit *quemque,* ne videlicet solœca esse oratio videatur. Et sane sic edidit Campanus: et postulat recta loquendi ratio. Nam quod Sallustius in Bello Jugurth. c. 18. habet, *multis sibi quisque imperium petentibus,* id ita accipimus ut *quisque* sit in auferendi casu pro *queisque,* vel *quibusque.* Vid. not. 11. ad l. XXV. c. 17. et not. 95. ad III. 22.

57 * *Dedi noxæ*] Dedi, velut ob noxam, ad supplicium. *Noxa* dicitur et culpa, et pœna.

58 *Deprecari senatus præjudicium*] Precari ne decretum senatus interponatur de permutandis provinciis, quo decreto de sua jam causa querelisque Siculorum præjudicium aliquod fieri videretur. De voce *præjudicium* vid. not. 80. ad l. III. c. 40.

59 * *Injuriam, imo contumeliam*] *Injuria* est id quod fit contra jus, *injustice: contumelia* denotat probrum, *affront.*

U. C. 542. A. C. 210. Siculorum oratio in Marcellum.

ducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, [60] in gratiam publicam avertentes, *Hieronymum ac postea Hippocraten et Epicyden tyrannos, quum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem, invisos fuisse sibi. ob eam caussam et Hieronymum a principibus juventutis prope publico consilio interfectum: et in Epicydis Hippocratisque cædem septuaginta nobilissimorum juvenum conjurationem factam; quos, Marcelli mora destitutos, quia ad prædictum tempus exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicydis tyrannidem Marcellum excitasse, Leontinis crudeliter direptis. Numquam deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum transire, pollicerique, se urbem, quum vellet, ei tradituros. sed eum primo vi capere maluisse. dein, quum id neque terra, neque mari, omnia expertus, potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum ærarium Sosim, et Mericum Hispanum, quam principes Syracusanorum habere, toties id nequidquam ultro obferentes, præoptasse: quo scilicet justiore de caussa vetustissimos socios populi Romani trucidaret, ac diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed populus Syracusanus et senatus, si portas Marcello Syracusani publice, et non, obpressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates et Epicydes, clausissent, si Karthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent; quid ultra, quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? Certe præter mœnia et tecta exhausta urbis, et refracta ac spoliata Deûm delubra, Diis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. Bona quoque multis ademta, [61] ita ut ne nudo quidem solo, reliquiis direptæ fortunæ, alere sese ac suos possent. Orare se Patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem, quæ compareant cognoscique possint, restitui dominis jubeant.* Talia conquestos quum excedere ex[s] [62] templo, ut de postulatis eorum Patres consuli possent, Lævinus jussisset, [63] *Maneant immo*, inquit Marcellus, *ut coram his respondeam, quando ea*

[s] *ex* del. Gron. Crev.

60 *In gratiam publicam avertentes*] Id agentes ut pro meritis Hieronis in populum Romanum gratia toti Syracusanorum civitati habenda videretur.

61 *Ita ut ne nudo quidem solo*] Hic locus, cujus Gronovius ullum esse negat sensum, sic tamen videtur exponi posse: *ita ut nudo solo*, quum nihil reliquerit Marcellus, præter mœnia et tecta urbis exhausta, et spoliata deûm delubra, *ne reliquiis quidem direptæ fortunæ*, id est, privatis suis bonis, puta agris, &c. *alere sese ac suos possent.* Conqueruntur nimirum Syracusani, post spoliatam urbem ac domos, etiam reliquias direptæ fortunæ, id est, privata bona, agros, domos, &c. multis quoque adempta.

62 * *Templo*] In loco enim auguriis consecrato senatus semper habebatur. † Vid. not. 19. ad l. II. c. 56.

63 *Maneant imo*] Rhenanus ex suo codice inseruit vocem *imo*, qua ceteri scripti carent.

conditione pro vobis, Patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores habeamus. Duæ captæ hoc anno urbes Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusæ habeant. U. C. 542. A. C. 210.

XXXI. Reductis in curiam legatis, tum consul, *Non adeo majestatis,* inquit, *populi Romani* [64] *imperiique hujus oblitus sum, Patres conscripti, ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus caussam, accusantibus Græcis, fuerim.* [65] *sed non, quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an vivo Hierone, Syracusas violaverim.* [66] *Sin autem desciverunt, legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac mœnia clauserunt, exercituque Karthaginiensium adversus nos tutati sunt; quis passos esse hostilia, quum fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum aversatus sum: Sosim et Mericum Hispanum, quibus* [67] *tantum crederem, potiores habui. Non estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis humilitatem objiciatis. Quis est vestrûm, qui se mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem accepturum promiserit? Odistis et exsecramini eos, qui fecerunt, et ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum abest, ut et ipsi tale quidquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum, Patres conscripti, quam isti objiciunt, maximo argumento est, me neminem, qui navatam operam reipublicæ nostræ velit, aversatum esse. Et, antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad conloquium eundo, tentavi pacem: et, postquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur, multis terra marique exhaustis laboribus, tandem vi atque armis Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud* [68] *Hannibalem et Karthaginienses victosque justius, quam apud victoris populi senatum, quererentur. Ego, Patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, numquam spoliis earum urbem Romam exornarem. Quæ autem singulis victor aut ademi, aut dedi; quum belli jure, tum ex cujusque merito, satis scio me fecisse.* [69] *Ea*

Siculis respondet Marcellus.

64 *Imperiique hujus*] Et imperii consularis, quod gero.

65 *Sed non, quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quam*] Particula *tam* in primo membro supplenda est, ut et supra, c. 18. Monebimus tamen vocem *quam* esse a Gronovio. Pro ea scripti habent *nam:* Andreas et Campanus *sed.*

66 *Sin autem desciverunt, legatos*] Omnes MSS. inserunt *portus* post *τὸ desciverunt.* Quid significent, haud facile est decernere.

67 *Tantum crederem*] Emendatio Gronovii, quum editi passim haberent *tantam rem crederem;* plerique scripti, *tantam* crederem; nonnulli, *tanta.*

68 *Annibalem, et Carthaginienses, victosque*] Commodius videretur, quod subjicit Gronovius, *victos secum.* MSS. habent *victos se.*

69 *Ea vos rata habeatis*] Intellige *ut*, ex more admodum usitato. Hactenus edebatur: *Ea vos rata habeatis, P. C. necne.* Nos consensum scriptorum repudiare non sustinuimus, qui omnes ignorant *nec*, præsertim quum bonus sit scriptæ lectionis sensus.

U. C. 542. A. C. 210. *vos rata habeatis, Patres conscripti, næ*[b] *magis reipublicæ interest, quam mea. Mea quippe fides exsoluta est: ad rempublicam pertinet, ne acta mea rescindendo, alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram et Siculorum et mea verba audistis, Patres conscripti, simul templo excedemus, ut, me absente, liberius consuli senatus possit.* Ita dimissis Siculis, et ipse in Capitolium ad delectum discessit.

XXXII. Consul alter de postulatis Siculorum ad Patres retulit. Ibi [70] quum diu de sententiis certatum esset, et magna pars senatus, principe ejus sententiæ T. Manlio Torquato, [71] *cum tyrannis bellum gerendum fuisse*, censerent, *hostibus et Syracusanorum et populi Romani: et urbem recipi, non capi: et receptam legibus antiquis et libertate stabiliri, non fessam miseranda servitute bello adfligi. Inter tyrannorum et ducis Romani certamina, præmium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam periisse, horreum atque ærarium quondam populi Romani: cujus munificentia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello, adjuta ornataque respublica esset. Si ab inferis exsistat rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? quum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexisset, ingrediens Romam in vestibulo urbis,* [72] *prope in porta, spolia patriæ suæ visurus sit?* Hæc taliaque quum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt Patres caussa Marcelli: *Quæ is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse. in reliquum curæ senatui fore rem Syracusanam, mandaturosque consuli Lævino, quod sine jactura reipublicæ fieri posset, fortunis ejus civitatis consuleret.* Missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, et introductis Siculis, senatusconsultum recitatum est: legatique, benigne adpellati ac dimissi, ad genua se Marcelli consulis projecerunt, obsecrantes, *ut, quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis caussa dixissent, veniam eis daret, et in fidem clientelamque se urbemque Syracusas acciperet.* post hæc consul clementer adpellatos dimisit.

Senatusconsultum de Syracusanorum rebus.

Syracusæ in clientela Marcelli.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior, caussa durior erat. neque enim meritas

Campanis datur senatus.

[b] *næ* l. *nec ne* Gron.

70 *Quum diu de sententiis*] Expungit merito præpositionem Gronovius.

71 *Cum tyrannis bellum gerendum fuisse .. et urbem recipi*] Accuratius et magis exactum ad Grammaticæ leges videretur: cum tyrannis oportuisse bellum geri, et urbem recipi, non capi. Sed Livius sæpe, ut jam aliquoties monuimus, ad sensum magis quam ad verba attendit. * Vid. infra not. ad XXVII. 20.

72 * *Prope in porta*] Ad portam Capenam erant templa a Marcello dedicata, et spoliis Syracusarum exornata, ut memoravit Livius supra XXV. 40.

pœnas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent: sed satis peusum pœnarum, tot veneno absumtis, tot securi percussis senatoribus, credebant. *Paucos nobilium superstites esse, quos nec sua conscientia, ut quidquam de se gravius consulerent, inpulerit, nec victoris ira capitis damnaverit; eos libertatem sibi suisque, et bonórum aliquam partem orare, cives Romanos, adfinitatibus plerosque et propinquis jam cognationibus* [73] *ex connubio vetusto junctos.* Submotis deinde e templo, paullisper dubitatum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset, (mortuus enim post captam [74] Claudius consul erat) ut coram imperatore, qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur: dein, quum [75] M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus, ac Q. Minucium et L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus adfuerant, in senatu viderent, nec Fulvium avocari a Capua, nec differri Campanos vellent; interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cujus ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat; *In consilio,* inquit, *arbitror me fuisse consulibus, Capua capta, quum quæreretur, ecquis Campanorum de republica nostra bene meritus esset; duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam Atellanam Capuæ habitantem, et Fauculam Cluviam, quæ quondam quæstum corpore fecisset; illam quotidie sacrificasse pro salute et victoria populi Romani; hanc captivis egentibus alimenta clam suppeditasse. Ceterorum omnium Campanorum eumdem erga nos animum, quem Karthaginiensium, fuisse: securique percussos a Q. Fulvio esse magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per senatum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, injussu populi non video posse. idque et apud majores nostros* [76] *in Satricanis factum est, quum defecissent, ut M. Antistius tribunus plebis prius rogationem ferret,*

U. C. 542.
A. C. 210.

M. Atilii sententia.

73 *Ex connubio vetusto*] Quod jam pridem Romani Campanique per connubia miscere invicem domos sanguinemque cœperint: unde factum erat ut affinitates ultro citroque inter easdem sæpe domos iterumque iterumque jungerentur. Atque inde propinquitas cognationum. Alioquin *vetustum connubium* remotas, non propinquas cognationes argueret.

74 *Claudius consul*] Id est, proconsule: quemadmodum infra, hoc ipso capite: *In consilio arbitror me fuisse consulibus Capua capta.* Neque enim Capuam Fulvius et Claudius consules ceperunt, sed consulari imperio post exactum magistratum prorogato: quod Livio tam cito excidisse verisimile non est. Nimirum hic ille eodem modo abutitur consulis appellatione, quo passim prætoris. Vid. not. 2. ad c. 1. hujus libri.

75 *M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus*] Put. liber, et tres alii e nostris, *fratres Flacci, legatos ejus.* Nec quidquam vetat M. Atilium fratrem esse Flacci, etsi diverso nomine sit, sive ex eadem tantum matre ortus, sive per adoptionem in Atiliorum familiam adscitus fuerit.

76 *In Satricanis*] De Satricanorum defectione ad Samnites egit Livius, l. IX. c. 16. Sed quæ hic a M. Atilio memorantur, silentio tum tramisit.

U. C. 542. A. C. 210. [77] *sciretque plebs, uti senatui de Satricanis sententiæ dicendæ jus esset. Itaque censeo, cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis jus fiat.* L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate senatus plebem in hæc verba rogavit: [78] *Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium ditionemque populi Romani Fulvio proconsuli*[1], *quæque una secum dediderunt, agrum urbemque, divina, humanaque, utensiliaque, sive quid aliud dediderunt; de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites.* Plebes sic jussit. [79] *Quod senatus juratus, maxima pars, censeat, qui adsidetis, id volumus jubemusque.*

Senatusconsultum de Campanis.

XXXIV. Ex hoc plebeiscito senatus consultus, *Oppiæ Cluviæque primum bona ac libertatem restituit. si qua alia præmia petere ab senatu vellent, venire eas Romam.* Campanis in familias singulas decreta facta, quæ non operæ pretium est omnia enumerare. *Aliorum bona publicanda: ipsos liberosque eorum et conjuges vendendos, extra filias, quæ enupsissent prius, quam in populi Romani potestatem venirent. Alios in vincula condendos, ac de his posterius consulendum.* Aliorum Campanorum [80] summam etiam census distinxerunt, publicanda necne bona essent; *pecua captiva, præter equos, et mancipia, præter puberes virilis sexus, et omnia, quæ solo non continerentur, restituenda,* censuerunt, *dominis.* [81] *Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam, qui eorum, aut ipsi aut parentes eorum, apud hostes essent, liberos esse,* jusserunt, *ita ut*

[1] *Proconsule* Gron. Crev.

77 *Sciretque plebs*] Dubitari potest, utrum mendum sit in verbo *sciret*, legendumque sit, *sisceret:* an vero hæc verba *scio* et *scisco* promiscui sint usus, et alterum alterius locum ac vices obtinere possit. Quemadmodum enim hic *sciret* pro *sisceret*, sic apud Plautum in Amphitr. Act. V. Sc. 1. *ut sciscam quid velit*, id est, *ut sciam;* et apud nostrum infra l. XXVII. c. 35. *et præsciscere, quam quisque eorum provinciam .. haberet.*

78 *Omnes Campani*] Hæc rogatio eam habet verborum comprehensionem, quæ planum omnino sensum offerat, at non accuratam loquendi figuram, ut fere fit in his verbosis, et horridioris vetustatis stylo conscriptis formulis.

79 *Quod senatus juratus, maxima pars, censeat, qui assidetis*] Libri omnes habent, teste Gronovio, *qui adsidens:* unde ille efficit, *qui adsederint*, quod quidem anteponendum videtur vulgatæ lectioni. Jam in his vocibus, *senatus juratus, maxima pars, qui assederint*, posterius semper membrum explicat, seu potius restringit sensum præcedentis. Senatus juratus, non quidem unanimi consensu, sed ex maxima suffragiorum parte; nec suffragiorum quidem totius senatus, aut certi senatorum numeri, qui interdum præfiniebatur, sed eorum senatorum qui assederint, quocunque sint numero.

80 *Summam etiam census distinxerunt*] Supple, ut ex eo statuerent, *publicanda necne bona essent.*

81 *Campanos omnes .... liberos esse jusserunt*] Ex his verbis, et iis quæ sequuntur, patet Livium, dum scripsit supra, c. 16. multitudinem civium Campanorum venumdatam, magis ostendisse, quid facere decreverit Flaccus, quam quid fecerit. Nempe ille jusserat Campanos venundari. At, re in hoc tempus extracta, senatus ejus decretorum severitatem hac quidem in parte mitigavit.

nemo eorum civis Romanus, aut Latini nominis esset: neve quis eorum, qui Capuæ fuissent, dum portæ clausæ essent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret. Locus, ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuæ, nec in urbe Campana, quæ a populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus; qui ad Romanos transissent prius, quam Hannibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos, censuerunt. *ne quis eorum propius mare quindecim millibus passuum agrum ædificiumve haberet. Qui eorum* [82] *trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent haberentve, nisi in Veiente, aut Sutrino, Nepesinove agro: dum ne cui major, quam quinquaginta jugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ gessissent, bona venire Capuæ,* jusserunt. *libera corpora, quæ venumdari placuerat, Romam mitti, ac Romæ venire. Signa, statuas æneas, quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium* rejecerunt. Ob hæc decreta mœstiores aliquanto, quam Romam venerant, Campanos dimiserunt. nec jam Q. Fulvii sævitiam in sese, sed iniquitatem Deûm atque exsecrabilem fortunam suam incusabant.

U. C. 542. A. C. 210.

XXXV. Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus. scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi cœptum. in quam rem quum neque hominum satis, nec, ex qua pararentur, stipendiumque acciperent, pecuniæ quidquam ea tempestate in publico esset, edixerunt consules, ut privati ex censu ordinibusque, [83] sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, [84] tanta [k] indignatio fuit, ut magis dux, quam materia, seditioni deesset. [85] *Secundum Siculos Campanosque plebem Romanam perdendam lacerandamque sibi consules sumsisse. per tot annos tributo exhaustos nil reliqui, præter terram nudam ac vastam, habere. Tecta hostes incendisse, servos agri cultores rempublicam abduxisse, nunc ad militiam parvo ære emendo, nunc remiges imperando. Si quid cui argenti ærisve fuerit, stipendio remigum et tributis annuis ablatum. Se, ut dent, quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse. Bona sua venderent: in corpora, quæ reliqua essent, sævirent. Ne unde redimantur*

Edictum Coss. de remigibus dandis.

Querelas excitat.

[k] *tantaque* Gron.

82 *Trans Tiberim emoti*] Solenne in hac re verbum. Paulo ante, *cis Vulturnum emovendos*. XXXVII. 53. *Ultra Tauri juga Antiochum emostis*. XXXVIII. 53. *Antiochum .... ultra Tauri juga emovit*. Et alibi sæpius. Hoc loco verbum hoc decurtatum erat in vulgatis, *trans Tiberim moti*. Sed veram lectionem asserunt duo Hearnii codices, tres e nostris, Andreas et Campanus.

83 *Sicut antea*, Vid. supra l. XXIV. c. 11.

84 *Tanta indignatio*] Hic male sedulus Sigonius adjecerat voculam *que*, quam respuit Put. liber et omnes nostri.

85 * *Secundum*] Post.

U. C. 542. A. C. 210. *quidem, quidquam superesse.* Hæc non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant: nec eos sedare consules, nunc castigando, nunc consolando, poterant. Spatium deinde his tridui se dare ad cogitandum dixerunt: quo ipsi ad rem inspiciendam expediendamque usi sunt. Consilia ea de re. Senatum postero die habuerunt de remigum supplemento: ubi quum multa disseruissent, cur æqua plebis recusatio esset, verterunt orationem eo, ut dicerent, *Privatis id, seu æquum, seu iniquum, onus injungendum esse. Nam unde, quum pecunia in ærario non esset, paraturos* [86] *navales socios? Quomodo autem sine classibus aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri posse, aut tuta Italiæ litora esse?*

XXXVI. Quum in hac difficultate rerum consilium hæreret, ac prope torpor quidam occupasset hominum mentes, tum Lævinus consul, Lævini Cos. sententia. *Magistratus senatui, et senatum populo,* [87] *sicut honore præstent, ita ad omnia, quæ dura atque aspera essent, subeunda duces*[1] *debere esse. Si quid injungere inferiori velis, id prius in te ac tuos si ipse juris statueris, facilius omnes obedientes habeas. nec inpensa gravis est, quum ex ea* [88] *plus quam pro virili parte sibi quemque capere principum vident. Itaque classes habere atque ornare volumus populum Romanum? privatos sine recusatione remiges dare? nobismet ipsis primum imperemus. Aurum, argentum, æs signatum omne senatores crastino die in publicum conferamus: ita ut annulos sibi quisque, et conjugi, et liberis,* [89] *et filio bullam, et, quibus uxor filiæve sunt,* [90] *singulas uncias pondo auri relinquant; argenti, qui curuli sella sederunt, equi ornamenta et libras pondo, ut* [91] *salinum patellamque Deorum causa habere possint. ceteri senatores libram argenti tantum,* [92] *æris signati quina millia in*

[1] ducem Gron.

86 *Navales socios*] Socii navales hoc loco sunt remiges, ut ex præcedentibus constat. Vid. not. 27. ad l. XXI. c. 49.

87 *Sicut honore præstent, ita .. duces debere esse*] Olim editi *præstet*, et *ducem*. Reposuit Gronovius *præstent*, idemque testatur in optimis MSS. legi *duces*. Illo semel admisso, nil dubium erat quin et hoc recipiendum esset.

88 * *Plus quam pro virili parte*] Plus quam pro portione ab ipsis exigi æquum sit.

89 *Et filio bullam*] Pueri ingenui bullam auream in figuram cordis formatam e collo suspensam ante pectus gerebant: quam simul cum toga prætexta, ubi in viros adscribebantur, deponebant. Libertinorum filii pro bulla aurea lorum in collo, sive bullam scorteam præferebant. Vid. Macrob. l. I. Saturn. c. 6. et Ascon. in tertiam contra Verrem.

90 *Singulas uncias pondo auri*] Ita ut uxor filiæque singulas uncias auri habeant ad ornatum suum. Aliquid tamen moræ facere potest quod discimus ex l. XXXIV. infra, c. 1. cautum fuisse lege Oppia, paucis ante hoc tempus annis lata, ne qua mulier plus semunciam auri haberet. Sed fieri potest ut hoc caput legis Oppiæ, quod perfacile poterat ita negligi, ut fraus ipsi facta aut detegi, aut vindicari nequiret, locum non habuerit.

91 *Salinum patellamque Deorum causa*] Salinum, patella, in qua Diis apponebantur epulæ, maximæ religioni apud antiquos erant.

92 *Æris signati quina millia*] Asses unciales 5000. qui fiunt sestertius

singulos patres familiæ relinquamus. Ceterum omne aurum, argentum, æs signatum, ad [93] *triumviros mensarios extemplo deferamus, nullo ante senatusconsulto facto: ut voluntaria conlatio et* [94] *certamen adjuvandæ reipublicæ excitet ad æmulandum animos primum equestris ordinis, dein reliquæ plebis. hanc unam viam, multa inter nos conlocuti, consules invenimus. Ingredimini, Diis bene juvantibus. Respublica incolumis et privatas res facile salvas præstat. publica prodendo, tua nequidquam serves.* In hæc tanto animo consensum est, ut gratiæ ultro consulibus agerentur. senatu inde misso, pro se quisque aurum, argentum et æs in publicum conferunt, tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse; ut nec triumviri accipiundo, nec scribæ [95] referundo subficerent. Hunc consensum senatus equester ordo est secutus: equestris ordinis, plebes. Ita sine edicto, sine coërcitione magistratus, nec remige in supplementum, nec stipendio respublica eguit: paratisque omnibus ad bellum, consules in provincias profecti sunt.

U. C. 542. A. C. 210.

Magistr. et senatores pecuniam sponte conferunt.

Idem faciunt equester ordo et plebs.

XXXVII. [96] Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Karthaginienses Romanique pariter variis casibus inmixtis magis in ancipiti spe ac metu fuerint. Nam Romanis et in provinciis, hinc in Hispania adversæ res, hinc prosperæ in Sicilia, luctum et lætitiam miscuerant: et in Italia, quum Tarentum amissum damno et dolori, tum arx cum præsidio retenta præter spem gaudio fuit: et terrorem subitum pavoremque urbis Romæ obsessæ et obpugnatæ Capua post dies paucos capta in lætitiam vertit. Transmarinæ quoque res [97] quadam vice pensatæ. Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus; Ætoli novi adsciti socii, Attalusque Asiæ rex, jam velut despondente fortuna Romanis imperium orientis. Karthaginienses quoque Capuam amissam et Tarentum captum æquabant: et, ut ad mœnia urbis Romanæ nullo prohibente se pervenisse in gloria ponebant, ita pigebat irriti incepti; pudebatque adeo se spretos, ut, sedentibus ipsis ad Romana mœnia, alia porta exercitus Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsæ quoque [98] Hispaniæ, quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus ex-

Paria tum omnia inter Romanos Pœnosque.

1250. marcas argenti nostrates 4. cum unciis 7. et decima-sexta unciæ parte.

93 * *Triumviros mensarios*] Vid. supra XXIV. 17. XXIII. 21.

94 * *Certamen adjuvandæ reipublicæ*] Ardor ille quo certabimus inter nos de laude adjuvandæ reipublicæ.

95 * *Referundo*] In tabulas.

96 *Neque aliud magis tempus belli fuit, quo.... magis in ancipiti spe*] Prius illud *magis* vacat, et recidendum videtur. Nec vero illud agnoscit Victor. codex.

97 * *Quadam vice pensatæ*] Varietate eventuum ita mistæ, ut alternante fortuna adversa prosperis pensarentur.

98 *Hispaniæ quo propius spem venerant .... debellatum ibi*] Quo propius Hispaniarum res abfuerant ab eo, ut spem facerent Carthaginiensibus debellatum ibi esse.

U. C. 542. A. C. 210.

ercitibusque cæsis, debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse; eo plus, ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum et irritum victoriam redactam esse, indignationis præbebant[m]. Ita æquante fortuna, suspensa omnia utrimque erant, [99] integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

Hannibalis anxietas.

XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua, pertinacius obpugnata ab Romanis, quam defensa ab se, multorum Italiæ populorum animos averterat: quos neque omnes tenere præsidiis, nisi vellet in multas parvasque partes carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat: nec, deductis præsidiis, [1] spei liberam vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Præceps in avaritiam et crudelitatem animus ad spolianda, quæ tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id fœdum consilium, quum incepto, tum etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed ceterorum etiam. quippe ad plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec consul Romanus tentandis urbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes erant Dasius et Blattius[n]: Dasius Hannibali amicus; Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat, et per occultos nuncios spem proditionis fecerat Marcello; sed sine adjutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, et tum quoque magis inopia consilii potioris, quam spe effectus, Dasium adpellabat. at ille, quum ab re aversus, tum æmulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit. Arcessito utroque, Hannibal quum pro tribunali quædam ageret, mox de Blattio cogniturus, starentque submoto populo accusator et reus: Blattius de proditione Dasium adpellabat. *Enimvero*, ille, velut in manifesta re, exclamat, *sub oculis Hannibalis secum de proditione agi.* Hannibali atque eis, qui aderant, quo audacior res erat, minus similis veri visa est. *æmulationem profecto atque odium esse: et id crimen adferri, quod, quia testem habere non posset*[o], *liberius fingenti sit.* Ita inde dimissi sunt. nec Blattius ante abstitit tamen tam audaci incepto, quam idem obtundendo, docendoque, quam ea res ipsis patriæque salutaris esset, pervicit, ut præsidium Punicum ([2] quingenti autem Numidæ erant) Salapiaque tradere-

Vastat quæ tueri nequit.

Blattius et Dasius Salapiæ principes.

Salapia tradita Marcello.

[m] *præbebat* Gron. Crev. [n] *Blasius* Eæd. [o] *potuisset* Eæd.

99 * *Integra spe, integro metu*] Spe et metu nulla ex parte delibatis, nullam in partem inclinatis.

1 *Spei liberam*] Relinquere socios in eo statu, ubi fides eorum vel spem veniæ feliciorisque conditionis ab Romanis ostentatam libere sequi, vel timore concuti posset.

2 *Quingenti autem Numidæ erant*] Repositus est numerus ab Sigonio et Gronovio ex Val. Maximo, qui hanc eamdem rem memorans l. III. c. 8. quingentos Numidas cum Salapia Marcello traditos esse memorat. Vul-

tur Marcello. Nec sine cæde multa tradi potuit. longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. Itaque, quamquam inprovisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat, tamen, armis inter tumultum captis, et eruptionem tentaverunt, et, quum evadere nequirent, pugnantes ad ultimum obcubuerunt. nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium vivi venerunt. plusque aliquanto damni hæc ala equitum amissa Hannibali, quam Salapia, fuit: nec deinde umquam Pœnus (quo longe plurimum valuerat) equitatu superior fuit.

U. C. 542.
A. C. 210.

XXXIX. Per idem tempus, quum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem præsidium, quod ibi erat, Romanum præfectusque præsidii atque arcis M. Livius in commeatibus ab Sicilia missis habebant. qui ut tuto prætervehérentur oram Italiæ, classis viginti ferme navium Rhegii stabat. Præerat classi commeatibusque D. Quinctius, obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis gloria militari inlustris. Primo quinque naves, quarum maximæ duæ triremes a Marcello ei traditæ erant, habuit: postea rem inpigre sæpe gerenti tres additæ quinqueremes: postremo ipse a sociis, Rheginisque, et a Velia, et a Pæsto, debitas ex fœdere exigendo, classem viginti navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi Democrates, [3] cum pari classe navium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. Velis tum forte, inprovidus futuri certaminis, Romanus veniebat. sed circa Crotonem Sybarimque suppleverat remigio naves, instructamque et armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat: et tum forte sub idem fere tempus et venti vis omnis cecidit, et hostes in conspectu fuere, ut ad componenda armamenta, expediendumque remigem ac militem ad inminens certamen [4] satis temporis esset. Raro alias tantis animis [5] justæ concurrerunt classes: quippe [6] quum in majoris discrimen rei, quam ipsæ erant, pugnarent. Tarentini, ut, recuperata urbe ab Romanis [7] post centesimum prope annum, arcem etiam liberarent;

In Tarentina arce inopia.

D. Quinctius dux Rom. classis.

Prœlium Rom. et Tarentinæ classis.

go *hi autem Numidæ erant.* Nimirum numerus expressus fuerat nota ID.

3 *Cum pari classe navium Tarentinarum numero*] Cuivis vel leviter attendenti patet vocem *classe* hic superfluam, atque etiam odiosam esse.

4 *Satis temporis esset*] Quia ventus subito cadens moræ hostibus fuit. Cui tamen hoc non satisfaciet, is legat, contrario plane sensu, ex vet lib. Sigonii, *vix satis.*

5 * *Justæ .... classes*] Classes eo navium numero constantes, ut vere ac merito classes dici possent. Nempe viginti naves non erant justa classis, sed aliquod classis instar.

6 * *Quum in majoris*] Quum in illarum pugna ageretur de rebus majoris momenti, quam quanti ipsæ classes erant. Quæ sint autem illæ res, mox explicat Livius.

7 *Post centesimum prope annum*] Hic sexagesimus tertius annus agitur

U. C. 542. A. C. 210. [8] spe [p] commeatus quoque hostibus, si navali prœlio possessionem maris ademissent, interclusuros [q]: Romani, ut, retenta possessione arcis, ostenderent, non vi aut virtute, sed proditione ac furto, Tarentum amissum. Itaque ex utraque parte signo dato quum rostris concurrissent, neque retro navem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, [9] quam quis indeptus navem erat, ferrea injecta manu; ita conserebant [r] ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope conlato pede gereretur res. Proræ inter se junctæ hærebant, puppes [10] alieno remigio circumagebantur. ita in arto stipatæ erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. frontibus velut pedestris acies urguebant, [11] perviæque naves pugnantibus erant. Insignis tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter se. In Romana nave ipse Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed privato etiam odio invisus atque infestus Romanis: quod ejus factionis erat, quæ Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quinctium, simul pugnantem hortantemque suos, incautum hasta transfigit. ille atque præceps cum armis procidit ante proram. victor Tarentinus, in turbatam duce amisso navem inpigre transgressus, quum submovisset hostes, et prora jam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani; repente et alia a puppi triremis hostium adparuit. Ita in medio circumventa Romana navis capitur. hinc ceteris terror injectus, ut prætoriam navem captam videre: fugientesque passim, aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuere Thurinis Metapontinisque. ex onerariis, quæ cum commeatu sequebantur, perpaucæ in potestatem hostium venere: aliæ, ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela, in altum evectæ sunt. Nequaquam

Quinctii et Niconis certamen.

Cadit Quinctius.

Capta prætoria victi Romani.

p *spem* Crev. q *intercluruři* Ead. r *conferebant* Gron.

ab eo, quo captum est Tarentum, L. Papirio, Sp. Carvilio, utroque iterum Coss. quem nos numeramus ab u. c. 480.

8 *Spem commeatus quoque hostibus .. interclusuri*] Hæc est veterum editorum lectio, cujus sensus optimus nobis videtur. *Spem quoque* est *spem ipsam*: non commeatum modo, sed et ipsam spem commeatus. Gronovius, quia reperit in aliquot MSS. *interclusuros*, legi jussit: *spe commeatus quoque hostibus .. interclusuros. Spe*, id est, spe concepta. Sed tunc particula *quoque* supervacanea est. Nobis igitur antiquorum editorum, quibus accedit Victor. codex, potior fides fuit.

9 *Quam quis indeptus navem erat, ferrea injecta manu*] Ante posterius membrum supple *in eam navem*. Sic infra, l. XXVII. c. 42. *crebris ignibus tabernaculisque* in ea parte castrorum, *quæ pars castrorum ad hostes vergebat .. relictis*.

10 *Alieno remigio*] Aliorum navigiorum, puppi pugnantis navis alligatorum, remigio.

11 * *Perviæ .. naves pugnantibus erant*] Erat facilis pugnantibus transitus ex una nave in aliam.

pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. nam ad quatuor millia hominum frumentatum egressa, quum in agris passim vagarentur; Livius, qui arci præsidioque Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium, inpigrum virum, cum duobus millibus armatorum ex arce emisit. qui, vage effusos per agros palatosque adortus, quum diu passim cecidisset, paucos ex multis, trepida fuga incidentes [12] semiapertis portarum foribus, in urbem compulit, ne urbs eodem inpetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum; Romanis victoribus terra, Tarentinis mari. frumenti spes, quæ in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter.

U. C. 542. A. C. 210.

XL. Per idem tempus Lævinus consul, jam magna parte anni circumacta, [13] in Siciliam*, veteribus novisque sociis exspectatus, quum venisset, primum ac potissimum omnium ratus, Syracusis nova pace inconditas componere res. Agrigentum inde (quod belli reliquum erat, tenebaturque a Karthaginiensium valido præsidio) duxit legiones. et adfuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Karthaginiensium, sed [14] omnem in Mutine Numidisque spem repositam habebant. Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla, nec, quin erumperet, ubi vellet, prohiberi poterat. Hæc ejus gloria, quia jam imperatoris quoque famæ obficiebat, postremo in invidiam vertit; ut ne bene gestæ quidem res jam Hannoni propter auctorem satis lætæ essent. propter quæ postremo præfecturam ejus filio suo dedit, ratus, [15] cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum. quod longe aliter evenit. Nam veterem favorem ejus sua insuper invidia auxit. neque ille indignitatem injuriæ tulit, confestimque ad Lævinum occultos nuncios misit de tradendo Agrigento. Per quos ut est facta fides, compositusque rei gerendæ modus, portam ad mare ferentem Numidæ quum occupassent, pulsis inde custodibus, aut cæsis, [16] Ro-

Res in Sicilia gestæ.

Agrigentum Rom. traditum.

* *Sicilia* Gron.

12 *Semiapertis portarum foribus, in urbem compulit, ne urbs eodem impetu caperetur*] Hæc collocatio non videtur a Livio esse. Itaque legit Tan. Faber, *semiapertis, ne urbs eodem impetu caperetur, portarum foribus, in urbem compulit*: eodem plane ordine, quo infra, c. 46. *cædendo confractis, ne iter impediretur, foribus.* * Fores portarum urbis semiapertæ tantum erant, non plane patentes, ne urbs eodem impetu caperetur.

13 *In Siciliam*] In Gronovianis editionibus mendose legitur *in Sicilia.* Correximus ex vetustioribus, et libris MSS.

14 *Omnem in Mutine .... spem repositam habebant*] Nempe Carthaginienses. Nam ipsum Hannonem Mutines invidia urebat, ut apparet ex iis quæ sequuntur. Hanc Gronovii emendationem firmat unus e Colb. MSS. teste Dujatio, et instar omnium Put. Vulgo *habebat.*

15 * *Cum imperio auctoritatem quoque*] De harum vocum discrimine vid. not. 49. ad I. 7.

16 *Romanos ad idipsum missos*] Quatuor vel optimi scripti a Jac. Gronovio allegati, quatuor nostri habent

U. C. 542. A. C. 210. manos ad id ipsum missos in urbem acceperunt. Et quum agmine jam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud, quam tumultum ac secessionem (id quod et ante acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. atque ille, quum ei multitudo major, quam Numidarum, procul visa, et clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidisset, prius, quam ad ictum teli veniret, capessit fugam. per aversam portam emissus, adsumto comite Epicyde, cum paucis ad mare pervenit: nactique opportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam trajecerunt. alia multitudo Pœnorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, quum cæci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas cæsa. Oppido recepto Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis cæsos securi percussit: ceteros prædamque vendidit. omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam quum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi sunt viginti oppida: sex vi capta: voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. quarum civitatium principibus quum pro cujusque merito consul pretia pœnasque exsolvisset, coëgissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romæ atque Italiæ (id quod multis sæpe tempestatibus fecerat) annonam levaret; ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. quatuor millia hominum erant, mixti ex omni conluvione exsules, obærati, capitalia ausi plerique; et quum in civitatibus suis ac sub legibus vixerant, et postquam eos ex variis caussis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. hos neque relinquere Lævinus [17] in insula, tum primum nova pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est: et Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, adsuetam latrociniis quærentibus manum. Et, quod ad Siciliam adtinet, eo anno debellatum est.

Sicilia deserta a Pœnis.

XLI. In Hispania principio veris P. Scipio, [18] navibus deductis, evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis,

Hispaniæ res.

ad ipsum. Et consimilia exempla non pauca attulere idem Jac. Gronovius in nota ad l. XXI. c. 55. et Gronovius pater ad l. V. c. 43. ita ut quæri possit, an non interdum veteres Latini usurpaverint *ipse* pro *is ipse*.

17.* *In insula, tum primum nova pace coalescente*] In insula, quæ tum primum ex bellorum dissidiis in consensionem animorum nova pace reduci inciperet.

18* *Navibus deductis*] In mare. *Deducere* et *subducere* opponuntur. *Deducuntur* naves in mare, *subducuntur* in siccum.

classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere jubet. Eodem legiones ex hibernis convenire quum jussisset: ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. Quo quum venisset, adloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione advocata, ita disseruit: *Nemo ante me novus imperator militibus suis prius, quam opera eorum usus esset, gratias agere jure ac merito potuit. Me vobis prius, quam provinciam aut castra viderem, obligavit fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patruumque meum vivos mortuosque fuistis: deinde, quod amissam tanta clade provinciæ possessionem, integram, et populo Romano et successori mihi, virtute vestra obtinuistis. Sed quum jam benignitate Deûm id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Pœni maneant, nec ut pro ripa Iberi stantes* [19] *arceamus transitu hostes*[t], *sed ut ultro transeamus, transferamusque bellum; vereor, ne cui vestrûm majus id audaciusque consilium, quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum, aut pro ætate mea, videatur. Adversæ pugnæ in Hispania nullius in animo, quam meo, minus obliterari possunt. Quippe cui pater et patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiæ nostræ funus, interfecti sunt. Sed ut familiaris pene orbitas ac solitudo frangit animum; ita publica quum fortuna tum virtus desperare de summa rerum prohibet. Ea fato quodam data nobis sors est, ut magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porsenam, Gallos, Samnites: a Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt?* [20] *Jam quid hoc*[u] *bello memorem? Omnibus aut ipse adfui cladibus: aut, quibus afui, maxime unus omnium eas sensi. Trebia, Trasimenus, Cannæ, quid aliud sunt, quam monumenta occisorum exercituum consulumque Romanorum? Adde defectionem Italiæ,* [21] *Siciliæ majoris partis, Sardiniæ. Adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica inter Anienem et mœnia Romana posita, et visum prope in portis victorem Hannibalem. In hac ruina rerum stetit una integra atque inmobilis virtus populi Romani. Hæc omnia strata humi*

U. C. 543.
A. C. 210.

Scipionis oratio ad milites.

[t] *transitum hostis* Gron. [u] add. *de* Ead.

19 *Arceamus transitu hostes*] In hanc lectionem consentiunt duo vel fidissima Livii exemplaria, Put. et Cantabrigiense, quibus accedit Tellerianus codex. Itaque eam admittere non dubitavimus, rejecta illa multo minus eleganti scriptura quæ editos vulgo occupavit, *arceamus transitum hostis*.

20 *Jam quid hoc bello memorem*] Supple, exercitus amissos. Male Sigonius inseruerat particulam *de*.

21 *Siciliæ majoris partis*] Nimirum, qua regnum Hieronis fuit. Nam vetus provincia semper Romanis in fide mansit. Ideo Sigonii monitu jungimus *majoris partis* cum nomine *Siciliæ*, non, ut vulgati, cum nomine *Sardiniæ*, in qua nulla talis divisio occurrit, qualem modo observavimus in Sicilia.

U. C. 542. A. C. 210. *erexit ac sustulit. Vos omnium primi, milites, post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpes Italiamque, qui si se cum fratre conjunxisset, nullum jam nomen esset populi Romani, ductu auspicioque patris mei obstitistis.* [22] *et hæ secundæ res illas adversas sustinuerunt. Nunc, benignitate Deûm, omnia secunda, prospera, in dies lætiora ac meliora in Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracusæ, Agrigentum* [x] *captum, pulsi tota insula hostes, receptaque provincia in ditione populi Romani est. In Italia Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus, nihil jam majus precatur Deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conveniat, milites, quam, quum aliæ super alias clades cumularentur, ac Dii prope ipsi cum Hannibale starent, vos hic* [23] *cum parentibus meis (æquentur enim etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam populi Romani; nunc eosdem, quia illic omnia secunda lætaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quæ acciderunt,* [24] *utinam tam sine meo luctu, quam vestro, transissent! Nunc Dii inmortales imperii Romani præsides, qui* [25] *centuriis omnibus, ut mihi imperium juberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auspiciisque, et per nocturnos etiam visus omnia læta ac prospera portendunt. Animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, præsagit, nostram Hispaniam esse: brevi extorre hinc omne Punicum nomen, maria terrasque fæda fuga impleturum. Quod mens sua sponte divinat, idem subjicit ratio haud fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos inplorant.* [26] *tres duces discrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in*

[x] *Agrigentumque* Gron. Crev.

22* *Et hæ secundæ res illas adversas sustinuerunt*] Et harum in quibus sumus regionum res secundæ sustinuerunt adversas in Italia res, vetuerunt ne adversis in Italia rebus Roma succumberet.

23 *Cum parentibus meis, æquentur enim etiam honore nominis*] Cum patre et patruo meo, quos ambo appellabo parentes, ut, qui virtute, fortuna, vita, morte pares fuerunt, ii etiam ejusdem nominis honore a me æquentur.

24 *Utinam tam sine meo luctu, quam vestro*] Non ea mens est Scipionis, ut contendat legiones suas omnino luctus exsortes fuisse. Sed quum victæ ab hostibus primo, eos deinde pepulerint, nec sentire fructum secundarum rerum passæ sint, ipse præcipuam sibi luctus partem vindicat, qui jacturam ejusmodi fecerat, quæ nullo modo aut reparata esset, aut etiam reparabilis. Vult igitur elevare, quod ad milites attinet, cladem in Hispania acceptam. Utinam, inquit, ipsa illa clades non mihi magis, quam vobis, luctuosa fuisset! Cladis illius sensus ad me magis pertinet, qui in ea patrem patruumque amisi; quam ad vos, qui quod amiseratis primo, resarcistis.

25 *Centuriis*] Vid. not. 85. ad c. 18. supra.

26 *Tres duces discrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis*] Quod Livius observare suo loco neglexit, Polybius sedulo notaverat. *Carthaginiensium duces*, inquit, *qui hostibus superiores fuerant, sui ipsorum compotes esse non poterant: et rati se Romano bello defunctos esse, ipsi inter se hostiliter dissidebant.* Lib. IX. in Excerpt. de Virt. et Vitiis.

diversissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos adflixit. nam et deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos: et diduxerunt exercitus; quæ patri patruoque meo caussa exitii fuit. Nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modo, milites, favete nomini Scipionum, soboli imperatorum vestrorum, velut adcisis recrescenti stirpibus. Agite, milites veteres, novum exercitum novumque ducem traducite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus factis sæpe a vobis peragratas. Brevi faciam, ut, quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruique similitudinem oris vultusque, et lineamenta corporis; ita ingenii, fidei, virtutisque exemplum expressum ad effigiem vobis reddam, ut revixisse, aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat.

U. C. 542. A. C. 210.

XLII. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad præsidium regionis ejus M. Silano, cum tribus millibus peditum et trecentis equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia et quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum adgrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Karthaginem Novam interim obpugnare statuit; urbem quum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico adparatu plenam; (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniæ obsides erant) sitam præterea quum opportune ad trajiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantævis classi, et nescio an unum in Hispaniæ ora, qua nostro adjacet mari. Nemo omnium, quo iretur, sciebat, præter C. Lælium. Is, classe circummissus, ita moderari cursum navium jussus erat, ut eodem tempore exercitus ostenderetur, et classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Karthaginem ventum est simul terra marique. castra ab regione urbis, qua in septentrionem versa est, posita: [27] his ab tergo (nam frons natura tuta erat) vallum objectum. Ceterum sita Karthago sic est. Sinus est maris media fere Hispaniæ ora, maxime Africo vento obpositus, et [28] quingentos passus introrsus retractus, paullulo plus passuum in latitudinem patens: hujus in ostio sinus parva insula objecta

Transit Iberum.

Karthago Nova obpugnata.

Karthaginis N. situs.

27 *His ab tergo (nam frons*] Hunc locum, in scriptis corruptum, variis conjecturis sollicitant ambo Gronovii. Vulgata lectio, quæ ab Rhenano est, videtur retinenda. Hic scripti plerique nos deficiunt, nec ii vulgaris notæ, sed vel optimi, et ipse Puteanæus. In illis enim, ab his verbis c. 41. *utinam tam sine meo luctu quam*, transilitur statim ad initium c. 44. *terra marique instrui oppugnationem*, omissis mediis.

28 *Quingentos passus*] Ex Polybio, l. X. legendum est, *ad bis mille et quingentos passus:* ipse enim *ad viginti stadia* habet. Sed et ex eodem mox lege *paullulo plus mille et ducentorum passuum*.

U. C. 542. A. C. 210.

ab alto portum ab omnibus ventis, præterquam Africo, tutum facit. ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis et a meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paullum et ad septentrionem fusum; incertæ altitudinis, [29] utcumque exæstuat aut deficit mare. Continenti urbem jugum ducentos fere et quinquaginta passus patens conjungit. unde quum tam parvi operis munitio esset, non objecit vallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus pateret.

XLIII. Cetera, quæ munienda erant, quum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit: circumvectusque classem, quum monuisset præfectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent, omnia ubique primo obsessum hostem conari: regressus in castra, ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum obpugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, et spem potiundæ cohortando faceret, concione advocata ita disseruit; *Ad urbem unam obpugnandum si quis vos adductos credit, is magis operis vestri, quam emolumenti* [30] *rationem exactam, milites, habet. Obpugnabitis enim vere mœnia unius urbis, sed in una urbe universam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui, simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia, quæ nunc sub Karthaginiensibus sunt, in ditionem tradent. Hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant* [y]*; et quæ nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. Hic tormenta, arma, armamenta, et omnis adparatus belli est, qui simul et vos instruet, et hostes nudabit. Potiemur præterea quum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum opportunissima portu egregio, unde terra marique, quæ belli usus poscunt, suppeditentur. quæ quum magna ipsi habebimus, tum demserimus hostibus multo majora. Hæc illis arx, hoc horreum, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. Hinc rectus in Africam cursus est: hæc una inter Pyrenæum et Gades statio:* [31] *hinc omni Hispaniæ imminet Africa. Sed, quoniam vos instructos et ordinatos cognosco, ad Karthaginem novam obpugnandam totis viribus et bono animo transeamus.* Quumque omnes una voce,

Cohortatur milites Scipio.

[y] *alunt* Gron. Crev.

29 *Utcunque*] *Utcunque* idem valet ac *quomodocunque*, vel *quotiescunque*: at non sumitur eodem sensu, quo *prout*. Ideo Jac. Gronovius suspicatur legendum, *utque exæstuat aut deficit mare*.

30 * *Rationem exactam ... habet*] Rationem exegit, calculos subduxit.

31 *Hinc omni Hispaniæ imminet Africa*] Elegans et audax loquendi figura, quam sic fere exponit Gronovius. Hinc, tanquam ex arce quadam, imminet Africa, id est Pœnus, toti Hispaniæ, cui jugum partim imposuit, partim minatur.

hoc faciendum, subclamarent, eos Karthaginem duxit. tum terra marique eam obpugnari jubet. U. C. 542. A. C. 210.

XLIV. Contra Mago Pœnorum dux, quum terra marique instrui obpugnationem videret, et ipse copias ita disponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, obponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo urbis in orientem verso inponit: multitudinem aliam, quo clamor, quo subita vocasset res, intentam ad omnia obcurrere jubet. Patefacta deinde porta, eos, quos in via ferente ad castra hostium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso præcipiente, parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine ipso submittendis essent. Et primo haud inpari[a] stetere acie: subsidia deinde, identidem submissa e castris, non averterunt solum in fugam hostes, sed adeo effusis institerunt, ut, nisi receptui cecinisset, permixti fugientibus inrupturi fuisse in urbem viderentur. Trepidatio vero non in prœlio major, quam tota urbe fuit. multæ stationes [32] pavore atque fuga desertæ sunt, relictique muri; quum, qua cuique erat proximum, desiluissent. [33] Quod ubi egressus Scipio in tumulum, quem Mercurii vocant, animadvertit, multis partibus nudata defensoribus mœnia esse; omnes e castris excitos ire ad obpugnandam urbem, et ferre scalas jubet. ipse, trium præ se juvenum validorum scutis obpositis, (ingens enim jam vis omnis generis telorum e muris volabat) ad urbem succedit, hortatur, imperat, quæ in rem sunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque ignaviæ cujusque adest. Itaque in vulnera ac tela ruunt; neque illos muri, neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim adscendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quæ mari adluitur, pars urbis obpugnari cœpta est. Ceterum tumultus inde major, quam vis, adhiberi poterat. dum adplicant, [34] dum partim exponunt scalas militesque, dum, qua cuique proximum est, in terram evadere properant, ipsa festinatione et [35] certamine alii alios inpediunt.

Erumpunt Pœni.

Averteuntur in fugam.

Scipio ad urbem succedit.

XLV. Inter hæc repleverat jam Pœnus armatis muros, et

[a] *imparis* Gron.

32 *Pavore atque fuga desertæ sunt*] Put. codex *atque oga*. Inde hanc nostram lectionem formavit Gronovius. Vulgati *atque loca deserta sunt*.

33 *Quod ubi egressus Scipio*] Totum hoc orationis membrum refinxit partim ex scriptis, partim ex conjectura Salmasius. Antea: *quod ubi versus Scipio in tumulum, quem Mercurium Teutatem appellant, advertit.*

34 *Dum partim exponunt scalas*] Hic nullum locum habet vox *partim*. Legere possimus, inverso duarum litterarum ordine, *raptim*. Omnia hic festinationis plena: unde et in iis quæ sequuntur, *in terram evadere properant*. Sic et infra, l. XXIX. c. 28. ubi vulgati recte exhibent, *portæque raptim clausæ*, testatur Gronovius legi in tribus MSS. *partim*.

35 * *Certamine*] Dum certant inter se, quis majus studium majoremque celeritatem adhibeat.

U. C. 542. A. C. 210.

vis magna,[36] ex ingenti copia congesta, telorum suppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quidquam aliud æque, quam mœnia ipsa [37] sese, defendebant*. raræ enim scalæ altitudini æquari poterant; et, quo quæque altiores, eo infirmiores erant. Itaque, quum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. quidam, stantibus scalis, quum altitudo caliginem oculis obfudisset, ad terram delati sunt. Et quum passim homines scalæque ruerent, et ipso successu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est; quod spem non præsentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis et corona capi urbem non posse. opera et difficilia esse, et tempus datura, ad ferendam opem, imperatoribus suis. Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab defessis jam vulneratisque recentes integrosque alios accipere scalas jubet, et vi majore adgredi urbem. Ipse, ut ei nunciatum est, æstum decedere, quod per piscatores Tarraconenses, nunc levibus cymbis, nunc, ubi eæ siderent, vadis pervagatos stagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, [38] eo secum armatos duxit. Medium ferme diei erat: et ad id, quod sua sponte cedente in mare æstu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum stagnum eodem, quo æstus, ferebat, et adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc, cura ac ratione compertum, in prodigium ac Deos vertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare verterent, [39] et stagno auferrent, viasque ante numquam initas humano vestigio aperirent, Neptunum jubebat ducem itineris sequi, ac medio stagno evadere ad mœnia.

Scalæ frustra admotæ.

Per vada urbem Scipio ingreditur.

XLVI. Ab terra ingens labor succedentibus erat: nec altitudine tantum mœnium inpediebantur, [40] sed quod euntes ad ancipites utrimque ictus subjectos habebant Romanos; ut latera infestiora subeuntibus, quam adversa corpora, essent. At parte in

* *defensabant* Gron. Crev.

36 *Ex ingenti copia*] Sic plane fidissimus e regiis. Itaque plena huic emendationi Gronovianæ auctoritas constat. Editi habebant *et ingens copia*.

37 *Sese defensabant*] Haud scimus quis huc invexerit istuc verbi. Sed Put. et Vict. codices præferunt *sese defendebant*.

38 *Eo secum armatos duxit*] Vocem *secum* adjecit Gronovius, quum in optimo codice reperiret *seu*. Non tamen videtur integram huic loco sanitatem restituisse. Deest profecto numerus eorum quos Scipio *secum armatos duxit*. Hic autem numerus notatur infra, c. seq. *Parte in alia quingentis.. per stagnum facilis transitus ..fuit*: quo loco quum solo numero illi milites designentur, perspicuum est eum supra expressum fuisse. Legamus hic ergo, Polybio etiam auctore: *Eo D* sive *quingentos secum armatos duxit*.

39 *Et stagna auferrent*] Hæc est Put. codicis scriptura: quæ quidem majorem habet emphasin, adeoque hic aptior visa est, quam illa quæ placuit Gronovio, *et stagno auferrent*.

40 *Sed quod euntes*] Forsan mendum latet in voce *euntes*. Potest tamen hoc modo intelligi: *sed quod mœnia euntes* sive succedentes *Romanos subjectos habebant ad ancipites utrimque ictus*.

alia quingentis et per stagnum facilis transitus, et in murum adscensus inde fuit. nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni præsidio satis creditum foret; nec ulla armatorum statio aut custodia obposita, intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum ostendebatur. Ubi urbem sine certamine intravere, pergunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat. in quod adeo intenti omnium non animi solum fuere, sed etiam oculi auresque pugnantium spectantiumque et adhortantium pugnantes, ut nemo ante ab tergo senserit captam urbem, quam tela in aversos inciderunt, et utrimque ancipitem hostem habebant. tunc, turbatis defensoribus metu, et mœnia capta, et porta intus forisque pariter refringi cœpta: et mox [41] cædendo confractis, ne iter inpediretur, foribus, armati inpetum fecerunt. Magna multitudo et muros transcendebat, sed hi passim ad cædem oppidanorum versi. illa, quæ portam ingressa erat, justa acies, cum ducibus, cum ordinibus, media urbe in forum processit. Inde quum duobus itineribus [42] fugientes videret hostes, alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum præsidio, alios in arcem, in quam et ipse Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulsi fuerant, refugerat [b]; partim copiarum ad tumulum expugnandum mittit, partim ipse ad arcem ducit. et tumulus primo inpetu est captus, et Mago, arcem conatus defendere, quum omnia hostium plena videret, neque spem ullam esse, se arcemque et præsidium dedidit. [43] Quoad dedita arx est, cædes [c] tota urbe passim factæ; nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur. tum, signo dato, cædibus finis factus. ad prædam victores versi, quæ ingens omnis generis fuit.

U. C. 542.
A. C. 210.

Urbs capta.

Præda ingens.

XLVII. [44] Liberorum capitum virile secus ad decem millia capta. inde, qui cives Novæ Karthaginis erant, dimisit: urbem-

Captivi.

[b] *refugerant* Gron. [c] *et cædes* Ead.

41 *Cædendo confractis*] Optimi MSS. habent: *cædendo confectis ac distractis.*

42 *Fugientes videret hostes*] Nempe Scipio. Hoc non ideo monemus, quod quidquam possit esse dubii, sed ut observemus toto hoc capite nusquam Scipionis mentionem factam. Unde necesse fuisset hic nomen ejus exprimi, nisi styli calor Livium abstulisset.

43 *Quoad dedita arx est, cædes*] Vulgo *et cædes*. Delevimus incommodam particulam, quam ignorant omnes nostri codices, et duo Hearnio inspecti, Andreas et Campanus.

44 *Liberorum capitum virile secus*] Sic edendum curavit Gronovius, quum prius legeretur *virilis sexus;* et hanc lectionem, quam una MS. præfert, duo alii suadere videntur, multis exemplis firmat. Idemque observat hanc esse proprietatem hujus locutionis *virile* aut *muliebre secus*, ut nusquam fere ponatur, nisi pro eo quod dicimus vulgo *virilis* aut *muliebris sexus;* in accusandi nimirum casu, quem regat intellecta præpositio κατὰ, vel *secundum*. Sic apud Sallust. Hist. l. II. *concurrentium undique virile ac muliebre secus.* Forsitan hæc loquendi forma restituenda foret supra c. 34. ubi vulgo habetur *præter puberes virilis sexus*, legendumque *præter puberes virile secus*. Etenim eo loco Put. et proximus ei bonitate codex præferunt *viriles*.

U. C. 542. A. C. 210. que et sua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant, eos publicos fore populi Romani edixit, cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enise operam navassent. Ceteram multitudinem [45] incolarum juvenum, ac validorum servorum, in classem ad supplementum remigum dedit. et auxerat navibus octo captivis classem. Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant: quorum perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus et adparatus ingens belli; catapultæ maximæ formæ centum viginti, minores ducentæ octoginta et una: ballistæ majores viginti tres, minores quinquaginta duæ: [46] scorpionum majorum minorumque, et armorum telorumque, ingens numerus: signa militaria septuaginta quatuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis: pateræ aureæ fuerunt ducentæ septuaginta sex, libras ferme omnes pondo: [47] argenti facti signatique decem et octo millia et trecenta pondo: vasorum argenteorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæstori adpensa adnumerataque sunt. [48] tritici quadraginta millia modiûm, hordei ducenta septuaginta. Naves onerariæ sexaginta tres [d] in portu expugnatæ captæque: quædam cum suis oneribus, frumento, armis, ære præterea, ferroque, et linteis, et [49] sparto, et navali alia materia ad classem ædificandam: ut minimum omnium, inter tantas opes belli captas, Karthago ipsa fuerit.

Adparatus belli captus.

Aurum et argentum.

XLVIII. Eo die Scipio, C. Lælio cum sociis navalibus urbem custodire jusso, ipse in castra legiones reduxit: fessosque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui et acie dimicassent, et capienda urbe tantum laboris periculique adissent, et capta, cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora jussit. Postero die, militibus navalibusque sociis convocatis, primum Diis inmortalibus laudesque et grates egit, qui se non urbis solum opulentissimæ omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo congessissent omnis pene Africæ atque Hispaniæ opes: ut neque hostibus quidquam relinqueretur, et sibi ac suis omnia superessent. Militum deinde virtutem conlaudavit, quod eos non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia perrumperentque. Itaque,

Scipio gratias Diis agit.

Conlaudat milites.

[d] *sexaginta tres* l. *CXIII.* Gron. Crev.

45 * *Incolarum*] Qui Carthagine habitarent, nec tamen cives essent.

46 *Scorpionum*] Vid. not. 79. ad. l. XXIV. c. 34.

47 *Argenti facti signatique decem et octo millia et CCC. pondo*] Argenti tum elaborati in vasa, tum signati in monetam, 18300. libræ Romanæ pondo: id est, ponderis nostratis marcæ 28593. cum sex unciis.

48 *Tritici quadraginta millia modiûm*] Modii nostrates paulo plus 30833. *Hordei ducenta septuaginta* millia, 208125.

49 *Sparto*] Spartum est herbæ sponte nascentis præsertim in Hispania genus, quæ ad vincula ac retinacula compingenda utilis est. Vid. Plin. l. XIX. c. 2.

quamquam omnibus omnia deberet, præcipuum * [50] muralis coronæ decus ejus esse, qui primus murum adscendisset. profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt: Q. Trebellius centurio legionis quartæ, et Sex. Digitius [51] socius navalis. nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitaverant uterque sui corporis hominum. Sociis C. Lælius præfectus classis; legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio quum prope seditionem veniret, Scipio tres [52] recuperatores quum se daturum pronunciasset, qui, cognita caussa testibusque auditis, judicarent, uter prior in oppidum transcendisset; C. Lælio et M. Sempronio advocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adjecit; eosque tres recuperatores considere, et caussam cognoscere jussit. Quum res eo majore ageretur certamine, [53] quod amoti tantæ dignitatis non tam advocati, quam moderatores studiorum fuerant; C. Lælius, relicto consilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, *rem sine modo ac modestia agi: ac prope esse, ut manus inter se conserant. Ceterum, etiamsi vis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi; quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes Deos paratos jurare, magis quæ velint, quam quæ sciant, vera esse, et obstringere perjurio non se solum suumque caput, sed signa militaria, et aquilas,* [54] *sacramentique religionem. Hæc se ad eum de sententia P. Cornelii et M. Sempronii deferre.* Scipio, conlaudato Lælio, ad concionem advocavit, pronunciavitque, *Se satis compertum habere, Q. Trebellium et Sex. Digitium pariter in murum escendisse: seque eos ambos, virtutis caussa, coronis muralibus donare.* Tum reliquos,

U. C. 542.
A. C. 210.

Certamen de murali corona.

* add. *tamen* Gron. Crev.

50 *Muralis coronæ*] Vid. not. 92. ad VI. 20.

51 *Socius navalis*] E militibus classicis unus. In hoc toto capite *socii navales* non intelliguntur remiges, sed milites tuendis navibus attributi, qui infra *classici milites* vocantur: *stare hinc legionarios milites, hinc classicos.*

52 *Recuperatores*] Ex Festo discimus *recuperatores* primum dictos, qui inter populum Romanum et civitates peregrinas de privatis rebus reddendis recipiendisque cognoscebant. Et inde *recuperatores* dicti sunt judices qui a prætore in privatis controversiis, quacunque de re ageretur, dari consueverant. Itaque *recuperatores* ii fere appellabantur, qui apud nos *judices delegati:* atque eo sensu illud nomen hoc loco accipiendum est.

53 *Quod amoti*] Prius illi adfuerant certantibus, inquit Gronovius in nota ad hunc locum, sed ita graviter, ut potius regerent temperarentque studia utrimque faventium, quam accenderent: nunc ab illis abstracti, et judices dati, multitudinem effrenatiorem reliquerant. Res igitur eo majore agebatur certamine, quod amoti fuerant tam illustres gravesque, non dicam advocati patronive, sed potius moderatores studiorum multitudinis. Intelligendum est enim hæc verba *tantæ dignitatis* communiter regi a nominibus *advocati* et *moderatores.*

54 * *Sacramenti . . . religionem*] Religiosissimum illud sacramentum militare. Quod autem Lælius metuit ne perjurio obstringantur signa militaria et aquilæ, et militare sacramentum, id ita intelligendum est, ut periculum esse putet, ne qui per ea pejeraverint, eadem iræ deorum objiciant, et in pœnæ partem secum trahant.

U. C. 542. A. C. 210.

prout cuique meritum virtusque erat, donavit. ante omnes C. Lælium præfectum classis et omni genere laudis [55] sibimet ipse[f] æquavit, et corona aurea ac triginta bubus donavit.

XLIX. Tum obsides civitatium Hispaniæ vocari jussit: quorum quantus numerus fuerit, piget scribere, quippe quum alibi trecentos ferme, alibi [56] septingentos viginti quinque fuisse inveniam. Æque et alia inter auctores discrepant. Præsidium Punicum alius decem, alius septem, alius haud plus quam duûm millium fuisse scribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi supra quinque et viginti invenias. Scorpiones majores minoresque ad sexaginta captos scripserim, [57] si auctorem Græcum sequar Silenum: si Valerium Antiatem, majorum scorpionum sex millia, minorum tredecim: adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem convenit. plerique Lælium præfuisse classi; sunt, qui M. Junium Silanum dicant. Arinem[g] præfuisse Punico præsidio, deditumque Romanis, Antias Valerius; Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti, et redactæ pecuniæ, convenit. Si aliquibus adsentiri necesse est, media simillima veris sunt. Ceterum Scipio, vocatis obsidibus,

Scipionis in obsides humanitas.

primum universos bonum animum habere jussit. *Venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio, quam metu, obligare homines malit; exterasque gentes fide ac societate junctas habere, quam tristi subjectas servitio.* Deinde, acceptis nominibus civitatium, recensuit captivos, quot cujusque populi essent: et nuncios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret. Si quarum forte civitatium legati aderant, eis præsentibus suos restituit: ceterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quæstori adtribuit. Inter hæc e media turba obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique cœpit, ut curam

Cura mulierum.

[f] *sibimetipsi* Gron.

[g] *Armen* Gron. Crev.

55 *Sibimetipse æquavit*] Sic solet loqui Livius, aliique itidem optimi Latinitatis auctores, quod jam alibi monuimus. Put. codex habet quomodo edidimus. Vulgo *sibimetipsi.*

56 *Septingentos viginti quinque fuisse inveniam*] Multum auget Put. liber, *MMMDCCXXV.*

57 *Si auctorem Græcum sequar Silenum: si Valerium Antiatem*] Quis non miretur diligentiam Livii in appellandis iis auctoribus quos refellit, quibus derogat fidem; dum Polybii nomen, cujus e libro X. totam hanc expugnatæ Carthaginis Novæ narrationem pene ad verbum expressit, alto silentio premit? Idem et in aliis locis ab eo factitatum aliquoties jam monuimus, ut in transitu Alpium, Tarenti proditione, expugnatione Syracusarum, etc. Ceterum de Sileno historico pauca nobis dicenda suppetunt. Scripserat res Romanas a primordio urbis, teste Dionys. l. I. Athenæus, l. XII. c. 11. mentionem facit Sileni Calactini, qui historiam Siculam condiderit: quem quidem eumdem esse cum hoc rerum Romanarum scriptore nihil vetat. De Valerio Antiate egimus ad l. III. c. 5.

cultumque feminarum inpensius custodibus commendaret. U. C. 543.
quum Scipio, *nihil profecto defuturum*, diceret; tum rursus A. C. 210.
mulier, *Haud magni ista facimus*, inquit. *quid enim huic fortunæ non satis est?* [58] *Alia me cura, ætatem harum intuentem, (nam ipsa jam extra periculum injuriæ muliebris sum) stimulat.* Ætate et forma florentes circa erant Indibilis filiæ, aliæque nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, [59] *Meæ populique Romani disciplinæ caussa facerem*, inquit, *ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur. nunc, ut id curem inpensius, vestra quoque virtus dignitasque facit: quæ ne in malis quidem oblitæ decoris matronalis estis.* Spectatæ deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus verecunde ac modeste, quam hospitum conjuges ac matres, jussit.

L. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximia forma, ut, quacumque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio, percunctatus patriam parentesque, inter cetera accepit, desponsam eam principi Celtiberorum adolescenti: Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus sponsoque ab domo adcitis, quum interim audiret, deperire eum sponsæ amore, ubi primum venit, adcuratiore eum sermone, quam parentes, adloquitur. *Juvenis*, inquit, *juvenem adpello, quo minor sit inter nos hujus sermonis verecundia. Ego, quum sponsa tua capta a militibus nostris ad me ducta esset, audiremque, eam tibi cordi esse, et forma faceret fidem, quia ipse, si frui liceret ludo ætatis, (præsertim recto et legitimo amore) et non respublica animum nostrum occupasset, veniam mihi dari sponsam inpensius amanti vellem: tuo, cujus possum, amori faveo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua apud soceros tuos parentesque suos, verecundia: servata tibi est, ut inviolatum et dignum me teque dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Romano sis. et, si me virum bonum credis esse, quales patrem patruumque meum jam ante hæ gentes norant, scias multos nostri similes in civitate Romana esse; nec ullum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem tuisque esse velis, aut amicum malis.* Adolescens, simul pudore et gaudio perfusus, dextram Scipionis tenens, Deos omnes invocare ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis, pro suo animo atque [60] illius erga se merito, esset.

Sponsa Allucii pudice servata.

Oratio ad eum Scipionis.

Recipit sponsam cum muneribus.

58 *Alia me cura*] Huic loco sanitatem restituit Gronovius, proxime ad Put. codicis fidem.

59 * *Meæ populique Romani disciplinæ*] Vel sola cura tuendæ in exercitu meo ejusmodi disciplinæ quæ et me et populum Romanum deceat, me impelleret ad cavendum ne quid violaretur apud nos, quod usquam gentium sanctum et inviolatum habeatur.

60 *Illius erga se merito*] Omnes scripti Gronoviani et nostri carent ultima voce. Rhenanus eam in suo exemplari exstare testatur: nec sine ea sensus constare potest.

U. C. 542. A. C. 210. Parentes inde cognatique virginis adpellati. qui, quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum adtulissent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, cœperunt: haud minorem ejus rei apud se gratiam futuram esse, adfirmantes, quam redditæ inviolatæ foret virginis. Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum se pollicitus, poni ante pedes jussit: vocatoque ad se Allucio, *Super dotem*, inquit, *quam accepturus a socero es, hæc tibi a me dotalia dona accedent:* aurumque tollere, ac sibi habere jussit. His lætus donis honoribusque dimissus domum, inplevit populares laudibus meritis Scipionis: *Venisse Diis simillimum juvenem, vincentem omnia, quum armis, tum benignitate ac beneficiis.* Itaque, delectu clientium habito, cum delectis mille et quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

LI. Scipio retentum secum Lælium, dum captivos obsidesque et prædam ex consilio ejus disponeret, satis omnibus compositis, data quinquereme, captivisque, Magone et [61] quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in navem inpositis, nuncium victoriæ Romam mittit. ipse paucos dies, quibus morari Karthagine statuerat, exercendis navalibus pedestribusque copiis absumsit. Primo die legiones in armis quatuor millium spatio decurrerunt: secundo die arma curare et tergere ante tentoria jussit: tertio die rudibus inter se in modum justæ pugnæ concurrerunt, [62] præpilatisque missilibus jaculati sunt: quarto die quies data: quinto iterum in armis decursum est. Hunc ordinem laboris quietisque, quoad Karthagine morati sunt, servarunt. Remigium classicique milites, tranquillo in altum evecti, agilitatem navium simulacris navalis pugnæ experiebantur. Hæc extra urbem terra marique corpora simul animosque ad bellum acuebant. urbs ipsa strepebat adparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis. dux cuncta pari cura obibat. nunc in classe ac navali erat: nunc cum legionibus decurrebat; nunc operibus adspiciendis tempus dabat, quæque in officinis, quæque in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectisque, [63] qua quassi erant, muris, dispo-

Lælius it Romam.

Exercet copias Scipio.

61 *Quindecim fere senatoribus*] Intellige ex Polybio senatores magnæ Carthaginis. Habet ille septemdecim, quorum duos ait fuisse e sanctiore consilio seniorum, ἐκ τῆς γερουσίας, quindecim e consilio publico, ἐκ τῆς Συγκλήτου.

62 *Præpilatis .... missilibus*] Polybius, quem hic, ut modo monuimus, vertit Livius, habet ἐσφαιρωμένοις γρόσφοις, id est, missilibus, quibus rotunda aliqua e ligno vel corio pila præfixa erat, ne pungerent ac vulnerarent: vel, quorum mucro a fabro rotundatus fuerat. Ut ut sit, hæc vox a *pila* originem ducit.

63 *Qua quassi erant*] Sic dedit Gronovius. Put. codex habet *qua quassuverant*. Ad hanc veterem scripturam propius accedes, si legas *qua quassati erant*.

sitisque præsidiis ad custodiam urbis, Tarraconem est profectus, a multis legationibus protinus in via aditus. quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribusque sociis edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Iberum incolunt, populi, multi etiam [64] ulterioris provinciæ convenerunt. Karthaginiensium duces primo ex industria famam captæ Karthaginis compresserunt: deinde, ut clarior res erat, quam ut tegi ac dissimulari posset, elevabant verbis. *Necopinato adventu ac prope furto unius diei urbem unam Hispaniæ interceptam. cujus rei tam parvæ præmio elatum insolentem juvenem,* [65] *inmodico gaudio speciem magnæ victoriæ inposuisse. At, ubi adpropinquare tres duces, tres victores hostium exercitus audisset, obcursuram ei extemplo domesticorum funerum memoriam.* Hæc in vulgus jactabant, haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia virium, Karthagine amissa, decessisset.

U. C. 543. A. C. 210. It Tarraconem.

64 *Ulterioris provinciæ*] Nondum Hispania ulterior inter provincias Romanas erat. Sed aut eo respicit Livius, quod Publius Cnæusque pater et patruus Africani eam fere jam provinciam fecerant, aut utitur phrasi suo tempori convenientiore. Gronovius. Poterat servari veterum editorum lectio, *ulterioris Hispaniæ*.

65 * *Immodico gaudio*] Per immodicum gaudium, quo Carthaginis expugnationem celebrabat, effecisse ut res per se parva speciem magnæ victoriæ habere videretur: quia nempe id necesse erat magnum videri, de quo tam immodicum gaudium esset.

EPITOME LIBRI XXVII.

CN. Fulvius proconsul cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam cæsus est. Meliore eventu a Claudio Marcello consule adversus eumdem ad Numistronem pugnatum est. inde Hannibal noctu recessit. Marcellus insecutus est, et subinde cedentem pressit, donec confligeret. priore pugna Hannibal superior fuit, Marcellus insequenti. [1] *Fabius Maximus pater consul Tarentinos per proditionem recepit. In Hispania ad Bæculam Scipio cum Hasdrubale Hamilcaris conflixit, et vicit. inter alia captum puerum regalem eximiæ formæ ad avunculum Masinissam cum donis dimisit. Claudius Marcellus, T. Quinctius Crispinus consules, speculandi caussa progressi e castris, insidiis ab Hannibale circumventi sunt. Marcellus occisus fuit, Crispinus fugit. Res præterea a* [2] *P. Sulpicio prætore adversus Philippum et Achæos gestas continet. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita centum triginta septem millia centum et octo: ex quo numero adparuit, quantum hominum tot prœliorum adversa fortuna populo Romano abstulisset. Hasdrubal, qui cum exercitu novo transcenderat Alpes, ut se Hannibali conjungeret, cum millibus hominum quinquaginta sex cæsus est, M. Livii consulis ductu, sed non minore opera Claudii Neronis consulis. qui, quum Hannibali obpositus esset, relictis castris, ita ut hostem falleret,* [3] *cum electa manu profectus, Hasdrubalem circumvenit.*

1 *Fabius Maximus pater consul*] Sic emendavit Sigonius, quum prius legeretur, *pater consulis:* quod manifeste vitiosum erat.

2 *P. Sulpicio prætore*] Imo *proconsule.* Vid. supra l. XXVI. c. 22.

3 *Cum electa manu*] In vulgatis abest *cum.* Sed illam voculam in vet. lib. exstare affirmat Sigonius, et servat Andreas. Campanus etiam habet *delicta,* id est, *delecta:* quod magis placet, atque usitatius est in hac re, quam *electa.*

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXVII.

U. C. 542. A. C. 210. Quædam Samnii urbes captæ.

HIC status rerum Hispaniæ erat. In Italia consul Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam et Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quæ præsidii caussa relicta erant, obpressa. Præda (et aliquantum ejus fuit) militi concessa. tritici quoque [1] ducenta quadraginta millia modiûm, et centum decem millia hordei inventa. Ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est, haud procul ab Herdonea urbe. Castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat, spe recipiendæ Herdoneæ, quæ post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec præsidiis firmata. Neglegentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus Pœnum fidem senserat, postquam, Salapia amissa, excessisse his locis in Bruttios Hannibalem[a] auditum est. Ea omnia, ab Herdonea[b] per occultos nuncios delata Hannibali, simul curam sociæ retinendæ urbis, et spem fecere incautum hostem adgrediendi. exercitu expedito, ita ut famam prope præveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, et, quo plus terroris hosti objiceret, acie instructa accessit. Par audacia Romanus, consilio et viribus inpar, copiis raptim eductis, conflixit. quinta legio et [2] sinistra ala acriter pugnam inierunt. Ceterum Hannibal, signo equitibus dato, ut, quum pedestres acies occupassent præsenti certamine oculos animosque, circumvecti, pars castra hostium, pars [3] terga trepidantium[c] invaderent, ipse in Fulvii similitudinem nominis, quod Cn. Fulvium prætorem biennio ante in iisdem devicerat locis, increpans, similem eventum pugnæ fore adfirmabat. Neque ea spes vana fuit. nam, quum cominus acie et

Hannibal ad Herdoneam Cn. Fulvium vincit.

[a] *Hannibalem in Bruttios* Gron. Crev. [b] *Ab Herdonea ea omnia* Eæd. [c] *pugnantium* Crev.

1 *Ducenta quadraginta millia modiûm*] Modii Parisienses 185000. *Centum decem millia*, sunt modii itidem nostrates paulo minus 84792.

2 *Sinistra ala*] Intellige pedites socios. Vid. not. 22. ad l. XXV. c. 21.

3 *Terga pugnantium*] Sic editi ante Gronovium. Scripti fere *oppugnantium*. Put. *oppidantium*. Inde Gronovius effecerat *trepidantium*. Sed τὸ *trepidare* etsi non semper eorum est qui pavent, semper certe aliquid incompositi tumultus notat, cujus nullum hic vestigium. Itaque vulgatam lectionem revocavimus.

U. C. 542. A. C. 210.

peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque, equestris a tergo tumultus, simul a castris clamor hostilis auditus, sextam ante legionem, quæ, in secunda acie posita, prior ab Numidis turbata est; quintam deinde atque eos, qui ad prima signa erant, avertit. Pars in fugam effusi, pars in medio cæsi: ubi et ipse Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum sociorumque quot cæsa in prœlio millia sint, quis pro certo adfirmet? quum tredecim millia alibi, alibi haud plus, quam septem, inveniam. Castris prædaque victor potitur. Herdoneam, quia et defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit: [4] occidit[d] principes, qui cum Fulvio conloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tanta clade evaserant, diversis itineribus semermes[e] ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

Herdoneam delet, oppidanosque migrare jubet.

II. Marcellus, nihil admodum tanta clade territus, literas Romam ad senatum de duce et exercitu ad Herdoneam amisso scribit. *ceterum, eumdem se, qui post Cannensem pugnam ferocem victoria Hannibalem contudisset, ire adversus eum, brevem illi lætitiam, qua exsultet, facturum.* Et Romæ quidem quum luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Consul, ex Samnio in Lucanos transgressus, ad Numistronem in conspectu Hannibalis loco plano, quum Pœnus collem teneret, posuit castra. [5] Addidit et aliam fidentis speciem, quod prior in aciem eduxit. nec detrectavit Hannibal, ut signa portis efferri vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, ut Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum adplicarent. [6] Ab hora tertia quum ad noctem

Marcellus ad Hannibalem contendit.

[d] *occiditque* Gron. [e] *semiermes* Crev.

4 *Occidit principes*] Delevimus copulativam, auctoribus Put. et Vict. codicibus.

5 * *Addidit et aliam fidentis speciem*] Addidit et aliud, ex quo fiduciam itidem ostentare videretur: nempe, quod prior eduxit milites in aciem.

6 *Ab hora tertia*] In hac pugnæ descriptione duo lectorem attentum morari queant. Primum, quod intelligi non potest, quæ in hoc prælio prima acies Romanorum fuerit. In eo enim primæ aciei successisse dicitur prima legio et dextera ala; primæ legioni et dexteræ alæ, secunda legio et sinistra ala. Itaque hic prima acies omnino distincta apparet a duabus legionibus et duabus alis. Constat autem tum ex solenni et constante Romanorum his temporibus more, tum ex c. 28. l. XXVI. Marcellum habuisse tantummodo duas legiones, et parem numerum sociorum in duas divisum alas. Secunda difficultas in eo posita est, quod quum primæ acies ad noctem pugnam extendisse dicantur, haud satis temporis ad pugnandum superesse potuisse videtur, ut et primæ legionis ac dexteræ alæ pugna cum secunda acie Pœnorum diu steterit neutro inclinata; et postea altera legio et altera ala novum et atrox prælium inceperint cum aliis rursus hostibus, cui tandem nox finem imposuerit. Verum duplex illa difficultas evanescet, si male collocata hujus narrationis membra in suum ordinem redegeris. Sic igitur hunc

U.C. 542. A.C. 210. pugnam extendissent, fessæque pugnando primæ acies essent, ab Romanis prima legio et dextera ala, ab Hannibale Hispani milites et funditor Baliaris, elephanti quoque, commisso jam certamine in prœlium acti. Diu pugna neutro inclinata stetit. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ sinistra subiit, et apud hostes integri a fessis pugnam accepere. Novum atque atrox prœlium ex tam segni repente exarsit, recentibus animis corporibusque: sed nox incerta victoria diremit pugnantes. Postero die Romani ab sole orto in multum diei stetere in acie: ubi nemo hostium adversus prodiit, spolia per otium legere, et congestos in unum locum cremavere suos. Nocte insequenti Hannibal silentio movit castra, et in Apuliam abiit: Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numistrone relictis, præpositoque his L. Furio Purpureone tribuno militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum est. Ibi per dies aliquot quum ab stationibus procursaretur, mixta equitum peditumque tumultuosa magis prœlia, quam magna, et ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine; quum Hannibal nocte signa moveret, locum insidiis quærens; Marcellus, nisi certa luce, et explorato ante, non sequeretur.

Abit Hannibal noctu, sequente Marcello.

III. Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando ([7] locavit autem omnem frumento) tempus terit; ne deesset materia in Campanos sæviendi, novum in occulto gliscens per indicium protractum est facinus. Milites ædificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Hannibalis, nimia urbis amœnitas emolliret, in portis murisque sibimet ipsos tecta militariter coëgerat ædificare. erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia, velut de industria, alimentis ignis. [8] Hæc noctis una hora ut omnia incenderent, centum septuaginta Campani, princi-

Conjuratio Campanorum.

locum legere videmur posse .... *Romani sinistrum ad oppidum applicarent. Diu pugna neutro inclinata stetit. Ab hora tertia quum ad noctem pugnam extendissent fessæque pugnando primæ acies essent*, quæ quidem primæ acies erant *ab Romanis*, id est ab Romanorum parte, *prima legio et dextera ala, ab Annibale*, id est, ab Annibalis parte, *Hispani milites, et funditor Balearis, et elephanti quoque*, qui *commisso jam certamine in prælium acti* fuerant; *primæ legioni tertia, et dexteræ alæ sinistra subiit, et apud hostes integri a fessis pugnam accepere.* Jam duobus perobscuris locis l. XXII. c. 24. et c. 38. conati sumus mederi similiter revocando in ordinem membra orationis, quæ male trajecta videbantur. Vid. et infra c. 36. hujus libri.

7 *Locavit autem omnem frumento*] Hoc est, ut frumenti certum modum penderent coloni, non pecuniam. HENR. VALESIUS.

8 *Hæc noctis una hora ut omnia incenderent centum septuaginta Campani .. conjuraverant*] Victor. codex, ut et Gronoviani, omittit τὸ *ut*, et *incendere* habet, non *incenderent*. Veremur

pibus fratribus Blosiis, conjuraverant. indicio ejus rei ex familia Blosiorum facto, portis repente jussu proconsulis clausis, quum ad arma signo dato milites concurrissent; comprehensi omnes, qui in noxa erant, et, quæstione acriter habita, damnati necatique: indicibus libertas, et [9] æris dena millia data. Nucerinos et Acerranos querentes, ubi habitarent, non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut ædificarent, quæ incensa erant: Nucerini Atellam, quia id maluerant, (Atellanis Calatiam migrare jussis) traducti. Inter multas magnasque res, quæ, nunc secundæ, nunc adversæ, occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius et P. Aquillius[e] in Etruriam legati ad frumentum coëmendum, quod Tarentum portaretur, profecti: et [10] mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum sociorumque, eodem in præsidium cum frumento missi sunt.

U. C. 542. A. C. 210.

IV. Jam æstas in exitu erat, comitiorumque consularium instabat tempus. sed literæ Marcelli, negantis e republica esse, [11] vestigium abscedi ab Hannibale, cui cedenti certamenque abnuenti [12] gravis[f] ipse instaret, curam injecerant, ne aut consulem, tum maxime res agentem, a bello avocarent, aut in annum consules deessent. Optimum visum est, quamquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia revocari. Ad eum literæ jussu senatus ab L. Manlio prætore urbis missæ, cum literis consulis M. Marcelli: ut ex iis nosceret, quæ caussa Patribus eum potius, quam collegam, revocandi ex provincia esset. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quæ is prospera prœlia cum Karthaginiensibus fecisset, memorantes. *Regem nec inimiciorem ulli populo, quam Karthaginiensi, nec amiciorem, quam Romano,* adfirmabant *esse. misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. et P. Cornelios, imperatores Romanos. nunc ab ipso velut fonte petere Romanam*[g] *amicitiam voluisse.* Senatus non legatis modo benigne respondit, sed et ipse le-

Marcellus instat Hannibali.

Syphacis legati ad Rom.

Rom. legati ad Syphacem.

e *Aquilius* Gron. Crev. f *gravius* Gron. g *Romanorum* Gron. Crev.

ne vulgata lectio sit ab ingenio correctorum, quibus non placuerit *conjuraverant incendere.* Sic tamen Horatius, *Conjurata tuas rumpere nuptias:* et Cato apud Plin. l. XXIX. c. 1. *jurarunt inter se barbaros necare omnes medicina.* Ceterum hic ingens defectus est in plerisque scriptis, atque in ipso Put. ab his verbis c. 2. *tumultuosa magis prœlia,* ad hæc c. 3. *quia id maluerant.*

9 *Æris dena millia*] Hic grave æs intelligendum putamus. Itaque *æris dena millia* æstimamus marcis argenti Parisiensibus 15. cum unciis 5.

10 *Mille milites .... par numerus Romanorum sociorumque*] Mille milites, quorum quingenti erant Romani, quingenti socii.

11 * *Vestigium abscedi ab Annibale*] Nomen *vestigium* non jungi debet cum verbo *abscedi,* sed regitur a præpositione intellecta. *Abscedi ab Annibale* secundum *vestigium,* id est, abscedi a vestigiis Annibalis.

12 *Gravis ipse instaret*] Sic optimi MSS. Vulgo *gravius.*

U. C. 542. A. C. 210.

gatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Pœtelium, P. Popillium[h]. Dona tulere, togam, et tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram [13] ex quinque pondo auri factam. Protinus[i] et alios Africæ regulos jussi adire, iis quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ, et [14] terna[k] pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad [15] Ptolemæum Cleopatramque reges M. Atilius et M'. Acilius legati, ad commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulere, regi togam et tunicam purpuream cum sella eburnea: reginæ, [16] pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa ea æstate, qua hæc facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nunciata sunt prodigia; Tusculi agnum cum ubere lactenti natum: Jovis ædis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum: iisdem ferme diebus, [17] Anagniæ terram ante portam ictam, diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse: et aves, ad [18] compitum Anagninum, in luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse: Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ, lascivientium piscium modo exsultasse: Tarquiniis porcum cum ore humano genitum: et in agro Capenate, ad lucum Feroniæ, quatuor signa sanguine multo diem ac noctem sudasse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata decreto pontificum: et supplicatio diem unum Romæ ad omnia pulvinaria, alterum, in Capenate agro, ad Feroniæ lucum, indicta.

Legati Alexandriam missi.

V. M. Valerius consul literis excitus, provincia exercituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Messalla præfecto classis cum parte navium in Africam prædatum simul speculatumque, quæ populus Karthaginiensis ageret pararetque, misso, ipse decem navibus Romam profectus quum prospere pervenisset, senatum extemplo habuit.

Valerius Cos. Romam redit.

h *Popilium* Gron. Crev. i *Protenus* Ead. k *ternûm* Ead.

13 *Ex quinque pondo auri*] Id est, septem marcis nostratibus, cum sex unciis et semuncia.

14 *Ternûm pondo*] Quaternarum marcarum nostratium cum quinque unciis et semuncia. Gronovius observat l. I. de Pec. vet. c. 6. scriptos omnes hic habere *terna pondo*, vel *ternæ*. Legebat quoque Glareanus *terna*. Et sane tam potest dici *pateræ terna pondera librarum pondo*, quam *coronam .. libram pondo*, supra l. III. c. 29. et *pateræ .... libras ferme omnes pondo*, l. XXVI. c. 47.

15 *Ptolemæum*] Philopatora regem Ægypti, qui paulo ante initium secundi Punici belli regnare cœperat. * Cum eo hic renovatur amicitia, inchoata ab avo ejus Philadelpho.

16 *Pallam*] Pallium ad usum feminarum, acu pictum. *Amiculo. Amiculum*, inquit Festus, *genus est vestimenti a circumjectu dictum*. Nempe *amiculum* ab *amicio*, quod ab *am*, sive *ἀμφὶ*, circum, et *icio*, jacio.

17 *Anagniæ terram*] Scripti fere *ternam* vel *turmam*. Hinc Rubenius conjicit *Hermam*. Hermæ enim sive Mercurii ante portas statuebantur. Vid. Juven. Sat. VIII. et ibi veterem scholiasten. Id si admittatur, mox legendum erit *ictum*.

18 *Compitum Anagninum*] Hoc nomen loci, id est, vici alicujus, sive oppiduli, esse monet Dujatius. At quo auctore id affirmet, docere neglexit. Res per se ipsa admodum est verisimilis.

ibi de suis rebus gestis commemoravit. *Quum*[19] *annos prope sexaginta in Sicilia terra marique sæpe magnis cladibus bellatum esset, se eam*[20] *provinciam confecisse. neminem Karthaginiensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati afuerint, non esse: omnes in urbes, in agros suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidissimum annonæ subsidium.* Exin Mutine, et si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis, honores omnibus, ad exsolvendam fidem a consule[l], habiti. Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis, ex auctoritate Patrum, ad plebem lata. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Messalla quinquaginta navibus quum ante lucem ad Africam accessisset, inproviso in agrum Uticensem exscensionem fecit: cumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis præda captis, ad naves rediit, atque in Siciliam transmisit: tertiodecimo die, quam profectus inde erat, Lilybæum revectus. Ex captivis, quæstione habita, hæc comperta, consulique Lævino omnia ordine perscripta, ut sciret, quo in statu res Africæ essent. *Quinque millia Numidarum cum Masinissa, Galæ filio, acerrimo juvene, Karthagine esse; et alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem trajicerentur: ut is, quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus, jungeret se Hannibali. in eo positam victoriam credere Karthaginienses. Classem præterea ingentem adparari ad Siciliam repetendam, eamque se crêdere brevi trajecturam.* Hæc recitata a consule ita movere senatum, ut non exspectanda comitia consuli censerent, sed dictatorem comitiorum habendorum caussa dici, et extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia se M. Valerium Messallam[m], qui tum classi præesset, dictatorem dicturum esse aiebat: Patres extra Romanum agrum (eum autem in[n] [21] Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis quum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, *Ut consul prius, quam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret; eumque, quem populus jussisset, diceret dictatorem. Si consul*

U. C. 542. A. C. 210. Res a se in Sicilia gestas narrat.

Classis Rom. Africam populatur.

Concertatio de dictatore dicendo.

l *consulis* Gron. Crev. m *Messalam* Eæd. n *in* del. Crev.

19 *Annos prope sexaginta*] Ab anno nimirum u. c. 488. a quo hic quinquagesimus quintus annus agitur.

20 * *Provinciam confecisse*] Vid. not. 4. ad XXVI. 21.

21 *Italia terminari*] Vulgo *in Italia.* Delevimus voculam *in*, quam a codice regio abesse testatur Dujatius. Ceterum hæc sic accipienda sunt, ut nullus extra Italiam ager pro Romano haberetur, non ut omnis Italiæ ager Romanus esset, ut colligitur ex c. 29. infra. Nimirum *ager Romanus* habitus fuisse videtur quilibet Italiæ ager, qui Romanorum ditionis esset.

U. C. 542. A. C. 210. *noluisset,* [22] *prætor*[o] *populum rogaret: si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.* Quum consul se populum rogaturum negasset, quod suæ potestatis esset, prætoremque vetuisset rogare; tribuni plebis rogarunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. sed, quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit: destitutique Patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertæ ab collega reipublicæ subveniret, diceretque, quem populus jussisset, dictatorem. Ita a M.[p] Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebiscito et ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum dictus.

Q. Fulvius dictator.

VI. Dictator postquam Romam venit, Cn. Sempronium Blæsum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii prætoris; quem, ut Capuæ exercituique suo præesset, literis excivit. Ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit: quæ, certamine inter tribunos dictatoremque injecto, [23] perfici non potuerunt[q]. [24] Galeria juniorum, quæ sorte prærogativa erat, Q. Fulvium et Q. Fabium consules dixerat, eodemque [25] jure vocatæ inclinassent, ni tribuni plebis C. et L. Arennii se interposuissent: qui, *neque* [26] *magistratum continuari satis* [27] *civile esse,* aiebant; *et multo fœdioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet. Itaque,* [28] *si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum, præterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se moram non facere.* Dictator caussam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplis tutabatur. *Namque, Cn. Servilio consule, quum C. Flaminius alter consul ad Trasimenum cecidisset, ex auctoritate Patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, quos et quoties vellet, reficiendi consules populo jus esset. exem-*

Comitia.

Certamen inter dictatorem et tribunos plebis.

[o] add. *urbanus* Gron. [p] *M.* del. Gron. Crev. [q] *potuerant* Gron.

22 *Prætor populum rogaret*] Editi post τὸ *prætor* subjungunt vocem *urbanus*. Sed eam omnes scripti abdicant: atque illa satis ex sensu intelligitur.

23 *Perfici non potuerunt*] Sive sic legas ex regio codice a Dujatio allegato, sive *poterant* ex Victorino, sese commode habebit oratio. At *potuerant*, quod vulgo editi habent, stare hic non potest.

24 *Galeria juniorum*] Vid. not. 18. ad l. I. c. 43. et not. 67. ad V. 18.

25 *Jure vocatæ*] Vid. not. 70. ad l. V. c. 18.

26 *Magistratum continuari*] Tum dictator erat Fulvius. Itaque, si consul crearetur, continuabatur ei magistratus a dictatura ad consulatum transituro.

27 * *Civile*] Congruum æquæ inter cives libertati.

28 *Si suum nomen . . . acciperet . . si aliorum ratio haberetur*] Vid. not. 82. ad l. XXVI. c. 18.

plumque eam in rem se habere [29] *vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis, quæ ipse habuisset, consul cum C. Junio Bubulco creatus esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto numquam sivisset*[r]. His orationibus quum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tempus reipublicæ visum est, ut per veteres, et expertos, bellique peritos imperatores respublica gereretur. itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fulvius Flaccus quartum. Prætores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictatura se abdicavit. Extremo æstatis hujus classis Punica navium quadraginta, cum præfecto Hamilcare in Sardiniam trajecta, Olbiensem primo, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso prætor cum exercitu adparuit, circumacta inde ad alterum insulæ latus, Caralitanum agrum vastavit, et cum præda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot subfectique. C. Servilius Pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi. Ti. Sempronius Ti. F. Longus augur factus in locum T. Otacilii Crassi. Decemvir item sacris faciundis in locum Ti. Sempronii C. F. Longi Ti. Sempronius Ti. F. Longus subfectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est, et M. Æmilius Papus [30] maximus curio. neque in eorum locum sacerdotes eo anno subfecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem et P. Licinium Crassum, maximum pontificem. Crassus Licinius nec consul, nec prætor ante fuerat, quam censor est factus. ex ædilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi censores neque senatum legerunt, nec quidquam publicæ rei egerunt: mors diremit L. Veturii. [31] inde et Licinius censura se abdicavit. Æediles curules L. Veturius et P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum instaurarunt. Ædiles plebis Q. Catius et L. Porcius Licinus ex multaticio argento signa ænea ad Cereris dedere: et ludos, pro temporis ejus copia, magnifici adparatus fecerunt.

U. C. 542.
A. C. 210.
Censores.

VII. Exitu anni hujus, die quarto et tricesimo[s], quam ab Tarracone profectus erat, C. Lælius legatus Scipionis Romam venit: isque, cum agmine captivorum ingressus urbem, magnum concursum hominum fecit. Postero die in senatum introductus, captam Karthaginem, caput Hispaniæ, uno die,

Lælius ex Hispania Romam venit.

[r] *sisset* Gron. [s] *quarta et tricesima* Gron. Crev.

29 *Vetus L. Postumii Megelli*] Anno u. c. 460.

30 *Maximus curio*] Vid. not. 28. ad l. III. c. 7.

31 *Inde et Licinius censura se abdicavit*] Neque enim unquam in demortui locum censor sufficiebatur. Vid. l. V. c. 31.

U. C. 542.
A. C. 210.

receptasque aliquot urbes, quæ defecissent, novasque in societatem adscitas, exposuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quæ in literis fuerant M. Valerii Messallæ. Maxime movit Patres Hasdrubalis transitus in Italiam, [32] vix Hannibali atque ejus armis subsistentem. Productus et in concionem Lælius eadem edisseruit. Senatus ob res feliciter a P. Scipione gestas supplicationem in unum diem decrevit. C. Lælium primo quoque tempore, cum quibus venerat navibus, redire in Hispaniam jussit. Karthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus; haud nescius, quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint: quod mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hispania consumsisse.

U. C. 543.
A. C. 209.
Q. Fabio V.
Q. Fulvio IV. Coss.
Provinciæ et exercitus.

Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum consulibus, Idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores sortiti provincias: C. Hostilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quinctius Crispinus Capuam, C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita per provincias divisi. Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Lævinus haberet: Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius præfuisset, decretæ. Exercitus urbanus ut in Etruriam succederet: C. Calpurnius eidem præesset provinciæ exercituique: Capuam exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quinctius obtineret. [33] C. Hostilius ab C. Lætorio proprætore provinciam exercitumque, qui tum jam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legiones decretæ. M. Valerio cum L. Cincio (his quoque est enim prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus: eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvii superessent, jussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt: additaque eadem militiæ ignominia, sub qua Cannenses militabant, quique ex [34] prætoris Cn. Fulvii exercitu, ob similis iram fugæ, missi eo ab senatu fuerant. C. Aurunculeio eædem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulso eam provinciam obtinuerat, decretæ. [35] P. Sulpicio, eadem

32 *Vix Annibali . . . subsistentem*] Id est, vix parem: quemadmodum apud Cic. l. XI. Ep. Fam. 10. *subsistere sumptui*, quod ex optimis MSS. reposuerunt Victorius et Gebhardus.

33 *C. Hostilius ab C. Lætorio*] Lege *L. Veturius*, qui Galliam provinciam sortitus fuerat, ut constat tum ex iis quæ supra habentur hoc ipso capite, tum ex c. 10. et c. 22. infra.

34 *Prætoris Cn. Fulvii*] Triennio ante circa Herdoneam ab Annibale victi. Vid. l. XXV. c. 21.

35 *P. Sulpicio eadem legione eademque classe*] Supra, l. XXVI. c. 28. Sulpicius *exercitum omnem præter socios navales jussus dimittere est*, ex sententia Lævini, qui exposuerat in

legione eademque classe Macedoniam obtinere jusso, prorogatum in annum imperium. triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti jussæ: cetera classe prædatum in Africam aut ipsum M. Valerium Lævinum trajicere; aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messallam. Nec de Hispania quidquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. Ita provinciæ exercituumque [36] in eum annum[t] partita imperia.

U. C. 548.
A. C. 209.

VIII. Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis, quum in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen; patriciis negantibus C. Mamilii Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum, nisi ex Patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni adpellati ad senatum rejecerunt. [37] Senatus populi potestatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem Dialem invitum inaugurari coëgit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. Decemvir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scævolæ demortui C. Lætorius. Caussam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam neglegentem luxuriosamque C. Flaccus [38] flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. Is, ut animum ejus cura sacrorum et ceremoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota[u] juventute haberetur prior, nec probatior primoribus Patrum, suis pariter alienisque, esset. Hujus famæ

C. Mamilius primus ex plebe maximus curio.

Flamen Dialis invitus inauguratur C. Valerius.

[t] *locum* Gron. Crev. [u] *in tota* Eæd.

senatu *legionem* ex Macedonia *deduci posse: classem satis esse ad arcendum Italia regem.* Cum his ea conciliare, quæ hoc loco legimus, nec possumus, nec conamur.

36 *In eum locum*] Sic edidit Gronovius ex plurimorum MSS. consensu, contenditque *locum* hic posse intelligi *tempus*. In exemplum affert vulgatas illas locutiones *ad id locorum*, *interea loci*. Nobis ut id persuaderetur, aliis quibusdam exemplis opus esse videretur, quæ magis rem tangerent. Itaque utemur libentius eo quod antea edebatur: *in eum annum:* et quidem eo magis, quod unus probæ notæ codex a secunda quidem manu, sed habet tamen *in eum annum;* et Put. ex quo, si non omnia, pleraque certe quæ supersunt Livii exemplaria descripta sunt, in tota hac provinciarum exercituumque descriptione mendis scatet.

37 *Senatus populi potestatem fecit*] Senatus censuit liberam hujusce rei potestatem populo esse relinquendam. Sic Sallust. Jug. c. 78. *Græci optionem Carthaginiensium faciunt.*

38 *Flamen captus*] Verbum in hac re proprium. Dicebatur enim flamen *capi*, vestalis *capi*, id est, eligi a pontifice maximo. Vid. A. Gellium, l. I. c. 12. Quod autem hic L. Flaccus flamen captus memoratur a pontifice maximo ob adolescentiam negligentem luxuriosamque, nimirum vel speravit pontifex maximus, id quod evenit, fore ut animus ejus cura sacrorum et cærimoniarum occupatus vitia exueret; vel, quia clarissimo genere ortus adolescens ob pravos mores nullum publicum munus adipisci posse videretur, ideo solari cognatos ejus voluit, hoc ei impertito sacerdotio.

U. C. 543. A. C. 209.

consensu elatus ad justam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in senatum introïret. Ingressum eum curiam quum [39] L. Licinius prætor inde eduxisset, tribunos plebis adpellavit flamen. Vetustum jus sacerdotii repetebat: datum id cum toga prætexta, et sella curuli, [40] et flaminio esse. Prætor, non exoletis vetustate annalium exemplis stare jus, sed recentissimæ cujusque consuetudinis usu, volebat: nec patrum, nec avorum memoria Dialem quemquam id jus usurpasse. Tribuni, rem inertia flaminum obliteratam ipsis, non sacerdotio, damno fuisse, quum æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætore, magno adsensu Patrum plebisque, flaminem in senatum introduxerunt; omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ, quam sacerdotii jure, rem eam flaminem obtinuisse. Consules prius, quam in provincias irent, [41] duas urbanas legiones; in supplementum, quantum opus erat ceteris exercitibus militum, scripserunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic consulis erat) et Etruriam dedit ducendum, et legiones, quæ in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fulviani conquisitas (fuere autem ad tria millia trecenti triginta sex) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem jussit: atque ab eo duas legiones et triginta quinqueremes accipere. Nihil hæ eductæ ex insula legiones minuerunt nec viribus nec specie ejus provinciæ præsidium. nam quum, præter egregie suppletas duas veteres legiones, transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros, milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis legionibus adjunxisset, duorum speciem exercituum servavit: altero L. Cincium partem insulæ, qua regnum Hieronis fuerat, tueri jussit; altero ipse [42] ceteram insulam tuebatur, divisam quon-

Jure sacerdotii senatum ingreditur.

Exercitus in Sicilia.

39 *L. Licinius*] Sigonius legi jubet *P. Licinius:* et merito, si res de qua hic agitur, insequente anno gesta est. Vid. infra, capp. 21. et 22. nomina prætorum illius anni.

40 *Et flaminio*] Deleri jubet, ac merito, Gronovius voculam *et*. Contendebat Flaccus *datum id esse flaminio*, id est, sacerdotio quod gerebat, *cum toga prætexta et sella curuli.*

41 *Duas urbanas legiones; in supplementum*] Duas legiones scripserunt, quæ præsidio urbi essent: et præterea in supplementum ceterorum exercituum, scripserunt eum numerum militum qui illis exercitibus opus erat. In plerisque editis hic locus mala interpunctione laborat, quæ sensum omnem pervertit.

42 *Ceteram insulam .... divisam quondam Romani Punicique imperii finibus*] Quandonam? Etenim ante primum Punicum bellum initum nihil in Sicilia possidebant Romani; finito eodem, nihil jam in ea insula habuere Carthaginienses. Itaque hæc divisio, si locum habuit unquam, ad solum belli Punici primi tempus pertinere potuit.

dam Romani Punicique imperii finibus; classe quoque navium septuaginta partita, ut omni ambitu litorum præsidia oræ maritimæ essent. Ipse cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat, ut viseret agros, cultaque ab incultis notaret, et perinde dominos laudaret castigaretque. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut et Romam mitteret, et Catanam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum æstiva acturus esset, posset præberi. U. C. 543. A. C. 209.

IX. Ceterum transportati milites in Siciliam (et erant major pars Latini nominis sociorumque) prope magni motus caussa fuere: adeo ex parvis sæpe magnarum momenta rerum pendent. Fremitus enim inter Latinos sociosque in conciliis ortus: *Decimum annum delectibus, stipendiis exhaustos esse. quotannis ferme clade magna pugnare. Alios in acie occidi, alios morbo absumi: magis perire sibi civem, qui ab Romano miles lectus sit, quam qui a Pœno captus. quippe ab hoste gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exsilium verius, quam in militiam, ablegari. Octavum jam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum ante, quam Italia hostis (quippe nunc quum maxime florens viribus) excedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. Itaque, quod propediem res ipsa negatura sit, priusquam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Karthaginiensibus jungenda cogitaturos. aliter numquam, vivo Hannibale, sine bello Italiam fore.* Hæc acta in conciliis. [43] Triginta tum coloniæ populi Romani erant. ex iis duodecim, quum omnium legationes Romæ essent, negaverunt consulibus esse, unde milites pecuniamque darent. Eæ fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Cora, Suessa, Circeii, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re consules icti, quum absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus, quam leniter agendo, profecturos rati, *eos ausos esse consulibus dicere,* aiebant, [44] *quod consules, in senatu ut pronunciarent, in animum inducere non possent. non enim detrectationem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias, et, tamquam integra re, locuti magis, quam ausi, tantum nefas, cum suis consulerent. admonerent, non Cam-*

Querelæ sociorum et Latini nominis.

Coloniæ duodecim negant se daturas milites Romanis.

Castigantur a Coss.

43 *Triginta tum coloniæ*] Sigonius enumerat tres et quinquaginta colonias a Romanis ab u. c. ad hoc tempus deductas. Sed Livius in suis triginta coloniis non includit eas, quas appellat infra, c. 38. Reliquæ vel erant fortasse in potestate Annibalis, vel etiam aliquo casu interierant, aut ita vacuæ erant cultoribus, ut copiis juvare Romanos non possent.

44* *Quod consules*] Quod consules in senatu pronunciare non sustinerent, non auderent.

U. C. 543. A. C. 209. *panos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos;* [45] *inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ caussa missos: quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Consulerent igitur de integro. nam, tum quidem quæ temere agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendæ Hannibali victoriæ esse.* Quum alternis hæc consules diu jactassent, nihil moti legati, *neque se, quod domum renunciarent, habere,* dixerunt, *neque senatum suum, quid novi consuleret, ubi nec miles, qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in stipendium, esset.* Quum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt. ubi tantus pavor [46] animis omnium est injectus, ut magna pars, *actum de imperio,* diceret. *idem alias colonias facturas; idem socios consensisse omnes, ad prodendam Hannibali urbem Romanam.*

X. Consules hortari et consolari senatum, et dicere, *Alias colonias in fide atque officio pristino fore, eas quoque ipsas, quæ officio decessissent, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui*[u] *precentur, verecundiam imperii habituros esse.* Permissum ab senatu iis quum esset, agerent, facerentque, ut e republica ducerent; pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos, quæsiveruntque ab iis, *ecquid milites* [47] *ex formula paratos haberent?* Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit: *et milites ex formula paratos esse: et, si pluribus opus esset, plures daturos: et, quidquid aliud imperaret velletque populus Romanus, enise facturos. ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse.* Consules, sibi parum videri, præfati, pro merito eorum, sua voce conlaudari eos, nisi universi Patres iis in curia gratias egissent, sequi in senatum jusserunt. Senatus, quam poterat honoratissimo decreto adlocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, et, inter multa alia præclara, quæ ipsis majoribusque suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in rempublicam commemorarent. Ne nunc quidem [48] post tot secula sileantur, fraudenturve laude sua. Signini fuere, et Norbani, Saticulanique, et Brundisini, et Fregellani, et Lucerini, et Venusini, et Hadriani, et Firmani, et Ariminenses: et ab altero mari, Pontiani, et Pæstani, et Cosa-

Reliquæ in officio sunt.

[u] *qui non* Gron. Crev.

45 * *Inde*] Ab Roma.

46 *Animis omnium*] Put. et Victor. codices, *animis hominum*, ut et ante Sigonium editi. Ille mutatum mavult, eique obsecuti sunt editores. Tamen et l. IX. c. 8. Livius itidem de senatu agens scripsit: *admiratio . . incessit homines.* Ubi Gronovius quidem rescribi jubet *omnes*, sed ex mera conjectura.

47 *Ex formula*] Qua descriptum erat, quantum quæque colonia militum deberet. * Vid. supra not. 89. ad XXII. 57.

48 *Post tot secula*] Paulo plus ducenti anni effluxerant ab hoc tempore ad illud, quo Livius suam historiam scribebat. An et hic γένεαι intelligi debent? Vid. not. 67. ad l. IX. c. 18.

ni: et mediterranei, Beneventani, et Æsernini, et Spoletini[x], U. C. 543.
et Placentini, et Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit: iisque gratiæ et in senatu, et ad populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque adpellari a consulibus. ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani visa est. Cetera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, consulibus, [49] aurum vicesimarium, quod [50] in sanctiore ærario ad ultimos casus servabatur, promi placuit. Promta ad [51] quatuor millia pondo auri. inde quingena pondo data consulibus, et M. Marcello, et P. Sulpicio proconsulibus, et L. Veturio prætori, qui Galliam provinciam sortitus erat; additumque Fabio consuli centum pondo auri præcipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur. cetero usi sunt [52] ad vestimenta præsenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama ducisque gerebat.

A. C. 209.

Aurum vicesimarium.

XI. Prodigia quoque, priusquam ab urbe consules proficiscerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cœlo erant signum Jovis, arborque templo propinqua, et [53] Ostiæ lacus, et Capuæ murus, Fortunæque ædes, et Sinuessæ murus portaque. Hæc de cœlo tacta. Cruentam etiam fluxisse aquam Albanam, quidam auctores erant. Et Romæ [54] intus cellam ædis Fortis Fortunæ de capite [55] signum, quod in corona erat, in manus sponte sua prolapsum. Et Priverni satis constabat bovem locutum, volturiumque frequenti foro in tabernam devolasse, et Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem: quos androgynos vulgus ([56] ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba Græco sermone) adpellat: et lacte pluisse, et cum elephanti

Prodigia.

x *Spoletani* Gron. Crev.

49 *Aurum vicesimarium*] Aurum congestum paulatim ex vicesima parte pretii eorum, qui manumittebantur; quæ quidem solvi cœpta fuerat anno u. c. 393. Vid. l. VII. c. 16. CLERICUS.

50 * *In sanctiore ærario*] Ærarium sanctius fuit pars ærarii reconditior, et in penitiore recessu, quo certæ pecuniæ condebantur, non aliter inde, quam in gravissimis discriminibus, depromendæ.

51 *Quatuor millia pondo*] Marcæ nostrates 6250. *Quingena*, 781. cum duabus unciis. *Centum*, marcæ 156. cum duabus itidem unciis.

52 * *Ad vestimenta præsenti pecunia locanda*] Ad faciendas præsenti pecunia vestimentorum exercitui Hispaniensi præbendorum locationes cum redemptoribus: unde id commodi redibat, ut quum illi pecuniam præsentem acciperent pro iis quæ præbituri erant, minore pretio contenti esse deberent.

53 * *Ostiæ lacus*] Lacum de cœlo tactum esse, haud alibi legisse nos meminimus; nec qui id dici possit, facile intelligitur. Fortasse Livius scripserat *lucus*.

54 *Intus cellam*] Quomodo apud Plautum in Milite, Act. II. Sc. 6. v. 55. *intus domum*. GRONOVIUS.

55 *Signum, quod in corona erat*] Fortasse hic desit nomen ejus divi, vel divæ, cujus hoc signum erat.

56 * *Ut pleraque, faciliore*] Quia, nempe facilior est sermo Græcus, quam Latinus, quum in plerisque, tum in *compositione* verborum, ut loquuntur Grammatici.

U. C. 543. A. C. 209. capite puerum natum. Ea prodigia hostiis majoribus procurata, et supplicatio circa omnia pulvinaria, et [57] obsecratio in unum diem indicta: et decretum, ut C. Hostilius prætor [58] ludos Apollini[y], sicut his annis voti factique erant, voveret faceretque. Per eos dies et censoribus creandis Q. Fulvius consul comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. [59] Hi censores, ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate Patrum [60] latum in plebem est, plebesque scivit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat: ceterum Cornelius *morem traditum a patribus sequendum* aiebat. *ut, qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eum principem legerent:* is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, *cui Dii sortem legendi dedissent, ei jus liberum eosdem dedisse Deos. Se id suo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis esse, vel Hannibale judice,* [61] *victurus esset.* Quum diu certatum verbis esset[z], concedente, collega, lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul: inde alius lectus senatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat, infamis auctor deserendæ Italiæ post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem servata caussa. sed erant perpauci, quos ea infamia adtingeret. [62] Illis omnibus (et multi erant) ademti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, [63] ne præterita stipendia procederent iis, quæ

Censores.

De legendo principe senatus contentio.

Notati Cannenses equites.

y *Apollinis* Gron. Crev. z *esset verbis* Eæd.

57 *Obsecratio .. indicta*] *Obsecratio* sumitur hic specialiore sensu pro ritu quodam peculiari supplicandi diis, quemadmodum et l. IV. c. 21. *Obsecratio .. a populo duumviris præeuntibus est facta.*

58 *Ludos Apollinis*] Magis placeret *Apollini,* quomodo Sigonius et unus ex Hearnii MSS.

59 *Hi censores ut agrum Campanum fruendum locarent*] Supra, c. 3. memoravit Livius agrum Campanum a Fulvio locatum esse. Sed nimirum hic res solenniore ritu peragitur a censoribus, quorum proprium hoc munus erat, ex auctoritate Patrum plebisque jussu. Ceterum pro vocula *hi* quidam veteres editi præferebant *duo.* Correxit Sigonius.

60 *Latum in plebem est*] Sic quidem plurimi MSS. teste Gronovio. Dubitamus tamen an illorum auctoritas tantum valere debeat, ut inusitatam loquendi formam admittamus, *ferre in plebem:* quum semper alias dixerint scripserintque antiqui scriptores *ferre ad populum, ferre ad plebem.* Hic quoque aliquot editi et regius codex habent: *latum ad plebem est.*

61 *Victurus esset*] Probaturus esset.

62* *Illis omnibus .. qui*] Hæc junge sibi invicem.

63 *Ne præterita stipendia procederent iis, quæ equo publico emeruerant*] Ne præteritorum stipendiorum, quæ equo publico emeruerant, ulla ratio haberetur. Hinc dena stipendia facere equis privatis jubentur. Tot enim annis, nempe decem, finiebatur equestris militiæ tempus, teste Polyb. l. VI. Ceterum hoc loco repræsentamus ipsam Put. codicis scripturam. Victor. quoque servat *emeruerant.* Hactenus editi habent .. *iis qui equo publico meruerant:* quo loquendi mo-

U. C. 543. A. C. 209.

equo publico emeruerant [a], sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo merere deberent: atque ex iis, qui principio ejus belli septemdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes [64] ærarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda, quæ circa forum incendio consumta erant, septem tabernas, macellum, [65] atrium regium.

XII. Transactis omnibus, quæ Romæ agenda erant, consules ad bellum profecti. Prior Fulvius prægressus Capuam. Post paucos dies consecutus Fabius; qui et collegam coram obtestatus, et per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Hannibalem, dum ipse Tarentum obpugnaret: ea urbe ademta hosti jam undique pulso, nec ubi consisteret, [66] nec quid fidum respiceret habenti, ne remorandi quidem caussam in Italia fore. Rhegium etiam nuncium mittit ad præfectum præsidii, quod ab Lævino consule adversus Bruttios ibi locatum erat, [67] octo millia hominum: pars maxima ab Agathyrna (sicut antea dictum est) ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum adsuetorum. additi erant Bruttiorum [68] indidem perfugæ, et audacia et audendi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci jussit, inde ad Cauloniam urbem obpugnandam. Imperata non inpigre solum, sed etiam avide, exsecuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summa vi urbem obpugnabant. Marcellus, et consulis literis excitus, et quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Hannibali, quam se, esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canusium Hannibali obcurrit. Sollicitabat ad defectionem Canusinos Pœnus. ceterum, ut adpropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. Aperta erat regio, sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca saltuosa cedere inde cœpit. Marcellus vestigiis instabat, castraque castris conferebat: et, opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal, turmatim per equites peditumque jaculatores levia certamina serens, casum universæ pugnæ non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. [69] Nocte

Fabius statuit Tarentum obpugnare.

Marcellus ad Canusium Hannibali obcurrit.

Recedit Hannibal, sequente Marcello.

[a] *meruerant* Gron.

do discrimen aliquod statui videretur inter eos qui equo publico, et qui equo privato militassent, quum de iis solis sit sermo qui equum publicum habuerant, et proprio nomine *equites Romani* vocitabantur.

64 *Ærarios fecerunt*] Quid sit *ærarium facere*, exposuimus in nota 25. ad l. IV. c. 24.

65 *Atrium regium*] Vid. not. 46. ad l. XXVI. c. 27.

66 * *Nec quid fidum respiceret habenti*] Nec fidum a tergo tutumve perfugium habenti, quo se reciperet.

67 *Octo millia hominum .... rapto vivere hominum assuetorum*] Posterius illud *hominum* vacat, ac delendum videtur.

68 * *Indidem*] Ex hac ipsa regione, in qua Rhegium erat. Nempe Rhegium situm erat in agro Bruttiorum.

69 *Nocte prægressum assequitur*]

U. C. 543. A. C. 209. Prœlium æquo Marte.

prægressum[b] adsequitur locis planis ac patentibus Marcellus. castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa conlata, pugnatumque totis copiis: et, quum jam nox instaret, Marte æquo discessum est. castra, exiguo distantia spatio, raptim ante noctem permunita. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. nec Hannibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, *ut, memores Trasimeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis. urguere atque instare eum. non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere. quotidie simul orientem solem et Romanam aciem in campis videndam esse. Si uno prœlio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum.* His irritati adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter prœlium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est. cedere inde ab Romanis [70] dextra ala et extraordinarii cœpere. Quod ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus fusa; et, vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidere in pugna fugaque ad duo millia et septingenti civium sociorumque: in his quatuor Romani centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius et [71] M. Helvius[c]. Signa militaria quatuor [72] de ala, prima quæ fugit; duo de legione, quæ cedentibus sociis successerat, amissa.

Alterum prœlium, in quo superior Pœnus.

Exercitus acriter a Marcello increpitus.

XIII. Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeo sævam atque acerbam apud milites habuit, ut prœlio, per diem totum[d] infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. *Diis inmortalibus, ut in tali re, laudes gratesque,* inquit, *ago, quod victor hostis, cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est adgressus. deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quæ repente, qui, et cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem æstatem absumsistis; quibus dies noctesque fugientibus per hos dies insti-*

b add. *eum* Gron. c *Fulvius* Gron. Crev. d *totam* Kæd.

Sigonius inseruerat *eum*. Sed hoc additamentum optimi MSS. repudiant.

70 *Dextra ala et extraordinarii*] Socii pars *alares* erant, pars *extraordinarii*. Ex omni enim sociali exercitu eligebantur appositissimi ad ea omnia quæ vera virtute egent, quos a ceteris abjungebant et vocabant *extraordinarios*. Ex equitibus pars tertia, ex peditibus quinta sumebatur. Reliquos in duas alas, dextram et sinistram, dividebant. Hæc fere Polyb. l. VI. quem interpretatur Lipsius, l. II. de Mil. Rom. c. 7. Erant igitur *alares et extraordinarii*, tum equites tum pedites. Hic de peditibus sermo est.

71 *M. Fulvius*] Put. liber, *M. Helvius:* et alludunt ceteri.

72 *De ala prima*] De ala, quæ in prima acie fuerat.

tistis; quos levibus prœliis fatigastis; quos hesterno die nec U. C. 543.
iter facere, nec castra ponere passi estis. [73] *Omitto ea, quibus* A. C. 209.
gloriari potestis: cujus et ipsius pudere ac pœnitere vos oportet, referam. nempe, æquis manibus hesterno [e] *die diremistis pugnam. Quid hæc nox, quid hic* [f] *dies adtulit? vestræ his copiæ imminutæ sunt, an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus. corpora tantum atque arma eadem sunt. An, si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset?* [74] *Adhuc cæsis Romanis legionibus gloriabatur. vos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus.* Clamor inde ortus, ut veniam ejus diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. *Ego vero experiar,* inquit, *milites: et vos crastino* [g] *die in aciem educam, ut victores potius, quam victi, veniam impetretis, quam petitis.* Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari jussit: centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, [75] destrictis [h] gladiis discinctos destituit; et, ut postero die [76] omnes, equites, pedites [i], armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium, jure ac merito sese increpitos; neque illo die virum quemquam in acie Romana fuisse, præter unum ducem; cui aut morte satisfaciendum, aut egregia victoria esset. Postero die ornati armatique [k] ad edictum aderant. Imperator eos conlaudat, pronunciatque, *a quibus orta pridie fuga esset, cohortesque, quæ signa amisissent, se in primam aciem inducturum. edicere jam sese, omnibus pugnandum ac vincendum esse: et adnitendum singulis universisque, ne prius hesternæ fugæ, quam hodiernæ victoriæ, fama Romam perveniat.* Inde cibo corpora firmare jussi, ut, si longior pugna esset [l], viribus subficerent. Ubi omnia dicta facta-

[e] *hesterna* Gron. [f] *hæc* Gron. Crev. [g] *crastina* Gron. [h] *districtis* Gron. [i] *pedites equitesque* Gron. Crev. [k] *armati ornatique* Eæd. [l] *esset pugna* Eæd.

73 **Omitto ea*] Hæc totius hujus loci mens est, qui ob brevitatem potest videri paulo obscurior. *Omitto ea quibus gloriari potestis*, victos, fatigatos, turbatos hostes. Non ii jam estis, a quibus postulandum sit, ut priorum recte factorum decus tueamini. Id referam, quod vobis ipsum pudori esse deberet, nempe æquatam vobis hesterno die cum hostibus pugnam: a quo tamen pudendo licet et pœnitendo successu hodie degenerastis, ipsi fugati et in castra compulsi. *Quid hæc nox*, &c.

74 *Adhuc cæsis*] Hactenus gloriabatur Annibal cæsas a se Romanas legiones: at nunquam integras fugaverat. Vos ei hoc decus hodie primum dedistis.

75 *Destrictis gladiis discinctos destituit*] Vulgo *districtis*: quod verbum recte damnat Gronovius. *Districtis* enim est impeditis, occupatis varietate rerum. Scripti habent quod dedimus: sed et iidem *destitui jussit*. Ultima vox, *jussit*, necessaria non est, quum reperiatur in membro præcedenti. Legamus ergo cum eodem Gronovio: *destrictis gladiis discinctos destitui*. Stare eos Marcellus jussit per aliquantum temporis, discinctos, cum nudatis et evaginatis gladiis: quod erat pœnæ militaris genus, memoratum Suetonio quoque in Augusti vita, c. 24.

76 *Omnes pedites equitesque armati*] Lege ex scriptis, *omnes, equites, pedites, armati*.

U. C. 543. A. C. 209. que sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

Tertium prœlium. XIV. Quod ubi Hannibali nunciatum est: *Cum eo nimirum*, inquit, *hoste res est, qui nec bonam, nec malam ferre fortunam potest. Seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamen.* Signa inde canere jussit, copias educit. Pugnatum utrimque aliquanto, quam pridie, acrius est: Pœnis ad [77] obtinendum hesternum decus adnitentibus, Romanis ad demendam ignominiam. [78] Sinistra ala ab Romanis et cohortes, quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant, et legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus et C. Claudius Nero legati cornibus præerant, Marcellus mediam aciem, hortator testisque præsens, firmabat. Ab Hannibale Hispani primam obtinebant frontem, et id roboris in omni exercitu erat. Quum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci jussit: si quem injicere ea res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbarunt signa ordinesque, et partim occulcatis, partim dissipatis terrore, qui circa erant, nudaverant una parte aciem. latiusque fuga manasset, ni C. Decimius Flavus tribunus militum, [79] signo adrepto primi hastati, manipulum ejus signi se sequi jussisset. duxit, ubi maxime tumultum conglobatæ belluæ faciebant, pilaque in eas conjici jussit. Hæsere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, [80] et tam conferta turba. sed ut non omnes vulnerati sunt; ita, in quorum tergis infixa stetere pila, ([81] ut est genus anceps) in fugam versi etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo adsequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjicere. eo magis ruere in suos belluæ; tantoque majorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, [82] quanto acrius pavor consternatam agit, quam insidentis magistri imperio regitur. In perturbatam

Elephanti aciem Rom. turbant.

Fugantur.

77 * *Obtinendum*] Retinendum, conservandum.

78 *Sinistra ala .... et legio vicesima*] Pronunciaverat Marcellus se in primam aciem inducturum eos, a quibus pridie fuga orta esset: in præcedenti autem pugna fuga oritur a dextra ala, ac deinde duodevicesima legione. Itaque mirum videri debet, quod hic sinistra ala et vicesima legio in prima acie pugnent.

79 *Signo .... primi Hastati*] Signo primi manipuli Hastatorum.

80 *Et tam conferta turba*] Parvum est: sed credimus scripsisse Livium, ut in Put. libro est, *et tum conferta turba.* Ipsa elephantorum corpora ob molem patent ictibus: sed *tum* eo magis quod conferta erat turba.

81 *Ut est genus anceps*] Ut bellua illa ejusmodi est, quæ tam in suos quam in hostes ruat.

82 *Quanto acrius pavor consternatam agit*] Intellige belluam illam, illam belluæ indolem et naturam. Hoc ideo notamus, non quod aliquid obscurum sit, sed quia præcessit vox *belluæ* numero plurali: unde offendere posse videretur subsequens nomen singulare *consternatam*. De re magis quam de verbis laborat Livius.

transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites: et haud magno certamine dissipatos trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum inmittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus, quam in castra paventes compulsi sunt. Nam super alia, quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo in ipsa porta conruerant, coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra. ibi maxima hostium cædes facta: cæsa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit. mille ferme et septingenti de duabus legionibus, et sociorum supra mille et trecentos occisi: vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima castra movit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum.

U. C. 543. A. C. 209. Vincit Marcellus.

Retrocedit Hannibal.

XV. Speculatores, qui prosequerentur agmen, missi, postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem petere. Iisdem fere diebus et ad Q. Fulvium consulem Hirpini, et Lucani, et Volcentes [m], traditis præsidiis Hannibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt sese, clementerque a consule, cum verborum tantum castigatione ob errorem præteritum, accepti. Et Bruttiis similis spes veniæ facta est: quum ab iis Vibius et Pactius fratres, longe nobilissimi gentis ejus, eamdem, quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis [n] Manduriam vi cepit. ibi ad quatuor millia hominum capta, et ceteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat adparatuque mœnium obpugnandorum, partim tormentis et saxis omnique missilium telorum genere instruit, onerarias quoque, non eas solum, quæ remis agerentur; ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naves, ab aperto mari ut urbem adgrederentur, instructæ paratæque sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, quum Philippus obpugnare Ætolos pararet, Corcyram transmissa. In Bruttiis interim Caulonis obpugnatores, sub adventum Hannibalis, ne obprimerentur, in tumulum, a præsenti inpetu tutum [o], se recepere. Fabium, Tarentum obsidentem, leve dictu momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit. [83] Præsidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant. ejus

Deseritur ab Hirpinis, aliisque.

Fabius Tarentum obpugnat.

[m] *Volscentes* Gron. Crev. [n] *Salentinis* Gron. [o] *tutum ad cetera inopem se recepere* Gron. Crev.

83 * *Præsidium Bruttiorum*] Id est, cohortem Bruttiorum, quæ in partem veniret tuendæ urbis. Ita sese explicat ipse Livius, quum in tota narratione, tum versus hujus c. finem, his verbis: *eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem præsidium agitare proditionis conciliator nunciaverat.*

U. C. 543. A. C. 209. Tarentum proditione captum.

præsidii præfectus deperibat amore mulierculæ, cujus frater in exercitu Fabii consulis erat. Is, certior literis sororis factus de nova consuetudine advenæ, locupletis atque inter populares tam honorati, spem nactus per sororem quolibet inpelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit. quæ quum haud vana cogitatio visa esset, pro perfuga jussus Tarentum transire, ac per sororem præfecto conciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein, satis explorata levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem custodiæ loci, cui præpositus erat. Ubi et ratio agendæ rei, et tempus convenit, miles, nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus, ea, quæ acta erant, [84] quæque ut agerentur, convenerat, ad consulem refert. Fabius vigilia prima, dato signo iis, qui in arce erant, quique custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in orientem versa occultus consedit. Canere inde tubæ simul ab arce, simul a portu et ab navibus, quæ ab aperto mari adpulsæ erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui præfectus antea classis fuerat, forte illo loco præpositus, postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captæ urbis interdum excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret, signaque inferret, [85] præsidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. [86] Fabius, quum et [p] ex temporis spatio et ex silentio ipso (quod ubi paullo ante strepebant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas custodias sensisset; ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem præsidium agitare proditionis conciliator nunciaverat, jubet. Ea primum est captus murus, adjuvantibus recipientibusque Bruttiis: et transcensum in urbem est. inde et proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum, clamore sublato, sub ortum ferme lucis, nullo obvio armato, in forum perveniunt: omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt.

Pugna in foro.

XVI. Prœlium in aditu fori majore inpetu, quam perseverantia, commissum est. non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur, pilis tantum conjectis, prius pene, quam consererent manus,

[p] *et* del. Gron.

84 *Quæque ut agerentur convenerant*] Quæque agenda convenerant: ut paulo ante, *ubi et ratio agendæ rei et tempus convenit.* Gronovius edidit *convenerat*, obsecutus, ut ait, Gallicis codicibus. At tres e nostris, ut et olim editi, *convenerant*.

85 * *Præsidium*] Eam militum manum, cum qua locum sibi attributum tuebatur.

86 *Fabius quum et ex temporis spatio, et ex silentio*] Prius *et* neglectum a recentioribus editoribus, ex scriptorum codd. auctoritate revocavimus.

terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas ami- U. C. 548.
corumque domos. Duo ex ducibus Nico et Democrates for- A. C. 209.
titer pugnantes cecidere. [87] Philemenus[q], qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, quum citato equo ex prœlio avectus esset; vagus paullo post equus errans per urbem cognitus; corpus nusquam inventum est. creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo præcipitasse. Karthalonem autem, præfectum præsidii Punici, [88] cum commemoratione paterni hospitii, positis armis, venientem ad consulem, miles obvius obtruncat. [89] Alii alios passim sine discrimine armatos, inermes, cædunt, Multi passim occisi.
Karthaginienses Tarentinosque pariter. [90] Bruttii quoque multi[r] interfecti, seu per errorem, seu vetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam (ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur) exstinguendam. Tum ab cæde ad diripiendam urbem discursum. millia triginta servilium capitum dicuntur capti: argenti vis ingens facti signatique: [91] auri octoginta tria[s] millia pondo: signa tabulæque, prope ut Syracusarum ornamenta æquaverint. Sed majore animo generis ejus præda abstinuit Fabius, quam Marcellus; qui interroganti scribæ, [92] quid fieri signis vellet, (ingentis magnitudinis Dii sunt, [93] suo quisque habitu in modum pugnantium formati) *Deos iratos Tarentinis relinqui* jussit. Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disjectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Hannibal iis, qui Cauloniam obside-

q *Philomenus* Gron. Crev. r add. *passim* Gron. s *septem* Gron. Crev.

87 *Philomenus*] Hic Tarenti proditor *Philemenus* vocatur supra, l. XXV. capp. 8. et 9. Scripti fere *Philemenes:* Polybius, Φιλήμενος.

88 * *Cum commemoratione paterni hospitii . . . venientem ad consulem*] Quum veniret ad consulem, commemorans sibi paternum esse cum eo hospitium. Intelligendus est autem Carthalo id commemorasse, non apud consulem, quem antequam adiret, occisus est; sed apud eos quos circa se habebat.

89 *Alii alios passim . . cædunt*] Si nihil hic mendosum est, *alii alios* non, ut vulgo, exponetur, hi quidem hos cædunt, illi vero alios; sed, reliqua multitudo militum Romanorum cædunt passim alios quoslibet hostes. At potius suspicaremur vacare vocem *alii*, quæ obtrudi potuit ab aliquo emendatore, ne scilicet verbum *cædunt* suo careret nomine, quum optime suppleri possit ex sensu *Romani milites*.

90 *Bruttii quoque multi interfecti*] Sigonius adjecerat *passim:* quam vocem, ut ex tertio ante hunc versu male repetitam, ejecimus, auctoribus tribus scriptis.

91 *Auri octoginta septem millia pondo*] Ponderis nostratis 135937. selibræ, seu marcæ, cum unciis 4.

92 *Quid fieri signis vellet, ingentis magnitudinis dii sunt*] An omnia Tarentina signa ingentis magnitudinis erant, nec quemquam deorum exhibebant, nisi in modum pugnantis formatum? Jam vero Plutarchus, qui in tota hac narratione Livium intuitus est, inque multis vertit, longe elegantius rem narrat. Facit enim scribam interrogantem, non quid de *signis*, sed quid de *diis* Tarentinorum fieri vellet Fabius. Unde optime quadrat Fabii responsum jubentis *deos* iratos Tarentinis relinqui. Omnino videtur esse aliquid in hisce Livii verbis depravatum aut omissum, quod tamen haud facile quis corrigat, suppleatve.

93 * *Suo quisque habitu in modum pugnantium formati*] Ita formati in pugnantium modum, ut tamen suum quisque habitum peculiarem et propria insignia retineret.

U. C. 543. A. C. 209. Adcurrit Hannibal, serum post urbem captam auxilium.

bant, in deditionem acceptis, audita obpugnatione Tarenti, dies noctesque cursim agmine acto, quum, festinans ad opem ferendam, captam urbem audisset; *Et Romani*, inquit, *suum Hannibalem habent. eadem, qua ceperamus, arte Tarentum amisimus.* Ne tamen fugientis modo convertisse agmen videretur, [94] quo constituerat loco, quinque millia ferme ab urbe posuit castra. ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. inde duos Metapontinos cum literis principum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos, impunita iis priora fore, si Metapontum ei cum præsidio Punico prodidissent. Fabius, vera, quæ adferrent, esse ratus, diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit: literasque ad principes dedit, quæ ad Hannibalem delatæ sunt. Enimvero lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus fuisset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti prius, quam egrederetur ab Tarento, aves semel atque iterum non addixerunt. hostia quoque cæsa consulenti Deos aruspex, cavendum a fraude hostili et ab insidiis, prædixit. Metapontini, postquam ad constitutam non venerat diem, remissi, ut cunctantem hortarentur, repente comprehensi, metu gravioris quæstionis, detegunt insidias.

Hispaniæ res, Romanis secundæ.

XVII. Æstatis ejus principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in Hispania quum hiemem totam reconciliandis barbarorum animis, partim donis, partim remissione obsidum captivorumque, absumsisset; Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos, venit. Erant conjux liberique ejus apud Romanos. sed præter eam caussam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quæ Hispaniam omnem averterat ad Romanum a Punico imperio, traxit eum. Eadem caussa Indibili Mandonioque fuit, haud dubie omnis Hispaniæ principibus, cum omni popularium manu, relicto Hasdrubale, secedendi in inminentes castris ejus tumulos, unde per continentia juga tutus receptus ad Romanos esset. Hasdrubal, quum hostium res [95] tantis [1] augescere incrementis cerneret, suas inminui, ac fore, ut, nisi audendo aliquid moveret, qua cœpissent, fluerent, dimicare quam primum statuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, quum a spe, quam successus rerum augebat; tum quod prius, quam jungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque, quam simul cum universis, malebat. Ceterum, etiam, si cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. nam quum videret, nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniæ ora

[1] *tacitis* Gron.

94 *Quo constituerat loco*] Quo loco constituerat agmen, sive stare jusserat. Si quis malit *constiterat*, non magnopere repugnabimus, et habebit faventes duos e scriptis nostris.

95 *Tantis augescere incrementis*] Vulgo *tacitis:* parum commodo sensu. Moniti a Gronovio reposuimus *tantis*, quæ lectio est vett. editorum et optimorum MSS.

classibus Punicis erat, subductis navibus Tarracone, navales socios terrestribus copiis addidit. et armorum adfatim erat captorum Karthagine, et quæ post captam eam fecerat, tanto opificum numero incluso. Cum iis copiis Scipio, veris principio ab Tarracone egressus, (jam enim et Lælius redierat ab Roma, sine, quo nihil majoris rei motum volebat) ducere ad hostem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cujusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis et Mandonius cum suis copiis obcurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus stolide incauteque, sed potius cum verecunda gravitate: propiorque excusanti transitionem ut necessariam, quam glorianti eam[t] velut primam[u] occasionem raptam[x]. *Scire enim se, transfugæ nomen exsecrabile veteribus sociis, novis suspectum esse. neque eum se reprehendere morem hominum,* [96] *si tamen anceps odium caussa, non nomen, faciat.* [97] Merita inde sua in duces Karthaginienses commemoravit, avaritiam contra eorum, superbiamque, et omnis generis injurias in se atque populares. *Itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus, apud eos fuisse: animum jam pridem ibi esse, ubi* [98] *jus ac fas crederent coli. ad Deos quoque confugere supplices, qui nequeant hominum vim atque injurias pati. Se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum, nec honori sit. quales ex hac die experiundo cognorit, perinde operæ eorum pretium faceret.* Ita prorsus respondet facturum Romanus: nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, ubi nec divini quidquam, nec humani sanctum esset. Productæ deinde in conspectum iis conjuges liberique lacrimantibus gaudio redduntur, atque eo die in hospitium abducti. Postero die fœdere accepta fides; dimissique ad copias adducendas. [99] Iisdem deinde castris[y] tendebant, donec ducibus iis ad hostem perventum est.

U. C. 543. A. C. 209.

Indibilis et Mandonius ad Rom. deficiunt.

XVIII. Proximus Karthaginiensium exercitus Hasdrubalis prope urbem Bæculam erat. pro castris equitum stationes habebat. In eas velites [1] antesignanique, et qui primi agminis

Ad Hasdrubalem contendit Scipio.

[t] *ea* Gron. Crev. [u] *ad primam* Eæd. [x] *rapta* Eæd. [y] *in castris* Gron.

96 *Si tamen anceps odium*] Si tamen geminum illud odium tum a veteribus sociis, tum a novis, causa uniuscujusque inspecta, non nomen ipsum transfugæ faciat.

97 *Merita inde sua in .. Carthaginienses .. avaritiam contra eorum*] His dat lucem Polybius, l. IX. in Excerpt. de Virt. et Vitiis. *Post victos hostes,* inquit, (id est, post cladem Scipionum) *Asdrubal Gisgonis filius eo amentiæ processit, ut ab uno e sociis tota Hispania fidelissimo Indibile, qui Carthaginiensium causa olim regno ejectus, et ob fidem in eos ac benevolentiam nuper in regnum restitutus fuerat, pecunias flagitare non dubitaverit. Quod quum ille facere neglexisset . . . Asdrubal conficta adversus eum calumnia, filias suas obsides dare ipsum coëgit.*

98 * *Jus ac fas*] Vid. not. 38. ad I. 32.

99 *Iisdem deinde castris tendebant*] Resecuimus voculam *in*, quæ abest a scriptis omnibus.

1 *Antesignani*] Vid. not. 17. ad l. II. c. 20.

U. C. 543. A. C. 209. erant, advenientes ex itinere, priusquam castris locum caperent, adeo contemtim inpetum fecerunt, ut facile adpareret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepida fuga compulsi equites sunt: signaque Romana portis prope ipsis inlata. Atque illo quidem die, irritatis tantum ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Hasdrubal in tumulum copias recipit, plano campo in summo patentem: [2]fluvius ab tergo; ante circaque velut ripa præceps oram ejus omnem cingebat. Suberat et altera inferior [3]submissa fastigio planities. eam quoque altera crepido haud facilior in adscensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas, leviumque armorum Baliares, et Afros demisit. Scipio, circumvectus ordines signaque,

Milites hortatur.

ostendebat, *hostem, prædamnata spe æquo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis armorumque, stare in conspectu. sed altiora mœnia habuisse Karthaginem, quæ transcendisset miles Romanus. Nec tumulos, nec arcem,* [4]*ne*[z] *mare quidem armis obstitisse suis.* [5]*ad id fore altitudines, quas cepissent hostes, ut per præcipitia et prærupta salientes fugerent. eam quoque se illis fugam clausurum.* Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, jubet; alteram, viam insidere, quæ ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam, infimo stantem

Adgreditur hostem.

supercilio, ducit. Per aspreta primo, nihil aliud quam via inpediti, iere. deinde, ut sub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis ingens effusa est in eos: ipsi contra, saxa, quæ locus strata passim, [6]omnia ferme missilia, præbet, ingerere, non milites solum, sed etiam turba calonum inmixta armatis. Ceterum, quamquam adscensus difficilis erat, et prope obruebantur telis saxisque, adsuetudine tamen succedendi muros, et pertinacia animi, subierunt primi. Qui, simul cepere aliquid æqui loci, ubi firmo consisterent gradu, levem et concursatorem hostem, atque intervallo tutum, quum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eumdem ad cominus conserendas manus, expulerunt loco, et cum cæde magna in aciem altiori superstantem tumulo inpegere. Inde Scipio, jussis adversus mediam evadere aciem victori-

z *nec* Gron.

2 *Fluvius ab tergo*] Fluvius erat ab tergo castrorum et tumuli; in fronte ac lateribus velut quædam ripa præceps oram omnem campi illius, qui in summo tumulo erat, cingebat.

3 *Summissa fastigio*] In proclive incurvata. Vid. not. 90. ad l. I. c. 38. et ad l. XLV. c. 5.

4 *Ne mare quidem*] Sic habet Put. codex, et postulat Latini sermonis consuetudo. Male legebatur *nec mare.*

5 **Ad id fore altitudines*] Nihil aliud profuturas hostibus altitudines quas cepissent, nisi ut fuga illis impeditior fieret, per præcipitia et prærupta salientibus.

6 **Omnia ferme missilia*] Quæ quidem saxa omnia ferme erant ejusmodi, ut manu capi et mitti possent.

bus, ceteras copias cum Lælio dividit; atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris adscensus viam inveniret, jubet. ipse ab læva, circuitu haud magno, in transversos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua et obvertere ordines volunt. Hoc tumultu et Lælius subiit; et, dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, [7] laxata prima acies, locusque ad evadendum et mediis datus est; qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, numquam evasissent. Quum ab omni parte [8] cædes fieret [a], Scipio, qui lævo cornu in dextrum incucurrerat, maxime in nuda hostium latera pugnabat. Et jam ne fugæ quidem patebat locus. nam et stationes utrimque Romanæ dextra lævaque insederant vias: et portam castrorum ducis principumque fuga clauserat; addita trepidatione elephantorum, quos territos æque atque hostes timebant. Cæsa igitur ad octo millia hominum.

U. C. 543.
A. C. 209.

XIX. [9] Hasdrubal jam ante, quam dimicaret, pecunia rapta, elephantisque præmissis, quam plurimos poterat, de fuga excipiens, præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. Scipio, castris hostium potitus, quum præter libera capita omnem prædam militibus concessisset, in recensendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. ex iis Hispanos sine pretio omnes domum dimisit: Afros vendere quæstorem jussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum, et ante deditorum, et pridie captorum, regem eum ingenti consensu adpellavit. Tum Scipio, silentio per præconem facto, *sibi maximum* [10] *nomen imperatoris esse*, dixit, *quo se milites sui adpellassent. regium nomen alibi magnum, Romæ intolerabile esse.* [11] *Regalem*

Præda et captivi.

Scipio vetat se regem adpellari.

[a] *fierent* Gron.

7 *Laxata prima acies*] Laxata est prima acies Pœnorum, locusque datus est ad subeundum in altiorem tumulum mediæ quoque Romanorum aciei: quæ nunquam subiisset, si stetissent integri hostium ordines, elephantique ante signa locati mansissent.

8 *Cædes fieret*] Hanc lectionem firmant duo Hearnii codices, quatuor nostri, Sigonius, Andreas, Campanus. Nec erat causa, cur recentioribus editoribus placeret magis *fierent*.

9 *Asdrubal jam antequam*] Asdrubal, pecunia rapta jam antequam dimicaret; elephantisque præmissis, postquam fugæ initium fieri vidit. Non enim elephantos dimisit ante pugnam, ut patet ex iis quæ modo a Livio narrata sunt.

10 *Nomen Imperatoris .... quo se milites sui appellassent*] Hic nomen *Imperatoris* accipiendum est, non vulgari sensu pro duce tantum exercitus, sed pro eo duce, qui hostibus magno prælio fusis a militibus *Imperator* salutatus est: *prisco erga duces honore*, inquit Tac. l. III. Ann. c. 74. *qui bene gesta republica gaudio et impetu victoris exercitus conclamabantur*. Addit Appianus, l. II. Civil. hujus acclamationis sensum ac mentem fuisse, ut milites dignum sibi imperatorem contigisse testarentur: idemque docet illam appellationem ei demum jure concedi, qui decem millia hostium occiderit. Sed Appiani ævo et diu ante nemini jam id honoris deferebatur, nisi Principi, ut colligitur ex Tac. ibid.

11 *Regalem animum in se esse ... tacite judicarent*] Permittit Hispanis Scipio, velintne tacite judicare regalem in se animum esse; non id ipse de

U. C. 543. A. C. 209. *animum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, tacite judicarent;* [12]*vocis usurpatione abstinerent.* Sensere etiam barbari magnitudinem animi; cujus miraculo nominis alii mortales stuperent, id [13]ex tam alto fastigio adspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum divisa, et ex magna copia captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilem jussit. Quum Afros venderet jussu imperatoris quæstor, puerum adultum inter eos forma insigni, quum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit. quem quum percunctaretur Scipio, *quis, et cujus, et cur id ætatis in castris fuisset? Numidam esse,* ait, *Massivam populares vocare.* [14]*orbum a patre relictum*[b], *apud maternum avum Galam, regem Numidarum,* [15]*eductum*[c], *cum avunculo Masinissa, qui nuper cum equitatu subsidio Karthaginiensibus venisset, in Hispaniam trajecisse. Prohibitum propter ætatem a Masinissa, numquam ante prœlium iniisse. Eo die, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo, clam armis equoque sumto, in aciem exisse: ibi, prolapso equo effusum in præceps, captum ab Romanis esse.* Scipio, quum adservari Numidam jussisset, quæ pro tribunali agenda erant, peragit. inde, quum se in prætorium recepisset, vocatum eum interrogat, *velletne ad Masinissam reverti?* Quum, effusis gaudio lacrimis, *cupere vero*, diceret; tum puero annulum aureum, [16]tunicam lato clavo, cum Hispano sagulo et aurea fibula, equumque ornatum donat, jussisque prosequi, quoad vellet, equitibus dimisit.

Massiva Numida.

Remittitur a Scipione ad avunculum Masinissam.

XX. De bello inde consilium habitum. et, auctoribus quibusdam, ut [17]confestim Hasdrubalem consequeretur[d], anceps id ratus, ne [18]Mago atque Hasdrubal cum eo jungerent copias, præsidio tantum ad insidendum Pyrenæum misso, ipse reliquum æstatis recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumsit. Paucis post prœlium factum ad Bæculam diebus,

b *relictum* l. *factum* Gron. c *educatum* Ead. d *persequeretur* Gron. Crev.

se affirmat, quod esset arrogantiæ. Ceterum Put. et Victor. codices pro *in se esse* habent *inesse*. Sed clarior est vulgata lectio.

12* *Vocis usurpatione abstinerent*] Nomen ipsum regis sibi deferre, se nomine regis compellare ne vellent.

13 *Ex tam alto fastigio*] Quasi ex alto despicientis hujus nominis magnitudinem, velut infra se positam. Hic quoque Put. et Victor. libri differunt a vulgatis, habentque *ex tam magno*.

14 *Orbum a patre relictum*] Omnes scripti fere et editi in hanc scripturam consentiunt. Itaque haud possumus divinare, undenam pro *relictum* huc se invexerit τὸ *factum*, quod in Gronovianis editionibus comparet.

15 *Eductum*] Hoc admisimus ex compluribus MSS. sive Gronovianis, sive nostris. Editi vulgo *educatum*. Sed Livius supra l. XXI. c. 43. *An me, in prætorio patris .... eductum*. Et Terentius Andr. Act. I. Sc. 5. *bene et pudice ejus doctum atque eductum ... ingenium*. Et alibi sæpius.

16 *Tunicam lato clavo*] Vid. not. 20. ad l. IX. c. 7.

17 *Confestim Asdrubalem persequeretur*] Scripti, *consequeretur*. Sed parum interest.

18 *Mago atque Asdrubal*] Lege ex aliquot MSS. *atque alter Asdrubal*.

quum Scipio, rediens jam Tarraconem, saltu Castulonensi excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium; consilio in cetera exsequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus, quid in cujusque provinciæ regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis, ultimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum et Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoque Karthaginiensibus satis fidam, censebat. Inter Hasdrubalem alterum et Magonem constabat, *beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse: nec transitionibus finem ante fore, quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Karthaginiensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset; simul, ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret. exercitum ejus, cum transitionibus, tum adverso prœlio inminutum,* [19] *Hispanis repleri militibus. Et Magonem, Hasdrubali, Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baliares trajicere. Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire, nec cum Romanis manus conserere. Masinissæ èx omni equitatu, quod roboris esset, tria millia equitum expleri; eumque vagum per* [20] *citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari.* his decretis, ad exsequenda, quæ statuerant, duces digressi. Hæc eo anno in Hispania acta. Romæ fama Scipionis in dies crescere. Fabio Tarentum captum astu magis, quam virtute, gloriæ tamen esse. Fulvii senescere fama. Marcellus etiam adverso rumore esse, super quam quod primo male pugnaverat, quia, vagante per Italiam Hannibale, media æstate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is jam a prima pugna, quæ adversa fuerat, adsiduis concionibus infamem invisumque plebei Claudium fecerat, et jam de imperio abrogando ejus agebat: quum tamen necessarii Claudii obtinuerunt, ut, relicto Venusiæ legato, Marcellus Romam rediret [21] ad purganda ea, quæ inimici decernerent: nec de imperio ejus abrogando, absente ipso,

U. C. 543. A. C. 209. Hasdrubali H. F. se conjungunt Hasdrubal G. F. et Mago.

Pœnorum consilia.

19 *Hispanis repleri militibus*] Supple *oportere:* quæ vox latet quodammodo inclusa in τῷ *eundum,* quod in præcedenti membro reperitur. Idem dictum puta de aliis omnibus verbis infiniti modi, quæ in hac eadem oratione deinceps occurrunt, *in Baleares trajicere . . . in Lusitaniam abire,* etc. Sic plane l. XXVI. c. 32. *Cum tyrannis bellum gerendum fuisse . . . et urbem recipi, non capi.*

20 * *Citeriorem Hispaniam*] Quum hic Pœni loquantur, ea quæ dicitur hoc loco *citerior* Hispania intelligenda videtur quam Romani vocabant *ulteriorem,* nempe ab Ibero amne ad Oceanum.

21 *Ad purganda ea quæ inimici decernerent*] Ad purganda crimina, quibus freti inimici graves et atroces in eum sententias dicerent.

U. C. 543. A. C. 209. ageretur. Forte sub idem tempus et Marcellus ad deprecandam ignominiam, et Q. Fulvius consul comitiorum caussa Romam venit.

XXI. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est, ingenti concursu plebisque et omnium ordinum. Accusavitque tribunus plebis, non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem. *Fraude eorum et cunctatione fieri, ut Hannibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat: diutius ibi, quam Karthagine, vixerit. Habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum: bis cæsum exercitum ejus æstiva Venusiæ sub tectis agere.* Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio ejus abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quinctius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero die prætores creati P. Licinius Crassus Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Julius Cæsar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipsorum diebus sollicita civitas de Etruriæ defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam [22] pro prætore [e] obtinebat. [23] Itaque confestim eo missus Marcellus, consul designatus, qui rem inspiceret, ac, si digna videretur, exercitu adcito, bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent, quum Fabius consul Romam venisset. Ludi et Romani et plebeii eo anno in singulos dies instaurati. Ædiles curules fuere L. Cornelius Caudinus et Ser. Sulpicius Galba: plebeii C. Servilius et Q. Cæcilius Metellus. [24] Servilium negabant jure aut tribunum plebis fuisse, aut ædilem esse; quod patrem ejus, [25] quem triumvirum agrarium occisum a Boiis circa Mutinam esse opinio per decem annos fuerat, vivere, atque [26] in hostium potestate esse, satis constabat.

Accusatur Marcellus.

Absolvitur et Cos. creatur.

Ædiles.

[e] *proprætor* Gron. Crev.

22 *Proprætor*] Duo scripti, unus Gronovio, alter nobis inspectus, *proprætore.*

23 *Itaque confestim*] Quatuor nostri codices, ut et Cantabrigiensis a Jac. Gronovio excussus, habent *Atque confestim.* Et observat J. Frid. Gronovius, supra ad l. XXVI. c. 39. usos esse veteres particula *atque* in re subita. Sic Virgil. Georg. l. I. v. 202. *Si brachia forte remisit, Atque illum in præceps prono rapit alveus amne.*

24 * *Servilium negabant jure aut tribunum plebis fuisse, aut ædilem esse*] Quia nempe, ut discimus ex Livio, XXX. 19. vetabant leges quemquam, patre qui curuli sella sedisset vivo, aut tribunum, aut ædilem plebis esse.

25 *Quem triumvirum agrarium*] Vid. l. XXI. c. 25. supra.

26 *In hostium potestate esse*] Captivi habebantur in servorum numero. Imo servitutem a captis bello hostibus initium duxisse inter omnes constat. Quum igitur Servilius captivus, ac proinde servus apud hostes esset, nullum magistratum jure capere poterat hic ejus filius. Neque enim licebat ejus qui servitutem serviret filium magistratum populi Romani fieri.

XXII. Undecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur consulatus, quem vitio creatus non gessit) et T. Quinctius Crispinus. [27] Utrisque consulibus [f] Italia decreta provincia est, et duo consulares [g] prioris anni exercitus; tertius tum erat Venusiæ, cui M. Marcellus præfuerat. ita ut ex tribus eligerent duo [h], quos vellent; tertius ei traderetur, cui Tarentum et Sallentini provincia evenisset. Ceteræ provinciæ ita divisæ prætoribus [i]. P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici maximo peregrina, et quo senatus censuisset: Sex. Julio Cæsari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quæ T. Quinctii prætoris fuerat, cum una legione obtineret. prorogatum et C. Hostilio Tubulo est, ut pro prætore [k] in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio: prorogatum et L. Veturio Philoni est, ut pro prætore [k] Galliam eamdem provinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretum ab senatu, latumque de prorogando imperio ad populum est, qui prætor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. [28] additæ ei ad præsidium provinciæ quinquaginta naves [l], quas P. Scipio ex Hispania misisset. [29] Et P. Scipioni, et M. Silano suæ Hispaniæ, suique exercitus in annum decreti. Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum ex Italia adductas aut captas Karthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere jussus: quia fama erat, magnum navalem adparatum eo anno Karthagine esse; ducentis navibus omnem oram Italiæ, Siciliæque, ac Sardiniæ inpleturos. Et in Sicilia ita divisa res est. Sex. Cæsari exercitus Cannensis est datus. M. Valerius Lævinus (ei quoque enim prorogatum imperium est) classem, quæ ad Siciliam erat, navium septuaginta obtineret. Ad-

U. C. 544. A. C. 208. M. Claudio V. T. Quinctio Coss. Provinciarum divisio.

[f] *Utrique Consulum* Gron. Crev. [g] *Consulum* Eæd. [h] *duos* Eæd. [i] *divisæ prætoribus* l. *divisæ. Prætoribus etc.* Crev. [k] *proprætor* Gron. Crev. [l] *naves* leg. *longæ naves* Eæd.

27 *Utrique consulum . . . duo consulum prioris anni exercitus*] Tres scripti, *duo consulares*. Et magis placet, ne tam in propinquo iteretur vox *consulum*. Sed et mox Put. codex, *eligerent duo quos vellent*. *Duo* pro *duos*, ut sæpe: quemadmodum et *ambo* pro *ambos*.

28 *Additæ ei ad præsidium provinciæ quinquaginta longæ naves*] Omnes MSS. *additum*: omnes omittunt *longæ*. Scribe cum Gronovio *Additum ei et præsidium provinciæ, quinquaginta naves*. Hæ naves per appositionem dicuntur ipsæ *præsidium*, quod illi provinciæ additum est.

29 *Et P. Scipioni*] Supra, c. 7. Scipioni Silanoque prorogatum imperium dicitur, non in annum, sed donec revocati ab senatu forent. Quod si ita est, nihil opus fuit nunc eis in annum suas Hispanias suosque exercitus decerni.

U. C. 544. A. C. 208. deret eo triginta naves, quæ ad Tarentum priore anno fuerant. cum ea centum navium classe, si videretur ei, prædatum in Africam trajiceret. Et P. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniam Græciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus, quæ ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset, scriberent consules, permissum. Una et viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo prætori urbis negotium datum, *ut naves longas triginta veteres reficeret, quæ Ostiæ erant, et viginti novas naves sociis navalibus inpleret: ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanæ tueri posset.* C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi quum successor venisset. [30] Idem et Tubulo imperatum, ut [31] inde præcipue caveret, ne qua nova consilia caperentur.

Legiones 21.

XXIII. Prætores in provincias profecti. Consules religio tenebat, quod, prodigiis aliquot nunciatis, non facile litabant. Et ex Campania nunciata erant, Capuæ duas ædes, Fortunæ et Martis, et sepulchra aliquot de cœlo tacta. Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit Deos) mures in æde Jovis aurum rosisse. Casini examen apium ingens in foro consedisse. Et Ostiæ murum portamque de cœlo tactam. Cære vulturium volasse in ædem Jovis. Volsiniis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum caussa diem unum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiæ majores sine litatione cæsæ, diuque non impetrata [32] pax Deûm. In capita consulum, republica incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares, Q. Fulvio, Ap. Claudio consulibus, a P. Cornelio Sulla prætore urbis primum facti erant. inde omnes deinceps prætores urbani fecerant: [33] sed in unum annum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit in urbem agrosque: quæ tamen magis in longos morbos, quam in perniciales, evasit. Ejus pestilentiæ caussa et supplicatum per compita tota urbe est, et P. Licinius Varus prætor

Prodigia.

Vix procurata.

Pestilentia.

30 *Idem et Tubulo imperatum*] Lege cum Jac. Perizonio: *Eidem et Tubulo imperatum, ut* .... Neque enim Tubulo, qui nondum in provinciam venerat, imperatum esse verisimile est, ut in una urbe custodienda immoraretur, quoad successor venisset, qui nullus designatus erat, imo cujus designandi mentio tunc intempestiva et absurda foret. * Quod si ita est, lege mox *caverent*.

31 * *Inde*] Ab Arretio, quæ urbs tum Romanis valde suspecta erat.

32 * *Pax Deûm*] Vid. not. 59. ad XXIV. 11.

33 * *Sed in unum annum vovebant*] Quarto ante hunc anno jam senatus decreverat, ut ludi Apollinares in perpetuum voverentur, teste ipso Livio, XXVI. 23. Cur ei senatusconsulto obtemperatum non fuerit, statuere non possumus: nisi forte necessarius erat populi jussus, qui hoc demum anno accedit.

urbis legem ferre ad populum jussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur. [34] Ipse [m] primus ita vovit, fecitque ante diem tertium Nonas Quinctiles. Is dies deinde sollemnis servatus.

U. C. 544. A. C. 208. Ludi Apollinares in perpetuum voti.

XXIV. De Arretinis et fama in dies gravior, et cura crescere Patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere: et, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius [35] Varro cum imperio missus. qui ut advenit, extemplo Hostilius legionem unam, quae ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre jussit, praesidiaque locis idoneis disposuit, tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. [36] Quum senatus biduum ad considerandum peteret tempus, aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumturum, edixit. inde portas [37] custodire jussi tribuni militum, praefectique sociûm, et centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id segnius neglegentiusque factum. septem principes senatus, priusquam custodiae in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Postero die luce prima, quum senatus in forum citari coeptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt. a ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. Itaque, tamquam inminente Etrusco tumultu, [38] legionem alteram ex urbanis Arretium ducere jussus ipse C. Terentius, eamque habere in praesidio urbis. C. Hostilium cum cetero exercitu placet totam provinciam peragrare, et cavere, ne qua occasio novare cupientibus res daretur. C. Terentius, ut Arretium cum legione venit, claves portarum quum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus, quam neglegentia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis inposuit: cavitque cum cura, ut omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius monuit, ut in eo

Arretini obsides dare coacti.

Suspecti Etrusci.

[m] *Itaque ipse* Gron.

34 *Ipse primus ita vovit*] Hactenus edebatur: *itaque ipse primus ita vovit*: ubi *itaque .... ita*, ingrata repetitio. Put. liber cum nostris omnibus relegant particulam *itaque*. *Ipse* hic pro *is ipse*: qua de re vid. not. 16. ad l. XXVI. c. 40.

35 *Varro cum imperio missus*] Addidit Sigonius *τὸ cum*, quod quidem exstat in Put.

36 *Quum senatus biduum peteret tempus*] Vacat ultima vox.

37 *Custodire jussi tribuni militum, praefectique sociûm, et centuriones*] Hanc lectionem hausit ex Put. Gronovius: una tantum littera dempta, quae in optimo codice superarat, ubi legitur *jussit*. Editi passim et ceteri scripti exhibent, *jussit tribunis militum, praefectisque sociûm, et centurionibus*: quam loquendi formam ab illis aureae Latinitatis scriptoribus usurpatam esse nondum nobis persuasimus.

38 *Legionem alteram ex urbanis*] Una voce auctiores sunt Put. et Victor. codices, et, teste Jac. Gronovio ad l. XXVIII. c. 41. alii complures: *legionem unam, nempe alteram ex urbanis*.

U. C. 544. A. C. 208.

spem, non moturos quidquam Etruscos, poneret, [39] si, ne quid moveri posset, cavisset.

De Tarentinis in senatu actum.

XXV. De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso, quos ceperat armis, aliis infensis, et plerisque æquantibus eos Campanorum noxæ pœnæque. Senatusconsultum in sententiam M'. Acilii factum est, ut oppidum præsidio custodiretur: Tarentinique omnes intra mœnia continerentur. [40] res integra postea referretur, quum tranquillior status Italiæ esset. Et de M. Livio, præfecto arcis Tarentinæ, haud minore certamine actum est, aliis senatusconsulto notantibus præfectum, quod ejus socordia Tarentum proditum hosti esset; aliis præmia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius ejus opera receptum Tarentum foret; [41] mediis ad censores, non ad senatum, notionem de eo pertinere dicentibus. [42] cujus sententiæ et Fabius fuit. adjecit tamen, *fateri se, opera Livii Tarentum receptum,* [43] *quod amici ejus*[n] *vulgo in senatu jactassent; neque enim recipiundum fuisse, nisi amissum foret.* Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant. in quibus, quod, quum [44] bello Gallico ad Clastidium ædem Honori et Virtuti vovisset, dedicatio ejus a pontificibus inpediebatur: quod [45] negabant, unam cellam duobus recte dedicari[o]: quia, si de cœlo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quod, utri Deo res divina fieret, sciri non posset. [46] neque enim duobus, nisi certis, Deis rite una hostia fieri. ita addita Virtutis ædes adproperato opere: neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttiis Crispinus obpugnare conatus, quia magnam fa-

Tum de M. Livio Tarenti præfecto.

Ædes Honoris et Virtutis.

[n] *ejus* del. Gron. [o] *cellam amplius quam uni Deo rite dedicari.* Gron. Crev.

39 *Si, ne quid moveri posset, cavisset*] Parum interest: sed sic habent Put. et Vict. codices, non, quomodo edidit Gronovius, *possit.*

40 * *Res integra postea referretur*] Res postea de integro expendenda senatus deliberationi subjiceretur.

41 * *Mediis*] Iis qui mediam sententiæ viam sequebantur.

42 * *Cujus sententiæ et Fabius fuit*] Vid. not. 56. ad I. 8.

43 *Quod amici ejus*] Vox *ejus* deest in Gronovianis editionibus. Sed eam retinent scripti nostri.

44 * *Bello Gallico ad Clastidium*] Quum pugna equestri cecidit Gallos, et de Virdumaro occiso spolia opima cepit.

45 *Negabant unam cellam amplius quam uni deo rite dedicari*] Omnes scripti, et Gronoviani et nostri, ut ante Rhenanum et Sigonium edebatur, *unam cellam duobus recte dedicari.*

46 *Neque enim duobus, nisi certis, deis*] Neque enim duobus deis rite unam hostiam immolari, nisi certo constaret utrique eam deberi: ita ut dubium non relinqueretur, utrum huic, an illi sacrum fieret.

mam adtulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat: et naves indidem adcitæ erant, quæ vergentem ad mare partem urbis obpugnarent. Ea omissa obpugnatio est, quia Lacinium Hannibal admoverat copias: et collegam eduxisse jam ab Venusia exercitum fama erat, cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, et inter Venusiam Bantiamque, minus trium millium passuum intervallo, consules binis castris consederant. In eamdem regionem et Hannibal rediit, averso ab Locris bello. Ibi ambo consules, ingenio feroces, prope [47] quotidie in aciem exire [p]; haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus junctis commisisset sese hostis, debellari posse.

U. C. 544. A. C. 208.

Ambo Coss. obpositi Hannibali.

XXVI. Hannibal quia quum Marcello bis priore anno congressus vicerat victusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem, nec metum ex vano haberet; ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurum credebat. itaque, totus in suas artes versus, insidiis locum quærebat. Levia tamen prœlia inter bina castra vario eventu fiebant: quibus quum extrahi æstatem posse consules crederent, nihilominus obpugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum classe trajiceret, scribunt. Et, ut ab terra quoque obpugnari mœnia possent, ab Tarento [48] partem exercitus, qui in præsidio erat, duci eo jusserunt. [49] Ea ita futura per quosdam Thurinos compertum Hannibali quum esset, mittit ad insidendam ab Tarento viam. ibi sub tumulo Peteliæ tria millia equitum, peditum duo in occulto locata: in quæ inexplorato euntes Romani quum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, et mille ducenti ferme vivi capti. alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere. Tumulus erat silvestris inter Punica et Romana castra, ab neutris primo occupatus: quia Romani, qualis pars ejus, quæ vergeret ad hostium castra, esset, ignorabant; Hannibal insidiis, quam castris, aptiorem eum crediderat. Itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgò in castris Romanis, occupandum eum tumulum

Qui ad insidias convertitur.

p *quotidie milites in aciem excire;* Gron.

47 *Quotidie in aciem exire*] Sic plane Vict. codex. Vulgo: *quotidie milites in aciem excire*. Hujus loci emendationem Gronovius jam conjectura præceperat, quum in nullo scripto reperiret vocem *milites*, quam et ignorant omnes nostri.

48 *Partem exercitus, qui in præsidio erat*] Videmur intelligere debere dimidiam partem. Vid. supra not. 77. ad VI. 42. et not. 81. ad II. 13.

49 *Ea ita futura . . comperta Annibali quum essent*] Sic fere supra c. 15. *quæ . . ut agerentur convenerant.* Elegans loquendi figura, quam tuentur scripti nostri, Andreas, Campanus, et reliqui vett. editi, contra imperitiam correctorum, qui dederunt *compertum Annibali quum esset.*

U. C. 544. A. C. 208. esse, et castello firmandum: ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus haberent hostem. Movit ea res

Exploratum eunt Coss. Marcellum, et collegæ, *quin imus,* inquit, *ipsi cum equitibus paucis exploratum? Subjecta res oculis nostris certius dabit consilium.* Consentiente[q] Crispino, cum equitibus ducentis et viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. [50] Secuti M. Marcellus consulis filius, et A. Manlius, tribuni militum: simul et duo [51] præfecti sociûm, L. Arennius, et M'.[r] Aulius. Immolasse eo die quidam memoriæ prodidere consulem Marcellum, et, prima hostia cæsa, [52] jecur sine capite inventum; in secunda omnia comparuisse, quæ adsolent. [53] Auctum etiam visum in capite: nec id sane aruspici placuisse, quod, secundum trunca et turpia exta, nimis læta adparuissent.

XXVII. Ceterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Hannibale, ut numquam satis [54] castra castris conlata crederet[s]. tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut [55] ad locum miles esset paratus: [56] ut[t], si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa conligerent, ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat: inde in collem aperta undique et conspecta ferebat via. Numidis speculator, nequaquam in spem tantæ rei positus, sed si quos vagos, pabuli aut lignorum caussa longius a castris progres-

Insidiis excipiuntur Coss. sos, possent excipere, signum dat, ut pariter [57] ab suis quisque latebris exorirentur. Non ante adparuere, [58] quibus obviis ab jugo ipso consurgendum erat, quam circumiere, qui a tergo includerent viam. Tum undique omnes exorti, et clamore sublato inpetum fecere. Quum in ea valle consules essent, ut neque evadere possent in jugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumventi haberent; extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni cœpta ab Etruscis fuga pavorem ceteris injecisset. Non tamen omisere pug-

q *Adsentiente* Gron. Crev. r *M.* Sic semper. Eæd. s *duceret* Eæd. t *ut* del. Gron.

50 *Secuti M. Marcellus consulis filius, et A. Manlius, tribuni militum: simul*] Omnes scripti nostri, et plurimi e Gronovianis aliter hunc locum exhibent: nempe, *secuti M. Marcellum tribuni militum, consulis filius, et A. Manlius: simul* ...

51 * *Præfecti sociûm*] Vid. not. 23. ad XXIII. 7.

52 *Jecur sine capite*] Vid. not. 63. ad VIII. 9.

53 *Auctum*] Majorem solito molem. *Auctum* hic ab *auctus, ûs.*

54 *Castra castris conlata duceret*] Parum interest. Sed Put. et Victor. codices pro ultimo verbo habent *crederet.*

55 *Ad locum*] An, statim, quantocius? ut idem sit atque *illico,* quod corruptum est ex duabus vocibus *in loco.* Certe quonam alio modo exponi possint illæ voces, haud facile reperimus.

56 *Ut si collis*] Omnes scripti servant τὸ *ut,* quod Rhenanus deleverat. Nec offendere debet repetitio hujus particulæ, quæ paulo ante præcessit. Hæc minuta non curavit Livius, nec optimi quique scriptores.

57 *Ab suis quisque latebris exorirentur*] Quamplurimi scripti, *ab utrisque lateribus exorirentur.* Sed et Put. *exorerentur,* qua forma semper hoc verbum effertur in optimo illo libro.

58 * *Quibus obviis ab jugo ipso consurgendum erat*] Qui consurrecturi erant ab jugo ipso obvii et oppositi Romanis adscendentibus.

U. C. 544.
A. C. 208.

Marcellus occiditur. Crispinus vulneratus fugit.

nam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ipsique ex parte pugnando rem sustinebant. Sed, postquam vulneratos ambo consules, Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre, tum et ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule duobus jaculis icto, et Marcello adolescente, saucio et ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum, et ex duobus præfectis sociûm M'. Aulius occisus, L. Arennius captus. et lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt: ceteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. equites tres et quadraginta, aut in prœlio, aut in fuga, ceciderunt, duodeviginti vivi capti. Tumultuatum et in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio; quum consulem et filium alterius consulis saucios, exiguasque infelicis expeditionis reliquias, ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli quum alioqui miserabilis fuit, tum quod nec pro ætate, (major jam enim sexaginta annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam inprovide se, collegamque, et prope totam rempublicam, in præceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quæ de Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Ut omittam alios, L. Cœlius [59] triplicem rei gestæ ordinem edit: unam traditam fama; alteram scriptam [60] laudatione filii, qui rei gestæ interfuerit; tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta adfert. Ceterum ita fama variat, ut tamen plerique loci speculandi caussa castris egressum; omnes insidiis circumventum tradant.

Varia fama de morte Marcelli.

XXVIII. Hannibal, magnum terrorem hostibus, morte consulis unius, vulnere alterius, injectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte collegæ, et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, [61] quos proximos nactus est montes, in iis loco alto et tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. [62] Annulo Marcelli simul cum corpore

59 *Triplicem rei gestæ ordinem edit, unam traditam*] Hæc non conveniunt genere, ut debebant. Emendandum puto seriem. PERIZONIUS. Possis tamen referre τὸ *traditam* ad voces quæ præcessere, nempe *rei gestæ:* quod etsi paulo durius videtur, haud improbabile tamen faciunt aliæ ejusdem fere generis anomaliæ aliquoties a nobis annotatæ, ut l. XXIII. c. 8. Nec sane hic placeret vox *seriem*.

60 * *Laudatione filii*] Mos erat apud Romanos, ut clari viri a propinquis et sanguine conjunctis publica oratione e Rostris habita laudarentur. Hujusmodi procul dubio fuit hæc laudatio Marcello vel dicta a filio, vel scripta quasi dicta fuisset.

61 *Quos proximos*] Tres e nostris MSS. id tenent quod Gronovius ex optimis suis observavit, *quosquos*. Sic Cic. ad Att. l. XVI. ep. 8. *Veteranos, quiqui Casilini et Calatiæ sunt*.

62 *Annulo Marcelli*] Magna scriptorum manus, sive Gronovio, sive nobis inspectorum, et hoc loco habent *annulis Marcelli*, et mox *annulisque ejus*. Et hoc contendit rectum esse Gronovius, veteresque dixisse *annulos* pro uno annulo, quemadmodum *liberos* de uno filio vel filia, et *hortos* de uno horto.

U. C. 544. A. C. 208. Hannibal potitus erat. ejus signi errore [63] ne cui [u] dolus necteretur a Pœno, metuens Crispinus, circa civitates proximas miserat nuncios: occisum collegam esse, annuloque ejus hostem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis. Paullo ante hic nuncius consulis Salapiam venerat, quum literæ ab Hannibale adlatæ sunt, Marcelli nomine compositæ: *se nocte, quæ diem illum secutura esset, Salapiam venturum.* [64] *parati milites essent, qui in præsidio erant, si quo opera eorum opus esset.* Sensere Salapitani fraudem: et [65] ab ira, non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum, rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuncio, (perfuga autem Romanus erat) ut sine arbitro milites, quæ vellent, agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt: custodias vigiliasque in eam noctem intentius instruunt. circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, obponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, et arma Romana habebant. ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles, aperirique portam jubent: consulem adesse. Vigiles, velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri portam. [66] cataracta dejecta clausa erat. eam partim vectibus levant: partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vixdum satis patebat iter, quum perfugæ certatim ruunt

Hannibal ad Salapiam suamet fraude captus.

[u] *qui* Gron. Crev.

63 *Ne qui dolus*] Omnes *ne cui*, quod mutavit Rhenanus: non satis evidenti causa.

64 *Parati milites essent*] Carent prima voce scripti, tum Gronoviani, tum nostri. Sed nulli codici, ne eximio quidem illi Puteanæo, tantum tribuimus, ut ibi statim mendum esse existimemus, ubi illi dissident a vulgatis: præsertim si ratio evidens appareat cur eam quæ recepta est lectionem tueamur: ut hoc loco, ubi sensus omnino flagitat vocem *parati*. Gronovius ea omissa suspicatur legendum: *vigiles essent*, id est, vigilarent, intenti essent. Quanto simplicior, aptior, clarior sit vulgata lectio, quis non statim videt? In ea ergo acquiescamus, ne, si semel clara et aperta tentare conati fuerimus statim atque aliquot MSS. in alia abeunt, omnia jam incerta fiant. Sic hoc ipso capite, paulo superius, ubi vulgares libri habent *alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem;* Puteanæus, *alter ad inferendam fraudem*, omissis mediis. Supra c. 14. mutilus quoque est idem codex, et in hac Annibalis notabili de Marcello voce, *seu vicit, ferociter instat victis; seu victus est, instaurat cum victoribus certamen*, transilit τὰ *victis seu*. Et alibi sæpius tales defectus in optimo libro annotavimus. Statuimus itaque multum tribuendum esse scriptis codicibus, præsertim si sint venerandæ antiquitatis: sed ita tamen, ut sensus quoque ratio habeatur. Et ubi proba lectio occurrit, cui nostri MSS. repugnent, credendum est priores editores aliorum codicum copiam habuisse, ex quibus eam hauserint.

65 *Ab ira .. equitum interfectorum*] Vid. supra, l. XXVI. c. 38.

66 * *Cataracta dejecta clausa erat*] Porta clausa erat per cataractam dejectam. Eam cataractam alii levant vectibus: alii etc. Cataracta est porta pensilis e transversis lignis ferroque in reticuli modum compacta, quæ addita principi portæ claudit aditum quum demissa est, in altum sublata aperit. Gallice dicitur *herse*.

per portam: et quum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapitani, alii perfugas neglegenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt: alii e turri ejus portæ murisque saxis, sudibus, pilis, absterrent hostem. Ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abiit: profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto, obpugnabat. Magoni, jam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem, prima spes, morte nunciata Marcelli, adfulsit. Secutus inde nuncius, Hannibalem, Numidarum equitatu præmisso, ipsum, quantum adcelerare posset, cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primum Numidas edito e speculis signo adventare sensit, et ipse, patefacta repente porta, ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia inproviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat. deinde, ut supervenere Numidæ, tantus pavor Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves fugerent; relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

U. C. 544.
A. C. 208.

Locrorum obsidionem solvit.

XXIX. Crispinus, postquam in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exercitum, cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum militum Venusiam abducere jussit. ipse, cum legionibus suis [67] Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegæ scripsit, quantoque ipse in discrimine esset. *Se comitiorum caussa non posse Romam venire: quia nec viæ laborem passurus videretur, et de Tarento sollicitus esset, ne ex Bruttiis Hannibal eo converteret agmen. Legatos opus esse ad se mitti, viros prudentes: cum quibus, quæ vellet, de republica loqueretur.* Hæ literæ recitatæ magnum et luctum morte alterius consulis, et metum de altero fecerunt. Itaque et Q. Fabium filium ad exercitum Venusiam miserunt: et ad consulem tres legati missi, Sext. Julius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, quum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. Hi nunciare consuli jussi, ut, si ad comitia ipse Romam venire non posset, dictatorem [68] in agro Romano diceret comitiorum caussa. Si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium prætorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes

Crispinus it Capuam.

67 * *Capuam profectus . . . Romam litteras . . scripsit*] Intelligo Crispinum scripsisse, vel ex itinere, vel etiam proficiscentem. Alioquin et negligentiæ merito argueretur, et Patres Romani diu ante de Marcelli morte audissent, quam Crispini litteras acciperent: quem tamen nuncium eos ex illis litteris primum accepisse narratio Livii indicat.

68 *In agro Romano*] In agro qui esset Romanæ ditionis. Vid. not. 21. ad c. 5. supra.

U. C. 544. A. C. 208. Classis Romana Africam populatur.

tueri posset. Eadem æstate M. Valerius cum classe centum navium ex Sicilia in Africam transmisit: et, ad Clupeam urbem excensione facta, agrum late, nullo ferme obvio armato, vastabat. inde ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama accidit, classem Punicam adventare. octoginta erant et tres naves. Cum iis haud procul Clupea prospere pugnat Romanus. decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri navalique præda, Lilybæum rediit. Eadem æstate et Philippus implorantibus Achæis auxilium tulit. quos et [68] Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello urebat; et Ætoli, navibus per fretum, quod Naupactum et Patras interfluit, (Rhion incolæ vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiæ, quia Ætoli summum gentis suæ magistratum ad eum [69] proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum.

Vincit classem Punicam.

Res Græciæ.

XXX. Ob hæc Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam urbem Ætoli, duce Pyrrhia, qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, obcurrerunt. Habebant et ab Attalo auxilia secum: et mille ferme ex Romana classe, a P. Sulpicio missos. Adversus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit: mille admodum hostium utraque pugna occidit. Inde quum Ætoli metu compulsi Lamiæ urbis mœnibus tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum reduxit. [70] in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasque circa stationes, et aliam opportunitatem maritimam terrestremque. Eo legati ab rege Ægypti Ptolemæo, Rhodiisque, et Atheniensibus, et Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis et ex finitimis pacificator Amynander, rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, [71] ferocioribus quam pro ingeniis Græcorum gentis: quam [72] ne Phi-

Ætoli a Philippo victi.

Legati conveniunt ad bellum dirimendum.

68 *Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum*] Vid. not. 82. ad l. XXXIV. c. 26. infra.

69 *Proximo concilio detulerant*] Put. et alii aliquot scripti, *proximo anno concilio detulerunt*. Sed τὸ *detulerunt* probum videtur. Vox *anno* potuit addi primo tanquam interpretamentum τοῦ *concilio*, inde in contextum irrepsisse. Itaque vulgatam lectionem amplectimur.

70 * *In Maliaco sinu*] In ora adjacente ad sinum Maliacum. Vid. infra not. 19. ad XXVIII. 5.

71 *Ferocioribus quam pro ingeniis Græcorum gentis*] Possis utcunque exponere: ferocioribus quam pro ingeniis gentis alicujus Græcorum. Sed hoc illepidum est et inelegans. MSS. hactenus juvant, ut exhibeant omnes fere *ferocioris*. Libenter crederemus dedisse Livium: *ferociori, quam pro ingeniis Græcorum, gente:* * id est, cujus ferocia male conveniret cum humanissimis Græcorum moribus.

72 *Ne Philippus regnumque ejus*] Apparet ex orationibus Lycisci Acarnanis, et legatorum Ptolemæi, apud Polyb. libb. IX. et XI. majorem ab Romanis metum fuisse, quam a Philippo.

U. C. 544. A. C. 208.

Induciæ 30. dierum.

Philippus it in Peloponnesum.

Ætoli spem pacis turbant.

lippus regnumque ejus, grave libertati futurum, rebus Græciæ immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achæorum; concilioque ei et locus et dies certa indicta. interim triginta dierum induciæ impetratæ. Profectus inde rex per Thessaliam Bœotiamque, Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum, quem classe Eubœam petiturum audierat, portubus et litorum adpulsu arceret. Inde, præsidio relicto adversus Attalum, si forte interim trajecisset, profectus ipse cum paucis equitum levisque armaturæ, Argos venit. Ibi curatione [73] Heræorum [74] Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt, Heræis peractis, ab ipso ludicro extemplo [75] Rhium profectus est, ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello actum, ne caussa aut Romanis, aut Attalo intrandi Græciam esset. Sed ea omnia, vixdum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbavere, postquam et Attalum Æginam venisse, et Romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phalara egerant de pace, primum questi sunt quædam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta: postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achæi Pylum redderent, Romanis restitueretur [76] Atintania, Scerdilædo et Pleurato Ardyæi. Enimvero indignum ratus Philippus, victos victori sibi ultro conditiones ferre: *ne antea quidem se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse*, dixit, *spem ullam habentem quieturos Ætolos; sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli caussam quæsisse*. ita infecta pace concilium dimisit, quatuor millibus armatorum relictis ad præsidium Achæorum, et quinque longis navibus acceptis. quas si adjecisset missæ nuper ad se classi Karthaginiensium, et ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali prœlio lacessere Romanos, jam diu in ea regione potentes maris. ipse ab eo concilio Argos regressus: jam enim Nemeorum adpetebat tempus, [77] quæ celebrari volebat præsentia sua.

73 *Heræorum*] Ludorum in honorem Junonis, quæ Græcis Ἥρα dicitur.

74 *Nemeorum*] Ludi quoque fuere, sic dicti a Nemea sylva; quos quidam in honorem Archemori, alii in Herculis institutos memorant.

75 *Rhium profectus est*] Scripti habent *regium*, unde firmatur Glareani conjectura emendantis *Ægium*. Certe apud Polybium sæpe Achæorum concilia indicta leguntur *Ægium*, nunquam *Rhium*.

76 *Atintania*] Regio Illyrici, a Romanis in deditionem accepta aliquot annis ante initium hujus secundi Punici belli. Vid. supra l. XX. c. 30. Occupatis autem hoc bello Romanis, Philippus, ut apparet ex hoc loco, eam invaserat.

77 * *Quæ celebrari*] Quibus celebritatem addi et spectantium concursum augeri præsentia sua volebat.

U. C. 544.
A. C. 208.
Classis Romana Corinthium agrum vastat.

XXXI. Occupato rege adparatu ludorum, et per dies festos licentius, quam inter belli tempora, remittente animum, P. Sulpicius, ab Naupacto profectus, classem adpulit inter Sicyonem et Corinthum, agrumque nobilissimæ fertilitatis effuse vastavit. Fama ejus rei Philippum ab ludis excivit: raptimque cum equitatu profectus, jussis subsequi peditibus, palatos passim per agros gravesque præda (ut qui nihil tale metuerent) adortus Romanos, compulit in naves. Classis Romana, haudquaquam læta præda, Naupactum rediit. [78] Philippo [u] quoque ludorum, qui reliqui erant, celebritatem quantæcumque, de Romanis tamen, victoriæ partæ fama auxerat; lætitiaque ingenti celebrati festi dies: eo magis etiam, quod, populariter demto capitis insigni, purpuraque [x], atque alio regio habitu, æquaverat ceteris se in speciem: quo nihil gratius est civitatibus liberis. Præbuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effecisset. vagabatur enim cum uno aut altero comite [79] per maritas domos dies noctesque: et, [80] submittendo in [y] privatum fastigium, quo minus conspectus, eo solutior erat: et libertatem quum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat: periculosumque et viris et parentibus erat, moram incommoda severitate libidini regiæ fecisse. uni etiam principi Achæorum [81] Arato ademta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per hæc flagitia sollemni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas est profectus, ad

Repelluntur Romani a Philippo.

Philippi licentia.

[u] *Philippus* Gron. Crev. [x] *purpura* Gron. [y] *se in* Gron. Crev.

78 *Philippus quoque*] Elegantius nobis videtur id quod se reperisse in aliquot vel optimis codicibus testatur Gronovius, *Philippo*. Sensus erit: Fama victoriæ, non quidem magnæ, tamen, quod de Romanis parta erat, satis claræ, celebritatem dierum qui ludis supererant auxerat Philippo, qui majore ob novum hoc decus cum gloria illis præfuit.

79 *Per maritas domos*] Id est, per domos in quibus vir cum uxore degeret: quod quidem facit ad augendam regiæ libidinis fœditatem, quæ ne conjugalis quidem tori sanctimoniam polluere vereretur. Polybius l. X. in Excerpt. de Virt. et Vitiis: *ὁ τὰς ὑπάνδρους ἤρχεῖτο μοιχεύων*. Nec locutio ipsa magis aures offendere debet, quam illud Horatii *lege marita*. Ergo quum eam et antiqui editi habeant, et scripti nostri, princepsque omnium Puteanæus, ejecimus parum felicem Rhenani emendationem, quæ vulgatos libros insedit, *per maritimas domos*. Et vero, cur per maritimas potissimum domos vagaretur Philippus? aut quem hic locum habet mentio maritimarum domorum, quum neque Argos ad mare situm sit, neque Nemea?

80 *Submittendo se in privatum fastigium*] *Privatum fastigium* ferri non videtur posse. Jam vero qui diceret *submittere se in fastigium*, pugnantia loqueretur. Victorinus codex omittit *se*, ut Gronovius voluerat: sicque non incommodus omnino sensus erit. *Submittendo in privatum fastigium*, id est, *submittendo fastigium* suum, sive regium, *in privatum*, in habitum hominis privati. Sed dura loquendi forma, nec satis Liviana.

81 *Arato adempta uxor*] Ex Plut. in Arato versus finem, colligere licet hunc Aratum, cui uxorem ademit Philippus, fuisse Aratum juniorem, filium ejus Arati, cujus consilio et opera respublica Achæorum coaluit.

præsidium Ætolorum, quod ab Eleis adcitum acceptumque in urbem erat, ejiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achæique ad Dymas regi obcurrere: et Eleorum accensi odio, quod a ceteris Achæis dissentirent: et infensi Ætolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti ab Dymis, conjuncto exercitu transeunt Larisum[z] amnem, qui Eleum agrum ab Dymæo dirimit. U. C. 544. A. C. 208. Adversus Ætolos proficiscitur, in Elidem.

XXXII. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumserunt. Postero die acie instructa ad urbem accesserunt, præmissis equitibus; qui, obequitando portis, promtum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenen trajecisse, et, expositis in terram quatuor millibus armatorum, silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque inprovisa res ingentem injecit terrorem, postquam inter Ætolos Eleosque Romana signa atque arma cognovere. Et primo recipere suos voluerat rex: dein, contracto jam inter Ætolos et Trallos (Illyriorum id est genus) certamine, quum urgueri videret suos, et ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus quum prolapsum [82] per caput regem effudisset, atrox pugna utrimque accensa est, et ab Romanis inpetu in regem facto, et protegentibus regiis. Insignis et ipsius pugna fuit, quum pedes inter equites coactus esset prœlium inire. dein[a], quum jam inpar certamen esset, caderentque circa eum multi, et vulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo injectus, fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit. postero ad castellum (Pyrgum vocant) copias omnes eduxit: quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit: compensaveratque ea præda, quod ignominiæ ad Elim acceptum fuerat. Dividenti prædam captivosque (fuerant autem quatuor millia hominum, pecoris omnis generis ad millia viginti) nuncius ex Macedonia venit, Eropum quemdam, conrupto arcis præsidiisque præfecto, Lychnidum cepisse: tenere et Dassaretiorum quosdam vicos, et Dardanos etiam concire. [83] Omisso igitur Achaïco[b] bello, relictis tamen duobus millibus et quingentis omnis generis armatorum cum Menippo et Polyphanta ducibus ad præsidium sociorum, profectus

Sulpicius Cyllenen trajicit.

Rex vincitur.

Redit in Macedoniam.

z *Larissum* Gron. Crev. a *deinde* Eæd. b add. *atque Ætolico* Eæd.

82 *Per caput*] Intellige caput equi, per quod, et ejusdem collum rex lapsus est.

83 *Omisso igitur Achaïco atque Ætolico bello*] Complures scripti resecant *atque Ætolico.*

84 *Et Eubœam*] Hæc est scriptura vett. editorum et scriptorum. Recentiores editi habent *et Bœbeidem.* Sed Geographiæ ratio repugnat. Bœbeis

U. C. 544. A. C. 208.

ab Dymis, per Achaiam Bœotiamque [84] et Eubœam [c], decimis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit.

Dardani Macedoniam populantur.

XXXIII. Ibi alii, majorem adferentes tumultum, nuncii obcurrunt: Dardanos, in Macedoniam effusos, Orestidem jam tenere, ac descendisse in [85] Argestæum campum: famamque inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem inlatus inpetu equi, ad eminentem ramum cornu alterum galeæ præfregit. id inventum ab Ætolo quodam, perlatumque in Ætoliam ad Scerdilædum, cui notum erat insigne galeæ, famam interfecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaia regis, Sulpicius, Æginam classe profectus, cum Attalo sese conjunxit.

Achæi bene rem gerunt.

Achæi cum Ætolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex et P. Sulpicius Æginæ hibernarunt.

Crispini Cos. mors. Dictator Torquatus.

Exitu hujus anni T. Quinctius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum caussa dicto T. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat, duo consules, sine memorando prœlio interfecti, velut orbam rempublicam reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum C. [d] Servilium (tum ædilis curulis erat) dixit.

Ludi magni.

Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem jussit, quos M. Æmilius prætor urbis, C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus, fecerat, et in quinquennium voverat. [86] Tum dictator et ludos fecit, et in insequens lustrum vovit. Ceterum, quum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, una præcipua cura Patres populumque incessit, [87] consules primo quoque tempore creandi; et ut eos potissimum crearent, [88] quorum virtus satis tuta a fraude Punica esset;

Cura de Coss. creandis.

quum toto eo bello damnosa præpropera ac fervida ingenia imperatorum fuissent, tum eo ipso anno consules, nimia cupiditate

c *Bœbeidem* Gron. d *C.* l. *Cn.* Gron. Crev.

enim sive palus sive regiuncula est ultra Demetriadem. Nihil absurdi habet vetus lectio, quam revocamus moniti a Jac. Gronovio. Potuit enim Philippus ob certas causas a Bœotia deflectere versus dextram in Eubœam, ut res insulæ inspiceret et constitueret.

85 *Argestæum*] Vel corruptum est hoc nomen, vel parum notum. Glareanus legit *Æstræum;* Sigonius *Ægestæum*, id est, Thesprotium. Thesproti enim alio nomine Ægestæi quoque vocabantur, teste Stephano.

86 *Tum dictator et fecit*] Nempe *ludos:* quæ vox hic inserta fuerat sine ulla necessitate, quum facillime intelligatur. Nos eam, volentibus duobus scriptis optimæ fidei, erasimus.

87 *Consules .... creandi: et ut eos potissimum crearent*] Recte videtur Gronovius emendare: *Et eos potissimum quorum virtus;* deletis supervacuis vocibus, *ut .... crearent*.

88 * *Quorum virtus satis tuta*] Quorum virtus et fortitudo bellica adhiberet tamen cautionem, ne fraude Punica caperetur.

conserendi cum hoste manum, in necopinatam fraudem lapsos U. C. 544.
esse. ceterum Deos immortales, miseritos[c] *nominis Romani,* A. C. 208.
pepercisse innoxiis exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse.

XXXIV. Quum circumspicerent Patres, quosnam consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. Claudius Nero.
Ei collega quærebatur, et virum quidem eum egregium ducebant, sed promtiorem acrioremque, quam tempora belli postularent, aut hostis Hannibal: temperandum acre ejus ingenium moderato et prudenti viro adjuncto collega censebant. M. Livius erat, [89] multis ante annis ex consulatu M. Livius.
populi judicio damnatus. quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut et rus migraret, et per multos annos et urbe et omni cœtu careret hominum. octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M. Valerius Lævinus consules reduxerant eum in urbem: sed erat veste obsoleta, capilloque et barba promissa, præferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi, et squalorem deponere, et in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coëgerunt. sed tum quoque aut verbo adsentiebatur, aut [90] pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum caussa M. Livii Macati, quum fama ejus ageretur, [91] stantem coëgit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, caussamque sermonibus præbuit, *indigno injuriam a populo factam, magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera, nec consilio talis viri usa respublica esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Lævinum dari collegas posse, quia duos patricios creari non liceret. eamdem caussam in T. Manlio esse, præterquam quod recusasset delatum consulatum, recusaturusque esset. Egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio collegam adjunxissent.* Nec populus mentionem ejus rei ortam a Patribus est adspernatus. Unus eam rem in civitate is, cui deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accusans. *Sordidati rei non miseritos, candidam togam invito offerre: eodem honores pœnasque congeri. Si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita, male credito priore consulatu,*

[c] *miseritos* Crev.

89 *Multis ante annis*] Primo hujus belli anno.

90 *Pedibus in sententiam ibat*] Vid. not. 81. ad l. III. c. 41.

91 *Stantem .. in senatu sententiam dicere*] Sic Cicero pro Marc. n. 33. *Non est stantibus omnibus necesse dicere.* Nimirum, quum pluribus verbis sententiam suam explicarent ac tuerentur senatores, stantes dicebant; secus, si assentirentur verbo, id est, si breviter et uno verbo declararent se huic aut illi sententiæ adhærere.

U. C. 544. A. C. 208. *alterum crederent?* Hæc taliaque arguentem et querentem castigabant Patres, *et M. Furium,* memorantes, *revocatum de exsilio, patriam pulsam sede sua restituisse. Ut parentum sævitiam, sic patriæ, patiendo ac ferendo leniendam esse.* adnisi omnes, cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt.

Coss. creantur.

XXXV. Post diem tertium ejus diei prætorum comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, A. et C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis, ludisque factis, dictator et magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam proprætor missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, [92] quem T. Quinctius consul habuerat. et [93] L.[f] Manlius trans mare legatus iret, viseretque, quæ res ibi gererentur: simul, [94] quod Olympiæ ludicrum ea æstate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur, ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium: ut, qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent, scirentque, sua omnia, quæ ante bellum habuissent, reddere populum Romanum. Quia periculosissimus annus inminere videbatur, neque consules in republica erant, in consules designatos omnes versi, quam primum eos sortiri provincias, et [95] præsciscere, quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est, principio facto a Q. Fabio Maximo. [96] Inimicitiæ autem nobiles inter eos erant, [97] et acerbiores eas indignioresque Livio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat. itaque is magis inplacabilis erat: et, *nihil opus esse reconciliatione,* aiebat. *acrius et intentius omnia gesturos, timentes* [98] *ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret.*

Coss. designati reconciliantur.

[f] *L.* l. *T.* Crev.

92 *Quem T. Quintius consul habuerat*] Hæc verba, quæ sibi nullo in scripto obvia fuisse Gronovius testatur, nos in Victorino codice reperimus, nisi quod mutatum ibi nomen consulis est, legiturque *T. Manlius consul:* facili errore, quod *T. Manlius* in sequenti versu nominetur. Nec vero assentimur Gronovio, eadem hæc verba inutilia esse. Sine iis enim nimis abrupta et obscura fieret oratio.

93 *T. Manlius*] Sic habent scripti nostri. Editi vulgo *L. Manlius.*

94 *Quod Olympiæ ludicrum ea æstate futurum erat*] Contendit Cl. Dodwellus, multisque probat, Dissert. X. de Cyclis Roman. Sect. 44. et 45. Olympicum ludicrum male a Livio commissum esse cum ea æstate, qua futuri erant consules C. Claudius Nero, et M. Livius, quum illud ad præcedentem æstatem pertinuerit.

95 **Præsciscere*] Præscire. Vid. not. 77. ad XXVI. 33.

96 *Inimicitiæ .... nobiles inter eos erant*] Ortæ ex eo quod in judicio illo in quo Livius damnatus fuerat, Nero adversus eum testimonium dixisset. Vid. Val. Max. l. IV. c. 2. et nostrum infra, l. XXIX. c. 37.

97 **Et acerbiores eas*] Et calamitas Livii fecerat, ut acerbius in eo odium esset, et ex indignitate injuriæ acrius.

98 **Ne crescendi ex se*] Quum quisque timeret ne ex culpa aut negligentia sua daret occasionem inimico collegæ crescendi, et attolleret supra se inimicum collegam.

Vicit tamen auctoritas senatus, ut, positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent rempublicam. Provinciæ iis non permixtæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diversæ extremis Italiæ finibus, alteri adversus Hannibalem Bruttii, Lucani; alteri Gallia adversus Hasdrubalem (quem jam Alpibus adpropinquare fama erat) decreta. [99] Exercitum ex duobus, qui in Gallia, quique in Etruria essent, addito urbano, eligeret, quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni, exercitum sumeret. Relictum a consule exercitum Q. Fulvius proconsul acciperet; eique in annum imperium esset. et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt. legio una data, cui Fulvius proximo anno præfuerat.

U. C. 544.
A. C. 208.

Provinciæ iis divisæ.

XXXVI. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primum legati nunciaverant, eum in Galliam transgressum: erectosque adventu ejus, quia magnum pondus auri adtulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius et M. Ræcius [s] ad rem inspiciendam retulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per [1] hospites eorum, principes Gallorum, omnia explorata referrent. Pro comperto habere, Hasdrubalem ingenti jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum: nec tum eum quidquam aliud morari, nisi quod clausæ hieme Alpes essent. In locum M. Marcelli P. Ælius Pætus augur creatus inauguratusque: et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tuditano et M. Cornelio Cethego. Censa civium capita centum triginta septem millia, centum et octo. minor [2] aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. [3] Eo anno primum, ex

Hasdrubal in Galliam transgressus.

Lustrum conditum.

[s] *Retius* Gron. Crev.

99 *Exercitum ex duobus, qui in Gallia, quique in Etruria essent*] Put. et Victor. *esset:* ut priore in membro verbum intelligatur. Vid. not. 17. ad l. XXV. c. 19.

1 * *Hospites eorum*] Hospitio junctos cum Massiliensibus.

2 * *Aliquanto*] Prope dimidio.

3 *Eo anno primum* ... *Comitium tectum esse*] Comitium fuit pars fori Romani, cui nomen ab eo, quod illuc primum populus Romanus comitiorum causa convenire cœperat. Unde et comitia Curiata, quæ omnium antiquissima sunt, in eo semper loco haberi solebant. Ad hoc usque tempus tecto caruerat. Ceterum haud facile intelligitur, quomodo dici possit Comitium tectum esse *eo anno primum, ex quo Annibal in Italiam venisset:* prorsus quasi Comitium identidem et per intervalla temporum tegi soleret, eaque res debuisset jam, ex quo Annibal in Italiam venisset, non semel contingere. At eadem illa verba, quæ hoc loco alienissima sunt, mire congruunt in id, quod modo narratum est de lustro condito. Sic igitur per-

U. C. 544. A. C. 208. quo Hannibal in Italiam venisset, comitium tectum esse, memoriæ proditum est, et ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello et C. Servilio. et plebeiis ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio et M. Cæcilio Metello ædilibus plebis. et tria signa ad Cereris [4] iidem [h] dederunt: et Jovis epulum fuit ludorum caussa. Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero et M. Livius iterum. qui, quia jam designati provincias sortiti erant, prætores sortiri jusserunt. C. Hostilio urbana evenit: addita et peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium et viginti ita per provincias divisa, ut binæ consulum essent; quatuor Hispania haberet; tres prætores binas, in Sicilia, in Sardinia, et Gallia; duas C. Terentius in Etruria; duas Q. Fulvius in Bruttiis; duas Q. Claudius circa Tarentum et Sallentinos; unam C. Hostilius Tubulus Capuæ: duæ urbanæ ut scriberentur. primis quatuor legionibus populus tribunos creavit: in ceteras consules miserunt.

U. C. 545. A. C. 207. C. Claudio, M. Livio II. Coss.

Prætorum provinciæ. Legiones 23.

XXXVII. Priusquam consules proficiscerentur, novemdiale sacrum fuit, quia Veiis de cœlo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem alia quoque nunciata; Minturnis ædem Jovis et lucum Maricæ; item Atellæ murum et portam de cœlo tacta. Minturnenses, terribilius quod esset, adjiciebant, sanguinis rivum in porta fluxisse. et Capuæ lupus, nocte portam ingressus, vigilem laniaverat. Hæc procurata hostiis majoribus prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. inde iterum novemdiale instauratum, quod [5] in Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas re-

Prodigia.

Procurata.

h *eidem* Grou. Crev.

mutandus videtur male motarum loco vocum situs. *Eo anno primum, ex quo Annibal in Italiam venisset, lustrum conditum est a censoribus .. quam qui ante bellum fuerat. Hoc eodem anno et Comitium tectum esse memoriæ proditum est, et ludos Romanos* .. Omnia hoc modo apta omnino et clara sunt. Constat quippe hoc primum condi lustrum, ex quo Annibal in Italiam venerit. Ter quidem censores creati sunt: at hi soli, de quibus loquitur nunc Livius, lustrum condidere. Vid. supra XXIV. 11. et 43. XXVII. 6. Deinde ipsa particula *et*, quæ sequitur illas voces *hoc eodem anno*, in eum locum quem volumus revocata, habet aliam comparem, quæ sibi respondeat, *et ludos Romanos*. Nec semel trajectione vocum Livii sensum a librariis corruptum et obscuratum esse, fortasse probare possunt ea quæ annotavimus ad c. 2. hujus ipsius libri.

4 *Eidem dederunt*] Id est iidem ædiles plebis: duo e nostris codd. *edem*, id est, *ædem*, ut Sigonius et Hearnius edidere. Put. *ad Cereris fidem*: et sic quoque Andreas et Campanus.

5 *In Armilustro*] *Armilustrum*, sive *Armilustrium* dies festus fuit apud Romanos, qui in Kalendario notatur a. d. XIV. Kalendas Novembres. In eo, testibus Varrone et Festo, armati sacra faciebant. Ceterum et locum dictum esse *Armilustrum*, in quo nimirum sacra tum fiebant, colligitur ex eodem Varrone, l. V. de L. Latina. Atque hæc nostra Livii verba potius capienda videntur de loco, quam de die festo.

ligione mentes turbavit rursus [6] nunciatum, Frusinone infantem natum esse quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessæ biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus erat. Id vero aruspices, ex Etruria adciti, fœdum ac turpe prodigium dicere. extorrem agro Romano, procul terræ contactu, alto mergendum. Vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter novenæ, per urbem euntes, carmen canerent. Id quum in Jovis Statoris æde discerent, conditum ab [7] Livio poëta, carmen, tacta de cœlo ædes in Aventino Junonis Reginæ. prodigiumque id ad matronas pertinere, aruspices quum respondissent, donoque Divam placandam esse; ædilium curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Romana, intraque decimum lapidem ab urbe, domicilia essent, ipsæ inter se quinque et viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, pureque et caste a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem Divæ ab decemviris edicta dies, cujus ordo talis fuit: ab æde Apollinis boves feminæ albæ duæ porta Carmentali in urbem ductæ. post eas duo signa cupressea Junonis Reginæ portabantur. tum septem et viginti virgines, longam indutæ vestem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant; illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens et inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laurea, prætextatique. A porta Jugario vico in forum venere. in foro pompa constitit; et, per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. inde vico Tusco Velabroque, per Boarium forum, in clivum Publicium atque ædem Junonis Reginæ perrectum. ibi duæ hostiæ ab decemviris inmolatæ, et simulacra cupressea in ædem inlata.

U. C. 545.
A. C. 207.
Androgynus natus.

Sacrificium Junoni Reginæ, et pompa.

XXXVIII. Diis rite placatis, delectum consules habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum. nam et belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu: et minus juventutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui [8] sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus, edixere in diem certam, ut, quo quisque jure vacationem haberet, ad senatum deferret. Ea die hi populi

Acriter habetur delectus.

6 * *Nunciatum*] Hæc vox est in recto casu, et jungitur cum verbo *turbavit*, prorsus quasi Livius scripsisset, *allatus nuncius*.

7 *Livio poëta*] Livio Andronico, qui primus Romæ fabulam docuerat, anno u. c. 512. De hoc ejus carmine vid. Festum in voce *scribæ*.

8 *Sacrosanctam vacationem*] Jurejurando interposito sancitam, ita ut sine magno scelere violari non posset. Eodem fere modo dicebantur *sacratæ leges*, de quibus ad l. II. c. 33.

U. C. 545. A. C. 207.

ad senatum venerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, et ab supero mari Senensis. Quum vacationes suas quisque populus recitaret; nullius, quum in Italia hostis esset, præter Antiatem Ostiensemque, vacatio observata est: [9] et earum coloniarum juniores jurejurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset. Quum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum, (nam et Hasdrubali obcurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neve Etruriam, [10] erectam in spem rerum novarum, sollicitaret: et Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis atque obviam fratri ire posset) Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarum exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus, [11] et tertio, cui Q. Claudius Tarenti præesset, electionem habere. intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit, et supplendi unde vellent, et eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique, et ex provinciis, quos e republica censerent esse, traducendi. Ea omnia cum summa concordia consulum acta. Volones in undevicesimam et vicesimam legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Scipione M. Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt: octo millia Hispanorum Gallorumque, et duo millia [12] de legione militum, equitum mille [i], mixtos Numidas Hispanosque. M. Lucretium has copias navibus adduxisse: et sagittariorum funditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Mamilium misisse.

Exercitus contra Hasdrubalem et Hannibalem.

XXXIX. Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Gallia adlatæ ab L. Porcio prætore: *Hasdrubalem movisse ex hibernis, et jam Alpes transire: octo millia Ligurum conscripta armataque, conjunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet. se cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum.* Hæ literæ consules, raptim confecto delectu, maturius, quam constituerant, exire in provincias coëgerunt, ea mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret, neque conjungi, aut conferre in

Hasdrubal transit Alpes.

[i] *ad mille octingentos* Gron. Crev.

9 *Et earum coloniarum*] Nempe Antii et Ostiæ, quibus quum vacatio ideo daretur, ne defensoribus nudarentur oppida, quæ magnopere Romanorum intererat non intercipi ab hostibus, consentaneum erat, ut juniores ab iis non discedere juberentur.

10 * *Erectam in spem rerum novarum*] Arrectam et suspensam in spem mutandi status, et, excusso imperii Romani jugo, socios Carthaginienses adsciscendi.

11 *Et tertio, cui Q. Claudius .... præesset*] Duorum tantum exercituum electio datur consuli, cui Bruttii provincia evenisset, supra c. 35. Omiserat nempe Livius priore illo loco mentionem facere hujus exercitus Claudiani. Nunc aliud agendo reponit id quod tunc prætermiserat.

12 *De legione militum*] Si hæc sana sunt, intellige *militum legionariorum*, qui opponuntur Hispanis et Gallis.

unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Hannibalis: quod, etsi ea æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum exspectabat. ea tardius movendi ex hibernis caussa fuit. Ceterum Hasdrubali et sua et aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Arverni eum, deincepsque aliæ Gallicæ atque Alpinæ gentes; sed etiam secutæ sunt ad bellum. et quum per munita pleraque transitu fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat; tum etiam, duodecim annorum adsuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum transibat ingenia. Invisitati namque antea alienigenis, nec videre ipsi advenam in sua terra adsueti, omni generi humano insociabiles erant. et primo ignari, quo Pœnus pergeret, suas rupes suaque castella, et pecorum hominumque prædam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, viam tantum Alpes esse: duas prævalidas urbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio et opibus certare. hæ caussæ aperuerant Alpes Hasdrubali. Ceterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis, quam obpugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse: et nobilitas coloniæ induxerat eum, magnum se excidio ejus urbis terrorem ceteris ratum injecturum. Non ipsum solum ea obpugnatio inpediit; sed Hannibalem post famam transitus ejus, tanto spe sua celeriorem, jam moventem ex hibernis, continuerat. quippe reputantem, non solum quam lenta urbium obpugnatio esset, sed etiam [13] quam ipse frustra eamdem illam coloniam, ab Trebia victor regressus, tentasset.

U. C. 546. A. C. 207.

Gallis et Alpinis gentibus faventibus.

Placentiam obsidet.

XL. Consules, diversis itineribus profecti ab urbe, velut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium, quas primus adventus Hannibalis intulisset Italiæ clades; simul, quum illa angeret cura, *quos tam propitios urbi atque imperio fore Deos, ut eodem tempore utrobique respublica prospere gereretur? adhuc adversa secundis pensando rem ad id tempus extractam esse. quum in Italia ad Trasimenum et Cannas præcipitasset Romana res, prospera bella in Hispania pro-*

Anxietas Romanorum.

13 * *Quam ipse frustra eamdem illam coloniam .. tentasset*] Nusquam legitur Annibal tentasse Placentiam. Memoratur tantum l. XXI. c. 57. tentasse Emporium prope Placentiam; mox, c. 59. pugnasse ad Placentiam cum Sempronio consule. Utrum memoria fefellerit hoc loco Livium, an oppugnationem Emporii tentationem fuisse Placentiæ interpretatus sit, in medio relinquimus.

U. C. 545. A. C. 207. *lapsam eam erexisse. postea, quam*[k] *in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset multa, secunda*[l] *in Italia Siciliaque gesta*[14] *quassatam rempublicam excepisse: et ipsum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. Nunc duo bella in Italiam accepta, duo celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romanam, et unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero juncturum.* Terrebat et proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines digredientes in provincias consules prosecuti sunt. Memoriæ proditum est, plenum adhuc iræ in cives M. Livium, ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, *ne, priusquam genus hostium cognosset, temere manum consereret,* respondisse: *Ubi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum.* Quum quæreretur, quæ caussa festinandi esset? *Aut ex hoste egregiam gloriam,* inquit, *aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, etsi non honestum, capiam.* Priusquam Claudius consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem[15] cum expeditis cohortibus adortus, C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit. ad quatuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra disposita habebat. Itaque, ne cum duobus exercitibus simul confligeret, Hannibal nocte castra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios concessit. Claudius in Sallentinos agmen convertit. Hostilius, Capuam petens, obvius ad Venusiam fit consuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia et quingenti equites, quibus consul adversus Hannibalem rem[m] gereret: reliquas copias Hostilius Capuam ducere jussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

Livii vox plena iræ in cives.

XLI. Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hibernis, aut in præsidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, spe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defecissent. eodem a Venusia consul Romanus exploratis itineribus contendit, et mille fere et quingentos passus castra ab hoste locat. Grumenti mœnibus prope injunctum videbatur Pœnorum vallum. [16] quingenti passus

Neronis et Hannibalis castra conlata.

k *quum* Gron. Crev. l *delesset, multa secunda* Eæd. m *res* Eæd.

14 * *Quassatam rempublicam excepisse*] Fuisse quasi portum quemdam, quo quassata reipublicæ navis exciperetur.

15 *Cum expeditis cohortibus*] Put. non agnoscit præpositionem. Et sic sæpe amat loqui Livius.

16 *Quingenti passus intererant*] Vallum Pœnorum Romanis ex intervallo spectantibus videbatur prope injunctum mœnibus Grumenti. Revera quingenti passus intererant inter Gru-

intererant. Castra [n] Punica ac Romana inter jacebat campus, colles inminebant nudi sinistro lateri Karthaginiensium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quod nihil silvæ neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo ab stationibus procursantes certamina, haud satis digna dictu, serebant. Id modo Romanum quærere adparebat, ne abire hostem pateretur. Hannibal, inde evadere cupiens, totis viribus in aciem descendebat. Tum consul, [17] ingenio hostis usus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidiæ poterant, quinque cohortes, additis quinque manipulis, nocte jugum superare, et in aversis vallibus considere jubet. tempus exsurgendi ex insidiis, et adgrediendi hostem, Ti. Claudium Asellum tribunum militum et P. Claudium præfectum sociûm edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce prima copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paullo post et ab Hannibale signum pugnæ propositum est, clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus. inde eques pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos consul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis, quanto maximo inpetu possit, in hostem emittat. ita pecorum modo incompositos toto passim campo se fudisse, ut sterni obterique, priusquam instruantur, possint.

U. C. 545. A. C. 207.

Insidiæ Romanorum.

XLII. Nondum Hannibal e castris exierat, quum pugnantium clamorem audivit. itaque, excitus tumultu, raptim ad hostem copias agit. Jam primos occupaverat [18] equester [o] terror. peditum etiam prima legio et dextra ala prœlium inibant. incompositi hostes, ut quemque aut pediti, aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. crescit pugna subsidiis, [19] et procurrentium ad certamen numero augetur: pugnantesque (quod nisi in vetere exercitu, et duci veteri haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per

Pugna committitur.

[n] *passus erant inter castra P.* Gron. [o] *equestris* Gron. Crev.

menti mœnia et castra Pœnorum. Inter Punica et Romana castra jacebat campus. Quam hic sequimur scripturam, ea est omnium scriptorum et vett. editorum. Vulgo nunc legitur *quingenti passus erant inter castra Punica ac Romana. Interjacebat campus.* Quæ lectio omnino stare non poterat, quum supra dicatur consul mille fere et quingentos passus castra ab hoste locavisse.

17 * *Ingenio hostis usus*] Ingenium hostis imitatus, et adversus Pœnum arte Punica utens.

18 *Equestris terror*] Optimi quique scripti *eques terror.* Itaque admodum probabilis est Salmasii conjectura: *equester terror.*

19 *Et procurrentium ad certamen numero augetur*] Facile pateremur totum hoc additamentum abesse, cujus idem plane sensus est, sed minus eleganter expressus, ac membri præcedentis, *crescit pugna subsidiis.* Itaque illud pro glossemate videmur habere posse, quod ex ora libri in contextum temere irrepserit.

U. C. 545. A. C. 207. colles clamor, ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur a castris, injecisset. Inde pavor incussus, et fuga passim fieri cœpta est. minorque cædes fuit, quia propinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit. [20] Equites enim tergo inhærebant[p]: in transversa latera invaserant cohortes, [21] secundis collibus via nuda ac facili decurrentes. tamen supra octo millia hominum occisa: [22] supra septingentos capti: signa militaria novem ademta: elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti. [23] Circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt. postero die Pœnus quievit. Romanus, in aciem copiis eductis, postquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi cæsorum hostium, et suorum corpora conlata in unum sepeliri jussit. inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur: donec Hannibal tertia vigilia, crebris ignibus tabernaculisque, [24] quæ pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam petere intendit. Ubi inluxit, successit vallo Romana acies. et Numidæ ex composito paullisper in portis se valloque ostentavere: frustratique aliquamdiu hostes, citatis equis agmen suorum adsequuntur. Consul, ubi silentium in castris, et ne paucos quidem, qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat, duobus equitibus speculatum in castra præmissis, postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa jussit. tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discurrunt, receptui deinde cecinit, multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam et vestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem adsequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. supra duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis montanisque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim præsidio ejus loci præfuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum

p *in tergo hærebant* Gron. Crev.

20 *Equites enim in tergo*] Ante hæc verba supple ex sensu: Quod si tam propinqua non fuissent castra, magna cædes facta esset. *Equites enim in tergo hærebant* ....

21 * *Secundis collibus*] Per pronos colles: ut dicitur *secundo flumine* delabi, aut contra, *adversum* subire *montem*.

22 *Supra septingentos capti*] Put. integre: *supra septingenti capti*. Hoc si verum et probum est, dictum erit quemadmodum passim *ad* jungitur cum numerorum nominibus in recto casu. Vid. not. 77. ad l. XXVIII. c. 34.

23 *Circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt*] Vox *victores* hic omnino otiosa est. Olim expeditius multo legebatur: *Romanorum sociorumque ducenti ceciderunt*.

24 *Quæ pars*] Id est, in ea parte *quæ pars*.

comparandum missus. Hannibal, copiis ejus ad suas additis Venusiam retro, quibus venerat itineribus, repetit, atque inde Canusium procedit. Numquam Nero vestigiis hostis abstiterat: et Q. Fulvium, quum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine præsidio esset, arcessierat. U. C. 545. A. C. 207.

XLIII. Inter hæc ab Hasdrubale, postquam a Placentiæ obsidione abscessit, quatuor Galli equites, duo Numidæ, cum literis ad Hannibalem missi, quum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiæ emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium proprætorem deducuntur. Eum primo incertis inplicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coëgit, edocuerunt, literas se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis literis, sicut erant, signatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur. duæ simul turmæ Samnitium præsidii caussa missæ. qui ubi ad consulem pervenerunt, literæque lectæ per interpretem sunt, et ex captivis percunctatio facta; tum Claudius, non id tempus esse reipublicæ ratus, quo consiliis ordinariis provinciæ suæ quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret, *audendum[q] aliquid inprovisum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud cives, quam hostes, terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret; literis Hasdrubalis Romam ad senatum missis, simul et ipse Patres conscriptos, quid pararet, edocet, ut, quum in Umbria se obcursurum Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capua Romam arcessant; delectum Romæ habeant; exercitum urbanum ad Narniam hosti obponant. Hæc senatui scripta. Præmissi item[r] per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Prætutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos jumentaque alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. Ipse de toto exercitu civium sociorumque, quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites: pronunciat, occupare se in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea præsidium velle; ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et consul quidem, quantis maximis itineribus

Intercipiuntur Hasdrubalis literæ.

[q] add. *ac novandum* Gron. Crev. [r] *autem* Ed.

25 *Audendum ac novandum aliquid*] Nostri, ut et Gronoviani, codices ignorant medias duas voces *ac novandum*, quæ tamen aliquid ad sententiæ vim adjiciunt, et ad rem præsentem accommodatissimæ sunt: ut hoc quoque possit esse documentum, ne nimium scriptis, etiam numero et bonitate non contemnendis, credamus. Qua de re egimus ad c. 28. supra.

U. C. 545. A. C. 207. poterat[s], ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset.

XLIV. Romæ haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat [26] biennio ante, quum castra Punica objecta Romanis mœnibus portisque fuerant. neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne. Adparebat (quo nihil iniquius est) ex eventu famam habiturum. *Castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit; et consulem in Lucanos ostendisse iter, quum Picenum et Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia re tutiora, quam errore hostis, qui ducem inde atque exercitus partem abesse*[t] *ignoraret. Quid futurum, si id palam fiat? et aut insequi Neronem, cum sex millibus armatorum profectum, Hannibal toto exercitu velit, aut castra invadere, prædæ relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio?* Veteres ejus belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant. *Et ea omnia accidisse, quum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in Italia esse. quippe et Hasdrubalem, patre eodem Hamilcare genitum, æque inpigrum ducem, per tot in Hispania annos* [27] *Romano exercitatum*[u] *bello, gemina victoria insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispania et concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis, quam Hannibalem ipsum, gloriari posse. quippe in iis locis hunc coëgisse exercitum, quibus ille majorem partem militum fame ac frigore, quæ miserrima mortis genera sunt, amisisset.* Adjiciebant etiam periti rerum Hispaniæ, [28] *haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum:* [29] *sed quem in saltu inpedito deprehensus forte, haud secus quam puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset.* [30] Omnia majora etiam vero præsidia hostium, minora sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant.

Metus Romanorum.

Nero milites hortatur.

XLV. Nero, postquam jam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites adloquitur. Negat *ullius consilium imperatoris in speciem*

[s] *poterat itineribus* Gron. Crev. [t] *abisse* Eæd. [u] *exercitum* Gron.

26 *Biennio ante*] Imo *triennio*, si non numerentur extrema; quinquennio, si eorum ratio habeatur. Atque hoc vitium potius esse librariorum crediderimus, quam Livii in re tam clara tamque recenti incuriam.

27 *Romano exercitatum bello*] Sic habere codicem Cantabrigiensem testatur Jac. Gronovius. Consentit Put. et omnes nostri. Vulgo *exercitum*.

28 *Haud cum ignoto duce*] Put. auctior est: *haud cum ignoto eum duce*. Videtur legendum: *haud cum ignoto eum duce*.

29 *Sed quem in saltu*] De ea re vid. l. XXVI. c. 17.

30 *Omnia majora*] Quidquid virium haberent hostes, augebant Romani, metu interprete; quidquid haberent ipsi, minuebant.

audacius, re ipsa tutius fuisse, quam suum. Ad certam eos U. C. 545. *se victoriam ducere. quippe ad quod bellum collega non ante,* A. C. 207. *quam ad satietatem ipsius peditum atque equitum datæ ab senatu copiæ fuissent majores instructioresque, quam si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsos, quantumcumque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos.* [31] *Auditum modo in acie (nam, ne ante audiretur, daturum operam) alterum consulem et alterum exercitum advenisse, haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, et parva momenta in spem metumque inpellere animos. Gloriæ quidem ex re bene gesta partæ fructum prope omnem ipsos laturos. Semper, quod postremum adjectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur.* Et, Hercule, per instructa omnia ordinibus virorum mulierumque, undique ex agris effusorum, inter vota et [u] preces et laudes ibant: illos præsidia reipublicæ, vindices urbis Romæ imperiique adpellabant: in illorum armis dextrisque suam liberûmque [x] suorum salutem ac libertatem repositam esse. Deos omnes Deasque precabantur, ut illis faustum iter, felixque pugna, matura ex hostibus victoria esset: [32] damnarenturque ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent. Ut, quemadmodum nunc solliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies læti ovantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro se quisque, et offerre, et fatigare precibus, ut, quæ ipsis jumentisque usui essent, ab se potissimum sumerent. benigne omnia cumulata dare. Modestia certare milites, ne quid ultra usum necessarium sumerent: nihil morari, [33] nec ab signis absistere cibum capientes: diem ac noctem ire: vix, quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad colle-

[u] *ac* Gron. Crev. [x] *liberorumque* Eæd.

31 *Auditum modo in acie*] Haud dubiam fore victoriam eo ipso, quod in acie solummodo, non ante, nuncius ad hostes perventurus esset additi ad vires Romanas alterius consulis et alterius exercitus. * Ex participio *auditum* pendet tota oratio, eadem plane forma, quam exposuimus in not. 6. ad c. 37. supra.

32 *Damnarenturque ipsi votorum*] Ut necesse haberent persolvere vota, quæ pro iis suscepissent; diis scilicet id tribuentibus, quod per illa vota ipsi ab iis exposcerent. Vota autem illa mox continentur his verbis, *ut quemadmodum* . . .

33 *Nec ab signis absistere*] Ingens scriptorum manus, *nec ab signis nec subsistere.* Unde suspicatur Gronovius *nec ab signis absistere, nec subsistere cibum capientes.* Duo enim sunt diversa, excedere ex ordinibus et subsistere: utrumque autem de illis negatum mirificam diligentiam prodit. Unam autem vocem absorptam esse a vicina consimili minime mirum videri debet. Sic c. seq. ubi editi habent *deleri exercitum Asdrubalis posse redireque in Apuliam,* plurimi e scriptis Gronovianis, omnes nostri, præter unum Victorinum, exhibent *delerique in Apuliam:* cetera omittunt. Et paulo inferius in illo membro *abutendumque errore hostium absentium præsentiumque,* Put. et Victorin. . . . . *hostium absentiumque,* omissa voce *præsentium.*

U. C. 545. A. C. 207. gam præmissi erant, qui nunciarent adventum, percunctarenturque, clam an palam, interdiu an noctu, venire sese vellet, iisdem an aliis considere castris. Nocte clam ingredi melius visum est.

XLVI. [34] Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet. neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret: et coartatio plurium in angusto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, præter arma, secum in expeditionem tulerat. Ceterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat; obferentibus sese ultro et veteribus militibus perfunctis jam militia, et juvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species roburque virium aptum militiæ videbatur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant: et quingentos inde ferme passus Hasdrubal aberat. Itaque quum jam adpropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summa omnium lætitia hospitaliter excipiuntur. Postero die consilium habitum, cui et L. Porcius Licinus prætor adfuit. Castra juncta consulum castris habebat: et ante adventum eorum, per loca alta ducendo exercitum, quum modo insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat. is tum in consilio aderat. Multorum eo inclinant sententiæ, ut, dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnæ differretur. Nero non suadere modo, sed summa ope orare institit, *ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent.* [35] *Errore (qui non diuturnus futurus esset) velut torpentem Hannibalem, nec castra sua sine duce relicta adgredi, nec ad sequendum se iter intendisse. antequam se moveat, deleri exercitum Hasdrubalis posse,* [36] *redireque in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det, eum et* [37] *illa castra prodere Hannibali, et aperire in Galliam*

Clam ingreditur castra Livii.

Consilium habitum.

Nero censet statim exeundum in aciem.

34 *Tessera .. data erat*] Diditum per omnes ordines imperium fuerat. Vid. not. 61. ad l. VII. c. 35.

35 *Errore qui non diuturnus futurus esset*] Sane mirum est, hoc errore Annibalem eo usque delusum, donec Nero victo Asdrubale in castra redierit. Profecto necesse est, ut dux callidissimus tamen parum curaret explorata sibi esse, quæ apud hostes agerentur, quum tamdiu ignoraverit rem ejusmodi, quæ et Romæ, et tota Italia percelebris foret. Neque vero suspicari quis possit speculatorum usum, quos Gallice vocamus *espions*, prorsus ei ignotum fuisse. Contrarium enim constat tum ex l. XXII. capp. 28. et 33. tum ex l. XXX. c. 29.

36 *Redireque in Apuliam*] Magis placeat legere cum Gronovio, *redirique*.

37 * *Illa castra*] Castra quæ in Apulia sint, relicta a Nerone.

iter, ut per otium, ubi velit, Hasdrubali conjungatur. Extemplo signum dandum, et exeundum in aciem: [38] *abutendumque errore hostium absentium præsentiumque; dum neque illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus et validioribus rem esse.* Consilio dimisso, signum pugnæ proponitur, confestimque in aciem procedunt. U. C. 545. A. C. 207.

XLVII. Jam hostes ante castra instructi stabant. moram pugnæ adtulit, quod Hasdrubal, provectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quæ ante non viderat, et strigosiores equos. multitudo quoque major solita visa est. Suspicatus enim id, quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur: ubi et excipi aliqui possent, et notari oculis, si qui forte adustioris coloris, ut ex recenti via, essent; simul circumvehi procul castra jubet specularique, num auctum aliqua parte sit vallum: et ut adtendant, semel bisne signum canat in castris. Ea quum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant: una M. Livii, altera L. Porcii: neutris quidquam, [39] quo latius tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem adsuetumque Romano hosti movit, quod semel in prætoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. duos profecto consules esse, et, quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura angebat. Minime id, quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, [40] cum quo castra conlata haberet [y], ignoraret. Profecto haud mediocri clade absterritum insequi non ausum. magnopere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset: Romanisque eadem jam fortuna in Italia, quæ in Hispania, esset. interdum, literas suas ad eum non pervenisse, credere: interceptisque iis, consulem ad sese obprimendum adcelerasse. His anxius curis, exstinctis ignibus, vigilia prima dato signo, ut taciti vasa conligerent, signa ferri jussit. In trepidatione et nocturno tumultu duces parum intente adservati, alter in destinatis [41] jam ante [z] animo latebris subsedit, alter

Hasdrubalis prudentia.

Noctu castra movet.

[y] *habuerit* Crev. [z] *jam inde ante* Gron.

38 * *Abutendumque errore*] Verbum *abuti* sumitur quoque in bonam partem, ita tamen ut res in usum et commodum vertatur vel contra jus aut consuetudinem, vel contra mentem alicujus: ut hoc loco, ut apud Cic. pro Ligar. n. 1. *ut .. ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer.*

39 * *Quo latius tenderetur*] Quo latiora castra fierent. *Tendere* verbum proprium est ubi de castrorum metatione agitur.

40 *Cum quo castra collata habuerit*] Hæc scriptura est Put. et Victor. codicum. Rhenanus Jusserat legi *haberet:* eique paruerunt editores: minus recte. Etenim hoc tempore quum Asdrubal hæc secum volutat, non habebat Annibal castra collata cum Nerone, aut cum eo exercitu quem Nero secum abduxerat.

41 *Jam ante*] Vulgo *jam inde ante.*

U. C. 545. A. C. 207.

per vada nota Metaurum flumen tranavit. ita desertum a ducibus agmen primo per agros palatur; [42] fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim, atque infrequentia relinquunt signa. Hasdrubal, dum lux viam ostenderet, ripa fluminis signa ferri jubet; et per tortuosi amnis sinus flexusque errorem volvens haud multum processit, ubi prima lux transitum opportunum ostendisset, transiturus. sed quum, [43] quantum mare abscedebat, tanto altioribus coërcentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti.

Adsequuntur eum Romani.

XLVIII. Nero primum cum omni equitatu advenit. Porcius deinde adsecutus cum levi armatura. Qui quum fessum agmen carperent ab omni parte incursarentque, et jam, omisso itinere, quod fugæ simile erat, castra metari Pœnus in tumulo super fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conserendum extemplo prœlium instructis armatisque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit; media acies prætori tuenda datur. Hasdrubal, omissa munitione castrorum, postquam pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos conlocat. circa eos lævo in cornu adversus Claudium Gallos obponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat. ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis (et ibi maxime in vetere milite spem habebat) sumsit. Ligures in medio post elephantos positi; sed longior, quam latior, acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit. dextra omnis acies extra prœlium eminens cessabat. collis obpositus arcebat, ne aut a fronte, aut ab latere adgrederentur. Inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque cædes utrimque edebatur. ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque Romanorum: ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanæ pugnæ, et Ligures, durum in armis genus. eodem versi elephanti, qui primo inpetu turbaverant antesignanos, et jam signa moverant loco: deinde, crescente certamine et clamore, inpotentius jam regi, et inter duas acies versari, velut incerti quorum essent: haud

Instruitur utrimque acies.

Prœlium initur.

Particulam *inde*, quæ a compluribus MSS. abest, et prorsus redundat, delevimus, auctoribus Rhenano et Gronovio.

42 * *Fessi ... somno ac vigiliis*] Fessi vigiliis, ac propterea somno graves.

43 *Quantum mare abscedebat*] Dictum accipe, quemadmodum illud Virgilii, *terræque urbesque recedunt*. Tamen plerique editi, et Victorinus codex, *quantum a mari abscedebat*: quod quibusdam fortasse simplicius videbitur et clarius.

dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius, *Quid ergo præcipiti cursu tam longum iter emensi sumus?* clamitans militibus; quum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse; cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem, quam pugnam, futuram cernebat, post aciem circumducit. et, non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus, [44] in sinistrum hostium latus incurrit: tantaque celeritas fuit, ut, quum ostendissent se ab latere, mox in terga jam pugnarent. Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidantur Hispani Ligurесque: et ad Gallos jam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit. nam et pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros: et, qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gestabant. Et jam diei medium erat, sitisque et calor hiantes cædendos capiendosque adfatim præbebat.

U. C. 545. A. C. 207.

XLIX. Elephanti plures ab ipsis rectoribus, quam ab hoste, interfecti. fabrile scalprum cum malleo habebant: id, ubi sævire belluæ ac ruere in suos cœperant, magister inter aures positum, ipso in articulo, quo jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inventa erat, ubi regendi spem vicissent. primusque id Hasdrubal instituerat, dux quum sæpe alias memorabilis, tum illa præcipue pugna. Ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, sustinuit: ille fessos abnuentesque tædio et labore, nunc precando, nunc castigando, accendit: ille fugientes revocavit, omissamque pugnam aliquot locis restituit. postremo, quum haud dubie fortuna hostium esset, [45] ne superesset tanto exercitui suum nomen secuto, concitato equo se in cohortem Romanam inmisit. Ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Numquam eo bello una acie tantum hostium interfectum est, redditaque æqua Cannensi clades, vel ducis, vel exercitus interitu, videbatur. [46] Quinquaginta sex millia hostium occisa: capta quinque millia et quadringenti: præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra quatuor millia capitum recep-

Elephanti a rectoribus interfecti.

Hasdrubalis fortitudo.

Egregie pugnans cadit.

56000. e Pœnis occisi.

44 *In sinistrum hostium latus*] Lege omnino *in dextrum*. Claudius sinistro cornu hostium oppositus circumductas post suorum aciem cohortes in Hispanos agit, qui in dextro hostium cornu pugnabant. JAC. PERIZONIUS.

45 *Ne superesset tanto exercitui suum nomen secuto*] Parum interest. Sed tamen Put. liber: *Ne superstes tanto exercitui suum nomen secuto esset*.

46 *Quinquaginta sex millia*] Polybius, l. XI. decem tantummodo hostium millia, duo Romanorum in hac pugna interfecta esse memorat.

U. C. 545. A. C. 207. Romanorum 8000.

ta. id solatii fuit pro amissis eo prœlio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit? octo ferme millia Romanorum sociorumque occisa. Adeoque etiam victores sanguinis cædisque ceperat satietas [a], [47] ut postero die, quum esset nunciatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos Liguresque, qui aut prœlio non adfuissent, aut inter cædem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo, aut imperio; posse, si [48] una equitum ala mittatur, omnes deleri; *Supersint*, inquit, *aliqui nuncii, et hostium cladis, et nostræ virtutis.*

Nero ad exercitum redit.

L. Nero ea nocte, quæ secuta est pugnam, citatiore, quam inde venerat, agmine, die sexto ad stativa sua, atque ad hostem pervenit. Iter ejus frequentia minore, quia nemo præcesserat nuncius, lætitia vero tanta, vix ut compotes mentium præ gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter animi habitus satis dici enarrarique potest; nec quo incerta exspectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriæ famam accepit. Numquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama adtulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam a curia atque ab magistratibus abscessit, aut populus e foro. Matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versæ, per omnia delubra vagæ suppliciis votisque fatigare Deos. tam sollicitæ ac suspensæ civitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites in castra, quæ in faucibus Umbriæ obposita erant, venisse ex prœlio, nunciantes cæsos hostes. Et primo magis auribus, quam animis, id acceptum erat, ut majus lætiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent: et ipsa celeritas fidem inpediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literæ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris adferuntur de Narniensium equitum adventu. Eæ [b] literæ, per forum ad tribunal prætoris latæ, [49] senatum curia exciverunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursum est, ut adire nuncius non posset, trahereturque a percunctantibus vociferantibusque, ut in Rostris prius, quam in senatu, literæ recitarentur. tandem submoti et coërciti a magistratibus: [50] dis-

[a] *satias* Gron. Crev. [b] *Et* Gron.

47 *Ut postero die .. Supersint, inquit*] Particula *ut* postularet verbum subjunctivi, ut vocant, modi, quale esset *dixerit, responderit*. At propter interpositam longam periodum, ejus rationem non habuit Livius. Simile fere exemplum reperies apud Cic. l. II. de Orat. n. 23.

48 *Una equitum ala*] Ala equitum Romanorum decem turmas habebat; turma, triginta fere homines.

49 *Senatum curia exciverunt*] Senatores ad primum nuncium allatarum litterarum, e curia ad tribunal prætoris concurrerunt. Sed statim intelligendi sunt rediisse in curiam, ut ibi litteræ legerentur.

50 *Dispensarique lætitia*] Lætitia potuit modo quodam et ordine impertiri hominibus, qui vix eam capere animo poterant, atque adeo omnem ejus potiundæ moram ægre ferebant.

pensarique lætitia inter inpotentes ejus animos potuit. In senatu primum, deinde in concione, literæ recitatæ sunt: et, pro cujusque ingenio, aliis jam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam legatos consulumve literas audissent. U. C. 545. A. C. 207.

LI. Ipsos deinde adpropinquare legatos adlatum est. tum enimvero omnis ætas currere obvii, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. ad Mulvium usque pontem continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus) circumfusi[c] omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt; quum alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta essent, percunctarentur, et ut quisque audierat, exercitum hostium imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro inpertiebant gaudium suum. Quum ægre in curiam perventum esset, multo ægrius submota turba, ne Patribus misceretur, literæ in senatu recitatæ sunt. [51] inde producti in concionem legati. L. Veturius, literis recitatis, ipse planius omnia, quæ acta erant, exposuit cum ingenti adsensu, postremo etiam clamore universæ concionis, quum vix gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis circa templa Deûm, ut grates agerent; ab aliis domos, ut conjugibus liberisque tam lætum nuncium inpertirent. Senatus, quod M. Livius et C. Claudius consules, incolumi exercitu, ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit. eam supplicationem C. Hostilius prætor pro concione edixit, celebrataque a viris feminisque est. Omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuere: quum matronæ amplissima veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutæ metu, Deis inmortalibus grates agerent. [52] Statum quoque civitatis ea victoria movit: ut jam inde, haud secus quam in pace, res inter se contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum solvendo, auderent. C. Claudius consul quum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod servatum cum cura adtulerat, projici ante hostium stationes, captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex iis solutos ire ad Hannibalem, et expromere, quæ acta essent, jussit. Hannibal, tanto simul

Gaudium Romanorum.

Caput Hasdrubalis projectum ante castra Hannibalis.

c *Legati erant — Metellus. Circumfusi* Gron. Crev.

Modus autem ille et ordo in eo positus est, quod in senatu primum, a quo principium duci par erat, deinde in concione litteræ recitatæ sunt.

51 *Inde producti*] Verbum hic proprium. *Introducebantur* in senatum a magistratibus legati, *producebantur* ad populum, sive in concionem. Bene igitur Sigonius, quum reperisset in scriptis hoc loco *introducti*, effecit *inde producti*.

52 * *Statum . . . civitatis . . . movit*] Mutavit pecuniariæ rei statum in civitate. † Hoc eodem anno nummus aureus primum Romæ percussus est, ut colligitur ex Plin. l. XXXIII. c. 3.

U. C. 545. A. C. 207.

Hannibal in extremam Italiam recedit.

publico familiarique ictus luctu, *agnoscere se fortunam Karthaginis*, fertur dixisse: castrisque inde motis, ut omnia auxilia, quæ diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, et Lucanorum qui suæ ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

EPITOME LIBRI XXVIII.

RES in Hispania prospere gestæ a Silano, Scipionis legato, et ab L. Scipione fratre adversus Pœnos, a Sulpicio proconsule et ab Attalo rege Asiæ adversus Philippum regem Macedonum, pro Ætolis, referuntur. Quum M. Livio et Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invectus est; Nero, qui in collegæ provinciam, ut victoriam ejus adjuvaret, venerat, equo est secutus, et in hoc habitu plus gloriæ reverentiæque habuit: nam et plus in bello, quam collega, fecerat. Ignis in æde Vestæ neglegentia virginis, quæ non custodierat, exstinctus est: virgo cæsa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Pœnis debellavit [1] *quarto decimo anno ejus belli, quinto post anno, quam ierat: exclusisque in totum possessione ejus hostibus, Hispaniam recepit. et a Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis transvectus, fœdus junxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto adcubuit. Munus gladiatorium in honorem patris patruique* [2] *Karthagini novæ edidit, non ex gladiatoribus, sed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen descendebant: in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Quum Astapa urbs ab Romanis obpugnaretur, oppidani liberos et conjuges rogo exstructo occiderunt, et se insuper præcipitaverunt. Ipse Scipio, dum gravi morbo implicitus est, seditionem, in parte exercitus motam, confirmatus discussit, rebellantesque Hispaniæ populos coëgit in deditionem venire;* [3] *et, amicitia facta cum Masinissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam trajecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Karthagine scriptum erat, ut in Italiam trajiceret, Romam reversus, consulque creatus. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque, in Africam trajiceret, si ex republica esse censeret. Mago, Hamilcaris filius, a minore Baliari insula, ubi hiemarat, in Italiam trajecit.*

1 *Decimo tertio anno ejus belli*] Recentius editi habent *decimo quinto:* veteres *XIV.* quomodo et legebatur olim infra c. 16. hujus libri: ubi recte admonuit Glareanus emendandum esse *decimo tertio.* Glareano assensi sunt postea editores omnes: unde hic quoque non dubitavimus reponere eum numerum qui congrueret et veræ annorum rationi, et contextui Liviano.

2 *Carthagine Nova*] Sic legi jussit Sigonius. Olim: *Carthagini Novæ.*

3 *Et amicitia facta cum Masinissa . . Romam reversus*] Vulgo *Et amicitia facta est.* Delevimus vocem *est,* quam a vet. lib. abesse Sigonius testatur: et omittit quoque Campanus. Sic enim rotundior videtur oratio.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXVIII.

U. C. 545. A. C. 207. Res Hispaniæ.

QUUM transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatæ Hispaniæ viderentur; renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias ea tempestate sic habebant Romani Pœnique. Hasdrubal, Gisgonis filius, ad oceanum penitus Gadesque concesserat. Nostri maris ora omnisque ferme Hispania, qua in orientem vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat. Novus imperator Hanno, in locum Barcini Hasdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus, Magonique junctus, quum in Celtiberia, quæ media inter duo maria est, brevi magnum hominum numerum armasset; Scipio adversus eum M. Silanum cum [1] decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis, misit.

Contra hostes mittit Silanum Scipio.

Silanus, quantis maximis potuit itineribus, (inpediebant autem et asperitates viarum, et angustiæ saltibus crebris, ut pleraque Hispaniæ sunt, inclusæ) tamen non solum nuncios, sed etiam famam adventus sui prægressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis, ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, quum decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse: [2] læva Celtiberos, novum exercitum, supra novem millia hominum, dextra Punica tenere castra.

Castra Celtiberorum et Pœnorum.

hæc stationibus, vigiliis, omni justa militari custodia tuta et firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum et tironum, et minus timentium, quod in sua terra essent. Ea prius adgredienda ratus Silanus, signa quam maxime ad lævam jubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis conspiceretur. ipse, præmissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit.

II. Tria millia ferme aberat, quum hauddum quisquam hostium senserat. [3] confragosa loca et obsita virgultis tenebant

1 *Decem millibus militum, equitibus quingentis*] Vid. not. 94. ad l. XXVI. c. 19.

2 *Læva Celtiberos . . dextra Punica tenere castra*] Ab læva parte Celtiberos, a dextra Pœnos, sive Punica castra tenere, supple, locum, regionem. Apud Livium interdum *tenere* absolute ponitur pro *tenere locum*. Sic XXXII. 5. *Qua abscissæ rupes erant, statio paucorum armatorum tenebat.*

3 *Confragosa loca*] Confragosa loca et virgultis obsita totam collium faciem vestiebant. Aptius tamen dici viderentur virgultis teneri colles, quam locis. Ceterum, quia Put. et optimus e regiis præferunt *obsiti*, videndum an hic locus sic legi et exponi possit: *Confragosa loca et virgultis obsiti tenebant colles:* id est, confragosa loca et virgultis obsiti colles te-

colles. Ibi in cava valle, atque ob id occulta, considere militem, et cibum capere jubet. interim speculatores, transfugarum dicta adfirmantes, venerunt. Tum, sarcinis in medium conjectis, arma Romani capiunt, acieque justa in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente cœptum. et Mago ex castris citato equo ad primum clamorem et tumultum advehitur. Erant autem in Celtibero exercitu quatuor millia scutatorum et ducenti equites; hanc justam legionem (et id ferme roboris erat) in prima acie locat: [4] ceteros[a], levem armaturam, in subsidiis posuit. Quum ita instructos educeret castris, vixdum in egressos vallo Romani pila conjecerunt. Subsidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi consurgunt; quæ quum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis, tum pes cum pede conlatus, et gladiis geri res cœpta est. Ceterum asperitas locorum et Celtiberis, quibus in prœlio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat; et haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnæ adsuetis; nisi quod angustiæ et internata virgulta ordines dirimebant, et singuli binique, velut cum paribus, conserere pugnam cogebantur. Quod ad fugam inpedimento hostibus erat, id ad cædem eos, velut vinctos, præbebat. Et jam, ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura et Karthaginienses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cædebantur. duo haud amplius millia peditum et equitatus omnis, vix inito prœlio, cum Magone effugerunt. Hanno, alter imperator, cum eis, qui postremi, jam profligato prœlio, advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, et quod veterum peditum erat secuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt. Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt. [5] Peropportuna victoria nequaquam tantum jam conflatum bellum, quanta futuri materia belli (si licuisset eis, Celtiberorum gente excita, et alios ad arma sollicitare populos) obpressa erat. Itaque,

U. C. 545.
A. C. 207.

Prœlium.

Vincunt Romani.

[a] *ceteram* Gron. Crev.

nebant regionem, hujus terræ faciem obtinebant: prorsus ut c. præcedenti, *Punica tenere castra.* Idque verum putamus: et eo quidem magis, quod solet Livius interdum, si quam locutionem notabiliorem usurparit aliquo in loco, eam, si paulo post sub acumen styli subeat, non aspernari. Sic l. II. c. 45. distributionem per particulam *qua* geminatam ter intra hujus capitis spatium repetit: nec illa deinde nisi longo post intervallo apparet. Et l. III. c. 38. bis occurrit *imperium inhibere*. Et *sisti posse*, l. III. 9. 16. 29. Hunc morem Livii inter legendum observavimus aliquammultis in locis.

4 *Ceteram levem armaturam*] Magis placet Put. codicis scriptura: *Ceteros, levem armaturam:* id est, ceteros Celtiberos, qui leviter tantum armati erant.

5 *Peropportuna victoria*] Hæc victoria peropportuna oppresserat, non quidem magnum jam conflatum bellum, sed ingentem futuri belli materiam, quod procul dubio exarsisset, si licuisset eis . . .

U. C. 545. A. C. 207. In Bæticam it Scipio.

conlaudato benigne Silano, Scipio spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam adversus Hasdrubalem pergit. [6] Pœnus, quum castra tum forte ad sociorum animos in Bætica continendos in fide haberet, signis repente sublatis, fugæ magis, quam itineris modo, penitus ad oceanum et Gades ducit. Ceterum, quoad continuisset exercitum, [7] propositum bello se fore ratus, antequam freto Gades trajiceret, exercitum omnem passim [8] in civitates divisit[b], ut et muris se ipsi, et armis muros tutarentur.

Regreditur, relicto ibi fratre.

III. Scipio ubi animadvertit, dissipatum passim bellum, et circumferre ad singulas urbes arma diutini magis, quam magni, esse operis, retro vertit iter. Ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, et mille equitum ad obpugnandam opulentissimam in iis locis urbem, [9] Oringin barbari adpellabant, mittit. Sita in [10] Melessum finibus est Hispanæ gentis. ager frugifer. argentum etiam incolæ fodiunt. ea arx fuit Hasdrubali ad excursiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio, castris prope urbem positis, priusquam circumvallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo adloquio animos tentarent, suaderentque, ut amicitiam potius, quam vim, experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati respondebatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit: ut una semper pars, quietis interim duabus, obpugnaret. Prima pars quum adorta obpugnare est, atrox sane et anceps prœlium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros præ incidentibus telis facile erat. et jam, qui erexerant ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur, in alios [11] lupi superne ferrei injecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur. quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate suorum exæquatum certamen esse, [12] et jam[c] eo superare hostem, quod ex muro pugnaret; duabus simul partibus, prima recepta, urbem est adgressus. Quæ res tantum pavoris

[b] *dimisit* Gron. Crev.   [c] *etiam* Crev.

6 *Pœnus quum . . . forte*] Quum forte Asdrubal castra in Bætica haberet ad continendos in fide sociorum animos.

7 *Propositum bello*] Propositum instar scopi, quem non desinat petere Scipio.

8 *In civitates dimisit*] Melius aliquot scripti, et in primis Put. *divisit.*

9* *Oringin*] Hæc urbs videtur eadem esse quæ l. XXIV. c. 42. dicta est *Auringa*, imo idem nomen diversimode scriptum. Non procul abfuisse eam a Munda, patet ex loco Livii modo memorato.

10 *Melessum*] Hoc nomen variat in scriptis. Gronovius, monente Rubenio, legi posse putat *Massiensium*. *Massia* apud Stephanum regio est ad Tartessios pertinens.

11 *Lupi . . . . ferrei*] Ferreæ quædam machinæ, uncæ, similes lupinorum dentium. Turn. XI. Advers. c. 28. Vide et Lips. l. V. Poliorc. Dial. 8.

12 *Etiam eo superare hostem*] Sic habent plerique editi, et duo e scriptis nostris. Sigonius divisim legi voluit *et jam:* minus commode.

injecit fessis jam cum primis pugnando, ut et oppidani moenia repentina fuga desererent: et Punicum præsidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum se colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine discrimine, Pœnus an Hispanus esset, obvii passim cæderentur. [13] itaque, patefacta repente porta, frequentes ex oppido sese ejecerunt, scuta præ se tenentes, ne tela procul conjicerentur; dextras nudas ostentantes, ut gladios abjecisse adpareret. id utrum parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. Inpetus hostilis in transfugas factus: [14] nec secus, quam adversa acies, cæsi. Eademque porta signa infesta in urbem inlata: et aliis partibus securibus dolabrisque cædebantur et refringebantur portæ, et, ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat et triariorum equiti præsidium. legionarii ceteras partes pervadunt: direptione et cæde obviorum, nisi qui armis se tuebantur, abstinuerunt. Karthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauserant portas. ceteris traditum oppidum, suæ redditæ res. Cecidere in urbis ejus obpugnatione hostium duo millia ferme; Romanorum haud amplius [d] nonaginta.

U. C. 545. A. C. 207.

Oringis a L. Scipione capta.

IV. Læta et ipsis, qui rem gessere, urbis ejus expugnatio fuit, et imperatori ceteroque exercitui; et speciosum adventum suum, ingentem turbam captivorum præ se agentes, fecerunt. Scipio, conlaudato fratre, quum, quanto poterat verborum honore, Karthagini ab se captæ captam ab eo Oringin æquasset, quia et hiems instabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit: dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, et Hannone hostium imperatore, ceterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno classis Romana, cum M. Valerio Lævino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa, in Uticensi Karthaginiensique agro late populationes fecit. extremis finibus Karthaginiensium circa ipsa mœnia Uticæ prædæ actæ sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longæ naves) obcurrit. decem et septem

L. Scipio redit ad fratrem.

Classis Rom. populatur Africam.

[d] *plus* Gron. Crev.

13 *Itaque patefacta*] Put. et Victor. codices *atque*, id est, subito, confestim. Vid. not. 23. ad l. XXVII. c. 21.

14 *Nec secus quam adversa acies, cæsi*] Omnes scripti *cæsa*. Videndum an sic maluerit Livius, ut proximum nomen *acies* attraxerit sequentem vocem. Majores hujus generis anomaliæ nobis identidem occurrerunt, ut l. XXIII. c. 3. *Quod sæpe optastis, ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset, eam nunc .... habetis.*

U. C. 546. A. C. 207.

naves ex iis captæ sunt, quatuor in alto mersæ. cetera fusa ac fugata classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Toto inde mari pulsis hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

V. Principio æstatis ejus, qua hæc sunt gesta, P. Sulpicius proconsul et Attalus rex quum Æginæ (sicut ante dictum est) hibernassent, Lemnum inde, classe juncta, Romanæ quinque et viginti quinqueremes, regiæ quinque et triginta, transmiserunt. Et Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Larissam diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Sustulerant enim animos Ætoli, quum ab Romana societate, tum post Attali adventum, finitimosque depopulabantur. nec Acarnanes solum Bœotique, et qui Eubœam incolunt, in magno metu erant: sed Achæi quoque, quos super Ætolicum bellum Machanidas etiam Lacedæmonius tyrannus, haud procul Argivorum fine positis castris, terrebat. hi omnes suis quisque urbibus, quæ pericula terra marique portendebantur[e], memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipsius tranquillæ nunciabantur res. et Scerdilædum Pleuratumque motos esse, et Thracum maxime Mædos, si quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Macedoniæ incursuros. Bœoti quidem et interiores Græciæ populi, Thermopylarum saltum, ubi angustæ fauces coartant iter, fossa valloque intercludi ab Ætolis, nunciabant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimittit, pollicitus, prout tempus ac res se daret, omnibus laturum se auxilium. in præsentia, quæ maxime urguebat res, [15] Peparethum præsidium urbi mittit; unde adlatum erat, Attalum, ab Lemno classe transmissa, omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Bœotiam, Menippum item quemdam ex regiis ducibus cum mille peltastis ([16] pelta

Philippus socios hortatur ac tuetur.

[e] *portenderentur* Gron. Crev.

15 *Peparethum præsidium urbi mittit*] Mittit in insulam Peparethum præsidium urbi, quæ cognominis erat ipsi insulæ. Ceterum locus hic corruptissimus erat. Emendavere Sigon. et Gron. ex Polybio, l. X. c. 39.

16 *Pelta cetræ haud dissimilis est*] Clypeoli fuere leves, brevesque. Cetra e corio fere fuit, quod interdum nervis intertexebatur; et nihil habebat ligni, neque ferri. Idem et de pelta suspicari licet. Quod ad formam spectat, plura de pelta habent scriptores, neque tamen quidquam satis certum, quia nempe pro diversis gentibus ejus forma variavit. Pelta dicitur *lunata* apud Virgilium. Alii eam rotundam, alii vero quadrangulam fuisse volunt. Cetra magis usi Hispani, et Afri: pelta, Græci, Macedones,

castræ haud dissimilis est) Chalcidem mittit. additi [17] quingenti Agrianum, ut omnes [18] insulæ partes tueri possent. U. C. 545. A. C. 207. ipse Scotussam est profectus: eodemque ab Larissa Macedonum copias traduci jussit. Eo nunciatum est, concilium Ætolis Heracleam indictum, regemque Attalum, ad consultandum de summa belli, venturum. Hunc conventum ut turbaret subito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit. et concilio quidem dimisso jam venit: segetibus tamen, quæ prope maturitatem erant, maxime [19] in sinu Ænianum vastatis, Scotussam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset obcurrere, in Phocidem, atque Eubœam, et Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes adparerent. ipse in Tisæo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit: ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet. Romanus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicæam trajecerunt. inde classem in Eubœam ad urbem Oreum transmittunt: quæ ab Demetriaco sinu Chalcidem et Euripum petenti ad lævam prima urbium Eubœæ posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terra obpugnarent.

VI. Quatriduo post, quam adpulsa classis est, urbem adgressi sunt. id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo præpositus urbi erat, conloquiis absumtum est. Duas arces urbs habet, unam inminentem mari, altera urbis media est. cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrocissimum contractum est certamen, et turre instructa omni genere telorum, et tormentis machinisque ad obpugnandam eam ex navibus expositis. Quum omnium animos oculosque id certamen avertisset, porta maritimæ arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani, pulsi inde in mediam urbem, ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portæ objicerent. ita exclusi in medio cæduntur capiunturque. Mace-

Thraces. Interdum hæc nomina apud scriptores promiscue usurpantur. Vid. Lips. in Analectis ad Militiam Romanam.

17 *Quingenti Agrianum*] Olim *Ænianum*. Correxit Sigonius ex Polyb. l. X. c. 39.

18 * *Insulæ*] Eubœæ, cujus urbs Chalcis est caput.

19 *In sinu Ænianum*] Is est sinus *Maliacus*, qui etiam dicitur *Lamiacus*. Quod ei nomen hic tribuit Livius, id ortum habet ab Ænianum gente vicina. Ceterum hic legebatur in editis vulgo *in sinu Æniano*. At recte observat Gronovius vix Latine dici posse *Ænianus sinus*. Unde reposuimus ut scripti habent, *in sinu Ænianum*. *Sinus* autem hic dicitur pro terris circa sinum: ut et supra l. XXVII. c. 30.

U. C. 545. A. C. 207. donum præsidium conglobatum sub arcis muro stetit; nec fuga effuse petita, nec pertinaciter prœlio inito. Eos Plator, venia a Sulpicio impetrata, in naves inpositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius, tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus victrici classe petit. ubi haudquaquam ad spem eventus respondit. [20] Ex patenti utrimque coactum in angustias mare, speciem intuenti primo gemini portus in ora duo versi præbuerit: sed [21] haud facile alia infestior classi statio est. nam et venti ab utriusque terræ præaltis montibus subiti ac procellosi [22] se dejiciunt, et fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus satis reciprocat: sed temere [23] in modum venti, nunc huc, nunc illuc verso mari, velut monte præcipiti devolutus torrens rapitur. ita nec nocte, nec die quies navibus datur. Quum classem tam infesta statio accepit, tum et oppidum, alia parte clausum mari, alia ab terra egregie munitum, præsidioque valido firmatum, et præcipue fide præfectorum principumque, quæ fluxa et vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, [24] ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quod, circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto, classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est urbis Opuntiorum [f] mille passuum a mari sitæ) trajecit.

Chalcidem frustra tentant.

Euripus.

VII. Philippum et ignes ab Oreo editi monuerant, sed serius Platoris fraude e specula elati: et inpari maritimis viribus haud facilis erat in insulam classi accessus. ita res per cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium, ubi signum accepit, inpigre est motus. nam et ipsa Chalcis, quamquam ejusdem insulæ urbs est, tamen adeo arto [25] interscinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terraque aditum faciliorem, quam mari, habeat. [26] Igitur Philippus, dejecto

Chalcidis situs.

[f] *Opuntiorum urbis* Gron. Crev.

20 * *Ex patenti utrimque coactum in angustias mare*] Mare, quod utrimque, ad dextram et ad sinistram, patens et apertum est, eo loco coactum in angustias.

21 *Haud facile*] Haud fere.

22 *Se dejiciunt*] Adjecit pronomen *se* Gronovius. Quemadmodum hic venti dicuntur se dejicere, sic infra c. 15. *ni se .. tanta vis aquæ dejecisset.*

23 *In modum venti*] Quemadmodum ventus, cujus non ea est natura, ut statis recurrat vicibus, sed ut temere et nulla lege feratur.

24 * *Ut in temere suscepta re*] Quantum prudentiæ laudi et titulo locus est in re temere suscepta.

25 * *Interscinditur*] Dividitur a continente, a Bœotia.

26 *Igitur Philippus*] Cuivis vel leviter attendenti patet hic aliquid obscurum et perplexum esse. Nimirum hic quoque videtur, ut alibi sæpius, trajectione vocum peccatum, quæ sic melius fortasse digerentur. *Igitur Philippus quum ab Demetriade Scotussam, inde de tertia vigilia profectus, dejecto præsidio, fusisque Ætolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse uno die* . . . Philippus supra c. 5. dicitur exercitum omnem Scotussæ reliquisse, ipse cum cohorte regia Demetriadem se recepisse. Ita-

præsidio, fusisque Ætolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, quum ab Demetriade Scotussam, inde de tertia vigilia profectus, trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse uno die [27] Phocidis Elatiam [28] millia amplius sexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. concesserat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regiis, direptum fuerat. [29] Quum Romana classis eo se recepisset, Attalus, ignarus adventus Philippi, pecuniis a principibus exigendis terebat tempus. adeoque inprovisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam, forte pabulatum ab urbe longius progressi, agmen hostium procul conspexissent, obprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus cursu effuso[g] mare ac naves petit: et molientibus ab terra naves Philippus supervenit, tumultumque etiam ex terra nauticis præbuit. inde Opuntem rediit, Deos hominesque accusans, quod tantæ rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod, quum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste, prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, [30] Toronem est profectus. [31] Et Attalus primo Oreum se recepit. inde, quum fama accidisset, Prusiam Bithyniæ regem in fines regni sui transgressum, omissis[h] rebus atque Ætolico bello, in Asiam trajecit. Et Sulpicius Æginam classem recepit[i], unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine, [32] quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toro-

U. C. 545. A. C. 207.

Opuntiorum urbs capta ab Attalo.

Attalus fere a Philippo obpressus.

[g] *effuso* del. Crev. [h] add. *Romanis* Gron. Crev. [i] *recipit* Eæd.

que ut sociis opem ferat, primo ab Demetriade Scotussam ad exercitum proficiscitur. Inde eum de tertia vigilia profectum observat Livius, ut intelligatur Philippus nihil omnino moræ fecisse, sed quam celerrime licuerit excivisse exercitum. Denique raptim actis militibus ad Thermopylarum saltum, dejicit præsidium, funditque Ætolos, id est, dejicit ac fundit præsidium Ætolorum, quo saltus ille insidebatur, trepidosque hostes compellit Heracleam, quæ erat urbs Ætolorum ditionis, haud procul ab Thermopylarum saltu, versus Maliacum sinum. Hæc omnia clariora erunt tabulam Geographicam inspicientibus.

27 * *Phocidis Elatiam*] Ad urbem Phocidis Elatiam.

28 *Millia amplius sexaginta*] Viginti amplius leucas.

29 *Quum Romana classis eo se recepisset*] Sic optimi scripti. Vulgati habent, *Oreum se recepisset.* Sed facile nomen illius urbis intelligitur ex antedictis, etiamsi non repetatur hoc loco.

30 *Toronem est profectus*] Glareanus, Sigonius, Gronovius merito legi jubent *Thronium*, quod oppidum est Locridis haud procul ab Opunte. At Torone ad Toronæum sinum sita est, Macedoniam versus. Bis et in iis quæ sequuntur idem nomen emendandum occurrit.

31 *Et Attalus primo Oreum se recepit*] Omnes scripti *Oreum est profectus.* Suspicatur non improbabiliter Gronovius, utrumque, sive *se recepit*, sive *est profectus*, spurium esse. Et sane quid desideres in hac oratione? *Et Attalus primo Oreum: inde, quum fama accidisset ... in Asiam trajecit.*

32 *Quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronen cepit*] Verbum *ceperat* nullis in scriptis apparet. Pro eo habent illi *decertans* vel *decertat.*

U. C. 545. A. C. 207.

nem cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. urbe sua capta a Philippo, quum in fidem Ætolorum perfugissent,[33] sedem eis Ætoli eam dederant, urbis vastatæ ac desertæ priore ejusdem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paullo ante dictum est, recepta profectus, Tritonon et Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit. inde Elatiam, jussis ibi se opperiri Ptolemæi Rhodiorumque legatis, venit. Ubi quum de finiendo Ætolico bello ageretur, ([34] adfuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum Ætolorumque) nuncius adfertur, Machanidam Olympiorum sollemne ludicrum parantes Eleos adgredi statuisse. Prævertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, *se neque caussam ejus belli fuisse, nec moram (si modo æqua et honesta conditione liceat) paci facturum*, eum expedito agmine profectus per Bœotiam, Megara, atque inde Corinthum descendit. unde, commeatibus sumtis, Phliunta Pheneumque petit. Et jam, quum Heræam venisset, audito, Machanidam, fama adventus sui territum, refugisse Lacedæmonem, Ægium se ad concilium Achæorum recepit: simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, adcitam, ibi ratus se inventurum. Paucis ante diebus [35] in Phoceas trajecerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti ne ad se iretur, et intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthii sinus) obprimerentur.

Machanidas repressus.

VIII. Philippus mœrebat quidem et angebatur, quum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore obcurrisse, et rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio autem, dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit: testatus Deos hominesque, *se nullo loco, nec tempore defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo, quanta maxima posset celeritate, tenderet: sed vix rationem iniri posse, utrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium a Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam e manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modo congressus cum hostibus sis, viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse sibi: brevi et victoriam haud du-*

Philippi oratio in concilio Achæorum.

Nihil sensui detraheretur, etiamsi recisa penitus suspecta voce legeremus: *Haud majore certamine, quam Opuntem Attalus, Philippus Toronen*, seu potius *Thronium cepit*.

33 *Sedem eis Ætoli eam dederant, urbis*] Nempe, *sedem* urbis.

34 * *Affuerant enim*] Nam hi iidem legati Ptolemæi et Rhodiorum nuper adfuerant concilio Romanorum Ætolorumque Heracleæ habito.

35 *In Phoceas*] Phoceæ nullæ sunt. Phocæa longe ab his locis abest. Suspicamur dedisse Livium *in Oxeas*: nomen parum notum, ideoque opportunum corruptoribus, sed memoratum tamen Strab. l. VIII. p. 851. Insulæ sunt ex Echinadum numero.

biam habiturum nec meliore eventu eos secum, quam spe, pugnaturos. Læti regem socii audierunt. Reddidit inde Achæis Heræam et Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum fuisse finium satis probabant, restituit. inde, navibus acceptis ab Achæis, (erant autem tres quadriremes et biremes totidem) Anticyram trajecit. inde quinqueremibus septem, et lembis viginti amplius, quos, ut adjungeret Karthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Ætolorum, quæ prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Ætolos: nam, hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniæ [36] atque Apolloniæ fuit, in silvas montesque refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequierant, sunt direpta et in naves compulsa. Cum his ceteraque præda, Nicia prætore Achæorum Ægium misso, quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Bœotiam terra duci jussit. ipse, ab Cenchreis præter terram Atticam super Sunium navigans, inter medias prope hostium classes, Chalcidem pervenit. inde, conlaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque spes flexissent eorum animos; hortatusque [37] in posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam, quam Oritanorum atque Opuntiorum, fortunam mallent; ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere capta urbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summa rerum et custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab Euboea, unde primo ad opem ferendam sociis profectus erat, trajecit. Cassandreæ deinde [38] centum navium longarum carinis positis, contractaque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græcia tranquillas et profectio Attali fecerat, et in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

U. C. 545. A. C. 207.

Classe in Ætoliam contendit.

In regnum redit.

IX. Extremo æstatis ejus, qua hæc in Græcia gesta sunt, quum [39] Q. Fabius Maximi filius[k] legatus ab M. Livio

[k] *Maximus pater* Gron. Crev.

36 *Ac Apolloniæ*] Jam observavimus particulam *ac* non solitam esse a Cicerone et Livio locari ante vocalem. Legamus igitur ex Victor. codice *atque Apolloniæ.*

37 *In posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam quam Oritanorum atque*] Hæc verba, quæ Gronovius apud Andream solum sibi occurrisse testatur, exstant in Victorino codice. Nec in iis quidquam non dignum Livio deprehendimus. Quum igitur sine iis sensus constare non possit, sequamur eam legem de qua egimus in not. 64. ad l. XXVII. c. 28.

38 * *Centum navium longarum carinis positis*] Suscipiebat nimirum ædificandas centum naves longas, sive bellicas. A carina enim necessario sumitur initium struendæ navis.

39 *Q. Fabius Maximus pater*] Vix credibile est Fabium extrema ætate functum esse legati munere. Itaque quum unus MS. habeat, teste Gronovio, *Q. Fabius Maximi filius*, hanc esse veram hujus loci lectionem existimamus.

U. C. 545. A. C. 207. Ambo Coss. veniunt Romam.

consule Romam ad senatum nunciasset, consulem satis præsidii Galliæ provinciæ credere L. Porcium cum suis legionibus esse: decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse; Patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque ejus C. Claudium jusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod [40] M. Livii exercitum reduci[1], Neronis legiones Hannibali oppositas manere in provincia jusserunt. Inter consules ita per literas convenit, ut, quemadmodum uno animo rempublicam gessissent, ita, quamquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent. Præneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri jussus. Forte ita evenit, ut eodem die ambo Præneste venirent. inde præmisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad ædem Bellonæ adesset, omni multitudine obviam effusa, ad urbem accessere. Non salutabant modo universi circumfusi, sed, contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quod eorum opera incolumis respublica esset. In senatu quum more omnium imperatorum, expositis rebus ab se gestis, postulassent, *ut*, [41] *pro republica fortiter feliciterque administrata, et Diis inmortalibus haberetur honos, et ipsis triumphantibus urbem inire liceret; Se vero ea, quæ postularent, decernere*, Patres, *merito Deorum primum, dein, secundum Deos, consulum*, responderunt; et supplicatione amborum nomine, et triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, quum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit: [42] *ut, quoniam et in provincia M. Livii res gesta esset, et eo die, quo pugnatum foret, ejus forte auspicium fuisset, et exercitus Livianus deductus Romam venisset; Neronis deduci non potuisset de provincia, ut M. Livium, quadrigis urbem ineuntem, milites sequerentur; C. Claudius equo sine militibus inveheretur.* Ita consociatus triumphus, quum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteïbat, tantum honore collegæ cesserat, gloriam auxit: [43] *illum equi-*

Consulum triumphus.

[1] *deduci* Crev.

40 *M. Livii exercitum deduci*] Hic legitur vulgo *reduci*. At magis placuit solenne in ejusmodi negotio verbum *deduci*, quod duo scripti habent, alter Jac. Gronovio, alter nobis inspectus.

41 *Pro republica fortiter feliciterque administrata*] Recte observat Gronovius imperatorum, eorumve quorum auspicio et ductu res geritur, virtutem felicitatemque esse; sociorum, legatorum, militum virtutem et fidem. Itaque illorum *fortem et felicem*, horum *fortem et fidelem* operam dici solitam. Exempla in utramque rem habes ex hoc uno capite. Hic consules dicunt a se *fortiter feliciterque* administratam esse rempublicam: at in fine hujus ipsius capitis commemorant, quam *forti fidelique* duorum legatorum opera usi essent.

42 *Ut, quoniam . . . ut M. Livium*] Redundat particula *ut*, at non ideo delenda. Simile exemplum observavimus ad l. XXII. c. 11. et reperiemus quoque infra, l. XXXVI. capp. 1. et 3.

43 * *Illum equitem*] Neronem, qui equo vehatur, dum collega ejus curru sublimis incedit.

tem aiebant *sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiæ: et eo die cum Hasdrubale in Gallia signis conlatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. Ita unum consulem pro utraque parte Italiæ adversus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus obposuisse. Nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Hasdrubalem vero, qua alia re, quam adventu ejus, obrutum atque exstinctum esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multijugis, si vellet, equis. Uno equo per urbem verum triumphum vehi: Neronemque, etiam si pedes incedat, vel parta eo bello, vel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore.* Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniam [m] in ærarium tulerunt [44] sestertiûm tricies, octoginta millia æris. militibus M. Livius [45] quinquagenos senos asses divisit. tantumdem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exercitum redisset. Notatum, eo die plura carmina [46] militaribus jocis in C. Claudium, quam in consulem suum, jactata. Equites L. Veturium et Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus, hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent. adjecisse [47] equitum prærogativæ auctoritatem consules, postero die in concione, quam forti fidelique duorum præcipue legatorum opera usi essent, commemorantes.

U. C. 545.
A. C. 207.

X. Quum comitiorum tempus adpeteret, et per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit: Livius Q. Cæcilium magistrum equitum. a M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Cæcilius; is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde prætorum comitia habita. creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator, magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatusconsulto est profectus ad quæstiones ha-

m *Pecuniæ* Gron. Crev.

44 *Sestertiûm tricies*] Hæc forent 125. talenta, quæ dant marcas argenti nostrates 11718. cum unciis sex: quibus si addas marcas 125. quæ affluunt ex octoginta millibus æris gravis, tota summa erit marcarum argenti nostratium 11843. cum sex unciis. At Polybius vult in ærarium illata esse talenta amplius trecenta, quæ efficiunt marcas argenti Parisienses 28125. Suspicatur Gronovius excidisse litteram L. quum notatum foret LXXX. quod est *octogies*. Ea enim essent talenta paulo amplius 330. Victorinus codex exhibet integre *sestertiûm centies*, id est, amplius 400. talenta.

45 *Quinquagenos senos asses*] Sestertios 14. non totam argenti semunciam.

46 *Militaribus jocis*] Vid. supra III. 29. et IV. 53.

47 *Equitum prærogativæ*] Illi equitum judicio, qui videbantur populo præire et præmonstrare, quosnam consules facere deberet. Vid. not. 28. ad l. III. c. 51. et not. 12. ad l. XXI. c. 3.

U. C. 545. A. C. 207. bendas; qui Etruscorum Umbrorumve[n] populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub adventum ejus consilia agitassent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua juvissent. Hæc eo anno domi militiæque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeii semel toti instaurati ab ædilibus plebis, M.[o] Pomponio U. C. 546. A. C. 206. L. Veturio, Q. Cæcilio Coss. Provinciæ. Mathone, et Q. Mamilio Turino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone et Q. Cæcilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Hannibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde sortiti sunt: M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul, alteri, quem Q. Claudius proprætor (eæ binæ legiones erant) habuissent[p] exercitum: in Etruria duas volonum legiones a C. Terentio proprætore M. Livius proconsul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet. et Q. Mamilio, ut, collegæ jurisdictione tradita, Galliam cum exercitu, [48] cui L. Porcius proprætor præfuerat, obtineret, decretum est: jussusque populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub adventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius præfuerat, deportatus, novam legionem, quam Ti. Claudius trajiceret secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta navibus C. Servilio præbitis, cum cetera omni classe redire ad urbem jussus.

XI. In civitate tanto discrimine belli sollicita, quum omnium secundorum adversorumque caussas in Deos verterent, multa prodigia nunciabantur; Tarracinæ Jovis ædem, Satrici Matris Matutæ de cœlo tactam. Satricanos haud minus terrebant in ædem Jovis foribus ipsis [49] duo perlapsi angues. Ab Antio nunciatum est, cruentas spicas metentibus visas esse. Cære porcus biceps, et agnus mas idemque femina natus erat. Et Albæ [50] duo soles visos referebant:

n *Umbrorumque* Gron. Crev. o *M'.* Eæd. p *habuisset* Crev.
q *prolapsi* Gron.

48 *Cui L. Porcius proprætor præfuerat*] Imo *prætor*, ut constat ex c. 35. l. XXVII. Ac verisimilius est hoc erratum esse librariorum.

49 *Duo perlapsi angues*] Pro hac lectione stant quamplurimi scripti, et sermonis proprietas. Rectius enim dicuntur angues *perlapsi in ædem*, quam *prolapsi*, quomodo hactenus editum fuerat.

50 *Duo soles visos referebant*] Non sollicitamus hanc scripturam. Tamen Put. et Victorin. codices, *ferebant*.

et nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, et ara Neptuni multo sudore manasse in circo Flaminio dicebatur: et ædes Cereris, Salutis, Quirini de cœlo tactæ. Prodigia consules hostiis majoribus procurare jussi, et supplicationem unum diem habere. Ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus aut nunciatis peregre, aut visis domi prodigiis, terruit animos hominum ignis in æde Vestæ exstinctus. cæsaque flagro est Vestalis, cujus custodia noctis ejus fuerat, jussu Pr Licinii pontificis. Id quamquam, nihil portendentibus Deis, ceterum neglegentia humana acciderat, tamen et hostiis majoribus procurari, et supplicationem ad Vestæ haberi placuit. Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, moniti ab senatu sunt, *ut in agros reducendæ plebis curam haberent. Deûm benignitate submotum bellum ab urbe Romana et Latio esse, et posse sine metu in agris habitari. Minime convenire,* [51] *Siciliæ, quam Italiæ, colendæ majorem curam esse.* Sed res haudquaquam erat populo facilis, et liberis cultoribus bello absumtis, et inopia servitiorum, et pecore direpto, villisque dirutis aut incensis. magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigravit. Moverant autem hujusce rei mentionem Placentinorum et Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab adcolis Gallis incursari ac vastari, magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse, [52] et infrequentes se urbes, agrum vastum ac desertum habere. Mamilio prætori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur. Consules ex senatusconsulto edixerunt, ut, qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur. principio deinde veris et ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Cæcilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio proprætore accepit, novisque militibus, quos ipse conscripserat, supplevit. In Consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passimque depopulati, quum agmen jam grave præda esset, in saltu angusto a Bruttiis jaculatoribusque Numidis turbati sunt; ita ut [53] non præda, sed armati quoque in periculo fuerint. major tamen tumultus, quam pugna, fuit: et præmissa præda, incolumes et

U. C. 546. A. C. 206.

Ignis in æde Vestæ exstinctus.

Plebis in agros reducendæ cura.

Coss. in Bruttios eunt.

[r] *L.* Gron.

51 *Siciliæ, quam Italiæ colendæ*] Nimirum Lævinus sedulo operam dederat, ut vastata bellis Sicilia recoleretur, cogerenturque Siculi ad arandum ac serendum animos rursus convertere. (Vid. supra l. XXVI. c. 41. et l. XXVII. c. 5.) Eadem profecto cura debebatur Italiæ.

52 *Et infrequentes*] Put. *et jam infrequentes.* Nec aspernamur hanc voculam.

53 *Non præda, sed armati quoque*] Non præda tantum. Atque in editis exstabat *τὸ tantum.* Resecuit Gronovius, quia non reperit in tribus scriptis: brevitatis, etiam cum aliqua interdum obscuritate, captator.

U. C. 546. A. C. 206.

legiones in loca tuta evasere. Inde in Lucanos profecti. ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit.

Laus Hannibalis.

XII. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacessierunt quietum[r] Romani. tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. [54] Ac nescio, an mirabilior adversis, quam secundis rebus, fuerit. [55] quippe qui, quum et in hostium terrâ per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis; [56] alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope Dei essent; ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec adversus ducem seditio exstiterit; quum et pecunia sæpe in stipendium, et commeatus in hostium agro deessent: quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. [57] Post Hasdrubalis vero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriæ fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex Bruttio agro, spes esset; qui, ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem juventutis abstractam a cultu agrorum bellum occupaverat, et [58] mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi. nec ab domo quidquam mittebatur, de Hispania [59] retinenda sollicitis, tamquam omnia prospera in Italia essent.

Res Hispaniæ.

In Hispania res quadam ex parte eamdem fortunam, quadam longe dispa-

[r] *quietem* Gron.

54 *Ac nescio an mirabilior*] Et hoc e Polybio sumpsit Livius, suppresso pro more suo auctoris nomine. Vid. Pol. l. XI.

55 *Quippe qui quum et in hostium terra*] Vacat particula *et*. E contrario τὸ *quum*, quod necessarium est, nullo in scripto exstat.

56 **Alius habitus*] Alia species totius corporis cultusque.

57 *Post Asdrubalis .. exercitum deletum, cedendoque .. concessum*] Postquam et Asdrubalis exercitus deletus fuit, et ipse Annibal cedendo in Bruttium agrum, reliquit Romanis liberam ceteræ Italiæ possessionem.

58 **Mos vitio etiam insitus genti*] *Vitio*, id est, malo studio, mala libidine, vitio ingeniorum, ut loquitur supra Livius, XXIII. 4. † Horatius, *Et hoc vitio pravus facis.* Nihil ergo opus esse videtur emendatione Gronovii, qui rescribit *ultro*.

59 *Retinenda sollicitis, tanquam omnia prospera in Italia essent. In Hispania*] Hæc nobis Liviana admodum videntur, quæ tamen in nullo e Gronovianis codicibus, uno e nostris Victorino comparent. Nimirum hujus defectus causa videtur esse nomen Hispaniæ in proximo repetitum: *de Hispania retinenda . . . in Hispania res:* unde festinantis librarii oculus falli facile potuit. Adde et hoc exemplum ad ea quæ memorata sunt in not. 37. ad c. 8. supra, et ad 28. 35. et 43. libri XXVII. Vid. et not. 55. ad XXIII. 32. XXV. 15. XXVI. 2.

rem habebant: eamdem, quod prœlio victi Karthaginienses, duce amisso, in ultimam Hispaniæ oram usque ad Oceanum compulsi erant: disparem autem, quod Hispania, non quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum, bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis. itaque ergo prima Romanis inita provinciarum, quæ quidem continentis sint, postrema omnium, nostra demum ætate, ductu auspicioque Augusti Cæsaris, perdomita est. Ibi tum Hasdrubal Gisgonis, [60] maximus clarissimusque eo bello secundum Barcinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adjuvante Magone Hamilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, et quatuor millia et quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme inter auctores convenit: [61] peditum septuaginta millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent certamen, consederunt.

U. C. 546. A. C. 206.

Hasdrubal cum Magone bellum instaurant.

XIII. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantæ se parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltem obponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quæ cladis caussa fuisset patri patruoque, [62] magnum momentum facerent, præmisso Silano ad Colcham[*], duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat, acciperet, ipse ab Tarracone profectus, [63] protinus ab sociis, qui adcolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem pervenit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum et quingenti equites. inde ad Bæculam urbem progressus omni exercitu civium, sociorum, peditum equitumque quinque et quadraginta millibus. Castra ponentes eos Mago et Masinissa cum omni equitatu adgressi sunt. turbassentque munientes, ni abditi post tumulum, [64] opportune ad id positum, ab Scipione equites inproviso in effusos incurrissent. Hi promtissimum quemque, et proxime vallum, atque in ipsos munitores [65] primum invectum, vixdum

Scipio auxilia ab sociis contrahit.

[*] *Colcam* Gron. Crev.

60 *Maximus clarissimusque*] Omnes scripti *maximusque* omissa voce *clarissimus*. Unde Perizonius in nota ad hunc locum judicat legendum esse *maximus qui eo bello secundum Barcinos dux:* et ad eamdem formulam refingit aliquot alia Livii loca. Vid. not. 89. ad l. IV. c. 17. supra.

61 *Peditum septuaginta millia quidam*] Intelligit Polybium, qui hunc numerum edit pedestrium copiarum Asdrubalis, libro XI. unde totam hujus prœlii narrationem exscripsit Livius.

62 * *Magnum momentum facerent*] Rem magnopere inclinarent, facerent ut magna inde status rerum mutatio sequeretur.

63 * *Protinus*] Ordine, prout ad quosque veniebat.

64 *Opportune ad id positum*] Unus Hearnii codex, *opportune oppositum:* quod magis placet.

65 *Primum invectum*] Ut quisque primus invectus fuerat. Cave hic sumas *τὸ primum* pro adverbio.

U. C. 546. A. C. 206. prœlio inito, fuderunt: cum ceteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior et diu ambigua pugna fuit: sed quum ab stationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, [66] atque arma capere jussi plures et integri fessis, magnumque jam agmen armatorum a castris in prœlium rueret, terga haud dubie vertunt Pœni Numidæque. Et primo turmatim abibant, nihil propter pavorem festinationemve confusis ordinibus: dein, postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri inpetus poterat, nihil jam ordinum memores, passim, qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quamquam eo prœlio aliquantum et Romanis aucti et deminuti hostibus animi erant, [67] tamen numquam aliquot[t] insequentes dies ab excursionibus equitum levisque armaturæ cessatum est.

Pro vallo ostentatæ utrimque acies.

XIV. Ubi satis tentatæ per hæc levia certamina vires sunt, prior Hasdrubal in aciem copias eduxit: deinde et Romani processere. sed utraque acies pro vallo stetit instructa: et quum ab neutris pugna cœpta esset, jam die ad occasum inclinante, a Pœno prius, deinde ab Romano in castra copiæ reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum. prior semper Pœnus copias castris educebat. prior fessis stando signum receptui dabat. ab neutra parte procursum, telumve missum, aut vox ulla orta. mediam aciem hinc Romani, illinc Karthaginienses mixti Afris, cornua socii tenebant: erant autem utrimque Hispani pro cornibus. ante Punicam aciem [68] elephanti castellorum procul speciem præbebant. Jam hoc in utrisque castris sermonis erat, ita, ut instructi stetissent, pugnaturos. medias acies Romanum Pœnumque, quos inter belli caussa esset, pari robore animorum armorumque concursuros. Scipio ubi hæc obstinate credita [69] animadvertit, omnia de industria in eum diem, quo pugna-

[t] *per aliquot* Gron. Crev.

66 *Atque arma capere jussi plures et integri fessis subirent*] Revocavimus verbum *subirent*, quod Gronovius nimium obsecutus aliquot MSS. auctoritati sustulerat, quum sine eo oratio curta et abrupta videatur. Vid. not. 64. ad l. XXVII. c. 28. Sensus omnino clarus est. Quumque plures jam, iique integri, arma capere jussi, succederent in eorum locum, qui fessi pugnando erant.

67 *Tamen nunquam per aliquot insequentes dies*] Hoc Rhenano debetur, cujus codex quum haberet *nunquam prælio quod insequentes dies*, inde ille effinxit, perlevi mutatione, hanc lectionem, quam editores omnes postea admiserunt. Scripti omnes, tam nostri, quam Gronoviani, carent τῷ *nunquam*, quod tamen sensus necessario flagitat.

68 *Elephanti castellorum procul speciem præbebant*] Olim editi et scripti fere omnes una voce auctiores sunt: *visu præbebant*. Put. pro *visu* habet *ui:* quod Gronovius interpretatur *sex*. Sed hanc conjecturam refellit Polybius, qui l. XI. n. 18. duo supra triginta elephantos Asdrubali fuisse docet. Rhenanus totam vocem delendam judicavit: eique nos assentimur. τὸ *ui* nobis videtur esse nihil aliud quam vitiosa repetitio ultimæ litteræ præcedentis vocis *speciem*. Ex primo autem illo mendo propagatum est τὸ *visu:* dum scilicet librarii pro captu suo vitium corrigere volunt.

69 *Animadvertit*] Affert Gronovius ex Put. libro *animoadvertit:* videlicet pro *animom*, seu *animum advertit*. Et

turus erat, mutavit. Tesseram vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati et pransi essent: armatus eques frenatos instratosque teneret equos. Vixdum satis certa luce, equitatum omnem cum levi armatura in stationes Punicas inmisit: inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit, præter opinionem destinatam suorum hostiumque, Romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis. Hasdrubal, clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo prosiluit, tumultumque ante vallum et trepidationem suorum, et procul signa legionum fulgentia, plenosque hostium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit. ipse cum peditum agmine [70] castris egreditur: nec ex ordine solito quidquam acie instruenda mutat. Equitum jam diu anceps pugna erat: nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis (quod prope [71] in vicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat. sed ubi jam haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactisque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam, in medium acceptam divisamque in partes duas, in subsidiis post cornua locat. Inde, ubi incipiendæ jam pugnæ tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere jubet. ipse e dextro cornu (ibi namque præerat) nuncium ad Silanum et Marcium mittit, ut cornu extenderent [72] in sinistra parte, quemadmodum se tendentem a dextra vidissent: et cum expeditis peditum equitumque prius pugnam consererent cum hoste, quam coïre inter se mediæ acies possent. Ita diductis cornibus, cum ternis peditum cohortibus, ternisque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hostem ducebant, sequentibus [73] in obliquum aliis. [74] Sinus in medio erat, quia[u] segnius Hispa-

U. C. 546.
A. C. 206.

Hostes adgreditur Scipio.

Equitatus in subsidiis locatus.

Prœlium initur.

[u] *qua* Crev.

hujus antiquæ lectionis vestigia, sed in pravum correctæ et interpolatæ, exhibet Vict. codex, *animis animadvertit.* Sic et l. XXVI. c. 19. duo vel optimi codices præferunt *animam advertit*, id est, *animum*, ut ibi observamus in not. 87. Multis et in aliis veterum locis corrupta est ab editoribus hæc scribendi ratio, ut apud Cæsarem, l. I. de B. Gall. versus finem, *quod eam partem minime firmam hostium esse animadverterat:* scripta lectio, teste Gronovio in not. ad l. XXIV. c. 48. *animum adverterat:* apud Sallust. in B. Jugurth. c. 69. *Vaccenses ubi animadvertere ad se vorsum exercitum pergere:* MSS. incorruptiores, observante Grutero, *animum advertere.* Remansit illa integra etiam in editis apud Cic. l. IX. ad Fam. ep. 9. *quid aut ille sperare possit aut tu, animum adverte pro tua prudentia.*

70 *Castris egreditur*] Victor. codex: *castra egreditur:* idque verum putamus. Neque enim scita hæc loquendi forma imperitum librarium sapit. Et sic infra, l. XXIX. c. 6. *egressi quidam urbem.*

71 * *Invicem*] Alternis vicibus.

72 *In sinistram partem, quemadmodum se tendentem ad dextram vidissent*] Hæc est vett. editorum et scriptorum lectio, quam Rhenanus temere mutaverat, jusseratque legi *in sinistra parte*, et *a dextra.*

73 * *In obliquum*] Ita ut non æqua fronte procederetur, sed in lineam obliquam, quæ ab extremis ducta cornibus oblique incideret in mediam aciem.

74 *Sinus in medio erat, qua*] Longe elegantius id nobis et expressius visum est, quam *quia.* Itaque admisimus, auctoribus Put. et Victor. codicibus.

U. C. 546. A. C. 206. norum signa incedebant. et jam conflixerant cornua, quum, quod roboris in acie hostium erat, Pœni veterani Afrique nondum ad teli conjectum venissent, neque in cornua, ut adjuvarent pugnantes, discurrere auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex adverso hosti. Cornua ancipiti prœlio urguebantur: eques, [75] levisque armatura, velites[u], circumductis alis in latera incurrebant; cohortes a fronte urguebant, ut abrumperent cornua a cetera acie.

XV. [76] Et quum[x] ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba Baliarium tironumque Hispanorum Romano Latinoque militi objecta erat, et, procedente jam die, vires etiam deficere Hasdrubalis exercitum cœperant, obpressos matutino tumultu coactosque, priusquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id sedulo diem extraxerat Scipio, ut sera pugna esset. nam ab septima demum hora peditum signa cornibus incucurrerunt. ad medias acies aliquanto serius pervenit pugna: ita ut prius æstus a meridiano sole, laborque standi sub armis, et simul fames sitisque corpora adficerent[y], quam manus cum hoste consererent. Itaque steterunt scutis innisi. nam super cetera elephanti etiam, tumultuoso genere pugnæ equitum velitumque et levis armaturæ consternati, e cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur corporibus animisque retulere pedem, ordines tamen servantes, [77] haud secus, quam si imperio ducis cederent integra acies. Sed quum eo ipso acrius, Vincuntur Pœni. ubi inclinatam sensere rem, victores se undique inveherent, nec facile inpetus sustineri posset; quamquam retinebat, obsistebatque cedentibus Hasdrubal, *ab tergo esse colles tutumque receptum, si modice se reciperent*, clamitans, tamen, vincente verecundiam metu, ([78] quum proximus quisque hostem cederet) terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. Ac primo consistere signa in radicibus collium, ac revocare in ordines militem cœperant; cunctantibus in adversum collem erigere aciem Romanis. inde[z] ut inferri inpigre signa viderunt, [79] integrata fuga, in castra pavidi com- Et in castra compelluntur.

[u] *et velites* Gron. Crev. [x] *tum* Gron. [y] *afficeret* Gron. Crev.
[z] *deinde* Eæd.

75 *Levisque armatura et velites*] Vid. not. 20. ad l. XXVI. c. 4.

76 *Et quum ab omni parte*] Et haudquaquam par pugna erat, tum omnibus de causis, tum ideo vel maxime, quod turba incondita Balearium tironumque Hispanorum Romano Latinoque militi objecta erat, et quod procedente jam die . . . Ceterum vulgo editi habent *Et tum:* scripti, ut dedimus.

77 *Haud secus quam si imperio ducis cederent integra acies*] Velut si cederent integri, non victi, non pulsi: ea prælii conditione et fortuna, ut essent integra acies. Servarunt nobis Put. et Victor. codices τὸ *cederent*, quod male mutatum erat ab editoribus in *cederet*.

78 *Quum proximus quisque hostem cederet*] Quum ii qui proximi erant hosti retrocederent. *Proximus hostem*, quomodo l. II. c. 48. *Proxime formam latrocinii:* et supra, 13. *Proxime vallum*. Vid. et not. 1. ad l. XXI. c. 1.

79 *Integrata fuga*] Scripti omnes nostri, ut et optimi e Gronovianis,

pelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat: cepissetque tanto inpetu castra, ni se ex vehementi sole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ dejecisset, ut vix in castra sua receperint se victores; quosdam etiam religio ceperit ulterius quidquam eo die conandi. Karthaginienses, quamquam fessos labore ac vulneribus nox imberque ad necessariam quietem vocabat, tamen, quia metus et periculum cessandi non dabat tempus, prima luce obpugnaturis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in armis parum præsidii foret, defensuri. Sed transitio sociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. Principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum est. is cum magna popularium manu transfugit. inde duo munita oppida cum præsidiis tradita a præfectis Romano. Et ne latius, inclinatis semel ad defectionem animis, serperet res, silentio proximæ noctis Hasdrubal castra movet. U. C. 546. A. C. 206.

XVI. Scipio, ut prima luce, qui in stationibus erant, retulerunt, profectos hostes, præmisso equitatu signa ferri jubet. adeoque citato agmine ducti sunt, ut, si via recta vestigia sequentes issent, haud dubie adsecuturi fuerint. ducibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Bætim fluvium, ut transeuntes adgrederentur. Hasdrubal, clauso transitu fluminis, ad oceanum flectit. et jam inde fugientium modo effusi abibant; idque ab legionibus Romanis aliquantum intervalli fecit. Eques levisque armatura, nunc ab tergo, nunc ab lateribus obcurrendo, fatigabat morabaturque: sed quum ad crebros tumultus signa consisterent, et nunc equestria, nunc cum velitibus [80] auxiliisque peditum prœlia consererent, supervenerunt legiones. Inde non jam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipse dux fugæ auctor in proximos colles cum sex millibus ferme semiermium evasit. ceteri cæsi captique: castra tumultuaria raptim Pœni tumulo editissimo communierunt: atque inde, cum hostis nequidquam subire iniquo adscensu conatus esset, haud difficulter sese tutati sunt. Sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat. itaque [81] transitiones ad hostem[a] fiebant. Postremo dux ipse, navibus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gades perfugit. Sequitur eos Scipio. Et adsecutus cædit. Hasdrubal Gades fugit.

[a] *hostes* Gron.

integra fuga. Gronovius subjicit *iterata:* sed haud magni momenti res est.

80 *Auxiliisque peditum*] Peditibus auxiliaribus, Hispanis nempe, qui apud Romanos militabant, quique quum essent leviores agilioresque pedite Romano legionum agmen præcesserant, et una cum velitibus equitibusque carpebant fugientes Pœnos. Observare non inutile est *auxilia* proprie et signate dici adjunctas Romanis exercitibus copias ex gentibus exteris, non vero ex Italicis populis, qui *socii* dicebantur, non *auxilia, auxiliaresve.*

81 *Transitiones ad hostem fiebant*] Jamdudum Rhenanus ita legi jusserat, non *ad hostes:* eique obtemperatum oportuit. Nam consentiunt scripti.

U. C. 546. A. C. 206. Scipio Tarraconem redit.

Scipio, fuga ducis hostium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem. ipse cum ceteris copiis, septuagesimis castris,[82] protinus caussis regulorum civitatiumque cognoscendis, ut præmia ad veram meritorum æstimationem tribui possent, Tarraconem rediit.

Masinissa conciliatur Romanis.

Post profectionem ejus Masinissa, cum Silano clam congressus, ut [83] ad nova consilia gentem quoque suam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit; [84] non tam evidenti eo tempore subitæ mutationis caussa, quam documento post id tempus constantissimæ ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili caussa fecisse. Mago inde, remissis ab Hasdrubale navibus, Gades petit. Ceteri, deserti ab ducibus, pars transitione, pars fuga, dissipati per proximas civitates sunt. nulla manus numero aut viribus insignis. Hoc maxime modo, ductu atque auspicio

Pulsi Hispania Pœni.

P. Scipionis, pulsi Hispania Karthaginienses sunt; [85] tertiodecimo anno, post bellum initum; quinto, quam P. Scipio provinciam et exercitum accepit. Haud multo post Silanus, debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

Scipio jam Africam et Karthaginem spectat.

XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuncius receptæ Hispaniæ Romam est missus. et quum ceteri lætitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui gesserat, inexplebilis virtutis veræque laudis, [86] parvum instar eorum, quæ spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. jam Africam magnamque Karthaginem, et in suum decus nomenque [87] velut consummatam ejus belli glo-

82 * *Protinus causis .. cognoscendis*] Cognoscendo et disceptando causas regulorum civitatumque, prout ad quosque veniebat.

83 * *Ad nova consilia*] Ad consilium suum de mutandis sociis.

84 *Non tam evidenti*] Non tam evidens fuit eo tempore mutationis Masinissæ causa, quam constantissima post id tempus ejus fides docuit, ne tum quidem . . . *Documento fidei*, pro *fide docente*. Ceterum, quod ad rem ipsam attinet, Appianus, libro de bellis Punicis hanc fuisse scribit Masinissæ transitionis causam, quod quum ei Asdrubal Gisgonis Sophonisben filiam suam despondisset, Carthaginienses eam, inscio utroque, Syphaci elocaverunt, ut pacem ab eo redimerent. Sed junctas hoc tempore Sophonisbæ cum Syphace nuptias refellit iter Scipionis ad Syphacem, de quo mox c. 17. et tota sequentis historiæ ratio. De causa transitionis Masinissæ ad Romanos, vid. not. 46. ad l. XXIX. c. 29.

85 *Tertio decimo anno post bellum initum*] Sic recte Glareanus ex Livio ipso, supra, c. 10. Olim *quartodecimo.* Ceterum hic annus *sextus*, non *quintus* numerari deberet, ex quo Scipio provinciam et exercitum accepit. Nisi dicamus ideo quintum annum nondum expletum esse, quod Scipio sub finem æstatis primo in Hispaniam venerit; initio æstatis hoc anno pepulerit Hispania Pœnos. Porro pro eo quod prius legebatur *quinto postquam*, dedimus *quinto quam*, subnixi auctoritatibus optimorum codicum, Put. Cantabrig. aliorumque; et præterea aliis consimilibus apud nostrum exemplis: ut l. XXVIII. c. 45. *Die quadragesimo quinto, quam ex sylvis detracta materia erat:* et l. III. c. 33. *Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat:* et alibi sæpius.

86 * *Parvum instar*] Parvam imaginem. Ex receptis ac domitis Hispaniis vix parvam speciem capi posse putabat eorum quæ animo destinasset.

87 *Velut consummatam*] Hæc pro-

riam spectabat. Itaque, præmoliendas sibi[b] ratus jam res conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit tentare. Masæsylorum is rex erat. Masæsyli, gens adfinis Mauris, in regionem Hispaniæ, maxime qua sita Nova Karthago est, spectant. Fœdus ea tempestate regi cum Karthaginiensibus erat, quod haud gravius ei sanctiusque, quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, et quia res tum prosperæ ubique Romanis, Pœnis in Italia adversæ, in Hispania nullæ jam erant, amicitiam se Romanorum accipere adnuit. firmandæ ejus fidem nec dare, nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Lælius, in id modo fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax adfectanti res Africæ erat, opulentissimus ejus terræ rex, bello jam expertus ipsos Karthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ, quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone, M. Silano Karthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relictis, ipse cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Karthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum et leni adjuvante vento, in Africam trajecit. Forte ita incidit, ut eo ipso tempore Hasdrubal pulsus Hispania, septem triremibus portum invectus, anchoris positis terræ adplicaret naves; quum [88] conspectæ duæ quinqueremes haud cuiquam dubio, quin hostium essent, obprimique a pluribus, priusquam portum intrarent, possent, nihil aliud, quam tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum, nequidquam armaque et naves expedientium, fecerunt. percussa enim [89] ex alto vela paullo acriori vento prius in portum intulerunt quinqueremes, quam Pœni anchoras molirentur. nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Hasdrubal, mox Scipio et Lælius egressi, ad regem pergunt.

U. C. 546.
A. C. 206.
Syphacem sibi conciliare statuit.

In Africam trajicit.

XVIII. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) visum,

Hasdrubal et Scipio eodem tecto recipiuntur.

b *ibi* Gron. Crev.

cul dubio vitiosa sunt. Conjicit Gronovius, *olim consummandi ejus belli gloriam:* quod admittere possumus, donec vel liber aliquis, vel conjectura felicior veram huic loco sanitatem afferat. Codex unus e nostris, *velut consummaturam.* * Sensus patet: in suum decus nomenque ituram consummandi ejus belli gloriam.

88 * *Conspectæ duæ quinqueremes . . . . nihil aliud quam tumultum*] Ad conspectum duarum quinqueremium Romanarum moti quidem sunt Pœni, sed nihil aliud effectum est quam tumultus, et trepidatio militum simul et nautarum. Quinqueremes ea dicuntur fecisse, quibus causam et occasionem præbuerunt. Sic l. V. c. 39. *Complorati omnes pariter vivi mortuique, totam prope urbem lamentis impleverant.*

89 * *Ex alto*] Mari.

U. C. 546. A. C. 206. duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum uno die suam pacem amicitiamque petentes venisse. Utrumque in hospitium invitat; et, quoniam fors eos sub uno tecto esse, atque ad eosdem penates, voluisset: contrahere ad conloquium dirimendarum simultatium caussa est conatus; Scipione abnuente, aut privatim sibi ullum cum Pœno odium esse, quod conloquendo finiret, aut de republica se cum hoste agere quidquam injussu senatus posse. Illud magno opere tendente rege, ne alter hospitum exclusus mensa videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas, haud abnuit. Cœnatumque simul apud regem est: et eodem etiam lecto Scipio atque Hasdrubal (quia ita cordi erat regi) adcubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo, barbarum insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum, facunde adloquendo sibi conciliaret[c], [90] *mirabilioremque sibi eum virum*[d] *congresso coram visum* præ se ferebat, *quam bello rebus gestis. Nec dubitare*, [91] *quin Syphax regnumque ejus jam in Romanorum essent*[e] *potestate. eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non, quo modo Hispaniæ amissæ sint, quærendum magis Karthaginiensibus esse, quam, quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta provincia novæ ditionis*, [92] *relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajecisse sese*[f] *in hostilem terram, regiam*[g] *in fidem inexpertam:* [93] *sed potiundæ Africæ spem adfectantem. Hoc eum jam pridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret.* Sci-

Scipionis comitas et dexteritas.

Hasdrubalis de eo judicium.

[c] *conciliarit* Gron. Crev. [d] *virum* del. Eæd. [e] *esset* Eæd. [f] *trajecisse et commisisse sese* Eæd. [g] *in potestatem regiam* Eæd.

90 *Mirabilioremque sibi eum*] Omnes scripti addunt *virum*. Resecuerunt editores, quia sequitur *illi viro*. Perizonius legit *mirabiliorem qui*. Vid. not. 89. ad l. IV. c. 17. supra.

91 *Quin Syphax regnumque ejus jam in Romanorum esset potestate*] Put. et Victor. codices, *essent*.

92 *Relictis exercitibus*] Hic plerique scripti multum dissident a vulgatis. Habent enim fere: *relictis exercitibus duobus trajecisse sese in hostilem terram regium in fidem inexpertam*. At editi: *relictis exercitibus, duabus navibus trajecisse et commisisse sese in hostilem terram, in potestatem regiam, in fidem inexpertam*. Quod scripti omittunt *et commisisse*, id amplectimur. Brevior enim fit oratio sine ullo dispendio sensus: et sic Valer. Maximus, qui profecto hæc Livii verba intuebatur, l. IX. c. 8. *Quam temere se Africanus superior ex Hispania duabus quinqueremibus ad Syphacem trajecit? τὸ duabus navibus*, vel *duabus quinqueremibus*, ut exhibet regius codex, omnino retinendum nobis videtur, tum quia eodem modo Valerius Maximus, tum quia id facit ad augendam Scipionis audaciam. Unde et Fabius infra c. 42. ut temeritatis arguat Scipionem, hoc ipsum urget quod *duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam et majestatem imperii commisisset*. Finem hujus periodi sic concinnat ex scriptis Gronovius, *in hostilem terram, regiam, infidam, inexpertam*. Utatur cui libuerit. Nobis vulgata lectio, quam tuetur Victorinus codex, arridet magis.

93 *Sed potiundæ Africæ spem affectantem*] Tendentem ad spem potiundæ Africæ. Sic Ovid. l. V. Metam. v. 377. *nam spes affectat easdem*.

pio, fœdere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiisque et plerumque sævis in alto jactatus ventis, die quarto Novæ Karthaginis portum tenuit. U. C. 546. A. C. 206. Redit in Hispaniam.

XIX. Hispaniæ sicut a bello Punico quietæ erant, ita quasdam civitates, propter conscientiam culpæ, metu magis, quam fide, quietas esse adparebat: quarum maxime insignes et magnitudine et noxa Illiturgi et Castulo erant. [94] Castulo, quum prosperis rebus socii fuissent, post cæsos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Pœnos. Illiturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, quum dubiæ Hispaniæ essent, merito magis, quam utiliter, sævitum foret. Tunc, jam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur venisse, adcitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem obpugnandum mittit: ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Illiturgin castris pervenit. Clausæ erant portæ, omniaque instructa et parata ad obpugnationem arcendam: Illiturgin obpugnat. adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. [95] Hinc et hortari [h] milites Scipio orsus est. *Ipsos* [96] *claudendis portis* [i] *indicasse Hispanos, quid, ut timerent, meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum iis, quam cum Karthaginiensibus, bellum gerendum esse. Quippe cum illis prope sine ira de imperio et gloria certari;* [97] *ab his* [k] *perfidiæ et crudelitatis et sceleris pœnas expetendas esse. Venisse tempus, quo et nefandam commilitonum necem, et in semet ipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur: et in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis umquam Romanum civem militemve in ulla fortuna* [98] *opportunum injuriæ duceret.* Ab hac cohortatione ducis incitati, scalas electis per manipulos viris dividunt: partitoque exercitu, ita ut parti alteri Lælius præesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem adgrediuntur. Non dux

h *et hortari* leg. *exhortari* Gron. i *claudendo portas* Ead. k *iis* Ead.

94 *Castulo quum .... socii fuissent*] Aptius legi videretur *Castulonenses*, quod præferunt vulgati libri; eo quidem magis, quod in iis quæ sequuntur, opponuntur *Illiturgitani*. At quum Gronovius testetur in duodecim minimum MSS. quibus assentiuntur nostri quoque et Hearnii codices, et in antiquissimis editis reperiri *Castulo*, tanta auctoritate nixam lectionem rejicere ausi non sumus.

95 *Hinc et hortari*] Sic habet Put. codex: sic et editi ante Sigonium: elegantius profecto, quam quod ille substituit, *hinc exhortari*.

96 *Claudendis portis*] Tres e nostris scriptis, multi e Gronovianis stant pro hac lectione, quam et vett. editi tuentur. Quin et eam sua commendare debet elegantia. Itaque non fecerat operæ pretium Rhenanus, dum jusserat legi *claudendo portas*.

97 *Ab his*] Vulgo *ab iis*. Sed *his* magis accurate respondet τῷ *illis*, quod præcedit. Unde, auctoribus compluribus scriptis, illud admisimus.

98 * *Opportunum injuriæ*] Talem, qui impune injuria affici et male mulctari posset.

U. C. 546. A. C. 206.

unus, aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpæ metus ad defendendam inpigre urbem hortatur. [99] et meminerant, et admonebant alii[l] alios, *supplicium ex se, non victoriam, peti.* [1] *Ubi quisque mortem obpeteret, id referre; utrum in pugna et in acie, ubi Mars communis et victum sæpe erigeret, et adfligeret victorem; an postmodo, cremata et diruta urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera et vincula, omnia fœda atque indigna passi, exspirarent.* Igitur non militaris modo ætas, aut viri tantum, sed feminæ puerique supra animi corporisque vires adsunt: propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. Non libertas solum agebatur, [2] quæ virorum fortium tantum pectora acuit; sed ultima omnium supplicia, et fœda mors ob oculos erat. Accendebantur animi et [3] certamine laboris ac periculi, atque ipso inter se conspectu. Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniæ exercitus, ab unius oppidi juventute sæpe repulsus a muris, [4] haud satis decoro prœlio trepidaret[m]. Id ubi vidit Scipio, veritus, ne vanis conatibus suorum [5] et[n] hostibus cresceret animus, et segnior miles fieret, sibimet conandum ac partem periculi capessendam esse ratus, increpita ignavia militum, ferri scalas jubet: se ipsum, si ceteri cunctentur, escensurum minatur. Jam subierat haud mediocri periculo mœnia, quum clamor undique ab [6] sollicitis vicem imperatoris militibus sublatus, scalæque multis simul partibus erigi cœptæ. Et ex altera parte Lælius instat. Tum victa oppidanorum vis, dejectisque pro-

Oppidani acriter resistunt.

Urbs capitur.

l *alii* del. Crev. m *trepidarit* Gron. Crev. n *et* del. Gron.

99 *Et meminerant, et admonebant alios*] Et ipsi apud animum suum meminerant, et alios quoque admonebant. Sigonius hic inseruerat vocem *alii*, quam respuunt et scripti, et ipsa, nisi fallimur, Latinitatis ratio. Etenim quod Gallice diceremus *ils s'avertissoient les uns les autres*, id Latine efferendum est, *admonebant sese invicem*. Sensus autem hujus orationis, *admonebant alii alios*, esset, *admonebant alii quidem hos, alii vero illos.*

1 *Ubi quisque mortem oppeteret, id referre; utrum*] Supra admonuerunt sese invicem, *supplicium ex se, non victoriam, peti.* Unde sequitur eos qui in acie vitam non amisissent, postea inter supplicia cruciatusque exspiraturos. Quum igitur mors omnibus certa et destinata sit, adjiciunt id unum referre, seu id unum superesse discrimen, quo quisque loco et modo mortem oppeteret; utrum in pugna et in acie, an postmodo inter verbera et vincula contumeliasque exspirarent.

2 *Quæ virorum fortium tantum*] Minime hic opus est voce *tantum*, cujus etiam ingrata repetitio est, quum et in versu præcedenti reperiatur *solum*, et in iis quæ præcedunt, *modo, tantum.*

3 * *Certamine*] Æmulatione. Vid. not. 35. ad XXVI. 44. Infra c. 21. conjunguntur *certamen* et *æmulatio.*

4 *Haud satis decoro prœlio trepidarit*] Put. et Victor. codices, *trepidaret.*

5 *Et hostibus cresceret animus*] Adjecimus particulam *et*, ex auctoritate trium optimorum codicum, Put. Cantabrig. et regii.

6 * *Sollicitis vicem imperatoris*] Sollicitis de vice, de sorte, de periculo imperatoris.

pugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est. U. C. 546. A. C. 206. Tum etiam arx.

XX. Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, et oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, versis, et Romanis subeuntibus, qua adire poterant, conspexerunt [7] editissimam urbis partem, [8] quia rupe præalta tegebatur, neque opere ullo munitam, et ab defensoribus vacuam. levium corporum homines, et multa exercitatione pernicium, clavos secum ferreos portantes, qua per inæqualiter eminentia rupis poterant, scandunt. sicubi nimis arduum et leve saxum obcurrebat, clavos per modica intervalla figentes, quum velut gradus fecissent, primi sequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos, qui præirent, in summum evadunt. inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis. Tum vero adparuit, ab ira et ab odio urbem obpugnatam esse. nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor est. Trucidant inermes juxta atque armatos, feminas pariter ac viros: usque ad infantium cædem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt, quæ incendio absumi nequeunt: adeo vestigia quoque urbis exstinguere, ac delere memoriam hostium sedis, cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum ducit: quam urbem non Hispani modo [9] convenæ, sed Punici etiam exercitus ex ° dissipata passim fuga reliquiæ tutabantur. sed adventum Scipionis prævenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorque inde ac desperatio invaserat; et [10] in diversis caussis, quum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Karthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor. Himilco Punicis auxiliaribus præerat: quos urbemque, clam fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit. nec tantumdem noxæ admissum erat, et aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio.

Oppidani ad internecionem delentur.

Urbs incenditur.

Castulonem deditione recipit.

XXI. [11] Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdo-

° e Gron. Crev.

7 *Editissimam urbis partem*] Vix dubitaverimus legendum hic esse *arcis*, non *urbis*. Si quis accurate totam hanc narrationem perpenderit, animadvertet profecto hic explicari et fusius narrari, quod primo Livius uno verbo indicaverat de arce etiam inter tumultum capta, ab ea parte qua inexpugnabilis videbatur.

8 *Quia rupe*] Nostri, ut et Gronoviani libri, *quæ*. Rhenanus legi jubet *qua*, id est, procul dubio, qua parte. Nobis, ut in re parvi momenti, inclinat tamen sententia, ut ultimum hoc, nempe *qua*, magis Livianum esse putemus. Sic supra c. 14. ubi vulgo edebatur *quia segnius*, reposuimus ex MSS. *qua segnius*.

9 * *Convenæ*] Huc variis e locis congregati.

10 * *In diversis caussis*] Quum causa Hispanorum, et causa Carthaginiensium, diversæ essent.

11 *Marcius inde ... missus*] Vocem ultimam eliminaverat Gronovius, quia scilicet eam et Put. et quidquid est

U. C. 546. A. C. 206. Gladiatorium spectaculum edit Scipio.

miti erant, sub jus ditionemque redigendos missus. Scipio Karthaginem, ad vota solvenda Diis, munusque gladiatorium, quod mortis caussa patris patruique paraverat, edendum, rediit. Gladiatorium spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, [12] servorum, quive[p] venalem sanguinem habent. Voluntaria omnis et gratuita opera pugnantium fuit. nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitæ genti virtutis ostendendum: alii ipsi professi, se pugnaturos in gratiam ducis: alios æmulatio et certamen, ut provocarent, provocatique haud abnuerent, traxit. quidam, quas disceptando controversias finire nequiverant[q], aut noluerant, pacto inter se, [13] ut victorem res sequeretur, ferro decreverunt. Neque obscuri generis homines, sed clari inlustresque, Corbis et Orsua patrueles fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis major erat ætate. Orsuæ pater princeps proxime fuerat, a fratre majore post mortem ejus principatu accepto. Quum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras; negatum id ambo dicere communibus cognatis, nec alium Deorum hominumve, quam Martem, se judicem habituros esse. Robore major, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio subjiceretur, præoptantes, [14] quum dirimi ab tanta rabie nequirent[r], insigne spectaculum exercitui præbuere documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset. Major usu armorum et astu facile stolidas vires minoris superavit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi [15] pro copia, et provinciali et castrensi adparatu.

Corbis et Orsua.

Marcius Astapam obpugnat.

XXII. Res interim nihilominus ab legatis gerebantur.

[p] *servorum delectu ac liberorum, qui* Gron. [q] *nequierant* Gron. Crev. [r] *quod ab tanta rabie dirimi nequirent* Gron. *quum ab etc.* Crev.

aliorum codicum ignorarent. At nos eam et in Put. et in ceteris omnibus nostris exstare testamur, nisi quod quidam *missos*.

12 * *Servorum, quive venalem sanguinem habent*] Servorum, vel liberorum hominum qui mercede accepta sanguinem et vitam impendunt spectantium oblectationi. + Secuti sumus cum Clerico certissimam emendationem Gronovii, qui, quum optimi MSS. habeant *servorum qui venalem sanguinem habent*, addita vocula *ve* post *qui*, huic loco sanitatem restituit. Qui venalem sanguinem habet, is necessario liber est. Neque enim servi possunt venalem habere sanguinem, qui in dominorum potestate est. Vulgo legitur *servorum delectu ac liberorum, qui venalem sanguinem habent:* oratio inutili sarcina verborum onerata.

13 * *Ut victorem res sequeretur*] Ut victor id auferret, de quo lis esset.

14 *Quum ab tanta rabie*] Rhenanus pro *quum* reposuerat *quod*. Sed prius illud magis placet, et nititur scriptis.

15 *Pro copia, et provinciali et castrensi apparatu*] Vacat vox *apparatu*, et videtur in contextum irrepsisse e margine, ubi ad interpretandam vocem *copia* a nescio quo poni potuit. *Pro copia et provinciali et castrensi:* id est, non magnifico apparatu, qualis erat ludorum qui in urbe edebantur, sed pro ea copia, qua instrui poterant in provincia et in castris.

Marcius, superato Bæte amni, quem incolæ Certim adpellant, duas opulentas civitates sine certamine in deditionem accipit. Astapa urbs erat, Karthaginiensium semper partis: neque id tam dignum ira erat, quam quod, [16] extra necessitates belli, præcipuum in Romanos gerebant odium. nec urbem aut situ aut munimento tutam habebant, quæ feraciores iis animos faceret: sed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, inpulerant, et vagos milites Romanos lixasque et mercatores exciperent. magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positis insidiis circumventum, iniquo loco interfecerunt. Ad hanc urbem obpugnandam quum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, nec spes mœnibus aut armis tuendæ salutis erat, facinus in se ac suos fœdum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum suarum congererent. super eum cumulum conjuges ac liberos considere quum jussissent, ligna circa exstruunt, fascesque virgultorum conjiciunt. Quinquaginta deinde armatis juvenibus præcipiunt, *ut, donec incertus eventus pugnæ esset, præsidium eo loco fortunarum suarum corporumque, quæ cariora fortunis essent, servarent. Si rem inclinatam viderent, atque in eo jam esse, ut urbs caperetur; scirent omnes, quos euntes in prœlium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros. Illos se per Deos superos inferosque orare, ut memores libertatis, quæ illo die aut morte honesta, aut servitute infami finienda esset, nihil relinquerent, in quod sævire iratus hostis posset. Ferrum ignemque in manibus esse. Amicæ ac fideles potius ea, quæ peritura essent, absumerent manus, quam insultarent superbo ludibrio hostes.* His adhortationibus exsecratio dira adjecta, si quem a proposito spes mollitiave animi flexisset. inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erumpunt. Neque erat ulla satis firma statio obposita; quia nihil minus, quam ut egredi mœnibus auderent, timeri poterat. perpaucæ equitum turmæ, levisque armatura repente e castris ad id ipsum emissa obcurrit. Acrior inpetu atque animis, quam compositior ullo ordine[a], pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primus hosti se obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ. pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, quum cæci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent. dein vetus miles, adversus temerarios inpetus pertinax,

U. C. 546.
A. C. 206.

Astapensium furor.

[a] *ordine ullo* Gron. Crev.

16 *Extra necessitates belli*] Extra necessitas coëgerat hostilem adversus eas etiam occasiones, in quibus belli Romanos animum ostendere.

U. C. 546. A. C. 206. cæde primorum insequentes subpressit. conatus paullo post ultro[1] inferre pedem, ut neminem cedere, atque obstinatos mori in vestigio quemque suo vidit; patefacta acie (quod ut facere posset, multitudo armatorum facile suppeditabat) cornua hostium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

Ad unum occiduntur.

XXIII. [17] Atque hæc tamen hostium iratorum, ac tum maxime dimicantium, [18] jure belli in armatos repugnantesque edebantur. fœdior alia in urbe trucidatio erat, quum turbam feminarum puerorumque inbellem inermemque cives sui cæderent, et in succensum rogum semianima pleraque injicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent: postremo ipsi, cæde miseranda suorum fatigati, cum armis medio se incendio injecerunt. Jam cædi perpetratæ victores Romani supervenerunt. ac primo conspectu tam fœdæ rei mirabundi parumper obstupuerunt. dein quum aurum argentumque, cumulo rerum aliarum interfulgens, aviditate ingenii humani, rapere ex igne vellent, correpti alii flamma sunt, alii ambusti adflatu vaporis: quum receptus primis, urguente ingenti turba, non esset. Ita Astapa, sine præda militum, ferro ignique absumta est. Marcius, ceteris ejus regionis metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Karthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies perfugæ a Gadibus venerunt, pollicentes, urbem Punicumque præsidium, quod in ea urbe esset, et imperatorem [19] præsidii cum classe prodituros esse. Mago ibi ex fuga substiterat, navibusque in oceano conlectis, aliquantum auxiliorum et trans fretum ex Africa ora, et ex proximis Hispaniæ locis per Hannonem præfectum coëgerat. Fide accepta dataque perfugis, et Marcius eo cum expeditis cohortibus, et Lælius cum septem triremibus, quinqueremi una, est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent.

Pueri et feminæ a suis in urbe trucidati.

Gaditani perfugæ.

Scipionis morbus.

XXIV. Scipio ipse gravi morbo inplicitus, graviore tamen fama, quum ad id quisque, quod audierat, (insita hominum libidine alendi de industria rumores) adjiceret aliquid, provinciam omnem ac maxime longinqua ejus turbavit: adparuitque, quantam excitatura molem vera fuisset clades, quum vanus rumor tantas procellas excivisset. non

[1] *ultra* Gron. Crev.

17 *Atque hæc tamen*] Atque hæc hostium erant iratorum ac tum maxime dimicantium facta, atrocia quidem, sed tamen jure belli edita in armatos repugnantesque.

18 *Jure belli in armatos*] Hæc verba a scriptis quamplurimis absunt, teste Gronovio; nec in ullo nobis occurrerunt. Vix dubitamus tamen ea Livii esse, quum et exaugeant sententiam, nec quidquam peregrinum aut pingue redoleant. Nec mirum videri debet hic aliquid perturbatum et mancum reperiri in scriptis, in quibus tanta fuit hoc loco librariorum temeritas et protervia, ut magnam hujus libri partem in librum sequentem transferrent.

19 * *Præsidii*] Dele supervacuam vocem.

socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius et Indibilis, quibus (quia regnum sibi Hispaniæ, pulsis inde Karthaginiensibus, destinarant animis) [20] nihil pro spe contigerat, concitatis popularibus ([21] Lacetani autem erant) et juventute Celtiberorum excita, agrum Suessetanum Sedetanumque sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. Civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant; [22] præsidium gentibus, quæ cis Iberum incolunt, inpositum. Motæ autem eorum mentes sunt non tum primum, quum de vita imperatoris [23] dubii rumores adlati sunt; sed jam ante, licentia ex diutino, ut fit, otio conlecta, [24] et nonnihil, quod in hostico laxius rapto suetis vivere artiores in pace res erant. [25] Ac primo sermones tantum occulti serebantur, *si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatum jam et confecta provincia esset, cur in Italiam non revehi?* Flagitatum quoque stipendium procacius, quam ex more et modestia militari erat: et ab custodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos jacta: et noctu quidam prædatum in agrum circa pacatum ierant: postremo interdiu ac propalam sine commeatu ab signis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiæ, aut imperio eorum, qui præerant, gerebatur. forma tamen Romanorum castrorum constabat una ea spe, quod tribunos ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque rati fore, et jura reddere [26] in principiis sinebant, et signum ab eis petebant, et in stationes ac vigilias in ordinem ibant: et, ut vim imperii abs-

U. C. 546.
A. C. 206.

Seditio exercitus ad Sucronem.

20 * *Nihil pro spe contigerat*] Nihil tale contigerat, quale speraverant.

21 *Lacetani autem erant*] Mirum quod hic soli Lacetani nominentur tanquam populares Mandonii et Indibilis, quum et supra l. XXVI. c. 49. Indibilis dicatur regulus Illergetum, et infra l. XXIX. c. 2. etiam Illergetem eum vocet Livius, passim denique Ilergetes videantur proprius fuisse Indibilis et Mandonii miles. Fortasse nominis eorum deformata quædam remanent vestigia in voce *autem*, quæ nullo modo hic necessaria est; ac scripserit Livius *Lacetani et Illergetes erant*. Certe conjunguntur infra hi populi, capp. 27. et 34.

22 * *Præsidium gentibus, quæ cis Iberum incolunt*] Sucro oppidum et fluvius ultra Iberum est, sed eo intervallo, ut facile inde in citeriora revocari potuerint copiæ, si quo earum operæ usus esset. Tum autem non ita fortasse urgenda est rigida verborum Livianorum proprietas, ut gentes *quæ cis Iberum incolunt* intelligi non possint laxiore sensu gentes Ibero vicinæ; cum respectu ad regiones Hispaniæ longinquas et in Oceanum vergentes, in quibus hac æstate bellum Romani gessere. Possis legere *circa Iberum*.

23 *Dubii rumores allati sunt*] Scripti ignorant vocem *rumores*. Victor. codex: *dubie allatum sit*. Legere videmur posse cum Gronovio: *dubie allatum est*.

24 * *Et nonnihil, quod*] Aliqua etiam ex parte id valuerat ad movendas et deflectendas a sanitate illorum mentes, quod in hostili agro prius assueti laxius et liberius vivere ex iis quæ rapiebant, tum, quum in sociorum agro essent, minus commode, minus laxe vivebant.

25 *Ac primo sermones*] Quisquis hoc dedit, non male consuluit sensui. Sed scripti, *primores*, vel *primo res*.

26 *In principiis*] Vid. not. 65. ad l. VII. c. 12.

U. C. 546. A. C. 206. tulerant, ita speciem dicto parentium,[27] ultro sibi imperantes, servabant. Erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque improbare tribunos ea, quæ fierent, et conari obviam ire, et propalam abnuere, furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaque ex principiis,[28] ac post paullo e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum et C. Atrium Umbrum, delatum omnium consensu imperium est: qui, nequaquam tribuniciis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fasces securesque, adtrectare ausi: neque venit in mentem, suis tergis suisque cervicibus virgas illas securesque imminere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falso credita occæcabat animos: sub cujus vulgatam mox famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram bello. in eo tumultu et sociis pecunias imperari, et diripi propinquas urbes posse. et, turbatis rebus, quum omnia omnes auderent, minus insignia fore, quæ ipsi fecissent.

XXV. Quum alios subinde recentes nuncios, non mortis modo, sed etiam funeris, exspectarent, neque superveniret quisquam, evanesceretque temere ortus rumor; tum primi auctores requiri cœpti. et, subtrahente se quoque, ut credidisse potius temere, quam finxisse, rem talem videri posset, destituti duces jam sua ipsi insignia, et pro vana imagine imperii, quod gererent, veram justamque mox in se versuram potestatem horrebant. [29] Stupente ita seditione[t], quum vivere primo, mox etiam valere Scipionem, certi auctores adferrent, tribuni militum septem ab ipso Scipione missi sunt[u]. Ad quorum primum adventum exasperati animi; mox, ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt. circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principiis prætorioque, ubi sermones inter se serentium circulos vidissent, adloquebantur, percunctantes magis, quæ caussa iræ [30] consternationisque subitæ foret, quam factum accusantes. Vulgo *stipendium*

Tribuni militum a Scipione ad seditiosos missi.

Permulcent eos placido sermone.

[t] *Stupenti ita seditioni* Gron. Crev. [u] *supervenerunt* Eæd.

27 *Ultro sibi imperantes*] Hoc debetur Gronovio, quum antea editi haberent *ultro ipsi*, scripti, *ultro si*, vel *ultro se*.

28 *Ac post paulo*] Sic ordinant has voces scripti. Ut et l. XXII. c. 60. *Annibalem post paulo audistis*: et l. V. c. 55. *quum senatus post paulo . . . haberetur*.

29 *Stupenti . . . . seditioni . . . supervenerunt*] Scripti, et Gronoviani, et nostri, *stupente . . . . seditione*. Tum nullus agnoscit ultimum verbum *supervenerunt*. Vix tamen quisquam nobis eripiat, quin credamus germanam hanc esse Livii scripturam, quæ et clara, et scita atque elegans est. Si quis tamen nihil omnino, nisi sub certorum testium fide, admissum velit, legat cum regio et Victor. codd. *stupente ita*, vel *jam seditione . . . tribuni militum septem missi ab ipso Scipione sunt*.

30 **Consternationis*] Tumultus, motus animorum.

non datum ad diem jactabatur: *et, quum eodem tempore, quo scelus Iliturgitanorum exstitisset, post duorum imperatorum duorumque exercituum stragem, sua virtute defensum nomen Romanum ac retenta provincia esset: Iliturgitanos pœnam noxæ meritam habere; suis recte factis gratiam qui exsolvat, non esse. Talia querentes æqua orare, seque ea relaturos ad imperatorem,* respondebant. *lætari, quod nihil tristius, nec insanabilius esset: et P. Scipionem Deûm benignitate, et rempublicam* [31] *esse gratiæ referendæ.* Scipionem bellis adsuetum, ad seditionum procellas rudem, sollicitum habebat res, [32] ne aut exercitus peccando, aut ipse puniendo, modum excederet. in præsentia, ut cœpisset, leniter agi placuit, [33] et, missis circa stipendiarias civitates exactoribus[x], stipendii spem propinquam facere. Edictum subinde propositum, ut ad stipendium petendum convenirent Karthaginem; seu carptim partes, seu universi mallent. Tranquillam seditionem, jam per se languescentem, repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. redierant enim in fines, omisso incepto, Mandonius et Indibilis, postquam vivere Scipionem adlatum est. nec jam erat aut civis, aut externus, cum quo furorem suum consociarent. Omnia circumspectantes consilia nihil reliqui habebant, præter non tutissimum a malis consiliis receptum, ut imperatoris vel justæ iræ, vel non desperandæ clementiæ sese committerent. etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicasset. Suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse: nec ipsam atrocem, nec atroci pœna dignam: ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, singulæne cohortes, an universi, ad stipendium petendum irent. inclinavit sententia, quod tutius censebant, universos ire.

U. C. 546. A. C. 206.

Seditiosi jubentur venire Karthaginem.

XXVI. Per eosdem dies, quibus hæc illi consultabant, consilium de iis Karthagini erat: certabaturque[y] sententiis, utrum in auctores tantum seditionis (erant autem hi numero haud plus, quam quinque et triginta) animadverteretur, an plurium supplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio magis, quam seditio, esset. Vicit sententia lenior, ut, unde orta culpa esset, ibi pœna consisteret. ad multitudinem cas-

x *missi—exactores* Gron. Crev. y *certabantque* Excd.

31 * *Esse gratiæ referendæ*] Esse in ejusmodi statu, ut gratiam illis referre possint.

32 * *Ne . . exercitus peccando . . modum excederet*] Atque adeo omnem sibi ipse ad pœnitentiam abscinderet regressum, et imperatoris clementiæ nullum locum relinqueret.

33 *Et missi . . exactores . . fecere*] Duo e nostris codd. tuentur eam lectionem, quam loco movit Gronovius: *et missis circa stipendiarias civitates exactoribus stipendii spem propinquam facere.* Quam quidem facile amplecteremur; et eo quidem magis, quod omnes scripti, ipso teste Gronovio, retinent *exactoribus.* Ille ex conjectura rescripsit *exactores.*

U. C. 546. A. C. 206. Expeditio in Lacetanos edicitur.

tigationem satis esse. Consilio dimisso, [34] ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Karthagine erat, et cibaria dierum aliquot parare jubentur. tribunis septem, qui et antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt; ut eos, per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos sopitosque vino, vincirent. Haud procul jam Karthagine aberant, quum ex obviis [35] auditum, postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci, [36] non metu modo omni, qui tacitus insidebat animis, liberavit eos, sed lætitiam ingentem fecit: quod magis habituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in potestate ejus essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti sermonibus de industria compositis, *lætum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent*, corpora curant. A tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis, per idoneos homines perducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta inpedimenta exercitus, cujus simulabatur iter, proficisci cœpere. sub lucem signa mota, et ad portam retentum agmen, custodesque circa omnes portas missi, ne quis [37] urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem, qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri subclamationibus, concurrunt. Simul et imperator in tribunal escendit, et reducti armati a portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt. tum omnis ferocia concidit, et, ut postea fatebantur, nihil æque eos terruit, quam præter spem robur et color imperatoris, quem adfectum visuros crediderant, vultusque, qualem ne in acie quidem aiebant meminisse. Sedit tacitus paullisper, donec nunciatum est, deductos in forum auctores seditionis, et parata jam omnia esse.

Comprehenduntur seditionis auctores.

Oratio Scipionis ad seditiosos.

XXVII. Tum, silentio per præconem facto, ita cœpit: *Numquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum adloquerer, credidi. non quo verba umquam potius, quam res, exercuerim; sed quia prope a pueritia in castris habitus,* [38] *ad-*

34 *Ut id actum videretur, expeditio*] Edicitur expeditio adversus Mandonium et Indibilem, ut de ea re actum esse videretur in consilio, non de seditione Sucronensi.

35 *Auditum ... liberavit ... fecit*] *Auditum* est in recto casu, et refertur ad verba sequentia *liberavit ... fecit.* Nuncius ex obviis acceptus, nempe, exercitum omnem postero die proficisci, non liberavit modo eos omni metu, sed et lætitiam ingentem fecit. Hanc loquendi formam videtur adamasse Livius. Vid. supra I. 53, et XXVII. 45.

36 *Non metu modo omni*] Omnes scripti, et Gronoviani, et nostri, carent particula *modo*, quæ tamen necessaria est.

37 *Urbe egrederetur*] Et hic quoque Vict. codex præfert *urbem:* ut supra, c. 14. *castra egreditur.*

38 *Assueram*] Sic dedimus, auctoribus regio, Put. et Cantabrig. codi-

sueram militaribus ingeniis. Ad vos quemadmodum loquar, U. C. 546.
[39] *nec consilium, nec oratio suppeditat: quos ne quo nomine qui-* A. C. 206.
dem adpellare debeam, scio. Cives? qui a patria vestra descistis: an milites? qui imperium auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis. hostes? corpora, ora, vestitum, habitum civium agnosco: facta, dicta, consilia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi quod Ilergetes et Lacetani, aut optastis aliud, aut sperastis? Et illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiæ nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt: vos auspicium et imperium ad Umbrum Atrium et Calenum Albium detulistis. Negate, vos id omnes fecisse, aut factum voluisse, milites: paucorum eum furorem atque amentiam esse, libenter credam negantibus. nec enim ea sunt commissa, quæ vulgata in omnem exercitum sine piaculis ingentibus expiari possint. Invitus ea, tamquam vulnera, adtingo. sed nisi tacta tractataque sanari non possunt. Equidem, pulsis Hispania Karthaginiensibus, nullum locum tota provincia, nullos homines credebam esse, ubi vita invisa esset mea. sic me non solum adversus socios gesseram, sed etiam adversus hostes. In castris en meis (quantum me opinio fefellit?) fama mortis meæ non accepta solum, sed etiam exspectata est. Non quod ego vulgari facinus per omnes velim, (equidem si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic statim ante oculos vestros morerer; nec me vita juvaret, invisa civibus et militibus meis) sed [40] *multitudo omnis, sicut natura maris, per se inmobilis est, venti et auræ cient; ita aut tranquillum, aut procellæ in vobis sunt: et caussa atque origo omnis furoris penes auctores est; vos contagione insanistis.* [41] *Qui mihi ne hodie quidem scire*

cibus. Vulgo *assueveram.* Horatius, *Pluribus assuerit mentem corpusque superbum.*

39 * *Nec consilium, nec oratio suppeditat*] Nec sententiæ nec verba mihi suppetunt.

40 *Multitudo omnis*] Possis distinguere *Multitudo omnis sicut natura maris: per se immobilis est,* nempe natura maris, *venti et auræ cient; ita aut tranquillum, aut procellæ in vobis sunt.* Hoc expeditius quidem est, sed redolet pingue quiddam quod erudito palato vix sapiat. Magis inclinat sententia audacem hic agnoscere loquendi figuram, quæ, spretis vulgaribus Grammaticæ legibus, sensum ex ipsa illa abrupti sermonis anomalia vividiorem et splendidiorem efficiat. Videntur igitur illæ voces *multitudo omnis* pendulæ quodammodo remanere; ita ut ob interpositam similitudinem neglectæ a Livio fuerint, et absoluta comparatione nova incipiat periodus, prorsus quasi nihil præcesserit. Ut ut sit, hic est hujus loci sensus. Eadem est ratio multitudinis cujuslibet, ac maris. Mare per se ipsum et natura sua immobile est, nec agitatur, nisi quum venti illud et auræ cient. Ita aut tranquillum in vobis est, si vobis ipsis permissi fueritis; aut procellæ, si seditiosi homines, velut venti quidam, vos commoverint. Ceterum hic olim legebatur, *ut venti et auræ cient.* Delevit Gronovius particulam *ut.* Scripti duo e nostris, *si et venti:* unus *etsi venti.* Fortasse legendum est *sed venti.*

41 * *Qui mihi*] Insanisse vos dico: nec inclementius justo hoc verbum est, quum hodie quoque ignorare mihi videamini, quo amentiæ progressi sitis.

U. C. 546. A. C. 206. *videmini, quo amentiæ progressi sitis; quid facinoris in me, quid in patriam parentesque ac liberos vestros, quid in Deos, sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem militiæ disciplinamque majorum, quid adversus summi imperii majestatem ausi sitis. De me ipso taceo. temere potius, quam avide, crediderítis. denique ego sim, cujus imperii tædere exercitum minime mirandum sit. patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio et Indibili consociando consilia prodebatis? Quid populus Romanus, quum imperium, ablatum* [42] *ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines privatos detulistis? quum, eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, numquam fuerat, Romanus exercitus detulistis. In prætorio tetenderunt Albius et Atrius: classicum apud eos cecinit: signum ab iis petitum est: sederunt in tribunali P. Scipionis:* [43] *lictor adparuit:* [44] *submoto incesserunt: fasces cum securibus prælati sunt. Lapides pluere, et* [45] *fulmina jaci de cœlo, et insuetos fœtus animalia edere, vos portenta esse putatis: hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus, sine sanguine eorum, qui tantum facinus ausi sunt, expiari possit.*

XXVIII. *Atque ego (quamquam* [46] *nullum scelus rationem habet) tamen,* [47] *ut in re nefaria, quæ mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhegium quondam in præsidium missa legio, interfectis per scelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit. propter quod facinus* [48] *tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romæ securi percussi sunt. Sed illi primum, non* [49] *Atrium Umbrum semilixam,*

42 *Ab tribunis suffragio populi creatis*] Cave inde inferas tribunos militum omnes per hæc tempora a populo creatos. Contrarium enim constat ex l. XXVII. c. 36. Sed Livius oratorie rem auget, ut atrocius videatur militum facinus, si tribunis eam potestatem ademerint, quam populus eis mandarat.

43 *Lictor apparuit*] Lictor illis minister imperii fuit. Vid. l. II. c. 55. supra.

44 *Submoto incesserunt*] *Submoto incedere* dicebantur magistratus Romani, quum inter frequentiam hominum, lictorum ministerio et animadversione cedere locumque dare jussam, progrediebantur.

45 *Fulmina jaci de cœlo*] In templa et ædes. Hinc toties in prodigiorum enumeratione mentio fit ædium de cœlo tactarum.

46 * *Nullum scelus rationem habet*] Nullum scelus non cum amentia conjunctum est.

47 * *Ut in re nefaria*] Quantum in re nefaria locus consilio est.

48 *Tota legio, millia hominum quatuor*] Haud paulo verisimilius est quod Polybius scribit l. I. plurimos ex illa legione cæsos in expugnatione urbis, quam eo pertinacius propugnabant, quod imminens sibi infortunium præviderent; vivos in potestatem redactos amplius trecentos, qui in foro Romæ virgis cæsi ac securi percussi sint.

49 *Atrium Umbrum .... nominis etiam abominandi ducem*] An, quia nomen ejus ductum videtur ab *atro*, qui color funestus ac lugubris? Notum est autem, quænam fuerit Romanorum circa res omnes, ac nomina ipsa superstitio. An, quia ipse Atrius ignobilis ac semilixa?

nominis, etiam abominandi ducem, sed Decium Jubellium tribunum militum secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se conjunxerunt. vos cum Mandonio et Indibili consilia communicastis, et arma consociaturi fuistis. Illi, [50] *sicut Campani Capuam, Tuscis veteribus cultoribus ademtam,* [51] *Mamertini in Sicilia Messanam*[y], *sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant: nec populum Romanum, nec socios populi Romani ultro lacessituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi si vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, Deûm hominumque fidem inplorare debebatis, quod non rediretis ad conjuges liberosque vestros. Sed horum quoque memoriam, sicut patriæ meique, ejeceritis ex animis vestris.* [52] *Viam consilii scelerati, sed non ad ultimum dementis, exsequi volo. Mene vivo, et cetero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Karthaginem cepi, cum quo* [53] *quatuor imperatores, quatuor exercitus Karthaginiensium fudi, fugavi, Hispania expuli, vos octo millia hominum, minoris certe omnes pretii, quam Albius et Atrius sunt, quibus vos subjecistis, Hispaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior et amoveo nomen meum.* [54] *nihil ultra facile creditam mortem meam a vobis violatus sim. Quid? si ego morerer, mecum exspiratura respublica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Jupiter optimus maximus sirit, urbem, auspicato Diis auctoribus in æternum conditam, fragili huic et mortali corpori æqualem esse. Flaminio, Paullo, Graccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Quinctio Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis,* [55] *tot tam præclaris imperatoribus uno bello absumtis, superstes est populus Romanus, eritque, mille aliis nunc ferro, nunc morbo morientibus,* [56] *meo unius funere elata populi Romani esset res-*

U. C. 546. A. C. 206.

y *Messanen* Crev.

50 *Sicut Campani Capuam*] Vid. nostrum, l. IV. c. 37.

51 * *Mamertini in Sicilia Messanen*] Mamertini e Campania oriundi fuere, ab Agathocle Syracusanorum rege in auxilium evocati. Ii quum a Messanensibus pro amicis excepti fuissent, civibus trucidatis aut ejectis, urbem occupaverunt, atque ejus postea possessionem semper tenuerunt: nec urbis nomine mutato, quæ Messana vocari non desiit, suum et ipsi nomen servaverunt, semperque dicti fuere Mamertini. † Vid. Polyb. initio lib. I.

52 *Viam consilii ... exsequi*] *Viam exsequi* est rationem expendere. Hæc est mens Scipionis. Expendendo consilium vestrum, velim illud reperire ejusmodi, ut, etsi sceleratum et nefarium, non tamen sit ad ultimum demens.

53 *Quatuor imperatores*] Asdrubales duos, Amilcaris et Gisgonis filios, Magonem Amilcaris, et Hannonem, qui Asdrubali in Italiam profecto suffectus erat. Sigonius.

54 *Nihil ultra facile creditam*] Esto: nulla alia in re a vobis violatus sim, quam quod facile mortem meam credidistis; nec deliberatum habueritis arma adversus me imperatorem vestrum ferre. Hæc velut quædam correctio est, quia supra Scipio dixerat, *Mene vivo.*

55 *Tot tam præclaris imperatoribus*] Hæc est scriptorum omnium lectio, quam Rhenanus sine causa mutaverat, jusseratque legi *tam claris.*

56 *Meo unius funere elata*] Mecum sepulta. *Efferri* est verbum proprium

U. C. 546. A. C. 206. *publica? Vos ipsi hic in Hispania, patre et patruo meo, duobus imperatoribus, interfectis,* [57] *Septimum Marcium ducem vobis adversus exsultantes recenti victoria Pœnos delegistis. et sic loquor, tamquam sine duce Hispaniæ futuræ fuerint. M. Silanus, eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus, et*[z] *C. Lælius, legati, vindices majestatis imperii deessent? Utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an caussa comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis,* [58] *arma cum Pœnis contra patriam, contra cives vestros ferretis? Africam Italiæ, Karthaginem urbi Romanæ*[a] *imperare velletis? Quam ob noxam patriæ?*

XXIX. *Coriolanum quondam damnatio injusta, miserum et indignum exsilium, ut iret ad obpugnandam patriam, inpulit: revocavit tamen a publico parricidio privata pietas. Vos qui dolor, quæ ira incitavit? Stipendiumne diebus paucis imperatore ægro serius numeratum satis digna caussa fuit, cur patriæ indiceretis bellum? cur ad Ilergetes desisceretis a populo Romano? cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis esset? Insanistis profecto, milites: nec major in corpus meum vis morbi, quam in vestras mentes, invasit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid speraverint, quid optaverint. Auferat omnia irrita oblivio, si potest: si non, utcumque silentium tegat. Non negaverim, tristem atrocemque vobis* [59] *visam orationem meam*[b]*; quanto creditis facta vestra atrociora esse, quam dicta mea? et me ea, quæ fecistis, pati æquum censetis: vos ne dici quidem omnia æquo animo ferretis? Sed ne ea quidem ipsa ultra exprobrabuntur. utinam tam facile vos obliviscamini eorum, quam ego obliviscar. Itaque, quod ad vos universos adtinet, si erroris pœnitet, satis superque pœnarum habeo. Albius Calenus, et Atrius Umber, et ceteri nefariæ seditionis auctores, sanguine luent, quod admiserunt. Vobis supplicii eorum spectaculum non modo non acerbum, sed lætum etiam, si sana mens rediit, debet esse. de nullis enim, quam de vobis, infestius aut inimicius consuluerunt.* Vix finem dicendi fecerat, quum ex præparato simul omnium rerum terror oculis auribusque est obfusus. Exercitus, qui corona concionem circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit. præconis audita vox

[z] *et* del. Gron. Crev. [a] *Romæ* Eæd. [b] *meam* del. Eæd.

de funeribus. *Effertur: imus,* apud Ter. in Andria.

57 *Septimum Marcium*] Nomen integrum hujus Marcii occurrit infra, l. XXXII. c. 2. ubi vocatur L. Marcius Septimus. Itaque *Septimus* est ejus cognomen.

58 *Arma cum Pœnis contra patriam*] Ante Sigonium legebatur *arma contra patriam.* Ille e vetere libro attulit *arma tamen Pœnis contra patriam.* Inde effecta est vulgata hodie lectio, mutata ab nescio quo voce *tamen* in *cum.* Sensus commodus est: si satis firma auctoritate illa mutatio niteretur. Quidquid scriptorum vel Gronovius profert, vel nos inspeximus, deformatum hoc loco est.

59 *Visam orationem*] Scripti addunt *meam.* Delevit Rhenanus, quia mox sequitur *dicta mea.*

citantis nomina damnatorum in consilio. Nudi in medium protrahebantur. et simul omnis adparatus supplicii expromebatur. deligati ad palum, virgisque cæsi, et securi percussi, adeo torpentibus metu, qui aderant, ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem pœnæ, sed ne gemitus quidem, exaudiretur. [60] Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis jurarunt, stipendiumque [61] ad nomen singulis persolutum est[c]. Hunc finem exitumque seditio militum cœpta apud Sucronem habuit.

U. C. 546.
A. C. 206.
Duces seditionis pœnas dant.

XXX. Per idem tempus ad Bætim fluvium Hanno, præfectus Magonis, missus a Gadibus, cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando ad quatuor millia juvenum armavit. castris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit. Dum hæc ad Bætim fluvium geruntur, Lælius interim, freto in oceanum evectus, ad Carteiam classe accessit. Urbs ea in ora oceani sita est, ubi primum e faucibus angustis panditur mare. Gades, sine certamine, [62] proditione recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur, in castra Romana venientibus, spes, sicut ante dictum est, fuerat. [63] patefacta inmatura proditio est, comprehensosque omnes Mago Adherbali prætori Karthaginem devehendos tradit. Adherbal, conjuratis in quinqueremem inpositis, præmissaque ea, quia tardior, quam triremis, erat, ipse cum octo triremibus modico intervallo sequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, quum Lælius, et ipse in quinqueremi e portu Carteiæ, sequentibus septem triremibus, evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem satis credens deprensam rapido in freto, [64] in adversum æstum reciprocari non posse. Pœnus in re subita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem sequeretur, an in hostes rostra converteret. Ipsa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit. jam enim sub ictu teli erant, et undique instabant hostes. æstus quoque arbitrium moderandi naves ad-

Hanno præfectus Magonis a Marcio fusus.

Adherbalis et Lælii pugna in ipso freto.

[c] *est* del. Gron. Crev.

60 * *Tracti inde de medio omnes*] Tracta deinde de medio eorum omnium qui securi percussi fuerant corpora.

61 * *Ad nomen*] Ut quisque ad nomen suum responderat.

62 *Proditione recipiendi*] Conjectura Rhenani, cujus codex habuit *per ditionem;* ceteri, ut et olim edebatur, *per deditionem.* Sane proditionis mentio hic omnino opportuna est. Nam et in iis quæ mox sequuntur, *patefacta immatura proditio est:* et supra, c. 23. *Per eos ipsos dies perfugæ a Gadibus venerunt, pollicentes urbem .... proditeros esse.*

63 *Patefacta*] Ante hoc verbum delevimus particulam *sed,* volentibus scriptis.

64 *In adversum æstum reciprocari*] Circumagi, et retro adversus contrarii æstus vim auxilio ire triremibus sociis.

U. C. 546. A. C. 206.

emcitat. neque erat navali pugnæ similis: quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut consilii esset. Una natura freti, æstusque totius certaminis potens, suis, alienis navibus nequidquam remigio in contrarium tendentes invehebat, [65] ut fugientem navem[d] videres retro vortice intortam victoribus[e] illatam; et sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese avertentem. Jam in ipsa pugna hæc, quum infesto rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat: illa, quum transversa objiceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Quum inter triremes, fortuna regente, anceps prœlium misceretur, quinqueremis Romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vortices, quum facilius regeretur, duas triremes subpressit, [66] unius prælata impetu lateris alterius remos detersit: ceterasque, quas indepta esset, mulcasset, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

Lælius et Marcius redeunt ad Scipionem.

XXXI. Lælius, victor Carteiam revectus, auditis, quæ acta Gadibus erant, patefactam proditionem, conjuratosque missos Karthaginem, spem ad irritum redactam, qua venissent, nunciis ad L. Marcium missis, [67] nisi si[f] terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse, adsentiente Marcio, paucos post dies ambo Karthaginem rediere. Ad quorum discessum non respiravit modo Mago, quum terra marique ancipiti metu urgueretur; sed etiam, audita rebellione Ilergetum, spem recuperandæ Hispaniæ nanctus, nuncios Karthaginem ad senatum mittit[g]; qui, simul seditionem civilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in majus verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniæ repeti posset. Mandonius et Indibilis, in fines regressi, paullisper, dum, quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt; si civium errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoque ignosci posse. postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam quoque noxam pari pœna æstimatam rati, vocatis rursus ad arma popularibus, contractisque, quæ ante habuerant, auxiliis, in Sedetanum

Mandonius et Indibilis copias contrahunt.

[d] *navem* del. Gron. [e] *victricibus* Gron. Crev. [f] *si* del. Gron.
[g] *mittit ad senatum* Gron. Crev.

65 *Ut fugientem navem videres . . . victricibus illatam*] Put. Cantabrig. et omnes nostri codices agnoscunt τὸ *navem*, quod omittunt vulgati. Sed et iidem scripti habent *et fugientem*, non *ut*; et *victoribus*, nempe hostibus, non *victricibus*.

66 *Unius prælata impetu*] Romana quinqueremis unius hostilium triremium, dum proxime illam impetu prætervehitur, confregit, quotquot ab illo latere habebat, remos. GRONOVIUS.

67 *Nisi si terere*] In editis vulgo deest particula *si*. Iidem optimi codices, Put. et Cantabrig. sed et regius, et Thuanæus, eam exhibent. Sic et l. XXVI. c. 3. *Nisi si mora sua remedio publicis cladibus futura esset.*

agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum et[h] quingentis transcenderunt. U.C. 546. A.C. 206.

XXXII. Scipio, [68] quum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiisque stipendii, tum vultu ac sermone in omnes placato, facile reconciliatis militum animis, priusquam castra ab Karthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, *nequaquam eodem animo se ire* professus est *ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se, haud secus quam viscera secantem sua, cum gemitu et lacrimis triginta hominum capitibus expiasse octo millium seu inprudentiam, seu noxam: nunc læto et erecto animo ad cædem Ilergetum ire. Non enim eos, neque natos in eadem terra, nec ulla secum societate junctos esse. eam, quæ sola fuerit, fidei atque amicitiæ ipsos per scelus rupisse. In exercitu suo se, præterquam quod omnes cives, aut socios Latinique nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere sit miles, qui non aut a patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut a patre consule, aut a se sit ex Italia advectus. Scipionum nomini auspiciisque omnes adsuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos consulatum petenti, velut si omnium communis agatur honos, adfuturos speret. Quod ad expeditionem adtineat, quæ instet, inmemorem esse rerum suarum gestarum,* [69] *qui id bellum ducat. Magonis, Hercule, sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam oceano insulam cum paucis perfugerit navibus, majorem curam esse, quam Ilergetum. quippe illic et ducem Karthaginiensem, et quantumcumque Punicum præsidium esse: hic latrones, latronumque duces. quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, et rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis conlatis nullam esse. magis velocitate ad fugam, quam armis fretos, pugnaturos esse. Itaque non, quod ullum inde periculum, aut semen majoris belli videat, ideo se, priusquam provincia decedat, obprimendos Ilergetes duxisse: sed primum, ne inpunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in provincia, simul virtute tanta et felicitate perdomita, relictus hostis dici posset. Proinde Deis bene juvantibus sequerentur, non tam ad bellum gerendum, (neque enim cum pari hoste certamen esse) quam ad expetendas ab hominibus scelestis pœnas.*

Oratio Scipionis ad milites.

XXXIII. Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in

h *et* del. Gron.

68 *Quum fide solvendi ... stipendii, tum vultu*] Feliciter emendavit hunc locum Rhenanus, dum pro *stipendium* legi jussit *stipendii, tum.*

69 * *Qui id bellum ducat*] Qui id bellum esse existimet. Neque enim, ut infra dicetur, *pari* illud est *cum hoste certamen.*

U. C. 546. A. C. 206. Hispani præda adlecti cæduntur.

diem posterum jubet, profectusque [70] decimis castris pervenit ad Iberum flumen. Inde, superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus [71] ante montibus circa septus erat. in eam vallem Scipio quum pecora, rapta pleraque ex hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum jussisset, velites subsidio misit. a quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Lælium cum equitatu inpetum ex occulto facere jubet. Mons opportune prominens equitum insidias texit: nec ulla mora pugnæ facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos præda occupatos incurrere. Primo missilibus territavere: deinde, emissis levibus telis, quæ irritare magis, quam decernere, pugnam poterant, gladios nudant, et [72] conlato pede res cœpta geri est: ancepsque pedestre certamen erat, nisi equites supervenissent. neque ex adverso tantum inlati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, objecerunt[h]. majorque cædes fuit, quam quantam edere levia per excursiones prœlia solent. Ira magis accensa adverso prœlio barbaris est, quam inminuti animi. itaque, ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum est, vallis: [73] duæ ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem descendit. quod reliquum peditum erat, obliquo constituerunt colle. Scipio, pro se esse loci angustias ratus, et quod in arto pugna Romano aptior, quam Hispano militi, futura videbatur, et quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam consilio adjecit animum: equitem nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spatio; et hosti, quem cum pedite eduxisset, inutilem fore. Itaque imperat Lælio, ut per colles quam occultissimo itinere circumducat equites, [74] segregetque, quantum possit, equestrem a pedestri pugnam[i]. Ipse omnia signa peditum in hos-

Postero die in aciem descendunt.

h *objecere* Gron. Crev. i *pugna* Crev.

70 *Decimis castris pervenit ad Iberum flumen: inde superato amni, die quarto*] Hinc colligitur Ilergetes ad famam adventantis Scipionis ex Sedetanorum agro in sua rediisse. Proficiscenti enim Carthagine Scipioni Sedetani cis Iberum erant, Ilergetes ultra amnem.

71 *Ante*] A fronte castrorum.

... *lato (pede res cœpta geri est:* ...) *pedestre certamen erat*] ... æ parenthesi inclusimus, in ... rino codice nobis obvia fue- ... tamen omittit ultimam par- ... ue. Gronovius ea tanquam ... dicat: et pro *collato pedestre erat*, quomodo legitur in reliquis scriptis omnibus, subjicit *collato pede acre certamen erat*. Nos quum ne in verbis quæ Gronovio suspecta fecit librorum suorum silentium, nihil quidquam indignum Livio deprehendamus, imo et eorum ope fluere magis facilem et expeditam orationem, librariorum negligentiam potius accusandam putamus, quos fefellerit vocum *pede pedestre* vicinitas, ita ut media transsiluerint.

73 *Duæ .... partes*] Vid. not. 64. ad XXI. 40.

74 *Segregetque ... equestrem a pedestri pugna*] Magis placeret *pugnam*, quomodo habet Put. codex.

tes vertit: quatuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat. Moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret ab conspectu transeuntium per colles equitum. neque ante circumductos sensere, quam tumultum equestris pugnæ ab tergo accepere. [75] Ita duo[k] prœlia erant: duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia misceri ex genere utroque prœlium angustiæ non patiebantur) pugnabant. Hispanorum quum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio esset, pedes fiducia equitis temere commissus campo cæderetur, eques circumventus [76] nec peditem a fronte, (jam enim stratæ pedestres copiæ erant) nec ab tergo equitem sustineret, et ipsi, quum diu in orbem sese stantibus equis defendissent, ad unum omnes cæsi sunt: nec quisquam peditum equitumque superfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quæ in colle ad spectaculum magis tutum, quam ad partem pugnæ capessendam, steterat, et locum et tempus ad fugiendum habuit. inter eos et reguli ipsi fugerunt; priusquam tota circumveniretur acies, inter tumultum elapsi.

U. C. 546. A. C. 206. Prœlium atrox.

Vincuntur Hispani.

XXXIV. Castra eodem die Hispanorum, præter reliquam prædam, cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani sociique [77] ad mille ducenti[l] eo prœlio ceciderunt: vulnerata amplius tria millia hominum. minus cruenta victoria fuisset, si patentiore campo, et ad fugam capessendam facili foret pugnatum. Indibilis, abjectis belli consiliis, nihil tutius in adflictis rebus experta fide et clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit: qui, advolutus genibus, *fatalem rabiem temporis ejus* accusat, *quum velut contagione quadam pestifera, non Ilergetes modo et Lacetani, sed castra quoque Romana insanierint. Suam quidem et fratris et reliquorum popularium eam conditionem esse, ut aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut servati* [78] *bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant. Antea in caussa sua fiduciam sibi fuisse, nondum ex-*

Mandonius ad Scipionem supplex venit.

k *duo diversa* Gron. Crev. l *ducentos* Gron.

75 *Ita duo diversa prœlia erant*] Nostri codices, ut et optimi e Gronovianis, omittunt vocem *diversa:* quam tamen retentam maluerimus. Sed haud multum interest.

76 * *Nec peditem a fronte*] Intellige peditem Romanum, qui stratis, ut mox subjicitur, pedestribus Hispanorum copiis, in equitatum Hispanum verterat impetum, et cum adversa fronte impugnabat.

77 *Ad mille ducenti*] In hanc scripturam consentiunt tres optimi codices, Put. Cantabrig. Regius. Et genus hoc loquendi haud insolens est Livio. L. III. c. 15. *Exules servique ad quatuor millia hominum et quingenti.* L. XXVII. c. 12. *Cecidere in pugna fugaque ad duo millia et septingenti.* Et eodem lib. c. 42. ubi vulgati præferunt *supra septingentos capti,* Put. liber integre, *supra septingenti capti.* His auctoritatibus et exemplis nixi mutavimus quod hoc loco hactenus edebatur *ad mille ducentos.*

78 * *Bis*] Semel, quum illos a Pœnis deficientes Scipio in amicitiam receperat; (qua de re vid. supra XXVII. 17.) iterum, præsenti in occasione.

U. C. 546. A. C. 206. *perta clementia ejus: nunc contra, nullam in caussa, omnem in misericordia victoris* [79] *spem positam habere*. Mos vetustus erat Romanis, [80] cum quo nec fœdere, nec æquis legibus jungeretur amicitia, non prius imperio in eum tamquam pacatum uti, quam [81] omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma adempta, præsidia urbibus inposita forent. Scipio, multis invectus in præsentem Mandonium absentemque Indibilem verbis, *illos quidem merito perisse ipsorum maleficio*, ait: *victuros suo atque populi Romani beneficio. Ceterum, se neque arma iis ademturum, (quippe ea pignora timentium rebellionem esse, se libera arma relinquere, solutosque metu animos) neque se in obsides innoxios; sed in ipsos, si defecerint, sæviturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste, pœnas expetiturum. Utramque fortunam expertis permittere sese, utrum propitios, an iratos, habere Romanos mallent.* Ita dimissus Mandonius; pecunia tantummodo imperata, [82] ex qua stipendium militi præstari posset. ipse, Marcio in ulteriorem Hispaniam præmisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium jam adpropinquantem oceano adsequitur.

Ignoscit ei et fratri Scipio.

XXXV. Inchoata res jam ante de Masinissa aliis atque aliis de caussis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi Scipione volebat, atque ejus dextra fidem sancire. ea tum itineris tam longi [83] ac tam devii caussa Scipioni fuit. Masinissa quum Gadibus esset, certior adventare eum a Marcio factus, caussando corrumpi equos inclusos in insula, penuriamque omnium rerum et facere ceteris, et ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia, Magonem perpulit, ut se trajicere in continentem ad depopulandos proximos Hispaniæ[m] agros pateretur. Transgressus tres principes Numidarum præmittit, ad tempus locumque conloquio statuendum; duos pro obsidibus retineri a Scipione jubet. remisso tertio, qui, quo jussus erat, adduceret Masi-

Masinissæ et Scipionis conloquium.

m *Hispanos* Gron. Crev.

79 *Spem positam habere*] Rhenanus ex suo codice dederat *repositam*. At quum quatuor scripti nostri, et tres a Jac. Gronovio allegati præferant *positam*; majori, etiam in re levi admodum, auctoritati minorem cedere jussimus.

80 *Cum quo . . jungeretur amicitia*]. Sic voluerat Rhenanus: et firmat Put. codex: idque magis arridet nobis, quam id quod vulgatur, *jungerentur amicitia*. * Qui non fœdere æquo in pacem et amicitiam veniret, sed impari fœdere et obnoxia pace in societatem acciperetur.

81 *Omnia divina humanaque dedidisset*] Illius deditionis formulam vide l. I. c. 38. Ceterum de vetusto hoc Romanorum more Livius ideo mentionem facit, ut intelligatur Scipio clementius quam ex more majorum in victos hostes consuluisse.

82 *Ex qua stipendium militi*] Hic magna scriptorum manus exhibet *præsidium* pro *stipendium*. Quis dubitet veram esse vulgatam lectionem?

83 *Ac tam devii*] Put. regius, et, Jac. Gronovio teste, multi alii scripti habent *tantum devii*: quod rejici non debuit.

nissam, cum paucis in conloquium venerunt. Ceperat jam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri: substitueratque animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam. ceterum major præsentis veneratio cepit; et, præterquam quod suapte natura multa majestas inerat, adornabat promissa cæsaries, habitusque corporis non cultus munditiis, sed virilis vere ac militaris, et ætas in medio virium robore; quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos juventæ faciebat. Prope adtonitus ipso congressu Numida, *gratias* [84] *de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore*, adfirmat, *eum se quæsisse occasionem, quam tandem oblatam Deûm inmortalium beneficio non omiserit. Cupere se illi populoque Romano operam navare, ita ut nemo unus externus magis enise adjuverit rem Romanam. Id se, etiamsi jampridem vellet, minus præstare in Hispania, aliena atque ignota terra*[n], *potuisse: in qua autem genitus educatusque in spem paterni regni esset, facile præstaturum. Siquidem eumdem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare perbrevis ævi Karthaginem esse.* Lætus eum Scipio vidit audivitque; quum caput rerum in omni hostium equitatu Masinissam fuisse sciret, et ipse juvenis specimen animi præ se ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem est. Masinissa permissu Romanorum, ne sine caussa trajecisse in continentem videretur, populatus proximos agros Gades rediit. U. C. 546. A. C. 206.

XXXVI. Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos ejus sustulerant, paranti trajicere, in Africam, nunciatum ab Karthagine est, [85] jubere senatum, ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret: conducta ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset juventute, conjungeret se Hannibali: neu senescere bellum, maximo impetu, majore fortuna cœptum, sineret. Ad eam rem et a Karthagine pecunia Magoni advecta est: et ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit, non ærario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, et privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Quum præterveheretur Hispaniæ oram, haud procul Karthagine Nova expositis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem adpulit. ibi quum interdiu milites in na- Mago jubetur in Italiam ire. Karthaginem Novam frustra tentat.

n *terra aliena atque ignota* Gron. Crev.

84 *De fratris filio remisso*] Supra l. XXVII. c. 19. Massivæ avunculus Masinissæ dicitur, et maternus avus Gala, qui Masinissæ pater erat, ut constat ex l. XXIV. c. 49. et l. XXIX. c. 29. Unde sequeretur Massivam sororis filium fuisse Masinissæ. Itaque aut aliquis hic est librariorum error, aut alterutro in loco, Livii.

85 * *Jubere senatum, ut*] Notanda locutio: quæ, quoniam quædam ejus exempla occurrunt, non omnino damnanda est; quoniam illa rara sunt, sobrie imitanda. Apud bonos Latinitatis auctores verbo *jubeo* semper ferè subjungitur verbum infiniti modi.

U. C. 546. A. C. 206. vibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eam muri, qua capta Karthago ab Romanis fuerat, ducit: nec præsidio satis valido urbem teneri ratus, et aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos. Ceterum nuncii ex agris trepidi simul populationem agrestiumque fugam et hostium adventum adtulerant: et visa interdiu classis erat, nec sine caussa electam ante urbem stationem adparebat. itaque instructi armatique intra portam, ad stagnum ac mare versam, continebantur. Ubi effusi hostes, mixta inter milites navalis turba, ad muros tumultu majore, quam vi, subierunt, patefacta repente porta, Romani cum clamore erumpunt: turbatosque hostes, et ad primum incursum conjectumque telorum aversos, usque ad litus cum multa cæde persequuntur. nec, nisi naves litori adpulsæ trepidos accepissent, superfuisset pugnæ aut fugæ quisquam. In ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul inrumperent, trahunt scalas, [86] orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset, præcidunt. multique adnantes navibus, incerto præ tenebris, quid aut peterent aut vitarent, fœde interierunt. Postero die quum classis inde retro ad oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingenti homines cæsi inter murum litusque, et ad duo millia armorum inventa.

Gades repetit, unde excluditur.

XXXVII. Mago, quum Gades repetisset, exclusus inde, [87] ad Cimbim (haud procul a Gadibus is locus abest) classe adpulsa, mittendis legatis, querendoque, quod portæ sibi socio atque amico clausæ forent, [88] purgantibus iis, multitudinis concursu factum, infestæ ob direpta quædam abs conscendentibus naves militibus, ad conloquium [89] suffetes eorum, qui summus Pœnis est magistratus, cum quæstore elicuit, laceratosque verberibus cruci adfigi jussit: inde navibus ad Pityusam insulam, centum millia ferme a continenti, (Pœni tum eam incolebant) [90] trajecit: itaque classis bona cum pace accepta est, nec commeatus modo benigne præbiti, sed in supplementum classis juventus armaque data. quorum fiducia Pœnus in Baliares insulas (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duæ sunt Baliares insulæ°, major altera atque opulentior armis virisque: et portum ha-

Transmittit in Baliares insulas.

° *insulæ* del. Gron. Crev.

86 *Oras*] Retinacula, quibus puppis littori alligabatur. Eadem hac voce jam usus est Livius supra l. XXII. c. 19.

87 *Ad Cimbim*] Nomen loci parum notum, vel fortasse depravatum.

88 * *Purgantibus*] Ad purgandum se dicentibus.

89 *Suffetes eorum, qui summus Pœnis est magistratus*] Nempe et Gaditani *Pœni* erant, id est, e Phœnicia oriundi. Gades enim colonia Tyriorum est. *Suffetes* lingua Punica sunt *judices*.

90 *Trajecit: itaque classis bona cum pace*] Hic τὸ *itaque* suspectum esse potest, quod nullus scriptus habet. Quidam etiam omittunt necessarium omnino verbum *trajecit*. Sed omnes nostri tenent id quod Gronovius, nimium obsecutus Put. codici, ejectum voluit, *classis bona cum pace*.

bet, ubi commode hibernaturum se (et jam extremum autumni erat) credebat. ceterum, haud secus quam si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi obcursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur. nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum [91] inter alios omnes Baliares excellunt. itaque tanta vis lapidum creberrimæ grandinis modo in propinquantem jam terræ classem effusa est, ut, intrare portum non ausi, averterent in altum naves. In minorem inde Baliarium insulam trajecerunt, fertilem agro; [92] viris, armis[p] haud æque validam. Itaque egressi navibus supra portum loco munito castra locant: ac, sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis, missisque Karthaginem, ad hibernandum naves subduxerunt. Post Magonis ab oceani ora discessum, Gaditani Romanis deduntur.

U. C. 546. A. C. 206.

Minore potitur.

XXXVIII. [93] Hæc in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse, [94] L. Lentulo et L. Manlio Acidino provincia tradita, decem navibus Romam rediit. et, senatu extra urbem dato in æde Bellonæ, quas res in Hispania gessisset, disseruit: quoties signis conlatis dimicasset, quod oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani redegisset. *adversus quatuor se imperatores, quatuor victores exercitus in Hispaniam isse: neminem Karthaginiensem in iis terris reliquisse.* Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaciter; quia neminem ad eam diem triumphasse, [95] qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso, urbem est ingressus, [96] argentique præ se in ærarium tulit quatuordecim millia pondo trecenta quadraginta duo, et signati argenti

Scipio Romam redit.

[p] *armisque* Gron.

91 *Inter alios omnes*] Forte *alias*, ut intelligamus *gentes*. GRONOVIUS. * *Omnes* refer ad *Baleares*.

92 *Viris, armis*] Sic scripti omnes, sine particula *que*, quam nimium diligens Sigonius attexuerat.

93 *Hæc ... P. Scipionis ductu auspicioque gesta*] Minus proprie hic loquitur Livius. Qui enim proprætores vel proconsules sine magistratu imperium habebant, nulla habebant auspicia, ut constat ex Cic. l. II. de Divin. n. 76. Vid. Perizonium Animadv. Hist. c. 7. Semel jam abusus est hac locutione Livius, l. VIII. c. 31.

94 *L. Lentulo, et L. Manlio Acidino*] Qui cum proconsulari imperio in Hispaniam missi fuerant, ut apparet ex l. XXIX. c. 13.

95 *Qui sine magistratu res gessisset*] Scipio proconsul in Hispania rem gesserat. Proconsulatus autem imperium erat, non magistratus. Magistratus enim erat tantummodo dictatorum, consulum, prætorum, etc. imperium, ejus quicunque rei militaris administrandæ jus a populo accepisset. Porro multi jam imperatores, exemplo orto a Q. Publilio Philone, de quo vid. nostrum, l. VIII. c. 26. ob res prorogato post exactum magistratum imperio gestas triumphaverant. At nemo ad hanc diem triumphi honorem impetraverat, qui privatus cum imperio missus esset ad res gerendas.

96 *Argenti ... quatuordecim millia pondo CCCXLII.*] Libras argenti Romanas 14342. id est, marcas nostrates 22409. cum tribus unciis.

U. C. 546. A. C. 206. Comitia. magnum numerum. Comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo: centuriæque omnes ingenti favore P. Scipionem consulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. Ceterum, comitia majore, quam ulla per id bellum, celebrata frequentia, proditum memoriæ est. Convenerant undique non suffragandi modo, sed etiam spectandi caussa P. Scipionis. concurrebantque et domum frequentes, et in Capitolium ad immolantem eum, quum centum bubus votis in Hispania Jovi sacrificaret: spondebantque animis, sicut C. Lutatius superius bellum Punicum finisset, ita id, quod instaret, P. Cornelium finiturum; atque, ut Hispania omni Pœnos expulisset, sic Italia pulsurum esse: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam destinabant. Prætoria inde comitia habita. creati duo, qui tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius et Cn. Octavius, et ex privatis Cn. Servilius Cæpio et L. Æmilius Papus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio et P. Licinius Crassus ut consulatum inierunt, nominatæ consulibus provinciæ sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia sacrorum cura[q] pontificem maximum in Italia retinebat; Bruttii Crasso. Tum prætoriæ provinciæ in sortem conjectæ. urbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum (ita Galliam adpellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Æmilio, Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. ibi, referente P. Scipione, senatusconsultum factum est, ut, quos ludos inter seditionem militarem in Hispania vovisset, ex ea pecunia, quam ipse in ærarium detulisset, faceret.

U. C. 547. A. C. 205. P. Cornelio, P. Licinio Coss. Provinciarum divisio.

Legatorum Saguntinorum in senatu oratio.

XXXIX. Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. Ex eis maximus natu: *Etsi nihil ultra malorum est, Patres conscripti, quam quod passi sumus, ut ad ultimum fidem vobis præstaremus; tamen ea vestra merita, imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium nostrarum non pœniteat. Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, ut sæpe ad ultimum discrimen et ipsi veneritis, et populum Karthaginiensem adduxeritis. Quum in Italia tam atrox bellum et Hannibalem hostem haberetis,* [97] *consulem cum exercitu in Hispaniam, velut ad conligendas reliquias naufragii nostri, misistis. P. et Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore destiterunt, quæ nobis secunda, quæque adversa*

[q] *cura sacrorum* Gron. Crev.

97 *Consulem cum exercitu*] P. Scipionem, cui primo Hispania decreta provincia fuerat, l. XXI. c. 17. quique, ob inexspectatam Annibalis celeritatem, aversus a cursu Cn. Scipionem fratrem pro se cum exercitu in Hispaniam misit. Ceterum hic vulgo edebatur *consules*, contra Put. codicis et nostrorum omnium fidem.

hostibus nostris essent, facere. Jam omnium primum [98] *oppidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam cives nostros venumdatos, dimissis, qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. Quum jam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortunam haberemus; P. et Cn. Cornelii imperatores vestri* [99] *luctuosius nobis quoque, quam vobis, perierunt. Tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum periremus, et alterum excidium patriæ videremus: nec ad perniciem nostram Karthaginiensi utique aut duce aut exercitu opus esse: ab Turdulis nos veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidii caussa nobis fuerant, exstingui posse. quum ex insperato repente misistis nobis P. hunc Scipionem: quem, fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia consulem declaratum videmus, ac vidisse nos civibus nostris renunciaturi sumus, spem omnem salutemque nostram. qui, quum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex captorum* [r] *numero excretos Saguntinos in patriam remisit: postremo Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello adflixit, ut non modo nobis,* [1] *(absit verbo invidia) ne posteris quidem timenda nostris esset. Deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Hannibal. vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis* [2] *non fructu jucundius est, quam ultione. Ob hæc, quibus majora neque sperare, neque optare ab Diis inmortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit: simul gratulatum, quod ita res hos annos in Hispania atque Italia gessistis, ut Hispaniam non Ibero amne tenus, sed qua terrarum ultimas finit oceanus, domitam armis habeatis: Italiæ, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Pœno. Jovi optimo maximo, præsidi Capitolinæ arcis, non grates tantum ob hæc agere jussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriæ ergo ferre. Id uti permittatis, quæsumus. utique, si vobis ita videtur, quæ nobis imperatores vestri commoda tribuerunt, ea*

U. C. 548.
A. C. 206.

r *captivorum* Gron. Crev.

98 *Oppidum nobis restituerunt*] Vid. supra l. XXIV. c. 42.

99 *Luctuosius nobis quoque, quam vobis*] Hæc est scriptorum lectio. Nec debuerant ea offendi editores, et loco τῦ *quoque* reponere *prope*. Nihil enim in ea nimium, aut in majus auctum videri debet. Propior sane ac præsentior pernicies Saguntinis imminebat, interitu Scipionum, quam Romanis. Merito igitur dicunt Saguntini non modo et sibi et Romanis luctuosam accidisse mortem Scipionum, sed sibi etiam (hæc est enim vis τῦ *quoque*) luctuosiorem quam Romanis.

1 * *Absit verbo invidia*] Liceat ita nobis felicitatem nostram gratulari, ut nulla exinde in nos invidia oriatur. Nimia prosperitate, præsertim si quis ea immodice efferretur, putabant provocari non solum hominum, sed etiam deorum invidiam.

2 *Non fructu jucundius est*] Scripti *non tam fructu*. Gronovius corrigit *non jam:* sed pro molesta particula supervacaneam aliam suggerit. Vel dele *tam*, vel lege *jucundum*.

U. C. 547. A. C. 205. *rata atque perpetua auctoritate vestra faciatis.* Senatus legatis Saguntinis respondit, *Et dirutum et restitutum Saguntum fidei socialis utrimque servatæ documentum omnibus gentibus fore. Suos imperatores recte, et ordine, et ex voluntate senatus fecisse, quod Saguntum restituerint, civesque Saguntinos servitio exemerint: quæque alia eis benigne fecerint, ea senatum ita voluisse fieri. donum permittere, ut in Capitolio ponerent.* [3] Locus inde lautiaque legatis præberi jussa, et muneris ergo in singulos dari ne minus [4] dena millia æris. Legationes deinde ceteræ in senatum introductæ, auditæque. Et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tuto possent, Italiam spectatum irent, duces dati, literæque per oppida missæ, ut Hispanos comiter acciperent. [5] Tum de republica, de exercitibus scribendis, de provinciis relatum.

Scipio Africam provinciam destinat sibi.

XL. Quum Africam novam provinciam extra sortem P. Scipioni destinari homines fama ferrent, et ipse, nulla jam modica gloria contentus, non ad gerendum modo bellum, sed ad finiendum, diceret se consulem declaratum esse. neque aliter id fieri posse, quam si ipse in Africam exercitum transportaret, et, acturum se id per populum, aperte ferret, si senatus adversaretur, id consilium haudquaquam primoribus Patrum cum placeret, ceterique [6] per metum aut ambitionem mussarent; Q. Fabius Maximus rogatus sententiam,

Adversatur ei Fabius.

Scio, inquit, *multis vestrum videri, Patres conscripti,* [7] *rem actam hodierno die agi, et frustra habiturum orationem, qui, tamquam de integra re, de Africa provincia sententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia Africa consulis viri fortis ac strenui sit, quam nec senatus censuit in hunc annum provinciam esse, nec populus jussit. deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui, de re transacta simulando se referre, senatum ludibrio habet, non senatorem modo, qui, de quo consulitur, suo loco dicit sententiam. Atque ego certum habeo, dissentienti mihi ab ista festinatione in Afri-*

3 *Locus inde lautiaque*] *Locus,* in quo habitarent. *Lautia* sunt ea quæ dabantur legatis hospitii gratia, maxime ad victum pertinentia.

4 *Dena millia æris*] Id est, argenti marcas nostrates 15. cum unciis quinque.

5 *Tum de republica .. de provinciis relatum*] At cap. præc. jam legimus nominatis consulibus provincias; Siciliam Scipioni extra sortem, Bruttios Crasso. Fabius tamen in ea oratione quæ sequitur, vult retineri in Italia Scipionem et adversus Annibalem bellum gerere, nulla prorsus mentione facta Siciliæ. Scipio ipse, dum respondet Fabio, pugnat ne sibi in Italia remanere necesse sit. Postremo c. 45. rursus dicuntur provinciæ decretæ consulibus, alteri Sicilia, alteri Bruttii. Hæc qui diligenter attenderit, facile in eam mentem adducetur ut credat, non novam hic rem tractari, sed hoc loco et in iis quæ sequuntur fusius narrari a Livio ea quæ primo brevius indicaverat c. 38. de provinciis.

6 * *Per metum aut ambitionem mussarent*] Cunctarentur loqui et postulatis Scipionis adversari, sive per metum, sive etiam per studium captandæ consulis, quem clarum et potentem videbant, gratiæ.

7 * *Rem actam .. agi*] Deliberari de eo quod jam certum statutumque sit.

nam trajiciendi, duarum rerum subeundam opinionem esse; unius, insitæ ingenio meo cunctationis; quam metum pigritiamque homines adolescentes sane adpellent, dum ne pœniteat, adhuc aliorum speciosiora primo adspectu consilia semper visa, mea usu meliora. alterius, obtrectationis atque invidiæ adversus crescentem in dies gloriam fortissimi consulis. A qua suspicione si me neque vita acta et mores mei, neque dictatura cum quinque consulatibus, tantumque gloriæ belli domique partæ vindicat, [a] *ut propius fastidium ejus sim, quam desiderium; ætas saltem liberet. quæ enim mihi æmulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo æqualis sit? Me dictatorem, quum vigerem adhuc viribus, et in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu, aut ad populum audivit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando numquam ante auditum erat, imperium mecum æquaretur. Rebus, quam verbis, adsequi malui, ut, qui aliorum judicio mihi comparatus erat, sua mox confessione me sibi præferret: nedum ego, perfunctus honoribus, certamina mihi atque æmulationes cum adolescente florentissimo proponam. videlicet ut mihi jam vivendo, non solum rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. cum ea gloria, quæ parta est, vivendum atque moriendum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut a vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset.* U. C. 547. A. C. 205.

XLI. *Illud te mihi ignoscere, P. Corneli, æquum erit, si, quum in me ipso numquam pluris famam hominum, quam rempublicam, fecerim,* [b] *ne tuam quidem gloriam bono publico præponam. quamquam, si aut bellum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriæ quæreretur, qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriæ tuæ isse ereptum videri posset. Quum vero Hannibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam obsideat, pœnitebit te, P. Corneli, gloriæ tuæ, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis caussa fuit, tu consul Italia expuleris, et, sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te hujus fuerit? Nisi aut Hamilcar Hannibali dux est præferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa major clariorque, quam hæc, (modo contingat, ut te consule vincamus) futura est. Ab Drepanis atque Eryce detraxisse Hamilcarem, quam Italia expulisse Pœnos atque*

8 *Ut propius fastidium ejus sim, quam desiderium*] Ut propius accedam ad fastidium ejus, quam ad desiderium: ut propior sim fastidienti eam, quam desideranti. *Propius fastidium* hic dicitur, quomodo supra, c. 15. *proximus hostem.*

9 *Ne tuam quidem gloriam bono publico præponam*] Tres ultimas voces scripti omnes Gronoviani et nostri respuunt. Si earum certa origo reperiretur, eas libenter conservaremus, ne oratio fiat nimis abrupta. Fatendum est tamen sine iis sensum constare posse, revocando ex iis quæ præcedunt, *pluris quam rempublicam faciam.*

U. C. 547. A. C. 205. *Hannibalem, malis? Ne tu quidem, etsi magis partam, quam speratam, gloriam amplecteris, Hispania potius, quam Italia, bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est Hannibal, quem non magis timuisse videatur, quam contemsisse, qui aliud bellum maluerit.* [10] *Quin igitur ad hoc adcingeris, nec per istos circuitus, ut, quum in Africam trajeceris, secuturum te illuc Hannibalem speres potius, quam recto hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendis*[s]*? Egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? Hoc et natura prius est, tua quum defenderis, aliena ire obpugnatum. Pax ante in Italia, quam bellum in Africa sit: et nobis prius decedat timor, quam ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu auspicioque fieri potest, Hannibale hic victo, illic Karthaginem expugna.* [11] *si altera utra*[t] *victoria novis consulibus relinquenda est; prior quum major clariorque, tum caussa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem præterquam quod et in Italia et in Africa duos diversos exercitus alere ærarium non potest; præterquam quod, unde classes tueamur, unde commeatibus præbendis sufficiamus, nihil reliqui est;* [12] *quid*[u]*? periculi tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret.* [13] *Quid? si (quod omnes Dii omen avertant, et dicere etiam reformidat animus, sed, quæ acciderunt, accidere possunt) et victor Hannibal ire ad urbem pergat; tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium a Capua, arcessemus? Quid? quod in Africa quoque Mars communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruusque, intra triginta dies cum exercitibus cæsi, documento sint; ubi per aliquot annos, maximis rebus terra marique gerendis, amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani vestræque familiæ fecerant. Dies me deficiat, si reges imperatoresque, temere in hostium terras transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque*

[s] *intendas* Crev. [t] *alterutra* Gron. Crev. [u] *quid?* del. Gron.

10 *Quin igitur ad hoc accingeris, nec per istos circuitus*] Res ipsa patet; structura verborum intricatior est. Quin igitur ad bellum cum Annibale ipso gerendum jam nunc te comparas, non autem per istos circuitus, (nempe ut, quum in Africam trajeceris, secuturum te illuc Annibalem speres) potius quam, id est, quos circuitus tibi potius sequendos existimas, quam ad Annibalem recto hinc itinere eundum? Cur ad istos confugis circuitus, potius quam recto hinc itinere ad Annibalem contendas? In fine hujus periodi regius codex habet *intendas:* idque expressimus. Vulgo *intendis.*

11 *Si alterutra*] Put. et Cantabrig. codd. *altera utra:* et alludunt tres e nostris, in quibus *altera ultra.* Certe sic interdum amarunt loqui veteres. Jac. Gronovius ex vetusta editione Varronis l. VIII. de Ling. Lat. exemplum in hanc rem affert: *sed consuetudo alterum utrum cum satis haberet.*

12 *Quid? periculi tandem*] Particula *quid?* a fronte præfixa orationi et transitionem juvat, et animos addit argumentationi. Eam tamen omiserant editi recentiores: sed prima editio servat, et optimi scripti.

13 *Quid si ... et victor Annibal*] *Et,* id est, etiam: nisi forte hæc particula recidenda est. Et abesse eam ab suo codice Rhenanus testatur, ab uno e suis Hearnius.

suorum, numerare velim. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, [14] *auctore æque inpigro ac nobili juvene, magna classe in Siciliam transmissa, una navali pugna florentem rempublicam suam in perpetuum adflixerunt.* U. C. 547. A. C. 205.

XLII. *Externa et nimis antiqua repeto. Africa eadem ista et M. Atilius, insigne utriusque fortunæ exemplum, nobis documento sint. Næ tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conspexeris, ludus et jocus fuisse Hispaniæ tuæ videbuntur. Quid enim simile?* [15] *pacato mari* [16] *præter oram Italiæ Galliæque vectus Emporias, in urbem sociorum, classem adpulisti: expositos milites,* [17] *per tutissima omnia, ad socios et amicos populi Romani Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per præsidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruique tui, post amissos imperatores feraciores et calamitate ipsa: dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, et militari suffragio ad tempus lectus, ceterum, si nobilitas ac* [18] *justi honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par: obpugnata per summum otium Karthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cetera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda; ubi non portus ullus classi nostræ apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi. Quacumque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci Numidisque credis? satis sit semel creditum. Non semper temeritas est felix: et fraus fidem in parvis sibi præstruit, ut, quum operæ pretium sit, cum mercede magna fallat. Non hostes patrem patruumque tuum armis prius, quam Celtiberi socii fraude, circumvenerunt: nec tibi ipsi a Magone et Hasdrubale, hostium ducibus, quantum ab Indibili et Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax et Masinissa se, quam Karthaginienses, malunt* [19] *potentes*[u] *in Africa esse: Karthaginienses, quam quemquam alium. Nunc illos æmulatio inter sese et omnes caussæ certaminum acuunt, quia procul externus metus est.* [20] *Ostende*[x] *Romana arma, exercitum*

[u] *potentissimos* Gron. [x] add. *illis* Ead.

14 *Auctore æque impigro ac nobili juvene*] Alcibiadem intelligit. Vid. Plut. in Alcib. et Nicia, et Thucydidem l. VIII.

15 * *Pacato*] In quo tibi nihil ab hostibus periculi timendum fuit.

16 *Præter oram*] Rectum hoc putamus. Tamen scripti *per oram.*

17 *Per tutissima omnia*] Ultimam vocem omittunt Put. et Victor. codices. Sic lib. I. c. 57. quamplurimi scripti præferunt, *postquam satis tuta circa,* excluso τῷ *omnia,* quod adjiciunt editi. Et infra l. XXIX. c. 8. *indicat tuta ab lævo cornu esse.*

18 *Justi honores*] Gradus illi honorum, qui conveniunt imperatori; prætura, consulatus. Vid. not. 27. ad l. I. c. 4.

19 *Potentes*] Vulgo *potentissimos:* non minus bene. Sed in re pari scriptæ lectionis auctoritatem sequimur.

20 *Ostende Romana arma*] Sic olim editi, sic complures MSS. habent. Sigonius inseruerat *illis,* additamentum inutile.

U. C. 547. A. C. 205. alienigenam; velut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter iidem illi Karthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter mœnia patriæ, templa Deûm, aras et focos, defendent; quum euntes in prœlium pavida prosequetur conjux, et parvi liberi obcursabunt. Quid porro? Si satis confisi Karthaginienses consensu Africæ, fide sociorum regum, mœnibus suis, quum tuo exercitusque tui præsidio nudatam Italiam viderint, ipsi ultro novum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint, aut Magonem, quem, a Baliaribus classe transmissa, jam præter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Hannibali se conjungere jusserint? Nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, quum Hasdrubal in Italiam transcendit: quem tu, qui non solum Karthaginem, sed omnem Africam, exercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti. Victum a te dices: eo quidem minus vellem, et id tua, non reipublicæ solum, caussa, iter datum victo in Italiam esse. Patere, nos omnia, quæ prospera tibi ac populi Romani[y] imperio evenere, tuo consilio adsignare; adversa casibus incertis belli et fortunæ[21] delegare. Quo melior fortiorque es, eo magis talem præsidem sibi patria atque universa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput atque arcem hujus belli esse. quippe qui præ te feras, eam tibi caussam trajiciendi in Africam esse, ut Hannibalem eo trahas. Sive igitur hic, sive illic, cum Hannibale est tibi futura res. Utrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic, tuo collegæque tui exercitu conjuncto? ne Claudius quidem et Livius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Hannibalem utrum tandem extremus angulus agri Bruttii, frustra jam diu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Karthago et tota socia Africa potentiorem armis virisque faciet? Quod istud consilium est, ibi malle decernere, ubi tuæ dimidio minores copiæ sint, hostium multo majores, quam ubi duobus exercitibus adversus unum, tot prœliis et tam diuturna et gravi militia fessum, pugnandum sit? Quam compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille, consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti obcurreret, in Italiam ex provincia rediit: tu, quum Hannibal in Italia sit, relinquere Italiam paras; non quia reipublicæ id utile, sed quia tibi amplum et gloriosum censes esse: sicut quum, provincia et exercitu relicto, sine lege, sine senatusconsulto, duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam et majestatem imperii, quæ tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. Ego P. Cornelium, Patres con-

[y] populi Romani l. reipublicæ Gron. Crev.

21 *Delegare*] Hoc verbum, quod Gronovii conjectura, In libris legitur amat usurpare Livius, hic ei restituit *legare*, vel *relegare*.

scripti, reipublicæ nobisque, non sibi ipsi privatim creatum U. C. 547. *consulem existimo: exercitusque ad custodiam urbis atque Italiæ scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum velint, trajiciant.* A. C. 206.

XLIII. Quum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate et inveterata prudentiæ fama, magnam partem senatus, et seniores maxime, movisset, pluresque consilium senis, quam animum adolescentis ferocem, laudarent; Scipio ita locutus fertur: *Et ipse Q. Fabius principio orationis, Patres conscripti, commemoravit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse. Cujus ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quam ea suspicio, vitio orationis, an rei, haud sane purgata est. Sic enim honores suos et famam rerum gestarum extulit verbis, ad exstinguendum invidiæ crimen, tamquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum æmuletur: et non ab eo, qui, quia super ceteros excellat,* [22] *quo me quoque niti non dissimulo, me sibi æquari nolit. sic senem se perfunctum honoribus, et me infra ætatem filii etiam sui posuit; tamquam non longius, quam quantum vitæ humanæ spatium est, cupiditas gloriæ extendatur, maximaque pars ejus in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum præsentibus modo, sed cum omnis ævi claris viris, comparent. Equidem haud dissimulo, me tuas, Q. Fabi, laudes non adsequi solum velle, sed, (bona venia tua dixerim) si possim, etiam exsuperare. Illud nec tibi in me,* [23] *neu mihi in minoribus natu animi sit, ut nolimus, quemquam nostri similem evadere civem. id enim non eorum modo, quibus inviderimus, sed reipublicæ, et pene omnis generis humani, detrimentum sit. Commemoravit, quantum essem periculi aditurus, si in Africam trajicerem: ut meam quoque, non solum reipublicæ et exercitus, vicem videretur sollicitus. Unde hæc repente cura de me exorta? quum pater patruusque meus interfecti, quum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent, quum amissæ Hispaniæ, quum quatuor exercitus Pœnorum, quatuorque*[z] *duces omnia metu armisque tenerent, quum quæsitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet, præter me, nemo* [24] *profiteri nomen ausus esset, quum mihi*

Fabio respondet Scipio.

[z] *quattuor* Gron. Crev.

22 *Quo me quoque niti*] Scripti Gronovio et nobis inspecti carent vocibus *quo me*. Sed eas non dubitamus absorptas esse a voce *quoque*. Sic et mox, quod dedit Sigonius, et sensus flagitat, *perfunctum honoribus*, in nullo eorumdem codicum integrum est: in nullo exstat vox *honoribus*. Quam tamen relegare quis ausit? Quid erit *perfunctum*, sic nude et absolute positum.

23 *Neu mihi in minores natu*] Scripti *in minoribus*: quod non aliunde ortum suspicamur, quam ex eo quod *τὸ minores* primo corruptum fuerit in *minoris*, deinde, genere mendi frequentissimo, ex *minoris* factum sit *minoribus*. Si tamen quis mordicus retineat scriptam lectionem, habebit unde eam tueri aliquo modo possit, in not. Gronovii ad Senec. l. IV. Quæst. Natur. præfat.

24* *Profiteri nomen*] Vid. not. 82. ad XXVI. 18.

U. C. 547. A. C. 205. *quatuor et viginti annos nato detulisset imperium populus Romanus; quid ita tum nemo ætatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? Utrum major aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quam tunc in Hispania erat? An majores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt? An ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc est? An cum Karthaginiensi hoste in Hispania, quam in Africa, bellum geri aptius est? Facile est, post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas, aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad oceanum, tot regulos, tot sævas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut vestigium nullum belli reliquum sit, elevare meas res gestas: tam, Hercule, quam, si victor ex Africa redierim, ea ipsa elevare, quæ nunc, retinendi mei caussa, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium captum in Africa commemorat; tamquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit. neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africæ, et [25] res egregias primo anno gessisse, et, quantum ad Karthaginienses duces adtinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me isto tu exemplo terrueris: si hoc bello, non priore, si nuper, et non [26] annis ante quadraginta, ista clades accepta foret, qui ego minus in Africam, Regulo capto, quam, Scipionibus occisis, in Hispaniam trajicerem? Nec felicius Xanthippum Lacedæmonium Karthagini, quam me patriæ meæ sinerem natum esse: cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod possit in hominis unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam Græcas fabulas enarrare vacat, non [27] Agathoclem potius, Syracusanum regem, quumdiu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eamdem Africam, avertisse eo bellum, unde venerat, [28] refers[a]?*

[a] *refert* Gron.

25 *Res egregias primo anno gessisse*] Supplebis nullo negotio *eum:* quo miramur ita offensum esse Gronovium, ut relicta hac lectione, quæ Put. et regii codicum est, languidiorem illam præoptasse visus sit, *res gestas ab eo egregias primo anno:* quam quidem Clericus etiam in contextum immiserat, recisis tamen duabus vocibus *ab eo.*

26 *Annis ante quadraginta*] Imo *quinquaginta,* ut observat Perizonius. Regulus enim captus est anno u. c. 497. a quo usque ad hunc annum, qui est 547. sunt plene anni quinquaginta. Dubitari tamen potest, an non Livius, qui haud sane diligens est in reddendis numeris, scripserit *quadraginta,* quum anno sequente (l. XXIX. c. 28.) annos tantum numeret *prope quinquaginta* a M. Regulo, L. Manlio consulibus.

27 *Agathoclem .. Syracusanum regem*] Hoc felicissimæ audaciæ consilium plenius enarratum reperies apud Justin. l. XXII. et inprimis apud Diodor. l. XX.

28 *Refers*] Gronovius edidit *refert.*

XLIV. *Sed quid, ultro metum inferre hosti, et ab se remoto periculo alium in discrimen adducere, quale sit, veteribus externisque exemplis admonere opus est?* [29] *Majus præsentiusve ullum exemplum esse, quam Hannibal, potest? Multum interest, alienos populere fines, an tuos uri, exscindi, videas. plus animi est inferenti periculum, quam propulsanti. Ad hoc major ignotarum rerum est terror: bona malaque hostium ex propinquo ingressus fines adspicias. Non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem;* [30] *quanto minus quidquam in Africa Karthaginiensibus firmum ac stabile sit, infidis sociis, gravibus ac superbis dominis? Ad hoc nos, etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano, stetimus. Karthaginiensi nihil civilis roboris est. mercede paratos milites habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandæ ingenia. Hic modo nihil moræ sit, una et trajecisse me audietis, et ardere bello Africam, et molientem hinc Hannibalem, et obsideri Karthaginem. lætiores et frequentiores ex Africa exspectate nuncios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subjicit fortuna populi Romani, Dii fœderis ab hoste violati testes, Syphax et Masinissa reges:* [31] *quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim. Multa, quæ nunc ex intervallo non adparent, bellum aperiet. et id est viri et ducis, non deesse fortunæ præbenti se, et* [32] *oblata casu flectere ad consilium. Habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Hannibalem; sed illum potius ego traham, quam ille me retineat. In sua terra cogam pugnare eum, et* [33] *Karthago*[b] *præmium victoriæ erit, quam semiruta Bruttiorum castella.* [34] *Ne quid interim, dum trajicio, dum expono exercitum in Africa, dum castra ad Karthaginem promoveo, respublica hic detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, quum victor tota Italia volitaret Hannibal, potuisti præstare, hoc vide ne contumeliosum sit, concusso jam et pene fracto Hannibale, negare, posse*

U. C. 547. A. C. 205.

[b] add. *potius* Gron. Crev.

Sed illud quod dedimus firmant tres e nostris codd. et princeps omnium Put.

29 *Majus præsentiusve ullum exemplum esse quam Annibal potest*] Totum hoc in solo Victor. codice nobis occurrit. Ceteri nostri, ut et Gronoviani, prorsus ignorant: magno Liviani contextus damno.

30 *Quanto minus quidquam .. stabile sit*] Sic Put. et Victor. codices: multo aptius sane, quam *stabile est*, quomodo editi habent.

31 *Quorum ego fidei ita innitar, ut*] Quorum ego fidei cum ea cautione innitar, ut, si perfidi esse velint, ab eorum fraude bene tutum me præstem. Particula *ita* hic eodem fere modo accipienda est, quo supra l. XXVI. c. 19. *Ita elato animo, ut nullum ferox verbum excideret.*

32 *Oblata casu flectere ad consilium*] Ea quæ casu occurrerint ita gubernare ac moderari, ut consiliis ducis promovendis inserviant.

33 *Carthago potius*] Reseca, volentibus scriptis, *τὸ potius*, quod interdum veteres intelligi maluere, ut et *tam*, et *magis*. Vid. not. 65. ad l. XXVI. c. 31.

34 * *Ne quid*] Majoris facilitatis causa, ante hæc verba supple, Quod spectat ad cavendum, ne etc.

U. C. 547. A. C. 205. *P. Licinium consulem virum fortissimum præstare:* [35] *qui, ne a sacris abeit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquæ provinciæ non venit. Si, Hercule, nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum; tamen ad dignitatem populi Romani, famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africæ arma, videri nobis animum esse; nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit, neminem ducem Romanorum audere: et priore Punico bello, tum quum de Sicilia certaretur, toties Africam ab nostris exercitibusque*[c] *et classibus obpugnatam; nunc, quum de Italia certetur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata tam diu Italia: uratur evasteturque in vicem Africa. Castra Romana potius Karthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceteræ belli clades, quæ in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quæ ad rempublicam pertinent, et bellum, quod instat, et provincias, de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio, nec ad vos pertinens sit, si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic et ego contra* [36] *gloriam ejus eludere, et meam verbis extollere velim. Neutrum faciam, Patres conscripti: et,* [37] *si ulla alia re, modestia certe et temperando linguæ adolescens senem vicero. Ita et vixi, et res gessi, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem.*

XLV. Minus æquis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum.

[c] *exercitibus* Gron. Crev.

35 * *Qui ne a sacris abeit*] Quia modo arguit Fabium Scipio contumeliose tractati P. Licinii consulis, ipse ut se pari crimine liberet, testatur ideo tantum collegam suum non venisse in sortem Africæ provinciæ, quod pontifex maximus sit, non quod illi aut animus desit, aut peritia rei militaris.

36 *Gloriam ejus eludere*] Non possumus assentiri viro clarissimo, et tam fido Musarum cultori, quam splendido Themidis antistiti, qui in notis ad nuperam editionem orationum Ciceronis in Catilinam, quam curavit doctus et elegans earum interpres Olivetæus, censet hic in Livio legendum esse potius *elidere* quam *eludere*. Sed *elidere* vim quamdam denotat, et conatum magni moliminis: ut apud Virgilium, *angit inhærens Elisos oculos*. Contra *eludere* jocantis est, nec toto pugnantis impetu, sed leviter et quasi per ludibrium rem tractantis: quo in genere est illa pars orationis, in qua res gestas Scipionis in Hispania carpit et extenuat Fabius.

37 *Si ulla alia re*] Si quid sit aliud, quo ego superaturus sim Fabium, profecto jam nunc modestia et temperando linguæ eum vicero. Vulgati habent, *si nulla*. Sed recte observat Gronovius, sperasse Scipionem, multis aliis quoque, seu potius omnibus rebus, sese superaturum gloriam Fabii: id quod tota hæc oratio clamat. At vulgatum illud *si nulla*, desperantis est, aut desperationem præ se ferentis. *Si ulla* exstat in plerisque, iisque optimis Gronovii MSS. in omnibus nostris, et in uno Hearnii.

itaque Q. Fulvius, qui consul quater et censor fuerat, postulavit a consule, ut palam in senatu diceret, *permitteretne Patribus, ut de provinciis decernerent? staturusque eo esset, quod censuissent, an ad populum laturus?* Quum Scipio respondisset, se, quod e republica esset, facturum; tum Fulvius, *Non ego ignarus, quid responsurus facturusve esses, quæsivi, quippe quum* [38] *præ te feras, tentare magis, quam consulere senatum, et, ni provinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque a vobis, tribuni plebis, postulo,* inquit, *ut sententiam mihi ideo non dicenti,* [39] *quod, etsi in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis.* Inde altercatio orta, quum consul negaret, æquum esse tribunos intercedere, [40] quo minus suo quisque loco senator rogatus sententiam diceret. Tribuni ita decreverunt, *Si consul senatui de provinciis permittit,* [41] *stari eo, quod senatus censuerit, placet; nec de ea re ferri ad populum patiemur: si non permittit,* [42] *qui de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus.* Consul diem ad conloquendum cum collega petiit. Postero die permissum senatui est. Provinciæ ita decretæ: alteri consuli Sicilia et triginta rostratæ naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset: permissumque, ut in Africam, si id e republica esse censeret, trajiceret. alteri Bruttii et bellum cum Hannibale, cum eo exercitu, [43] quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius. hi et sortirentur inter se, compararentve, uter in Bruttiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret: imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia evenisset. et ceteris, præter consules prætoresque, qui exercitibus provinciisque præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio sorte evenit, ut cum consule in Bruttiis adversus Hannibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia et favore spectantium celebrati. Legati, Delphos ad donum ex præda Hasdrubalis portandum missi, M. Pomponius Matho et Q.

U. C. 547. A. C. 205.

S. C. de provinciis.

38 *Præ te feras tentare magis*] Put. auctior est: *temptare te magis.*

39 *Quod etsi*] Editi ante Gronovium, *quod si:* scripti, *quod est.* Inde ille effecit *quod etsi:* recte. Etsi senatûs major pars meam sententiam sequatur. Vid. not. 28. ad l. III. c. 51.

40 *Quominus suo quisque loco senator*] Scripti omnes et Gronoviani, et nostri, abolent ultimam vocem. Illa tamen non omnino inutilis est. Exprimit enim causam, cur debeant rogati sententiam dicere. Nam quod Gronovius argumentatur in senatum venisse plures, pluresque sententiam dixisse, quam senatores, id verum quidem est. Sed non hic locus est subtili illi discrimini.

41 *Stari eo quod senatus censuerit*] Hic plerique scripti addunt *ferri,* quidam *fieri:* male utrumque. Et repetitum videtur ex versu sequenti, *nec de ea re ferri.*

42 *Qui de ea re sententiam recusabit dicere*] Put. et Vict. codices, *recusavit.* Scribe *recusarit.*

43 *Quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius*] Supple ex præcedentibus *habuisset:* nisi malis hoc verbum in contextum admittere, auctore Regio codice.

U. C. 547. A. C. 205. Scipio non impetrat ut delectum sibi habere liceat. Etruriæ populi eum in ornanda classe juvant.

Catius, tulerunt coronam auream [44] ducentûm pondo, et simulacra spoliorum, ex [45] mille pondo argenti facta. [46] Scipio, quum, ut delectum haberet, neque impetrasset, neque magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit: et, quia inpensæ negaverat reipublicæ futuram classem, ut, quæ ab sociis darentur ad novas fabricandas naves, acciperet. Etruriæ primum populi, pro suis quisque facultatibus, consulem adjuturos polliciti. Cærites frumentum sociis navalibus commeatumque omnis generis; Populonienses ferrum; Tarquinienses lintea in vela; Volaterrani [47] interamenta navium et frumentum; Arretini [48] triginta millia scutorum, galeas totidem, [49] pila, gæsa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cujusque generis numero expleturos, secures, [50] rutra, falces, [51] alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici [52] centum et viginti millia modiûm, et [53] in viaticum [54] decurionibus remigibusque conlaturos: Perusini, Clusini, Rusellani abietem

44 *Ducentûm pondo*] Selibrarum, sive marcarum nostratium 812. cum unciis 4.

45 *Mille pondo argenti*] Selibris nostratibus 1562. cum quatuor unciis.

46 *Scipio quum, ut delectum haberet, neque impetrasset*] Nempe Fabius invidens crescenti in dies gloriæ Scipionis, quum obtinere non potuisset, ne permitteretur ei in Africam trajicere, vociferando et vanis terroribus animos implendo pervicit, ne aut delectum habere liceret consuli, aut pecunia decerneretur. Vid. Plut. in Fabio.

47 *Interamenta navium*] Si hæc vox a Livio est, intelligenda videntur ligna ea, quæ a carinis utrimque ascendentia efficiunt costas navis, quorum compages a Græcis dicitur ἐντερόνεια. At multo magis placet *inceramenta*, quod exhibent duo codices, unus Gronovio, alter nobis inspectus. *Inceramenta* erunt cera et pix qua oblinebantur naves. Utraque vox perrara est, nec fortasse aliud earum exemplum reperias. At *inceramentum* magis præfert colorem quemdam Latinitatis, quam *interamentum*. Notum est illud Juvenalis, ... *genua incerare deorum*. At *interare* nemo unquam usurpavit.

48 *Triginta millia scutorum*] Plerique scripti et optimi, *tria millia*.

49 *Pila, gæsa, hastas longas, millium quinquaginta summam ... expleturos*] Fortasse legere quis malit *ad millium quinquaginta summam*. Ut ut sit, sensus clarus est: nempe, quod attinet ad pila, gæsa, hastas longas, polliciti sunt se illa daturos eo numero, ut summa omnium simul collectorum esset quinquaginta millium, pari cujusque generis numero; ita ut pila datura essent circiter 16670. totidem gæsa, hastas totidem. De pilo et gæso vid. ad l. VIII. c. 8.

50 *Rutra*] *Rutrum* a *ruendo*, sive *eruendo* dictum est, et instrumentum fuit ferreum ad eruendam terram, sive arenam, quum opus esset, teste Festo.

51 *Alveolos, molas*] *Alveolos* interpretatur Marcellus Donatus vasa lignea ad asservandam aquam, aliosve usus. *Molas* ad frumentum in navibus, ubi opus esset, commolendum habuisse veteres hinc apparet, sed necessario leviores et minoris solito diametri.

52 *Centum et viginti millia modiûm*] Modios nostrates 92500.

53 *In viaticum*] Hic viaticum intelligi debet de pecunia, quum jam tritici mentio facta sit. Si quis tamen ita velit exponere ut Arretini, præter modios tritici 120000. etiam id adjecerint frumenti, quod per viæ spatium opus esset decurionibus remigibusque, suo cuique judicio uti licet.

54 *Decurionibus remigibusque*] Hi decuriones videntur præfuisse remigibus.

in fabricandas naves, et frumenti magnum numerum. [55] abiete ex publicis silvis est usus. Umbriæ populi, et præter hos Nursini, et Reatini, et Amiternini, Sabinusque ager omnis, milites polliciti. Marsi, Peligni, Marrucinique, multi voluntarii nomina in classem dederunt. [56] Camertes, quum æquo fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. Triginta navium carinæ, viginti quinqueremes, decem quadriremes. quum essent positæ, ipse ita institit operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta materia erat, naves instructæ armatæque in aquam deductæ sint. U. C. 547. A. C. 205. Paratur classis.

XLVI. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis voluntariorum septem ferme millibus in naves inpositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. ex eis eum sibi sumsit, quem L. Veturius consul habuerat. [57] Metello, ut, quibus præfuisset legionibus, iis præesset, (facilius cum adsuetis imperio rem gesturum ratus) permisit. Et prætores diversi in provincias profecti. Et, quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, a fossa Græca ad mare versam, vendere quæstores jussi; [58] indicio quoque permisso, qui ager civis Campani fuisset, ut is publicus populi Romani esset. indici præmium constitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Servilio prætori urbis negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex senatusconsulto liceret habitare, ibi habitarent; animadverteretque in eos, qui alibi habitarent. Eadem æstate Mago, Hamilcaris filius, ex minore Baliarium insula, ubi hibernarat, juventute lecta in classem inposita, in Italiam triginta ferme rostratis navibus et multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit: Genuamque, nullis præsidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit. inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem adpulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bel- Proficiscuntur Coss. Mago in Liguriam appellit.

55 *Abiete ex publicis sylvis est usus*] Abietem a Perusinis non accepit, sed e sylvis publicis populi Romani excisa est usus.

56 *Camertes quum æquo fœdere*] Suspicari possis Camertes, quum æquo jure ac fœdere in amicitiam Romanorum venissent, non necesse habuisse, aut etiam solitos fuisse Romanis præbere milites. Atque ideo observaverit Livius eos id fecisse in gratiam Scipionis, quod neque lex, neque mos juberet.

57 *Metello ut quibus præfuisset legionibus, iis præesset*] Scripti fere omnes tres ultimas voces relegant: unde reciso etiam τῷ *ut*, legendum putat Gronovius: *Metello, quibus præfuisset, facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus, permisit.* Permisit ei milites quibus præfuisset.

58 *Indicio .. permisso*] Memoravit Livius l. XXVI. c. 16. agrum omnem Campanum publicum populi Romani factum esse. Hic igitur ne qua pars ejus agri falleret sub alieno nomine, id quod fit, etiamnum ab aliquo cive Campano possessa, permittitur ei qui talis fraudis aliquam notitiam haberet, eam indicare, imo et ad indicium præmio proposito allicitur, ut is ager fiat publicus populi Romani, nec per illam fraudem eo populus Romanus privetur.

U. C. 547. A. C. 205. lum ea tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Pœnus, Savone oppido Alpino præda deposita, et decem longis navibus in statione ad præsidium relictis, ceteris Karthaginem missis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat Scipionem trajecturum esse, ipse, societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instituit obpugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. [59] Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra, Hasdrubale cum exercitu deleto biennio ante, forent lætati, si par aliud inde bellum, duce tantum mutato, oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque et M. Livium proconsulem ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum jusserunt, et Cn. Servilio prætori negotium datum, ut, si e republica censeret esse, urbanas legiones, [60] cui imperio videretur dato, ex urbe duci juberet. M. Valerius Lævinus Arretium eas legiones duxit. Eisdem diebus [61] naves onerarias Pœnorum ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciæ præerat, captas, Cœlius frumento misso ad Hannibalem commeatuque onustas, Valerius prædam Etruscam Ligurumque montanorum captivos Karthaginem perportantes, tradit. in Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile [62] gestum. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Pœnosque: nisi quod Punicum exercitum super morbum etiam fames adfecit. Propter Junonis Laciniæ templum æstatem Hannibal egit; ibique aram condidit dedicavitque, cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Græcisque literis insculpto.

59 *Ea litteris cognita .. curam ingentem accenderunt Patribus*] Scripti omnes *accendit*. Quod si verum est, legendum cum Rhenano, *Ea res litteris cognita*.

60 *Cui imperio videretur dato*] Commodior structura esset: *imperio cui videretur dato*.

61 *Naves onerarias Pœnorum .... captas, Cœlius*] Naves onerarias Pœnorum ad octoginta captas Cœlius Valeriusque tradunt; ille frumento onustas, hic perportantes Carthaginem Etruscam prædam cum Ligurum captivis. Ceterum libri et editi ante nomen *Cœlius* addunt *eas*. Resecuit Gronovius. De Cœlio vid. not. 71. ad XXI. 38. de Valerio, ad III. 5.

62 *Gestum est*] Scripti abolent *est*.

EPITOME LIBRI XXIX.

Ex Sicilia C. Lælius in Africam a Scipione missus ingentem prædam reportavit, et mandata Masinissæ [1] *Scipioni exposuit, conquerentis, quod nondum exercitum in Africam trajecisset. Bellum in Hispania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat; ipse in acie occisus, Mandonius exposcentibus Romanis a suis deditus est. Magoni, qui* [2] *in Gallia et Liguribus erat, ex Africa et militum ampla manus missa, et pecuniæ, quibus auxilia conduceret: præceptumque, ut se Hannibali jungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios trajecit, et Locros, pulso Punico præsidio, fugatoque Hannibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idæa mater deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis invento,* pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idæa deportata Romam esset. *tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiæ. Lapis erat, quem matrem Deûm incolæ dicebant. Excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, ejus, qui in Hispania perierat, vir optimus a senatu judicatus, adolescens nondum quæstorius, quoniam ita responsum jubebat:* ut numen id ab optimo viro reciperetur consecrareturque. *Locrenses legatos Romam miserunt, qui de inpotentia Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proserpinæ abstulerat, et liberos eorum ac conjuges stupraverat. Pleminius, in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Quum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tamquam is luxuriaretur; missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam trajecit, senatus permissu. Syphax, accepta in matrimonium filia Hasdrubalis Gisgonis, amicitiæ, quam cum Scipione ipse junxerat, renunciavit. Masinissa, rex Massyliorum, dum pro Karthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat. quo per bellum sæpe repetito, aliquot prœliis a Syphace rege Numidarum*

1 *Scipioni exposuit*] Sic vetustius cusi. Gronovianæ editiones *exponit*. Sed illud alterum accuratius respondet *τῷ reportavit*, quod præcedit.

2 *In Gallia et Liguribus*] Olim *in Galliam et Liguriam ierat*. Repræsentamus eam lectionem, quam se in vet. lib. Sigonius reperisse testatur. Gronovianæ editiones habent *et in Liguribus*. Sed hic iterare voculam *in* parum utile videtur. Campanus habet *in Beulia in Liguribus*. Unde fortasse legendum *in Albingaunis Liguribus*. Infra c. 5. hujus libri, *inter Albingaunos Ligures Genuamque* Mago stare dicitur.

victus, in totum privatus est: et cum ducentis equitibus exsul Scipioni se junxit: et cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio, adventu Hasdrubalis et Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Uticæ depulsus, hiberna communivit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere adversus Hannibalem pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta quatuordecim millia. Inter censores, M. Livium et Claudium Neronem, notabilis discordia fuit. nam et Claudius Livio collegæ equum ademit, quod a populo damnatus [3] *actusque in exsilium fuerat; et Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset, et quod non bona fide secum in gratiam redisset. Idem omnes tribus, extra unam, ærarias reliquit, quod et innocentem se damnassent, et postea consulem censoremque fecissent.*

3 * *Actusque in exsilium*] Hoc de suo Livio, quem vid. supra XXVII. 34. et addidit auctor epitomes, dissentiente hoc ipso libro, c. 37.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXIX.

U. C. 547. A. C. 205.

SCIPIO, postquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit centuriavitque: ex iis trecentos juvenes, florentes ætate et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem ad usum, neque centuriati, neque armati, servarentur. Tum ex totius Siciliæ juniorum numero principes genere et fortuna trecentos equites, qui secum in Africam trajicerent, legit: diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique multos labores, magna pericula adlatura videbatur; neque ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. Ubi dies, quæ dicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt. tum Scipio, *renunciari sibi*, dixit, *quosdam equites Siculorum, tamquam gravem et duram, horrere eam militiam. Si qui ita animati essent,* [1] *malle eos sibi jam tum fateri, quam postmodo querentes, segnes atque inutiles milites reipublicæ esse. Expromerent, quid sentirent: cum bona venia se auditurum.* Ubi ex his unus ausus est dicere, *se prorsus, si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare;* [2] tum Scipio ei, *Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque et cetera instrumenta militiæ tradas, et tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque.* Læto conditionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem [3] cum gratia imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare, et vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti, sine publica inpensa. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque prœliis rempublicam adjuvisse. Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit; maxime qui sub duce Marcello militaverant: quos quum optima disciplina institutos

Trecentis equitibus Siculis Romani equites substituti.

Plurimorum stipendiorum milites legit Scipio.

1 *Malle eos sibi jam tum fateri*] Pro *sibi* Put. et regius codices habent *si:* alii scripti, *se.* Nihil est cur vulgatam lectionem spernamus.

2 *Tum Scipio ei*] Pro ultima vocula Put. et Victor. codices habent *et.* Libenter totum illud, sive *et*, sive *ei*, resecari pateremur.

3 * *Cum gratia imperatoris*] Ita ut nihilominus imperatori gratus esset.

U. C. 547. A. C. 205.

credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium obpugnandarum. nihil enim parvum, sed Karthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat; ex Italia advecto parcit: veteres naves reficit, et cum iis C. Lælium in Africam prædatum mittit; novas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factæ erant, ut in sicco hibernarent. Præparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas, venit.

Res Siciliæ componit.

Græci res a quibusdam Italici generis, eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu, repetebant. Omnium primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim judiciis etiam [4] in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliæ populis, grata fuit; eoque enisius [5] ad bellum adjuverunt.

Bellum in Hispania.

Eadem æstate in Hispania coortum ingens bellum, conciente Ilergete Indibili, nulla alia de caussa, quam per admirationem Scipionis contemtu imperatorum aliorum orto. *Eum superesse unum ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis,* rebatur. *eo nec in Hispania cæsis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse: et,* [6] *postquam in Italia gravius bellum urgueret, adversus Hannibalem eum arcessitum. præterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia, ut inconditam turbam tironum, esse. numquam talem occasionem liberandæ Hispaniæ fore. Servitum ad eam diem aut Karthaginiensibus, aut Romanis: nec in vicem his aut illis, sed interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Karthaginienses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse. ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque.* Hæc aliaque dicendo non populares modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat, et alios finitimos sibi atque illis populos. itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt.

II. Romani quoque imperatores, L. Lentulus et L. Manlius Acidinus, ne glisceret [7] prima neglegendo bellum, junctis et ipsi exercitibus, per agrum Ausetanum, [8] hostico,

4 *In pertinaces ad obtinendam injuriam*] In eos qui pertinaciter retinebant ea quæ injuste invaserant.

5 *Ad bellum*] Addidimus præpositionem, quam omnes MSS. tenent.

6 * *Posteaquam in Italia gravius bellum urgeret*] Hæc ad mentem sensumque Indibilis accommodata sunt, non ad rei veritatem.

7 *Prima negligendo*] Omnes scripti, *primo negligendo*. Neque id nos offendit: negligendo eo quod primum esset, negligendis initiis. Rhenanus reposuit *primâ*. Utrum ea mutatio necessaria fuerit, judicet lector.

8 * *Hostico tanquam pacato*] Per hosticum solum, tanquam si amicum foret.

tamquam pacato, clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere. trium millium spatio [9] procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequidquam tentatum, ut discederetur ab armis. dein, quum in pabulatores Romanos inpetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, submisso ab statione Romana equitatu, prœlium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente, postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendêre. Medii Ausetani erant: cornua dextrum Ilergetes, lævum ignobiles tenebant Hispani populi. Inter cornua et mediam aciem intervalla patentia satis late fecerant; qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent. Et Romani, more suo exercitum quum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter legiones et ipsi patentes equiti relinquerent vias. Ceterum Lentulus, ei parti usum equitis fore ratus, quæ prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in hostium acie vias permittere equos jubeat: ipse, cœpta parum prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in lævo cornu adversus Ilergetes [10] locata erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit; postquam æquata ibi pugna est, ad L. Manlium, inter prima signa hortantem, ac subsidia, quibus res postulabat locis, inducentem, venit. indicat tuta ab lævo cornu esse: jam missum ab se Cornelium Servium procella equestri hostes circumfusurum. Vix hæc dicta dederat, quum Romani equites, in medios invecti hostes, simul pedestres acies turbarunt, simul equitibus Hispanorum viam inmittendi equos clauserunt. Itaque, omissa pugna equestri, [11] ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hostium ordines, et trepidationem pavoremque, et fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant milites, [12] *ut perculsos invadant, neu restitui aciem patiantur.* non sustinuissent tam infestum inpetum barbari, ni [13] regu-

U. C. 547.
A. C. 205.

Acies Hispanorum.

Acre prælium.

9 * *Procul*] Hoc adverbium redundare videtur, imo parum opportune adjectum esse.

10 *Locata erat*] Sic habuit Rhenani codex. At nostri omnes, ut et Gronoviani, *prona erat.* Vett. editi utrumque jungunt: *locata prona erat.* Retinenda est Rhenani lectio, aut *prona erat* refingendum cum Rubenio in *pugnaverat.*

11 * *Ad pedestrem Hispani descenderunt*] Hispani equites ex equis descenderunt, ut pedestri Marte pugnarent.

12 *Ut perculsos invadant*] Verbum ultimum servat Victorinus codex, et sensus ratio postulat. Itaque quod plurimi scripti eo carent, id negligentia librariorum accidisse judicamus.

13 *Regulus ipse .. cum equitibus ad pedes degressis*] Quum Campanus ediderit *digressi*, legere possemus *degressi.* Sic l. XXI. c. 60. *ipse dux cum aliquot principibus capiuntur.* Sed tunc in iis quæ sequuntur, legendum esset *objecissent.*

U. C. 547. A. C. 205. Vincunt Romani. Indibilis occisus.

lus ipse Indibilis [14] cum equitibus ad pedes degressis[a] ante prima signa peditum se objecisset. Ibi aliquamdiu atrox pugna stetit. tandem postquam ii, qui circa regem, semineцem restantem, deinde pilo terræ adfixum, pugnabant, obruti telis obcubuerunt, tum fuga passim cœpta, pluresque cæsi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, et quia perculsis acriter institerunt Romani. nec ante abscessum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum cæsa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum sociorumque paullo amplius ducenti, maxime in lævo cornu, ceciderunt. Pulsi castris Hispani, aut qui ex prœlio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

Dedunt se Hispani.

III. Tum a Mandonio evocati in concilium, conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque faciendam censuerunt. Quibus, culpam in auctorem belli Indibilem, ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma, et dedentibus sese, responsum est: *In deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitores tradidissent vivos: sin minus, exercitus se in agrum Ilergetum Ausetanorumque, et deinceps aliorum populorum ducturos.* Hæc dicta legatis, renunciataque in concilium. Ibi Mandonius ceterique principes comprehensi et traditi ad supplicium. Hispaniæ populis reddita pax: stipendium ejus anni duplex et frumentum [15] sex mensium imperatum, sagaque et [16] togæ exercitui, et obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispaniæ rebellantis tumultu, haud magno motu, intra paucos dies concito et compresso, in Africam omnis terror versus. C. Lælius nocte ad Hipponem Regium cum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. Omnibus, pacis modo incuriose agentibus, magna clades inlata: nunciique trepidi Karthaginem terrore ingenti complevere, classem Romanam Scipionemque imperatorem (et fama fuerat jam in Siciliam transgressum) advenisse. Nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in majus, metu augente accipiebant. itaque primo terror pavorque, dein[b] mœstitia animos incessit: *tantum fortunam mutasse, ut, qui modo ipsi exercitum ante mœnia Romana habuissent victores, stratisque*

Mandonius traditus ad supplicium.

Lælius classe Africam populatur.

Terror Karthaginiensium.

[a] *degressus* Gron. [b] *deinde* Gron. Crev.

14 *Cum equitibus ad pedes degressis*] Hæc est Put. codicis scriptura, ad quam alludunt plerique alii, exhibentque *digressis*. Rhenanus maluerat *degressus*, eique hactenus paruerant editores.

15 *Sex mensium*] Regius codex, ut et Put. *mensum*.

16 *Togæ exercitui*] Vid. not. 68. ad XXII. 54.

tot hostium exercitibus, omnes Italiæ populos aut vi aut voluntate in deditionem accepissent; ii, verso Marte, Africæ populationes et obsidionem Karthaginis visuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium juventutem præbuisse; majorem semper frequentioremque pro tot cæsis exercitibus subolescentem. Suam plebem inbellem in urbe, inbellem in agris esse. mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. Jam reges, Syphacem post conloquium cum Scipione alienatum; Masinissam aperta defectione infestissimum hostem. nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec Magonem ex Gallia movere tumultus quidquam, nec conjungere sese Hannibali; et Hannibalem ipsum jam et fama senescere, et viribus. U. C. 547. A. C. 206.

IV. In hæc deflenda prolapsos ab recenti nuncio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum, quonam modo obviam præsentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Jam hæc agentibus nuncius tandem venit, Lælium, non Scipionem, copiasque, quantæ ad incursiones agrorum satis sint, transvectas; summæ belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosque regulos, firmandæ societatis caussa, cœptæ. Ad Philippum quoque missi, qui [17] ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut in[c] Italiam trajiceret. [18] Missi et[d] ad duos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent: ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque naves longæ, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admoveret, conjungeretque se Hannibali. Hæc Karthagine parabant agitabantque. Ad Lælium prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præsidiis agentem Masinissa, fama Romanæ classis excitus, cum equitibus paucis venit. Is *segniter rem agi ab Scipione* questus, *quod tum non jam exercitum in Africam trajecisset, perculsis Karthaginiensibus, Syphace inpedito finitimis bellis,* [19] *quem incertum hærere; si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, ni-* Apparatus. Masinissa ad Lælium venit.

[c] *in* del. Gron. Crev. [d] *et* del. Gron.

17 *Ducenta argenti talenta*] Marcas Parisienses 18750.

18 *Missi et ad duos*] Recte Gronovius reposuerat *duos*, quum vulgo ederetur *suos*. Sed idem immerito eliminavit particulam *et*, quam retinent Put. et Vict. codd.

19 *Quem incertum hærere*] Proba Gronovii emendatio. Scripti: *quem incertum habere.*

U. C. 547. A. C. 205. *hil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipionem, ne cessaret. Se, quamquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis adfuturum peditum equitumque. Nec ipsi Lælio morandum in Africa esse. classem credere profectam a Karthagine, cum qua, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi certamen.*

V. Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Lælius postero die naves præda onustas ab Hippone solvit, revectusque in Siciliam mandata Masinissæ Scipioni exposuit. Eisdem ferme diebus naves, quæ ab Karthagine ad Magonem missæ erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem: qui, legatorum auditis verbis, jubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum et Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. *et missum se ad eos vindicandos in libertatem,* aït, *et, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo præsidia: sed, quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse. satis, scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio juncturum. multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur.* Galli, *summam ad id suam voluntatem esse,* dicere: *sed, quum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat auxiliis adjutum ab sese Pœnum, extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum incursuros. Ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adjuvari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse. illos armare juventutem, et capessere* [20] *pro parte bellum, æquum esse.* Ligures haud abnuere: tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. commeatus quoque omnis generis occulte ad eum [21] a Gallis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit: junctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat: si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in eadem regione circa Arminum[d] Italiæ præsidio futurus.

Oratio Magonis ad Gallos et Ligures.

Responsum Gallorum.

VI. Post reditum ex Africa C. Lælii, et Scipione stimulato Masinissæ adhortationibus, et militibus, prædam ex

[d] *Ariminum* Gron. Crev.

20 * *Pro parte*] Hoc ideo additum est, quia non totum bellum per se capessere debebant Ligures, cujus summa penes Magonem et Carthaginienses erat, sed tantum in partem belli venire.

21 *A Gallis populis*] Hæc est scriptorum omnium lectio: quam nihil opus erat mutari. Sic Horatius *Italo cælo, Itala tellure.* Editi habent hoc loco *Gallicis.*

hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad trajiciendum quam primum, intervenit majori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciverat et ipsa ad Pœnos. [22] Spes autem adfectandæ ejus rei ex minima re adfulsit. Latrociniis magis, quam justo bello, in Bruttiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, et Bruttiis, non societate magis Punica, quam suopte ingenio, congruentibus in eum morem. Postremo Romani quoque, jam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones [23] in hostium agros facere. Ab iis [24] egressi quidam urbem Locrenses circumventi, Rhegiumque abstracti fuerant. in eo captivorum numero fabri quidam fuere, adsueti forte apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii, cogniti ab Locrensium principibus, qui pulsi ab adversa factione, quæ Hannibali Locros tradiderat, Rhegium se contulerant, quum cetera percunctantibus, (ut mos est, qui diu absunt) quæ domi agerentur, exposuissent, spem fecerunt, si redemti ac remissi forent, arcem se iis tradituros. ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Karthaginienses esse. Itaque, ut qui simul desiderio patriæ angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemtis extemplo iis remissisque, quum ordinem agendæ rei composuissent, signaque, quæ procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exsulum erat, referentes ibi promissa captivorum, quum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent; tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi, jussique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere: et [25] Q. Pleminio proprætori scriptum, ut rei agendæ adesset. Profecti ab Rhegio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex

U. C. 547.
A. C. 205.
Locri recepti.

22 * *Spes . . . affectandæ ejus rei ex minima re affulsit*] Odiosa repetitio *rei . . . re*. Potest resecari vox *rei*. *Spes affectandæ* sive occupandæ *ejus*, nempe urbis Locrorum, quæ in iis quæ proxime præcedunt appellatur. Eodem modo dixit Livius l. I. c. 46. *Spem affectandi regni*.

23 *In hostium agros*] Plurimi scripti et optimi carent ultima voce. Itaque ea suppressa Gronovius legit *in hosticum*.

24 * *Egressi . . . urbem*] Proba locutio, et cujus exempla, quæ rara non sunt, crebriora tamen essent in editis, si ad MSS. fidem accurate semper exigerentur. Sic l. XXVIII. c. 14. ubi vulgo legitur *castris egreditur*, reperimus in uno codice *castra*.

25 *Q. Pleminio proprætori*] Pleminius hic proprætor appellatur. Ex c. 9. infra constat eum ab Rhegio milites adduxisse Locros. Itaque admodum verisimile est eum proprætorem Rhegio præfuisse, atque ex eo præsidio, quo illam urbem tutabatur, abduxisse Locros tria hæc millia militum, de quibus modo mentio facta est. Quod si ita est, tribuni militum, qui dicuntur juberi has copias ab Rhegio Locros ducere, non intelligendi sunt iis præfuisse, sed pertulisse tantummodo mandata Scipionis ad Pleminium ut Locros hunc numerum militum duceret. Hæc non inutiliter observari patebit infra.

U. C. 547. A. C. 205. eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis. qui parati intentique, et ipsi scalas ad id ipsum factas cum demisissent, pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oriretur, in vigiles Pœnorum, ut in nullo tali metu, sopitos inpetus est factus. quorum gemitus primo morientium exauditus; deinde subita consternatio ex somno et tumultus, quum caussa ignoraretur; postremo certior res, aliis excitantibus alios. jamque *ad arma* pro se quisque vocabat: *hostes in arce esse, et cædi vigiles*. obpressique forent Romani, nequaquam numero pares, [26] ni clamor, ab iis, qui extra arcem erant, sublatus, incertum, unde accidisset, (omnia vana augente nocturno tumultu) fecisset. Itaque velut plena jam hostium arce territi Pœni, omisso certamine, in alteram arcem (duæ sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus præmium in medio positum. Ex arcibus duabus prœliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico præsidio præerat: arcessentes[e] ex propinquis locis subsidia copias augebant. Ipse postremo veniebat Hannibal. nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo, exacerbata superbia atque avaritia Pœnorum, ad Romanos inclinasset.

VII. Scipioni ut nunciatum est, in majore discrimine Locris rem verti, ipsumque Hannibalem adventare; ne præsidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipse a Messana, L. Scipione fratre in præsidio ibi relicto, [27] quum primum æstu fretum inclinatum est, [28] naves mari secundo misit. Et Hannibal, [29] a Butroto amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuncio præmisso, ut sui luce prima summa vi prœlium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, aversis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam adgrederetur, ubi luce cœptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum artum

[e] *et arcessentes* Gron. Crev.

26 *Ni clamor ab iis*] Ni clamor ab iis sublatus, qui extra arcem erant, fecisset incertum Pœnis, unde accidisset; cohibuisset Pœnos incertos, utrum ab arce, an ab vicinis arci locis accidisset, nocturno tumultu augente omnia, etiam vana. Similiter fere locutus est Livius, l. XLI. c. 2. *Et concursatio in obscuro incidentium aliorum in alios incertum fecerat, an hostis intra vallum esset.* Vid. et l. XXX. c. 6.

27 *Quum primum æstu fretum inclinatum est*] Quum primum freti aquæ æstu propelli in eam partem cœptæ sunt, versus quam Scipioni navigandum erat.

28 *Naves mari secundo misit*] Naves ferendas permisit mari secundo, id est, motui maris obsecuturas. Et intelligendus est ipse Scipio his navibus vectus fuisse, ut constat ex iis quæ sequuntur.

29 *A Butroto amni*] Commode emendat Gronovius, *ab Alece amni*, qui fluvius in ea regione memoratur a Strabone et Thucydide. Nec abludit veterum codicum scriptura: *ab uleto*.

inpediturus, voluit; neque scalas, quibus scanderet muros, U. C. 547.
adtulerat. sarcinis in acervum conjectis, quum haud procul A. C. 205.
muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum scalæ, quæque alia ad obpugnandum opus erant, parantur, ad visendum qua maxime parte adgrederetur. progressus ad murum, [30] scorpione icto, qui proximus eum forte steterat, [31] territus inde tam periculoso casu, receptui canere quum jussisset, castra procul ab ictu teli communiit. Classis Romana a Messana Locros, [32] aliquot horis die superante, accessit: expositi omnes e navibus, et ante occasum solis urbem ingressi sunt. Postero die cœpta ex arce a Pœnis pugna: et Hannibal, jam scalis aliisque omnibus ad obpugnationem paratis, subibat muros: quum repente in eum, nihil minus quam tale quidquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani. ad ducentos inprovidos, quum invasissent, occidunt. ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit: nuncioque misso ad eos, qui in arce erant, [33] ut sibimet ipsi consulerent, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto tectis, quæ tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugæ simili cursu ante noctem adsecuti sunt.

VIII. Scipio, ut et arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit: de auctoribus supplicium sumsit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem adversus Romanos, concessit. [34] *Publice nec dare, nec eripere se quidquam Locrensibus*, dixit, *Romam mitterent legatos: quam senatus æquum censuisset, eam fortunam habituros. Illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Karthaginiensibus fuerint.* Ipse, Q. Pleminio legato præsidioque, quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam trajecit. Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Karthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non æquo modo animo pati, sed prope lubenti possent. ve-

Pleminius Præf. Locris crudeliter se gerit.

30 *Scorpione icto, qui proximus*] Quum is qui forte proximus ei steterat, scorpione ictus esset.

31 *Territus inde*] Forte *absterritus*. Gronovius.

32 *Aliquot horis die superante*] Quum dies superesset, quoad aliquot horas. * quum aliquot adhuc diei horæ superessent.

33 *Ut sibimet ipsi consulerent*] Vulgo *sibimetipsis*. Illud alterum, quod elegantius est, e Put. et regio, assentientibus et aliis codicibus, accepimus.

34 * *Publice ... Locrensibus*] Locrensi populo. Quod intellige dictum per oppositionem ad singulos cives, quorum alii supplicio affecti, alii præmiis aucti fuerant.

U. C. 547. A. C. 205. rum enimvero tantum Pleminius Hamilcarem præsidii præfectum, tantum præsidiarii milites Romani Pœnos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. nihil omnium, quæ [35] inopi invisas opes potentioris faciunt, prætermissum in oppidanos est ab duce, aut a militibus; in corpora ipsorum, in liberos, in conjuges infandæ contumeliæ editæ. Ejus avaritia. Nam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit; nec alia modo templa violata, sed Proserpinæ etiam, intacti omni ætate, thesauri; præterquam quod a Pyrrho, [36] qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiæ naves, laceratæ naufragiis, nihil in terram integri, præter sacram pecuniam Deæ, quam asportabant, extulerant; tum quoque [37] alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem objecit, atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit.

IX. Summæ rei Pleminius præerat: [38] militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio abduxerat, [39] pars sub tribunis erat. Pugna inter milites Rom. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus quorum erat, obvius forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit. cui quum jussu tribunorum ademtum poculum esset, jurgium inde et clamor, pugna postremo orta inter Pleminii milites, tribunorumque; ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminii milites quum ad Pleminium, cruorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum jactata in jurgiis referentes; accensus ira domo sese proripuit, vocatosque tribunos nudari, ac virgas expediri jubet. Dum spoliandis iis (repugnabant enim, [40] militemque inplorabant) tempus teritur, repente milites, feroces recenti vic-

35 * *Inopi*] Ei qui se tueri ac defendere suis opibus non potest.

36 * *Qui cum magno piaculo*] Qui expensis gravissimis pro scelere Pœnis, retulit in templum spolia quæ sacrilegio collegerat.

37 * *Alio genere cladis*] Sumens ex sacrilegis aliud pœnæ genus.

38 *Militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio abduxerat*] Vid. not. 25. ad c. 6. supra. Ceterum magis proprium videretur *adduxerat*, quomodo olim editi, et Thuanæus codex.

39 *Pars sub tribunis erat*] Nimirum verisimile est tribunos a Scipione ex Sicilia missos esse cum aliquo militum numero, quibus et præesse eos, tanquam proprios duces, consul voluit.

40 *Militemque implorabant*] Plerique scripti: *militumque implorabant auxilium*. Quidam, puta regius, Rhenani liber, *militumque fidem implorabant*. Quia Put. codex neque *auxilium*, neque *fidem* agnoscit, exhibetque nude *militumque implorabant*, ideo utramque vocem pro spuria habuit Gronovius, effecitque id quod habes in contextu. Nimium fidenter fortasse. Etenim testes sumus, hisce duobus maxime in libris, XXIX. et XXX. frequentissimis defectibus hiare Put. librum: quæ, nisi nauseam movere lectori vereremur, hic enumerare facile esset.

toria, ex omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt. et, quum violata jam virgis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo inpotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu, non majestatis modo, sed etiam humanitatis, in legatum inpetum, lictoribus prius indignum in modum mulcatis, faciunt. tum ipsum, ab suis interceptum et seclusum, hostiliter lacerant, et prope exsanguem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nunciatis, Scipio, post paucos dies Locros [41] hexeri advectus, quum caussam Pleminii et tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato, relictoque in ejusdem loci præsidio, tribunis sontibus judicatis, et in vincula conjectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas rediit[f]. Pleminius inpotens iræ, neglectam ab Scipione et nimis leviter latam suam injuriam ratus, nec quemquam [42] æstimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem ejus patiendo sensisset, tribunos adtrahi ad se jussit; laceratosque omnibus, quæ pati corpus ullum potest, suppliciis interfecit: nec satiatus vivorum pœna, insepultos projecit. Simili crudelitate et in Locrensium principes est usus, quos ad conquerendas injurias ad P. Scipionem profectos audivit. et, quæ antea per libidinem atque avaritiam fœda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiæ atque invidiæ non sibi modo, sed etiam imperatori, esse.

U. C. 547.
A. C. 205.

Pleminius hostiliter laceratus.

A Scipione absolvitur.

Tribunos crudeliter occidit.

X. Jam comitiorum adpetebat tempus, quum P. Licinii consulis literæ Romam adlatæ, *se exercitumque suum* [43] *gravi morbo adfectari:* [44] *nec sisti potuisse, ni eadem vis mali, aut gravior etiam, in hostes ingruisset. Itaque, quoniam ipse venire ad comitia non posset, si ita Patribus videretur, se Q. Cæcilium Metellum dictatorem comitiorum caussa dicturum: exercitum Q. Cæcilii dimitti, e republica esse. Nam neque usum ejus ullum in præsentia esse, quum Hannibal jam in hiberna suos receperit; et tanta incesserit in ea castra vis morbi, ut, nisi mature dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur.* ea consuli a Patribus facienda, ut e republica fideque sua duceret, permissa. Civitatem eo tempore repens religio invase-

Licinii exercitus morbo affectus.

f *redit* Gron. Crev.

41 * *Hexeri*] Nave, quæ sex remorum ordinibus ageretur. Vox Græca est ἑξήρης, a radicibus ἓξ *sex* et ἐρέσσω *remigo*.

42 *Æstimare ..... eam litem posse*] *Æstimare litem*, est proprie decernere quænam pecuniæ summa a damnato exsolvenda sit, sive in piaculum noxæ, sive ad resarcienda incommoda, quæ illata sibi ab eo esse quispiam queratur. Hic figurate sumitur pro *statuere æquum ultionis modum*.

43 *Gravi morbo affectari*] Id est, *affici*, quemadmodum apud Plautum Bacchid. Act. III. Sc. 1. *damna, quibus patrem, et me, teque, amicosque omnes affectas tuos*.

44 * *Nec sisti potuisse*] Vid. not. 61. ad II. 29.

U. C. 547. A. C. 205. rat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de cœlo lapidatum inspectis. *Quandoque hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si* [45] *mater Idæa a Pessinunte Romam advecta foret.* Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quod et legati, qui donum Delphos portaverant, referebant, [46] et sacrificantes ipsos Pythio Apollini litavisse, et responsum oraculo editum, majorem multo victoriam, quam cujus ex spoliis dona portarent, adesse populo Romano. [47] In ejusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut præsagientem animum de fine belli, quod depoposcisset provinciam Africam. Itaque quo maturius [48] fatis, ominibus, oraculisque portendentis sese victoriæ compotes fierent, id cogitare, quæ ratio transportandæ Romam Deæ esset.

Oraculum Sibyllinum.

Delphicum.

Mater Idæa ex Asia petitur.

XI. Nullasdum in Asia civitates socias habebat populus Romanus. tamen memores, [49] Æsculapium quoque ex Græcia quondam, hauddum ullo fœdere sociata, valetudinis populi caussa arcessitum, et jam cum Attalo rege, propter commune adversus Philippum bellum, cœptam amicitiam esse, facturum eum, quæ possit, populi Romani caussa, legatos ad eum decernunt, [50] M. Valerium Lævinum, qui bis consul fuerat, ac res in Græcia gesserat, M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbam ædilitium, duos quæstorios, Cn.[g] Tremellium Flaccum, et M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda majestas nomini Romano esset, decernunt. Legati Asiam petentes [51] protinus Delphos quum escendissent, oraculum adierunt, consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi ejus, quam sibi spem populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, *Per Attalum regem compotes ejus fore, quod peterent. quum Romam Deam devexis-*

g C. Gron. Crev.

45 *Mater Idæa*] Quæ et Rhea, et Ops, et Mater deûm quoque vocabatur; *Idæa* dicta ab Ida monte in Phrygia, ubi præcipua quadam veneratione colebatur.

46 *Et sacrificantes ipsos Pythio Apollini litavisse*] De hac Gronovii emendatione vid. ipsum, l. IV. Observat. c. 15.

47 *In ejusdem spei summam conferebant*] Ex carmine invento in libris Sibyllinis, et responso Apollinis Delphici existebat jam quædam spei velut summa, quam augebant addito et aliquo momento spei ex illa fiducia, qua Scipio hujus belli victoriam animo præsagiebat sibi ac despondebat.

48 *Fatis, ominibus, oraculisque*] Merito Gronovius legi jussit *ominibus* pro *omnibus*. *Fata* intellige carmen Sibyllinum; *omina*, Scipionis animum præsagientem de fine belli; *oracula*, responsum Apollinis Delphici.

49 *Æsculapium . . . . . ex Græcia quondam*] Id imperatum ac decretum memorat noster l. X. extremo. * Consule, si lubet, Ovid. XV. Metam.

50 *M. Valerium Lævinum, qui bis consul fuerat*] Quo anno primum consul fuerit, incertum est. Hoc bello prætor fuit, anno 537. consul iterum cum Marcello, anno 542.

51 * *Protinus*] Uno itineris tenore Asiam petentibus, Delphos adire parum longum aut devium est.

sent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romæ esset, hospitio exciperet. Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumque iis [52] lapidem, quam[h] matrem Deûm esse incolæ[i] dicebant, tradidit, ac deportare Romam jussit. Præmissus ab legatis M. Valerius Falto nunciavit, Deam adportari. quærendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite [53] hospitio exciperet. Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule in Bruttiis comitiorum caussa dictus, exercitusque ejus dimissus: magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, [54] P. Sempronius Tuditanus absens, quum provinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis peractis, dictator sese magistratu abdicavit. Ludi Romani ter, plebeii septies instaurati. Curules erant ædiles Cn. et L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam provinciam habebat: absens creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus et M. Junius Pennus plebeii ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, septimodecimo anno postquam a patre ejus primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et [55] flamen Martialis eo anno est mortuus M. Æmilius Regillus.

U. C. 547. A. C. 205.

Datur legatis lapis, quam Matrem deûm vocabant.

Comitia.

XII. Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. itaque Philippus Ætolos, [56] desertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus, ad petendam et paciscendam subegit pacem. quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum Ætolis P. Sempronius proconsul,

Ætoli pacem cum Philippo faciunt.

h *quem* Gron. i *incolæ esse* Gron. Crev.

52 *Lapidem, quam Matrem deûm*] Hanc loquendi figuram, quâ relativum duobus nominibus interpositum sequenti conjungitur, editores corruperant, et dederant *quem:* Jac. Gronovius vindicavit ex aliquot scriptis vel optimis, Put. Cantabrig. aliisque, quibus et regius noster accedit. Sic et supra, l. XXIV. c. 42. moniti ab eodem Jac. Gronovio restituimus *oppidum*, quæ *causa belli esset:* quum vulgati haberent *quod.* Sic et illud Ennii apud Festum et Cic. *Aspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem.*

53 *Hospitio exciperet*] Non tamen deam Nasica domum suam deportavit, ut apparet ex c. 14. hujus libri. Itaque, si sibi Livium constare volumus, *hospitio excipere,* interpretabimur obviam ire numini tanquam hospitem, et illud hospitali manu de nave accipere.

54 *P. Sempronius Tuditanus .. quum provinciam Græciam haberet*] Missus P. Sulpicio successor, ut habetur c. seq.

55 *Flamen Martialis ... M. Æmilius Regillus*] Supra, l. XXIV. capp. 7. et 8. appellatus est M. Æmilius Regillus Flamen Quirinalis, spe consulatus dejectus a Fabio. Utrum hic flamen Martialis alius ab illo sit, an idem duo habuerit sacerdotia, an memoria Livium fefellerit, incertum relinquere cogimur.

56 *Desertos ab Romano*] Hæc est veterum editorum et scriptorum lectio, quam sine causa mutaverat Rhenanus, malueratque *ab Romanis.*

U. C. 547. A. C. 205. successor imperii missus Sulpicio, cum decem millibus peditum, et mille equitibus, et triginta quinque rostratis navibus (haud parvum momentum ad opem ferendam sociis) obpressisset. Vixdum pace facta, nuncius regi venit, Romanos Dyrrachium venisse: Parthinosque et propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res: Dimallumque obpugnari. [57] Eo se verterant Romani ab Ætolorum, quo missi erant, auxilio, irati, quod sine auctoritate sua adversus fœdus cum rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit; quo Sempronius se receperat, misso Lætorio legato cum parte copiarum et quindecim navibus in Ætoliam, et [58] ad visendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatium vastavit, et, ad urbem admotis copiis, potestatem pugnæ Romano fecit. quem postquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem obpugnaret, et cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere, nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum se recepit. Itemque Romani. Per idem tempus, tædio diutini belli, Epirotæ, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere; satis confidere, conventuram eam, adfirmantes, si ad conloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset. Facile impetratum, (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phœnice urbs est Epiri: ibi prius conlocutus rex cum Aëropo[k], et Darda, et Philippo Epirotarum prætoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Adfuit conloquio et [59] Amynander Athamanum rex, et magistratus alii Epirotarum et Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, et petiit simul ab rege et ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, [60] darentque eam Epirotis veniam. P.

[k] *Eropo* Gron. Crev.

57 *Eo se verterant Romani ab Ætolorum, quo missi erant, auxilio*] Solus Victorinus codex e nostris hanc tuetur lectionem. Ceteri tantummodo, ut et Gronoviani, *eos verterant auxilio*, quidam *auxilia*. Inde Gronovius legendum putat: *Eo se verterant auxilia*, nempe Romani qui Ætolis venerant auxilio, *irati* . . . Sed quum vulgata lectio nihil Livio indignum sapiat, tam sancta nobis non visa est debere esse aliquot egregiorum alioqui codicum, sed multis in locis manifeste mutilorum, fides, ut truncam, et abruptam, et parum claram loquendi figuram pro Liviana agnosceremus.

58 *Ad visendas res*] Vulgati præfigunt copulam *et*, quam relegant quatuor scripti, duo Hearnio, duo nobis inspecti.

59 *Amynander Athamanum rex, et magistratus alii Epirotarum*] Nempe Athamania a Strabone contribuitur Epiro. Ideo Athamanum rex magistratibus Epirotarum annumeratur.

60 * *Darentque eam Epirotis veniam*] Et hoc Epirotis petentibus concederent.

Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini, et Dimallum, et Bargulum, et Eugenium Romanorum essent. Atintania, [61] si, missis Romam legatis, ab senatu impetrasset, Macedoni accederet. In eas conditiones quum pax conveniret, ab rege fœderi adscripti, Prusia Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Thessali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, [62] Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, [63] Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Hæc conscripta consignataque sunt, et in duos menses induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pacem juberet. jusseruntque omnes tribus: quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in præsentia levari volebant bellis[l]. P. Sempronius, pace facta, ad consulatum Romam decessit. U. C. 547. A. C. 205.

XIII. P. Sempronio, M. Cornelio consulibus[m] (quintusdecimus is annus Punici belli erat) provinciæ, Cornelio [64] Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est. item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli e republica visum esset. Et M. Livio, et Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliæ præsidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut, cum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Cannensis exercitus duæ legiones decretæ. [65] T. Quinctius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, proprætores, sicut

U. C. 548. A. C. 204. M. Cornelio, P. Sempronio Coss. Provinciæ.

[l] *bellis volebant* Gron. Crev. [m] *M. Cornelio, P. Sempronio consulibus* Eæd.

61 *Si . . impetrasset*] Philippus.

62 * *Ilienses*] Hæc prima, nisi nos fallit opinio, occurrit apud Livium mentio Iliensium: quos hic Romani socios, alibi, ut XXXVII. 37. XXXVIII. 39. etiam originis suæ auctores agnoscunt.

63 *Nabis Lacedæmoniorum tyrannus*] Vid. not. 82. ad l. XXXIV. c. 26. infra.

64 *Etruria cum vetere exercitu*] Cum eo exercitu quem Arretium duxisse Lævinus memoratur l. XXVIII. extremo.

65 *T. Quintius Tarentum*] Hic est T. Quintius Flamininus, qui postea Philippum regem devicit, ut constat ex Plut. in ejus vita. Ceterum qui dicitur hic *Tarentum, sicut priore anno, obtinere* jussus, nusquam supra memoratus est Tarentum missus esse cum imperio. Quin etiam ex c. 45. et c. 10. l. XXVIII. sequi videtur, ut observat Perizonius Animadv. Hist. c. 4. Q. Claudium, superiore anno, Tarento præfuisse. Sed fieri potuit, ut Claudius, postquam ei prorogatum imperium fuerat, vel moreretur, vel aliquo casu aut negotio impeditus e provincia decesserit, eique successor Quintius missus fuerit. Itaque tunc nihil aliud objici poterit Livio, nisi quod rem eam, de qua mentionem nullam fecerat, hic tanquam supra memoratam narret.

U. C. 548. A. C. 204. priore anno, cum vetere uterque præsidio, obtinerent. De Hispaniæ imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem, L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum, proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias jusserunt. Consules delectum habere instituerunt, et ad novas scribendas in Bruttios legiones,[66] et in ceterorum (ita enim jussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

XIV. Quamquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, (occultantibus id, credo, Patribus,[67] ne præscisceret[n] Karthaginienses) tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello Punico adesse. Inpleverat ea res superstitionum animos, pronique et ad nuncianda, et ad credenda prodigia erant: eo plura vulgabantur. *Duos soles visos: et nocte interluxisse: et [68] facem Setiæ ab ortu solis ad occidentem porrigi visam. Tarracinæ portam, Anagniæ et portam et multis locis murum de cœlo tactum. In æde Junonis Sospitæ Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum.* Eorum procurandorum caussa diem unum supplicatio fuit: et novemdiale sacrum, quod de cœlo lapidatum esset, factum. Eo accessit consultatio de matre Idæa accipienda, quam præterquam quod M. Valerius, unus ex legatis prægressus, actutum in Italia fore nunciaverat, recens nuncius aderat, Tarracinæ jam esse. Haud parvæ rei judicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset. Veram certe victoriam ejus rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresve, suffragio seu Patrum, seu plebis delatos. P. Scipionem, Cn. filium, ejus qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quæstorium, judicaverunt in tota civitate[69] virum bonorum optimum esse. id quibus virtutibus inducti ita judicarint, sicut [70] proditum a proximis memoriæ temporum illorum scriptoribus libens posteris traderem; ita

Prodigia.

P. Scipio judicatus vir optimus.

[n] *rescirent* Gron.

66 *Et in ceterorum*] Nostri omnes scripti, ut et Gronoviani, inserunt particulam *in*, quam editi vulgo omittunt.

67 *Ne præsciscerent*] Sigonius jusserat legi *præscirent*. Sed τὸ *præsciscerent*, quod vett. editi et aliquot MSS. tuentur, eodem sensu accipi potest: quemadmodum l. XXVII. c. 35. *Et præsciscere, quam quisque eorum provinciam .... haberet.* Vid. et not. 77. ad l. XXVI. c. 33.

68 *Facem Setiæ*] Ignem quemdam in media aeris regione accensum, et præcipiti cursu labentem, qualis illa Virgilii *stella facem ducens*. Et sane veteres editi et aliquot scripti habent *facem stellæ*.

69 *Virum bonorum optimum*] Hoc debetur Gronovio. Scripti meliores: *virum bonum optimum*. Conjecturam Gronovii firmat lapis vetus apud Gassendum in vita Peirescii: *Honc oinom ploerumei cosentiont duonorum optimom fuisse virom*: id est, Hunc unum plurimi consentiunt bonorum optimum fuisse virum.

70 *Proditum a proximis*] Si proditum fuisset.

meas opiniones, conjectando rem vetustate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire jussus obviam Deæ, isque eam de nave accipere, et in terram elatam tradere ferendam matronis. [71] Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessit[o], sicut erat jussus, in salum nave evectus, ab sacerdotibus Deam accepit, extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas unius Claudiæ Quintæ insigne est nomen, accepere: [72] cui dubia (ut traditur) antea fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus, succedentes deinceps aliæ aliis, omni effusa civitate obviam, thuribulis ante januas positis, qua præferebatur, atque accenso[p] thure, precantibus, ut volens propitiaque urbem Romanam iniret, in ædem Victoriæ, quæ est in Palatio, pertulere Deam [73] pridie Idus Aprilis; isque dies festus fuit. populus frequens dona Deæ in Palatium tulit, lectisterniumque et ludi fuere, [74] Megalesia adpellata.

U. C. 548. A. C. 204.

Claudia.

Megalesia.

XV. Quum de supplemento legionum, quæ in provinciis erant, ageretur; *tempus esse*, [75] a quibusdam senatoribus subjectum est, *quæ dubiis in rebus utcumque tolerata essent, ea, demto jam tandem Deûm benignitate metu, non ultra pati.* Erectis exspectatione Patribus, subjecerunt: *colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiæ, quasi honoris et beneficii caussa, habere: quum interim boni obedientesque socii,* [76] *pro fide atque obsequio in populum Romanum*[q], *continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.* Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei prope jam obliteratæ, quam ira irritata est. itaque, [77] nihil prius referre consules passi, decreverunt, *ut consules*

S. C. de coloniis quæ milites non dederant.

[o] *accessisset* Gron. [p] *incenso* Gron. Crev. [q] *in populum Romanum* l. *imperii Romani* Gron.

71 *Postquam navis .... accessit*] Sic omnes scripti, tum Gronoviani, tum nostri. Vulgo *accessisset*.

72 *Cui dubia ...... antea fama*] De ea muliere sic habet Sueton. in Tib. c. 2. *Claudia ... navem cum sacris Matris deûm Idææ obhærentem Tiberino vado extraxit, precata propalam, ut ita demum sequeretur, si sibi pudicitia constaret.* Rem fusius describit Ovid. IV. Fast.

73 *Pridie Idus Aprilis: isque dies festus fuit*] Ludos tamen Megalenses Fasti dierum antiqui demonstrant a pridie Nonas Aprilis ad V. Idus fuisse. Itaque vel ii ludi, primo celebrati pridie Idus Aprilis, in pridie Nonas postea rejecti sunt: vel hic pro *pridie Idus*, legendum est *pridie Nonas*, Hæc fere P. Manutius in notis ad Ep. 11. l. II. Cic. ad Fam.

74 *Megalesia appellata*] A nomine Magnæ Matris deûm.

75 * *A quibusdam senatoribus subjectum est*] Quidam senatores monuerunt.

76 *Pro fide atque obsequio in populum Romanum*] Hanc lectionem, quæ procul dubio Livii est, recepimus ex Put. codice, qui habet *in p. R.* non *imperii*, quomodo Salmasius, si Gronovio credimus, notaverat. Et alludunt eodem ceteri omnes nostri: nec ullus exhibet *imperii Romani*, quæ prava et omnino a Latinitate aliena scriptura editos hactenus fœdabat.

77 * *Nihil prius referre consules passi*] Nulla de re prius consuli se-

U. C. 548. A. C. 204. *magistratus denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeiis, Narnia, Interamna,* (eæ namque coloniæ in ea caussa erant) *Romam excirent: iis imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum ejus summæ numerum peditum daret, et equites centenos vicenos. si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare: pedites equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicumque extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri ejus coloniæ magistratus legatosque placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium præterea iis coloniis* [78] *in millia æris asses singulos imperari exigique quotannis: censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placere eamdem, quam populo Romano: deferrique Romam ab juratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent.* Ex hoc senatusconsulto, adcitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum, consules quum militem stipendiumque imperassent, [79] alii aliis magis recusare ac reclamare. negare *tantum militum effici posse: vix, si simplum* [80] *ex formula imperetur, enisuros.* Orare atque obsecrare, *ut sibi, senatum adire ac deprecari liceret. nihil se, quare perire merito deberent, admisisse: sed, si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere.* Consules obstinati manere legatos Romæ jubent; magistratus ire domos ad delectus habendos. nisi summa militum, quæ imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita præcisa spe senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

Privatis jubetur reddi conlata pecunia.

XVI. [81] Altera item [r] res, [82] prope æque longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Lævino est. qui, *privatis conlatas pecunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem, æquum esse* dixit. *nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam præcipuam curam esse. Nam, præterquam quod aliquid proprie ad consulem ejus anni, quo conlatæ pecuniæ es-*

[r] *itidem* Gron. Crev.

natum a consulibus passi; quum jussissent de hoc omnium primo negotio deliberari.

78 *In millia æris asses singulos*] Ex singulis assium millibus asses singulos.

79 * *Alii aliis magis*] Certatim, ita ut se invicem superare clamando niterentur.

80 *Ex formula imperetur*] *Formulam* intellige consuetam legem, ex qua certus numerus militum cuique civitati, pro ratione ejus virium, imperabatur. * Vid. not. 89. ad XXII. 57.

81 *Altera itidem res*] Put. et Victor. ut Sigonii liber, *item*.

82 *Prope æque longo neglecta silentio*] Imo longiore. Siquidem Marcelli et Lævini consulatus incidit in annum 542. Fabii et Fulvii in sequentem.

seni, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse, [83] *inopi ærario, nec plebe ad tributum sufficiente.* Grata ea Patribus admonitio fuit: jussisque referre consulibus, decreverunt, *ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam præsentem ii, qui tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quæ ignoratæ ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatæ sunt. nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in eo aut [84] ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensium, obsiti squalore et sordibus, in comitio sedentibus consulibus [85] velamenta supplicum, ramos oleæ, (ut Græcis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus consulibus *Locrenses se* dixerunt *esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quæ pati ne Karthaginienses quidem velit populus Romanus. Rogare, uti sibi Patres adeundi, deplorandique ærumnas suas potestatem facerent.* U. C. 549. A. C. 204. Locrensium legati.

XVII. Senatu dato, maximus natu ex iis: [86] *Scio*[a], *quanti æstimentur nostræ apud vos querelæ, Patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, et quomodo proditi Locri Hannibali sint, et quomodo, pulso Hannibalis præsidio, restituti in ditionem vestram. quippe si et culpa defectionis procul a publico consilio absit, et reditum in vestram ditionem adpareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra; magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas injurias ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego* [87] *caussam utriusque defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia; unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, omnium nobis* [88] *recte perperamque factorum testis, agatur; alterius, quod, qualescumque sumus, tamen hæc, quæ passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, Patres conscripti, nos, quum præsidium Punicum in arce nostra haberemus, multa fœda et indigna, et a præfecto præsidii Hamilcare, et ab Numidis Afrisque passos* Eorum oratio deplorantium fortunas suas.

[a] inser. *inquit* Gron. Crev.

83 *Inopi ærario*] Proba lectio: quam tamen auctoritas MSS. destituit. Omnes enim *inopia* vel *inopia ærarii.*

84 *Ambitio*] Pravum colligendi ex nimia indulgentia favoris studium: vel propensus in potentiores favor.

85 *Velamenta supplicum*] Vid. not. 49. ad l. XXV. c. 25.

86 *Scio, quanti æstimentur*] Scio plurimum momenti, ad statuendum quanti æstimare debeatis querelas nostras, in eo esse, si probe sciatis .... sive, scio, id velut pretium quod dicturi estis querelis nostris, plurimum pendere ex eo, si probe sciatis.

87 * *Causam .... differendam*] Non hodie nos debere dicere de utraque defectione nostra, et super hoc negotio causam civitatis nostræ agere. *Causa* non est hic id a quo aliquid producitur, sed pro negotio, lite, accipi debet. Hinc sequitur mox *ut* ... *agatur*, nempe causa illa.

88 *Recte perperamque factorum testis*] Rhenanus delevit *est* ante nomen *testis*: recte.

U. C. 548. A. C. 204. *esse. Sed quid illa sunt, conlata cum iis, quæ hodie patimur? Cum bona venia, quæso, audiatis, Patres conscripti, id, quod invitus dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos, an Karthaginienses [89] principes terrarum[t] videat. si ex iis, quæ Locrenses aut ab illis passi sumus, aut a vestro præsidio nunc quum maxime patimur, æstimandum Romanum ac Punicum imperium sit; nemo non illos sibi, quam vos, dominos præoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses in vos animati sint. Quum a Karthaginiensibus [90] injurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: quum a vestro præsidio plusquam hostilia patiamur, nusquam alio, quam ad vos, querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, Patres conscripti, aut ne ab Diis quidem inmortalibus quod precemur, quidquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum præsidio ad recipiendos a Karthaginiensibus Locros, et cum eodem ibi relictus est præsidio. In hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum libere ultimæ miseriæ) nec hominis quidquam est, Patres conscripti, præter figuram et speciem; neque Romani civis, præter habitum, vestitumque, et sonum Latinæ linguæ. Pestis ac bellua inmanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulæ ferunt. At si scelus, libidinemque, et avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus. nunc omnes centuriones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam atque inprobitatem esse voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt: constuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur; dies noctesque omnia passim mulierum puerumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur, qui sciat, quomodo aut nos ad patiendum subficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum injuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, [91] nec vobis operæ est audire singula, quæ passi sumus. communiter omnia amplectar. Nego domum ullam Locris; nego quemquam hominem expertem injuriæ esse; nego ullum genus sceleris, libidinis, avaritiæ superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, prætermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior, quum hostes bello urbem cepere, an quum exitiabilis tyrannus*

[t] *terrarum* leg. *orbis terrarum* Gron. Crev.

89 *Principes Orbis terrarum*] Scripti plurimi et optimi ignorant τὸ *Orbis*.

90 *Injurias tanto minores*] Put. liber, *manto minores*. Inde jussit legi Gronovius, quomodo habes in contextu. Ceteri scripti et editi *multo minores*.

91 *Nec vobis operæ est*] Nec vobis aut vacat, aut utile est. Vid. l. I. c. 24.

vi atque armis obpressit. Omnia, quæ captæ urbes patiuntur, passi sumus, et quum maxime patimur, Patres conscripti; omnia, quæ crudelissimi atque inportunissimi tyranni scelera in obpressos cives edunt, Pleminius in nos, liberosque nostros, et conjuges, edidit. U. C. 548. A. C. 204.

XVIII. *Unum est, de quo nominatim et nos queri* [92] *religio infixa animis cogat, et vos audire, et exsolvere rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, Patres conscripti. Vidimus enim, cum quanta ceremonia non vestros solum colatis Deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinæ, de cujus sanctitate templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello: qui quum, ex Sicilia rediens, Locros classe præterveheretur, inter alia fœda, quæ propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinæ, intactos ad eam diem, spoliavit: atque ita, pecunia in naves inposita, ipse terra est profectus. Quid ergo evenit, Patres conscripti? Classis postero die fœdissima tempestate lacerata, omnesque naves, quæ sacram pecuniam habuerunt, in litora nostra ejectæ sunt. Qua tanta clade edoctus tandem Deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinæ referri jussit. nec tamen illi umquam postea prosperi quidquam evenit: pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta morte, temere nocte ingressus Argos, obcubuit. Hæc quum audisset legatus vester, tribunique militum, et mille alia, quæ non augendæ religionis caussa, sed præsentis Deæ numine sæpe comperta nobis majoribusque nostris, referebantur; ausi sunt nihilominus sacrilegas admovere manus intactis illis thesauris, et nefanda præda se ipsos ac domos contaminare suas et milites vestros. quibus,* [93] *per, vos, fidem vestram, Patres conscripti,* [94] *priusquam eorum scelus ex-*

92 *Religio infixa animis*] Scripti complures melioresque *infixa animos*: nimis audacter. Victorinus, *animo*.

93 *Per, vos, fidem vestram*] *Per fidem vestram vos*, supple, oramus. Quemadmodum apud Virgilium, *Per ego has lacrimas dextramque tuam te .. miserere domus labentis*. Ante Gronovium hic legebatur: *per vos fidemque vestram*. Ille particulam *que* ejecit. * Sensus est: Vos oramus per quidquid vobis sanctissimum est, ne iis militibus utamini ad res sive in Italia, sive in Africa gerendas.

94 *Priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei*] Hæc omnia solus codex Victorinus nobis integra exhibuit. In ceteris codd. nostris, ut et in Gronovianis, nihil fere horum exstat. Non possumus tamen assentiri Gronovio ea recidenti, et horum omnium loco substituenti *ne quam rem*. Si tantum credimus Put. codici, quid fiet his ejusdem orationis locis, quæ decurtata et mutila in eodem libro reperiuntur? *Qualescunque sumus, pati non debuimus*: omissis mediis, *tamen hæc quæ passi sumus*. Et, *sæpe comperta nobisque nostris*, pro *nobis majoribusque nostris*. Et, *Has dea pœnas a templi sui violatoribus habet desinet*, omissis *τοῖς nec ante*, quæ præfigunt ceteri libri verbo *desinet*, et omnino necessaria sunt ad integrandum sensum. Multa alia exempla cumulare possemus. Sed hæc satis sint. Quibus quidem ideo immorati sumus, quia Gronovius eos increpat hoc loco, qui sibi credituri non sint. Rationem igitur reddimus cur a viro doctissimo

U. C. 548. A. C. 204. *pietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei gesseritis; ne, quod piaculum commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam publica clade luant. Quamquam ne nunc quidem, Patres conscripti, aut in ducibus, aut in militibus vestris cessat ira Deæ. Aliquoties jam inter se signis conlatis* [95] *concurrerunt*[u]. *dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant: non acrius cum Karthaginiensibus, quam inter se ipsi, ferro dimicaverunt. præbuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, ni adcitus ab nobis Scipio intervenisset. At, Hercule, milites contactos sacrilegio furor agitat: in ducibus ipsis puniendis nullum Deæ numen adparuit? Immo ibi præsens maxime fuit. Virgis cæsi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, præterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis, exsanguis est relictus:* [96] *recreatus deinde legatus ex vulneribus, tribunos militum in vincula conjectos, dein verberatos, servilibusque omnibus* [97] *suppliciis cruciatos trucidando occidit; mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has Dea pœnas a templi sui spoliatoribus habet: nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Majores quondam nostri, gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. noctu audita ex delubro vox est,* abstinerent manus: Deam sua templa defensuram. *Quia movendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. ad* [98] *aliquantum jam altitudinis excitata erant mœnia, quum subito conlapsa ruina sunt. Sed et nunc, et sæpe alias Dea suam sedem, suumque templum aut tutata est, aut a violatoribus gravia piacula exegit. nostras injurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quam vos, Patres conscripti. Ad vos vestramque fidem supplices confugimus. nihil nostra interest, utrum* [99] *sub illo legato*[x], *sub illo præsidio Locros esse sinatis, an irato Hannibali et Pœnis ad supplicium dedatis. Non postulamus, ut extemplo*

[u] *concurrerent* Gron. Crev.

[x] *sub illo legato* del. Gron.

et acutissimo, et de Livii opere tam bene merito, dissentire cogamur.

95 *Concurrerunt*] Sic plurimi scripti: melius quam vulgo *concurrunt*. Put. teste Jac. Gronovio, nos enim id fugit, *concucurrerunt*.

96 *Recreatus deinde legatus*] Vocem postremam omittit Victorinus codex. Et sane sufficit, ut recte observat Gronovius, legatum præcedenti membro appellatum esse.

97 *Suppliciis cruciatos trucidando occidit*] Omnis scriptorum et vett. editorum manus: *trucidatos cruciando occidit*. Mutavit Gronovius, qui et sic exponit. Significat, inquit, non tortos solum, sed omni sævitiæ genere truncatis artubus discerptos tandem mortem invenisse. Sic Livius apud M. Senecam, Suasoria septima, Ciceronis *trucidata membra* dicit. Et Valer. Max. l. IX. c. 2. *L. Cæsaris corpus ignobili sævitia trucidando*. Sed sic quoque non videmus, quid necesse fuerit a scripta lectione recedi.

98 *Ad aliquantum jam altitudinis excitata erant mœnia*] Complures scripti carent præpositione *ad*, quæ tamen retinenda videtur.

99 *Sub illo legato*] Has voces, in plerisque editis omissas, revocavimus.

nobis, ut de absente, ut indicta caussa credatis. Veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. Si quidquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos prætermisit; non recusamus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur; et ille omni divino humanoque liberetur scelere. U. C. 548. A. C. 204.

XIX. Hæc quum ab legatis dicta essent, quæsissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem; responderunt, *missos legatos esse, sed eum belli adparatu occupatum esse: et in Africam aut jam trajecisse, aut intra paucos dies trajecturum. Et, legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse: quum, inter eum et tribunos cognita caussa, tribunos in vincula conjecerit; legatum æque sontem, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit.* Jussis excedere e templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio, principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius, natum eum ad conrumpendam disciplinam militarem, arguere. *Sic et in Hispania plus prope per seditionem militum, quam bello, amissum. externo et regio more et indulgere licentiæ militum,* [1] *et sævire in eos.* Sententiam deinde æque trucem orationi adjecit. *Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, et ex vinculis caussam dicere: ac, si vera forent, quæ Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari. P. Scipionem, quod de provincia decessisset injussu senatus, revocari: agique cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum. Locrensibus coram senatum respondere, Quas injurias sibi factas quererentur, eas neque senatum, neque populum Romanum factas velle. Viros bonos, sociosque, et amicos eos adpellari: liberos, conjuges, quæque alia erepta essent, restitui: pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinæ sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in thesauros reponi: et sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad collegium pontificum referretur, quod sacri thesauri moti, violati essent, quæ piacula, quibus Diis, quibus hostiis, fieri placeret.* [2] *Milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociorum Latini nominis in præsidium Locros adduci.* [3] Perrogari eo die sententiæ, accensis studiis pro Scipione et adversus Scipionem, non potuere. Præter Pleminii facinus Locrensiumque cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris qui-

Fabii sententia atrox in Scipionem.

Objectus Scipioni cultus licentior.

1 * *Sævire in eos*] Invidiose notat Fabius supplicium sumptum a Scipione de auctoribus seditionis Sucronensis.

2 *Milites qui Locris essent*] Put. *quiqui:* sed ita ut prius *qui* virgulis transversis transfixum sit. Forsitan verum sit τὸ *quiqui*, ut supra l. XXVII. c. 28. *Quosquos proximos nactus est montes.* Ubi vid. not. 61.

3 * *Perrogari eo die sententiæ .. non potuere*] Sententiæ omnium senatorum exquiri non potuere: deliberatio ad finem perduci eo die non potuit. In compositione hæc præpositionis *per* vis est, ut indicet rem completam, perfectam.

U. C. 548. A. C. 204. dem cultus jactabatur: [4] *cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio*, [5] *libellis eum palæstræque operam dare: æque segniter molliterque* [6] *cohortem totam Syracusarum amœnitate frui: Karthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia conruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis, quam hosti, metuendum.*

Metelli sententia de Scipione.

XX. Hæc quamquam partim vera, partim [7] mixta, eoque similia veris jactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia: qui, de ceteris Maximo adsensus, de Scipionis caussa dissensit. *Qui enim convenire, quem modo civitas juvenem admodum*[x] *recuperandæ Hispaniæ* [8] *delegerit ducem, quem, recepta ab hostibus Hispania, ad inponendum Punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Hannibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum, eum repente, tamquam Q. Pleminium, indicta caussa prope damnatum, ex provincia revocari? quum ea, quæ in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne præsente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud, quam patientia, aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium prætorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci: consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum prætore mitterent, et duos tribunos plebei*[y], *atque ædilem.* [9] *cum eo consilio prætorem cognoscere. si ea, quæ Locrenses facta quererentur, jussu aut voluntate P. Scipionis facta essent,*

[x] *admodum, unum* Gron. Crev. [y] *plebis* Crev.

4 *Cum pallio crepidisque*] Pallium et crepidæ Græcorum erant. De pallio, notum est. Crepidas a Græcis maxime gestatas esse suadet vox ipsa, quæ merè Græca est, teste Gellio, l. XIII. c. 20. et diserte Persius *crepidas Graiorum* appellat, Sat. I. v. 127. Jam vero crepidæ ipsæ, præterquam quod non Romanæ, non satis ex dignitate imperatoris videbantur esse. Idem ferme objeçit Cicero Verri. *Stetit soleatus prætor populi Romani cum pallio purpureo. Soleæ* enim idem fere erant, quod *crepidæ. Iis plantarum calces tantummodo infime tegebantur. Cetera prope nuda et teretibus habenis vincta*, ut habet Gell. loco jam memorato. Germanicum quoque Cæsarem a Tiberio perstrictum in senatu auctor est Tacitus, l. II. Ann. c. 59. quod in Ægypto *pedibus intectis*, id est soleatus crepidatusve incessisset, *et pari cum Græcis amictu.*

5 *Libellis eum palæstræque*] Pro *etiam* reposuimus *eum*, quod postulant omnes MSS. Ceterum hic libellos intelligimus a rhetoribus philosophisve conscriptos et propositos auditoribus: quemadmodum apud Cic. l. I. de Or. n. 105. *atque ex eo, qui non in libellis, sed in maximis caussis, et in hoc domicilio imperii et gloriæ, sit consilio linguaque princeps.*

6 *Cohortem totam*] Amicos omnes et ministros proconsulis. *Cohortis* nomine designantur ii qui magistratui in provincia adsunt, consiliarii, adjutores, administri. Et sic passim Cicero hoc nomen usurpat in libris contra Verrem.

7 * *Mista*] Ex veris falsisque.

8 *Delegerit ducem*] Nostri scripti, ut et plurimi e Gronovianis *delegarit*. Nec aspernamur. Sed vulgata lectio potior videtur.

9 * *Cum eo consilio prætorem cognoscere*] Prætorem inquirere et statuere de iis quæ Scipioni objiciantur, cum tribunis plebis, ædili, et decem legatis, qui consilii loco illi sint, et consiliarii assideant.

ut eum de provincia decedere juberent. Si P. Scipio jam in Africam trajecisset, tribuni plebis atque ædilis cum duobus legatis, quos maxime prætor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui præessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius et decem legati comperissent, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuisset, gereret. Hoc facto senatusconsulto, cum tribunis plebis actum est, [10] ut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent. [11] Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata, elataque inde essent. Tribuni plebis cum prætore et decem legatis profecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus: iis ædilis plebis datus, quem, si aut in Sicilia prætori dicto audiens non esset Scipio, aut jam in Africam trajecisset, [12] prendere tribuni juberent, ac jure sacrosanctæ potestatis reducerent. Prius Locros ire, quam Messanam, consilium erat.

U. C. 548.
A. C. 204.

Legati Locros mittuntur.

XXI. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium adtinet. alii, auditis, quæ Romæ acta essent, in exsilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse, et ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, et cum eo seditionis principes, conjicerent. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu tum prætoris jussu, traditi in custodiam Rheginis. Prætor legatique Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere. omnem enim sacram pecuniam, quæque apud Pleminium, quæque apud milites erat, conquisitam, cum ea quam ipsi secum adtulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt. tum vocatos ad concionem milites prætor signa extra urbem efferre jubet, castraque in campo locat, cum gravi edicto, *Si quis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset,* [13] *quod suum non esset. Locrensibus se permittere, ut,* [14] *quod sui quisque cognosset, prehenderet.* [15] *si quid non compareret, repeteret. Ante*

Pleminius in vincula conjectus.

Sacra pecunia in thesauris Proserpinæ reponitur.

10 *Ut compararent inter se, aut sorte legerent*] Primo restituimus *ut*, quod ab Rhenano temere mutatum in *aut* scripti tuentur. Secundo codices fere omnes habent tantum *ut compararent*, reliquis omissis: idque placere possit, si *comparare* sic absolute poni probetur eodem sensu, quo *comparare inter se*. Hoc quidem longe usitatius est.

11 *Ad collegium pontificum*] Scripti *ad concilium:* quod utrum pro vero haberi debeat, non decernimus.

12 *Prendere*] Sic habent scripti: et in hac re proprium est verbum. Vulgo *comprehendere*.

13 *Quod suum non esset*] Hæc in solo Vict. codice reperimus, quæ Livianа tamen esse non dubitamus.

14 *Quod sui quisque cognosset*] Sic regius et optimi quique codd. Vulgo: *cognosceret*.

15 *Si quid non compareret, repeteret*] Ultimo verbo carent plerique li-

U. C. 548. A. C. 204. *omnia, libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui. non levi defunctorum pœna, qui non restituisset.* Locrensium deinde concionem habuit, atque, *iis libertatem legesque suas populum Romanum senatumque restituere,* dixit. *Si qui Pleminium aliumve quem accusare vellet, Rhegium se sequeretur. Si de P. Scipione* [16] *publice queri vellent, ea, quæ Locris nefarie in Deos hominesque facta essent, jussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam; ibi se cum consilio cogniturum.* Locrenses prætori legatisque, et senatui ac populo Romano gratias egere: *se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quamquam parum injuriis civitatis suæ doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi, quam inimicum, malint esse. pro certo se habere, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. Natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et prætori et consilio haud mediocre onus demtum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium, et ad duo et triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miserunt: ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque, quæ vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris solutaque militiæ disciplina, comperta oculis perferrent Romam.

Locrenses nolunt Scipionem accusare.

Scipio res, non verba, ad purgandum se parat.

XXII. Venientibus eis Syracusas, Scipio res, non verba, ad purgandum sese paravit. exercitum omnem eo convenire, classem expediri jussit, tamquam dimicandum eo die terra marique cum Karthaginiensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter acceptis postero die terrestrem navalemque exercitus, non instructos modo, sed hos decurrentes, classem in portu, simulacrum et ipsam edentem navalis pugnæ, ostendit: tum circa armamentaria et horrea aliumque belli adparatum visendum prætor legatique ducti. Tantaque admiratio [17] singularum universarumque rerum incussa, ut satis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Karthaginiensem populum, aut nullo alio posse. juberentque, quod Dii bene verterent, trajicere, et spei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem consulem dixissent, primo

bri, et ejus loco substituunt *unde.* Itaque Gronovius legendum putat: *si quid non compareret, vindicaret,* id est, judicio repeteret. Nos tanta moliri piget, ubi libri certam non præferunt facem. Victor. codex servat τὸ *repeteret.*

16 *Publice*] Nomine suæ civitatis.

17 *Singularum universarumque rerum*] Quis dubitet hoc esse Livii? præsertim quum meliores codices hujus scripturæ vestigium retineant, *singularumque rerum.* Minime igitur credimus Gronovio legendum esse *singularum quoque rerum,* ita ut intelligi debeat, non modo universarum. Put. exemplar hic mutilum esse credimus, ut versu præcedenti pro *et circa armamentaria et horrea, aliumque belli apparatum,* exhibet idem liber truncatam deformatamque scripturam, *et circa armentaria et horratum.*

quoque tempore compotem populum Romanum facere: adeoque lætis inde animis profecti sunt, tamquam victoriam, non belli magnificum adparatum, nunciaturi Romam essent. Pleminius, quique in eadem caussa erant, postquam Romam est ventum, extemplo in carcerem conditi. ac primo producti ad populum ab tribunis, apud præoccupatos Locrensium clade animos, nullum misericordiæ locum habuerunt. postea, quum sæpius producerentur, jam senescente invidia, molliebantur iræ: et ipsa deformitas Pleminii memoriaque absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis est, quam judicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium [18] Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert, ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio conruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occasionem. patefacto dein scelere, delegatum in [19] Tullianum ex senatusconsulto. De Scipione nusquam, nisi in senatu, actum. ubi omnes legatique et tribuni, classem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret, primo quoque tempore in Africam trajiciendum: Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse legeret, quos in Africam secum trajiceret, quos provinciæ relinqueret præsidio.

U. C. 548.
A. C. 204.

Pleminius in vinculis moritur.

XXIII. Dum hæc apud Romanos geruntur, Karthaginienses quoque, quum, speculis per promontoria omnia positis, percunctantes paventesque ad singulos nuncios sollicitam hiemem egissent, haud parvum et ipsi tuendæ Africæ momentum adjecerunt societatem Syphacis regis, cujus maxime fiducia trajecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, quum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenerunt: sed mentio quoque inchoata adfinitatis, ut rex duceret filiam Hasdrubalis. Ad eam rem consummandam tempusque

Hasdrubalis filiam ducit Syphax.

18 *Clodius Licinius*] Meminit Cic. l. I. de Legibus, n. 6. Clodii historiarum scriptoris: qui si hic est *Clodius Licinius*, ejus ætas certo cognoscetur. Docet enim ibidem Cicero illum de quo agit Clodium scripsisse post Cœlium Antipatrum, ac proinde circa Syllana tempora.

19 *Tullianum*] *Inferiorem carcerem* vocat ipse Livius infra l. XXXIV. c. 44. Hunc locum sic describit Sall. in bello Catilin. *Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur .... circiter duodecim pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus vincta: sed incultu, tenebris, odore fœda atque terribilis ejus facies.* In eum demittebant sontes quibus gula laqueo frangenda esset. *Tullianum* dicebatur a Ser. Tullio rege, qui eam carceris partem ædificaverat. Ceterum, quod hic dubitanter et adjecto auctoris nomine de Pleminio in carcere necato memorat Livius, id tanquam certum, nec sibi ullo modo suspectum, rursus narrat loco supra allato.

U. C. 549. A. C. 204. nuptiis statuendum (jam enim et nubilis erat virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupiditate (et sunt ante omnes Numidæ barbaros effusi in Venerem) sensit, virginem ab Karthagine arcessit, maturatque nuptias: et inter aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus privato adjiceretur, societas inter populum Karthaginiensem regemque, data ultro citroque fide, eosdem amicos inimicosque habituros, jurejurando adfirmatur. Ceterum Hasdrubal, memor et cum Scipione initæ regi societatis, et quam vana et mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eæ nuptiæ essent, dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, *Ne prioribus suis promissis fretus in Africam trajiciat. Se et nuptiis civis Karthaginiensis, filiæ Hasdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, et publico etiam fœdere cum populo Karthaginiensi junctum.* [20] *Optare*[b] *primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Karthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut hæc, aut illa, abnuentem alteram societatem, sequi necesse sit. Si non abstineat Africa Scipio, et Karthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, et pro terra Africa, in qua et ipse sit genitus, et pro patria conjugis suæ, proque parente ac penatibus dimicare.*

Scipioni amicitiam renunciat.

XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio, quamquam magno momento rerum in Africa gerendarum magnaque spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam, literas dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, *Ne jura hospitii secum, neu cum populo Romano initæ societatis, neu fas, fidem, dextras, Deos testes atque arbitros conventorum, fallat.* Ceterum, quando neque celari adventus Numidarum poterat, (vagati enim in urbe, obversatique prætorio erant) et, si sileretur, quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso, quod celarentur, sua sponte magis emanarent [21] timorque in exercitum[c] incideret, ne simul cum rege et Karthaginiensibus foret bellandum, avertit a vero falsis præoccupando mentes hominum. Et, vocatis ad concionem militibus, *Non ultra esse cunctan-*

Quam rem sedulo dissimulat apud milites Scipio.

[b] *Hortari* Gron. [c] *exercitu* Ead.

20 *Optare primum*] Modestius hoc dictum videtur, quam, ut hactenus edebatur, *hortari*. Et non pauci libri, inter quos Put. id habent quod edidimus. Nos id concoquere non potuimus, et editorum lectionem revocavimus. Etenim quæ exempla tuendæ scriptæ lectioni allegat Gronovius, *Religio civitatem incessit*, et *Pestilentia incesserat in Romanos Pœnosque*, in iis agnoscendum putamus verbum *incessere*, non *incedere*.

21 *Timorque in exercitum incideret*] Scripti *in exercitu incederet*, et admiserat in contextum Gronovius.

dum, ait. Instare, ut in Africam quamprimum trajiciat, socios reges. Masinissam prius ipsum ad Lælium venisse, querentem, quod cunctando tempus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ sit caussa: postulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus, aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut et ipse sibi ac regno suo possit consulere. [22] *Itaque, paratis jam omnibus instructisque, et re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybæum classe traducta, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies cursum navibus daret, Deis bene juvantibus, in Africam trajicere.* Literas ad M. Pomponium mittit, ut, si ei videretur, Lilybæum veniret: ut communiter consulerent, quas potissimum legiones[d], et quantum militum numerum in Africam trajiceret. item circum oram omnem maritimam misit, ut naves onerariæ comprehensæ [23] Lilybæum omnes contraherentur. Quidquid militum naviumque in Sicilia erat, quum Lilybæum convenissent, et nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriæ præmia. præcipue, qui superabant ex Cannensi exercitu, milites, illo, non alio duce, credebant, navata reipublicæ opera, finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum adspernabatur: ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret, neque ullos æque veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis prœliis modo, sed urbibus etiam obpugnandis. Quinta et sexta Cannenses erant legiones. eas se trajecturum in Africam quum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subjecit, quos secum ex Italia adduxerat; supplevitque ita eas legiones, ut singulæ sena millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

U. C. 548. A. C. 204.

It Lilybæum.

XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia et ducentos equites, alibi sedecim millia peditum, mille et sexcentos equites; alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque et triginta millia peditum

d *legiones potissimum* Gron. Crev.

22 *Itaque paratis jam omnibus instructisque*] Vulgo editi: *Itaque satis jam omnibus instructis apparatisque.* Sed τὸ *apparatis* nullo exstat in codice, quem aut Gronovius, aut nos inspexerimus. Cantabrig. teste Jac. Gronovio, habet *itaque ratis jam omnibus instructisque:* regius, plane ut edidimus.

23 *Lilybæum omnes contraherentur*] Sic Put. et magna codicum manus, et vetustissimæ Andreæ et Campani editiones: melius quam quod recentiores editos obtinebat, *omnes traherentur.*

U. C. 548. A. C. 204.

equitumque [24] in naves inposita invenio. quidam non adjecere numerum: inter quos me ipse in re dubia poni malim. Cœlius, ut abstinet numero, ita ad inmensum multitudinis speciem auget. Volucres ad terram delapsas clamore militum aït, tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium, aut in Italia, aut in Sicilia, relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumsit. nauticos C. Lælius, qui classis præfectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit. Commeatus inponendi M. Pomponio prætori cura data: quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim dierum cocta, inposita. Ut omnes jam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex navibus gubernatoresque et [25] magistri navium et bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Postquam convenerunt, primum ab iis quæsivit, si aquam hominibus jumentisque in totidem dies, quot frumentum, inposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque et quadraginta in navibus esse; tum edixit militibus, [26] ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes præstarent. [27] cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, lævum, totidem rostratas, et C. Lælium præfectum classis cum M. Porcio Catone (quæstor is tum erat) onerariis futurum præsidio. Lumina in navibus singula rostratæ, bina onerariæ haberent: in prætoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundans omnium copia rerum est regio, et inbelles (quod plerumque in uberi[e] agro evenit) barbari sunt: priusque, quam Karthagine subveniretur, obprimi videbantur posse. Iis editis imperiis, redire ad naves jussi: et postero die, Deis bene juvantibus, signo dato solvere naves.

Copiæ naves conscendunt.

Ordo classis.

Classis solvit.

XXVI. Multæ classes Romanæ e Sicilia atque ipso illo portu profectæ erant. Ceterum non eo bello solum, (nec

[e] *ubere* Gron. Crev.

24 *In naves imposita invenio*] Nostri codices, ut et Gronoviani, carent verbo *invenio*, quod tamen retineri necesse est.

25 *Magistri navium*] Intelligendi videntur magistri, sive præfecti sociorum navalium, de quibus mentionem facit Livius infra l. XLIII. c. 8.

26 * *Ut Silentium*] Ut quieti ac bene obedientes suis ducibus, silentium præstarent nautis ad ministeria nautica exsequenda, abstinentes omni certamine adversus eos, sed sinentes eos sine tumultu id agere quod sui officii esset.

27 *Cum viginti rostratis*] Se ac L. Scipionem ab dextro cornu cum viginti rostratis; C. Lælium præfectum classis et M. Porcium Catonem cum viginti quoque rostratis futuros onerariis præsidio. Hæc erat directa ac simplex loquendi forma. At maluit Livius variare orationem: *lævum cornu, totidem rostratas*, id est, quod quidem cornu totidem rostratas habiturum erat.

id mirum, prædatum enim tantummodo pleræque classes ierant) sed ne priore quidem, ulla profectio tanti spectaculi fuit. quamquam si magnitudine classis æstimaretur, et bini consules cum binis exercitibus ante trajecerant; et [28] prope totidem rostratæ in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum trajiciebat. nam, præter quadraginta[f] longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. [29] Sed et bellum bello, secundum priore, ut atrocius Romanis videretur, quum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum, simul cæsis ducibus, effecerant: [30] et Scipio dux, partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingentis ad incrementa gloriæ celebratus, converterat animos: simul et [31] mens ipsa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia, transferendumque et finiendum in Africa bellum, se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba, non habitantium modo Lilybæi, sed legationum omnium ex Sicilia: quæ et ad prosequendum Scipionem officii caussa convenerant, et prætorem provinciæ M. Pomponium secutæ fuerant. ad hoc legiones, quæ in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant: nec classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat. U. C. 548. A. C. 204.

XXVII. Ubi inluxit, Scipio e prætoria nave, silentio per præconem facto, *Divi Divæque*, inquit, [32] *maria*[g] *terrasque qui colitis, vos precor quæsoque, uti, quæ in meo imperio gesta* Scipionis precatio.

[f] *quinquaginta* Gron. Crev. [g] *qui maria* Gron.

28 *Prope totidem rostratæ*] M. Regulus et L. Manlius consules trecentis triginta rostratis navibus e Sicilia solverunt, teste Polyb. l. I. Aliæ quoque classes Romanæ illo bello parem, aut etiam majorem numerum longarum navium habuerunt.

29 *Sed et bellum bello*] Sed et secundum bellum priore bello atrocius Romanis videbatur, tum quia in Italia bellabatur, tum quia tot exercitus cæsi cum ducibus ipsis ab Annibale fuerant.

30 *Et Scipio dux*] *Et converterat animos Scipio dux, partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam celebratus*, tanquam vir *ingentis gloriæ ad incrementa*; tanquam imperator, cujus ingens gloria novis semper incrementis augesceret. Quemadmodum hic *celebratus ingentis gloriæ*, sic et supra l. XXVI. c. 19. *sive et ipse capti quadam superstitione animi;* et apud Horat. *Notus in fratres animi paterni.* Si cui tamen id durum videatur, licet alio quoque modo exponere hunc locum: *et Scipio dux celebratus partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam gloriæ ingentis ad incrementa:* ita ut intelligatur *fortuna gloriæ*, id est felicitate quadam, qua ad gloriam ingentem fortunæ ipsius manu deduci videretur. Sensus non malus: oratio parum expedita fluit. Prior interpretatio magis arridet.

31 *Mens . . . nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Annibalem detrahendum . . . se transire vulgaverat*] Victorinus codex firmat hanc lectionem, ab eaque in paucis minutisque discrepat. Eam frustra videtur sollicitare Gronovius.

32 *Maria terrasque qui colitis*] Hunc ordinem servant scripti meliores, et sic edebatur ante Rhenanum, Maluit ille *qui maria terrasque colitis:* eique obsecuti sunt editores.

U. C. 548. A. C. 204. *sunt, geruntur, postque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanæ, sociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam sectam, imperium, auspiciumque terra, mari, amnibusque sequuntur,* [33] *bene verruncent: eaque vos omnia bene juvetis:* [34] *bonis auctibus auxitis: salvos incolumesque, victis perduellibus victores, spoliis decoratos, præda onustos triumphantesque, mecum domos reduces sistatis: inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis: quæque populus Karthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est,* [35] *ea ut mihi populoque Romano in civitatem Karthaginiensium exempla edendi facultatem detis.* Secundum eas preces [36] cruda exta victimæ, uti mos est[h], [37] in mare porricit, tubaque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter e conspectu terræ ablati sunt: et a meridie [38] nebula occepit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent. lenior ventus in alto factus. noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, et addita vis vento. Jam terram cernebant. haud ita multo post gubernator Scipioni aït, *non plus quinque millia passuum Africam abesse: Mercurii promontorium se cernere. si jubeat eo dirigi, jam in portu fore omnem classem.* Scipio, ut in conspectu terra fuit, [39] precatus[i], uti bono reipublicæ suoque Africam viderit, dare vela, et alium infra navibus adcessum petere jubet. Vento eodem ferebantur. ceterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta conspectum terræ ademit, et ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit. itaque ancoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terræ inferrentur, jecere. Ubi inluxit, ventus idem coortus, nebula disjecta, aperuit omnia Africæ litora. Scipio, quod esset proximum promontorium, percunctatus, quum

Ad Pulchri Prom. appellit.

Pulchri promontorium id vocari audisset, *Placet omen,* inquit; *huc dirigite naves.* Eo classis decurrit: copiæ omnes in terram expositæ sunt. Prosperam navigationem sine

h *est* del. Gron. Crev.

i *precatus deos* Crev.

33 *Bene verruncent*] Bene vertant.

34 * *Bonis auctibus auxitis*] Bonis incrementis augeatis.

35 *Ea .. exempla edendi*] Sic apud Ter. in Eun. Act. V. Sc. 7. *Uterque in te exempla edet.* Exempla edere in aliquem, est eum iis damnis, cruciatibus, malis afficere, quæ pro sua magnitudine possint in exemplum adduci: * vel exemplo ceteris esse, ut similia præcaveant.

36 *Cruda exta, cæsa victima*] Hic variant scripti. Regius, *cruda exta victimæ,* ut voluerat Gronovius.

37 *In mare porricit*] Hoc verbum solenne sacrorum est. Virgilius, *extaque salsos Porriciam in fluctus.* Scripti *projecit.* Sed ex vett. editis illud alterum retinendum esse recte censet Gronovius, etiam adversa scriptorum auctoritate.

38 *Nebula occepit, ita ut vix*] Nullus MS. habet *occepit,* sed vel *cepit,* vel *cepte,* vel *excepti.* Omnes *ita vix ut.* Libenter legeremus cum Gronovio, *nebula exstitit, vix ut.*

39 *Precatus deos*] Multi MSS. omittunt vocem *deos:* et facile potest intelligi.

terrore ac tumultu fuisse, permultis Græcis Latinisque auctoribus credidi: Cœlius unus præterquam quod non mersas fluctibus naves, ceteros omnes cœlestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Ægimurum, inde ægre conrectum cursum, exponit: et, prope obrutis navibus, injussu imperatoris, scaphis, haud secus quam naufragos, milites sine armis cum ingenti tumultu in terram evasisse. U. C. 548. A. C. 204.

XXVIII. Expositis copiis, Romani castra in proximis tumulis metantur. Jam non in maritimos modo agros, conspectu primum classis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes. neque enim hominum modo turba, mulierum puerorumque agminibus inmixta, omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque præ se agrestes agebant; ut[1] relinqui subito Africam diceres. Urbibus vero ipsis majorem, quam quem secum adtulerant, terrorem inferebant. præcipue Karthaginis prope ut captæ tumultus fuit. Nam post M. Atilium Regulum et L. Manlium consules, [40] annis prope quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant, præter prædatorias classes, quibus exscensiones in agros maritimos factæ erant: raptisque, quæ obvia fors fecerat, prius recursum semper ad naves, quam clamor agrestes conciret, fuerat. eo major tum fuga pavorque in urbe fuit. Et, Hercule, neque exercitus domi validus, neque dux, quem obponerent, erat. Hasdrubal, Gisgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum etiam adfinitate, longe primus civitatis erat: sed eum ab illo ipso Scipione aliquot prœliis fusum pulsumque in Hispania meminerant: nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum suum Romano exercitui esse. Itaque, velut si urbem extemplo adgressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum: portæque raptim clausæ, et armati in muris, vigiliæque et stationes dispositæ, ac nocte insequenti vigilatum est. Postero die quingenti equites, speculatum ad mare turbandosque egredientes ex navibus missi, in stationes Romanorum inciderunt. jam enim Scipio, classe Uticam missa, ipse haud ita multum progressus a mari, tumulos proximos ceperat; equites et in stationibus locis idoneis posuerat, et per agros miserat prædatum. Terror in Africa.

XXIX. Ii cum Karthaginiensi equitatu prœlium quum commisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti (in quibus præfectum quoque Hannonem, nobilem juvenem) occiderunt. Scipio non agros modo circa Scipio agros populatur, victo equitatu Karthag.

[1] ut del. Groti.

40 *Annis prope quinquaginta*] Hic est annus quinquagesimus tertius a M. Regulo, L. Manlio consulibus. Vid. not. 26. ad l. XXVIII. c. 43.

U. C. 548. A. C. 204. vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit. ubi præter cetera, quæ extemplo in naves onerarias inposita, missaque in Siciliam erant, octo millia liberorum servorumque capitum sunt capta. [41] Lætissimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus fuit Masinissæ. quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duûm millium equitatu tradunt venisse. Ceterum quum longe maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit, operæ pretium videtur excedere paullulum ad enarrandum, quam varia fortuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militanti pro Karthaginiensibus in Hispania pater ei moritur: Galæ nomen erat. [42] Regnum ad fratrem regis Œsalcem, pergrandem natu, (mos ita apud Numidas est) pervenit. haud multo post, Œsalce quoque mortuo, major ex duobus filiis ejus Capusa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Ceterum quum [43] magis jure gentis, quam auctoritate inter suos aut viribus, obtineret regnum; exstitit quidam, Mezetulus nomine, non alienus sanguine regibus, familiæ semper inimicæ, ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum obtinebant, certantis. Is, concitatis popularibus, apud quos, [44] invidia regum, magnæ auctoritatis erat, castris palam positis, descendere regem in aciem, ac dimicare de regno coëgit. in eo prœlio Capusa cum multis principum cecidit, [45] gens Massylorum omnis in ditionem imperiumque Mezetuli concessit. regio tamen nomine abstinuit: contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiæ supererat, regem adpellat. Karthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam Hannibalis, quæ proxime Œsalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi jungit, [46] spe Karthaginiensium societatis; et cum Syphace hos-

Masinissa ad Romanos venit.

Masinissæ varia fortuna.

41 *Lætissimus tamen Romanis*] Scripti Gronoviani, et nostri, pro *Romanis* præferunt *omnis:* nisi quod Victorinus, *omnibus*. Sed verum putamus id quod editur. De Romanis solis agitur, ita ut vox *omnibus* prorsus aliena sit. Scilicet corruptio haud difficilis fuit. Si forte prima littera in nomine *Romanis* erasa fuerat, inde factum est *omanis, omnis:* tum corrector, ut salvæ essent Grammaticæ leges, dedit *omnibus*.

42 *Regnum ad fratrem regis Œsalcem*] Similem ordinem successionis, ut in demortui regis, sive principis locum non filius subiret, sed frater, in Hispania quoque servatum apparet ex l. XXVIII. c. 21. supra. Vide alia exempla apud Grot. de jure belli et pacis, l. II. c. 7. n. 24.

43 *Magis jure gentis, quam auctoritate .. aut viribus*] Jus gentis regem legitimum facit, auctoritas venerabilem, vires potentem. Sic distingui debet harum vocum sensus, *jure gentis, auctoritate, viribus*.

44 * *Invidia regum*] Invidia in reges concitata.

45 *Gens Massyliorum omnis*] Paternum Masinissæ regnum. *Masæsyli* parebant Syphaci. Utrique populo commune erat *Numidarum* nomen.

46 *Spe Carthaginiensium societatis*] Ex hoc loco, et iis quæ c. sequenti narrantur, patet Carthaginienses Lacumaci et Mezetulo contra Masinissam favisse. Atque hac maxime causa suspicari possumus Numidam a Car-

pitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia præparans adversus Masinissam. U. C. 548. A. C. 204.

XXX. Et Masinissa, audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) trajicit. ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, præmisso nuncio ad paternos suosque amicos, quum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis, quamquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem adgredi satis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid conlecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad Thapsum obcurrit. Trepidum agmen quum in urbem refugisset, urbem Masinissa primo inpetu capit: ex regiis alios tradentes se recipit, alios vim parantes occidit. pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicæ rei, in principio rerum prospere actæ, convertit ad Masinissam Numidas. adfluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galæ, et invitabant juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. nam et ipse eum exercitum, quo Capusam vicerat, [47] et ex receptis post cædem regis aliquot habebat: et puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia [48] adduxerat. quindecim millia peditum Mezetulo, decem millia equitum erant. Quibuscum Masinissa, [49] nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. vicit tamen [50] et veterum militum virtus, et prudentia inter Romana et Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore et exigua Masæsylorum manu in Karthaginiensium agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno, Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paullo majorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gra-

thaginiensibus alienatum ad Romanos descisse. Congruunt tempora. Etenim Masinissa etiam tum in Hispania erat, quum ejus regnum Mezetulus invasit. Postea novas odio ejus in Pœnos vires addidit profecto tradita Syphaci contra fidem ipsi datam in matrimonium Sophonisba. Vid. nostrum supra l. XXVIII. c. 16. et ea quæ ibi annotavimus.

47 *Et ex receptis*] Et aliquot habebat ex iis, quos post cædem Capusæ regis ad sua signa revocaverat.

48 *Adduxerat. Quindecim millia peditum Mezetulo*] Sic interpungunt aliquot scripti, Andreas et Campanus; melius, quam ut vulgo nunc: *adduxerat, quindecim millia peditum. Mezetulo decem millia equitum erant.*

49 *Nequaquam tantum peditum equitumve habens acie conflixit*] Scripti plerique, et editi ante Rhenanum, *habente*; ut referatur ad *acie*.

50 *Et veterum militum virtus*] Vox *militum* neque in Gronovianis MSS. neque in nostris comparet. Necessaria tamen est.

U. C. 548. A. C. 204. tiam reconciliare, missis, qui et puero spem facerent, si in fidem Masinissæ sese permisisset, [51] futurum in eodem honore, quo apud Galam Œsalces quondam fuisset; [52] et qui Mezetulo, præter inpunitatem, sua omnia cum fide restitui sponderent; ambo præoptantes exsilio modicam domi fortunam (omnia, ne id fieret, Karthaginiensibus de industria agentibus) ad sese perduxit.

Syphacem Hasdrubal in Masinissam instigat.

XXXI. Hasdrubal tum forte, quum hæc gerebantur, apud Syphacem erat. qui Numidæ, haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Masinissam, regnum Massylorum[k] esset, *falli eum magnopere*, aït, *si Masinissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum ejus Œsalcem, credat. multo majorem indolem in eo animi ingeniique esse, quam in ullo gentis ejus umquam fuisset. Sæpe eum in Hispania raræ inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque: et Syphacem, et Karthaginienses, nisi orientem illum ignem obpressissent, ingenti mox incendio, quum jam nullam opem ferre possent, arsuros. Adhuc teneras et fragiles ejus vires esse, vixdum coalescens foventis regnum.* Instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massylorum admoveat; atque in agro, de quo sæpe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tamquam haud dubie juris sui, castra locet. *Si quis arceat, id*[l] [53] *quod maxime opus sit,* [54] *acie dimicaturum*[m]*: sin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum. aut sine certamine concessuros in ditionem ejus Massylos, aut nequaquam pares futuros armis.*

Syphax vincit Masinissam.

His vocibus incitatus Syphax Masinissæ bellum infert, et primo certamine Massylos fundit fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolæ vocant) perfugit. familiæ aliquot [55] cum mapalibus pecoribusque suis ([56] ea pecunia illis est) persecuti sunt regem: cetera Massy-

k *Massyliorum* Gron. Crev. ita et in sqq. l *id* del. Ead. m *dimicaturus* Gron.

51 *Futurum in eodem honore*] Scripti *futurum eum.* Delevit τὸ *eum* Rhenanus: quod et melius abesse videtur.

52 *Et qui Mezetulo*] Gronovius recidit τὸ *qui:* nec immerito, nisi alios ad Lacumacem, alios ad Mezetulum legavit Masinissa. Tunc enim nihil mutandum foret.

53 *Quod maxime opus sit*] Jac. Gronovius ex compluribus scriptis affert *ut quod maxime:* et assentiuntur nostri. Si aliquid iis dandum est, legamus *id quod maxime opus sit.*

54 *Acie dimicaturum*] Sequimur veteres editos, et duos e nostris scriptis, Victor. et Thuanæum. Gronovius dedit *dimicaturus.*

55 *Cum mapalibus . . suis . . persecuti sunt regem*] Ergo et Numidæ erant in illorum populorum numero qui vagas secum circumferebant domos. Quod idem testatur Plin. l. V. c. 3. Non quod iis ædificia non essent: sed ea nimirum ex junctis inter se lignis coagmentata facile dissolvebant, plaustrisque imposita in eo deinde loco, ubi commorari vellent, rursum aptabant.

56 * *Ea pecunia illis est*] Non alia illis bona, aliæ sunt possessiones. Et vero *pecunia* a *pecore* nomen habet, sive quia æs primo signatum est Romæ nota *pecudum*, sive quod veterum in *pecore* constabat universa substantia.

lorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem, herbidus aquosusque est; et, quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne ac lacte vescentium, abunde subficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio, infesta omnia circa esse: [57] maxime uri Karthaginiensis ager, quia et plus prædæ, quam inter Numidas, et latrocinium tutius erat. jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam prædam venderent mercatoribus, adpellentibus naves ad id ipsum; pluresque, quam justo sæpe in bello, Karthaginiensium caderent caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Karthaginienses, [58] infensumque et ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. sed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus consectari.

U. C. 548.
A. C. 204.

Bocchar mittitur in Masinissam.

XXXII. Bocchar, ex præfectis regiis vir acer et inpiger, ad id delectus. ei data quatuor millia peditum, duo equitum: [59] præmiorumque ingentium spe oneratus, si caput Masinissæ retulisset, aut vivum (id vero inæstimabile gaudium fore) cepisset, palatos incurioseque agentes inproviso adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a præsidio armatorum exclusa, Masinissam ipsum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, prope ut jam debellato, nec præda modo pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis etiam, ut aliquanto majoribus, quam pro reliquiis belli, remissis, [60] cum quingentis haud amplius peditibus ducentisque equitibus, degressum jugis Masinissam persecutus, in valle arta, [61] faucibus utrimque obsessis, inclusit. ibi ingens cædes Massylorum facta. Masinissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per amfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen vestigia Bocchar: adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumvenit, ut, præter quatuor equites, omnes ad unum interficeret[n].

[n] *interfecerit* Gron. Crev.

57 *Maxime uri Carthaginiensis ager*] Scripti quidam *maxime juris*. Andreas, teste Gronovio, *Carthaginiensium*. Et sic optime formata erit oratio: *maxime juris Carthaginiensium ager*, supple, infestus esse. Et ut sic dedisse Livium credamus, id quoque nos movet, quod alibi observamus de more ipsi non inusitato iterandi easdem subinde locutiones. Nam supra hoc ipso capite: *atque in agro de quo sæpe . . . certatum fuerat, tanquam haud dubie juris sui, castra locat*. Justinus quoque similiter locutus est, l. IX. c. 5. *Initio veris, tres duces in Asiam Persarum juris præmittit.*

58 *Infensumque et ipsum*] Scripti omnes, *intensumque*: quod recte emendatum est ab editoribus.

59 *Præmiorumque ingentium spe*] Merito reposuit Rhenanus *ingentium*. Ante illum editi, et Gronoviani nostrique codices, *ingenti*.

60 *Cum quingentis haud amplius peditibus*] Nullo in libro vetere τὸ *quingentis* reperitur. Quidam mutili sunt, nec ullum numerum exprimunt: quidam, *cum haud amplius peditibus mille*.

61 *Faucibus utrimque obsessis*] Egregie. Scripti et Gronoviani, et nostri, hic vitiosi sunt, et pro *obsessis* habent vel *oppositos*, vel *oppositis*.

U. C. 548. A. C. 204.

cum iis ipsum quoque Masinissam saucium prope e manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientes; ala equitum, dispersa toto campo, quibusdam, ut obcurrerent, per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. amnis ingens fugientes accepit, (neque enim cunctanter, ut quos major metus urgueret, inmiserant equos) raptique gurgite, et in obliquum prælati. duobus in conspectu hostium in prærapidum gurgitem haustis, ipse periisse creditus. at duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripæ emersenunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se jam, quem sequeretur. Inde [62] vanus auctor absumti Masinissæ ad regem rediit; missique, qui Karthaginem gaudium ingens nunciarent: [63] totaque Africa fama mortis Masinissæ repleta varie animos adfecit. Masinissa in spelunca occulta, quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. ubi primum ducta cicatrix, patique posse visa jactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum: atque, in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus conlectis, quum in Massylos, palam jam quis esset ferens, venisset, tantum motum quum favore pristino, tum gaudio insperato, quod, quem perisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex millia peditum armatorum, quatuor equitum, ad eum convenirent: jamque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Karthaginiensium populos Massæsylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. inde, irritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in jugis opportunorum ad omnia montium consedit.

Insilit in fluvium, unde cum duobus emergit.

In spelunca latens, vulnus curat.

XXXIII. Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per præfectum ageret, cum filio juvene (nomen Verminæ erat) parte exercitus missa, imperat, ut, circumducto agmine, in se intentum hostem ab tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto adgressurus erat: Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui, signis conlatis, acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est, quo pervenisse jam circummissi videri poterant, et ipse leni clivo ferente ad hostem, quum multitudine fretus, tum præparatis ab tergo insidiis, per adversum montem erectam aciem ducit. Masinissa fiducia maxime loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, et ipse dirigit suos. Atrox prœlium et diu anceps

Syphax adversus eum contendit.

62 * *Vanus auctor absumpti Masinissæ*] Falso nuncians periisse Masinissam.

63 *Totaque Africa fama mortis Masinissæ repleta, varie animos affecit*] *Africa repleta fama mortis Masinissæ*, vix videtur digna Liviana elegantia locutio. Jam vero non satis intelligitur quid sibi velit, *Africa repleta fama varie affecit animos.* Vide num concinnius multo et clarius, resecta voce *repleta*, legi possit: *Totaque Africa*, id est, per totam Africam, *fama mortis Masinissæ varie affecit animos.* Qui non intellexerunt illud *tota Africa* in auferendi casu a Livio poni, explere sensum voluisse videntur assuto illo suo centone *repleta.*

fuit; loco et virtute militum Masinissam, multitudine, quæ nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo divisa, quum pars a fronte urgueret, pars a tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit: et ne effugium quidem patebat hinc a fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites equitesque cæsi aut capti. ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos, divisosque turmatim in tres partes, erumpere jubet; loco prædicto, in quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse, qua intenderat, inter media tela hostium evasit. duæ turmæ hæsere: altera metu dedita hosti; pertinacior in repugnando telis obruta et confixa est. Verminam prope vestigiis instantem, [64] in alia atque alia flectendo itinera° eludens, tædio et desperatione tandem fessum, absistere sequendo coëgit. ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum conscientia egregia sæpe repetiti regni paterni, inter [65] Punica Emporia gentemque [66] Garamantum omne tempus, usque ad C. Lælii classisque Romanæ adventum in Africam, consumsit. Hæc animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno præsidio equitum, ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam: quippe illa regnantis multitudo, hæc paucitas exsulis fortunæ conveniens est.

U. C. 548. A. C. 204.

Masinissa cum paucis evadit.

XXXIV. Karthaginienses, ala equitum cum præfecto amissa, alio equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Hamilcaris filium præficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem per literas nunciosque, postremo etiam per legatos, arcessunt: Hasdrubalem opem ferre prope circumsessæ patriæ jubent: Syphacem orant, ut Karthagini, ut universæ Africæ subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, habebat, translata a mari, ubi paucos dies stativa conjuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido, non modo ad lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium adspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est ge-

Karthaginienses novum equitatum sibi comparant.

° *itinere* Crev.

64 *In alia atque alia flectendo itinere*] Dum flectit iter in alia atque alia loca. Ceterum hic legebatur *itinera*. Quod quum minus placeret, correximus ex optimis plurimisque scriptis Hoc loquendi genus quod restituimus, familiare est Livio, et longe elegantissimum.

65 *Punica Emporia*] Intellige regionem, de qua supra, c. 25. De ea rursus, l. XXXIV. c. 62. sic habet noster: *Emporia vocant eam regionem. Ora est minoris Syrtis, et agri uberis. Una civitas ejus, Leptis.* Non ita longe ab ea incolunt Garamantes, meridiem versus. Et meminisse oportet, Masinissam tunc huc illuc vagum errasse, et loca etiam a sese mutuo aliquantum dissita alterno cursu attingere potuisse.

66 *Garamantum omne tempus usque*] Hæc verba nobis solus exhibuit Victor. codex. Reliqui nostri, ut et ii quos Gronovius excussit, iis carent. Nihil tamen videmus, quare ea repudiare debeamus.

U. C. 548. A. C. 204. nus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, quum [67] Saleram nomine urbem occupavit; quindecim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, [68] *Æstiva sub tectis equitatus!* (inquit) *sint*[p] *vel plures, dum talem ducem habeant.* eoque minus [69] sibi[q] cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu præmissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere, jubet. ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque jam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet[r] paullatim; se in tempore pugnæ obventurum. Tantum moratus, [70] quantum satis temporis prægresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viæ flexus obpositi erant, occultus processit. Masinissa, ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo, quum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad [71] insequendum[s] temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigabatur, alios vino et somno graves arma capere, et frenare equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute se evehentes Masinissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi æquaverant certamen: postremo, jam omnis equitatus prœlio quum adesset, sustineri ultra nequiere[t]. Non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo sensim, inpetus eorum excipiebat: donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, et ipsi integris viribus, et recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfudere: et Masinissa, flexis subito equis, in pugnam rediit. Mille ferme, qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt. ceteros, ducis præcipue territos cæde, effuse fugientes [72] per tria[u]

Equestre prœlium.

Vincuntur Karthaginienses.

p *Æst. s. t. agere equitatus; sint, inquit,* Gron. q *sibi* del. Ead. r *cedere* Gron. Crev. s *ad insequendum* l. *insequentem* Eæd. t *nequivere* Eæd. u *triginta* Crev.

67 *Saleram*] Hoc nomen varie in MSS. habetur. Put. *Salæcam:* Victor. *Salecam.* Non absurde suspicatur Gronovius, eamdem hanc urbem esse quæ Appiano dicitur Λόχα.

68 *Æstiva sub tectis equitatus*] Supple *agit.* Hæc verba Scipionis sunt mirantis, quod equites suos Hanno tam molliter habeat, ut eos sinat æstiva sub tectis agere, non durare sub pellibus cogat. Vulgo hic legitur *æstiva sub tectis agere equitatus.* At verbum *agere* neque in nostris MSS. neque in iis quos inspexit Gronovius, reperitur.

69 *Sibi cessandum*] Revocavimus pronomen *sibi,* quod Sigonius ejecerat, libri nostri tuentur.

70* *Quantum satis temporis prægresso visum*] Quantum credidit satis esse temporis, ut Masinissa, qui prægressus fuerat, posset elicere hostes ad pugnam.

71 *Insequentem temere eliciebat*] Sic dedit Gronovius ex Put. codice, ut ipse ait. At optimus hic liber habet *ad insequentem:* ita ut non temere movenda fuisse videatur recepta ante Gronovium lectio, *ad insequendum.*

72 *Per triginta millia passuum*] Hæc est scriptura Put. Cantabrig. et

millia passuum victores secuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. inter eos satis constabat, non minus ducentos Karthaginiensium equites fuisse, et divitiis quosdam et genere inlustres. U. C. 548. A. C. 204.

XXXV. Eodem forte, quo hæc gesta sunt, die naves, quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere; velut ominatæ, [73] ad prædam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Karthaginiensium duces duobus equestribus prœliis interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, [74] ne falleret bis relata eadem res. Cœlius quidem et Valerius [75] captum etiam Hannonem tradunt. Scipio præfectos equitesque, prout cujusque opera fuerat, ante omnes Masinissam, insignibus donis donat. et, firmo præsidio Saleræ inposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modo, quacumque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum et pecoris et omnis generis prædæ trahens, in castra redit; gravesque iterum [76] hostilibus[u] spoliis naves dimittit. Inde, omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad obpugnandam Uticam omnes belli vires convertit: eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul et a classe [77] navales socii, qua ex parte urbs mari adluitur, simul et terrestris exercitus ab inminente prope ipsis mœnibus tumulo est admotus. Tormenta machinasque et advexerat secum, et ex Sicilia missa cum commeatibus erant: et nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticensibus tanta undique mole circumsessis in Karthaginiensi populo, Karthaginiensibus in Hasdrubale [78] ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat. sed desiderio indigentium auxilii[x] tardius cuncta movebantur. Hasdrubal, intentissima conquisitione quum ad triginta millia peditum, tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum

Scipio populatur Africam.

Uticam obpugnat.

Hasdrubalis et Syphacis ingentes copiæ.

u *hostium* Crev. x *auxilia* Gron.

multorum aliorum codicum: quam quidem anteferendam putavit Jac. Gronovius ei quæ vulgabatur hactenus, *per tria millia passuum*. Nec vero magna laude digna videtur illa in persequendo constantia, si eques victor fugientem hostem *per tria millia*, hoc est unius leucæ spatium, insequatur. At *triginta millia* nonne solitum et credibilem persequendi modum excedunt?

73 *Ad prædam alteram repetendam*] Ultimam vocem omittit Rhenani liber, et noster Victorinus. Nec sane ea quidquam est opus.

74 *Ne falleret*] Ne bis unam rem per imprudentiam narrarent.

75 * *Captum etiam Hannonem*] Non interfectum, ut supra memoratum est.

76 *Hostium spoliis*] Omnes nostri codices, ut et duo a Gronovio memorati, *hostilibus spoliis*.

77 *Navales socii*] Classici milites. Vid. not. 52. ad l. XXVI. c. 28.

78 * *Ita si is*] Modo tamen is Syphacem impulisset ad bellum.

U. C. 548.
A. C. 204.

Scipio recedit ab Utica.

advenit: confestimque motis ab Karthagine castris, haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum quadraginta ferme dies nequidquam omnia experiens obsedisset Uticam, abscederet inde irrito incepto. et[x] ([79] jam enim hiems instabat) castra hiberna in promontorio, [80] quod tenui jugo continenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: [81] uno vallo et navalia[y] castra amplectitur. jugo medio legionum castris inpositis, [82] litus ad septentrionem versum subductæ naves navalesque socii tenebant: meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus. Hæc in Africa usque ad extremum autumni gesta.

Commeatus ad Scipionem advecti.

XXXVI. Præter convectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius proprætor ex Sardinia ab Ti. Claudio prætore, cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non solum, quæ jam facta erant, repleta, sed nova ædificata. Vestimenta exercitui deerant. id mandatum Octavio, ut cum prætore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset. ea quoque haud segniter curata res. [83] Mille ducentæ togæ brevi spatio, et[z] duodecim millia tunicarum missa. Æstate ea, qua hæc in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario prœlio conflixit. [84] agminibus magis, quam acie, pugnatum est. Romani pulsi, et tumultu verius, quam pugna, ad[a] mille et ducenti de exercitu consulis interfecti: in castra trepide reditum. Neque obpugnare tamen ea hostes ausi. ceterum silentio proximæ noctis profectus inde consul, præmisso nuncio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias conjunxit. ita duo duces, duo exercitus

Sempronius Cos. cum Hannibale male pugnat.

[x] *et* del. Gron. Crev. sublatis parentheseos signis. [y] *navalium* Eæd.
[z] *et* del. Eæd. [a] *ad* del. Eæd.

79 *Jam enim hiems instabat. Castra*] Tres e nostris libris *etiam enim:* unus, *et enim.* Videtur legendum, ut jam olim voluerat Rhenanus, *Et (jam enim hiems instabat) castra . . communit.*

80 *Quod tenui jugo*] Hic locus postea a Scipionis hibernis dictus est *Corneliana* sive *Cornelia castra,* quo eum nomine appellant Cæsar, de Bello Civili, l. II. Plinius, l. V. c. 4. *Adhærens continenti, sive terræ, per tenue jugum instar isthmi angusti.

81 *Uno vallo et navalium castra amplectitur*] Hoc parum clarum est. Rhenani liber, ipso teste, habuit *et navalia castra.* Verum videtur id quod ex uno e suis affert Gronovius, *et navalia et castra.* Lege ea quæ mox sequuntur. Nihil clarius.

82 *Littus ad Septentrionem . . . ad alterum littus*] Magna codicum Gronovianorum manus, consentientibus nostris, pro voce *littus* utrobique exhibet *latus:* quod fortasse commodius videbitur. Possumus tamen intelligere jugum illud ita porrectum esse in altum, ut mari tum a septentrione, tum a meridie cingeretur: sicque nihil erit mutatione opus. Cetera hujus loci recte se habent, licet varient scripti.

83 *Mille ducentæ togæ*] Vid. not. 68. ad l. XXII. c. 54.

84 **Agminibus magis quam acie pugnatum est*] Vid. supra not. 61. ad XXI. 57.

ad Hannibalem redierunt. nec mora dimicandi facta est: quum consuli duplicatæ vires, Pœno recens victoria animo esset. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidiis locatæ P. Licinii legiones. Consul principio pugnæ ædem [85] Fortunæ Primigeniæ vovit, si eo die hostes fudisset: composque ejus voti fuit. Fusi ac fugati Pœni: supra quatuor millia armatorum cæsa: paullo minus trecenti vivi capti, et equi quadraginta, et undecim militaria signa. Perculsus adverso prœlio Hannibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul [86] in [b] altera parte Italiæ non tam armis, quam judiciorum terrore, Etruriam continet, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem novandi res, versam. Eas quæstiones ex senatusconsulto [87] minime ambitiose habuit. multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo [88] præsentes erant condemnati; postea, conscientia sibimet ipsi exsilium consciscentes, quum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quæ publicari poterant, [89] pignoranda pœnæ præbebant.

U. C. 548. A. C. 204.

Hannibalem acie vincit.

Cornelius Cos. Etruriam in officio continet.

XXXVII. Dum hæc consules diversis regionibus agunt, censores interim Romæ M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. notati septem: nemo tamen, qui sella curuli sedisset. [90] Sarta tecta acriter et cum summa fide exegerunt. viam e foro Boario ad Veneris, [91] et circa foros publicos, et ædem Matris Magnæ in Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex salaria annona statuerunt. [92] sextante sal et Ro-

Livii et Claudii censura.

[b] *in* del. Gron.

85 *Fortunæ Primigeniæ*] Fortuna *Primigenia* dicta videtur ea, quæ primum natis adesse crederetur. Huic templum antiquitus condiderat dicaratque Servius Tullius, teste Plut. in Quæst. Rom. et lib. de Fort. Romanorum: gratum ei videlicet animum testatus, quod se a primo ortu exceptum fovisset deinde semper, ac præsenti ope sustentasset ac provexisset.

86 *In altera parte Italiæ*] Omnes nostri, ut et Sigonii liber, adjiciunt præpositionem, quæ in vulgatis omittitur.

87 *Minime ambitiose*] Ita ut nemini gratiam captaret, sed spectaret tantum, quodnam cujusque meritum esset: uno verbo, severe. Supra c. 16. *Scipionis in eo* (in Pleminii scelere) *ambitio*.

88 *Præsentes erant condemnati*] Adjecimus verbum *erant*, ex scriptis et vett. editis.

89 *Pignoranda pœnæ præbebant*] Subjicienda pœnæ præbebant, tanquam aliquod pignus pro corporibus, quæ subtraxerant.

90 *Sarta tecta*] *Opera publica*, inquit Festus, *quæ locantur ut integra præstentur, sarta tecta vocantur. Etenim sarcire est integrum facere.* Exigunt igitur censores sarta tecta, dum cogunt redemptores ædificia publica, quæ tuenda conduxerant, integra præstare.

91 *Et circa foros publicos*] Et circa viam illam, vel fortasse, circa forum Boarium, foros publicos. *Foros* exponit ipse Livius, l. I. c. 35. in Circo locos unde spectarentur ludi, quæ vocat Festus *Circensia spectacula*. Num igitur hic quoque *foros publicos* intelligemus spectacula, sive locos ex quibus spectarentur ludi gladiatorii, qui interdum in foro Boario ederentur?

92 * *Sextante sal .. erat*] Salis mensura quædam, (quæ quum vulgo cognita esset, a Livio non exprimitur)

U. C. 548. A. C. 204. mæ et per totam Italiam erat. Romæ pretio eodem, pluris in [93] foris et conciliabulis, et alio alibi pretio præbendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus esset: et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. inde Salinatori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum serius, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. Census. Censa cum iis [94] ducenta decem quatuor millia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. [95] Duodecim deinde coloniarum, (quod numquam antea factum erat) deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt: ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta exstarent. Equitum deinde census agi cœptus est: et ambo forte censores equum publicum habebant. Certamen notarum inter censores. Quum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livii nomen erat, et præco cunctaretur citare ipsum censorem; *Cita*, inquit Nero, *M. Livium.* et, sive ex residua et vetere simultate, sive intempestiva jactatione severitatis inflatus, M.[c] Livium, quia populi judicio esset damnatus, [96] equum vendere jussit. item M. Livius, quum ad tribum Arniensem[d] et nomen collegæ ventum est, vendere equum C. Claudium jussit, duarum rerum caussa; unius, quod falsum adversus se testimonium dixisset; alterius, quod non sincera fide secum in gratiam redisset. Itaque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius, cum suæ famæ damno, factum est. Exitu censuræ [97] quum in leges jurasset C. Claudius, et in ærarium escendisset, inter nomina eorum, [98] quos ærarios relinquebat, dedit collegæ

c *M.* del. Gron. Crev. d *Narniensem* Eæd.

venibat sextante, sive sexta assis parte.

93 *Foris et conciliabulis*] Vid. not. 32. ad l. XXV. c. 5.

94 *Ducenta XIV. millia*] Gronovius edidit ex quibusdam scriptis, quibus consonant e nostris duo, *ducenta decem quatuor millia.* Sed quis unquam sic locutus est? *τὸ decem quatuor* nihil aliud videtur esse, quam ludibrium imperitorum librariorum, qui notas numerorum XIIII. quum uno verbo *quatuordecim* reddere deberent, male diviserunt in duas voces. Nos ipsammet scripturam duorum e nostris codd. expressimus, nisi quod illi *XIIII.* non *XIV.*

95 * *Duodecim deinde coloniarum*] Vid. supra c. 15.

96 *Equum vendere*] Equum publicum, ad quem emendum alendumque pecunia e publico præbebatur, ut docet Livius l. I. c. 43. Qui equum vendere a censore jubebantur, jam equestrem ordinem amittebant.

97 *Quum in leges jurasset*] Magistratum deponentibus jurare mos erat. Exemplum insigne habes apud Cic. Ep. secunda l. V. ad Fam. Colligitur autem ex Plinii Panegyrico hanc fuisse hujus jurisjurandi formulam, ut jurarent ii qui abibant magistratu, se nihil contra leges fecisse. Sic enim ille ad Trajanum: *Abiturus consulatu jurasti te nihil contra leges fecisse.* Ideo dicebantur *jurare in leges.*

98 *Quos ærarios relinquebat*] Vid. not. 25. ad l. IV. c. 24.

nomen. Deinde M. Livius in ærarium venit, et, præter Mæciam tribum, quæ se nec condemnasset, neque condemnatum aut consulem aut censorem fecisset, populum Romanum omnem, quatuor et triginta tribus, ærarios reliquit: quod et innocentem se condemnassent, et condemnatum consulem et censorem fecissent: neque inficiari possent, aut judicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse. Inter quatuor et triginta tribus et C. Claudium ærarium fore. quod si exemplum haberet bis eumdem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios fuisse relicturum. [99]Pravum certamen notarum inter censores: castigatio inconstantiæ populi censoria, et gravitate temporum illorum digna. In invidia censores quum essent, crescendi ex his ratus esse occasionem Cn. Bæbius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu Patrum discussa est, ne postea obnoxia [1]populari auræ censura esset. U. C. 548. A. C. 204.

XXXVIII. Eadem æstate in Bruttiis Clampetia a consule vi capta, Consentia et Pandosia, et ignobiles aliæ civitates, voluntate in ditionem venerunt. Et, quum comitiorum jam adpeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam adciri placuit. Is consules Cn. Servilium Cæpionem et C. Servilium Geminum creavit. Inde prætoria comitia habita. creati P.[e] Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo, quum ædiles plebis essent, prætores creati sunt. Consul, comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum subfecti; Ti. Veturius Philo flamen Martialis, in locum M. Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque: et in M. Pomponii Mathonis auguris et decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio positæ ab ædilibus curulibus, C. Livio et M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. Idem per biduum plebeii ad ædilibus P. Ælio, P. Villio: et Jovis epulum fuit ludorum caussa. Comitia. Sacerdotes mortui et subfecti.

[e] *Cn.* Gron. Crev.

99 * *Pravum certamen notarum inter censores*] Pravum haberi debet certamen illud censorum sese mutuo notantium. At castigatio inconstantiæ populi censorem decebat.

1 * *Populari auræ*] Levitati multitudinis, quæ non minus mobilis est quam aura.

EPITOME LIBRI XXX.

In Africa Scipio Karthaginienses et eumdem Syphacem Numidarum regem Hasdrubalemque pluribus prœliis vicit, adjuvante Masinissa, binaque hostium castra expugnavit: in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique consumta sunt. Syphacem per C. Lælium et Masinissam cepit. Masinissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam [1] *statim adamavit, et, nuptiis factis, uxorem habuit. castigatus a Scipione venenum ei misit: quo hausto illa decessit. Effectumque est multis Scipionis victoriis, ut Karthaginienses, in desperationem acti, in auxilium publicæ salutis Hannibalem ex Italia revocarent. isque, anno decimosexto* [2] *Italia decedens, in Africam trajecit, tentavitque per conloquium pacem cum Scipione componere: et, quum de conditionibus pacis non convenisset, acie victus est. Pax Karthaginiensibus data est petentibus. Hannibal Gisgonem, pacem dissuadentem, manu sua detraxit: excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit. Mago, qui* [3] *bello in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus revertitur, ex vulnere mortuus est. Masinissæ regnum restitutum est. Reversus in urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus) primus certe hic imperator victæ a se nomine gentis nobilitatus est.*

1 *Statim adamavit*] Gronovianæ editiones habent *adamat*. Sed quum cetera omnia in hac epitome verba per præteritum tempus efferantur, prætulimus *adamavit*, quod habent Campanus, Andreas, et unus ex Hearnii codd.

2 *Italia decedens*] Sic plane Campanus: Andreas, *descedens*. Vulgati *discedens*, minus proprie.

3 *Bello*] Prælio.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXX.

U. C. 549. A. C. 203. Provinciæ. CN. Servilius Cæpio et C. Servilius Geminus consules, (sextus decimus is annus belli Punici erat) quum de republica belloque et provinciis ad senatum retulissent, censuerunt Patres, ut consules inter se compararent, sortirenturve, uter Bruttios adversus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. cui Bruttii evenissent, exercitum [1] a P. Sempronio[a] acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim Laus P. Licinii. proconsuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio succederet: is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus [2] ad cetera, quibus nemo ea tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis a natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat: forma viribusque corporis excellebat. Facundissimus habebatur, seu caussa oranda, [3] seu in senatu ad[b] populum suadendi ac dissuadendi locus esset: [4] juris pontificii peritissimus. Super hæc, [5] bellicæ quoque laudis[c] consulatus compotem fecerat. Quod in Bruttiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo consuli tradere exercitum jussus: ipse, prorogato imperio, Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde provincias: Cæpioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. Tum prætorum provinciæ in sortem conjectæ.

[a] add. *Consule* Gron. [b] *et ad* Ead. [c] *laudes* Ead.

1 *A P. Sempronio*] Sigonius adjecerat *consule:* quam vocem respuunt nostri codices, et merito quidem. Quum enim inierint consulatum Cn. et C. Servilii, jam P. Sempronius, non est consul.

2 *Ad cetera*] Præter ceteras laudes et ornamenta, quibus ita abundabat, ut nemo iis instructior per illa tempora civis haberetur.

3 *Seu in senatu, ad populum*] Elegans asyndeton, quod tuentur libri nostri cum Gronovianis optimis. Male inserta fuerat particula *et* in vulgatis.

4 * *Juris pontificii peritissimus*] Pontifex maximus P. Licinius erat. Ideo laudatur in eo peritia juris pontificii.

5 *Bellicæ quoque laudis consulatus compotem fecerat*] Hæc est lectio veterum editorum et scriptorum fere omnium. Gruterus dederat *Bellicæ quoque laudes consulatus compotem fecerant:* eique obsecuti fuerant editores. Profecto contra Livii mentem. Nihil enim omnino ab eo memoratum est ante consulatum Crassi, unde ille bellator haberetur. Non igitur, ut recte observat Gronovius, vult Livius eum consulem factum quia bellator erat, sed consulatum ei occasionem dedisse bellicæ sibi parandæ laudis.

Jurisdictionem urbanam Pætus Ælius, Sardiniam P.[d] Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub Lucretio Spurio eæ fuerant) Quinctilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni, non temporis, sed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est: decretumque, ut supplicatio fieret, quod is in Africam provinciam trajecisset, ut ea res salutaris populo Romano ipsique duci atque exercitui esset. U. C. 549. A. C. 203.

II. In Siciliam tria millia militum sunt scripta. et, quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat, [6] ne qua classis ex Africa trajiceret, quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliæ maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit: ceteræ in Sicilia veteres refectæ. Huic classi M. Pomponius, prioris anni prætor, prorogato imperio præpositus, novos milites ex Italia advectos in naves inposuit. Parem navium numerum [7] Cn. Octavio, prætori item prioris anni, cum pari jure imperii ad tuendam Sardiniæ oram Patres decreverunt. Lentulus prætor duo millia militum dare in naves jussus. Et Italiæ ora, quia incertum erat, quo missuri classem Karthaginienses forent, (videbantur autem, quidquid nudatum præsidiis esset, petituri) M. Marcio, prætori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est. tria millia militum in eam classem ex decreto Patrum consules scripserunt, et duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniæ cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo et L. Manlio Acidino, decretæ. Viginti omnino legionibus, et centum sexaginta navibus longis res Romana eo anno gesta. Prætores in provincias ire jussi. Consulibus imperatum, priusquam ab urbe proficiscerentur, [8] ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si Legiones 20. naves 160.

[d] *Cn.* Gron. Crev.

6 *Ne qua classis*] Put. liber, *et qui ante qua classis:* ceteri eodem alludunt. Videtur tota sic formanda periodus: *In Siciliam tria millia militum sunt scripta, et quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat; et quia, ne qua classis ex Africa trajiceret, quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliæ maritimam oram.* Duplex ergo ratio affertur, cur scripta fuerint hæc tria militum millia in Siciliam: una, quod insula non satis firmo tenebatur præsidio; altera, ut hi novi milites imponerentur in naves quibus custodiri placebat maritimam oram: idque revera factum paulo post memoratur.

7 *Cn. Octavio prætori item prioris anni*] Cn. Octavius prætor biennio ante fuerat. Anno priore, prorogato imperio, jussus erat Sardiniæ oram cum quadraginta navibus tueri. Vid. l. XXVIII. c. 38. et l. XXIX. c. 13. Ceterum, sive memoria lapsus Livius, sive abusus nomine prætoris, Cn. Octavium prætorem appellet, non raro occurrunt apud eum hujusmodi exempla. Vid. not. 2. ad l. XXVI. c. 1.

8 *Ludos magnos, quos T. Manlius*] Vid. supra l. XXVII. c. 33.

U. C. 549. A. C. 203. Prodigia. eodem statu respublica staret. Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia, ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corvi non lacerasse tantum rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam auream adrosere. Circa Capuam omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniæ sparsi primum ignes in cœlo, dein fax ingens arsit. Frusinone arcus solem tenui linea amplexus est; circulum deinde ipsum major solis orbis extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. Consulum alteri, primam hostiam inmolanti, [9] caput jocinoris defuit. Ea prodigia majoribus hostiis procurata. editi a collegio pontificum Dii, quibus sacrificaretur.

III. Iis transactis, consules prætoresque in provincias profecti. omnibus tamen, velut eam sortitis, Africæ cura erat; seu quia ibi summam rerum bellique verti cernebant; seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas erat. Itaque non ex Sardinia tantum, (sicut ante dictum est) sed ex Sicilia quoque et Hispania vestimenta, frumentumque, et arma etiam ex Sicilia, et omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiserat, quæ multa simul undique eum circumstabant. Uticam obsidebat. castra in conspectu Hasdrubalis erant. Karthaginienses deduxerant naves. classem paratam instructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter hæc ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miserat; si forte jam[e] satias amoris in uxore ex multa copia cepisset. Ab Syphace magis pacis cum Karthaginiensibus conditiones, ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quam, si bellaretur, spes ulla desciturum adferebatur. Hæc per nuncios magis equidem acta crediderim, (et ita pars major auctores sunt) quam ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in castra Romana ad conloquium venisse. Primo eas conditiones imperator Romanus vix auribus admisit. postea, ut caussa probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius eadem illa abnuere, ac spem facere, sæpius ultro citroque agitantibus rem conventuram. Hibernacula Karthaginiensium, congesta temere ex agris materia exædificata, lignea ferme tota erant. [10] Nu-

Res gestæ in Africa.

Castra Hasdrubalis et Syphacis.

[e] *cum* Gron. Crev.

9 *Caput jecinoris*] Tres e nostris, ut et Gronoviani permulti, *jocineris*. Vid. not. 68. ad l. VIII. c. 9.

10 *Numidæ præcipue*] Paulo intricatior hic est verborum ordo, quæ sic digerere videmur posse. Numidæ præcipue passim nullo ordine *hibernaculis* arundine textis, pars maxima, (plerique eorum) storea quoque tectis, habitabant; quidam extra fossam etiam vallumque, ut in locis sine imperio occupatis. *Storea* efficitur e palea, vel ulva texta.

midæ præcipue arundine textis, storeâque pars maxima U. C. 549.
tectis, passim nullo ordine, quidam, ut sine imperio oc- A. C. 203.
cupatis locis, extra fossam etiam vallumque habitabant. Hæc relata Scipioni spem fecerant castra hostium per occasionem incendendi.

IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco [11] primos ordines spectatæ virtutis atque prudentiæ servili habitu mittebat; qui, dum in conloquio legati essent, vagi per castra, alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque et universorum castrorum, et partium, qua Pœni, qua Numidæ haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra esset, specularentur: moremque simul noscerent stationum vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores insidianti essent. Et inter crebra conloquia alii atque alii de industria, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum sæpius agitata res certiorem spem pacis in dies et Syphaci et Karthaginiensibus per eum faceret; legati Romani *vetitos se reverti ad imperatorem* aiunt, *nisi certum responsum detur.* [12] *Proinde, seu ipsi staret jam sententia, seu consulendus Hasdrubal et Karthaginienses essent, consuleret. Tempus esse, aut pacem componi, aut bellum naviter geri.* Dum consulitur Hasdrubal ab Syphace, ab Hasdrubale Karthaginienses; et speculatores omnia visendi, et Scipio ad comparanda ea, quæ in rem erant, tempus habuit. et ex mentione ac spe pacis neglegentia, ut fit, apud Pœnos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occasionem adjectis; quæ peropportune cupienti tollere inducias Scipioni caussam præbuere. ac nuncio regis, quum relaturum se ad consilium dixisset, postero die respondit, *Se uno frustra tendente, nulli alii pacem placuisse. Renunciaret igitur, nullam aliam spem pacis, quam relictis Karthaginiensibus, Syphaci cum Romanis esse.* Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exsequeretur: deductisque navibus (et jam veris principium erat) machinas tormentaque, velut a mari adgressurus Uticam, inponit. Et duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum super Uticam mittit: simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos: simul ne qua, quum ipse ad Syphacem Hasdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe et inpetus in castra sua, relicta cum levi præsidio, fieret.

11 *Primos ordines*] Primorum ordinum centuriones. Vid. not. 38. ad l. X. c. 35.

12 *Proinde, seu ipsi staret jam sententia*] Supple, daret statim responsum, vel aliud quid simile. Verbum enim *consuleret* hic locum non habet. Vid. not. 84. ad l. III. c. 67.

U. C. 549. A. C. 203. Incensa a Scipione.

V. His præparatis, advocatoque consilio, edicere exploratoribus jussis, quæ comperta adferrent, Masinissaque, cui omnia hostium nota erant; postremo ipse, quid pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, ut, ubi, [13] prætorio dimisso, signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones. Ita, ut imperaverat, signa sub occasum solis efferri sunt cœpta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: media nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio, Masinissamque ac Numidas, adtribuit: et castra Syphacis invadere, ignesque conjicere jubet. [14] Singulos deinde separatim, Lælium ac Masinissam, seductos obtestatur, *ut, quantum nox providentiæ adimat, tantum diligentia expleant curaque. Se Hasdrubalem Punicaque castra adgressurum. Ceterum non ante cœpturum, quam ignem [15] in regiis castris conspexisset.* Neque ea res morata diu est. nam, ut [16] proximis casis injectus ignis hæsit, extemplo proxima quæque, et deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio quidem, [17] quanta necesse erat, in nocturno effuso tam late incendio orta est: ceterum, fortuitum, non hostilem ac bellicum, ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi, in armatos incidere hostes, maxime Numidas, ab Masinissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnos hausit flamma: multi in præcipiti fuga, ruentes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt.

VI. Relucentem flammam primo vigiles Karthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum conspexissent, ab eodem errore credere et ipsi sua sponte incendium ortum. et clamor inter cædem et vulnera sublatus, [18] an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile

13 *Prætorio dimisso*] Vid. not. 47. ad XXI. 54.

14 * *Singulos*] *Singulos deinde separatim* a sese invicem, *Lælium*, inquam, *et Masinissam, seductos* a vulgo et turba, *obtestatur*. Videtur Livius ideo expressisse nomina Lælii et Masinissæ, ut restringeret vocem *singulos*, quæ latioris significationis esse poterat.

15 *In regiis castris*] Sic omnes nostri codd. et unus Hearnii, consentientibus vett. editis. Vulgo nunc *in regis*.

16 *Proximis casis*] Gronovius recte legi jubet *primis*, tum quia sequitur *proxima quæque*, tum quia Polybius, quem hic noster exscribit, habet τὰς πρώτας σκηνάς.

17 *Quanta necesse erat*] Forte *quantam*. Gronovius.

18 *An ex trepidatione nocturna esset, confusus*] Durum est profecto, sed tamen videtur exponi posse: clamor confusus, sive incertus an ex trepidatione nocturna esset: id est, qui an oriretur ex illa trepidatione, quæ nocturnum incendium comitari solet, incertum erat. Non dissimiliter l. XXIX. supra c. 6. *ni clamor ab iis qui extra urcem erant sublatus, incertum unde accidisset . . fecisset.*

suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quæ restinguendo igni forent, portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus cæsis omnibus, præterquam hostili odio, etiam ne quis nuncius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit: ignibusque in proxima tecta conjectis, effusa flamma primo [19] veluti sparsa pluribus locis reluxit, dein per continua serpens, uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines jumentaque fœda primum fuga, dein strage, obruerant itinera portarum. Quos non obpresserat ignis, ferro absumti: binaque castra clade una deleta. Duces tamen ambo, et ex tot millibus armatorum duo millia peditum et quingenti equites semiermes, magna pars saucii, adflatique incendio, effugerunt. Cæsa aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt, capta supra quinque millia: multi Karthaginiensium nobiles, undecim senatores, signa militaria centum septuaginta quatuor, equi Numidici supra duo millia septingenti, elephanti sex capti; octo flamma ferroque absumti, magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

U.C. 549.
A.C. 203.

VII. Hasdrubal ex fuga, cum paucis, [20] Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant. metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti: nec quidquam hostile, quia voluntate concesserant in ditionem, factum. Duæ subinde urbes captæ direptæque. ea præda, et quæ castris ex incensis et igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito consedit. Hasdrubal Karthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur. quo tantus primo terror est adlatus, ut, omissa Utica, Karthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque suffetes (quod velut consulare imperium apud eos erat) vocaverunt. [21] Ibi e tribus[f] (una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: [22] tertia Romanæ in adversis rebus constantiæ erat; repa-

[f] *Ibi tribus dictis sententiis* Gron. Crev.

19 *Veluti sparsa*] Quidam MSS. *sparso*, ut referatur ad sequens nomen *incendio*. Sic opponentur inter se τὰ *sparso pluribus locis* et *uno incendio*. Quod si cui placuerit, utatur eo per nos licet.

20 * *Afrorum urbem*] Hæc sibi invicem junge. Urbs illa non erat Punicæ originis: Afri eam tenebant.

21 *Ibi tribus dictis sententiis*] Duas postremas voces ignorant nostri codices, ut et quamplurimi e Gronovianis. Non possumus tamen a nobis impetrare ut eas resecemus, ne abrupta et obscura fiat oratio.

22 *Tertia Romanæ . . . constantiæ erat; reparandum exercitum . . . censebat*] Fieri vix potest, ut verbum *censebat*, quod plane ultra perfectum trahitur, a Livio profectum sit, scitæ

U. C. 549. A. C. 203.

Karthaginienses bellum reparant.

randum exercitum, Syphacemque hortandum[s], ne bello absisteret, censebat) hæc sententia, quia Hasdrubal præsens Barcinæque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi cœptus, et ad Syphacem legati missi, summa ope et ipsum reparantem bellum: quum uxor non jam, ut ante, blanditiis, satis potentibus ad animum amantis, sed precibus et misericordia valuisset, plena lacrimarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet, iisdemque flammis Karthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi sineret. Spem quoque opportune oblatam adferebant legati: quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam, ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiæ juventutis, sibi obcurrisse: et Hasdrubalem prope diem adfore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, et omnem juventutem adfirmat exciturum ex regno. *Scire incendio, non prœlio, cladem acceptam. eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur.*

Copias cum Syphace jungunt.

Hæc legatis responsa. Et post dies paucos rursus Hasdrubal et Syphax copias junxerunt. is omnis exercitus fuit [23] triginta ferme millium armatorum.

VIII. Scipionem, velut jam debellato, quod ad Syphacem Karthaginiensesque adtineret, Uticæ obpugnandæ intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli: modicisque præsidiis ad speciem modo obsidionis terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulo, quatuor ferme millia distante ab castris regiis, consedit: postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, subjectos ei tumulo, degressus, subcedendo ad stationes hostium, lacessendoque levibus prœliis, diem absumsit: et per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus in vicem, nihil dictu satis dignum fecerunt. quarto die utrimque in aciem descensum est. Romanus [24] principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas Masinissam-

It ad hostes Scipio.

s *orandum* Gron. Crev.

brevitatis consectatore diligentissimo. Ceterum, auctore Gronovio, includenda parenthesi duximus tria illa membra orationis, quibus explicantur tres sententiæ: ut sensus non finiatur nisi in his verbis, *hæc sententia*, nempe tertia et ultima, *vicit*.

23 *Triginta millium armatorum*] Fortasse quis malit *millia*, quomodo Andreas et Campanus, et complures MSS.

24 *Principes post hastatorum prima signa*] Post signa Hastatorum, quæ prima erant, id est, ex quibus prima constabat acies. Ceterum hic ante Sigonium legebatur: *post Principes Hastatorum prima signa*. Correxit ille, ut postulabat et solemnis mos Romanorum in instruenda acie, a Livio sæpius testatus, et Polybius in hujus ipsius prœlii narratione.

que obposuit. Syphax Hasdrubalque, Numidicis adversus Italicum equitatum, Karthaginiensibus contra Masinissam locatis, [25] Celtiberos in mediam aciem in adversa signa legionum accepere. ita instructi concurrunt. Primo inpetu simul utraque cornua, et Numidæ et Karthaginienses pulsi. nam neque Numidæ, maxima pars agrestes, Romanum equitatum, neque Karthaginienses, et ipse novus miles, Masinissam, recenti super cetera victoria terribilem, sustinuere. Nudata utrimque cornibus Celtiberûm acies stabat: quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniæ ab Scipione erat; quem, bene meritum de se et gente sua, mercenariis armis in Africam obpugnatum venissent. Igitur, circumfusis undique hostibus, alii super aliòs cadentes, obstinati moriebantur: omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax et Hasdrubal præceperunt. Fatigatos cæde diutius, quam pugna, victores nox obpressit.

U. C. 549. A. C. 203.

Prœlium committitur.

Vincunt Romani.

IX. Postero die Scipio Lælium Masinissamque, cum omni Romano et Numidico equitatu expeditisque militum, ad persequendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit. ipse, cum robore exercitus, urbes circa, quæ omnes[h] Karthaginiensium ditionis erant, partim spe, partim metu, partim vi subegit, Karthagini quidem erat ingens terror, et circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Karthaginem repente adgressurum credebant. Itaque et muri reficiebantur, propugnaculisque armabantur: et pro se quisque, quæ diutinæ obsidioni tolerandæ sunt, ex agris [26] convehit[i]. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem arcessendum mittendorum. pars maxima classem, quæ [27] ad commeatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad obprimendam stationem navium ad Uticam, incaute agentem: forsitan etiam navalia castra, relicta cum levi præsidio, obpressuros. In hoc consilium maxime inclinant: legatos tamen ad Hannibalem mittendos censent. quippe, [28] classi ut felicissime gerantur res, parte aliqua le-

Terror Pœnorum.

h *urbes circa omnes, quæ* Gron. Crev. i *convehebat* Gron.

25 *Celtiberos in mediam aciem*] Hunc locum sollicitat Gronovius. Sed nihil videtur mutatione opus esse. Celtiberos accepere in mediam aciem *in adversa*, sive contra adversa *signa legionum*, oppositos signis legionum, quæ proinde adversa Celtiberis erant. Sic vulgo dicunt *in adversum montem*, *in adversum flumen* niti. Quod igitur plurimi scripti omittunt præpositionem *in* ante *mediam aciem*, dicamus id eo factum esse quod illa, facili errore, absorpta fuerit a prima littera vocis sequentis.

26 *Convehit*] Vulgo *convehebat*: quod languidius et segnius est. Plerique scripti et vett. editi id habent quod restituimus.

27 * *Ad commeatus excipiendos*] Ad intercipiendos commeatus, qui ad Scipionem mittebantur.

28 * *Classi ut felicissime*] Etiamsi felicissime gerantur res classe, id unum ex eo successu commodum percipi-

U. C. 549. A. C. 203. Legati missi ad revocandum Hannibalem.

vari Uticæ obsidionem: Karthaginem ipsam qui tueatur[k], neque imperatorem alium, quam Hannibalem, neque exercitum alium, quam Hannibalis, superesse. Deductæ ergo postero die naves, simul et legati in Italiam profecti, raptimque omnia, stimulante fortuna, agebantur: et, in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem omnium rebatur. Scipio, gravem jam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque præda in vetera castra ad Uticam missis, jam in Karthaginem intentus, occupat relictum fuga custodum Tuneta: abest ab Karthagine quindecim millia ferme passuum locus, quum operibus, tum suapte natura tutus, et qui et ab Karthagine conspici, et præbere ipse prospectum, quum ad urbem, tum ad circumfusum mare urbi, posset.

Classem Romanam invadunt Carthag.

X. Inde, quum maxime vallum Romani jacerent, conspecta classis hostium est, Uticam Karthagine petens. Igitur, omisso opere, pronunciatum iter, signaque raptim ferri sunt cœpta: ne naves, in terram et obsidionem versæ, ac minime navali prœlio aptæ, obprimerentur. Qui enim restitissent [29] agili et nautico instrumento aptæ et armatæ classi naves, tormenta machinasque portantes, et aut in onerariarum usum versæ, aut ita adpulsæ[l] ad muros, ut pro aggere ac pontibus præbere adscensus possent? Itaque Scipio, contra quam in navali certamine solet, rostratis, [30] quæ præsidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem obposuit: easque ipsas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines possent, malis antennisque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter se vinculo inligatis, comprendit: tabulasque superinstravit, [31] ut pervium ordinem faceret[m]: et [32] sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriæ naves in hostem, ac tuto recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme

k *tueantur* Gron. Crev. l *pulsæ* Eæd. m *ut pervius in totum navium ordo esset.* Eæd.

quod aliqua ex parte levaretur Uticæ obsidio.

29 *Agili et nautico instrumento aptæ . . classi*] Classi agili ad motum, et instructæ ornatæque instrumento nautico.

30 * *Quæ præsidio aliis esse poterant*] Quæ, si de navali pugna ageretur, potuissent esse aliis præsidio; quarum is vulgo usus est, ut aliis præsidio sint.

31 *Ut pervius in totum navium ordo esset*] Ab Rhenano hoc est, quum prius legeretur, *ut pervium navium ordinem faceret.* Sed quid vetat revocari eam scripturam, quæ et in Rhenani codice, et in aliquot MSS. haud spernendis reperitur, teste Gronovio, *ut pervium in totum ordinem esset?* Nempe ibi *pervium* idem esset, ac *pervius usus*, *pervius transitus*, quemadmodum apud Festum, in *Vici; Ut in eo ædificio pervium sit, quo itinere habitatores ad suam quisque habitationem habeat accessum.*

32 *Sub ipsis pontibus*] Sub tabulis illis, quæ e nave in navem transitum dabant.

delecti propugnatores onerariis inponuntur: telorum maxime missilium, ut, quamvis longo certamine, subficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hostium adventum obperiebantur. Karthaginienses, qui, si maturassent, omnia permixta turba trepidantium primo inpetu obpressissent, perculsi terrestribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumto, sub occasum solis in portum ([33] Ruscinona Afri vocant) [34] classe adpulere. postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves, velut ad justum prœlium navale, et tamquam exituris contra Romanis. Quum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias adgrediuntur. [35] Erat res minime certamini navali similis, [36] proxime speciem muros obpugnantium navium. altitudine aliquantum onerariæ superabant: ex rostratis Pœni vana pleraque (utpote supino jactu) tela in superiorem locum mittebant: gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat. Speculatoriæ naves ac [37] levia ipsa navigia, quæ sub constratis pontium per intervalla excurrebant, [38] primo ipso tantum inpetu ac magnitudine rostratarum obruebantur; deinde et propugnatoribus quoque incommodæ erant, quod permixtæ cum hostium navibus inhibere sæpe tela cogebant; metu ne ambiguo ictu suis inciderent: postremo asseres ferreo unco præfixi ([39] harpagones vocant[n]) ex Punicis navibus in-

U. C. 549.
A. C. 203.

[n] [*harpagonas vocat miles*] Gron. Crev.

33 *Ruscinona*] Put. et Regius codices *Rusucmona:* alii *Rusucinona.* Inde Jac. Gronovius efficit *Rusucurona,* quod oppidum memoratum est Plinio, l. V. c. 2.

34 *Classem appulere*] Hanc lectionem, quæ omnium editorum est, tuentur quoque scripti omnes nostri. Sine causa eam mutaverat Gronovius ex uno codice, ediderat que *classe.*

35 *Erat res minime certamini navali similis*] Gronovius, quia in scriptis suis, quibus quidem nostri adstipulantur, desideratur τὸ *res,* tentat refingere hunc locum: *erat minime certamen navali simile.* Nobis potior est vulgata lectio.

36 *Proxime speciem*] Proxime accedebat res ad speciem navium muros oppugnantium: ea certaminis species erat, quasi naves oppugnarent muros.

37 *Levia ipsa navigia*] Libenter resecaremus *ipsa:* quæ vox neque hic satis necessaria est, et nimis in vicino iteratur. Supra *pondere ipso:* infra *ipso tantum impetu.*

38 *Primo ipso tantum impetu*] Si hic locus sanus est, sensus erit: Primo id tantum afferebant damni Romanis, quod obruerentur ipsæ vel solo impetu ac magnitudine Punicarum rostratarum; deinde etiam iis incommodæ erant, qui ex onerariis pugnabant adversus Pœnos. Ceterum lectio hujus loci variat in scriptis, sive quos Gronovius, sive quos ipsi inspeximus. Alii præferunt *ipsa et alto;* alii, iique optimi, *ipsæ tanto.* Quid vetat admitti hanc meliorum codicum scripturam? *Primo ipsæ tanto impetu,* impetu illo, qui tantus et tam validus erat, *ac magnitudine rostratarum obruebantur: deinde et propugnatoribus quoque incommodæ erant.* τὸ *ipsæ* sat belle opponetur *propugnatoribus,* qui in navibus onerariis erant.

39 *Harpagonas vocat miles, ex Punicis*] Minime necessaria est hoc loco militis mentio. Deinde scripti omnes, *vocant.* Quidam prorsus omittunt τὰ *miles ex;* quidam loco utriusque vocis, *milex.* Si quid videmus, duæ primæ

U. C. 549. A. C. 203. jici in Romanas cœpti. Quos quum neque ipsos, neque catenas, quibus suspensi injiciebantur, incidere possent; ut quæque retro inhibita rostrata onerariam hærentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, [40] seriem aliam simul plurium navium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, et vix transsiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariæ puppibus abstractæ Karthaginem sunt: major quam pro re lætitia, sed eo gratior, quod inter assiduas clades ac lacrimas unum quantumcumque ex insperato gaudium adfulserat; [41] cum eo, ut adpareret, haud procul exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum a præfectis suarum navium foret, et Scipio in tempore subvenisset.

Naves sex abstrahunt.

XI. Per eosdem forte dies, quum Lælius et Masinissa quintodecimo ferme die in Numidiam pervenissent, Massyli°, regnum paternum Masinissæ, læti ut ad regem diu desideratum concessere. Syphax, pulsis inde præfectis præsidiisque suis, vetere se continebat regno, neutiquam quieturus. Stimulabant ægrum amore uxor socerque: et ita viris equisque abundabat, ut subjectæ oculis regni per multos florentis annos vires etiam minus barbaro atque inpotenti animo [42] spiritus possent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos, arma, tela dividit. equites in turmas, pedites in cohortes, [43] sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, ceterum omni prope novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et, castris in propinquo positis, primo pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi; inde jaculis submoti recurrere ad suos: inde excursiones in vicem fieri, et, quum pulsos indignatio accenderet, plures subire; quod irritamentum certaminum equestrium est, quum aut vincentibus spes, aut pulsis ira adgregat suos. Ita tum a paucis prœlio accenso, omnem utrimque postremo equitatum certaminis studium effudit. ac, dum [44] sincerum equestre prœlium erat, multitudo Massæsylorum, ingentia agmina Syphace emittente, sus-

Masinissa regnum recuperat.

Syphax bellum reparat.

Vincitur a Lælio et Masinissa.

° *Masyli* Gron. Crev.

litteræ vocis *miles*, sive *miler*, nihil aliud sunt quam repetitio duarum postremarum verbi *vocant*. Inde propagatus et auctus error. Legamus: *Harpagonas vocant*, *ex Punicis*.

40 *Seriem aliam*] Parum hic congruit vox *aliam*, quæ potuit nasci ex vicinis vocibus, *alia aliis*. Magis placeret cum Gronovio legere *seriemque simul plurium*.

41 * *Cum eo ut appareret*] Præterquam quod apparebat.

42 * *Spiritus . . facere*] Addere ferociam.

43 *Sicut quondam ab Romanis*] Vid. lib. XXIV. c. 48.

44 *Sincerum equestre prælium*] Solorum equitum prælium, nullis peditibus se ei immiscentibus.

tineri vix poterat: deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas suas viam dantes intercursu stabilem aciem fecit, absterruitque effuse invehentem sese hostem, primo barbari segnius permittere equos; deinde stare [45] ac prope turbari novo genere pugnæ; postremo, non pediti solum cedere, sed ne equitem quidem sustinere, peditis præsidio audentem. Jam signa quoque legionum adpropinquabant. tum vero Masæsyli non modo primum inpetum, sed ne conspectum quidem signorum atque armorum, tulerunt: tantum seu memoria priorum cladium, seu præsens terror valuit. U. C. 549. A. C. 203.

XII. Ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo graviter icto, effusus obprimitur capiturque, et vivus, lætum ante omnes Masinissæ præbiturus spectaculum, ad Lælium pertrahitur. Cirta[p] caput regni Syphacis erat: eo se ingens hominum contulit vis. Cædes in eo prœlio minor, quam victoria, fuit, quia equestri tantummodo prœlio certatum fuerat. non plus quinque millia occisa, minus dimidium ejus hominum captum est, inpetu in castra facto, quo perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa, *Sibi quidem*, dicere, *nihil esse in præsentia pulchrius, quam victorem, recuperatum tanto post intervallo, patrium invisere regnum: sed tam secundis, quam adversis, rebus non dari spatium ad cessandum. Si se Lælius cum equitatu [46] vinctoque Syphace Cirtam præcedere sinat, trepida omnia metu se obpressurum: Lælium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse.* Adsentiente Lælio, prægressus Cirtam, evocari ad conloquium principes Cirtensium jubet. sed apud ignaros regis casus, neque quæ acta essent promendo, nec minis, nec suadendo, ante valuit, quam rex vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam fœdum comploratio orta: et partim pavore mœnia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Masinissa, præsidio circa portas opportunaque mœnium dimisso, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Hasdrubalis Pœni, obcurrit: et, quum in medio agmine armatorum Masinissam insignem, quum armis, tum cetero habitu, conspexisset, regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus: [47] *Omnia quidem*[q] *ut*

Capitur.

Sophonisba Masinissæ supplicat.

[p] *Cirtha* Gron. [q] ins. *inquit* Gron. Crev.

45 *Ac prope turbari*] Scripti optimi *ac propere*: quod fortasse quibusdam magis placebit.

46 *Vinctoque Syphace*] Vulgo *victo*. Mutavit Gronovius ex certissima conjectura.

47 *Omnia quidem, inquit, ut posses in nos, dii tibi dederunt*] Scripti relegant *inquit* et *tibi*. Prius illud absit sane. At τὸ *tibi* retinendum nobis

U. C. 549. A. C. 203. *posses in nobis, Dii*[r] *dederunt, virtusque et felicitas tua. Sed, si captivæ apud dominum vitæ necisque suæ vocem supplicem mittere licet, si genua, si victricem adtingere dextram, precor quæsoque per majestatem regiam, in qua paullo ante nos quoque fuimus, per gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per hujusce regiæ Deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici des, ut ipse, quodcumque fert animus, de captiva statuas, neque me in cujusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nihil aliud, quam Syphacis uxor, fuissem, tamen Numidæ, atque in eadem mecum Africa geniti, quam alienigenæ et externi, fidem experiri mallem. Quid Karthaginiensi ab Romano, quid filiæ Hasdrubalis timendum sit, vides. Si nulla alia re potes, morte me ut vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque.* Forma erat insignis et florentissima ætas. itaque quum [48] modo, dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque blanditias oratio esset, quam preces; non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem præceps) [49] amore captivæ victor captus, data dextera in id, quod petebatur, obligandæ fidei, in regiam concedit. Institit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem præstaret. quod quum expedire non posset, ab amore temerarium atque inpudens mutuatur consilium. Nuptias in eum ipsum diem repente parari jubet, [50] ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipsi Scipioni, consulendi velut in captivam, quæ Masinissæ jam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Lælius: et adeo non dissimulavit inprobare se factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris captivis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. victus deinde precibus Masinissæ orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunæ accessio Sophonisba esset, ad Scipionem rejiceret; misso Syphace

Ducit eam uxorem Masinissa.

r *in nos Dii tibi* Gron. Crev.

omnino videtur. Quod vero iidem habent *in nobis*, id etsi tueri conatur congestis etiam exemplis Gronovius, admittere nullo modo possumus. Neque enim ex uno alterove devio scriptorum antiquorum loco, qui sæpe etiam rem non tangit, sed ex communi usu Latini sermonis, statuere debemus quid rectum sit, quid probari, quid rejici debeat. Vid. not. 32. ad l. XXVIII. c. 48.

48 *Modo dextram amplectens*] Suspicatur Gronovius, *modo genua, modo dextram amplectens.* Supra enim dixit Sophonisba: *si genua, si victricem attingere dextram.*

49 *Amore captivæ victor captus*] Jam observavimus ex Appiano ad l. XXVIII. c. 16. Sophonisbam Masinissæ quondam desponsam fuisse. Erravit ille quidem circa tempus nuptiarum Sophonisbæ cum Syphace: sed cetera vera esse nihil vetat. Id si admittatur, minus mirum erit nondum fortasse plane exstinctam in animo Masinissæ flammam in veteres vires subito resurrexisse.

50 * *Ne quid relinqueret integri*] Ne aut Lælius, aut ipse Scipio possent jam putare sibi integrum esse, sibi liberum esse tractare ut captivam, eam quæ Masinissæ nupta foret.

et captivis, ceteras urbes Numidiæ, quæ præsidiis regiis tenebantur, adjuvante Masinissa, recipit[*]. U. C. 549. A. C. 203.

XIII. Syphacem in castra adduci, quum esset nunciatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Præcedebat ipse vinctus; sequebatur grex nobilium Numidarum. Tum, quantum quisque plurimum posset, magnitudini Syphacis, famæ gentis, victoriam suam augendo, addebat: *illum esse regem, cujus tantum majestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Karthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit: Hasdrubal, Pœnorum imperator, non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuisse eum uno tempore in potestate duos imperatores, Pœnum Romanumque. Sicut ab Diis inmortalibus pars utraque hostiis mactandis* [51] *pacem petisset, ita ab eo utrimque pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuisse opes, ut Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita ejus fama mortis et latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis, tegeretur.* His sermonibus circumstantium celebratus rex in prætorium ad Scipionem est perductus. Movit et Scipionem quum fortuna pristina viri præsenti fortunæ conlata, tum recordatio hospitii dextræque datæ, et fœderis publice ac privatim juncti. Eadem hæc et Syphaci animum dederunt in adloquendo victore. nam quum Scipio, *quid sibi voluisset*, quæreret, *qui non societatem solum abnuisset Romanam, sed ultro bellum intulisset*; tum ille, *peccasse quidem sese atque insanisse*, fatebatur; *sed non tum demum, quum arma adversus populum Romanum cepisset: exitum sui furoris fuisse, non principium.* [52] *Tunc se insanisse, tunc hospitia privata et publica fœdera omnia ex animo ejecisse, quum Karthaginiensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagrasse suam: illam furiam pestemque omnibus delinimentis animum suum avertisse atque alienasse: nec conquiesse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque adflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quod in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac penates eamdem pestem ac furiam transisse videat. neque prudentiorem, neque constantiorem Masinissam, quam Syphacem, esse, etiam juventa incautiorem. certe stultius illum atque intemperantius eam, quam se, duxisse.*

Syphax in castra Romana adducitur.

Conloquitur cum Scipione.

XIV. Hæc non hostili modo odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud æmulum cernens, quum dixisset; non

[*] *recepit* Gron. Crev.

51 * *Pacem*] Propitium favorem.

52 *Tum se insanisse, tum*] Parvum est. Sed tamen sic edere ex Vict. codice melius visum est, quam, ut vulgo, *Tunc se insanisse, tunc*.

U. C. 549. A. C. 203. mediocri cura Scipionis animum pepulit. et fidem criminibus [53] raptæ prope inter arma nuptiæ, neque consulto, neque exspectato Lælio, faciebant; tamque præceps festinatio, ut, quo die captam hostem vidisset, eodem matrimonio junctam acciperet, et ad penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quod ipsum in Hispania juvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc secum volutanti Lælius ac Masinissa supervenerunt; quos quum pariter ambo et benigno vultu excepisset, et egregiis laudibus frequenti prætorio celebrasset; abductum in secretum Masinissam sic adloquitur; *Aliqua te existimo, Masinissa, intuentem in me bona, et principio* [54] *in Hispania ad jungendam mecum amicitiam venisse, et postea in Africa te ipsum spesque omnes tuas in fidem meam commisisse. Atqui nulla earum virtus est, propter quas adpetendus tibi visus sim, qua ego æque, atque temperantia et continentia libidinum, gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adjecisse velim. non est, non (mihi crede) tantum ab hostibus armatis ætati nostræ periculum, quantum ab circumfusis undique voluptatibus. qui eas sua temperantia frenavit ac domuit,* [55] *multo*[t] *majus decus majoremque victoriam sibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. Quæ, me absente, strenue ac fortiter fecisti, libenter et commemoravi, et memini. cetera te ipsum reputare tecum, quam, me dicente, erubescere malo. Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. Itaque ipse, conjux, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quidquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani est: et regem conjugemque ejus, etiamsi non civis Karthaginiensis esset, etiamsi non patrem ejus imperatorem hostium videremus, Romam oporteret*[u] *mitti, ac senatus populique Romani de ea judicium atque arbitrium esse, quæ regem nobis socium alienasse, atque in arma egisse præcipitem dicatur. Vince animum. cave deformes multa bona uno vitio, et tot meritorum gratiam majore culpa, quam caussa culpæ est, conrumpas.*

Masinissam castigat Scipio.

XV. Masinissæ hæc audienti non rubor solum subfusus, sed lacrimæ etiam obortæ: et, quum *se quidem in potestate futurum imperatoris* dixisset, orassetque eum, *ut, quantum res sineret, fidei suæ temere obstrictæ consuleret; promisisse enim, sese in nullius potestatem eam traditurum,* ex prætorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi, arbitris remotis,

t *ne multo* Gron. u *oporteat* Ead.

53 *Raptæ*] Raptim factæ, properatæ: *brusquées.*

54 *In Hispania*] Quum uterque in Hispania essemus. Ante Gronovium editi, quos vidimus, præferebant *in Hispaniam:* quod vitiosum esse, et scripti, et ipsa res arguit. Neque enim ad jungendam cum Scipione amicitiam venerat in Hispaniam Masinissa, sed ad juvandos auxilio Carthaginienses. Postea ab iis ad Romanos defecerat.

55 *Multo majus decus*] Rhenanus quum inveniret in libro suo *ut multo* legi jusserat *ne multo.* At nostri, ut et Gronoviani codices, neque *ut,* neque *ne,* agnoscunt.

quum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumsisset; ingenti ad postremum edito gemitu, fidum e servis vocat, sub cujus custodia regio more ad incerta fortunæ venenum erat, [56] et mixtum in poculo ferre ad Sophonisbam jubet, ac simul nunciare; *Masinissam libenter primam ei fidem præstaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. Quoniam arbitrium ejus, qui possint, adimant, secundam fidem præstare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris, patriæque, et duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret.* Hunc nuncium ac simul venenum ferens minister quum ad Sophonisbam venisset, *Accipio,* inquit, *nuptiale munus; neque*[u] *ingratum, si nihil majus vir uxori præstare potuit. Hoc tamen nuncia, melius me morituram fuisse, si non in funere meo nupsissem.* non locuta est ferocius, quam acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, inpavide hausit. Quod ubi nunciatum est Scipioni, ne quid æger animi ferox juvenis gravius consuleret, adcitum eum extemplo nunc solatur; nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, tristioremque rem, quam necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut a præsenti motu averteret animum ejus, in tribunal escendit, et concionem advocari jussit. Ibi Masinissam, primum regem adpellatum, eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, [57] aurea patera, sella curuli, et scipione eburneo, toga picta, et palmata tunica donat. [58] Addit verbis honorem, *Neque magnificentius quidquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse; quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus Romanus ducat.* Lælium deinde, et ipsum conlaudatum, aurea corona donat. et alii militares viri, prout a quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiæ potiundæ.

U. C. 549. A. C. 203.

Masinissa venenum mittit ad Sophonisbam.

Scipio Masinissam amplissimis donis decorat.

XVI. Scipio, C. Lælio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus et Masinissæ legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert, et, quæ munimenta inchoaverat, permunit. Karthaginienses, non brevi solum, sed prope vano gaudio, ab satis prospera in præsens obpugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope, quam in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi, jam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes. id erat sanctius apud illos

Karthaginienses pacem petunt.

[u] *nec* Gron. Crev.

56 *Et mistum*] Ante Gronovium edebatur *et mistum*. Correxit ille ex conjectura: quæ per se minime dubia, firmatur insuper auctoritate regii codicis.

57 *Aurea patera*] Qua nimirum diis libaret. De sella curuli egimus ad l. I. c. 8. De toga picta et tunica palmata ad X. 7.

58 * *Addit verbis honorem*] Munus insuper ornat verbis.

U. C. 549. A. C. 203.

consilium, [59]* maximaque ad ipsum senatum regendum vis. Qui ubi in castra Romana et prætorium pervenerunt, [60] more adulantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpæ in Hannibalem inpotentiæque ejus fautores. Veniam civitati petebant, civium temeritate [61] bis jam ante eversæ, incolumi futuræ iterum hostium beneficio. *Imperium ex victis hostibus populum Romanum, non perniciem, petere. Paratis obedienter servire, quæ vellet, imperaret.* Scipio, *et venisse ea spe in Africam se,* aït, *et spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se, non pacem, domum reportaturum esse. tamen, quum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes gentes sciant, populum Romanum et suscipere juste bella, et finire. Leges pacis se has dicere. Captivos, et perfugas, et fugitivos restituant: exercitus ex Italia et Gallia deducant: Hispania abstineant: insulis omnibus, quæ inter Italiam et Africam sunt, decedant: naves longas, præter viginti, omnes tradant:* [62] *tritici quingenta, hordei trecenta millia modiûm.* Pecuniæ summam quantam imperaverit, parum convenit. alibi [63] quinque millia talentûm, alibi [64] quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus,* inquit, [65] *placeatne pax, triduum ad consultandum dabitur. Si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad senatum mittite*

Leges pacis a Scipione dictæ.

Nihil recusant Pœni moram quærentes.

59 * *Maximaque ad ipsum senatum regendum vis*] Cui quidem consilio maxima inerat auctoritas, qua se regi senatus ipse sineret.

60 *More adulantium*] More eorum qui proni et humi prostrati reges adorant. Sic supra, l. IX. c. 18. de Alexandro, *desideratas humi jacentium adulationes.* Et eodem modo Val. Max. l. IV. c. 7. *Hephæstionem .. more Persarum adulata, tanquam Alexandrum salutavit.* Idem l. VI. c. 3. *Timagoram inter officium salutationis Darium regem more gentis illius adulatum.* Ex his exemplis recte videtur colligere Gronovius in not. ad Liv. l. IX. c. 18. admodum verisimile esse adorationem regum κατ' ἐξοχὴν *adulationem* a Latinis dictam esse.

61 *Bis jam ante eversæ*] Quam cives jam sui bis, quantum in se esset, everterant. Eversam dicunt, quæ perire meruerit: quemadmodum supra, l. XXVIII. c. 34. Scipio de Indibili et Mandonio, *illos quidem merito perisse ipsorum maleficio ait, victuros suo et populi Romani beneficio.* Ceterum vox *ante* hic nullomodo stare potest. Non enim bis ante hoc tempus eversam urbem suam dicunt, sed nunc iterum: ut constat ex eo quod *iterum incolumem futuram* subjiciunt *hostium beneficio.* Primo periisse Carthaginem intelligunt clade ad Ægates insulas, quæ fractis animis ac viribus coegit eos pacem ab Romanis petere. Quod jubemus deleri vocem *ante,* in eo faventem habemus Put. codicem, in quo scriptum est *bis jam teversæ;* et Regium, qui exhibet plane ut volumus, *bis jam everse:* nisi quod tamen aliquid erasum videtur.

62 *Tritici quingenta ... millia modiûm*] Modios nostrates fere 385417. *Hordei trecenta,* 231250.

63 *Quinque millia talentûm*] Marcas argenti nostrates 468750.

64 *Quinque millia pondo*] Immane quantum hæc summa a priore distat. Nam quinque millia pondo sunt marcæ nostrates tantummodo 7812. cum quatuor unciis.

65 *Placeatne pax*] Regius et Put. codices stant pro hac lectione, quam sine causa sollicitat Gronovius.

legatos. Ita dimissi Karthaginienses, nullas recusandas conditiones pacis quum censuissent, (quippe qui moram temporis quærerent, dum Hannibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent, alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captivos, perfugasque, et fugitivos, quo impetrabilior pax esset. U. C. 549. A. C. 203.

XVII. Multis ante diebus Lælius, cum Syphace primoribusque Numidarum captivis, Romam venit; quæque in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine Patribus, ingenti omnium et in præsens lætitia, et in futurum spe. Consulti inde Patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt: Lælium retinendum, donec legati Karthaginienses venirent. Supplicatio in quatriduum decreta est. P. Ælius prætor, senatu misso, et concione inde advocata, cum C. Lælio in Rostra escendit. Ibi vero audientes, fusos Karthaginiensium exercitus, devictum et captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo solet, lætitiam inmodicam significarent. Itaque prætor extemplo edixit, *Uti æditui ædes sacras omnes tota urbe aperirent, circumeundi, salutandique Deos, agendique grates per totum diem populo potestas fieret.* Postero die legatos Masinissæ in senatum introduxit. Gratulati primum senatui sunt, *quod P. Scipio prospere res in Africa gessisset:* deinde gratias egerunt, *quod Masinissam non adpellasset modo regem, sed fecisset, restituendo in paternum regnum: in quo post Syphacem sublatum, si ita Patribus visum esset, sine metu et certamine esset regnaturus.* Dein, *quod conlaudatum pro concione amplissimis decorasset donis: quibus ne indignus esset, et dedisse operam Masinissam, et porro daturum esse. Petere, ut regium nomen ceteraque Scipionis beneficia et munera senatus decreto confirmaret: et, nisi molestum esset, illud quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romæ in custodia essent, remitterent. Id sibi amplum apud populares futurum esse.* Ad ea responsum legatis: *Rerum gestarum in Africa prospere communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem recte atque ordine videri fecisse, quod eum regem adpellaverit:* [66] *et, quidquid aliud fecerit, quod cordi foret Masinissæ, ea Patres comprobare atque laudare.* Munera, quæ legati ferrent regi, decreverunt: sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, et lato clavo tunicis: et equos duo phaleratos: bina equestria arma cum loricis:

Lælius cum captivis Romam venit.

Oratio legatorum Masinissæ in senatu.

66 *Et, quidquid aliud fecerit .. ea Patres*] Hic numeri non sibi respondent: *quidquid* .. *ea.* Sane recedit non raro Livius a consuetis Grammaticæ legibus, ut observavimus ad l. XXIII. c. 3. et alibi. Sed hoc loco Put. liber pro *ea* exhibet *eis;* Victor. *ei.* Legi possit, *et Patres,* id est, Patres quoque.

U. C. 549. A. C. 203. et tabernacula, militaremque supellectilem, qualem præberi consuli mos esset. Hæc regi prætor mittere jussus. legatis in singulos dona ne minus [67] quinûm millium, comitibus eorum millium æris: et vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque, qui ex custodia emissi redderentur regi. ad hoc [68] ædes liberæ, loca[x], lautia legatis decreta.

Prœlium cum Magone. XVIII. Eadem æstate, qua hæc decreta Romæ, et in Africa gesta sunt, P. Quinctilius Varus prætor et M. Cornelius proconsul in agro Insubrium Gallorum cum Magone Pœno signis conlatis pugnarunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo advectus: proque duobus cornibus prætor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. Postquam nihil commovebant, tum Cornelio Quinctilius: *Lentior, ut vides, fit pugna*[y]*: et induratus præter spem resistendo hostium timor: ac, ne vertat in audaciam, periculum est. Equestrem procellam excitemus, oportet, si turbare ac statu movere volumus. Itaque vel tu ad prima signa prœlium sustine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hostem emitte.* Utram vellet prætor, muneris partem proconsule accipiente, Quinctilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, inpigro juvene, ad equites pergit: jussosque escendere in equos repente in hostem emittit. Tumultum equestrem auxit clamor ab legionibus additus: nec stetisset hostium acies, ni Mago, ad primum equitum motum, paratos elephantos extemplo in prœlium induxisset. Ad quorum stridorem odoremque et adspectum territi equi vanum equestre auxilium fecerunt. [69] et ut permixtus, ubi cuspide uti et cominus gladio posset, roboris majoris Romanus eques erat; ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidæ jaculabantur. Simul et peditum legio duodecima, magna ex parte cæsa, pudore magis, quam viribus, tenebat locum. nec diu-

x *ædes, libera loca,* Gron.

y add. *inquit* Gron. Crev.

67 *Quinûm millium ... æris*] Si intelligimus æs grave, quina millia æris æstimari possunt marcis argenti Paris. 7. cum unciis sex et semuncia: mille æris, unciæ argenti duodecim, itidem cum semuncia.

68 *Ædes liberæ, loca*] Sic emendat Sigonius ex vetere libro, cui adstipulantur quidam e Gronovianis, quum vulgo legatur, *ædes, libera loca.* Hanc emendationem firmat ipse Livius, l. XXXV. c. 23. *Attalo .. ædes liberæ, locus, lautia decreta. Ædes liberas* idem Sigonius recte videtur interpretari *vacuas,* in quibus legati soli habitarent. Ceterum, quid sint *loca,* quæ præter liberas ædes decernuntur legatis, haud facile statuere possumus. Tamen intelligendum esse aliquid quod ad habitationem pertineat colligere videmur ex eo quod l. XXXIII. c. 24. legati *Macedones* dicuntur *deducti extra urbem in villam publicam, ibique iis locus et lautia præbita. Lautia* sunt munera hospitalia, ut diximus ad l. XXVIII. c. 39. supra.

69 *Et ut permixtus*] Plurimi scripti, *et ut rem permixtus.* Unde Jac. Gronovius efficit non improbabiliter, *et ut intermixtus.*

tius tenuisset, ni ex subsidiis tertiadecima legio, in primam aciem inducta, [70]prœlium dubium excepisset[z]. [71]Mago quoque[a] ex subsidiis Gallos integræ legioni obposuit[b]. Quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimæ conglobant sese, atque elephantos [72]jam[c] peditum aciem turbantes invadunt. in quos quum pila confertos conjecissent, nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averterunt: quatuor gravati vulneribus conruerunt. Tum prima commota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. sed, donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines, tenorem pugnæ servabant; postquam femine transfixo cadentem, auferrique ex prœlio prope exsanguem videre, extemplo in fugam omnes versi. ad quinque millia hostium eo die cæsa, et signa militaria duo et viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit: duo millia et trecenti de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione duodecima, amissi. inde et tribuni militum duo, M. Cosconius, et M. Mænius: tertiæ decimæ quoque legionis, quæ postremo prœlio adfuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, et duo et viginti ferme equites inlustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt: et longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

U. C. 549.
A. C. 203.

Vincunt Romani.

XIX. Mago, proximæ noctis silentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, [73]itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi eum legati ab Karthagine, paucis ante diebus in sinum Gallicum adpulsis navibus, adierunt, jubentes, primo quoque tempore in Africam trajicere. *idem et fratrem ejus Hannibalem* (*nam ad eum quoque isse legatos eadem jubentes*) *facturum. Non in eo esse Karthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant.* Mago, non imperio modo senatus periculoque patriæ motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti insta-

Mago jussus in Africam redire.

[z] *expedisset*, Gron. [a] *Magoque* Gron. Crev. [b] *opposuisset* Gron.
[c] *jam etiam* Gron. Crev.

70 *Prœlium dubium excepisset*] Gronovius edidit *expetisset*, obsecutus auctoritati complurium MSS. Nobis pro lectione priorum editorum, quam revocavimus, ratio stare visa est.

71 *Magoque ex subsidiis Gallos integræ legioni opposuit*]. Repræsentamus ipsam Put. et regii codd. scripturam. Quæ tamen ut plane satisfaciat, legendum est *Mago quoque*, ut voluit Gronovius: et ita haberi in uno e suis Hearnius testatur. Hic vulgo edebatur *Magoque ex subsidiis Gallos* ..... *opposuisset*. Absurde: non enim hoc in causa fuit, cur duodecima legio teneret locum.

72 *Jam etiam peditum aciem turbantes*] Particula *etiam* potest videri hic ideo addita a Livio, quia primo equitatum Romanum turbaverant elephanti. Eam tamen omittit Put. liber, et unus e Gronovianis.

73* *Itineribus extentis*] Quum itinera extendisset, quum singulis diebus multum itineris confecisset, quantum tamen viæ eum pati sinebat vulnus.

U. C. 549. A. C. 203.

In navigatione moritur.

ret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in navigatione, quam in via, jactationem vulneris fore, et curationi omnia commodiora, inpositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia, ex vulnere moritur: naves quoque aliquot Pœnorum disjectæ in alto a classe Romana, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terra marique in parte Italiæ, quæ jacet ad Alpes, gesta. Consul C. Servilius, nulla memorabili re in provincia Etruria et Gallia ([74] quoniam eo quoque processerat) gesta, patre C. Servilio et [75] C. Lutatio[d] ex servitute post sextumdecimum annum receptis, [76] qui ad vicum Tanetum a Boiis capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis, quam publico decore insignis, Romam rediit. Latum ad populum est, *ne C. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque ædilis plebis fuisset, contra quam sanctum legibus erat.* Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. [77] Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Consentia, Uffugum, Vergæ, Besidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura ejus pugnæ fama est. Valerius Antias quinque millia hostium cæsa aït. quæ tanta res est, ut aut inpudenter ficta sit, aut neglegenter prætermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale gestum. nam ad eum quoque legati ab Karthagine, vocantes in Africam, iis forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

Hannibalis revocati ex Italia dolor.

XX. Frendens gemensque, ac vix lacrimis temperans, dicitur legatorum verba audisse: postquam edita sunt mandata, *Jam non perplexe*, inquit, *sed palam revocant, qui, vetando supplementum et pecuniam mitti, jampridem retrahebant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus toties cæsus fugatusque, sed senatus Karthaginiensis obtrectatione atque invi-*

[d] add. *patruo* Gron. Crev.

74 *Quoniam eo quoque*] Editi ante Gronovium, *nam eo quoque:* idque non minus placet, quam id quod substituit ille erutum ex deformata aliquot codicum scriptura.

75 *C. Lutatio patruo*] Qui Lutatius patruus esse poterat Servilii, quum illi inter se nomine differant? Id fieri nequiit, nisi vel Lutatius, vel pater consulis, in aliam familiam adoptione transierint. Sed nodus hic aliter quoque secari potest, nimirum ablegata voce *patruo*, quæ neque in Put. neque in Cantabrigiensi, neque in ullo e nostris codd. comparet.

76 *Qui ad vicum Tanetum*] Rem narravit Livius supra XXI. 25.

77 *Ad Cn. Servilium ... Consentia ... Clampetia ... defecere*] Tamen Clampetiam superiore anno a P. Sempronio consule vi captam, Consentiam voluntate in deditionem venisse scripsit Livius, XXIX. 38.

dia. neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exsultabit atque efferet sese, quam Hanno, qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Karthaginis obpressit. Jam hoc ipsum præsagiens animo, præparaverat ante naves. itaque, inutili militum turba præsidii specie in oppida Bruttii agri, quæ pauca magis metu, quam fide, continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit: multis Italici generis (quia in Africam secuturos abnuentes concesserant in Junonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipso fœde interfectis. Raro quemquam alium, patriam exsilii caussa relinquentem, [78] magis mœstum abisse ferunt, quam Hannibalem hostium terra excedentem: respexisse sæpe Italiæ litora, et Deos hominesque accusantem, in se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, *Quod non cruentum ab Cannensi victoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Karthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Pœnum non vidisset. se, centum millibus armatorum ad Trasimenum et Cannas cæsis, circa Casilinum, Cumasque, et Nolam consenuisse.* Hæc accusans querensque, ex diutina possessione Italiæ est detractus.

U. C. 549.
A. C. 203.

XXI. Romam per eosdem dies, et Magonem et Hannibalem profectos, adlatum est. cujus duplicis gratulationis minuit lætitiam, et quod parum duces in retinendis iis (quum id mandatum ab senatu esset) aut animi, aut virium habuisse videbantur; et quod solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem dies legati Saguntini venerunt, comprehensos cum pecunia adducentes Karthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam trajecissent. [79] ducentûm et quinquaginta auri, octingentûm pondo argenti in vestibulo curiæ posuerunt. Hominibus acceptis et in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ: atque insuper munera data ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, *Segnius homines bona, quam mala, sentire. Transitu in Italiam Hannibalis, quantum terroris pavorisque,* [80] *sese meminisse, quas deinde clades, quos*

78 *Magis mœstum*] Nullo in scripto, neque Gronovio, neque nobis occurrit *τὸ magis.* Plerique hanc vocem totam abolent: quidam ejus loco habent *tam*. Alterutra ex his particulis necessaria hic nobis videtur.

79 *Ducentûm et quinquaginta auri, octingentûm pondo argenti*] Id est, si hanc orationem ad Grammaticam severitatem exigere velis, pondera ducentarum et quinquaginta librarum pondo auri, octingentarum argenti. Vid. Gronov. de Pec. Vet. l. I. c. 7. Ceterum 250. libræ Romanæ efficiunt marcas nostrates 390. cum quinque unciis. Octingentæ libræ Romanæ, marcas 1250.

80 *Sese meminisse*] Libenter cum Gronovio recideremus hæc verba, quæ nullomodo necessaria videntur.

U. C. 549. A. C. 203. *luctus incidisse? Visa castra hostium e muris urbis: quæ vota singulorum universorumque fuisse? quoties in conciliis voces, manus ad cælum porrigentium, auditas:* [81] *En unquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent? Dedisse tandem id Deos sextodecimo demum anno: nec esse, qui Diis grates agendas censeant. Adeo ne advenientem quidem gratiam homines* [82] *benigne accipere, nedum ut præteritæ satis memores sint.* Conclamatum deinde ex omni parte curiæ est, uti referret P. Ælius prætor: decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimæque majores inmolarentur centum viginti. [83] Jam dimisso Lælio legatisque Masinissæ, quum Karthaginiensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terra venturos adlatum esset; revocari C. Lælium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Karthaginienses Romam adduxit: quibus, vetitis ingredi urbem, hospitium in villa publica, senatus ad ædem Bellonæ datus est.

Supplicatio Romæ decreta ob discessum Hannibalis.

Legati Karthaginienses de pace.

XXII. Orationem eamdem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli a publico consilio in Hannibalem vertentes. *Eum injussu senatus non Alpes modo, sed Iberum quoque, transgressum: nec Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis, privato consilio bellum intulisse. Senatui ac populo Karthaginiensi, si quis vere æstimet, fœdus ad eam*[c] *diem inviolatum esse cum Romanis. Itaque nihil aliud sibi mandatum esse, uti peterent, quam ut in ea pace, quæ postremo cum consule Lutatio facta esset, manere liceret.* [84] Quum, more tradito, Patribus potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatos, prætor fecisset; senioresque, qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminisse per ætatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiæ est, *Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cujus ipsi non meminissent.*

XXIII. Emotis deinde curia legatis, sententiæ interrogari cœptæ. M. Livius *C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum, ut coram eo de pace ageretur,* censebat.

[c] *eum* Gron. Crev.

81 *En unquam*] Nunquamne? Vid. l. XXIV. c. 14.

82* *Benigne*] Benigna in auctores beneficii et grata mente.

83 *Jam dimisso Lælio .... quum Carthaginiensium legatos*] Tamen supra, c. 17. memoratum est censuisse Patres *retinendum Lælium, donec legati Carthaginienses venirent.* Sed fortasse, Annibale profecto ex Italia, nullos jam crediderant venturos a Carthaginiensibus legatos.

84 *Quum more tradito, Patribus potestatem interrogandi . . . legatos prætor fecisset*] Hic conjecturam habemus Freinshemii, sed eam minime dubiam. Antea *more tradito a patribus.*

quum de re majore, quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non videri sibi, absente consulum altero, ambobusve, eam rem agi, satis ex dignitate populi Romani esse. Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat, *Quum P. Scipio, cædendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent; et nemo omnium verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quam is, qui ante portas Karthaginis bellum gereret; nullius alterius consilio, quam Scipionis, accipiendam abnuendamve pacem esse.* [85] M. Valerius Lævinus, qui bis consul fuerat, *Speculatores, non legatos, venisse,* arguebat: *jubendosque Italia excedere, et custodes cum iis usque ad naves mittendos; Scipionique scribendum, ne bellum remitteret.* Lælius Fulviusque adjecerunt: *Et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal et Mago ex[f] Italia non revocarentur. Omnia simulaturos Karthaginienses, duces eos exercitusque exspectantes. deinde, quamvis recentium fœderum et Deorum omnium oblitos, bellum gesturos.* Eo magis [86] in Lævini sententiam discessum. Legati pace infecta, ac prope sine responso, dimissi. U. C. 549. A. C. 203. Re infecta dimissi.

XXIV. Per eos dies Cn. Servilius consul, [87] haud dubius, quin pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, trajecit. Quod ubi Romæ vulgatum est, primo censuerunt Patres, ut prætor scriberet consuli, senatum æquum censere, in Italiam reverti eum: deinde, quum prætor, spreturum eum literas suas, diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii, consulem in Italiam revocavit: reliquum anni, cum M. Servilio magistro equitum, circumeundis Italiæ urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, [88] noscendisque singularum caussis consumsit. Per induciarum tempus et ex Sardinia ab Lentulo prætore centum onerariæ naves, cum commeatu et viginti rostratarum præsidio, et ab hoste, et ab tempestatibus mari tuto, in Africam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia trajicienti, non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africæ prospero cursu vectum primo destituit ventus; deinde versus in Africum turbavit, ac passim naves disjecit. ipse cum rostratis, per adversos fluctus ingenti remigum labore eni- Cn. Servilius ex Sicilia revocatur. Commeatus ex Sardinia in Africam. Ex Sicilia. Classis disjecta vento.

[f] *ex* del. Gron. Crev.

85 *M. Valerius Lævinus, qui bis consul fuerat*] Vid. not. 50. ad l. XXIX. c. 11.

86 * *In Lævini sententiam discessum*] Vid. not. 89. ad XXVIII. 45.

87 * *Haud dubius quin*] Sibi haud dubie tribuens pacatæ Italiæ gloriam, quæ tamen tota Scipionis erat, et persequens Annibalem, tanquam ille a se pulsus esset.

88 * *Noscendisque singularum caussis*] Inquirendoque, quanam in causa singulæ essent, quæ magis, quæ minus nocentes, quæ omnino innoxiæ haberi possent.

U. C. 549. A. C. 203. sus, Apollinis promontorium tenuit. onerariæ, pars maxima ad Ægimurum (insula ea sinum ab alto claudit, in quo sita Karthago est, triginta ferme millia ab urbe) aliæ adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatæ sunt. Omnia in conspectu Karthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concursum est. Magistratus senatum vocare, populus in curiæ vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur præda. Quum quidam pacis petitæ, alii induciarum (necdum enim dies exierat) fidem obponerent, permixto pene senatus populique concilio, consensum est, ut classe quinquaginta navium Hasdrubal Ægimurum trajiceret: inde per litora portusque dispersas Romanas naves conligeret. Desertæ fuga nautarum, primum ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ Karthaginem puppibus tractæ sunt.

Naves onerariæ a Karthaginiensibus captæ.

XXV. Nondum reverterant ab Roma legati, neque sciebatur, quæ senatus Romani de bello aut pace sententia esset; necdum induciarum dies exierat: eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis, qui petiissent pacem et inducias, et spem pacis et fidem induciarum violatam esse, legatos Karthaginem, L.[g] Bæbium, L. Sergium, L. Fabium extemplo misit. qui, quum multitudinis concursu prope violati essent, nec reditum tutiorem cernerent futurum, petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quæ se prosequerentur. Datæ triremes duæ, quum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Karthaginem rediere. Classis Punica ad Uticam stationem habebat. ex ea tres quadriremes, seu clam misso a Karthagine nuncio, uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi præerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Romanam [89] superantem promontorium ex alto repente adgressæ sunt. sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem navem: et defendebatur egregie, quoad tela suppeditarunt. [90] quîs deficientibus, quum jam nulla alia res eam, quam propinquitas terræ, multitudoque a castris in litus effusa, tueri potuisset; concitatam remis, quan-

Legati Rom. a Karthaginiensibus prope violati.

g *M.* Gron. Crev.

89 *Superantem promontorium*] Intelligendum est, ut constat ex Appiano, Apollinis promontorium, quod appellatur in c. præc.

90 *Quis deficientibus, quum jam*] Put. et Victor. codices respuunt *quum*. Deinde Vict. *concitata enim remis:* Put. *concitatam enim remis*. Nec quidquam videtur obstare, quominus integram optimi libri scripturam admittamus, nisi quod loco *τοῦ potuisset*, mallemus *poterat*. *Quis deficientibus, jam nulla alia res eam, quam propinquitas terræ .. tueri poterat. Concitatam enim remis ... in terram quum immisissent.* *Enim* accipiendum est, ut plerumque pronunciatur *enimvero*: quemadmodum fere restituimus, monente Gronovio, lib. XXIII. c. 46. *Enim* [illegible] *est res.*

to maximo inpetu poterant, in terram quum inmisissent, navis tantum jactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere quum haud dubie induciæ ruptæ essent, Lælius Fulviusque ab Roma cum legatis Karthaginiensibus supervenerunt. quibus Scipio, *Etsi non induciarum modo fides a Karthaginiensibus, sed jus etiam gentium in legatis violatum esset; tamen se nihil, nec institutis populi Romani, nec suis moribus indignum, in iis facturum esse*, quum dixisset, legatis dimissis, bellum parabat. Hannibali jam terræ adpropinquanti [91] jussus e nauticis unus [h] escendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, quum dixisset, sepulcrum dirutum proram spectare, [92] abominatus, prætervehi jusso gubernatore, ad Leptim adpulit classem, atque ibi copias exposuit.

U. C. 549. A. C. 203.

Leptim adpellit Hannibal.

XXVI. Hæc eo anno in Africa gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magister equitum erat, et Ti. Claudius Nero consules facti sunt. Ceterum exitu superioris anni quum legati sociarum urbium ex Græcia questi essent, vastatos agros ab regiis præsidiis, profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admissos ad Philippum regem: simul nunciassent, quatuor millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam dici, ut essent Karthaginiensibus præsidio, et pecuniæ aliquantum una missum; legatos ad regem, qui hæc adversus fœdus facta videri Patribus nunciarent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. iis tres quinqueremes datæ. Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad solum exustus est, et aquarum magnitudine: sed annonæ vilitas fuit, præterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod [93] magnam vim frumenti, ex Hispania missam, M. Valerius Falto et M.

Legati ad Philippum missi a Rom.

h *unus* del. Gron.

91 *Jussus e nauticis unus*] Olim hic legebatur *jussus e nautis unus*. Gronovius mutavit, et dedit *jussus e nauticis*, suppresso τῷ *unus*: ut mire delectant eum abrupti sermonis asperitates. Emendationi suæ prætexuit auctoritatem Put. codicis, in quo negavit reperiri eam vocem quam recidebat. At quinam diligenti alioquin viro id exciderit, miramur. Nos enim eam exstare in illo libro vidimus integram, nisi quod prima littera obelo transfixa est, et supra scriptum *t*. Alludunt eodem et alii codices nostri, qui habent omnes *jussus e nauticosisu*. Sed et ea exempla quæ allegat Gronovius similium, ut ipse censet, locutionum, non usquequaque respondent: ut illud ex hoc ipso libro, c. 15. *fidum e servis vocat*, longe lenius est. Igitur non dubitavimus revocare vocem *unus*. Ex Gronoviana emendatione accepimus τὸ *nauticis*, quo scripti ducunt.

92 *Abominatus*] Omen aversatus.

93 *Magnam vim frumenti .... ædiles curules quaternis æris*] Quaternis assibus in modios. Sic enim et l. XXXI. c. 50. dicuntur ædiles magnam frumenti vim *binis æris in modios* populo divisisse. Porro quatuor asses æquabant denarii quadrantem, sive sestertium, qui æstimari potest granis argenti nostratibus 19.

U. C. 549. A. C. 203. Q. Fabii Max. mors et laudes. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris [94] vicatim populo descripserunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis; siquidem verum est, augurem duos et sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, [95] vel si novum ab eo inciperet. [96] Superavit paternos honores, [97] avitos æquavit. Pluribus victoriis et majoribus prœliis avus insignis Rullus; sed omnia æquare unus hostis Hannibal potest. Cautior tamen, quam promtior, hic habitus fuit: et, sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat: sic nihil certius est, quam unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius aït. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Maximus, filius: in ejusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeii ter toti instaurati ab ædilibus, M. Sextio Sabino et Cn.[i] Tremellio Flacco. ii ambo prætores facti, et cum iis C. Livius Salinator et C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni utrum C. Servilius consul habuerit, an (quia eum res in Etruria tenuerint, quæstiones ex senatusconsulto de conjurationibus principum habentem) dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit, diversi auctores faciunt.

U. C. 550. A. C. 202. M. Servilio, Ti. Claudio Coss. XXVII. Principio insequentis anni, M. Servilius et[k] Ti. Claudius, senatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in sortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant. ceterum, Q. Metello maxime adnitente, neque data, neque negata est Africa. Consules jussi

Provinciæ. cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere. Omnes tribus P. Scipionem jusserunt. Nihilominus consules [98] provinciam Africam (ita enim senatus decreverat) in sortem conjecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem,

[i] *C.* Gron. Crev. [k] *et* del. Eæd.

94 * *Vicatim populo descripserunt*] Distribuerunt populo, certum assignando frumenti modum in singulos vicos, pro ratione et numero incolentium. Vid. not. 95. ad XXXIV. 56.

95 *Vel si novum ab eo inciperet*] Cognomen *Maximi* avus ejus Rullus sibi pepererat, memorante Livio, l. IX. c. ult. idque posteris hæreditarium reliquerat.

96 * *Superavit paternos honores, avitos æquavit*] Honoribus magistratuum superavit patrem: avum æquavit. Nempe Q. Fabius Gurges, quem Livius existimavit patrem hujusce Fabii, ter tantum consul fuit: Rullus quinquies, ut et hic sive nepos, sive pronepos.

97 * *Avitos honores . . . avus Rullus*] Plutarchus in Fabio bis hunc Cunctantorem Rulli pronepotem fuisse scribit. Consentit Plinius, et favet ratio temporum.

98 *Provinciam Africam, ita enim senatus decreverat*] Nimirum intelligendum est senatum, instantibus etiam post judicium populi consulibus, hoc temperamento uti tandem coactum esse, ut classis certe in Africam trajicienda, et par cum Scipione imperium alterutri e consulibus decerneretur.

omnes quinqueremes, in Africam trajiceret, [99] parique imperio cum Scipione imperator esset. M. Servilius Etruriam sortitus. in eadem provincia et C. Servilio prorogatum imperium, si consulem manere ad urbem senatui placuisset. Prætores, M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno præfuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo prætore prioris anni provinciam et duas legiones acciperet; Villius proprætor viginti navibus longis, militibus mille, oram Siciliæ tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille et quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit. ceteris, ita uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis Diis omnia inciperent agerentque, [1] ludos, quos, M. Claudio Marcello, T. Quinctio consulibus, T. Manlius dictator, quasque hostias majores voverat, si per quinquennium illud respublica eodem statu fuisset, [2] ut eos ludos consules, priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hostiæque, quibus votæ erant Diis, cæsæ.

U. C. 550.
A. C. 202.

Legiones 16.

XXVIII. Inter hæc simul spes, simul cura in dies crescebat: nec satis certum constare apud animum poterat, utrum gaudio dignum esset, Hannibalem, post sextumdecimum annum ex Italia decedentem, vacuam possessionem ejus reliquisse populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam transisset. *Locum nimirum, non periculum, mutatum; cujus tantæ dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, graviorem in sua terra futurum hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditæ barbariæ rege,* [3] *cui Statorius semilixa ducere exercitus solitus sit, aut cum socero ejus Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agrestium semiermi turba subito convectis; sed cum Hannibale, prope nato in prætorio patris fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum juvene imperatore;* [4] *qui senex vincendo factus,*

Anxii Romani ob transitum Hannibalis.

99 *Parique imperio cum Scipione imperator esset*] Vox *imperator* omnino otiosa videtur, ac proinde ablegenda.

1 *Ludos quos .... T. Manlius dictator*] Hos ludos jussi fuerant facere consules superioris anni, quo reipsa quinquennium a Manlio definitum claudebatur. Necesse est igitur aliqua intervenerit mora, quæ eos in hunc annum rejicere coegerit.

2 *Ut eos ludos*] Ante hæc verba supple *decretum fuit.*

3 *Cui Statorius semilixa*] De hoc Statorio vid. l. XXIV. c. 48.

4 *Qui senex vincendo factus*] Oratorie fortasse dictum ad rem augendam. Nisi potius dicendum est Livium hic ex more Romanorum loqui, apud quos initium senectutis ab anno ætatis sexto et quadragesimo petebatur. Vid. not. 18. ad l. I. c. 48. Id autem ætatis tunc erat Annibal. Ipse infra de se ait, c. 37. *Novem annorum a vobis profectus, post trigesimum sextum annum redii.*

U. C. 550. A. C. 202. *Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complesset:* [5]*ducere exercitum æqualem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos; perfusum millies cruore Romano; exuvias non militum tantum, sed etiam imperatorum, portantem. Multos obcursuros Scipioni in acie, qui prætores, qui imperatores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes Romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præferre posset Hannibal.* Has formidines agitando animis, ipsi curas et metus augebant etiam, quod, quum adsuessent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiæ partibus lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal, velut ad supremum certamen comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia et victoriæ spes, [6] quo magis in propinquam eam imminebant animis, [7] eo curæ intentioris erant. Haud dispar habitus animorum Karthaginiensibus erat. quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem ac rerum gestarum ejus magnitudinem, pœnitebat: modo, quum respicerent, bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

XXIX. Jam Adrumetum venerat Hannibal: unde, ad reficiendum ex jactatione maritima militem paucis diebus sumtis, excitus pavidis nunciis, omnia circa Karthaginem obtineri armis, adferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Karthagine abest. inde præmissi speculatores quum excepti a custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum, jussosque omisso metu visere omnia, per castra, qua vellent, circumduci jussit: percunctatusque, satin' per commodum omnia explorassent. datis, qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum, quæ nunciabantur, (nam et, Masinissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso forte die, adferebant,) læto animo audiit[1], maxime hostis fiducia, [8] quæ non de nihilo profecto concepta est, perculsus. Itaque,

Speculatores Hannibalis a Scipione dimissi.

[1] *audivit* Gron. Crev.

5 *Ducere exercitum*] Lege *duceret* auctore Gronovio.

6 * *Quo magis*] Quo avidiore et spe et voto eam propinquantem jam exspectabant et optabant.

7 *Eo curæ intentioris erant*] Sic nullus e scriptis. Sed quum nihil offerant sani, utamur recepta lectione, donec meliores codices reperti fuerint.

8 *Quæ non de nihilo profecto concepta est*] Imo *esset*. Est enim cogitatio Annibalis, non affirmatio Livii. Gronovius.

quamquam et ipse caussa belli erat, et adventu suo turbaverat et pactas inducias, et spem fœderum; tamen, si integer, quam si victus, peteret pacem, æquiora impetrari posse ratus, nuncium ad Scipionem misit, ut conloquendi secum potestatem faceret. Id utrum sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur adfirmem, habeo. Valerius Antias, primo prœlio victum eum a Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie [9] sunt cæsa, mille et septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Ceterum Scipio quum conloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coïre ex propinquo possent. Scipio haud procul [10] Naraggara[m] urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quod [11] aquatio intra teli conjectum erat, consedit. Hannibal tumulum a quatuor millibus inde, tutum commodumque alioquin, nisi quod longinquæ aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

U. C. 550. A. C. 202.

Conloquium ducum de pace.

XXX. Submotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt, non suæ modo ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paullisper alter alterius conspectu, admiratione mutua prope adtoniti conticuere. Tum Hannibal prior, *Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; lætor te mihi sorte potissimum datum, a quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam Dii dedissent, tibi cessisse; teque huic bello, vestris prius, quam nostris, cladibus insigni, finem inposuisse.* [12] *Hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna, ut, quum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim; ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, ut et vos Italiæ, et nos Africæ imperio contenti essemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed, præterita magis reprehendi possunt, quam corrigi. Ita aliena adpetivimus, ut de nostris dimicaremus, nec in Italia solum vobis bellum, nobis in Africa esset: sed et vos in portis vestris prope ac mœnibus signa armaque hostium vidistis, et nos ab Karthagine fremitum castrorum Romanorum exau-*

Hannibalis oratio.

m *Nadagara* Gron. Crev.

9 *Sunt cæsa*] Lege *sint*. GRONOVIUS.

10 *Nadagara*] Scripti, *Naraggara*.

11 * *Aquatio intra teli conjectum erat*] Aqua petebatur e flumine vel rivo propiore castris, quam quantus est teli conjectus.

12 *Hoc quoque ludibrium casus*] Hunc quoque ludicrum casum velut jocata fortuna edidisse videri queat.

U. C. 550. A. C. 202. *dimus. Quod igitur nos maxime abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestra fortuna de pace agitur: agimus ii, quorum et maxime interest pacem esse, et qui quodcumque egerimus, ratum civitates nostræ habituræ sint. animo tantum nobis opus est non abhorrente a quietis consiliis. Quod ad me adtinet, jam ætas* [13] *senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum, jam secundæ, jam adversæ res, ita erudierunt, ut rationem sequi, quam fortunam, malim. Tuam et adolescentiam et perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quam quietis opus est consiliis, metuo.* [14] *Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna numquam decepit. Quod ego fui ad Trasimenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vixdum militari ætate imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam fefellit fortuna. Patris et patrui persecutus mortem, ab calamitate vestræ domus decus insigne virtutis pietatisque eximiæ cepisti: amissas Hispanias reciperasti, quatuor inde Punicis exercitibus pulsis: consul creatus, quum ceteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus cæsis, binis eadem hora captis simul incensisque castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot nostri imperii ereptis, me sextumdecimum jam annum hærentem in possessione Italiæ detraxisti.* [15] *Potest victoriam, inquam*[n], *malle, quam pacem, animus.* [16] *Novi*[o] *spiritus magis magnos, quam utiles. et mihi talis aliquando fortuna adfulsit. Quod si in secundis rebus bonam quoque mentem darent Dii; non ea solum, quæ evenissent, sed etiam ea, quæ evenire possent, reputaremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. Quem modo, castris inter Anienem atque urbem vestram* [17] *positis*[p], *signa inferentem ad mœnia Romana; hic cernis, duobus fortissimis viris, fratribus clarissimis imperatoribus, orbatum, ante mœnia prope obsessæ patriæ, quibus terrui ves-*

[n] *inquam* del. Gron. Crev. [o] add. *vobis* Ernd. [p] *positis, ac jam prope scandentem mœnia Romæ videras; hic* Ernd.

13 *Senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum*] Vid. not. 4. ad 28. supra, et not. 57. ad 37. infra.

14 * *Non temere*] Raro.

15 *Potest victoriam malle*] Plerique scripti: *potest victoriam, inquam, malle.* Nec displicet. In illa enim voce *inquam* est quædam vis affirmandi et urgendi.

16 *Novi vobis spiritus*] Vocem *vobis*, etsi scripti ignorant, retineamus tamen, ut clarior sit oratio. * Novi vobis eos esse animos, ut soleatis magna et alta spirare potius, quam utilibus acquiescere.

17 *Ac jam prope scandentem mœnia Romæ videras*] Magna pars scriptorum, et vett. editi habent *signa inferentem ad mœnia Romana.* Quidam, ut noster Victorinus, et unus e Gronovianis, utrumque conjungunt, *signa inferentem ac prope scandentem mœnia Romana.* Quoquo modo legas, haud credimus multum interesse: nisi quod τὸ *scandentem prope mœnia Romana*, nobis valde Livianum videtur. Hanc locutionem restituimus Livio, l. XXII. c. 14. *scandentem mœnia Romanæ coloniæ*, ubi vulgati præferebant *tendentem ad mœnia.* Quod sequitur *videras*, etsi complures MSS. omittunt, retinendum putamus.

tram urbem, ea pro mea deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minime credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax: nobis petentibus magis necessaria, quam honesta. Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria. hæc in tua, illa in Deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horæ dederis discrimen. Cum tuas vires, tum vim fortunæ Martemque belli communem, propone animo. Utrimque ferrum, corpora humana erunt. nusquam minus, quam in bello, eventus respondent. Non tantum ad id, quod data pace jam habere potes, si prœlio vincas, gloriæ adjeceris; quantum ademeris, si quid adversi eveniat. Simul parta ac sperata decora unius horæ fortuna evertere potest. Omnia in pace jungenda tuæ potestatis sunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra [18] *fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris: non*[q] *statuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo fœdius corruit. Est quidem ejus, qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis: sed forsitan non indigni simus, qui* [19] *nobismet ipsi*[r] *multam inrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quæ bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quidquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari. Karthaginienses, inclusi Africæ litoribus, vos (quando ita Diis placuit)* [20] *externa etiam terra marique videamus regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis sincere petitam aut exspectatam nuper pacem, suspectam esse vobis Punicam fidem.* [21] *multum, per quos petita sit, ad fidem tuendæ pacis pertinet, Scipio. Vestri quoque (ut audio) Patres nonnihil etiam ob hac, quia parum dignitatis*

U. C. 550.
A. C. 202.

[q] *sed non* Gron. Crev. [r] *ipsis* Gron.

18 *Fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris*] Hæc frustra tentat decurtare emendatione minime necessaria et parum eleganti Gronovius. Integrum exstat id in regio codice, quod vulgo editur. Verum in eo quod sequitur, *sed non statuendo tandem felicitati modum*, τὸ *sed* et *tandem* idem liber omittit. Tres alii pro *tandem* habent *tamen*. Libenter legeremus rejecta particula *sed*, quam sæpe gaudet supprimere Livius, *Non statuendo tamen felicitati modum:* ut sensus sit, quamvis res prosperrime gereret, melius tamen sibi consulturum fuisse, si statuisset felicitati modum. Quod quia non fecit, *quanto altius elatus erat, eo fœdius corruit.*

19 *Nobismet ipsi*] Sic habent Regius et Victor. codices: et hanc elegantiam loquendi sæpe alias Livio restituit cura Gronovii. Vulgo *nobismetipsis.*

20* *Externa .... regentes imperia*] Imperium exercentes in exteras nationes. *Regentes imperia* hic videtur dici, quemadmodum *ludere ludum, certare certamen*, et alia similia. Sic et Virgilius, *Imperium Dido Tyria regit urbe profecta.*

21 *Multum, per quos petita sit*] Qua fide pax servetur, id magnopere pendet ex dignitate eorum per quos illa petita sit.

U. C. 550.
A. C. 202.

in legatione erat, negaverunt pacem. Hannibal peto pacem: qui neque peterem, nisi utilem crederem: et propter eamdem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. et, quemadmodum, quia a me bellum cœptum est, [22] *ne quem ejus pœniteret, quoad ipsi invidere Dei, præstiti; ita adnitar, ne quem pacis, per me partæ pœniteat.*

Responsio Scipionis.

XXXI. Adversus hæc imperator Romanus in hanc fere sententiam respondit. *Non me fallebat, Hannibal, adventus tui spe Karthaginienses et præsentem induciarum fidem, et spem pacis turbasse. neque tu id sane dissimulas, qui de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, præter ea, quæ jam pridem in nostra potestate sunt. Ceterum, sicut tibi curæ est, sentire cives tuos, quanto per te onere leventur: sic mihi laborandum est, ne, quæ tunc pepigerunt, hodie subtracta ex conditionibus pacis, præmia perfidiæ habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam prosit vobis fraus, petitis. Neque patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum.* [23] *et tunc Mamertinorum sociorum periculum, et nunc Sagunti excidium nobis pia ac justa induerunt arma. Vos lacessisse, et tu ipse fateris, et Dei testes sunt: qui et illius belli exitum secundum jus fasque dederunt, et hujus dant et dabunt. Quod ad me adtinet, et humanæ infirmitatis memini, et vim fortunæ reputo, et omnia, quæcumque agimus, subjecta esse mille casibus scio. Ceterum, quemadmodum superbe et violenter me faterer facere, si prius, quam in Africam trajecissem, te tua voluntate cedentem Italia, et, inposito in naves exercitu, ipsum venientem ad pacem petendam adspernarer; sic nunc, quum* [24] *prope manu conserta restitantem ac tergiversantem in Africam adtraxerim, nulla sum tibi verecundia obstrictus. Proinde* [25] *si quid ad ea, in quæ tum pax conventura videbatur, (quæ sint, nosti) multæ navium cum commeatu per inducias expugnatarum legatorumque violatorum adjicitur, est, quod referam ad consilium. Sin illa quoque*

22 * *Ne quem ejus pœniteret .. præstiti*] Feci, per lætos belli eventus, ut nemo illud susceptum incusare posset.

23 *Et tunc Mamertinorum*] De ea re vid. Polyb. l. I. ex quo apparet Scipionem hic suæ Romanorumque causæ gratificari. Romana enim arma in Siciliam vocarit magis nimiæ jam Carthaginiensium potentiæ metus, quam Mamertinorum preces, qui nec vetusta cum iis societate juncti erant, et ob immanitatem injustitiamque, qua Messaniam veteribus cultoribus ademerant, parum sane digni erant auxilio. * De acerba et injusta vi Mamertinorum, vid. not. 51. ad XXVIII. 28. supra.

24 *Prope manu conserta*] Nostri scripti, ut et Gronoviani, *manu consertum*: quasi respexerit Livius illud antiqui fori, *ex jure manu consertum vocare*. Nobis potior est vulgata lectio.

25 *Si quid ad ea*] Hoc licet paulo durius ferri tamen potest, atque in hunc modum exponi: *si quid mulctæ nomine, navium expugnatarum causa, adjicitur ad ea* .. Gronovius testatur nusquam in MSS. suis reperiri, *quæ sint nosti*, sed *quasi multæ* aut *quæ si multa navium*: et assentiuntur nostri. Inde ille efficit, *quasi mulctæ navium*; quod planius est, nec fortasse spernendum.

gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis. Ita infecta pace, ex conloquio ad suos quum se recepissent, [26] frustra verba jactata renunciant. armis decernendum esse, habendamque eam fortunam, quam Dii dedissent. U. C. 550. A. C. 202. Re infecta redeunt.

XXXII. In castra ut est ventum, pronunciant ambo, *Arma expedirent milites animosque ad supremum certamen, non in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores.* [27] *Roma, an Karthago, jura gentibus darent, ante crastinam noctem scituros. neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum victoriæ præmium fore; par periculum præmio, quibus adversæ pugnæ fortuna fuisset.* nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra: et Karthagini, supremo auxilio effuso, adesse videbatur præsens excidium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut eversuri. Anceps igitur spes et metus miscebant animos: contemplantibusque modo suam, modo hostium aciem, [28] quum oculis magis, quam ratione, pensarent vires, simul læta, simul tristia obversabantur. Quæ ipsis sua sponte non subcurrebant, ea duces admonendo atque hortando subjiciunt. Pœnus sedecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos, et sua cuique decora, ubi ad insignem alicujus pugnæ memoria militem venerat, referebat. Scipio Hispanias, et recentia in Africa prœlia, et confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea præ insita animis perfidia potuissent. ad hoc, conloquium Hannibalis in secreto habitum, ac [29] liberum fingenti, qua velit, flectit. [30] Ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Ægates insulas, ea illis Omnia parantur ad prœlium.

26 *Frustra verba jactata*] Conjectura Gronovii. Libri habent *pacata*, vel *precata*, vel *peracta*.

27 *Roma, an Carthago jura gentibus daret*] Sana et accurata loquendi forma: non *darent*. Etenim non possunt ambæ simul illæ urbes, jura dare gentibus. Scripti tamen hoc ultimum tenent. Editos ante Gronovium sequimur.

28 *Quum oculis magis, quam ratione pensarent vires*] An igitur, si ratione pensarent vires, non jam ipsis partim læta, partim tristia occurrerent? Mallemus sine particula *magis: quum oculis, quum ratione pensarent vires.*

29 *Liberum . . . flecti*] Sic edidit Sigonius. Gronovianæ editiones habent *flectit*. Magis placet Sigoniana lectio, quam firmant MSS. et alii codices, teste Hearnio. Eam sic exponimus, repetentes ex præcedentibus verbum *referebat. Ad hoc*, sive præterea, Scipio referebat *colloquium Annibalis in secreto habitum, ac* proinde *liberum fingenti flecti qua velit*, id est, quod, fingens, falsa veris admiscens, posset libere flectere in quamcunque partem vellet.

30* *Ominatur . . . . portendisse deos*] Vulgo verbum *ominari* futura spectat, non præterita. Hic videtur non alia esse potuisse mens Livii, quam ut dicat Scipionem fausto omine erigentem animos militum, jussisse eos minime dubitare quin eadem Pœnis hodie in aciem exeuntibus auspicia dii dederint, quæ olim pugnaturis ad Ægates insulas.

U. C. 550. A. C. 202. exeuntibus in aciem portendisse Deos. *Adesse finem belli ac laboris. In manibus esse prædam Karthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, conjuges, Penatesque Deos.* Celsus hæc corpore, vultuque ita læto, ut vicisse jam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes: triariis postremam aciem clausit.

Acies Scipionis. XXXIII. [31] Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephanti hostium accepti nihil ordines turbarent. Lælium (cujus ante legati, eo anno quæstoris extra sortem ex senatusconsulto opera utebatur) cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidasque ab dextro obposuit. vias patentes inter manipulos antesignanorum [32] velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit; dato præcepto, ut, ad inpetum elephantorum, aut [33] post rectos refugerent ordines, aut, in dextram lævamque discursu [34] adplicantes se antesignanis, viam, qua inruerent in ancipitia tela, belluis darent. Acies Hannibalis. Hannibal [35] ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla umquam in acie ante habuerat) instruxit: deinde auxilia Ligurum Gallorumque Baliaribus Maurisque admixtis; in secunda acie Karthaginienses Afrosque et Macedonum legionem; modico inde intervallo relicto, subsidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures, quam sua voluntate, [36] decedentem[a] [37] ex Italia secuti) instruxit. Equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus: dextrum

[a] *discedentem* Gron. Crev.

31 *Non confertas autem cohortes*] Non ita instruebat cohortes ante sua quamque signa, ut hærerent sibi invicem densati manipuli e quibus constabat cohors, sed ita ut illi manipuli aliquantum inter se distarent. Verum illud est ex more solito militiæ Romanæ, in qua manipuli distinctim semper locabantur. Polybius, l. XV. unde et ambas fere Annibalis ac Scipionis orationes, et totam hujus pugnæ narrationem exscripsit Livius, clarius indicat, qua in re Scipio a communi more instruendæ Romanæ aciei recesserit. *Scipio,* inquit, *sic ordines copiarum instruit. Primum Hastatos eorumque manipulos aliquantum inter se distantes; horum a tergo Principes locavit, positis eorum manipulis non ex adverso vacui spatii, quo distabant invicem Hastatorum manipuli, sicut mos est Romanorum, sed alios post alios in eadem serie, cum aliquo intervallo.* Inde fiebat ut a fronte ad extremam aciem patentes et directæ viæ panderentur, per quas velites, si ab elephantis nimium urgerentur, pone universam aciem refugere possent.

32 *Velitibus (ea tunc levis armatura erat*] Vid. l. XXVI. c. 4.

33 *Post rectos .... ordines*] Post ordines qui in rectum, in lineam, a fronte ad ultimam aciem dispositi erant.

34 *Applicantes se antesignanis*] Imo, ut Polybius habet, intervallis, quæ inter manipulos a dextra lævaque patentium viarum relicta erant.

35 *Ad terrorem primum elephantos*] Potius videretur *primos,* quod ex Cantabrigiensi codice affert Jac. Gronovius, et firmat noster Regius.

36 *Discedentem*] Duo e nostris MSS. *decedentem:* quod verbum hic proprium est.

37 *Ex Italia secuti) instruxit*] Aut hoc *instruxit* recidere juvaret, aut prius illud, *elephantos .. instruxit.*

Karthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus [38] non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non caussa militandi eadem esset. Auxiliaribus et præsens, et multiplicata merces ex præda ostentatur. Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiæ, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriæ ostentantur. Mauros Numidasque Masinissæ inpotenti futuro dominatu terret. Aliis aliæ spes ac metus jactantur. Karthaginiensibus mœnia patriæ, Dii Penates, sepulcra majorum, liberi cum parentibus, conjuges pavidæ, aut excidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum, aut in spem medium ostentatur. Quum maxime hæc imperator apud Karthaginienses, [39] duces suarum gentium inter populares, plerique[t] per interpretes inter inmixtos alienigenis, agerent, tubæ cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos, sinistro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facile Masinissa perculsis terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. Paucæ tamen bestiarum, intrepidæ in hostem actæ, inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. resilientes enim ad manipulos velites, quum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent; [40] in[u] ancipites ad ictum utrimque conjiciebant hastas; nec pila ab antesignanis cessabant; donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Karthaginiensium equites in fugam verterunt. Lælius, ut turbatos vidit hostes, addit perculsis terrorem.

U. C. 550.
A. C. 202.

XXXIV. Utrimque equite nudata erat Punica acies, quum pedes concurrit, nec spe, nec viribus jam par. ad hoc, [41] dictu parva, sed magni eadem in re gerenda momenti res,

[t] *pleraque* Crev. [u] *in eos* Gron.

38 *Non lingua, non mos, non lex*] Vulgo legitur *non mores*. Sed quum tres MSS. Jac. Gronovio inspecti, duo Hearnio, nostri quatuor præferant *non mos*, hoc maluimus. Supra, l. XXVIII. c. 12. itidem de Annibalis exercitu, *quibus non lex, non mos, non lingua communis*. Et apud Cic. l. I. de Orat. n. 196. *Cujus primum nobis mens, mos, disciplina nota esse debet*.

39 *Duces suarum gentium inter populares, pleraque per interpretes*] Intellige *duces suarum* quemque *gentium*, Mauros Maurorum, Hispanos Hispanorum, etc. quæ cohortes, manipuli, legiones, quum non sinceræ omnino essent, sed permixtæ varia nationum colluvie, duces illi pleraque ex iis quæ dicebant, per interpretes agere cogebantur. Gronovius maluit *plerique*, non satis evidenti mutationis causa. At ei assensi sumus reponenti *agerent*, quum prius legeretur *ageret*.

40 *In ancipites ad ictum*] In elephantos utrimque expositos ad ictum et patentes. Vulgo hic legitur, *in eos ancipites*. Sed quum vox *eos* superflua sit, nec in MSS. exstet, illam erasimus.

41 *Dictu parva, sed magni eadem in re gerenda momenti res*] MSS. consentiunt in abolenda voce *res:* idque arripuit Gronovius, ut *τὸ parva* referatur numero plurali ad omnia quæ sequuntur, *clamor, voces, pugna sta-*

U. C. 550.
A. C. 202.

congruens clamor a Romanis, eoque major et terribilior; dissonæ illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, voces. pugna Romana stabilis, et suo et armorum pondere incumbentium in hostem: concursatio et velocitas illinc major, quam vis. Igitur primo inpetu extemplo movere loco hostium aciem Romani. [42] ala deinde et umbonibus pulsantes, in submotos gradu inlato, aliquantum spatii, velut nullo resistente, incessere; urguentibus et novissimis primos, ut semel motam aciem sensere; quod ipsum vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes, auxiliares cedentes secunda acies, Afri et Karthaginienses, adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos cædendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: et, in suos versi, partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes cædere, uti paullo ante non adjuti, et tunc exclusi. Et prope duo jam permixta prœlia erant, quum Karthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur conserere manus. non tamen ita perculsos iratosque in aciem accepere; sed, densatis ordinibus, in cornua vacuumque circa campum extra prœlium ejecere, [43] ne pavidos fuga vulneribusque milites in certam et integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paullo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati, per cumulos corporum armorumque et tabem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem, et signa et ordines confuderunt. principum quoque signa fluctuari cœperant, vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, [44] receptui propere canere hastatis jussit: et, sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit; quo tutior firmiorque media

bilis, concursatio et velocitas. Sed quemadmodum patet, clamorem, voces dissonas in pugna, posse dici res parvas, ita non videmus, qui liceat idem pronunciare de pugna stabili, concursatione et velocitate militum, quæ magni esse momenti primo statim intuitu intelliguntur. Retineamus ergo *τὸ res*, licet destitutum auctoritate Gronovianorum codicum nostrorumque: et sensus Liviani potiorem rationem, quam vel plurimorum exemplarium, habeamus.

42 *Ala deinde et umbonibus pulsantes*] Incusso lacerto et scutorum umbonibus. Sic l. IX. c. 41. *Umbonibus incussaque ala sternuntur hostes.* Ceterum hoc loco scripti habent *umbone*, vel *umboni.* Sed parum interest *umbonibus*ne legas, an *umbone.*

43 *Ne pavidos*] Veram Livii scripturam crediderimus cum Gronovio esse eam quam exhibet Regius codex: *ne pavido fuga vulneribusque milite sinceram et integram aciem miscerent.* Tantummodo particulam *que* addimus, quæ necessaria est ad fulciendam orationem. * *Sinceram et integram aciem* intellige aciem non permixtam ex variarum gentium colluvione, nec ulla adhuc clade, ullo damno imminutam aut debilitatam.

44 *Receptui . . canere Hastatis jussit*] Jussit receptui canere Hastatis, id est ad Hastatos revocandos.

hastatorum acies esset. Ita novum de integro prœlium ortum est: quippe ad veros hostes perventum erat, et armorum genere, et usu militiæ, et fama rerum gestarum, et magnitudine vel spei vel periculi pares. Sed et numero Romanus superior erat, et animo: quod jam equites, jam elephantos fuderat: jam, prima acie pulsa, in secundam pugnabat. U. C. 550. A. C. 202.

XXXV. In tempore Lælius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrere. Is demum equitum inpetus fudit hostem. multi circumventi in acie cæsi: multi per patentem circa campum fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Karthaginiensium sociorumque cæsa eo die supra millia viginti: par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores [45] ad duo millia cecidere. Hannibal, cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit: omnia et in prœlio, et ante aciem, priusquam excederet pugna, expertus; et confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ, illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. Elephantos in prima fronte: quorum fortuitus inpetus atque intolerabilis vis, signa sequi, et servare ordines, (in quo plurimum spei ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Karthaginiensium aciem, ne homines mixti ex[u] conluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugæ haberent. simul primum ardorem atque inpetum hostium [46] excipientes fatigarent; ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostile hebetarent. Tum, ubi omnis spes esset, milites Karthaginienses Afrosque: ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent: Italicos, intervallo quoque diremtos, incertos socii an hostes essent, in postremam aciem submotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal, quum Adrumetum refugisset, adcitusque inde Karthaginem [47] sexto ac trigesimo post anno, quam puer inde profectus

Vincunt Romani.

[u] *ex* del. Gron. Crev.

45 *Ad duo millia*] Emendatio Sigonii, nixa auctore Polybio. Libri, *ad decem millia*.

46 *Excipientes fatigarent, ac, si nihil aliud, vulneribus suis*]. Plerique scripti non agnoscunt τὰ *fatigarent ac si nihil aliud:* et loco harum vocum substituunt *alii missilibus, alii*. Id qui placere potuerit Gronovio, miramur. Ceterum pro vulgata lectione stat regius codex, probæ ille quidem notæ: stat Polybius, quem hic pene ad verbum exscribit noster. Græci auctoris hæc sunt verba, l. XV. n. 16. *ἕνεκα τοῦ προεκλύσαι μὲν τῷ κόπῳ τὰ σώματα τῶν πολεμίων, ἀχρειῶσαι δὲ τὰς ἀκμὰς τῶν ὅπλων διὰ τὸ πλῆθος τῶν φονευομένων.* Vides nullam ibi mentionem esse missilium.

47 *Sexto ac trigesimo post anno, quam puer*] Vid. not. 57. ad c. 37. infra.

U. C. 550. A. C. 202. erat, redisset, fassus in curia est, non prœlio modo se, sed bello victum, nec spem salutis alibi, quam in pace impetranda, esse.

XXXVI. Scipio, confestim a prœlio expugnatis hostium castris direptisque, cum ingenti præda ad mare ac naves rediit; nuncio adlato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum[x] omni genere commeatus, ad Uticam accessisse. Admovendum igitur undique terrorem perculsæ Karthagini ratus, [48] misso Lælio Romam cum victoriæ nuncio, Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Karthaginem jubet: ipse, ad suam veterem nova Lentuli classe adjuncta, profectus ab Utica portum Karthaginis petit. Haud procul aberat, quum velata infulis ramisque oleæ Karthaginiensium obcurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem. qui quum ad puppim prætoriæ navis accessissent, velamenta supplicum porrigentes, orantes, inplorantesque fidem et misericordiam Scipionis; nullum iis aliud responsum datum, quam ut Tunetem venirent: eo se moturum castra. ipse ab contemplato situ Karthaginis, non tam noscendi in præsentia, quam deprimendi hostis caussa, Uticam, eodem et Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuncius adlatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus, quam peditibus, venire Karthaginiensibus auxilio. pars exercitus cum omni equitatu [49] Saturnalibus primis agmen adgressa, Numidas levi certamine fudit. exitu quoque fugæ intercluso, [50] a parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum cæsa; mille et ducenti vivi capti sunt, et equi Numidici mille et quingenti, signa militaria duo et septuaginta[y]. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita, legatique triginta Karthagine ad Scipionem venerunt. et illi quidem multo miserabilius, quam ante, (quo magis cogebat fortuna) egerunt: sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiæ auditi sunt. In consilio quamquam justa ira omnes ad delendam stimulabat Karthaginem; tamen,

Karthaginienses pacem petunt.

Numidæ fusi.

Legati Karthag. ad Scipionem.

[x] *cum* del. Gron. Crev. [y] *septuaginta duo* Ed.

48 *Misso Lælio Romam cum victoriæ nuncio*] Delendum est omnino illud *cum*, ut Lælius ipse intelligatur fuisse victoriæ nuncius. Sic l. XXVI. c. 51. *Scipio Lælium .. nuncium victoriæ Romam mittit.* l. XXVIII. c. 17. *L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuncius receptæ Hispaniæ Romam est missus.* Jac. Gronovius.

49 *Saturnalibus primis*] Primo die Saturnalium, quæ per triduum celebrabantur. Sic apud Cic. l. XIII. ad Att. Ep. ultima, appellantur Saturnalia secunda, et Saturnalia tertia. Et noster l. XLIV. c. 20. *Legati ex Macedonia Quinquatribus ultimis*, id est, ultimo die Quinquatruum, *venerunt.*

50* *A parte omni circumdatis equitibus*] Quum equitatus Romanorum sese iis ab omni parte circumfudisset.

quum, et quanta res esset, et quam longi temporis obsidio [51] tam munitæ et tam[z] validæ urbis, reputarent, et ipsum Scipionem exspectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt. U. C. 550. A. C. 202.

XXXVII. Posterò die, revocatis legatis, et cum multa castigatione perfidiæ monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem Deos et jusjurandum esse crederent; conditiones pacis dictæ: *Ut liberi legibus suis viverent.* [52] *quas urbes, quosque agros, quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas, fugitivosque, et captivos omnes redderent Romanis, et naves rostratas, præter, decem triremes, traderent, elephantosque, quos haberent domitos: neque domarent alios. Bellum neve in Africa, neve extra Africam, injussu populi Romani gererent. Masinissæ res redderent, fœdusque cum eo facerent. Frumentum stipendiumque* [53] *auxiliis, donec ab Roma legati redissent*[a], *præstarent.* [54] *Decem millia talentûm argenti,* [55] *descripta pensionibus æquis in annos quinquaginta, solverent. Obsides centum arbitratu Scipionis darent: ne minores quatuordecim annis, neu triginta majores. Inducias ita se daturum, si per priores inducias naves onerariæ captæ, quæque fuissent in navibus, restituerentur. Aliter nec inducias, nec spem pacis ullam esse.* Has conditiones legati quum [56] domum referre[b] jussi in concione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque a multitudine, inquieta eadem et inbelli: indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audirique, adreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. Quæ insueta liberæ civitati species quum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana libertate, [57] *Novem,* inquit, *annorum a vobis profectus, post sextum et tricesimum*[c] *annum redii. Militares artes, quas me a puero* [58] *fortuna nunc*

Conditiones pacis a Scipione dictæ.

Gisgonem contra pacem dicere vetat Hannibal.

[z] *tam* del. Gron. Crev. [a] *rediissent* Eæd. [b] *ferre* Gron. [c] *trigesimum sextum* Gron. Crev.

51 *Tam munitæ et validæ urbis*] Omnes nostri libri, ut Cantabrigiensis a Jac. Gronovio excussus, iterant particulam: *tam munitæ et tam validæ urbis.*

52 *Quas urbes, quosque agros*] Intellige, in Africa, ut diserte habetur apud Polybium.

53 *Auxiliis*] Vid. not. 80. ad l. XXVIII. c. 16.

54 *Decem millia talentûm*] Marcas nostrates argenti 937500.

55 * *Descripta*] Distributa per pensiones æquas in annos quinquaginta.

56 *Domum referre*] Vulgo *ferre.* Sed jamdudum Sigonius suggessit ex libro suo *referre,* quod melius est: et tuentur nostri.

57 *Novem .. annorum a vobis profectus, post trigesimum et sextum annum redii*] Hoc jam bis, nempe capp. 30. et 35. supra, dixit Livius, et consentit Polybius, l. XV. Unde sequitur Annibalem, ex quo novem annos natus patria excesserat, nunquam Carthaginem ante hoc tempus rediisse. Tamen Carthagini profecto erat, quum eum Asdrubal litteris ad se arcesseret, quod narratum est, l. XXI. c. 3. Hæc conciliari ægre posse videntur.

58 * *Fortuna nunc privata, nunc publica*] Ea vivendi sors, quam mihi nunc privata fortuna mea, nunc publica Carthaginis fortuna dedit.

U. C. 550. A. C. 202.

privata, nunc publica docuit, probe videor scire. Urbis ac fori jura, leges, mores, vos me oportet doceatis. Excusata imprudentia, de pace multis verbis disseruit, quam nec iniqua, et necessaria esset. Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per inducias captis nihil, præter ipsas comparebat naves: neque inquisitio erat facilis, adversantibus paci, [59] qui arguerentur. Placuit naves reddi, et homines utique inquiri. Cetera, quæ abessent, æstimanda Scipioni permitti: atque ita [60] pecunia luere Karthaginienses. Sunt qui Hannibalem ex acie ad mare pervenisse, inde præparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse, Hannibalem in Africa non esse.

Pacem accipiunt Karthag.

XXXVIII. Postquam redierunt ad Scipionem legati; quæ publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores: quæ privata, profiteri domini jussi; pro ea summa pecuniæ [61] viginti quinque millia pondo argenti præsentia exacta: induciæque Karthaginiensibus datæ in tres menses. Additum, ne per induciarum tempus alio usquam, quam Romam, mitterent legatos: et, quicumque legati Karthaginem venissent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, et quæ petentes venissent, certiorem facerent. Cum legatis Karthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, et M. Marcius Ralla, et L. Scipio imperatoris frater. [62] Per[d] eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonæ effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad nuncium primum rebellionis Karthaginiensium trepidatum fuerat; jussusque erat Ti. Claudius mature in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam trajicere, et alter consul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque classe ab Ti. Claudio consule facta erant; quod Patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis, censuerant. Prodigia quoque, nunciata sub ipsam famam rebellionis, terrorem attulerant. Cumis solis orbis minui visus, et pluit lapideo imbri, et in Veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in profundum haustæ. Ariciæ forum, et circa tabernæ, Frusinone murus aliquot locis, et porta, de

Induciæ in tres menses.

Prodigia.

[d] *Post* Gron.

59 *Qui arguerentur*] Iis qui res in navibus captas possidere arguerentur.

60 *Pecunia luere*] Sic solus Thuanæus. Ceteri tam Gronoviani, quam nostri, *pecuniam*. Tamen vulgata lectione nihil verius.

61 *Viginti quinque millia pondo*] Selibræ nostrates 39062. cum quatuor unciis.

62 *Per eos dies*] Gronovianæ editiones habent *post*, operarum, ut videtur, incuria.

cœlo tacta: et in Palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novemdiali sacro, cetera hostiis majoribus expiata. inter quæ etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa. nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati sint. Ceterum ludorum ipso die, subita serenitate orta, pompa, duci cœpta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum est, quum decessisse inde aquam nunciatum esset. lætitiamque populo et ludis celebritatem addidit sedes sua sollemni spectaculo reddita.

U. C. 550.
A. C. 202.

Classis Claudii Cos. tempestate vexata.

XXXIX. Claudium consulem, profectum tandem ab urbe, inter portus Cosanum Lauretanumque atrox vis tempestatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonios inde quum pervenisset, stetissetque ibi, dum reliquum tempestatis exsæviret, Ilvam insulam, et ab Ilva Corsicam, a Corsica in Sardiniam trajecit. Ibi superantem Insanos montes, multo et sævior et infestioribus locis tempestas adorta, disjecit classem. Multæ quassatæ armamentisque spoliatæ naves: quædam fractæ. Ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit. ubi dum subductæ reficiuntur naves, hiems oppressit: circumactumque anni tempus, et, nullo prorogante imperium, privatus Ti. Claudius classem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum caussa ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. itaque, quum [63] pridie Idus Martias [64] veteres magistratu[e] abissent, novi subfecti non essent, respublica sine curulibus magistratibus erat. T.[f] Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus. in locum ejus subfectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo et Q. Fulvio ædilibus curulibus ludi Romani ter toti instaurati. Pecuniam ex ærario scribæ viatoresque ædilitii clam egessisse per indicem comperti, damnati sunt, non sine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero et L. Lætorius ædiles plebis vitio creati, magistratu se abdicarunt, quum ludos ludorumque caussa epulum Jovi fecissent, et signa tria ex multaticio argento facta in Capitolio posuissent. [65] Cerealia ludos dictator et magister equitum ex senatusconsulto fecerunt.

[e] *magistratus* Gron. Crev. [f] *L.* Edd.

63 *Pridie Idus Martias*] Olim edebatur *præter Idus*. Correxit Sigonius, in quo assentientes habet duos e nostris codd.

64 *Veteres magistratus abissent*] Jubet legi Gronovius *veteres magistratu abissent:* ita ut ex sensu et proxime sequente membro repetendi sint nominativi *magistratus curules*, qui referantur ad *τὰ veteres* et *novi*. Sane ubique Livius scribit *abire magistratu;* nunquam *magistratus abeunt*.

65 *Cerealia ludos*] Sic et l. XXXIV. c. 54. *Megalesia ludos scenicos;* et l.

U. C. 550. A. C. 202. Legati Karthaginienses Romam veniunt.

XL. Legati ex Africa Romani simul Karthaginiensesque quum venissent Romam, senatus ad ædem Bellonæ habitus est. ubi quum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale esse [66] suprema Karthaginiensibus pugna, finemque tandem lugubri bello inpositum ingenti lætitia Patrum exposuisset; adjecit, Verminam etiam, Syphacis filium, quæ parva bene gestæ rei accessio erat, devictum. in concionem inde prodire jussus, gaudiumque id populo inpartire[g]. Tum patuere, facta gratulatione, omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretæ. Legatis Karthaginiensium et Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum jussu Patrum ab dictatore est, consules novos eis senatum daturos esse. Comitia inde habita. creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus: Prætores, M. Junius Pennus, cui sors urbana evenit; M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam est sortitus. De provinciis consulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis et Karthaginiensium auditi essent. belli finem alterius, principium alterius prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ; seu bellum foret, facilem victoriam, seu jam finiretur, [67] finiti tanti belli se consule gloriam petens. Negare itaque prius quidquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset, concedente collega, moderato viro et prudenti; qui gloriæ ejus certamen cum Scipione, præterquam quod iniquum esset, etiam inpar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M. Acilius Glabrio, tribuni plebis, *rem, priore anno nequidquam tentatam ab Ti. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare* aiebant. *Ex auctoritate Patrum latum ad populum esse, cujus vellent imperium in Africa esse. Omnes quinque et triginta tribus P. Scipioni id imperium decresse.* Multis contentionibus, et in senatu et ad populum acta res, postremo eo deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur jurati (ita enim[h] convenerat) censuerunt, uti consules provincias inter se compararent, sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet. Cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret: si pax cum Karthaginiensibus componi nequisset, in Africam trajiceret. Consul mari, Scipio eodem, quo

U. C. 551. A. C. 201. Cn. Cornelio, P. Ælio Coss.

Provinciæ.

g *impertire* Gron. Crev. h *enim* del. Eæd.

XXXIX. c. 22. *Ludi Taurilia per biduum facti.* De Cerealibus ludis vid. Rosinum, l. V. c. 14.

66 *Suprema Carthaginiensibus pugna*] Pugna, quæ suprema, postrema fuit Carthaginiensibus, bello jam, non solum prælio victis. Scripti fere omnes, et vett. editi inserunt *cum* ante *Carthaginiensibus.* Sed incommodam particulam omittit Regius codex.

67 *Finiti tanti belli se consule*] Recte videtur Perizonius legere *a se consule.* Sane apparebat bellum eo consule finitum iri, ut revera accidit. At cupiebat ipse ultimam bello manum imponere.

adhuc, jure imperii terra rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem, juberent pacem dare; et quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari jussissent, ne consul ex Sicilia in Africam trajiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio prætore acciperet. U. C. 551. A. C. 201.

XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Prætori M. Valerio Faltoni duæ legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decretæ. P. Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro prætore habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli, cum suis duabus item legionibus, in Etruria prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias adtineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum esse. [68] uti consules cum tribunis agerent, si eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hispaniæ imperium esse. is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, et in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius et L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quæ in Africa esset, P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta: ut, quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quadraginta[1] longas naves haberet, quas habuisset. quibus si Cn. Octavium, sicut præfuisset, præesse vellet, Octavio pro prætore in eum annum imperium esset: si Lælium præficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et consules duas legiones urbanas scribere jussi: ut quatuordecim legionibus eo anno, [69] centum navibus longis respublica administraretur. 14. legionibus, 100. navibus res gesta.

XLII. Tum de legatis Philippi et Karthaginiensium actum. Priores Macedonas introduci placuit: quorum varia oratio fuit; partim purgantium, quæ questi erant missi ad regem a Roma legati de populatione sociorum; partim ultro accusantium quidem et socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium; (quem ex tribus ad se missis le- Legati Philippi.

[1] *quinquaginta* Gron. Crev.

68 *Uti consules cum tribunis*] Olim editi, *ut ii consules*. Sigonii liber, et noster Victor. *ut hi*. Recte fecit, quisquis emendavit *uti*.

69 *Centum navibus longis*] Lege *centum et decem*. Cornelius enim quinquaginta naves, totidem habebat Scipio; M. Fabius in Sardinia, decem. Nisi si Livius minorem numerum neglexit.

U. C. 551. A. C. 201. gatis, delectu habito, substitisse, et se bello lacessisse contra fœdus, et sæpe cum præfectis suis signis conlatis pugnasse) partim postulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius, missus ad id ipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit, *Aurelium relictum, ne socii populi Romani, fessi populationibus atque injuria, ad regem deficerent, finibus sociorum non excessisse: dedisse operam, ne inpune in agros eorum transcenderent populatores. Sopatrum*[70] *ex purpuratis et propinquis regis esse: eum cum quatuor millibus Macedonum et pecunia missum nuper in Africam esse, Hannibali Karthaginiensibusque auxilio.* De his rebus interrogati Macedones, quum perplexe responderent[71] ipsi, ante responsum tulerunt, *Bellum quærere regem, et, si pergat, propediem inventurum.*

Cum tristi responso dimissi.

Dupliciter ab eo fœdus violatum: et quod sociis populi Romani injurias fecerit, bello armisque lacessierit: et quod hostes auxiliis et pecunia juverit. Et P. Scipionem recte atque ordine videri fecisse et facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes[72] *capti sunt, hostium numero in vinculis habeat. et M. Aurelium e republica facere, gratumque id senatui esse, quod socios populi Romani, quando jure fœderis non posset, armis tueatur.* Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Karthaginienses vocati.

Legati Karthaginiensium.

quorum ætatibus dignitatibusque conspectis, (nam longe primi civitatis erant) tum pro se quisque dicere, vere de pace agi. Insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat, (Hædum populares cognomine adpellabant) pacis semper auctor, adversusque factioni Barcinæ. [73] Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem a republica transferenti. qui quum varia oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quædam fatendo, ne inpudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam Patres conscriptos, ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur; *Si se atque Hannonem audissent Karthaginienses, et tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis conditiones, quas tunc peterent. Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum Romanum eo invictum esse, quod in secundis rebus sapere et consulere meminerit. et, Hercule, mirandum fuisse, si aliter facerent.* [74] *Ex insolentia, quibus*

70 *Ex purpuratis*] Purpurati in regum Macedonicorum aulis ii erant, qui, quia dignitate ceteros anteibant, purpurea veste utebantur. Horum frequens mentio et in libris sequentibus, et apud Curtium, et alibi passim.

71 *Ipsi ante responsum tulerunt*] An, antequam quidquam satis certum respondissent? Fortasse mendum latet in vocula *ante*.

72 *Capti sunt*] Lege *sint*.

73 * *Eo tum plus illi auctoritatis fuit*] Eo tum et decentior gravique viro dignior ejus oratio fuit, et fides illi facilius haberi poterat.

74 * *Ex insolentia*] Eos quibus nova bona fortuna sit, quia id illis præter solitum accidat, non capientes

nova bona fortuna sit, inpotentes lætitiæ insanire. Populo Romano usitata ac prope jam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus pene parcendo victis, quam vincendo, imperium auxisse. Ceterorum [75] miserabilior oratio fuit, commemorantium, *Ex quantis opibus quo recidissent Karthaginiensium res. nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, superesse, præter Karthaginis mœnia. Iis inclusos, non terra, non mari quidquam sui juris cernere. Urbem quoque ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, sævire populus Romanus velit.* Quum flecti misericordia Patres adpareret, senatorum unum infestum perfidiæ Karthaginiensium subclamasse ferunt, *Per quos Deos fœdus icturi essent, quum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent? Per eosdem,* inquit Hasdrubal, *qui tam infesti sunt fœdera violantibus.*

U. C. 551.
A. C. 201.

XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatusconsulto intercessit. Tum [76] M'. Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, *Vellent, juberentne senatum decernere, ut cum Karthaginiensibus pax fieret: et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent?* De pace [77] uti rogassent, omnes tribus jusserunt: pacem dare P. Scipionem, eumdem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Karthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Karthaginienses, petieruntque, ut sibi in urbem introïre, et conloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent. esse in iis partim propinquos amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conventis, quum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret; jussi nomina edere: et, quum ducentos ferme ederent, senatusconsultum factum est, *Ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Karthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nunciarentque ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Karthaginiensibus redderet.* Feciales quum in Africam ad fœdus feriendum ire juberentur; ipsis postulantibus, senatusconsultum in hæc verba factum est: *Ut* [78] *privos lapides silices, privasque* [79] *verbenas secum ferrent: uti* [80] *prætor Romanus his impe-*

Plebiscitum de pace.

S. C. de pace.

Feciales.

animo immodicam lætitiam, ad insaniam efferri.

75 * *Miserabilior*] Magis accommodata ad movendam miserationem.

76 *Man. Acilius*] Vulgati, *Atilius*. Mutavit Jac. Gronovius, eumdem merito ratus esse, cujus mentio facta est supra c. 40.

77 * *Uti rogassent*] Vid. not. 52. ad VI. 38.

78 * *Privos lapides silices*] *Privos* idem est ac *singulos*. *Lapides silices* sic dicit hoc loco Livius, ut supra I. 24. *Saxo silice*. Vid. ibi not. 74.

79 *Verbenas ... sagmina*] Vid. not. 68. ad l. I. c. 24.

80 * *Prætor .... prætorem*] Prætorem credimus hic antique dictum pro

U. C. 551. A. C. 201. Pax.

raret, ut fœdus ferirent, illi prætorem sagmina poscerent. Herbæ id genus ex arce sumtum dari fecialibus solet. Ita dimissi ab Roma Karthaginienses, quum in Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naves provectas in altum incendi jussit. quingentas fuisse omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt: quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Pœnis, [81] quam si tum[k] ipsa Karthago arderet. De perfugis gravius, quam de fugitivis, consultum; nominis Latini qui erant, securi percussi; Romani in crucem sublati.

Incensæ 500. naves.

XLIV. Annis ante quadraginta pax cum Karthaginiensibus postremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio consulibus. bellum initum annis post tribus et viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio consulibus. [82] Finitum est septimodecimo anno, Cn. Cornelio, P. Ælio Pæto consulibus. Sæpe postea ferunt Scipionem dixisse, Ti. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Karthaginis finiret. [83] Karthagini[l] quum prima conlatio pecuniæ diutino bello exhaustis difficilis videretur, mœstitiaque et fletus in curia esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum. cujus quum Hasdrubal Hædus risum increparet in publico fletu, quum ipse lacrimarum caussa esset; *Si,* *quemadmodum oris habitus cernitur oculis,* inquit, *sic et animus intus cerni posset, facile vobis adpareret, non læti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse. qui tamen nequaquam adeo est intempestivus, quam vestræ istæ absurdæ atque abhorrentes lacrimæ sunt. Tunc flesse decuit, quum ademta nobis arma, incensæ naves, interdictum externis bellis. illo enim vulnere concidimus.* [84] *Nec esse in vos, odio vestro, consultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas diu quiescere potest. si foris hostem non habet, domi invenit: ut prævalida corpora ab externis caussis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum, nimirum, ex publicis*

Risus Hannibalis in publico fletu.

k *tum* del. Gron. Crev. l *Karthaginiensibus* Edd.

summo magistratu, et intelligimus consulem. Sic supra VII. 3. *qui prætor maximus sit.*

81 *Quam si ipsa Carthago*] Tres e nostris codd. ut quidam e Gronovianis, et vett. editi: *quam si tum ipsa Carthago.*

82 *Finitum est septimo decimo anno*] Intelligendus est septimus decimus annus elapsus, et incipiente decimo octavo finitum bellum.

83 *Carthaginiensibus quum prima*] Aliquot scripti, *Carthagine:* non pejus.

84 *Nec esse in vos*] Neque existimetis ideo tam acerbe egisse vobiscum Romanos, ut suum in vos odium expleant. Vestræ paci ac tranquillitati consuluere. Nulla quippe magna ac valida civitas diu quiescere potest. Ideo vobis vires ademere, ut quiescere cogamini. Ceterum hæc defensio Romanæ in victos acerbitatis fortasse quibusdam videbitur haud satis decere personam Annibalis.

malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet: nec in eis quidquam acrius, quam pecuniæ damnum, stimulat. Itaque, quum spolia victæ Karthagini detrahebantur, quum inermem jam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit. nunc, quia tributum ex privato conferendum est, tamquam in publico funere comploratis. Quam vereor, ne propediem sentiatis, levissimo in malo vos hodie lacrimasse! Hæc Hannibal apud Karthaginienses. Scipio, concione advocata, Masinissam, ad regnum paternum Cirta oppido et ceteris urbibus agrisque, quæ ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adjectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere jussit. legatos Karthaginiensium Romam proficisci, ut, quæ ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea Patrum auctoritate populique jussu confirmarentur.

U. C. 551. A. C. 201.

Masinissa regno Syphacis donatus.

XLV. Pace terra marique parta, exercitu in naves inposito, in Siciliam Lilybæum trajecit. inde magna parte militum in navibus missa, ipse per lætam pace non minus, quam victoria, Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. [85] Argenti tulit in ærarium pondo centum millia viginti tria. militibus ex præda [86] quadragenos æris divisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriæ, Syphax est, Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. [87] conspecta mors tamen ejus fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est [88] pileo capiti inposito Q. Terentius Culleo: omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius favor, an popularis aura, celebraverit, an, sicuti Felicis Sullæ Magnique Pompeii patrum memoria, cœptum ab adsentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine victæ ab se gentis est nobilitatus. exemplo deinde hujus, nequaquam victoria pares, insignes imaginum titulos claraque cognomina familiæ fecere.

Scipio Romam reversus triumphat.

85 *Argenti .. pondo centum millia viginti tria*] Selibras nostrates 156286. una semuncia minus.

86 *Quadragenos æris*] Binos denarios cum semisse, qui æquabant grana argenti 180.

87 *Conspecta*] Vulgo nota et spectata.

88 *Pileo capiti imposito*] Quia videlicet pileus erat receptæ libertatis insigne. * Vid. supra XXIV. 16.

FINIS TOMI SECUNDI.